

संविधानसभा
संवैधानिक समिति

अवधारणापत्र र प्रारम्भिक मस्यौदा सम्बन्धी प्रतिवेदन
२०६६

संविधानसभा, संवैधानिक समिति
सिंहदरवार, काठमाडौं ।

ईमेल : conscom@can.gov.np

वेब साइट : www.can.gov.np

संविधानसभा
संवैधानिक समिति
अवधारणापत्र र प्रारम्भिक मस्यौदा सम्बन्धी प्रतिवेदन, २०६६

संविधानसभा नियमावली २०६५ को नियम ६५ को उपनियम (३) बमोजिम
संविधानसभामा पेश गरिएको

संविधानसभा, संवैधानिक समिति
सिंहदरवार, काठमाडौं ।
ईमेल : conscom@can.gov.np
वेब साइट : www.can.gov.np

मन्तव्य

सम्माननीय अध्यक्ष महोदय,

सर्वप्रथम, नेपाली जनताले देश र जनताको पक्षमा विगत लामो समयदेखि संचालन गर्दै आएका ऐतिहासिक संघर्ष र शान्तिपूर्ण जनआन्दोलनहरूको क्रममा प्राणको आहुति गर्ने महान शहिदहरूप्रति भावपूर्ण श्रद्धान्जली व्यक्त गर्दछु। उल्लिखित आन्दोलनका क्रममा बेपत्ता भएका व्यक्तिहरूको स्मरण गर्दै घाइते योद्धाहरूको स्वास्थ्य लाभको कामना गर्दछु।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले नेपाली जनतालाई आफ्नो संविधान आफैले बनाउन पाउने आधारभूत अधिकार प्रदान गरेको छ। यसैको लागि उक्त संविधानको धारा ६३ बमोजिम संविधानसभाको गठन भै संविधानसभा नियमावली, २०६५ को नियम ६५ को उपनियम (२) र (३) बमोजिम संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र देहाय बमोजिम तोकिएको संविदितै छ।

- विषयगत समितिहरूले आफ्नो कार्यक्षेत्रभित्रका विषयको अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा सम्बन्धी प्रतिवेदन संविधानसभामा पेश गरिसकेपछि त्यस्ता समितिहरूबाट प्राप्त प्रतिवेदन, सोमाथि सभामा छलफल भई सभाले दिएको सुझाव र निर्देशन समेतका आधारमा संविधानको मस्यौदा तयार पारी संविधानसभामा पेश गर्नु संवैधानिक समितिको प्रमुख कर्तव्य हुने व्यवस्था नियमावलीले गरेको छ।
- संविधानको प्रस्तावना र कुनै पनि विषयगत समितिहरूको कार्यक्षेत्रभित्र नपरेका तर संविधानमा समावेश गर्नु पर्ने विषयको पहिचान गरी त्यसको अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा तयार पारी सभामा पेश गर्ने जिम्मेवारी समेत नियमावलीले संवैधानिक समितिलाई प्रदान गरेको अवस्था छ।

समितिले आफ्नो प्रारम्भिक जिम्मेवारीको रूपमा रहेको संविधानको प्रस्तावना र कुनै पनि विषयगत समितिहरूको कार्यक्षेत्रभित्र नपरेका तर संविधानमा समावेश गर्नु पर्ने विषयको पहिचान गरी ती विषयमा अवधारणापत्र र प्रारम्भिक मस्यौदा तयार गरी यो प्रतिवेदन तयार पारेको छ। उक्त कार्यसम्पादन गर्ने क्रममा हाम्रो संवैधानिक विकास, विश्वका केही संविधानका विषयवस्तुको तुलनात्मक अध्ययन गरी, विषयगत समितिहरूको कार्यक्षेत्रभित्र परेका विषयमा दोहोरोपन नहोस् भन्ने कुरालाई विशेष ध्यान दिई हाललाई प्रस्तावना, संविधानको पहिलो भागमा रहने विषयवस्तुहरू, संविधान संशोधन प्रक्रिया, राजनीतिक दल सम्बन्धी संवैधानिक व्यवस्था, संकटकालीन अवस्थाको घोषणा, संक्रमणकालीन व्यवस्था, संविधानमा बाधा अड्काउ फुकाउने अधिकार सम्बन्धी व्यवस्था, विविध भागमा रहने व्यवस्थाहरू, परिभाषाको भाग एवं संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ सम्बन्धी विषयलाई समितिको कार्यक्षेत्रभित्रका विषय पहिचान गरी उल्लिखित विषयको अवधारणापत्र र प्रारम्भिक मस्यौदा सहितको प्रतिवेदन संविधानसभामा पेश गर्ने जिम्मेवारी पूरा गर्दै सम्मानित संविधानसभामा यो प्रतिवेदन पेश गरिएको छ।

संवैधानिक समितिले आफ्नो कार्यसञ्चालन गर्ने सन्दर्भमा आफ्नो कार्यक्षेत्रको पहिचान, कार्यविवरणको निर्माण, समितिको बैठकको आन्तरिक कार्यविधि, कार्यतालिका निर्माण र समितिलाई आवश्यक विशेषज्ञ सेवाको क्षेत्र पहिचान गरी सुझाव सहितको प्रतिवेदन पेश गर्न कार्यदल गठन गरिएको थियो। यसै कार्यदलको प्रतिवेदनको आधारमा समितिले आफ्नो कार्य अगाडि बढाएको थियो। तदनुरूप विषयवस्तुको सन्दर्भमा हाम्रो विगतको अभ्यास र विश्वका अन्य मुलुकहरूको अभ्यासको तुलनात्मक अध्ययन तथा विकसित भएका नविनतम मान्यताहरूको अध्ययन गर्दै विश्वका संविधानहरू तथा विज्ञहरूद्वारा लेखिएका पुस्तक तथा पत्रपत्रिकाहरूलाई स्रोत सामग्रीका रूपमा उपयोग गरी अवधारणापत्र तयारीको प्रारम्भिक कार्य सम्पादन गरी समितिसमक्ष प्रतिवेदन सहितको सुझाव पेश गर्ने समितिको कार्यक्षेत्रहरूलाई पाँच भागमा विभाजन गरी प्रस्तावना, संविधानको नाम, संविधान संशोधन, राजनीतिक दल एवं विविध र संकटकालीन व्यवस्था उपसमितिहरू गठन गरी कार्य प्रारम्भ गरेको थियो।

आफ्नो संविधान आफैले निर्माण गर्ने कार्यमा जनतालाई सरिक गराउने उद्देश्यले सर्वसाधारण जनतालाई समितिको कार्यक्षेत्रभित्रका विषयहरूमा राय सुझाव दिनका लागि सार्वजनिक सञ्चारका माध्यमहरूबाट सूचना प्रचार प्रसार गरी आवाहन गरिएको थियो। समितिले छव्वीस वटा विषयगत प्रश्न रहेको प्रश्नावली तयार पारी यस समितिका माननीय सदस्यहरूसमेत संलग्न भई जनमत संकलन गर्ने संविधानसभाका चालीस वटा भ्रमण टोलीहरू देशका पचहत्तर वटै जिल्लामा गई सुझाव संकलन गरिएको सबैमा अवगत नै छ। जनताबाट प्राप्त राय एवं सुझावहरूको अध्ययन, विश्लेषण एवं तालिकीकरण गरी एउटै प्रतिवेदनमा समावेश गर्न उपसमिति गठन गरी कार्य अगाडि बढाइएको थियो।

विभिन्न राजनीतिक दलहरूबाट भावी संविधानले आत्मसात गर्नुपर्ने आधारभूत मूल्य, मान्यता र सिद्धान्तहरू, भावी संविधानको समग्र संरचना र संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयहरूमा समेटनुपर्ने अवधारणापत्र समेत छुट्टाछुट्टै रूपमा पेश भएको थियो । समितिको कार्यसम्पादन गर्ने सन्दर्भमा समितिमा उपस्थित भई भावी संविधानका आधारभूत सिद्धान्तहरू र संवैधानिक समितिले अवधारणापत्र तयार गर्नुपर्ने विषयहरूमा सम्बन्धित विषयका विशेषज्ञहरू र विभिन्न संस्थाहरूका प्रतिनिधिहरू समेतबाट अमूल्य राय सुझावहरू प्राप्त भएको थियो ।

उपर्युक्त सबै प्रक्रिया र सुझावहरूका आधारमा उपसमितिहरूले तयार पारेको अवधारणापत्रलाई समितिमा भएको छलफलका आधारमा परिमार्जन गरी अन्तिम रूप प्रदान गर्ने र आधारणापत्र बमोजिम व्याख्यात्मक टिप्पणी सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा तयार गरी समितिमा पेश गर्ने उन्नाइस सदस्यीय मस्यौदा उपसमिति गठन भएको थियो । मस्यौदा उपसमितिले पेश गरेको प्रारम्भिक मस्यौदामाथि समितिमा विस्तृत रूपमा छलफल गर्दै, छलफलमा आएका सुझावहरूलाई मस्यौदामा समावेश गर्दै परिमार्जित मस्यौदा तयार भयो । उक्त परिमार्जित मस्यौदामा अझ थप केही सुझाव भए लिखित रूपमा पेश गर्न समायावधि निर्धारण गरी समितिका माननीय सदस्यहरूलाई अनुरोध गरिएको थियो । तत्पश्चात सो समायावधि भित्र प्राप्त हुन आएका लिखित सुझावहरूलाई पुनः समितिमा विस्तृत रूपमा छलफल गर्दै, सहमति कायम गर्दै र सहमति कायम हुन नसकेका विषयहरूलाई मतदानको लोकतान्त्रिक प्रक्रियाद्वारा टुङ्गो लगाउने विषयको रूपमा सूचीकृत गर्दै अगाडि बढ्ने प्रक्रिया अवलम्बन गरियो । मतदानको प्रक्रियाद्वारा निर्णयमा पुग्ने भनी सूचीकृत गरिएका विषयहरूमा मिति २०६६।०९।१० गतेको समितिको बैठकबाट निर्णय भई निर्णयानुसार पारित विषयहरूलाई अवधारणापत्र र प्रारम्भिक मस्यौदामा मिलाउन गरी तयार भएको प्रस्तुत प्रतिवेदन सम्माननीय अध्यक्ष मार्फत सम्मानित संविधानसभामा पेश गर्ने समितिको मिति २०६६।०९।१० को निर्णयानुसार यो प्रतिवेदन प्रस्तुत गरिएको छ । उल्लिखित सम्पूर्ण कार्य सम्पादन गर्नका लागि संवैधानिक समितिको ७९ पटक बैठक बसेको थियो भने बैठकको कार्यावधि जम्मा २०५ घण्टा रहेको छ ।

आफ्नो कार्यक्षेत्रभित्रका विषयको अवधारणापत्र र प्रारम्भिक मस्यौदा सम्बन्धी प्रतिवेदन पेश हुन बाँकी रहेका संविधानसभाका विषयगत समितिहरूको प्रतिवेदन प्राप्त भएपछि यस समितिको प्रतिवेदनले पूर्णता प्राप्त गर्न सक्ने तथ्य मस्यौदामा उल्लेख गरिएको छ । यस समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयमा समितिले पेश गरेको प्रारम्भिक मस्यौदा र अवधारणा पत्रमा सबै विषयबस्तुहरू समेटियोस् भन्ने भरमग्दुर प्रयास गरेका छौं । यसको बावजुद पनि केही कुरा छुट हुन गएको भए सम्मानित संविधानसभाका माननीय सदस्यहरूको महत्वपूर्ण सुझावले समितिको कार्यक्षेत्रभित्रका विषयको मस्यौदाले पूर्णता प्राप्त गर्ने विश्वासका साथ यहाँहरूको अमूल्य सुझावको अपेक्षा गरेका छौं ।

यस समितिको कार्यक्षेत्रभित्रका विषयमा अवधारणापत्र सहितको संविधानको प्रारम्भिक मस्यौदा सहजताका साथ तयार गर्ने कार्यमा सहजीकरण गर्नु हुने संविधानसभाका सम्माननीय अध्यक्ष, माननीय उपाध्यक्ष, समितिका सबै माननीय सदस्यहरूप्रति हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्दछु । साथै समितिमा उपस्थित भै महत्वपूर्ण राय सुझाव प्रस्तुत गर्नु हुने विशेषज्ञ तथा सचिवालयका कर्मचारीहरूको अथक मेहनत र परिश्रमको सद्भावना गर्ने चाहन्छु । प्रतिवेदनको तयारीको क्रममा प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने स्वदेश तथा विदेशमा रहेका नेपाली नागरिकहरू, समितिलाई महत्वपूर्ण सुझाव उपलब्ध गराउनु हुने विज्ञहरू, गैर सरकारी संघ-संस्था, संचार माध्यम, निजी क्षेत्र लगायत सम्पूर्ण जनसमुदायलाई पनि समितिको तर्फबाट र मेरो व्यक्तिगत तर्फबाट समेत हार्दिक धन्यवाद तथा आभार व्यक्त गर्दछु ।

अन्तमा, समितिबाट पारित समितिका कार्यक्षेत्र भित्रका विषयहरूको अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा सम्बन्धी यो प्रतिवेदन सम्माननीय अध्यक्षज्यू मार्फत संविधानसभामा प्रस्तुत गर्दछु ।
धन्यवाद !

मिति : २०६६।०९।२०

.....
(नीलाम्बर आचार्य)
सभापति

प.स.
च.स.

संविधानसभा संवैधानिक समिति

संविधानसभा सचिवालय,
संसद भवन, सिंहदरबार,
काठमाडौं, नेपाल ।
मिति : २०६६।०९।१९

सम्माननीय अध्यक्षज्यू,
संविधानसभा ।

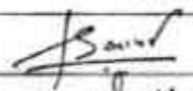
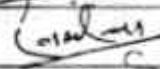
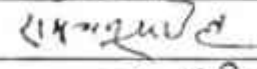
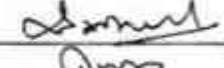
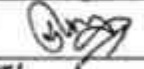
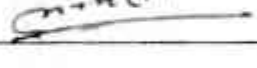
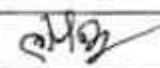
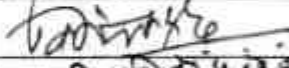
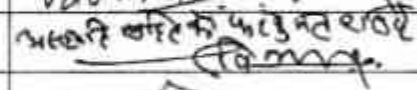
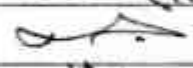
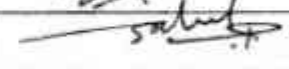
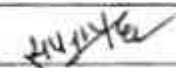
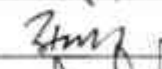
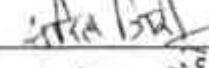
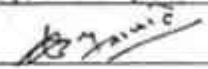
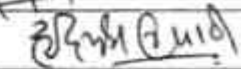
विषय : अवधारणापत्र र प्रारम्भिक मस्यौदा सम्बन्धी प्रतिवेदन पेश गरिएको ।

संविधानसभा नियमावली, २०६५ नियम ६५ को उपनियम (३) ले दिएको जिम्मेवारी तथा कार्यक्षेत्रलाई मध्यनजर गर्दै संवैधानिक समितिले तयार गरेको यो अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा सम्बन्धी प्रतिवेदन, २०६६ समितिको मिति २०६६।०९।१० गतेको बैठकले पारित गरी सम्माननीय अध्यक्षज्यू माफत संविधानसभामा पेश गर्ने निर्णय समेत गरेकोले यो प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्दछौं ।

क्र.सं.	नाम	दस्तखत
१.	मा. श्री नीलाम्बर आचार्य (सभापति)	
२.	मा. श्री अग्नीप्रसाद खरेल	
३.	मा. श्री उपेन्द्र यादव	
४.	मा. श्री एकनाथ हुकाल	
५.	मा. श्री कल्पना राणा	
६.	मा. श्री कुलबहादुर गुरुङ	
७.	मा. श्री केशवप्रसाद मैनाली	
८.	मा. श्री खड्गबहादुर वस्याल (सार्की)	
९.	मा. श्री खड्गबहादुर विश्वकर्मा	
१०.	मा. श्री बिमलाल देवकोटा	
११.	मा. श्री गायत्री साह	
१२.	मा. श्री गिरिजाप्रसाद कोइराला	

क्र.सं.	नाम	दस्तावेज
१३.	मा. श्री चन्द्रप्रकाश मैनाली	<i>Mainali S.</i>
१४.	मा. श्री चन्द्रबहादुर गुरुङ (स्याङ्गजा)	<i>चन्द्रबहादुर गुरुङ</i>
१५.	मा. श्री चित्रबहादुर के.सी.	<i>चित्रबहादुर के.सी.</i>
१६.	मा. श्री छविनाथ विश्वकर्मा	<i>छविनाथ विश्वकर्मा</i>
१७.	मा. श्री ज्वालाकुमारी साह	<i>ज्वाला कुमारी साह</i>
१८.	मा. श्री जयपुरी घर्ती	<i>जयपुरी घर्ती</i>
१९.	मा. श्री भलनाथ खनाल	<i>भलनाथ खनाल</i>
२०.	मा. श्री देवप्रसाद गुरुङ	<i>देवप्रसाद गुरुङ</i>
२१.	मा. श्री धर्मशिला चापागाई	<i>धर्मशिला चापागाई</i>
२२.	मा. श्री नारायणकाजी श्रेष्ठ	<i>नारायणकाजी श्रेष्ठ</i>
२३.	मा. श्री निलम बर्मा	<i>निलम बर्मा</i>
२४.	मा. श्री पदमबहादुर राई	<i>पदमबहादुर राई</i>
२५.	मा. श्री परि थापा	<i>परि थापा</i>
२६.	मा. श्री पासाङ शेर्पा (ताप्लेजुङ)	<i>पासाङ शेर्पा</i>
२७.	मा. श्री पुष्पकमल दाहाल (प्रचण्ड)	<i>पुष्पकमल दाहाल</i>
२८.	मा. श्री प्रकाशचन्द्र लोहनी	<i>प्रकाशचन्द्र लोहनी</i>
२९.	मा. श्री प्रकाशमान सिंह	<i>प्रकाशमान सिंह</i>
३०.	मा. श्री प्रेमबहादुर सिंह	<i>प्रेमबहादुर सिंह</i>
३१.	मा. श्री बबन सिंह	<i>बबन सिंह</i>
३२.	मा. श्री वर्षमान पुन मगर	<i>वर्षमान पुन मगर</i>
३३.	मा. श्री बाबुराम भट्टराई	<i>बाबुराम भट्टराई</i>
३४.	मा. श्री बुद्धरत्न मानन्धर	<i>बुद्धरत्न मानन्धर</i>
३५.	मा. श्री भीमबहादुर रावल	<i>भीमबहादुर रावल</i>
३६.	मा. श्री महन्थ ठाकुर	<i>महन्थ ठाकुर</i>
३७.	मा. श्री महेन्द्र पासवान	<i>महेन्द्र पासवान</i>
३८.	मा. श्री माधवकुमार नेपाल	<i>माधवकुमार नेपाल</i>

क्र.सं.	नाम	वस्तुवत
३९.	मा. श्री मालवर सिंह थापा	
४०.	मा. श्री रत्न शेरचन	
४१.	मा. श्री रामचन्द्र पौडेल	
४२.	मा. श्री रामचरण चौधरी (बारु)	
४३.	मा. श्री रुक्मिणी चौधरी (बारु)	
४४.	मा. श्री रुपा वि.क.	
४५.	मा. श्री रेनु चन्द (भट्ट)	
४६.	मा. श्री लक्ष्मणलाल कर्ण	
४७.	मा. श्री लक्ष्मीलाल चौधरी	
४८.	मा. श्री लोकेन्द्रवहादुर चन्द	
४९.	मा. श्री विजयकुमार गच्छदार	
५०.	मा. श्री विमलेन्द्र निधि	
५१.	मा. श्री विश्वेन्द्र पासवान	
५२.	मा. श्री शरत सिंह भण्डारी (महोत्तरी)	
५३.	मा. श्री शारदा भा	
५४.	मा. श्री सदरुल मियाँ हक	
५५.	मा. श्री सपना प्रधान मल्ल	
५६.	मा. श्री सरला रेग्मी	
५७.	मा. श्री सरिता गिरी	
५८.	मा. श्री सुनिल प्रजापति	
५९.	मा. श्री सुप्रभा घिमिरे	
६०.	मा. श्री सुरेन्द्र पाण्डे	
६१.	मा. श्री सूर्यमान दोड तामाङ	
६२.	मा. श्री हरिराज लिम्बू	
६३.	मा. श्री हृदयेश त्रिपाठी	

विषयसूची

क्र.सं.	विषय	पृष्ठ
	प्रारम्भिक मस्यौदा खण्ड	१-२२
	फरक मत खण्ड	२३-५६
	अवधारणापत्र खण्ड	५७-१२२
	भाग-एक	
	प्रारम्भिक	
१.१	संवैधानिक समितिको गठन	५७
१.२	समितिको कार्यक्षेत्र	५७
१.३	अवधारणा-पत्र तयार गर्ने अपनाईएको विधि	५७
१.४	प्रतिवेदनका सीमा	५८

भाग-दुई

अवधारणापत्र

२.१	प्रस्तावना	५९
२.२	संविधानको पहिलो भागमा रहने विषयवस्तुहरू	६९
२.३	संविधान संशोधन प्रक्रिया	८०
२.४	राजनीतिक दल सम्बन्धी संवैधानिक व्यवस्था	८९
२.५	संकटकाल सम्बन्धी व्यवस्था	९४
२.६	संक्रमणकालीन व्यवस्था	१०५
२.७	संविधानमा बाधा अड्काउ फुकाउने अधिकार सम्बन्धी व्यवस्था	१०९
२.८	विविध भागमा रहने व्यवस्थाहरू	११४
२.९	परिभाषाको भाग	११८
२.१०	संक्षिप्त नाम, प्रारम्भ र खारेजी	१२०

अनुसूची खण्ड

१२३-२१७

१.	संवैधानिक समितिका माननीय सदस्यहरू	१२३
२.	संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र र कार्यविवरण	१२५
३.	समितिलाई प्राप्त सुझावहरू	१२६
	क) समितिलाई सिधै प्राप्त राय सुझावको सारसंक्षेप	१२६
	ख) समितिलाई नागरिक सम्बन्ध समिति मार्फत प्राप्त जनताको राय सुझावको सार संक्षेप	१३०
४.	जनमत संकलनसँग सम्बन्धित दस्तावेजहरू	१३८
	(क) आम नागरिकबाट सुझाव संकलन गर्ने प्रयोजनको लागि समितिले पारित गरेको प्रश्नावली	१३८
	(ख) सुझाव संकलन टोलीहरूबाट प्राप्त प्रतिवेदनको सार संक्षेप	१३९
	(ग) प्रश्नावली मार्फत आम नागरिकले दिएको राय सुझावको संक्षेपीकरण	१८४
५.	समिति अन्तर्गत गठन भएका उपसमितिको	२०६
६.	समितिमा आई आफ्नो राय सुझाव प्रस्तुत गर्ने राजनीतिक दलहरूको विवरण	२०९
७.	समितिमा आई राय सुझाव प्रदान गर्नुहुने विशेषज्ञहरू र संस्थाहरूको विवरण	२११
८.	संविधानसभा, संवैधानिक समितिको सचिवालयसँग आवद्ध पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरूको विवरण	२१३
९.	समितिका हालसम्मका बैठक र सो को कार्यसूची	२१४

मिति २०६६/११/१९ को बैठकमा माननीय सभापतिले मिति २०६६/११/१० मा समितिमा भएको मतदानबाट पारित विषयहरू अवधारणापत्र खण्डमा मिलाए नभएको सम्बन्धमा रुजु गर्न सकिने भनी माननीय सदस्यहरूको लागि निर्धारण गर्नु भएको समय भित्र प्राप्त भएका दस्तावेजहरू

२१८

सं. ६३

१/२०१५

प्रारम्भिक मस्यौदा खण्ड

सं. ६३

१/२०१५

प्रारम्भिक मस्यौदा

क्र. सं.	विषयवस्तु	संविधानमा राख्ने व्यवस्थाको प्रस्तावित मस्यौदा	संविधानको कुन भाग, धारा वा स्थानमा रहने हो सो को अनुमान	प्रस्तावित व्यवस्था गर्नु पर्नाको कारण वा व्याख्यात्मक टिप्पणी
१.	प्रस्तावना	(संविधानसभाका सबै समितिहरूबाट संविधानको समय पक्षमा अवधारणापत्र र प्रारम्भिक मस्यौदा तयार गर्ने कार्य सम्पन्न भई सुझाव र निर्देशन सहित मस्यौदा एकीकरणको लागि संविधानसभाले संवैधानिक समितिमा पठाईनसकेको अहिलेको अवस्थामा भावी संविधानको मूल मर्म र समय सार खिच्ने गरी प्रस्तावनाको मस्यौदा गर्न सकिने अवस्था रहेन । संविधानको समय मस्यौदा तयार गर्ने क्रममा पूर्णता दिने गरी अहिले प्रारम्भिक रूपमा यो मस्यौदा प्रस्तुत गरिएको छ ।) हामी सार्वभौमसत्तासम्पन्न नेपाली जनता; नेपालको स्वतन्त्रता, सार्वभौमिकता, भौगोलिक अखण्डता र राष्ट्रिय एकता, स्वाधीनता एवं स्वाभिमानलाई अक्षुण्ण राख्दै; लोकतन्त्र, शान्ति, मानवअधिकार र अग्रगामी परिवर्तनका लागि गरिएका ऐतिहासिक सशस्त्र संघर्ष, शान्तिपूर्ण जनआन्दोलन र मधेश आन्दोलन तथा नेपाली जनताको त्याग, बलिदान र शहिदहरूलाई सम्मान गर्दै;	संविधानको प्रारम्भमा	प्रस्तावनाले संविधानको मूल मर्म र समय सारलाई अभिव्यक्त गर्दछ । यो संविधानको भावना (Spirit) हो । संविधान निर्माण गर्नुको मनसाय (Intent), उद्देश्य (Purpose) र प्रयोजन (Objective) प्रस्तावनाको अध्ययनबाटै बाह्य पाउन सकिन्छ । यसले संविधान निर्माणको आधार, कारण र औचित्यलाई समेत स्थापित गर्दछ । प्रस्तावनालाई संविधानको प्रवेशद्वार (Gateway) को रूपमा लिइन्छ, जहाँबाट संविधानका अन्तर्वस्तुहरू र राज्यको राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक व्यवस्था एवं दार्शनिक पक्षहरूलाई नियाल्न सकिन्छ । सामान्यतया प्रस्तावनाको अन्तरवस्तुमा संविधान जारी गर्नु पर्ने कारण, संविधान जारी गर्ने अख्तियारी वा श्रोत, कसले, कहिले र किन संविधान निर्माण गरेको हो भन्ने कुरा, संविधानले जातमात गरेको कानूनी

	सामन्ती, निरंकुश, केन्द्रकृत, एकात्मक र पितृसत्तात्मक राज्य व्यवस्थाले सृजना गरेका विभेद र उत्पीडनको पीडालाई स्मरण गर्दै, बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुधार्मिक, बहुसांस्कृतिक तथा क्षेत्रीय विविधतायुक्त विशेषतालाई आत्मसात गरी विविधता बीचको एकता, सामाजिक सांस्कृतिक ऐक्यबद्धता, सहिष्णुता र सद्भावलाई संरक्षण एवं प्रवर्द्धन गर्ने प्रण गर्दै, जनताको प्रतिस्पर्धात्मक बहुदलीय लोकतान्त्रिक समानुपातिक समावेशी शासन व्यवस्था, नागरिक स्वतन्त्रता, मौलिक अधिकार, मानव अधिकार, बालिग मताधिकार, आवधिक निर्वाचन, प्रेस स्वतन्त्रता, सक्षम, निष्पक्ष र स्वतन्त्र न्यायपालिका तथा कानूनी राज्यको अवधारणा लगायतका लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यतालाई अवलम्बन गरी समाजवादको आधार निर्माण गर्न प्रतिवद्ध रहदै, राष्ट्रिय अखण्डतालाई अधुण राखी जनताको आत्मनिर्णयको अधिकार, स्वायत्तता र स्वशासनको अधिकारलाई आत्मसात गर्दै, (छलफलमा रहेको यो विषयलाई राज्यपुनर्संरचना तथा राज्यशक्तिको बाँडफाँड समिति र राज्यको शासकीय स्वरूप निर्धारण समितिबाट तयार हुने प्रतिवेदनको प्रसङ्गमा अझै छलफल गर्ने सहमति भएको) वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय, भाषिक, धार्मिक, लैङ्गिक र वर्णव्यवस्थाजन्य जातपात र छुवाछूत लगायत सबै प्रकारका विभेदको अन्त्य गरी आर्थिक समानता, सम्पन्नता र सामाजिक न्याय सुनिश्चित गर्न समानुपातिक समावेशी र	प्रणालीको संक्षिप्त झलक, संविधानका मूल्य र मान्यताहरु, जनताको आकांक्षा र चाहना, देशको स्वाधीनता, स्वतन्त्रता, सावर्भौमिकता, भौगोलिक अखण्डता र राष्ट्रिय एकता कायम राख्ने कुरा, विगतको राज्यव्यवस्थाले पुऱ्याएको उत्पीडन र पीडा, वर्तमानको आकांक्षा र भविष्यको लक्ष्य, राज्यको स्वभाव वा चरित्र, जनताप्रतिको निष्ठा, वर्तमान राजनीतिक प्रणालीको प्राप्तिका सन्दर्भमा विभिन्न संघर्ष र आन्दोलनहरुका माध्यमबाट जनताले गरेको त्याग, बलिदान र योगदानको कदर तथा शहिदहरुलाई स्मरण र सम्मान गर्ने जस्ता पक्षलाई समेटिने मान्यता रहेको छ । यो संविधानको प्रस्तावना पनि उल्लिखित मान्यतामा आधारित भएर तयार गरिएको छ ।
--	---	--

		सहभागितामूलक मान्यताको आधारमा समतामूलक समाजको निर्माण गर्ने संकल्प गर्दै; सामन्तवादका सबैखाले अवशेषहरुको अन्त्य गर्दै संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थाको माध्यमद्वारा दीर्घो शान्ति, समृद्धि र विकासको आकांक्षा पूरा गर्न संविधानसभा मार्फत यो संविधान निर्माण गरी जारी भएको घोषणा गर्दछौं ।		
२	संविधान मूल कानून	१. संविधान मूल कानून : (१) यो संविधान नेपालको मूल कानून हो । यस संविधानसँग बाकिने कानून बाकिएको हदसम्म अमान्य हुनेछ । (२) यस संविधानको पालना गर्नु र संविधान बमोजिमका दायित्व पूरा गर्नु सबैको कर्तव्य हुनेछ ।	पहिलो भाग, धारा १	देशको सार्वभौमसत्ता निहित रहेका जनताबाट संविधान निर्माण हुने हुँदा यसले "आधारभूत" "सर्वोच्च" वा "मूल कानून" को रूपमा मान्यता पाएको हुन्छ । यसै मान्यता समेतका आधारमा संविधान मूल कानूनको रूपमा रहेको हुन्छ । अरु सबै कानूनहरू र कानून निर्माण गर्ने अङ्ग समेतलाई यसैले सिर्जना गरेको मानिन्छ । आधुनिक संविधानवादको मान्यता अनुसार सीमित सरकारको अवधारणालाई साकार पार्न र स्वेच्छाचारीताको अन्त्य गर्न राज्यका सबै निकाय संविधानले निर्धारण गरेको परिधिभित्र सीमित रहनु पर्दछ । लिखित संविधान भएका देशमा संविधानसँग बाकिने गरी कुनै पनि कानून निर्माण हुन सक्दैन । संविधानसँग बाकिने गरी कुनै कानून निर्माण भएमा त्यस्ता कानूनहरू बाकिएको हदसम्म अमान्य हुने व्यवस्था गरिएको हुन्छ । संविधानले नै राज्यशक्तिको सीमा निर्धारण गरी सरकारको अधिकार क्षेत्र र नागरिक अधिकार बीच समन्वय स्थापित गरेको हुन्छ । अतः संविधान अन्तर्गत निर्माण गरिने कानून संविधान अनुकूल हुनुपर्ने गरी व्यवस्था गरिएको छ । संविधान सर्वोच्च कानून भएकोले संविधानको पालना गर्ने र संविधान बमोजिमका दायित्व पूरा गर्नु सबैको (सबै नागरिक, राज्यका अङ्गहरू, सावजनिक पदाधिकारीहरू, विभिन्न संघ-संस्था र तिनका पदाधिकारीहरू समेत) कर्तव्य हुने व्यवस्था समेत गरिएको छ ।
३	सार्वभौमसत्ता र राजकीयसत्ता	२. सार्वभौमसत्ता र राजकीयसत्ता : (१) नेपालको सार्वभौमसत्ता र राजकीयसत्ता नेपाली जनतामा निहित रहेकोछ । (२) नेपाली जनताले नेपालको सार्वभौमसत्ता र राजकीयसत्ताको प्रयोग यस संविधानमा व्यवस्था	पहिलो भाग, धारा २	कुनै पनि राज्यको स्वतन्त्र अस्तित्व र देशभित्रको वास्तविक शक्तिको पहिचानका लागि संविधानमा सार्वभौमसत्ताको किटानी आवश्यक मानिन्छ । यो शक्तिको अभिव्यक्ति संविधानमा भएको हुन्छ । लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्थामा शक्तिको श्रोत जनता नै भएको हुँदा सार्वभौमसत्ता जनतामा निहित रहने कुरामा दुईमत हुन सक्दैन । अतः नेपालको सार्वभौमसत्ता नेपाली जनतामा निहित रहने र सार्वभौमसत्ताबाटै निस्सृत हुने राजकीयसत्ता

		भएबमोजिम गर्नेछन् ।		समेत नेपाली जनतामा नै निहित रहने कुरा प्रष्ट रूपमा उल्लेख गरिएको छ । जनतामा निहित रहेको सार्वभौमसत्ता र राजकीयसत्ताको प्रयोग जनता स्वयंले सबै अवस्थामा गर्न नसक्ने हुँदा सोको प्रयोग जनताबाट प्रत्यक्ष रूपमा निर्वाचित निकाय र संविधान अन्तर्गत स्थापित वैधानिक निकायबाट हुने गर्दछ । विगतको संवैधानिक इतिहासलाई हेर्दा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ३ मा नेपालको सार्वभौमसत्ता नेपाली जनतामा निहित रहनेछ, जसको प्रयोग संविधानमा व्यवस्था भए बमोजिम हुनेछ भन्ने उल्लेख भएको र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २ मा नेपालको सार्वभौमसत्ता र राजकीयसत्ता नेपाली जनतामा निहित रहनेछ भन्ने सम्म उल्लेख भएको थियो । प्रयोग विधिवारे केही उल्लेख नभएको हुँदा यस संविधानमा नेपाली जनताले नेपालको सार्वभौमसत्ता र राजकीयसत्ताको प्रयोग संविधानमा व्यवस्था भएबमोजिम गर्नेछन् भन्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
४	राष्ट्र, राज्य र नेपालको क्षेत्र	३. राष्ट्र : बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुधार्मिक, बहुसांस्कृतिक विशेषतायुक्त, समान आकाङ्क्षा र नेपालको राष्ट्रिय स्वतन्त्रता, अखण्डता, राष्ट्रिय हित तथा समृद्धिप्रति आस्थावान् रही एकताको सूत्रमा आवद्ध सबै नेपाली जनता समष्टि रूपमा राष्ट्र हो । ४. नेपाल राज्य : (१) नेपाल स्वतन्त्र, अविभाज्य, सार्वभौमसत्तासम्पन्न, धर्मनिरपेक्ष, समावेशी, समाजवादउन्मुख, गणतन्त्रात्मक, बहुराष्ट्रिय राज्य हो जसलाई सक्षिप्तमा नेपाल भनिनेछ । (२) नेपाल राज्यभित्र अनुसूची-१ मा उल्लेख भएबमोजिमका संघीय इकाईहरू रहनेछन् । (३) नेपालको क्षेत्र देहाय बमोजिम हुनेछ- (क) यो संविधान प्रारम्भ हुँदाका वखतको क्षेत्र, र (ख) यो संविधान प्रारम्भ भएपछि प्राप्त हुने क्षेत्र ।	पहिलो भाग, धारा ३ र ४	राष्ट्र एउटा समष्टिगत अवधारणा हो जसमा समाज वा समूहका व्यक्तिहरूले लामो समयदेखि धारण गर्दै आएको धार्मिक, भाषिक, सांस्कृतिक वा जातीय पहिचान र आर्थिक अन्तरसम्बन्ध हुन्छ । राष्ट्रमा विभिन्न धर्म, वर्ण, जात र जातिका मानिसहरू बसोबास गरेका हुन्छन् तापनि उनीहरू एकताबद्ध रहेका हुन्छन् । मनोवैज्ञानिक रूपमा 'हामी र तिमी'को भावना भएतापनि उनीहरू एकसाथ बस्ने चाहना राखेका हुन्छन् । उनीहरू राष्ट्रिय स्वतन्त्रता र अखण्डताप्रति आस्थावान् रही एकताको सूत्रमा आवद्ध रहेका हुन्छन् । अतः राष्ट्रिय एकता र अखण्डतालाई मजबुत तुल्याउने गरी "बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुधार्मिक, बहुसांस्कृतिक विशेषतायुक्त, समान आकाङ्क्षा र नेपालको राष्ट्रिय स्वतन्त्रता, अखण्डता, राष्ट्रिय हित तथा समृद्धिप्रति आस्थावान् रही एकताको सूत्रमा आवद्ध सबै नेपाली जनता समष्टि रूपमा राष्ट्र हो ।" भनी परिभाषा गरिएको छ । हाम्रो देश विभिन्न जातजाति र भाषाभाषीहरूको साझा थलो हो । परम्परादेखि नै स्वतन्त्र रहेको हाम्रो देश अविभाज्य पनि छ । देश धर्मसापेक्ष र एकात्मक राज्यप्रणालीबाट धर्मनिरपेक्ष र संघीय शासन प्रणालीमा रुपान्तरण समेत भई सकेको सन्दर्भमा नेपाल स्वतन्त्र, अविभाज्य, सार्वभौमसत्ता सम्पन्न, धर्मनिरपेक्ष, समावेशी, समाजवादउन्मुख,

				गणतन्त्रात्मक, बहुराष्ट्रिय राज्य हो भनी परिभाषित गर्नु उपयुक्त हुने हुँदा सोही बमोजिम राज्यलाई परिभाषित गरी जसलाई संक्षिप्तमा नेपाल भनिएको छ । संघीय गणतन्त्र नेपालमा रहने संघीय इकाईहरूको सूची अनुसूचीमा रहने गरी व्यवस्था गरिएको छ । साथै यो संविधान प्रारम्भ हुँदाको वखत र प्रारम्भ भएपछि प्राप्त हुने क्षेत्रलाई नेपाल राज्यको क्षेत्र कायम गरिएको छ ।
	राष्ट्रभाषा	५. राष्ट्रभाषा : सम्बन्धित विषयगत समितिबाट मस्यौदा प्रस्तुत हुने	पहिलो भाग, धारा ५	
५	राष्ट्रिय झण्डा, गान र निशाना छाप	६. राष्ट्रिय झण्डा : (१) सिम्रिक रङ्गको भुईँ र गाढा नीलो रङ्गको किनारा भएको दुई त्रिकोण अलिकति जोरिएको, माथिल्लो भागमा खुपेँ चन्द्रको बीचमा सोझमा आठ कोण देखिने सेतो आकार र तल्लो भागमा बाह्र कोणयुक्त सूर्यको सेतो आकार अङ्कित भएको, परम्परागत झण्डा नेपालको राष्ट्रिय झण्डा हो । (२) नेपालको राष्ट्रिय झण्डा बनाउने तरिका र तत्सम्बन्धी अरु विवरण अनुसूची-२ मा उल्लेख भएबमोजिम हुनेछ । ७. राष्ट्रिय गान र निशाना छाप : (१) नेपालको राष्ट्रिय गान अनुसूची-३ मा उल्लेख भएबमोजिम हुनेछ । (२) नेपालको निशाना छाप अनुसूची-४ मा उल्लेख भएबमोजिम हुनेछ । सो निशाना छाप आवश्यकता अनुसार ठूलो वा सानो आकारको बनाउन सकिनेछ र त्यसमा नेपाल सरकारबाट निर्धारित रङ्गको प्रयोग हुनेछ । (प्रदेशको आफ्नो छुट्टै निशाना छाप हुने वा नहुने विषय राज्यपुनर्संरचना तथा राज्यशक्तिको बाँडफाँड समितिको प्रतिवेदन प्राप्त भएपछि दुंगो लगाउने ।)	पहिलो भाग, धारा ६ र ७	हाल कायम रहेको राष्ट्रिय झण्डा राष्ट्रिय एवं अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा समेत नेपालको राष्ट्रिय चिन्हको रूपमा चीरपरिचित रहेकोले सोही राष्ट्रिय झण्डालाई यथावत कायम राखिएको छ । नेपालको वर्तमान राष्ट्रिय गान २०६२/२०६३ को ऐतिहासिक जनआन्दोलनको बेलमा स्थापित लोकतान्त्रिक सरकारले सम्पूर्ण नेपाली जनताबाट उत्कृष्ट रचनाको माग गरी सम्बन्धित विषयका विद्वान विशेषज्ञ र प्राज्ञहरूको समितिबाट सिफारिश भए बमोजिम लोकतान्त्रिक विधिबाट चयन भएकोले सोही राष्ट्रिय गानलाई यथावत कायम राखी अनुसूचीमा उल्लेख गरिएको छ । नेपालको वर्तमान निशाना छाप पनि लोकतान्त्रिक सरकारले लोकतान्त्रिक प्रक्रिया बमोजिम निर्धारण गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको र यसलाई पटक पटक परिवर्तन गर्न उपयुक्त नहुने भएकोले त्यसलाई पनि यथावत कायम राखिएको छ ।
६	संविधान	८. संविधान संशोधन : (१) जनतामा निहित सावभौमसत्ता,	संवैधानिक	समाजका मूल्य मान्यतामा आउने परिवर्तन र जनचाहना अनुरूप

संशोधन	गणतन्त्रात्मक व्यवस्था, विधिको शासन, स्वतन्त्र न्यायपालिका, मौलिक अधिकार, मानव अधिकार, प्रेस स्वतन्त्रता, बहुलवाद, बहुदलीय प्रतिस्पर्धा, बालिग मताधिकार र आबधिक निर्वाचन सम्बन्धी मूल्य र मान्यताहरुको प्रतिकूल हुने गरी यो संविधान संशोधन गर्न सकिने छैन । (२) उपधारा (१) को अधीनमा रही यस संविधानको कुनै धारालाई संशोधन वा खारेज गर्ने विधेयक संघीय विधायिकाको कुनै पनि सदनमा प्रस्तुत गर्न सकिनेछ । त्यस्तो विधेयक नेपाल सरकार, तोकिएबमोजिमको न्यूनतम संख्याका सदस्यहरु वा कुनै संघीय इकाईका विधायिकाबाट पेश हुन सक्नेछ । तर उपधारा (१) लाई संशोधन गरिने छैन । (३) उपधारा (२) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि उपधारा (१) को अधीनमा रही यस संविधानको कुनै धारालाई संशोधन वा खारेज गर्ने विषय जनमत संग्रहबाट निरोपण गर्न उपयुक्त हुने भनी तोकिए बमोजिमको न्यूनतम संख्याका सदस्यहरुले पेश गरेको प्रस्ताव संघीय विधायिकाको बहुमतबाट पारित भएमा त्यस्तो विषयमा जनमत संग्रहबाट जनताको राय लिन सकिनेछ । (४) उपधारा (३) बमोजिम गरिएको जनमत संग्रहबाट संविधानको कुनै धारालाई संशोधन वा खारेज गर्ने विषय कूल सदर मतको बहुमतबाट अनुमोदन भएमा उक्त विषयमा स्वतः संविधान संशोधन भएको मानिनेछ । (५) उपधारा (२) बमोजिम पेश भएको विधेयक सम्बन्धित सदनमा प्रस्तुत भएको ३० दिनभित्र	निकाय सम्बन्धी व्यवस्था पछि अलग्गै भाग अन्तर्गत अलग धारामा रहने	संविधानमा संशोधन गरी यसलाई जीवन्त र गतिशील दस्तावेजको रूपमा कायम राख्न संविधान संशोधन सम्बन्धी व्यवस्था आवश्यक पर्दछ । जनताले आफ्नो परिवर्तनको चाहनालाई वैधानिक तवरबाटै पूरा गर्न सक्नु र हिंसा वा क्रान्तिको मार्ग अपनाउनु नपरोस् भन्ने नै यसको मूल मान्यता हो । संविधान निर्माण गर्ने अधिकार (Original Constituent Power) जनतामा निहित रहने तर संविधान संशोधनको अधिकार प्रत्यायोजित अधिकारको रूपमा रहेको हुन्छ । प्रत्यायोजित अधिकारले संविधान निर्माताको अधिकारलाई खण्डित गर्न नसक्ने भएकोले जनताले संविधान निर्माण गर्दा स्थापित गरेका आधारभूत मूल्य र मान्यताहरुको प्रतिकूल हुने गरी संशोधनको माध्यमबाट परिवर्तन गरिएमा संविधानको संशोधन मात्र नभई नयाँ संविधानको निर्माण गरेको हुन जान्छ । त्यसो गर्ने अधिकार सार्वभौमसत्तासम्पन्न जनतालाई मात्र रहने कुरा स्वतः स्पष्ट छ । एककाइसौं शताब्दीको संवैधानिक लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्थामा जनतामा निहित सार्वभौमसत्ता, विधिको शासन, स्वतन्त्र न्यायपालिका, मौलिक अधिकार, मानव अधिकार, प्रेस स्वतन्त्रता, बहुलवाद, बहुदलीय प्रतिस्पर्धा, बालिग मताधिकार र आबधिक निर्वाचन जस्ता मूल्य र मान्यताहरु सर्वस्वीकृत रूपमा स्थापित भएका छन् । त्यसैगरी हाम्रो सन्दर्भमा सयौं वर्ष लामो राजतन्त्रात्मक व्यवस्थाको अन्त्य भई जनचाहना बमोजिम गणतन्त्रात्मक व्यवस्था स्थापित भएको छ । यी मूल्य र मान्यताहरुलाई आधारभूत संरचनाको रूपमा कायम राखी तिनको प्रतिकूल संविधान संशोधन गर्न नसकिने भनी संशोधनको अधिकारमा सारभूत सीमा लगाइएको छ । यस बाहेक संविधानको कुनै पनि धारालाई संशोधन वा खारेज गर्ने गरी संघीय विधायिकाको कुनै पनि सदनमा विधेयक पेश गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ । त्यस्तो विधेयक नेपाल सरकार, संघीय विधायिकाका तोकिए बमोजिमको न्यूनतम संख्याका सदस्यहरु वा संघीय इकाईका विधायिकाबाट पेश हुन सक्ने व्यवस्था गरिएको छ । संविधान संशोधनमा जनताको प्रत्यक्ष सहभागिता स्थापित गर्नको लागि
---------------	--	--	---

	सर्वसाधारण जनताको जानकारीको लागि सार्वजनिक रुपमा प्रकाशन गर्नुपर्नेछ । (६) उपधारा (२) बमोजिम पेश भएको विधेयक कुनै संघीय इकाईको सीमाना परिवर्तन र धारा मा उल्लिखित संघीय इकाईको एकलौटी अधिकारको विषयसँग सम्बन्धित भएमा संघीय विधायिकामा प्रस्तुत भएको ३० दिनभित्र संघीय इकाईका विधायिकाको सहमतिका लागि पठाउनु पर्नेछ । तर उपधारा (२) बमोजिम पेश भएको विधेयक कुनै निश्चित संघीय इकाईको मात्र सरोकारको विषयसँग सम्बन्धित भएमा सम्बन्धित संघीय इकाईको विधायिकाको सहमति पर्याप्त हुनेछ । (७) उपधारा (६) बमोजिम सहमतिका लागि पेश भएको विधेयक बहुमत संघीय इकाईका विधायिकाले तीन महिनाभित्र तत्काल कायम रहेका सम्पूर्ण सदस्यहरूको बहुमतबाट स्वीकृत वा अस्वीकृत गरी सोको जानकारी संघीय विधायिकामा पठाउनु पर्नेछ । तर कुनै संघीय इकाईको विधायिका विघटन भएको अवस्था रहेछ भने त्यस्तो विधायिका गठन भई पहिलो बैठक बसेको मितिले तीन महिनाभित्र स्वीकृत वा अस्वीकृत गरी पठाउनु पर्नेछ । (८) उपधारा (२) बमोजिम पेश भएको संघीय इकाईका विधायिकाको सहमति आवश्यक नपर्ने विधेयक वा उपधारा (७) बमोजिम संघीय इकाईका विधायिकाबाट सहमति प्राप्त भएको विधेयक संघीय विधायिकाका प्रत्येक सदनमा सो सदनको तत्काल कायम रहेका सम्पूर्ण सदस्य संख्याको कम्तीमा दुईतिहाई सदस्यहरूको बहुमतबाट	माथि उल्लेख गरिएको व्यवस्थाको अधीनमा रही यस संविधानको कुनै धारालाई संशोधन वा खारेज गर्ने विषय जनमत संग्रहबाट निरोपण गर्ने उपयुक्त हुने भनी संघीय विधायिकाका तोकिए बमोजिमको न्यूनतम संख्याका सदस्यहरूले पेश गरेको प्रस्ताव संघीय विधायिकाको बहुमतबाट पारित भएमा त्यस्तो विषयमा जनमत संग्रहबाट जनताको राय लिन सकिने व्यवस्था गरिएको छ । यसरी गरिने जनमत संग्रहबाट संविधानको कुनै धारालाई संशोधन वा खारेज गर्ने विषय कूल सदर मतको बहुमतबाट अनुमोदन भएमा उक्त विषयमा स्वतः संविधान संशोधन भएको मानिने व्यवस्था समेत गरिएको छ । संविधान संशोधन जस्तो महत्वपूर्ण विषयमा सर्वसाधारण जनतालाई जानकारी गराई सो बारेमा जनमत निर्माण गर्नु उपयुक्त हुने हुनाले संशोधनको विधेयक सदनमा प्रस्तुत भएको ३० दिनभित्र सार्वजनिक रुपमा प्रकाशन गर्नु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ । संघीय शासन व्यवस्थामा साभ्का शासन र स्वशासनको मान्यतालाई आत्मसात गरिने र सोही बमोजिमको प्रबन्ध यस संविधानमा पनि गरिएकाले कुनै संघीय इकाईको सीमाना परिवर्तन र संविधानमा सुधिकृत संघीय इकाईहरूको अधिकारको विषयमा संविधान संशोधन गर्नु पर्दा समेत ती इकाईहरूको सहमति लिन जरुरी हुन्छ । यसै अनुरूप संशोधनमा सहमतिका लागि संघीय विधायिकामा पेश भएको संशोधन विधेयक ३० दिन भित्र संघीय इकाईका विधायिकामा पठाउने व्यवस्था गरिएको छ । तर यस्तो विधेयक कुनै एक वा केही इकाईको मात्र सरोकारको विषय भएकोमा त्यस्ता इकाईमा मात्र सहमतिका लागि पठाउनु पर्याप्त हुन्छ । त्यसरी सहमतिका लागि पेश भएको विधेयक बहुमत संघीय इकाईका विधायिकाले तीन महिनाभित्र तत्काल कायम रहेका सम्पूर्ण सदस्यहरूको बहुमतबाट स्वीकृत वा अस्वीकृत गरी सोको जानकारी संघीय विधायिकामा पठाउनु पर्ने तर कुनै संघीय इकाईको विधायिका विघटन भएको अवस्था रहेछ भने त्यस्तो विधायिका गठन भई पहिलो बैठक बसेको मितिले तीन महिनाभित्र स्वीकृत वा अस्वीकृत गरी पठाउनु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
--	---	--

		पारित भएमा राष्ट्रप्रमुखको स्वीकृतिका लागि पेश गरिनेछ । (९) राष्ट्रप्रमुखले उपधारा (८) बमोजिम स्वीकृतिका लागि पेश भएको विधेयक प्राप्त भएको मितिले १५ दिनभित्र स्वीकृत गर्नेछ । (विधायिका एक सदनमात्र हुने वा दुई सदनमात्र हुने, त्यसको नाम के हुने भन्ने विषय जर्को समितिको कार्यक्षेत्रमा रहेकोले त्यहाबाट निर्णय भई आएबमोजिम विधायिकाको नाम राख्नु पर्ने हुन्छ ।)		संघीय इकाईका विधायिकाबाट पारित भई आएका विधेयक एवं संघीय इकाईका विधायिकाको सहमति लिनु आवश्यक नपर्ने विधेयकमा संघीय विधायिकाको प्रत्येक सदनमा सो सदनको तत्काल कायम रहेका सम्पूर्ण सदस्य संख्याको कमिमा दुईतिहाई सदस्यहरूको बहुमतबाट पारित हुनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । त्यसरी पारित भएको विधेयक स्वीकृतिका लागि राष्ट्रप्रमुख समक्ष पेश गरिने र राष्ट्रप्रमुखले विधेयक प्राप्त भएको मितिले १५ दिनभित्र स्वीकृत गर्नुपर्ने प्रावधान राखिएको छ ।
७	राजनीतिक दल	९. राजनीतिक दलको गठन, दर्ता र सञ्चालन : (१) समान राजनीतिक विचारधारा, दर्शन र कार्यक्रममा प्रतिबद्ध व्यक्तिहरूले धारा(मौलिक हकमा राजनीतिक दल खोल्ने स्वतन्त्रता सम्बन्धी) अन्तर्गत बनेको कानूनको अधिनमा रही राजनीतिक दलको गठन गरी सञ्चालन गर्न र आफ्नो विचारधारा, दर्शन र कार्यक्रमप्रति जनसाधारणको समर्थन र सहयोग प्राप्त गर्नको लागि त्यसको प्रचार र प्रसार गर्न, गराउन वा सो प्रयोजनका लागि अन्य कुनै काम गर्न सक्नेछन् । (२) उपधारा (१) बमोजिम गठन भएका राजनीतिक दलले प्रचलित कानून बमोजिमको कार्यविधि पूरा गरी निर्वाचन आयोगमा दल दर्ता गराउनु पर्नेछ । (३) उपधारा (२) बमोजिम दल दर्ताको लागि निवेदन गर्दा राजनीतिक दलको विधान, घोषणापत्र, नियमावली र वार्षिक लेखापरीक्षण प्रतिवेदन लगायत कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिमका अन्य कुराहरू पेश गर्नु पर्नेछ । (४) उपधारा (२) बमोजिम दल दर्ताको लागि	संविधान संशोधन सम्बन्धी भागको पछि अलग्गै भागमा रहने	लोकतन्त्रको एउटा आधारभूत पक्ष नै राजनीतिक दल खोल्ने स्वतन्त्रता हो । राजनीतिक दलले जनता समक्ष राजनीतिक विचारको सम्प्रेषण गर्न, जनतालाई सचेत बनाउन, विचार निर्माण गर्न र त्यस्ता विचारको प्राप्तिको लागि साधनको रूपमा नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्दछन् । संविधानवादको मर्मलाई साकार तुल्याउन, जनताको सर्वोच्चतालाई सुनिश्चितता प्रदान गर्न, जनमतलाई निर्वाचनको माध्यमबाट अभिव्यक्त गराई लोकतन्त्रलाई बलियो बनाउन, नागरिकका अधिकार र स्वतन्त्रताहरूको प्रत्याभूति एवं उपभोग गराउन र राज्यसत्तामा जनताको पहुँचको साथै नियन्त्रण समेत स्थापित गर्न राजनीतिक दलहरूले निर्णायक भूमिका निर्वाह गरेका हुन्छन् । अतः लोकतान्त्रिक व्यवस्थामा राजनीतिक दलहरूको उत्तरदायीपूर्ण भूमिका महत्वपूर्ण मानिन्छ । विश्वका सबै देशका संविधानहरूमा राजनीतिक दल सम्बन्धमा विस्तृत व्यवस्था गरेको पाइँदैन तापनि हाम्रो देशको आफ्नै ऐतिहासिक सन्दर्भ र विगत नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ मा राजनीतिक दल सम्बन्धमा संवैधानिक व्यवस्था गरिँदै आएको परिप्रेक्ष्यमा वर्तमान संविधानमा समेत यस सम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ । संविधानमा नै राजनीतिक दलको अस्तित्वलाई स्वीकार गर्ने र दलको गठन गरी नियमित दर्ता गर्ने र संचालन गर्ने कुरालाई व्यवस्थित तुल्याई राख्नु उपयुक्त हुने भएकाले जुनसुकै नेपाली नागरिकले आफ्नो इच्छानुसार राजनीतिक दल खोल्न, संचालन गर्न र दलले आत्मसात गरेको विचारधारा,

	निवेदन दिँदा कुनै पनि राजनीतिक दलले देहायका शर्तहरू पूरा गर्नु पर्नेछ :- (क) राजनीतिक दलको विधान र नियमावली लोकतान्त्रिक हुनु पर्छ, (ख) राजनीतिक दलको विधान वा नियमावलीमा कम्तीमा पाँच वर्षमा एक पटक सो दलका संघीय र संघीय इकाई तहका प्रत्येक पदाधिकारीहरूको निर्वाचन हुने व्यवस्था हुनु पर्छ, (ग) विभिन्न स्तरका कार्यकारिणी समितिमा नेपालको विविधतालाई प्रतिबिम्बित गर्ने गरी समावेशी सहभागिताको व्यवस्था गरिएको हुनु पर्छ, (घ) दलको विधानमा दलका सदस्यहरूलाई अनुशासित तुल्याउने प्रभावकारी व्यवस्था गरिएको हुनु पर्छ । (ङ) कुनै राजनीतिक दलको नाम, उद्देश्य, चिन्ह वा झण्डा देशको धार्मिक वा साम्प्रदायिक एकतालाई खलल पार्ने वा देशलाई विखण्डित गर्ने प्रकृतिको रहेछ भने त्यस्तो राजनीतिक दल दर्ता हुने छैन । (च) प्रादेशिक इकाई स्तरमा समेत राजनीतिक दल स्थापना, दर्ता र सञ्चालन हुन सक्नेछन् । १०. राजनीतिक दललाई प्रतिबन्ध लगाउन बन्देज : (१) द्वारा ९, बमोजिम राजनीतिक दलको गठन गरी सञ्चालन गर्न र आफ्नो विचारधारा, दर्शन र कार्यक्रमप्रति जनसाधारणको समर्थन र सहयोग प्राप्त गर्नको लागि त्यसको प्रचार र प्रसार गर्ने कार्यमा कुनै प्रतिबन्ध लगाउने गरी बनाइएको कानून वा गरिएको कुनै व्यवस्था वा निर्णय यो संविधानको प्रतिकूल मानिनेछ र स्वतः	दर्शन वा कार्यक्रमप्रति जनसाधारणको समर्थन र सहयोग प्राप्त गर्न सक्ने गरी सुनिश्चितता प्रदान गरिएको छ । तर यसरी खोलिने र संचालन गरिने राजनीतिक दलहरूले संविधानको धारा ... को अधीनमा रहेर मात्र आफ्ना क्रियाकलापहरू संचालन गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ । कुनै पनि राजनीतिक दल स्थापना भएपछि त्यसको संस्थागत विकास होस् र कानूनी व्यक्तिको रूपमा संचालन हुन सकोस भनी दलको नियमित दर्ता हुनसक्ने व्यवस्था समेत गरिएको छ । यसको लागि निर्वाचन आयोगको विशेषज्ञता, पूर्वाधार र संगठनात्मक सहजता समेतलाई मध्यनजर गरी निर्वाचन आयोगमा नै दर्ता गरिनु उपयुक्त हुने देखिएकोले सोही अनुसार प्रबन्ध मिलाइएको छ । नियमित रूपमा दर्ता भएका सबै दलहरूले निर्वाचनमा भाग लिन वा नलिन सक्ने हुँदा निर्वाचनमा भाग लिन इच्छुक दलहरूले सो प्रयोजनका लागि निर्वाचन आयोगमा दल दर्ता गराउनु पर्ने व्यवस्था गरिएको र उल्लिखित दुवै प्रयोजनका लागि दल दर्ता गराउदा दलको विधान, घोषणापत्र, नियमावली र वार्षिक लेखापरीक्षण प्रतिवेदन लगायत कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिमका अन्य कुराहरू पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । साथसाथै दलको विधान र नियमावली लोकतान्त्रिक हुनुपर्ने, कम्तीमा ५ वर्षमा एक पटक संघीय र संघीय इकाई तहका प्रत्येक पदाधिकारीको निर्वाचन हुनुपर्ने, कार्यकारिणी समितिमा नेपालको विविधतालाई प्रतिबिम्बित गर्ने महिला, दलित लगायत उपेक्षित र उत्पीडित क्षेत्रका सदस्य समेत रहनु पर्ने गरी समावेशी सहभागिताको व्यवस्था हुनुपर्ने, दलको सदस्यको अनुशासनलाई प्रभावकारी बनाउने व्यवस्था दलको विधानमा हुनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । तर कुनै राजनीतिक संगठन वा दलको नाम, उद्देश्य, चिन्ह वा झण्डा देशको धार्मिक वा साम्प्रदायिक एकतालाई खलल पार्ने वा देशलाई विखण्डित गर्ने उद्देश्य रहेछ भने निर्वाचन आयोगले त्यस्तो संगठन वा दललाई दर्ता नगर्ने व्यवस्था गरिएको छ । संघीय प्रणालीमा प्रादेशिक इकाईस्तरमा समेत राजनीतिक दलहरूको दर्ता र संचालन हुन सक्ने यथावतालाई दृष्टिगत गरी तत्सम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ ।
--	---	---

[Signature]

[Signature]

	अमान्य हुनेछ । (२) कुनै एउटै राजनीतिक दल वा एकै किसिमको राजनीतिक विचारधारा, दर्शन वा कार्यक्रम भएका व्यक्तिहरूले मात्र निर्वाचन, देशको राजनीतिक प्रणाली वा राज्य व्यवस्था सञ्चालनमा भाग लिन पाउने वा सम्मिलित हुन पाउने गरी बनाएको कानून, गरिएको कुनै व्यवस्था वा निर्णय यस संविधान प्रतिकूल मानिनेछ र स्वतः अमान्य हुनेछ । ११. राजनीतिक दलको रूपमा निर्वाचनको लागि मान्यता प्राप्त गर्न दर्ता गराउनु पर्ने : (१) निर्वाचनको प्रयोजनको लागि निर्वाचन आयोगबाट मान्यता प्राप्त गर्न चाहने धारा बमोजिम दर्ता भएका प्रत्येक राजनीतिक दलले प्रचलित कानून बमोजिमको कार्यविधि पूरा गरी निर्वाचन आयोगमा दर्ता गराउनु पर्नेछ । (२) उपधारा (१) बमोजिम दर्ताको लागि निवेदन दिँदा राजनीतिक दलले धारा ९ को उपधारा (३) मा उल्लिखित विवरण खुलाउनुको साथै सोही धाराको उपधारा (४) मा उल्लिखित शर्तहरू समेत पूरा गरेको हुनु पर्नेछ । १२. राजनीतिक दल सम्बन्धी अन्य व्यवस्था : (१) राजनीतिक दलको स्थापना, दर्ता र सञ्चालन सम्बन्धी अन्य कुराहरू कानूनमा व्यवस्था भए बमोजिम हुनेछ ।	राजनीतिक दल गठन गरी सञ्चालन गर्ने स्वतन्त्रतामा कुनै पनि प्रकारको आँच नआओस भनी राजनीतिक दलको गठन गरी सञ्चालन गर्ने र आफ्नो विचारधारा, दर्शन र कार्यक्रमप्रति जनसाधारणको समर्थन र सहयोग प्राप्त गर्नको लागि त्यसको प्रचार र प्रसार गर्ने कार्यमा कुनै प्रतिबन्ध लगाउने गरी कुनै कानूनी व्यवस्था वा निर्णय गरिएमा यो संविधानको प्रतिकूल मानिने र स्वतः अमान्य हुने व्यवस्था गरिएको छ । साथै कुनै एउटै राजनीतिक दल वा एउटै किसिमको राजनीतिक विचारधारा, दर्शन वा कार्यक्रम भएका व्यक्तिहरूले मात्र निर्वाचन, देशको राजनीतिक प्रणाली वा राज्य व्यवस्था सञ्चालनमा भाग लिन पाउने वा सम्मिलित हुन पाउने गरी कुनै कानूनी व्यवस्था वा निर्णय गरिएमा त्यस्ता कुराहरू यस संविधानले स्थापित गरेका मूल्य र मान्यता विपरित हुने भएकोले स्वतः अमान्य हुने व्यवस्था गरिएको छ ।
८ संकटकालीन व्यवस्था	१३. संकटकालीन व्यवस्था : (१) नेपाल राज्यको सावर्भौमसत्ता, अखण्डता वा कुनै भागको सुरक्षामा युद्ध, बाह्य आक्रमण, सशस्त्र विद्रोह, चरम आर्थिक विशृङ्खलता, प्राकृतिक विपत्ति वा महामारीको कारणले गम्भीर सङ्कट उत्पन्न भएमा नेपाल सरकार,	राजनीतिक दल सम्बन्धी भाग को पछि कुनै पनि राज्यको अवस्था गतिशील हुने हुँदा यसको राष्ट्रिय जीवनमा संकटका अवस्थाहरू आउन सक्छन् । देशको सावर्भौमसत्ता, अखण्डता, शान्ति र व्यवस्थामा खतरा उत्पन्न भएमा त्यसलाई दृढोत्तर सामना गर्ने र त्यसबाट पार पाउनको लागि संविधानमा संकटकालीन अवस्थाको घोषणा गर्ने व्यवस्था गरिएको हुन्छ । यसै मान्यता अनुरूप नेपाल राज्यको सावर्भौमसत्ता, अखण्डता वा कुनै भागको सुरक्षामा गम्भीर संकट उत्पन्न

[Signature]

[Signature]

	मन्त्रिपरिषद्को सिफारिसमा राष्ट्रप्रमुखले नेपाल राज्यभर वा कुनै खास क्षेत्रमा लागू हुने गरी सङ्घटकालीन अवस्थाको घोषणा गर्न वा आदेश जारी गर्न सक्नेछ । (२) उपधारा (१) बमोजिम गरिएको घोषणा वा आदेश सो आदेश भएको मितिले एक महिनाभित्र अनुमोदनको लागि संघीय विधायिकाका दुवै सदनमा पेश गरिनेछ । (संकटकालीन अवस्थाको घोषणा विधायिकाबाट अनुमोदन हुनै पर्ने, विधायिका एक सदनमात्र वा दुई सदनमात्र के हुन्छ र विधायिकाको विघटन सम्बन्धी व्यवस्था रहन्छ वा रहन्न, रहेमा विधायिका विघटन भएको अवस्थामा संकटकालीन अवस्थाको घोषणा भएमा के कसरी अनुमोदनको व्यवस्था मिलाउने भन्ने विषयमा व्यवस्थापिका अंगको स्वरूप निर्धारण समितिको प्रतिवेदन र संकटकालीन अवस्थाको घोषणा मन्त्रिपरिषद्को सिफारिसमा राष्ट्रप्रमुखबाट हुने वा राष्ट्रप्रमुखले गर्ने विषयमा राज्यको शासकीय स्वरूप निर्धारण समितिको प्रतिवेदन संवैधानिक समितिमा प्राप्त भएपछि निर्णय गर्न उपयुक्त हुन्छ ।) (३) उपधारा (२) बमोजिम अनुमोदनको लागि पेश भएको घोषणा वा आदेश संघीय विधायिकाका दुवै सदनमा तत्काल कायम रहेका सम्पूर्ण सदस्य संख्याको कम्तिमा दुई-तिहाइ बहुमतले अनुमोदन गरेमा घोषणा वा आदेश भएको मितिले तीन महिनासम्म लागू रहनेछ । (४) उपधारा (२) बमोजिम विधायिकाका दुवै सदनमा अनुमोदनको लागि पेश भएको घोषणा वा आदेश उपधारा (३) बमोजिम अनुमोदन नभएमा सो	अलग्गै भागमा रहने	भएमा नेपाल राज्यभरी वा कुनै भागमा संकटकाल घोषणा गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ । त्यसरी गम्भीर संकट उत्पन्न हुने कारक तत्वहरुमा युद्ध, बाह्य आक्रमण, सशस्त्र विद्रोह, चरम आर्थिक विशङ्खलता, प्राकृतिक विपत्ति वा महामारीलाई लिइएको छ । यसरी संकटकालको घोषणा गर्नुपर्ने अवस्थाको विद्यमानता छ वा छैन भन्ने कुराको निर्णय र निस्क्याल गर्ने क्षमता देशको कार्यकारिणी निकायमा हुने हुँदा मन्त्रिपरिषद्को सिफारिसमा राष्ट्रप्रमुखबाट संकटकालको घोषणा गर्ने व्यवस्था गरिएको छ । परिस्थितिलाई विचार गरी नेपाल राज्यभर वा कुनै खास क्षेत्रमा मात्र लागू हुने गरी सङ्घटकालीन अवस्थाको घोषणा वा आदेश जारी गर्न सकिनेछ । सैनिक विद्रोहलाई पनि सशस्त्र विद्रोह भित्र समेटिने तथा संघीय इकाईले आफ्नो क्षेत्रभित्र संकटकालीन अवस्थाको घोषणाको लागि संघीय सरकारसँग अनुरोध गर्न सक्ने कुरालाई समेत आत्मसात गरेर नै यो व्यवस्था गरिएको छ । कार्यकारिणी निकायले संकटकाल घोषणा गरेपछि सो उपर जनप्रतिनिधिमुलक निकाय विधायिकाको नियन्त्रण स्थापित गर्नका लागि र यो अधिकारको प्रयोग स्वेच्छाचारी तवरले नहोस् र दुरुपयोग पनि हुन नपाओस् भनी संकटकालीन घोषणा वा आदेश भएको मितिले एक महिनाभित्र अनुमोदनको लागि संघीय विधायिकाका दुवै सदनमा पेश गर्नुपर्ने र त्यसरी अनुमोदनको लागि पेश भएको घोषणा वा आदेश संघीय विधायिकाका दुवै सदनमा तत्काल कायम रहेका सम्पूर्ण सदस्य संख्याको कम्तिमा दुईतिहाइ बहुमतले अनुमोदन गरेमा घोषणा वा आदेश भएको मितिले तीन महिनासम्म लागू रहन सक्ने व्यवस्था गरिएको छ । विधायिकाका दुवै सदनमा अनुमोदनको लागि पेश भएको संकटकालीन अवस्थाको घोषणा वा आदेश विधायिकाबाट अनुमोदन नभएमा सो घोषणा वा आदेश स्वतः निष्क्रिय भएको मानिने व्यवस्था गरिएको छ । संकटकालीन अवस्थाको अर्बधि नसकिदै त्यस्तो परिस्थिति अझै विद्यमान रहेको कारणले सोको अर्बधि बढाउनु पर्ने अवस्था भएमा संघीय विधायिकाका दुवै सदनमा तत्काल कायम रहेका सम्पूर्ण सदस्य संख्याको कम्तिमा दुई-तिहाइ बहुमतले प्रस्तावद्वारा निर्णय गरी अर्को एक पटक तीन
--	---	---	--

	घोषणा वा आदेश स्वतः निष्क्रिय भएको मानिनेछ । (५) उपधारा (१) बमोजिमको अवस्था अझै विद्यमान छ भनी उपधारा (३) बमोजिमको म्याद भुक्तान नहुँदै संघीय विधायिकाका दुवै सदनमा तत्काल कायम रहेका सम्पूर्ण सदस्य संख्याको कम्तिमा दुईतिहाइ बहुमतले प्रस्तावद्वारा निर्णय गरी अर्को एक पटक तीन महिनामा नबढाई सो प्रस्तावमा तोकिएको अवधिको लागि सङ्घटकालीन अवस्थाको घोषणा वा आदेशको म्याद वढाउन सक्नेछ । (६) उपधारा (१) बमोजिम सङ्घटकालीन अवस्थाको घोषणा वा आदेश भएपछि त्यस्तो अवस्थाको निवारण गर्न नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषदको सिफारिसमा राष्ट्रप्रमुखले आवश्यक आदेश जारी गर्न सक्नेछ । त्यसरी जारी भएको आदेश सङ्घटकालीन अवस्था बहाल रहेसम्म कानून सरह लागू हुनेछ । (७) नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषदको सिफारिसमा राष्ट्रप्रमुखबाट उपधारा (१) बमोजिम सङ्घटकालीन अवस्थाको घोषणा वा आदेश गरिँदा सो घोषणा वा आदेश बहाल रहेसम्मको लागि भाग ... मा व्यवस्था भएका मौलिक हकहरूमध्ये धारा ... मा उल्लेखित हकहरू निलम्बन गर्न सकिनेछ । तर धारा ... बमोजिम संवैधानिक उपचारको हक र बन्दी प्रत्यक्षीकरणको उपचार प्राप्त गर्ने हक निलम्बन गरिने छैन । (८) उपधारा (७) बमोजिम यस संविधानको कुनै धारा निलम्बन गरिएकोमा सो धाराले प्रदान गरेको मौलिक हकको प्रचलनको लागि कुनै अदालतमा निवेदन	महिनामा नबढाई सङ्घटकालीन अवस्थाको घोषणा वा आदेशको म्याद वढाउन सकिने व्यवस्था समेत समावेश गरिएको छ । देश संकटमा परेको अवस्थामा संकटकालीन अवस्थाको घोषणा गरेर मात्र समस्या समाधान नहुने हुँदा यस्तो अवस्थाको सामना गरी निकास दिलाउनका निमित्त कानूनमा भएका व्यवस्था बाहेक अन्य कामहरू पनि गर्नु पर्ने हुन सक्छ । यसै कुरालाई ध्यानमा राखी नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषदको सिफारिसमा राष्ट्रप्रमुखले विभिन्न आवश्यक आदेशहरू जारी गर्न सक्ने र त्यसरी जारी भएको आदेश सङ्घटकालीन अवस्था बहाल रहेसम्म कानून सरह लागू हुने व्यवस्था गरिएको छ । राज्यको सार्वभौमसत्ता, अखण्डता र सुरक्षामा संकट परेको बखत जनताका मौलिक हक अधिकारमा केही न केही असर पर्नु स्वभाविक हुने हुँदा त्यस्ता केही अधिकार निलम्बन गर्नु पर्ने हुन सक्छ । देशको व्यापक हितका लागि केहि मौलिक हकहरू निलम्बन हुन सक्ने अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलन र मान्यता अनुरूप सङ्घटकालीन अवस्थाको घोषणा वा आदेश बहाल रहेसम्मको लागि भाग ... मा व्यवस्था भएका मौलिक हकहरू मध्ये धारा ... मा उल्लेखित मौलिक हकहरू निलम्बन गर्न सकिने तर धारा ... बमोजिम संवैधानिक उपचारको हक र बन्दी प्रत्यक्षीकरणको उपचार प्राप्त गर्ने हक निलम्बन गर्न नसकिने व्यवस्था राखिएको छ । त्यसरी निलम्बन गरिएकोमा सो धाराले प्रदान गरेको मौलिक हकको प्रचलनको लागि कुनै अदालतमा निवेदन दिन वा त्यस सम्बन्धमा कुनै अदालतमा प्रश्न उठाउन नसकिने व्यवस्था गरिएको छ । संकटकालको घोषणा वा आदेश बहाल रहेको अवस्थामा कुनै पदाधिकारीले बर्दनीयतसाध कुनै काम गरेबाट कसैलाई कुनै प्रकारको क्षति भएको रहेछ भने निजले सो घोषणा वा आदेश समाप्त भएको मितिले तीन महिनाभित्र आफूलाई परेको क्षति बापत कानून बमोजिमको क्षतिपूर्तिको दावी गर्न सक्ने र दावी मनासिव ठहराएमा अदालतले उचित क्षतिपूर्ति भराईदिन र पीडकलाई सजाय गर्न सक्ने गरी व्यवस्था गरिएको छ । संकट टरिसकेपछि संकटकालीन अवस्था यथावत राखी रहनु जनहितको
--	---	--

		दिन वा त्यस सम्बन्धमा कुनै अदालतमा प्रश्न उठाउन सकिने छैन । (९) उपधारा (१) बमोजिमको घोषणा वा आदेश बहाल रहेको अवस्थामा कुनै पदाधिकारीले बदनियतसाथ कुनै काम गरेबाट कसैलाई कुनै प्रकारको क्षति भएको रहेछ भने निजले सो घोषणा वा आदेश समाप्त भएको मितिले तीन महिनाभित्र आफूलाई परेको क्षति बापत पीडितले क्षतिपूर्तिको दावी गरेमा अदालतले कानून बमोजिमको उचित क्षतिपूर्ति भराइदिन र पीडकलाई सजाय गर्न सक्नेछ । (१०) उपधारा (१) बमोजिम गरिएको सङ्कटकालीन अवस्थाको घोषणा वा आदेश नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्को सिफारिसमा राष्ट्रप्रमुखबाट सो घोषणा वा आदेश बहाल रहेसम्म जुनसुकै बखत फिर्ता लिन सकिनेछ ।		दृष्टिले आवश्यक र उपयुक्त नहुने हुनाले सङ्कटकालीन अवस्थाको घोषणा वा आदेश विद्यमान राखिरहनु नपर्ने ठानी नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्ले सिफारिस गरेमा राष्ट्रप्रमुखबाट सो घोषणा वा आदेश बहाल रहेसम्म जुनसुकै बखत फिर्ता लिन सकिने व्यवस्था राखिएको छ ।
९	विविध	१४. सवैधानिक परिषद् सम्बन्धी व्यवस्था : (विषयगत समितिहरुबाट प्रस्तावित भई आएमा रहने) १५. नेपाली राजदूत र विशेष प्रतिनिधि : मन्त्रिपरिषद्को सिफारिसमा राष्ट्रप्रमुखले समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तको आधारमा नेपाली राजदूत र कुनै खास प्रयोजनको लागि विशेष प्रतिनिधि नियुक्त गर्न सक्नेछ । १६. माफी : मन्त्रिपरिषद्को सिफारिसमा राष्ट्रप्रमुखले जुनसुकै अदालत, विशेष अदालत, सैनिक अदालत वा अन्य कुनै न्यायिक, अर्ध न्यायिक वा प्रशासकीय पदाधिकारी वा निकायले गरेको सजायलाई कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिम माफी, मुलतवी, परिवर्तन वा कम गर्न सक्नेछ ।	संकटकालीन व्यवस्था पछि अलग्गै भागमा रहने	देशले विदेशी मित्रराष्ट्र र अन्तर्राष्ट्रिय संगठनहरूसंगको कूटनीतिक सम्बन्धको सञ्चालनको लागि र कुनै खास कार्य र अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलनहरुमा देशको तर्फबाट प्रतिनिधित्व गर्ने राजदूत र विशेष प्रतिनिधिहरु नियुक्ति गर्नु पर्ने हुन्छ । यसरी नियुक्ति गर्ने अधिकार कार्यकारीको हुने हुँदा मन्त्रिपरिषद्को सिफारिसमा राष्ट्रप्रमुखले नेपाली राजदूत र कुनै खास प्रयोजनको लागि विशेष प्रतिनिधि नियुक्ति गर्न सक्ने व्यवस्था राखिएको छ । राज्यसरचनाका सबै अंगमा मुलुक भित्रका सबै वर्ग र समुदायको सहभागिता सुनिश्चित गर्ने राजदूत र विशेष प्रतिनिधिको नियुक्ति समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तको आधारमा गर्नु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ । फौजदारी न्याय प्रणालीमा रहन सक्ने कमी कमजोरी, राजनीतिक वा अन्य त्यस्तै कारणले कसैलाई भएको दण्ड सजाय माफी मुलतवी, परिवर्तन वा कम गर्नु पर्ने अवस्था आउन सक्छ । यो अधिकार अति महत्वपूर्ण भएको र

	१७. उपाधि, सम्मान र विभूषण : (१) मन्त्रिपरिषद्को सिफारिसमा राष्ट्रप्रमुखबाट राज्यका तर्फबाट दिइने उपाधि, सम्मान र विभूषणहरू प्रदान हुनेछन् । (२) नेपालको कुनै नागरिकले कुनै विदेशी मुलुकको सरकारबाट प्रदान गरिने उपाधि, सम्मान वा विभूषण ग्रहण गर्नुअघि नेपाल सरकारबाट स्वीकृति प्राप्त गर्नु पर्नेछ । १८. सरकारी सेवाको गठन : (सम्बन्धित विषयगत समितिबाट मस्यौदा भई आए बमोजिम रहने) १९. संवैधानिक निकायका पदाधिकारीहरूको सुनुवाइ र नागरिकता सम्बन्धी व्यवस्था : (विषयगत समितिहरूबाट प्रस्तावित भई आएमा रहने) २०. सन्धि वा सम्झौताको अनुमोदन, सम्मिलन, स्वीकृति वा समर्थन : (सम्बन्धित विषयगत समितिबाट मस्यौदा भई आए बमोजिम रहने)	यसको दुरुपयोग भई दण्डहीनताको स्थिति उत्पन्न हुन सक्ने सम्भावना समेत रहने हुँदा यसको प्रयोग अपवित्र, अविवेकपूर्ण, भेदभावपूर्ण र दुषित मनसायले नहोस भन्ने तर्फ सतर्कता अपनाउनु पर्ने हुन्छ । यसै कुरालाई ध्यानमा राखी संघीय विधायिकाले निर्माण गरेको कानुनी मापदण्डको अधीनमा रही मन्त्रिपरिषद्को सिफारिसमा राष्ट्रप्रमुखले जुनसुकै अदालत, विशेष अदालत, सैनिक अदालत वा अन्य कुनै न्यायिक, अर्ध न्यायिक वा प्रशासकीय पदाधिकारी वा निकायले गरेको सजायलाई माफी, मुलतवी, परिवर्तन वा कम गर्न सक्नेछ भन्ने व्यवस्था गरिएको छ । मुलुकको हित प्रवर्द्धन गर्ने वा प्रतिष्ठा तथा ख्याती बढाउने कार्य गरी उल्लेखनीय योगदान गर्ने देशका नागरिक तथा विदेशीलाई उनीहरूको योगदानको सम्मानार्थ र भविष्यमा अझ बढी उल्लेखनीय योगदान गर्न उत्प्रेरित गर्नका लागि राज्यका तर्फबाट राष्ट्र प्रमुखले उपाधि, सम्मान, विभूषण प्रदान गर्ने गरिन्छ । यसै कुरालाई ध्यानमा राखी राष्ट्रप्रमुखबाट राज्यका तर्फबाट दिइने उपाधि, सम्मान र विभूषणहरू प्रदान हुने व्यवस्था गरिएको छ । जो सुकैबाट उपाधि, सम्मान र विभूषण नलिइयोस, देशका नागरिकले प्राप्त गर्ने उपाधि र सम्मानको राज्यलाई जानकारी होस भन्ने उद्देश्यका साथ नेपाल सरकारबाट स्वीकृति प्राप्त गरेर मात्र नेपालको कुनै नागरिकले कुनै विदेशी मुलुकको सरकारबाट प्रदान गरिने उपाधि, सम्मान वा विभूषण ग्रहण गर्नु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
१०	सङ्क्रमणकालीन अवस्था (नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ खारेज हुने र नयाँ संविधान कार्यान्वयनमा नआइसकेको अवस्थालाई संक्रमणकालीन अवस्था भनिएको हो । हाल भएका संवैधानिक संयन्त्रमा के कस्तो परिवर्तन हुन्छ, तिनीहरूका काम, कर्तव्य र अधिकारमा के कस्तो अन्तर आउँछ र नयाँ संयन्त्र बन्न के कति समय लाग्छ भन्ने विषय स्पष्ट नभईकन संक्रमणकालीन अवस्थालाई पूर्णता दिन सकिदैन । विषयगत समितिहरूबाट प्राप्त मस्यौदा र संवैधानिक समितिबाट मस्यौदा एकीकरण भई संविधानको विधेयक तयार गर्ने अवधिसम्म संक्रमणकालीन अवस्था अन्तर्गत	भइरहेको संविधानलाई प्रतिस्थापन गरी नयाँ संविधान जारी गरिने अवस्थामा मुलुकमा विद्यमान संवैधानिक संस्था र व्यवस्थाहरूमा परिवर्तन

	राखिनु पर्ने अन्य विषयहरु थप गर्नु पर्ने अवस्था आउने भएकोले यो भागलाई अन्तिमसम्म खुला राख्नु पर्ने समितिको सुझाव रहेको ।) २१. राष्ट्रपति र उपराष्ट्रपति सम्बन्धी व्यवस्था : यो संविधान प्रारम्भ हुँदाका बखत बहाल रहेका राष्ट्रपति र उपराष्ट्रपति यस संविधान बमोजिम राष्ट्रप्रमुख र उपराष्ट्रप्रमुखको निर्वाचन नभएसम्म कायम रहनेछन् । (संक्रमणकालमा राष्ट्रपति र उपराष्ट्रपतिको पद रिक्त भएमा पूर्ति हुने प्रक्रियालाई पनि शासकीय स्वरूप समितिको प्रतिवेदन प्राप्त भएपछि सोका आधारमा संबोधन गर्नु पर्ने हुन्छ ।) २२. मन्त्रिपरिषद् सम्बन्धी व्यवस्था : (१) यो संविधान प्रारम्भ हुँदाका बखत कायम रहेको मन्त्रिपरिषद् यसै संविधान अन्तर्गत गठन भएको मानिनेछ । (२) यो संविधान बमोजिम मन्त्रिपरिषद् गठन नभएसम्म उपधारा (१) बमोजिमको मन्त्रिपरिषद् कायम रहनेछ । (संक्रमणकालमा मन्त्रीपरिषद् विघटन भएमा पुनः गठन हुने प्रक्रियालाई पनि शासकीय स्वरूप समितिको प्रतिवेदन प्राप्त भएपछि सोको आधारमा संबोधन गर्नु पर्ने हुन्छ ।) २३. विधायिकी अधिकार : (१) यस संविधान बमोजिमको संघीय विधायिकाको प्रथम अधिवेशन नबसेसम्म नेपालको विधायिकी अधिकार व्यवस्थापिका-संसदको हैसियतले वर्तमान संविधानसभाले नै प्रयोग गर्नेछ । (२) यो संविधान जारी हुँदाका बखत कायम रहेको व्यवस्थापिका-संसद सचिवालय र सो सचिवालयमा कार्यरत पदाधिकारी र कर्मचारी यसै संविधान बमोजिम	हुने र परिवर्तित व्यवस्था अनुरूपको प्रबन्ध संविधान लागू हुने बित्तिकै स्वतः निर्माण गर्न नसकिने भएकोले नयाँ संविधानले परिकल्पना गरे बमोजिमको संस्था, पदाधिकारी र व्यवस्था पूर्ण नभएसम्म कायम रहेको प्रावधानलाई निरन्तरता दिनु पर्ने संवैधानिक एवं राष्ट्रिय आवश्यकता रहन्छ । यो अन्तर्राष्ट्रिय अनुभव र हाम्रो विगतको अनुभवबाट समेत स्पष्ट भईसकेको छ । तसर्थ संविधानको पूर्ण कार्यान्वयन गर्न संविधान बमोजिम तयार हुनुपर्ने सम्पूर्ण पूर्वाधार तयार नभएसम्म विद्यमान व्यवस्थालाई निरन्तरता दिनु पर्ने आवश्यकताले संविधानमा संक्रमणकालीन व्यवस्थाको अपरिहार्यता रहन्छ । अतः संक्रमणकालीन व्यवस्था सम्बन्धी देहाय बमोजिमको व्यवस्था राखिएको छ : राष्ट्रप्रमुख र उपराष्ट्रप्रमुखको निर्वाचन नभएसम्म बहाल रहेका राष्ट्रपति र उपराष्ट्रपति कायम रहने र नयाँ संविधान बमोजिम मन्त्रिपरिषद् गठन नभएसम्म विद्यमान मन्त्रिपरिषद् कायम रहने व्यवस्था गरिएको छ । यस संविधान बमोजिमको संघीय विधायिकाको निर्वाचन भई प्रथम अधिवेशन नबसेसम्म नेपालको विधायिकी अधिकार व्यवस्थापिका-संसदको हैसियतले वर्तमान संविधानसभाले नै प्रयोग गर्ने तथा यो संविधान जारी हुँदाका बखत कायम रहेको व्यवस्थापिका-संसद सचिवालय र सो सचिवालयमा कार्यरत पदाधिकारी र कर्मचारी यसै संविधान बमोजिम कायम हुने संसद सचिवालय र नियुक्ति भएका पदाधिकारी र कर्मचारी मानिने व्यवस्था गरिएको छ ।
--	--	--

	कायम हुने संसद सचिवालय र नियुक्ति भएका पदाधिकारी र कर्मचारी मानिनेछन् । २४. न्यायपालिका सम्बन्धी व्यवस्था : (१) यो संविधान प्रारम्भ हुँदाका वखत कायम रहेका सर्वोच्च अदालत, पुनरावेदन अदालत र जिल्ला अदालतहरू यस संविधान बमोजिमको न्यायपालिकाको संरचना तयार नभएसम्म कायम रहनेछन् । यो संविधान प्रारम्भ हुनुअघि दायर भएका मुद्दाहरू र यो संविधान प्रारम्भ भएपछि दायर हुने मुद्दाहरू तत् तत् अदालतबाट निरूपण गर्न यो संविधानले बाधा पुऱ्याएको मानिने छैन । (२) यो संविधान प्रारम्भ हुँदाका वखत सर्वोच्च अदालत, पुनरावेदन अदालत र जिल्ला अदालतहरूमा बहाल रहेका न्यायाधीशहरू यो संविधानमा व्यवस्था भएबमोजिमको नियुक्ति सम्बन्धी व्यवस्था कार्यान्वयन नभएसम्म आ-आफ्नो पदमा यथावत कायम रहनेछन् । २५. संवैधानिक निकाय र पदाधिकारीहरू सम्बन्धी व्यवस्था : (१) यो संविधान प्रारम्भ हुँदाका वखत कायम रहेका संवैधानिक निकाय र पदाधिकारीहरूमध्ये यस संविधानमा उल्लेख नगरिएका संवैधानिक निकाय र पदाधिकारीहरू यो संविधान प्रारम्भ भएपछि कायम रहने छैनन् । (२) यो संविधान प्रारम्भ हुँदाका वखत कायम रहेका संवैधानिक निकायहरू यसै संविधान बमोजिम स्थापना भएको मानिने छन् र प्रचलित कानून बमोजिम ती निकायहरूमा विचाराधीन रहेका विषयहरूलाई निरन्तरता दिन यस संविधानले बाधा पुऱ्याएको मानिने छैन । (३) यो संविधान प्रारम्भ हुँदाका वखत कायम	यो संविधान प्रारम्भ हुँदाका वखत कायम रहेका सर्वोच्च अदालत, पुनरावेदन अदालत र जिल्ला अदालतहरू यस संविधान बमोजिमको न्यायपालिकाको संरचना तयार नभएसम्म कायम रहने व्यवस्था गरिएको छ । संविधान प्रारम्भ हुनुअघि दायर भएका मुद्दाहरू र यो संविधान प्रारम्भ भएपछि दायर हुने मुद्दाहरू तत् तत् अदालतबाट निरूपण गर्न यो संविधानले बाधा पुऱ्याएको नमानिने र संविधान प्रारम्भ हुँदाका वखत सर्वोच्च अदालत, पुनरावेदन अदालत र जिल्ला अदालतहरूमा बहाल रहेका न्यायाधीशहरू यो संविधानमा व्यवस्था भएबमोजिमको नियुक्ति सम्बन्धी व्यवस्था कार्यान्वयन नभएसम्म आ-आफ्नो पदमा यथावत कायम रहने व्यवस्था गरिएको छ । यो संविधान प्रारम्भ हुँदाका वखत कायम रहेका संवैधानिक निकाय र पदाधिकारीहरूमध्ये यस संविधानमा उल्लेख नगरिएका संवैधानिक निकाय र पदाधिकारीहरू यो संविधान प्रारम्भ भएपछि कायम रहने छैनन् । संविधान प्रारम्भ हुँदाका वखत कायम रहेका संवैधानिक निकायहरू यसै संविधान बमोजिम स्थापना भएको मानिने र प्रचलित कानून बमोजिम ती निकायहरूमा विचाराधीन रहेका विषयहरूलाई निरन्तरता दिन यस संविधानले बाधा पुऱ्याएको नमानिने प्रबन्ध राखिएको छ । यो संविधान प्रारम्भ हुँदाका वखत कायम रहेका संवैधानिक निकायमा कार्यरत पदाधिकारीहरू यो संविधानमा व्यवस्था भएबमोजिमको नियुक्ति सम्बन्धी व्यवस्था कार्यान्वयन नभएसम्म आ-आफ्नो पदमा यथावत कायम रहने व्यवस्था गरिएको छ ।
--	---	--

	रहेका संवैधानिक निकायमा कार्यरत पदाधिकारीहरु यो संविधानमा व्यवस्था भएवमोजिमको नियुक्ति सम्बन्धी व्यवस्था कार्यान्वयन नभएसम्म आ-आफ्नो पदमा यथावत कायम रहनेछन् । २६. वर्तमान कानून लागू रहने : (१) संविधानसभाद्वारा भए गरेका निर्णय र काम कारवाही यो संविधानसंग नबाभिएको हदसम्म यसै संविधान बमोजिम भए गरेको मानिनेछन् । (२) यो संविधान लागू हुँदाका बखत कायम रहेका कानूनहरु खारेज या संशोधन नभएसम्म कायम रहनेछन् । तर यो संविधानसंग बाभिएको कानून यो संविधान बमोजिमको विधायिकाको पहिलो बैठक बसेको मितिले एक वर्षपछि बाभिएको हदसम्म स्वतः अमान्य हुनेछ । २७. स्थानीय निकाय सम्बन्धी व्यवस्था : यस संविधानद्वारा व्यवस्था गरिएको स्थानीय निकायको गठन नभएसम्म हाल विद्यमान स्थानीय निकायहरु यथावत कायम रहनेछन् । २८. बाधा अड्काउ फुकाउने अधिकार : यस संविधान बमोजिम विधायिकाको निर्वाचन भई विधायिकाको बैठक नबसेसम्म यो संविधानको कार्यान्वयन गर्न कुनै बाधा अड्काउ परेमा राष्ट्रप्रमुखले मन्त्रिपरिषद्को सिफारिसमा त्यस्तो बाधा अड्काउ फुकाउन आदेश जारी गर्न सक्नेछ । (यस भागमा लेखिएका कुराहरुमा मन्त्रिपरिषद्को	संविधानसभाद्वारा भए गरेका निर्णय र काम कारवाही यो संविधानसंग नबाभिएको हदसम्म यसै संविधान बमोजिम भए गरेको मानिने, संविधान लागू हुँदाका बखत कायम रहेका कानूनहरु खारेज वा संशोधन नभएसम्म कायम रहने तर संविधानसंग बाभिएका कानून यो संविधान बमोजिमको विधायिकाको पहिलो बैठक बसेको मितिले एक वर्ष पछि बाभिएको हदसम्म स्वतः अमान्य हुने व्यवस्था गरिएको छ । यस संविधानले व्यवस्था गरेका संघीय इकाईहरु र स्थानीय निकायहरुको गठन र सञ्चालनमा आउन केही समय लाग्ने तर जनताको नजिकमा रहेर सेवा सुविधा उपलब्ध गराउने स्थानीय निकायहरु निरन्तर क्रियाशील रहनुपर्ने भएकोले संविधान बमोजिम स्थापित हुनु पर्ने संघीय इकाईहरु र स्थानीय निकायहरुको संरचना तयार भई सञ्चालनमा नआएसम्म हाल विद्यमान स्थानीय निकायहरु यथावत कायम रहने व्यवस्था गरिएको छ । संविधान बमोजिम विधायिकाको निर्वाचन भई विधायिकाको बैठक नबसेसम्मको संक्रमणकालीन अवधिमा कुनै संवैधानिक प्रावधान कार्यान्वयन हुनमा गतिरोधको अवस्था आउन पनि सक्ने भएकोले सोको समाधान गरी संवैधानिक सन्तुलनाई सुचारु तुल्याउने उद्देश्यका साथ बाधा अड्काउ फुकाउने सम्बन्धमा उपयुक्त व्यवस्था गरिएको छ । यस्तो आदेश मन्त्रिपरिषद्को सिफारिसमा राष्ट्रप्रमुखबाट जारी हुने व्यवस्था गरिएको छ ।
--	--	---

		सिफारिसमा राष्ट्रप्रमुखले गर्ने वा राष्ट्रप्रमुखले गर्ने भन्ने विषयमा राज्यको शासकीय स्वरूप समितिको प्रतिवेदन प्राप्त भएपछि मात्र टुंगो लगाउने ।)	संविधान बमोजिम विधायिकाको गठन भएपछि संविधान संशोधनको माध्यमबाट कुनै पनि गतिरोध विधायिकाले नै संबोधन गर्न सक्ने भएकोले बाधा अडकाउ फुकाउने अधिकारलाई तत्पश्चातका लागि राखी रहन आवश्यक ठानिएको छैन ।
११	परिभाषा	२९. परिभाषा : (१) विषय वा प्रसङ्गले अर्को अर्थ नलागेमा यस संविधानमा,- (क) "धारा" भन्नाले यो संविधानको धारा सम्झनु पर्छ । (ख) "नागरिक" भन्नाले नेपालको नागरिक सम्झनु पर्छ । (ग) "विधेयक" भन्नाले संघीय वा प्रादेशिक विधायिकामा पेश भएको ऐनको मस्यौदा सम्झनु पर्छ । (घ) "पारिश्रमिक" भन्नाले तलब, भत्ता, निवृत्तिभरण र अन्य कुनै किसिमको पारिश्रमिक तथा सुविधा समेत सम्झनु पर्छ । (परिभाषा गर्नु पर्ने शब्दहरूको पहिचान संविधानको समग्र मस्यौदा तयार भएपछि मात्र यकिन हुने भएकोले अहिले केही शब्दहरूको मात्र परिभाषा प्रस्ताव गरिएको छ ।) (२) विषय वा प्रसङ्गले अर्को अर्थ नलागेमा यस संविधानमा व्यक्त भएका कुराहरूको अधीनमा रही कानून व्याख्या सम्बन्धी प्रचलित कानूनी व्यवस्था नेपाल कानूनको व्याख्यामा लागू भए सरह यस संविधानको व्याख्यामा पनि लागू हुनेछ ।	भावी संविधानले राज्यको पुनर्संरचना समेत गर्ने भएकाले सो अनुरूप संविधानमा प्रयोग हुने नयाँ शब्दहरूको समेत एकरूपतापूर्ण अर्थ लागोस भनी संविधान जारी हुँदाका बखत धारा, नागरिक, विधेयक, पारिश्रमिक लगायतका संविधानमा प्रयोग भएका र एकरूपतापूर्ण अर्थ लगाउनु पर्ने प्रकृतिका शब्दहरूको परिभाषा आवश्यक पर्दछ । त्यही आवश्यकतालाई मध्यनजर गरी यी शब्दहरूको परिभाषा गरिएको छ । संविधानको व्याख्या सही ढङ्गबाट तथा एकरूपतापूर्ण तवरले होस् भनी त्यसमा अवलम्बन गर्नुपर्ने मापदण्ड संविधानले किटान गरेको हुनुपर्छ भन्ने मान्यता रही आएको छ । मुलुकका कानूनको व्याख्या गर्ने सम्बन्धमा कायम रहेको प्रचलित कानून र व्याख्याको पद्धतिलाई आधार मानेर नै संविधानका व्यवस्थाहरूको व्याख्या गर्नु पर्ने गरी भावी संविधानले व्याख्याको मापदण्ड तोक्ने व्यवस्था गर्नु उचित हुने भएकोले कानून व्याख्या सम्बन्धी प्रचलित कानूनी व्यवस्था नेपाल कानूनको व्याख्यामा लागू भए सरह यस संविधानको व्याख्यामा पनि लागू हुनेछ भन्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
१२	संक्षिप्त नाम, प्रारम्भ र खारेजी	३०. संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ : (१) यो संविधानलाई "नेपालको संविधान, २०६७" भनिनेछ । (२) यो संविधानका भाग ... धारा ... बाहेकका अन्य व्यवस्थाहरू सम्बन्ध दुई हजार सतसठ्ठी साल जेठ महिनाको ... देखि प्रारम्भ हुनेछन् । भाग ... र धारा ... देखि प्रारम्भ हुनेछन् । ३१. खारेजी : "नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३" खारेज	हाम्रो विगतको अभ्यास र विश्वमा देखापरेको अभ्यासलाई समेत मध्यनजर गर्दा भावी संविधानको नामाकरणको लागि देशको संक्षिप्त नामको आधारमा सामान्य र छोटो नाम तय गर्ने वा परिवर्तित सन्दर्भमा देशको स्वरूप र प्रकृति समेत संविधानको नामबाट नै पहिचान गर्न सकिने गरी लामो नाम तय गर्ने भन्ने दुईवटा विकल्पमा विस्तृत छलफल भएको छ । यी दुई विकल्प मध्ये कुन विकल्प छनौट गर्ने उपयुक्त हुन्छ भन्ने सम्बन्धमा छलफल हुँदा नेपाल राज्य कस्तो विशेषताको हो भन्ने कुरा माथि धारा ४ मा नै स्पष्ट व्यवस्था भईसकेको र त्यस्तो विशेषतायुक्त राज्यलाई

		गरिएको छ ।		संक्षिप्तमा नेपाल भनिनेछ भन्ने कुरा समेत त्यहाबाट स्पष्ट भएकोले संविधानको नामबाटै देशको स्वरूप र प्रकृति देखिनु आवश्यक नभएकोले नयाँ संविधानको नाम संक्षिप्त नै राख्ने समितिबाट निर्णय भए अनुरूप यस संविधानको नाम "नेपालको संविधान, २०६७" राख्न प्रस्ताव गरिएको छ । संविधानको प्रारम्भ सम्बन्धमा यस संविधान बमोजिमका संघीय इकाईहरू लगायत अन्य सबै संरचनाहरू संविधान जारी भएकै दिन तयार भई सबै धारा एकै पटक प्रारम्भ हुन नसक्ने स्थिति उत्पन्न हुने भएकोले तत्काल प्रारम्भ हुने र निश्चित समय पश्चात मात्र प्रारम्भ हुने भाग र धाराको निर्धारण गरी चरणबद्ध रूपमा संविधानको प्रारम्भ गर्न सकिने सैद्धान्तिक मार्ग खुला गरिएको छ ।
१३	अनुसूचीहरू १. नेपाल राज्यभित्र रहने संघीय इकाईहरू	अनुसूची - १ (धारा ४ को उपधारा (२) संग सम्बन्धित) नेपाल राज्यभित्र रहने संघीय इकाईहरू		
	२. नेपालको राष्ट्रिय ऋण्डा	अनुसूची - २ (धारा ६ को उपधारा (२) संग सम्बन्धित) राष्ट्रिय ऋण्डा (क) किनाराभित्रको आकार बनाउने तरिका (१) एउटा सिम्रिक रङ्गको रातो कपडामा तल्लो भागमा चाहिएको जति लम्बाइको रेखा बायाँबाट दाहिनेतिर खिच्ने र यसलाई क ख नाम राख्ने । (२) क बाट सीधा माथि ग सम्म क ख को लम्बाइ जतिमा क ख कै तृतीयांश भन्दा जति हुन्छ त्यति लामो हुने गरी क ग रेखा खिच्ने । क ग मा क बाट क ख को लम्बाइ जति लिई घ चिन्हो लगाउने । ख र घ जोड्ने । (३) ख घ रेखामा ख बाट क ख जति लिई ड चिन्हो लाउने । (४) ड हुँदै क ख को समानान्तर पारेर क ग मा पर्ने बिन्दु च बाट शुरु गरी दाहिनेतिर छ सम्म क ख को लम्बाइ जति रेखा खिच्ने । (५) ग र छ लाई जाड्ने ।		

	(ख) चन्द्र बनाउने तरिका (६) क ख को चतुर्थांश जति क बाट दाहिनेमा ज चिन्हो लाउने र त्यहाँबाट माथि क ग को समानान्तर पारेर ग छ लाई भ मा छुने रेखा खिच्ने । (७) ग च को आघ्रा ज बाट क ख को समानान्तर पारेर रेखा दायाँतिर खिची ग छ लाई ट मा छुने । (८) ज ट र ज भ रेखा काटिएको ठाउँमा ठ चिन्हो राख्ने । (९) ज र छ जोड्ने । (१०) ज छ र ज भ काटिएको बिन्दुमा ड चिन्हो लाउने । (११) ड लाई केन्द्र मानी ख घ रेखालाई न्यूनतम अन्तर पर्ने गरी स्पर्श गर्दा हुने जति दूरी पर्ने गरी ज भ रेखाको तल्लो भागमा ड चिन्हो लगाउने । (१२) ड मा छोई क ख को समानान्तर रेखा बायाँबाट दायाँतिर खिच्ने र यसले क ग लाई छोएको बिन्दुको नाम ण राख्ने । (१३) ठ केन्द्र लिएर ठ ड व्यासाइले तल्लो भागमा वृत्त खण्ड खिच्ने र ण ड बाट गएको रेखालाई यसले छोएको दुवै ठाउँमा क्रमशः त र थ नाम राख्ने । (१४) ड लाई केन्द्र मानी ड थ व्यासाइले तल्लो भागमा अर्ध वृत्ताकार त थ लाई छुने गरी खिच्ने । (१५) ड केन्द्र मानी ड ड को व्यासाइले त ड थ वृत्त खण्डको दुवैतर्फ छुने गरी वृत्त खण्ड खिच्ने र यसले त ड थ लाई छोएको बिन्दुहरुको नाम क्रमशः द र ढ राख्ने । द थ लाई जोड्ने । द ड र ज भ काटिएको बिन्दुको नाम न राख्ने । (१६) न लाई केन्द्र मानेर व्यासाइ न ध ले त ड थ को माथिल्लो भागमा दुवै ठाउँमा छुने गरी अर्ध वृत्ताकार खिच्ने । (१७) न लाई केन्द्र मानेर व्यासाइ न ड ले त ड थ को माथिल्लो भागमा दुवै ठाउँमा छुने गरी वृत्त खण्ड खिच्ने । (१८) यी अनुसूचीको नं. (१६) को अर्ध वृत्ताकार भित्र र नं. (१७) को वृत्त खण्ड बाहिर चन्द्रमाको आठवटा बराबरका कोण बनाउने । (ग) सूर्य बनाउने तरिका	
--	--	--

	(१९) क च को आधा प बाट क ख को समानान्तर पारेर ख ड मा छुने गरी प फ रेखा खिच्ने । (२०) ज झ र प फ काटिएको बिन्दु व केन्द्र मानेर ड ड को व्यासार्द्धले वृत्ताकार पूरा खिच्ने । (२१) ब लाई केन्द्र मानेर ठ ड व्यासार्द्धले वृत्ताकार पूरा खिच्ने । (२२) यो अनुसूचीको नं. (२०) को वृत्ताकार बाहिर र यो अनुसूचीको नं. (२१) को वृत्ताकारभित्र परेको गोल घेराको बीच भागमा सूर्यको बाह्रवटा बराबरका कोणहरु दुई चुच्चाहरुले ज झ रेखामा छुने गरी बनाउने । (घ) किनारा बनाउने तरिका (२३) न ड को चौडाइ जति गाढा नीलो रङ्गको किनारा झण्डाको आकारको बाहिरी सबैतिरको सीमामा बप्ने, तर झण्डाको पाँच कोणहरुमा चाहिँ बाहिरी कोणहरु पनि भित्रै सरहका बनाउने । (२४) झण्डा डोरी लगाई प्रयोग गरेमा माथि बताइएको पट्टि राख्ने । झण्डा लट्ठीमा घुसाने हो भने क ग पट्टि आवश्यक परे जति किनारा चौड्याउने । डोरी वा लट्ठीको प्रयोगमा क ग को पट्टिमा प्वाल राख्ने । स्पष्टीकरण : झण्डा बनाउँदा खिचिएका ज झ द ध, च ड, ड घ, अ छ, ण थ, ज ट र प फ रेखाहरु कल्पित हुन् । त्यस्तै सूर्यका बाहिरी र भित्री वृत्ताकारहरु तथा खुपे चन्द्र बाहेक अरु वस्तु खण्ड पनि कल्पित हुन् । यिनलाई झण्डामा देखाइदैन ।		
३. नेपालको राष्ट्रिय गान	अनुसूची - ३ (धारा ७ को उपधारा १) संग सम्बन्धित। नेपालको राष्ट्रिय गान सयौं थुंगा फूलका हामी एउटै माला नेपाली सावैभौम भई फैलिएका मेची-महाकाली । प्रकृतिका कोटीकोटी सम्पदाको आंचल वीरहरुका रगतले स्वतन्त्र र अटल ज्ञानभूमि शान्तिभूमि तराइ पहाड हिमाल अखण्ड यो प्यारो हाम्रो मातृभूमि नेपाल बहुल जाति भाषा धर्म संस्कृति छन् विशाल		

[Signature]

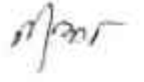
[Signature]

		अग्रगामी राष्ट्र हाम्रो जय जय नेपाल ।		
	४. नेपालको निशाना छाप	अनुसूची - ४ (धारा ७ को उपधारा (२) संग सम्बन्धित) नेपालको निशाना छाप 		

[Signature]

[Signature]

फरक मत खण्ड

मिति : २०६६/१/११

सभापतिज्यू
संवैधानिक समिति
संविधानसभा, नेपाल ।

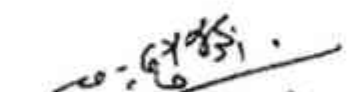

विषय : फरकमत पेश गरेको ।

संवैधानिक समितिको मिति २०६६/१/१० गतेको ७८औं बैठकले मतदानबाट निर्णयमा पुगी तदनुसार परिमार्जित समितिको मस्यौदा सहितको प्रतिवेदनमाथि मेरो देहाय बमोजिमको फरकमत पेश गरेको छु । समितिको प्रतिवेदन साथ सभामा पेश हुने व्यवस्था गरिपाऊँ ।

फरकमत

“संविधान निर्माण पूर्व हिन्दु राष्ट्र, राजसंस्था एवं संधीयता जस्ता विषयहरु संविधानको प्रस्तावनासंग सम्बन्धित भएको हुनाले यस्ता विषयहरुमा जनताको प्रत्यक्ष अभिमत बुझ्न राष्ट्रिय जनमत संग्रह गरी प्राप्त हुन आउने जनताको राय अनुरूप मात्र तत्सम्बन्धी व्यवस्था संविधानमा उल्लेख गरिनु पर्दछ ।”

मा. चन्द्रबहादुर गुरुङ (स्याङ्जा)
सदस्य

संवैधानिक समिति
(संसदीय दलका नेता रा.प्र.पा., नेपाल)

राष्ट्रिय जनमुक्ति पार्टी

संविधानसभा दलको कार्यालय, सिंहदरबार

क.सं

मिति ०६६ पौष १२ गते ।

श्री सभापति ज्यू
संवैधानिक समिति
संविधानसभा

०६६/१२/१२

विषय:- फरकमत प्रस्तुत गरिएको सम्बन्धमा ।

मिति ०६६ पौष १० गते संवैधानिक समितिको मतदानमा मैले प्रस्तुत गरेको निम्न मतहरु अल्पमतमा परेकाले यी मतहरुलाई संविधान सभामा लान चाहेकोले निम्नानुसारको फरकमत प्रस्तुत गरेको छु ।

क.सं	विषय	अनुच्छेद	संविधानमा राख्ने प्रस्तावित मस्यौदा	प्रस्तावित फरकमत
१	प्रस्तावना	४	 राज्य व्यवस्थाले सृजना गरेको विभेद र उत्पीडनको	यसमा विभेद शब्द अगाडी सबै प्रकारका एकाधिकारको भन्ने वाक्यांश थप गर्ने ।
२	"	८	 सम्पन्नता र सामाजिक न्याय सुनिश्चित गर्न समानुपातिक, समावेशी र	यसमा समानुपातिक शब्द अगाडी जातीय जनसंख्याको आधारमा पूर्ण भन्ने वाक्यांश थप गर्ने ।
३	राष्ट्रिय झण्डा	-	हाल प्रचलनमा रहेको झण्डा कायम रहेको ।	हाल कायम रहेको झण्डाको सट्टा विविध जाती र स्वयात्प क्षेत्रहरुको पहिचान प्रतिबिम्ब हुनेगरी नया झण्डा बनाउने ।
४	संक्रमणकालिन व्यवस्था	-	राष्ट्रपति र उपराष्ट्रपति सम्बन्धि व्यवस्था रहेको ।	यसमा राष्ट्रपति र उपराष्ट्रपतिको सट्टा अध्यक्ष मण्डलको व्यवस्था राख्ने ।

फरकमत प्रस्तुतकर्ता
मालचर सिंह थापा
सभासद
राष्ट्रिय जनमुक्ति पार्टी

परि थापा
सदस्य
संविधानसभा
नेपाल ।

Pari Thapa
Member
Constituent Assembly
Nepal.

नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (एकीकृत)

Communist Party of Nepal (Unified)

माननीय स्थापना गर्ने,
संविधानसभा समिति
संविधान सभा ।

विषय : फरकमा प्रस्तुत गरेको संवैधाना ।

प्रस्तुत विषयमा संवैधाना संविधानसभा समिति द्वारा ग्राह्य
समितिको प्रारम्भिक मस्यौदा उपर मेरा फरकमा प्रस्तुत
संलग्न शब्द प्रस्तुत गरेको छु ।

धन्यवाद ।

१५/५/९२

संविधान

मीमा

अनुच्छेद

१. प्रस्तावना:

क/ अनुच्छेद (१) को प्रस्तावना "संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक धर्मनिरपेक्ष राज्य नेपालमा दायी नेपाली जनता" भन्ने एखने

ख/ अनुच्छेद (७) को "आत्मनिर्भरता अधिकार स्वायत्ता र" को प्रस्तावना "आत्मनिर्भरता सिद्धान्त र जातीय जैविक" भन्ने राख्ने।

२. राष्ट्र, राज्य र नेपालको ओम:

क/ नेपाल राज्य भन्नेको "बडुराष्ट्रिय" भन्ने पदको राख्ने।

३. राष्ट्रिय झण्डा, गीत र प्रतिकार:

क/ राष्ट्रिय झण्डाको संरचना उल्लेख गरिएको प्रावधानको प्रस्तावना "सर्ब स्वशासन प्रणालीको प्रतिनिधित्व गर्नको गरी राष्ट्रिय बहसद्वारा राष्ट्रिय झण्डाको निर्माण गरिनु पर्ने" भन्ने राख्ने।

४. संविधान संशोधन:

क/ उपधारा (७) जसमा संसदबाट आनुभोग हुने विशेषता निम्नलिखित निम्नपद्धत आसिमा रचना उल्लेख हुनुमा-

अनुच्छेद

संविधान

मीमा

संस्कृत

म/का

प्रश्न

१) प्राकृतिक क्षेत्र र साधनको मंडपान गर्ने गरि विदेशी राष्ट्र
सँग जुने सम्झौता ।

२) नेपालको अन्तराष्ट्रिय सीमा संबन्धि सम्झौता ।

३) सुरक्षा र सागरिद संबन्धि कसर पनि सम्झौता ।

४) राष्ट्रिय सम्पदाको स्वतन्त्रता परिवर्तन गर्ने विषय ।

५) मानव स्वास्थ्यमा उत्तिकल कसर पनि सम्झौता
बहुलाष्ट्रिय विगत सँग गरिने सम्झौता ।

प्रश्न

संस्कृत

म/का

1/1/12

मा.समागते महोदय,
संवैधानिक समिति

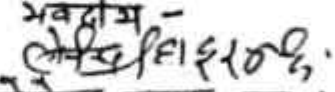

6
15/5/12

संवैधानिक समितिबाट संविधानसभामा आफ्ना कार्यक्षेत्र
मा पर्ने विषय हरू बारे प्रस्तुत हुने अस्तधारणा सहितको प्रारम्भिक
मस्यौदा प्रतिवेदनमा निम्न बमोजिम फरक मत राख्ने मनस्साय
भएकोले प्रस्तुत गरेको छ ।

फरक मत - धारा ४ को नेपाल राज्यको उपधारा (१) मा उल्लेखित
'धर्म निरपेक्ष' वाक्य हटाउनु पर्दछ र "धर्म निरपेक्ष" राज्य हुने वा
नहुने भन्ने कुरो जनमत संग्रह वा मतमात्र दुर्गो लगाउनु पर्दछ भन्ने
फरक मत मस्यौदा मा संलग्न गरियोस् । उक्त फरक मत सम्मेलन
सम्मिलित गरी दिन हुन अनुरोध गर्दछु, धन्यवाद,

मिति २०६६/५/१२

भवदीय -

(लोकेंद्र बहादुर चन्द)
सदस्य
संवैधानिक समिति

1/1/12

मिति : २०६६।९।१२

सभापतिज्यू
संवैधानिक समिति
संविधानसभा, नेपाल ।

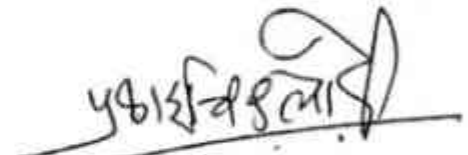

विषय : फरकमत पेश गरेको ।

संवैधानिक समितिको मिति २०६६।९।१० गतेको ७औं बैठकले मतदानबाट निर्णयमा पुगी तदनुसार परिमार्जित समितिको मस्यौदा सहितको प्रतिवेदनमाथि मेरो देहाय बमोजिमको फरकमत पेश गरेको छु । समितिको प्रतिवेदन साथ सभामा पेश हुने व्यवस्था गरिपाउँ ।

फरकमत

- “क.सं. १, अनुच्छेद ७ : आत्म निर्णयको अधिकार हटाउने ।”
“क.सं. ५, अनुच्छेद २ : प्रतिकको व्यवस्था कानूनमा तोकिएको बमोजिम हुने ।”
“क.सं. ४, अनुच्छेद १ : धर्मनिरपेक्षता बारे जनमत लिने व्यवस्था गर्ने ।”

मा.डा. प्रकाशचन्द्र लोहनी
सदस्य
संवैधानिक समिति
रा.ज.पा.

मा. सभापतिज्यू,
संवैधानिक समिति,
सिंहदरबार, काठमाडौं ।

२०७६/५/१२

विषय: फरक मत पेश गरेको ।

संवैधानिक समितिको कार्य क्षेत्र भित्र परेका विषयहरूमा मेरो निम्न वक्तव्यको फरक मत रहेको हुँदा समितिको प्रतिवेदनमा समावेश गर्ने म अनुरोध गर्दछु: —

१. प्रस्तावना: —

- तेस्रो अनुच्छेदमा रहेको ऐतिहासिक संरक्षक जनआन्दोलन, शान्तिपूर्ण जनआन्दोलन र मधेस आन्दोलन भन्ने शब्दहरूको सट्टा 'प्रजातन्त्र प्राप्तिको निमित्त भएका जन आन्दोलनहरू' भन्ने शब्दहरू राख्नु पर्ने,
- छैठौँ अनुच्छेदमा रहेको 'मानव अधिकार' भन्ने शब्दहरूको अगाडि 'आर्थिक समानता सहितको' भन्ने शब्दहरू थप्ने,
- सातौँ अनुच्छेदमा रहेका 'जनताको आत्म निर्णयको अधिकार' भन्ने शब्दहरू हटाई त्यसको सट्टामा 'स्थानीय' भन्ने शब्द राख्नु पर्ने,
- आठौँ अनुच्छेदमा रहेको 'समानुपातिक' भन्ने शब्दको अगाडि 'कामदार वर्गको सर्वोत्तम हित हुने गरी' भन्ने शब्दहरू राख्नु पर्ने,
- नवौँ अनुच्छेदमा रहेको 'यो' पछि 'समाजवाद उन्मुख' भन्ने शब्द थप्नु पर्ने,
- नेपाली जनताले साम्राज्यवाद र बिस्तारवाद विरुद्ध गर्दै आएको संघर्षहरूको उच्च मुल्याङ्कन गर्दै भन्ने अनुच्छेद थप्नु पर्ने ।

२. संविधान संशोधन: —

- उपधारा (१) मा रहेको 'मानव अधिकार' शब्दहरूको अगाडि 'आर्थिक समानता सहितको' शब्दहरू थप्नु पर्ने,
- 'बहुलवाद' शब्द हटाउनु पर्ने,

३. राजनैतिक दल: —

- उपधारा (६) पछि उपधारा (७) थप्नु पर्ने,
- उपधारा ७ — कुनै जात-जाति, भाषा, धर्म र क्षेत्रको आधारमा दल खोल्न पाइने छैन,

४. विविध: — नेपाली राजदुत र विशेष प्रतिनिधि

- 'समानुपातिक र समावेशी सिद्धान्तको आधारमा नियुक्ति गर्ने' शब्दहरूको सट्टा 'समावेशी सिद्धान्तको आधारमा नियुक्ति गर्ने' भन्ने शब्दहरू राख्नु पर्ने,

५. संक्षिप्त नाम, प्रारम्भ र खारेजी: —

- नेपालको संविधान, २०६७ को सट्टा 'समाजवाद उन्मुख गणतन्त्र नेपालको संविधान, २०६७' राख्नु पर्ने ।

सुनिल प्रजापति
सदस्य
संवैधानिक समिति

माननीय सभापति जी,
संविधान सभा, संवैधानिक समिति

मिति २०६६/१०९/१२

विषय : फरक मत पेश गरेको सम्बन्धमा

संविधान सभा संवैधानिक समितिको कार्य क्षेत्र भित्रको प्रारम्भिक मस्यौदा तयार पारेको छ। यो मस्यौदामा हामी तपसिलका माननीय सदस्य हरू फरक मत राख्दछौं। नेपालको सबै राजनैतिक परितर्तनमा मूल दिवासी धरतीपुत्र, आदिवासी जनजाति, पिछडाबर्ग, मुस्लिम समुदाय र दलित लगायत उत्पीडित र दबाइएका समुदायको बलिदानीबाट आएको परिणाम मा संविधान निर्माणमा बाहिर राखी जनता विरुद्ध संविधान निर्माण गर्ने पुरानो मानसिकतावादी चिन्तन हारी हुँदै गएको संघिय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र, धर्मनिरपेक्ष राज्य र विभेदरहित सर्वपक्षीय हितकर संविधान निर्माण गर्ने तपसिलका बुँदाहरू मस्यौदामा राख्न फरक मत पेश गरेका छौं।

१. नेपालको नाम संविधानको नाम 'संघिय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपाल' का संविधान-२०६६ (न. २०७१) हुनेछ।
२. प्रस्तावना को अनुच्छेद ३ मा आदिवासी जनजातिको आन्दोलन, थरुहट आदी जन लगायत दलित, पिछडाबर्ग, मुस्लिम समुदायको आन्दोलन धर्ने
३. प्रस्तावना को अनुच्छेद (४) मा विगतको भ्रष्टाचार, सामन्ति, निरङ्कुश, केन्द्रीकृत र एकात्मक राज्य व्यवस्थाले शिर्जना गरेको जातीय विभेद र अनुवादी निरङ्कुश राजतन्त्रात्मक वर्गव्यवस्थाबाट भएको उत्पीडनको पिडालाई स्मरण गर्दै भन्ने राख्ने
४. प्रस्तावनाको अनुच्छेद (५) मा प्रतिस्पर्धात्मक बहुदलीय व्यव लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्था को अगाडि पूर्ण समानुपातिक शब्द थप गर्ने।
५. प्रस्तावनाको अनुच्छेद (८) मा समतामूलक समाजको अगाडि धर्मनिरपेक्ष र समतामूलक समाज राख्नु पर्ने
६. संविधान मूल कानून भन्ने शिर्षक अन्तरगत राज्यको आफ्नो हुँदै संविधान समेत रहनेछ भन्ने व्यवस्था गर्ने।
७. मातृभाषा भन्ने शिर्षक अन्तरगत सबै मातृभाषा जुन नेपाली जनताहरूले बोल्ने गरिन्छ ती सबै राष्ट्रभाषा हुन भनेर तोक्नु पर्ने

(Signature)

(Signature)

(Signature)

Apr

知悉

c. अन्तरीम सेविधानमा व्यवस्था गरिएका राष्ट्रिय झन्डा र राष्ट्रिय चिन्हहरू नयाँ स्वरूपमा नेपाल राष्ट्रको समष्टी काल्दिने हुनुपर्ने।

5. संविधान संशोधन शिर्षक अन्तर्गत उपधारा (9) मा आदिवासीको अग्रगण्यता र धर्मनिरपेक्षता धृष्ट गरी व्याप्तुर्परे । जातीय व्यवस्था रहेसम्म ना १२० वर्ष सम्म संशोधन गर्न नपाइने व्यवस्था राखने ।

१०) राजनैतिक दल शिर्षकको उपधारा (४) को खण्ड (ग) अन्तर्गत रहेको लमानेशी बन्ने शब्दको अगाडि सुमानुपातिक शब्द थप गर्ने ।

(११) मूल निवासी, दलित, जनजाति आदिवासी, महिला, पिछडा वर्ग
२ मुस्लिम समुदायले रनेल्ने दललास् राज्यले ३० देखि ४० प्रति-
शत लग्न अनुदान ३० वर्षसम्म दिनुपर्ने व्यवस्था राख्ने ।

(१३) राजनैतिक दल शिर्षकको उपधारा (५) मा जे सुकुँ लेखिए यानि जाति र क्षेत्रको आधारमा दल दर्ता गर्दा वन्देज लगाएको मानि - ने हुन।

(१३) प्रत्येक राजनैतिक दलले खांघिय, राज्य लगायत स्थानिय निर्वाचनमा काम्तिमा सक्रि तिहाइ उम्मेदवार उठाउनु पर्ने प्रावधानको व्यवस्था गर्ने ।

(क) माखु कुमिगी - लेंधवी धाए
(संघिय लो. श. मज्ज)

(एव) मा. विश्वेन्दु पासुप्रान
(दलित जनजाति पार्थी)

(ग) मा. सुदल मिथों हक
(स्वतन्त्र)

(घ) मा. बुद्धरत्न मानन्धर
(नेपा: राष्ट्रिय पार्टी)

(ड०) मा. मालव सिंध्या
(जनमुक्ति पार्टी, नेहरू)

(ख) भा. लक्ष्मीलाल चौधरी
(लोकतान्त्रिक समाजवादी दल)

45.63

Apr

बुद्धरत्न मानन्धर

(बुद्ध सायमी)

सदस्य, संविधान सभा

नेपा: रास्ट्रिय पार्टी

काठमाडौं

Buddha Ratna Manandhar

(Buddha Saymi)

Member, Constituent Assembly

Nepa Rastriya Party

Kathmandu

०६६१ ६१९२

माननीय रणभाषी ज्य
सम्मैधानिक समिति
सिंहदरबार, काठमाडौं

विषय: फरकमत

गएको पुस १० गते मतदान गराएकोमा हाम्रो पार्टीको
निम्न कुटुम्बामा फरकमत राखेको व्यहोरा ज्ञापन गर्दछु।

- १) क्रम संख्या ३६ को 'राष्ट्रिय मण्डल' नाम र प्रतीकहरूको निर्देशमा
प्रतीकहरूको विस्तृत सम्बन्धमा तयारपठाइएको नयाँ सम्मैधानिक
जागोराको मापदण्डको माफमा जनता द्वारा स्थापित अद्वितीय सम्पत्त
नेपाल सरकारले समेत मान्यता प्रदान गरिसकेको राष्ट्रिय गौरव
नेपाल सम्पत्तलाई सोको गरिमालाई कुनै वास्ता नगरी अहिले
सरकारले लादेका सम्पत्त जलद राख्ने "नेपाल सम्पत्त लाई राष्ट्रिय
सम्पत्त भनी सम्मैधानमा किटान गर्ने निर्णय प्रति भावि पुस्ताले
सम्मैधान निर्माताहरूलाई कहीकति नगरियो भन्ने फरकमत राखेकोछु।
- २) क्रम संख्या ११ संविधान नाम सम्बन्धमा प्रस्तावित कुनै पनि नाम निर्वाच
गर्दा सात छल्लो (७) गर्दा नेपाल सम्पत्त ११३० ठूलो छ हुनुपर्ने पर
पटक भित्र गर्दा पनि प्रस्तावित सार्ने शिर्षक (नाम) मा मात्र
नेपालको सम्मैधान न. सं. ११३० ठूलो गर्दा किनकि सन् २०६६
नेपाली मुक्तिपूर्ण लडाइँका वरिष्ठ मतदान गराएकोमा हाम्रो फरकमत
जनताले अनुमोदित गर्दछ।

फरकमत जनाउने समूह बुद्धरत्न मानन्धर
फरकमत जनाउने समूहको सचिव
फरकमत जनाउने समूहको सचिव
फरकमत जनाउने समूहको सचिव

काठमाडौं, वार्ड नं. २३, काठमाडौं, नेपाल
फोन : ०१००१-४२५४३३, ४२६७८४ (Res.) ४२२४३४ (Off)
मोबाइल : ९८४१४०२६६

Katmandu, Ward-23, Kathmandu, Nepal
Phone : 0977-1-4254333, 4267847 (Res.), 4224341 (Off.)
Mobile : 9841402686

नेपाल परिवार दल NEPAL FAMILY PARTY

पत्र संख्या:

च.न. १२/०६६/०८६

श्री माननीय सम्पादनम्

संविधानिक समिति, संविधान सभा

माननीय सम्पादनम्,

विषय: फरक मत पत्र गरेको सम्बन्धमा

मिति: २०६६/०५/१३

नेपालको इतिहासमा पहिलो पटक संविधान सभाबाट नेपाली जनताले आफ्नो संविधान आफै निर्माण गर्ने ऐतिहासिक अवसर प्राप्त भएकोले भावी संविधानमा निम्न अति आवश्यक बुदाहरू समावेश गरिनु पर्ने नेपाल परिवार दलको धारणा रहेको अनुसूच गर्दछु।

१. नेपालको अध्यात्मवादी, नीतिकवादी, प्रकृतिवादी लगाएतका नागरिकहरू तथा लौकिकान्तिक, कामपन्थी, अधिकांशवादी, उदारवादी, राष्ट्रवादी लगायतका शक्तिहरूबीच सम्बन्ध गरि सबैका धर्म, शास्त्र, परम्परा र सबैपरि कित निर्देशित मुल्य मान्यताको अनुसरण गर्दै बीचको दुग मुहार्दो सम्भावित परिवर्तनलाई आत्मसात गर्ने सक्ने एक मात्र पिप्लानलाई भावी संविधानको राजनैतिक दार्शनिक आधार बनाउनुपर्ने आवश्यकता महशुस गरि प्रस्तावनामा

पूर्ण र स्वच्छ "बडागामी लोकतन्त्र" Head-wing Democracy (हेडवीङ डेमोक्रेसी) लाई अधिकार गर्दै
गर्ने आशावनी राख्नु पर्ने।

प्रतिकार: हेडवीङ डेमोक्रेसी (Head-wing Democracy) गन्थाने मूलिक लोकतन्त्र (Original Democracy) वा वैधानिक लोकतन्त्र (Providential Democracy) वा आधिकारिक लोकतन्त्र (Official Democracy) वा अलौकिक लोकतन्त्र (Divine Democracy) वा ऊर्ध्वपन्थी आदिनाई पनि यसको पर्यावाची राज्यहरूको रूपमा लिइ सकिन्छ।

२. नेपालको उत्तर हिमालदेखि पहाड हुँदै दक्षिण तराई-मधेश सम्मका सम्पूर्ण नेपाली नागरिकहरूबीच अनन्तसम्म प्रेम, पारस्परिक एकता र सहभाव कायम राख्ने प्रस्तावनामा:

"नेपाल एक घर र सम्पूर्ण नेपाली एउटै परिवार भन्ने भावनालाई आत्मसात गर्दै" गन्ने आशावनी राख्नु पर्ने।

३. विश्व इमान्ड र यमविषयका सम्पूर्ण दुष्ट अदुष्ट तत्त्वहरूको धोल मुष्टिकता "ईश्वर" रहेको साथै ईश्वर र मानिसहरूबीच वाचुनामा - छोराछोरीको सम्बन्ध भएकोले "ईश्वर केन्द्रित एउटै मानव परिवार" (One Family Under God) को तथ्यलाई स्वीकार गर्दै सार्वभौमसत्ता र राजकीयसत्ता पिपयवम् अनुसरण:

"नेपालको सार्वभौमसत्ता र राजकीयसत्ता ईश्वर र जगत्तामा निहित रहेको छ" गन्ने आशावनी राख्ने।

वीछाप:

सम्माननीय श्री सुवास नेम्बाङ :- अध्यक्ष, संविधान सभा

माननीय श्री पूर्ण कुमारी सुवेदी :- उपाध्यक्ष, संविधान सभा

श्री मनोहर प्रसाद भट्टराई :- कार्यवाहक महासचिव, संविधान सभा

प्रस्तुतकर्ता

एकनाथ डोकान

सभासद

माननीय सभापति ज्यू,
संवैधानिक समिति

मिति : २०६६ पौष १२ गते

विषय : फरक मत पेश गरेको ।

महोदय,

संविधानसभा, संवैधानिक समितिको मिति ०६६/९/१० को बैठकको मतदानबाट निर्णय गरे बमोजिमको व्यहोरासमेत समावेश गरिएको मसौदामा राष्ट्रिय जनमोर्चाको तल लेखिएअनुसार फरक मत रहेकोले सो फरकमत समेत समितिको प्रतिवेदन साथ संविधानसभामा पेश हुने व्यवस्था गरिदिनुहुन अनुरोध गर्दछु ।

१. क.सं. १ "प्रस्तावना"मा तल लेखिएअनुसार संशोधन गर्ने -

(क) अनुच्छेद ३ मा लेखिएको छ : "लोकतन्त्र, शान्ति, मानवअधिकार र अग्रगामी परिवर्तनका लागि गरिएका ऐतिहासिक सशस्त्र संघर्ष, शान्तिपूर्ण जनआन्दोलन र मधेश आन्दोलन तथा जनताको त्याग, बलिदान र शहिदहरूलाई सम्मान गर्दै"

- उक्त भनाइबाट "मधेश आन्दोलन" हटाउने ।

(ख) अनुच्छेद ४ मा लेखिएको छ : "सामन्ती, निरंकुश, केन्द्रकृत, एकात्मक र पितृसत्तात्मक राज्य व्यवस्थाले सृजना गरेका विभेद र उत्पीडनको पीडालाई स्मरण गर्दै"

- उक्त भनाइबाट "एकात्मक" शब्द हटाउने ।

(ग) अनुच्छेद ७ मा लेखिएको छ : "राष्ट्रिय अखण्डतालाई अक्षुण्ण राखी जनताको आत्मनिर्णयको अधिकार स्वायत्तता र स्वशासनको अधिकारलाई आत्मसात गर्दै"

- उक्त अवधारणामा (i) "जनताको आत्म निर्णयको अधिकार" हटाउने । (ii) "स्वायत्तता र स्वशासनको अधिकार"को ठाउँमा "प्रजातान्त्रिक विकेन्द्रीयता र स्थानीय स्वायत्त शासन" लेख्ने ।

(घ) अनुच्छेद ७ मा लेखिएको "स्वायत्तता र स्वशासनको अधिकार"लाई हटाएर तलको अंश राख्ने :
"प्रजातान्त्रिक विकेन्द्रीयता, स्थानीय स्वायत्तशासन र मानव विकासको सूचकांकको आधारमा पिछडिएका जात/जाति/जनजाति/आदिवासी जनता अत्यधिक बहुसंख्यामा बसोबास गर्ने जिल्ला वा गाउँहरूमा जातीय स्वशासनको अधिकार"

(ङ) अनुच्छेद ९ को प्रारम्भमा लेखिएको छ : "सामन्तवादका सबैखाले अवशेषहरूको अन्त्य गर्दै संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थाको माध्यमद्वारा, दीर्घो शान्ति, संवृद्धि र विकासको आकांक्षा पूरा गर्न संविधानसभा मार्फत यो संविधान निर्माण गरी जारी भएको घोषणा गर्दछौ ।"

- उपरोक्त अवधारणाको "संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थाको माध्यमद्वारा" को ठाउँमा तलको अंश राख्ने :

"लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक एकात्मक शासन व्यवस्थाको माध्यमद्वारा"

२. क.सं. ४ "राष्ट्र, राज्य र नेपालको क्षेत्र" मा तल लेखिएअनुसार संशोधन गर्ने :

(क) धारा ४ को उपधारा (१) मा लेखिएको छ : "नेपाल स्वतन्त्र, अविभाज्य, सार्वभौमसत्ता सम्पन्न, धर्मनिरपेक्ष, समावेशी, संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक बहुराष्ट्रिय राज्य हो जसलाई सक्षिप्तमा नेपाल भनिने छ"

- उक्त अवधारणामा लेखिएका "संघीय" र "बहुराष्ट्रिय" शब्दहरू हटाउने ।

(ख) धारा ४ को उपधारा (२) मा लेखिएको छ : "नेपाल राज्यभित्र अनुसूची-१ मा उल्लेख भए बमोजिमका संघीय इकाईहरू रहनेछन्"

- उक्त अवधारणालाई हटाएर तललेखिएको अंश राख्ने :

"नेपाल राज्यभित्र अनुसूची १ मा उल्लेख भए बमोजिमका प्रशासकीय इकाईहरू रहने छन् ।"

३. क.सं. ६ "संविधान संशोधन" विषयमा तललेखिए अनुसार संशोधन गर्ने :

२५

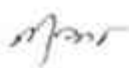

2 मङ्सिर २०७२

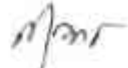
- (क) धारा ८ को उपधारा (१) मा लेखिएको छ : "जनतामा निहित सार्वभौमसत्ता, गणतन्त्रतात्मक व्यवस्था, विधिको शासन, स्वतन्त्र न्यायपालिका, मौलिक अधिकार, मानव अधिकार, प्रेस स्वतन्त्रता, बहुलवाद, बहुदलीय प्रतिस्पर्धा, बालिग मताधिकार र आबधिक निर्वाचन सम्बन्धी मूल्य र मान्यताहरूको प्रतिकूल हुने गरी यो संविधान संशोधन गर्न सकिने छैन"
-उपरोक्त अवधारणामा "प्रेस स्वतन्त्रता" पछि "धर्मनिरपेक्षता" थप्ने ।
- (ख) धारा ८ को उपधारा (२) मा लेखिएको छ : "उपधारा (१) को अधिनमा रही यस संविधानको कुनै धारालाई संशोधन वा खारेज गर्ने विधेयक संघीय विधायिकाको कुनै पनि सदनमा प्रस्तुत गर्न सकिने छ । त्यस्तो विधेयक नेपाल सरकार, तोकिए बमोजिमको न्यूनतम संख्याका सदस्यहरू वा कुनै संघीय इकाईका विधायिकाबाट पेश हुन सक्नेछ ।"
- उपरोक्त अवधारणामा लेखिएको (i) "संघीय विधायिका" बाट "संघीय" शब्द हटाउने । (ii) त्यो अवधारणाको अन्तमा लेखिएको "कुनै संघीय इकाईका विधायिका" वाक्यांशलाई हटाउने ।
- (ग) धारा ८ को उपधारा (३) मा लेखिएको छ : "उपधारा (२) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएता पनि उपधारा (१) को अधिनमा रही यस संविधानको कुनै धारालाई संशोधन वा खारेज गर्ने विषय जनमत संग्रहबाट निरोपण गर्न उपयुक्त हुनेछ भनि तोकिए बमोजिमको न्यूनतम संख्याका सदस्यहरूले पेश गरेको प्रस्ताव संघीय विधायिकाको बहुमतबाट पारित भएमा त्यस्तो विषयमा जनमत संग्रहबाट जनताको राय लिन सकिनेछ ।"
- उक्त अवधारणामा लेखिएको "संघीय विधायिका" बाट "संघीय" शब्द हटाउने ।
- (घ) धारा ८ को उपधारा (६) र (७) पूरै नै संघीय "इकाई"सित सम्बन्धित भएकाले ती दुवै उपधाराहरूलाई पूरै हटाउने ।
- (ङ) धारा ८ को उपधारा (८) को "संघीय इकाई"सित सम्बन्धित भएको हदसम्म पूरै हटाउने ।
४. क. सं. ७ "राजनीतिक दल" मा तल लेखिएअनुसार संशोधन गर्ने :
- (क) धारा ९ को उपधारा ४ को (ख) मा लेखिएको छ : "राजनीतिक दलको विधान वा नियमावलीमा कम्तीमा पाँच वर्षमा एक पटक सो दलका संघीय र संघीय इकाई तहका प्रत्येक पदाधिकारीहरूको निर्वाचन हुने व्यवस्था हुनु पर्छ ।"
- उक्त अवधारणामा लेखिएको "संघीय र संघीय इकाई तह" को ठाउँमा "केन्द्रीय" र "स्थानीय" तह लेख्ने ।
- (ख) धारा ९ को उपधारा (४) को (ग) मा लेखिएको छ : "विभिन्न स्तरका कार्यकारिणी समितिमा नेपालको विविधतालाई प्रतिबिम्बित गर्ने गरी समावेशी सहभागिताको व्यवस्था गरिएको हुनु पर्छ"
- उपरोक्त अवधारणाको अन्तमा लेखिएको "व्यवस्था गरिएको हुनुपर्दछ" भन्ने ठाउँमा "सम्भव भएसम्म व्यवस्था गर्ने प्रयत्न गर्नुपर्दछ" लेख्ने ।
- (ग) धारा ९ को उपधारा (६) मा लेखिएको छ : "प्रादेशिक इकाई स्तरमा समेत राजनीतिक दल स्थापना, दर्ता र संचालन हुन सक्ने छन् ।"
- उक्त उपधारा हटाउने ।
५. क. सं. ८ "संकटकालिन अधिकार" सम्बन्धित विषयमा तललेखिए अनुसार संशोधन गर्ने ।
- (क) धारा १३ को उपधारा (१) मा लेखिएको छ : "नेपाल राज्यको सार्वभौमसत्ता, अखण्डता वा कुनै भागको सुरक्षामा युद्ध, बाह्य आक्रमण, सशस्त्र विद्रोह, चरम आर्थिक विभ्रंखलता, प्राकृतिक विपत्ति वा महामारीको कारणले गम्भीर संकट उत्पन्न भएमा नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्को सिफारिसमा राष्ट्रप्रमुखले नेपाल राज्यभर वा कुनै खास क्षेत्रमा लागू हुने गरी संकटकालिन अवस्थाको घोषणा गर्न र आदेश जारी गर्न सक्नेछ"
- उपरोक्त भनाईबाट "सशस्त्र विद्रोह", "चरम आर्थिक विभ्रंखलता", "प्राकृतिक विपत्ति वा महामारी" वाक्यहरूलाई हटाउने ।
- (ख) धारा १३ उपधारा २, ३ र ४ मा लेखिएका "संघीय विधायिका" बाट "संघीय" शब्द हटाउने ।

मङ्सिर २०७२

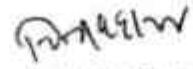

2

(ग) धारा १३ को उपधारा (१) मा लेखिएको छ : "उपधारा (१) बमोजिमको घोषणा वा आदेश बहाल रहेको अवस्थामा कुनै पदाधिकारीले बदनियतसाथ कुनै काम गरेबाट कसैलाई कुनै प्रकारको क्षति भएको रहेछ भने निजले सो घोषणा वा आदेश समाप्त भएको मितिले तीन महिनाभित्र आफूलाई परेको क्षति वापत पीडितले क्षतिपूर्तिको दावी गरेमा अदालतले कानून बमोजिमको उचित क्षतिपूर्ति भराइदिन र पीडकलाई सजाय गर्न सक्नेछ ।"

- माथि लेखिएको अवधारणामा "निजले सो घोषणा वा आदेश समाप्त भएको मितिले तीन महिनाभित्र" को ठाउँमा मिलाएर तल लेखिए अनुसारको वाक्यांश थप्ने :

"संकटकालिन अवस्थाको भित्र वा त्यो घोषणा वा आदेश समाप्त भएको मितिले तीन महिनाभित्र" लेख्ने

(घ) तलको उपधारा थप्ने :

~~"संकटकालको अवस्थामा संसदलाई विघटन गरिने छैन ।"~~ ~~"संकटकालिन घोषणाको अवधिमा संसदको कार्य हुन सक्नेछ ।"~~

७. क.सं. ९ "विविध" मा तल लेखिए अनुसार संशोधन गर्ने :

(क) धारा १५ मा लेखिएको छ : "मन्त्रीपरिषद्को सिफारिसमा राष्ट्रप्रमुखले समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तको आधारमा नेपाली राजदूत र कुनै खास प्रयोजनको लागि विशेष प्रतिनिधि नियुक्त गर्न सक्नेछ ।"

- उक्त अवधारणाको ठाउँमा तल लेखिएअनुसार लेख्ने :

"मन्त्रीपरिषद्को सिफारिसमा राष्ट्रप्रमुखले नेपाली राजदूत र कुनै खास प्रयोजनको लागि विशेष प्रतिनिधि नियुक्त गर्न सक्नेछ ।"

८. क.सं. १३ "नेपाल राज्यभित्र रहने संघीय इकाईहरू" मा तल लेखिएअनुसार संशोधन गर्ने :

अनुसूची १ मा लेखिएको छ : "धारा ४ को उपधारा (२) संग सम्बन्धित नेपाल, राज्यभित्र रहने संघीय इकाईहरू" को ठाउँमा तलका अंशहरू थप्ने :

(१) प्रशासनिक दृष्टिले नेपाल राज्य तीन तहमा बाँडिने छ :

(क) केन्द्र

(ख) प्रदेश

(ग) जिल्ला

(२) प्रदेशहरू तल लेखिएअनुसार हुनेछन् :

(क) कोशी प्रदेश - मेची र कोशी अञ्चलहरूलाई मिलाएर ।

(ख) सगरमाथा प्रदेश - सगरमाथा र जनकपुर अञ्चलहरूलाई मिलाएर ।

(ग) बागमति प्रदेश - बागमति र नारायणी अञ्चलहरूलाई मिलाएर ।

(घ) गण्डकी प्रदेश - गण्डकी र धौलागिरी अञ्चलहरूलाई मिलाएर ।

(ङ) लुम्बिनी प्रदेश - राप्ती र लुम्बिनी अञ्चलहरूलाई मिलाएर ।

(च) कर्णाली प्रदेश - कर्णाली अञ्चल ।

(छ) महाकाली प्रदेश - महाकाली र सेती अञ्चलहरूलाई मिलाएर ।

(३) जिल्लाहरूको आवश्यकतानुसार संसदद्वारा पुनर्गठन गरिने छ ।

(४) स्थानीय स्वायत्तशासनका तीन तह हुनेछन् :

१. प्रदेश, २. जिल्ला, ३. गाउँ वा नगरपालिका

चित्रबहादुर के.सी.

सभासद

सभापतिज्यू,
संवैधानिक समिति
संविधानसभा, नेपाल ।

संवैधानिक समितिको मिति २०६६/०९/१० गतेको ७औं बैठकमा भएको मतदानबाट निर्णय भएबमोजिमको समितिले सभामा पेश गर्न तैयार पारेको प्रारम्भिक मस्यौदामा मेरो निम्नलिखित फरक मत रहेको व्यहोरा पेश गरेको छु । मेरा फरक मतलाई समितिको प्रतिवेदन साथ सभामा पेश हुने व्यवस्था मिलाई पाउँ ।

प्रस्तावनाको,

अनुच्छेद २ को सबै युद्ध, आन्दोलनलाई समेट्ने गरी मस्यौदा प्रस्तुत भएकोमा खास आन्दोलनका नाम उल्लेख गरिने हो भने त्यहाँ चुरेभावर आन्दोलनलाई छुटाउने मिल्दैन, सो थप गरिनु पर्ने,

अनुच्छेद ६ मा बहुलवाद शब्द थप गर्नु पर्ने, र

अनुच्छेद ७ मा आत्मनिर्णयको अधिकार भन्ने शब्दहरु हटाउने ।

सि.नं. ४ को उपधारा (१) नेपाल राज्यमा रहेको बहुराष्ट्रिय राज्य भनिएकोमा सो बहुराष्ट्रिय भन्ने शब्द हटाउनुपर्ने, र

सो उपधारामा रहेको धर्मनिरपेक्ष भन्ने शब्दका सम्बन्धमा सो विषयलाई जनमत संग्रहबाट दुइ लगाउनुपर्ने भन्ने हाम्रो पार्टीको धारण रहेको व्यहोरा निवेदन गर्दै बहुधार्मिक राष्ट्र नेपालको संविधानमा सो शब्द समवेश गर्न विरोधाभास भएकोले जनमत संग्रहबाट दुइ लागे बमोजिम हुनेगरी हाललाई सो धर्मनिरपेक्ष शब्द हटाउनुपर्ने ।

सि. नं. ५ राष्ट्रिय झण्डा, राष्ट्रिय गान र प्रतिकहरु नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को लाई यथावत राख्नुपर्ने ।

मा. केशवप्रसाद मैनाली
सदस्य, संवैधानिक समिति ।
चुरेभावर राष्ट्रिय एकता पार्टी नेपाल

मिति: २०६६/०९/१३

फरकमत

प्रस्तावनामा संविधानको मूल भावनालाई दिशाबोध गर्नका लागि निम्न अनुच्छेदहरू बप राखिनु पर्ने :

- सामन्तवाद र वैदेशिक हस्तक्षेपका सबै रूप र अवशेषहरूको अन्त्य गरी समाजवाद उन्मुख जनताको सघीय गणतन्त्रको स्थापना गर्दै,
- मजदुर, किसान लगायतका श्रमजीवी जनता नै इतिहासका चालक शक्ति हुन् भन्ने सघार्थतालाई आत्मसात गरी राज्यका विभिन्न अंगहरूमा सम्पूर्ण श्रमजीवी जनताको विशेषाधिकारको व्यवस्था गर्दै,
- वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय, लैंगिक र लुबाधुतजन्य वर्णव्यवस्थाको उत्पीडनलाई अन्त्य गर्ने राज्यको अग्रगामी पुनर्संरचना गर्दै,

प्रस्तावनाको निम्न अनुच्छेदलाई निम्न अनुसार थपघट गरिनु पर्ने :

- तेस्रो अनुच्छेदमा, प्रारम्भमा नै "राष्ट्रिय स्वाधिनता" राख्नु पर्ने ।
- सोही अनुच्छेदमा रहेको "शान्ति र मानव अधिकार" शब्द हटाउने ।
- सोही अनुच्छेदमा "शसस्त्र संघर्ष"को सट्टामा "जनयुद्ध" राखिनु पर्ने ।
- छैटौँ अनुच्छेदमा न्यायालयको अगाडि "जनउत्तरदायी" भनी बन्नु पर्ने ।
- सोही अनुच्छेदमा "मानव अधिकार" को अगाडि "आर्थिक अधिकार सहितको" शब्द बन्ने ।
- नवौँ अनुच्छेदमा "सघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र ...को अगाडि "जनताको" बन्ने । सोही अनुच्छेदमा दिगो शान्तिको अगाडि "अग्रगमन सहितको" भनी बन्ने ।

धारा ३, राज्य शीर्षकमा "सघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र"को अगाडि "जनताको" बन्ने ।

धारा ४, भण्डा :

युगीन राजनीतिक परिवर्तनको भाव भन्कने गरी गणतन्त्र, सघीयता र समावेशीतालाई अभिव्यक्त गर्ने गरी राष्ट्रिय भण्डा परिवर्तन -परिमार्जन गर्ने ।

धारा ६, को उपधारा (१)मा सार्वभौमसत्ता सम्पन्न जनताको परिवर्तनको इच्छालाई रोक्ने वा प्रतिबन्ध लगाउने कुरा कुनै पनि लोकतान्त्रिक मूल्य मान्यता भित्र पर्दैन । सार्वभौमसत्ता र राष्ट्रिय स्वाधिनता बाहेकका विषयहरू अपरिवर्तनीय हुन सक्दैनन् । तसर्थ, अपरिवर्तनीय भनिएका विषय संविधानमा राखिनु हुदैन । त्यसमा पनि प्रातिस्पर्धात्मक बहुदलीय व्यवस्थालाई आत्मसात गरी सकेपछि "बहुलवाद" जस्तो व्यवस्था राख्नु अवैज्ञानिक हुन्छ ।

धारा १० संक्रमणकालिन व्यवस्थामा देहायका प्रावधानहरू राखिनु पर्ने,

- नयाँ संविधान जारी भएको मितिले बढीमा एक महिना भित्र राष्ट्रपति तथा मन्त्रीमण्डलको अन्तरिम व्यवस्था व्यवस्थापिका-संसदको रूपमा कायम रहने संविधान सभाले गर्ने ।
- संवैधानिक अंगका पदाधिकारीहरू र न्यायप्रतिष्ठानहरूको अन्तरिम व्यवस्था नयाँ संविधान जारी भएको तीन महिना भित्र व्यवस्थापिका-संसदको रूपमा कायम रहने संविधान सभाले गर्ने ।
- स्वायत्त प्रादेशिक राज्यहरूको अन्तरिम व्यवस्था नयाँ संविधान जारी भएको तीन महिना भित्र व्यवस्थापिका-संसदको रूपमा कायम रहने संविधान सभाले गर्ने ।

धारा ११, संविधानको नाम : "जनताको सघीय गणतन्त्र नेपालको संविधान २०६७" हुनु पर्ने ।

फरकमत प्रस्तुत गर्ने माननीय सदस्यहरू :

१. मा. डा. बाबुराम भट्टराई
२. मा. देव प्रसाद गुरुङ
४. मा. खड्क बहादुर विक
७. मा. राम चरण चौधरी
९. मा. पद्म राई
११. मा. छिमलाल देवकोटा
१३. मा. सूर्यमान दोष्ट
१४. मा. रुपा विक
१७. मा. ज्वाला कुमारी साहा

२. मा. नारायणकाजी श्रेष्ठ
४. मा. बर्षमान पुन
६. मा. जयपुरी घर्ती
८. मा. सरला रेग्मी
१०. मा. महेन्द्र पासवान
१२. मा. हरिराज लिम्बू
१४. मा. धर्मशिला चापागाई
१६. मा. रेणु चन्द

ए. ने. क. पा. माओवादी पार्टी

[Handwritten signature]

[Handwritten signature]

नेपाल सङ्घावना पार्टी

(आलठ्ठी देवी)

संविधान सभा दलको कार्यालय
सिंहदरबार, काठमाडौं, नेपाल, फोन नं. ४२११७५३

पत्र संख्या :
प.नं. :

मिति :- २०७५/०३/१३

संवैधानिक समिति को प्रारम्भिक अवधारणा पत्र र मस्यौदा बारे फरक मत

प्रस्तावनाको अनुच्छेद २ मा राष्ट्रिय एकता, स्वाधीनता एवं स्वाभिमान पछि थप्नु पर्ने :-

"र नेपाली नागरिकको गरिमा र आत्म सम्मान लाई "अक्षुण्ण राख्ने

प्रस्तावित फरक मत को कारण वा व्याख्यात्मक टिप्पणी :

[Handwritten note: १३, १२/१३, १०/१३]

(१) राष्ट्र र नागरिक एक अर्काका परिपूरक भएको हुनाले नागरिकको गरिमा र आत्म सम्मानको परिकल्पना नगरीकन स्वतन्त्र, स्वाधीन र सार्वभौम देश र जनता को परिकल्पना अधूरो हुन्छ। तसर्थ संघीय गणतान्त्रिक नेपाल नयाँ संविधान को प्रस्तावनामा राष्ट्र र नागरिकको अन्योन्याधित र परिपूरक सम्बन्धको भावना र सिद्धान्त लाई स्थापित गर्नु आवश्यक छ।

प्रस्तावनाको अनुच्छेद ४ मा विगतको पछि थप्नु पर्ने :-

निरंकुश राजतन्त्रात्मक सामन्ती

प्रस्तावित फरकमत राख्नु पर्नाको कारण र व्याख्यात्मक टिप्पणी

विगतको, सामन्ती, पितृसत्तात्मक, एकात्मक र केन्द्रीकृत राज्य व्यवस्थाको मुख्य आधार निरंकुश राजतन्त्र नै रहेको ले।

[Handwritten signature]

[Handwritten signature]

[Handwritten signature]

नेपाल सङ्भावना पार्टी

(जाबज्जी लेवी)

संविधान सभा दलको कार्यालय
सिंहदरबार, काठमाडौं, नेपाल, फोन नं. ४२११७५३

पत्र संख्या :

मिति :-

थ.नं. :

६) संविधान संशोधन

६) उपधारा ३ :- हालको उपधारा ३ हटाई निम्नानुसारको धारा राख्नु पर्ने

उपधारा २ बमोजिम पेश भएको विधेयक संघीय वा प्रादेशिक इकाईको अधिकारको विषय संग सम्बन्धित भएमा मुलुकको ५१ प्रतिशत जनताको प्रतिनिधित्व गर्ने कुल संघीय इकाईहरूको बहुमत विधायकहरू द्वारा अनुमोदन भएमा संघीय विधायिकाको दुई तिहाई मत द्वारा अनुमोदनका लागि पेश गरिने छ ।

तर संघीय इकाईको पुनः संरचना वा सिमाना परिवर्तन को विषय यस धारा अन्तरगत संविधान संशोधनको विषय हुदैन ।

हालको उपधारा (६) हटाई निम्नानुसार को उल्लेख गर्नु पर्ने :

सीमाना परिवर्तनका लागि सम्बन्धित संघीय इकाईहरू को विधायिकाको बहुमतको सहमति पश्चात् सम्बन्धित संघीय इकाईहरू मा जनमत संग्रह द्वारा र प्रदेश पुनः संरचना आयोगको सिफारिशको आधार संघीय विधायिका को बहुमत बाट पारित गरिने छ ।

फरक मतको कारण :-

१. सीमाना परिवर्तनको विषय कुनै एउटा संघीय इकाईको मात्र सरोकार को विषय हुन सक्दैन ।

२. मुलुकमा पर्याप्त ज्ञान अभ्यास र अनुभवको कमीले सीमाना परिवर्तन का लागि नमनशील पद्धति हुनु पर्ने ।

३. कुनै प्रमुख दल वा दलहरूको गठबन्धन ले संविधान सभा निर्वाचनमा प्रदेशहरूको स्पष्ट खाकाको आधारमा दुई तिहाई मत प्राप्त गर्न नसकेको हुना ले ।

व्याख्यात्मक टिप्पणी :

नेपाल सद्भावना पार्टी

(आगवडी देवी)

संविधान सभा दलको कार्यालय
सिंहदरबार, काठमाडौं, नेपाल, फोन नं. ४२११७५३

पत्र संख्या :

मिति :-

ख.नं. :

सीमाना परिवर्तन को सम्बन्धमा संघीय इकाईको सीमाना परिवर्तन कुनै एउटा संघीय इकाईको मात्र सरोकारको विषय हुन सक्दैन । संघीय इकाईको सीमाना परिवर्तनको विषय संघीय विधायिकाको दुई तिहाई बहुमतको विधि बाट संशोधन हुने व्यवस्था राख्नु हुँदैन

मुलुक पहिलो पटक संघीय व्यवस्था मा प्रवेश गरी रहेको हुनाले र संघीयताको अभ्यास को बारेमा देशको समग्र स्थितिको सन्दर्भमा पर्याप्त ज्ञान, अभ्यास र अनुभव नभएको हुनाले संघीय इकाई हरूको सीमाना परिवर्तनको सम्बन्धमा नमनशील विधि नै अपनाउन उचित हुन्छ ।

त्यसै पनि संविधान सभाको निर्वाचनमा कुनै पनि प्रमुख दल संघीय ढाँचाको स्पष्ट खाका प्रस्तुत गर्न नसकेको अवस्थामा र स्पष्ट बहुमत नल्याएको अवस्थामा दुई तिहाईको मत द्वारा प्रदेशहरुको संख्या निर्धारण म भएको अवस्थामा परिवर्तनको विधिका लागि संघीय विधायिकाको दुई तिहाई बहुमत आवश्यक रहेको तोकिनु वैज्ञानिक र तार्किक हुँदैन ।

नेपाल विभिन्न इकाईहरुको सहमतिको आधारमा संघ बन्न गई राखेको अवस्था पनि यहाँ विद्यमान छैन । त्यसले गर्दा भविष्यमा थप द्वन्दको सिर्जना भई संघीय व्यवस्था नै विफल हुने संभावना जीवित रहन्छ ।

धारा ९ हटाउनु पर्ने :- (उपधारा (६) थप्नु पर्ने वाक्य राष्ट्र प्रमुखले संघीय विधायिकाको दुई तिहाई संख्या द्वारा वा जनमत संग्रह द्वारा पारित विधेयक प्राप्त भएको मिति ले १५ दिन भित्र स्वीकृत गर्ने छ । राष्ट्र प्रमुख ले म्याद भित्र स्वीकृत गरेमा विधेयक स्वतः पारित भएको मानिने छ ।

८. संकटकालीन व्यवस्था

संशोधन गर्नु पर्ने :-

राष्ट्रप्रमुख ले नेपाल राज्य भर वा कुनै प्रदेशमा लागू हुने गरी संकटकालीन अवस्थाको घोषणा गर्न वा आदेश जारी गर्न सक्नेछ ।

नेपाल सद्भावना पार्टी

(आजठ्ठी देवी)

संविधान सभा दलको कार्यालय
सिंहदरवार, काठमाडौं, नेपाल, फोन नं. ४२११७५३

पत्र संख्या :

मिति :-

च.नं. :

उपधारा - ९ पढ्नु पर्ने

कानून बमोजिम पदाधिकारीको बदलियत प्रमाणित भएमा दोषी पदाधिकारी माथि आवश्यक कानूनी कारवाही गरिने छ ।

९. विविध :

संशोधन गर्नु पर्ने :

नेपाली राजदूत र विशेष प्रतिनिधि -

यस संविधान बमोजिम संवैधानिक परिषदको सिफारिसमा नियुक्त हुने राजदूतको पदमा नियुक्ति पूर्व निजहरुको कानूनमा व्यवस्था भए बमोजिम संसदीय सुनवाई हुनेछ ।

१०. संक्रमणकालीन व्यवस्था

बाधा अडकाउ फुकाउने अधिकार विविधमा न भई संक्रमणकालीन अवस्थामा राख्नु पर्ने र निम्नानुसारको संशोधन गर्नु पर्ने :-

१. बाधा अडकाउ फुकाउने अधिकार

संशोधन गर्नु पर्ने

१) राष्ट्रपति, मन्त्री परिषदको सिफारिसमा आवश्यक सम्झेमा, यस संविधानको कार्यान्वयनमा त्यस्तो बाधा अडकाउ फुकाउने, जुन विशिष्टतया अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा बाट यस संविधानको धारामा संक्रमणको सम्बन्धमा रहेको छ, आदेश जारी गरी निर्देश गर्न सक्ने छ। आदेश उल्लेखित अवधिको दौरान यस संविधानको उपान्तरण(addition), परिवर्तन(Modification) वा लोप (Omission) को रूपमा अनुकूलन (Adaptation) को अधीन रही प्रभावी (Effective) रहने छ ।

२) यस्तो आदेश व्यवस्थापिका संसदबाट एक महिनाभित्र अनुमोदन गराउनु पर्ने छ ।

[Signature]

[Signature]

नेपाल सङ्भावना पार्टी

(आगन्तुकी दैवी)

संविधान सभा दलको कार्यालय
सिंहदरवार, काठमाडौं, नेपाल, फोन नं. ४२११७५३

पत्र संख्या :

मिति :-

च.नं. :

[Signature]

३) तर यस संविधान अन्तर्गत गठित संघीय संसद/ व्यवस्थापिका संसदको प्रथम अधिवेशन पश्चात् बाधा अडकाउ फुकाउ जारी गरिने छैन ।

२. संक्रमणकालीन व्यवस्था : हाल उल्लेख भएको धाराहरूमा निम्नानुसारको संशोधन गर्नु पर्ने

१) यस संविधान अन्तर्गत निर्वाचित संघीय संसद/व्यवस्थापिका संसदको प्रथम अधिवेशनबाट अन्तरिम संविधानको खारेजीको घोषणा नभएको अवस्थामा लाई संक्रमणकालीन अवस्था मानिएको हो ।

२) राष्ट्रपति र उपराष्ट्रपति सम्बन्धि व्यवस्था

यो संविधान प्रारम्भ हुँदाका बखत बहाल रहेका राष्ट्रपति र उपराष्ट्रपति यस संविधान बमोजिम राष्ट्रप्रमुख र उपराष्ट्र प्रमुखको निर्वाचन नभएसम्म कायम रहने छन् र संक्रमणकालमा राष्ट्रपति र उपराष्ट्रपतिको पद रिक्त भएमा पद पूर्ति हुने प्रक्रिया अन्तरिम संविधान २०६३ बमोजिम हुने छ ।

३) मन्त्रि परिषद् सम्बन्धि व्याख्या :

१) यो संविधान प्रारम्भ हुँदाका बखत कायम रहेको मन्त्री परिषद् यसै संविधान अन्तर्गत गठन भएको संघीय मन्त्री परिषद् मानिने छ ।

२) यो संविधान बमोजिम निर्वाचित संघीय संसद/व्यवस्थापिका संसद बाट संघीय मन्त्री परिषद् गठन नभएसम्म उपधारा (१) बमोजिम मन्त्री परिषद् कायम रहने छ ।

तर संघीय संसद/व्यवस्थापिका संसदको प्रथम अधिवेशन पश्चात् ६० दिनको अवधिभित्र यस संविधान अन्तर्गतको मन्त्री परिषद् गठन हुने छ ।

[Signature]

[Signature]

[Signature]

नेपाल सङ्भावना पार्टी

(आगन्तुकी देखी)

संविधान सभा दलको कार्यालय
सिंहदरवार, काठमाडौं, नेपाल, फोन नं. ४२११७५३

पत्र संख्या :

मिति :-

च.नं. :

४. विधायिकी अधिकार :

- १) यो संविधान बमोजिम संघीय संसद/व्यवस्थापिका संसदको प्रथम अधिवेशन नहोउन्जेल नेपालको विधायिकी अधिकार व्यवस्थापिका - संसदको हैसियतले वर्तमान संविधान सभाले नै प्रयोग गर्नेछ ।
- २) यो संविधान जारी हुदाका बखत कायम रहेको व्यवस्थापिका संसद सचिवालय यसै संविधान बमोजिम कायम हुने संसद सचिवालय मानिनेछ ।
(नोट- विधायिकी अधिकार अन्तर्गत सचिवालयका पदाधिकारी र कर्मचारी सम्बन्धी व्यवस्था आवश्यक छैन ।)
५. स्थानीय निकाय सम्बन्धी व्यवस्था :- संक्रमणकालको अवधि सम्म यस संविधान द्वारा व्यवस्था गरिएको स्थानीय निकायको गठन यथावत कायम रहने छ । तर यस संविधान अन्तर्गत गठित संसदको प्रथम अधिवेशन पश्चात् यस संविधान अनुसार स्थानीय निकायको गठन न होउन्जेल नवगठित संसद द्वारा स्थानीय निकायको अस्थायी (Temporary) गठनको व्यवस्था गरिनेछ ।

१२. धारा ३० को उपधारा १ संशोधन गर्नु पर्ने

यो संविधान लाई संघीय गणतन्त्र नेपालको संविधान , २०६७ भनिनेछ ।

सरिता गिरी

सदस्य संवैधानिक समिति

संवैधानिक समिति फरकमत

१. नेपाल राज्य :- 'धर्मनिरपेक्ष, समावेशी' पछि "संघिय गणतन्त्रात्मक" भन्ने वाक्यांश
धप्ने ।

२. राष्ट्रिय झण्डा :- झण्डा परिवर्तन गरी नयाँ बनाउने ।

३. संविधान संशोधन :-

उपधारा (१) मा रहेको '..... गणतन्त्रात्मक व्यवस्था' पछि "संघियता" धप्ने ।

उपधारा (७) मा उल्लेख 'विधेयक' पछि रहेको 'बहुमत संघिय इकाईको विधायिका' को
सट्टा "५० प्रतिशत भन्दा बढी जनताको प्रतिनिधित्व गर्ने संघिय इकाईका विधायिका
ले" भन्ने वाक्यांश धप्ने ।

४. संक्षिप्त नाम, प्रारम्भ र खारेजी :- संविधानको नाम पछाडी सम्बत राख्ने कुनै पनि
औचित्य र प्रचलन नरहेकोले "२०६७" हटाउने

सदस्य हर्षमणि (हरमेश त्रिपाठी)
नीलम कार्की
मजफ्फो (लो)

सुदूरपश्चिम प्रदेश
संवैधानिक समिति
संविधान सभा ।

मिति : २०६६/९/१३

१. १५/१२/२०६६
०५/१२/२०६६
१०/१२/२०६६

विषय : फरक मत अभिलेख गरेको ।

त्यस समितिमा मिति २०६६/९/१० मा अवधारणापत्र सहितको संविधानको मसौदामा मतदान हुदा तपसिलका बुँदामा हाम्रो फरक मत रहेको र त्यसलाई अभिलेख गर्न चाहेकोले तोकिएको समय सीमा भित्र हामी देहायका सभासदहरूले यो फरक मत अभिलेख गराएका छौ ।

तपसिल

- प्रस्तावना :
 - अनुच्छेद ६ मा वाक्यांशको सुरुमा "बहुलवादमा आधारित" शब्द थप्नु पर्ने ।
 - अनुच्छेद ६ मा थप गर्ने भनिएको "जनताको" भन्ने शब्द हटाउने ।
 - अनुच्छेद ७ मा रहेको "आत्म निर्णयको अधिकार" भन्ने शब्द हटाउने ।
- राज्य : यो धारामा रहेको "बहुराष्ट्रिय राज्य" भन्ने वाक्यांशबाट "बहुराष्ट्रिय" भन्ने शब्द हटाउने
 : त्यसैगरी यो धारामा रहेको "समाजवाद उन्मुख" भन्ने शब्दको सट्टामा "संघीय लोकतान्त्रिक" भन्ने शब्द राख्ने ।
- संविधान संशोधन : यस धारामा असंशोधनीय विषयमा "संघीयता" लाई राख्ने ।
- विविध : यस धारामा रहेको नेपाली राजदुत र विशेष प्रतिनिधि नियुक्तिका सम्बन्धमा "समानुपातिक समावेसी" को सट्टा "समावेसी" शब्द राख्ने ।

माथि उल्लेख गरिए वमोजिमको हाम्रो फरक मत अभिलेख गरी पाउँ ।

१. रामचन्द्र पौडेल

(Signature)

२. प्रकाश मान सिंह

(Signature)

३. कुल बहादुर गुरुङ

(Signature)

४. विमलेन्द्र निधि

(Signature)

५. खड्ग बहादुर बस्न्याल

(Signature)

६. रत्ना शेरचन

(Signature)

नेपाली कांग्रेस

संविधानसभा
संविधानसभा
संविधानसभा

विषय:- फरकमत प्रस्तुत गरेको बारे ।

०७/०५/१४
१०.५२
१०.५२

महोदय

उपर्युक्त विषयमा यस समितिले तैयार गरेको आफ्नो कार्यक्षेत्र भित्रको संविधानिक समितिको प्रारम्भिक मस्यौदामा केही फरक मतहरू रहेको व्यहोरा अबगत गराउँदै उक्त मतहरूलाई समावेश गरी पूर्णता दिन हुन हार्दिक अनुरोध गर्दछौं ।

प्रारम्भिक मस्यौदा तर्फ

विषयवस्तु	संविधानको कुन भाग वा धारा वा स्थानमा रहने	प्रस्तावित मस्यौदा	फरक मत	फरक मत राख्नु पर्ने कारण
प्रस्तावना	प्रस्तावनाको अनुच्छेद ६	मा रहेको "जनताको" "समानुपातिक समावेशी"	तीनवटै शब्द भिन्न पर्ने र "जनताको" शब्दको ठाउँमा "बहुलवादमा आधारित" शब्द थप गर्नु पर्ने	जनताको प्रतिस्पर्धात्मक बहुदलीय लोकतन्त्र शब्दले कुनै अर्थ नदिने र अस्पष्ट हुने तथा समानुपातिक समावेशी भन्ने शासन व्यवस्था प्रणाली नभई यो शासन व्यवस्थाको चरित्र मात्रै भएकाले प्रतिस्पर्धात्मक बहुदलीय लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्थाका बीचमा "समानुपातिक समावेशी" भन्ने शब्द अनुपयुक्त

				भएकाले हटाउने । साथै "बहुलवादमा आधारित" शब्द थप गरी अलग दार्शनिक एवं सैद्धान्तिक आधार भएका राजनीतिक दलहरु बीचको प्रतिस्पर्धालाई सुनिश्चित गर्न "बहुलवादमा आधारित" भन्ने शब्द थप गर्ने
	प्रस्तावनाको अनुच्छेद ७	मा रहेको "आत्मनिर्णयको अधिकार"	"आत्मनिर्णयको अधिकार" भित्र पने	यो "आत्मनिर्णयको अधिकार" भनेको के हो ? यसको प्रयोग कुन कुन अवस्थामा कुन ठान्डमा कसरी हुन्छ भन्ने कुरालाई एकिन नै नगरी राज्य पुनःसंरचना तथा राज्य शक्तिको बाँडफाँडमा र राज्यको शासकीय स्वरूप निर्धारण समितिको प्रतिवेदन प्राप्त नै नगरी प्रस्तावना मै यस विषयलाई उल्लेख गर्नु अनुपयुक्त भएकाले हटाउने ।
राष्ट्र, राज्य र नेपालको	नेपाल राज्य (१)	मा रहेको "समावेशी समाजवाद उन्मुख	समाजवाद उन्मुख शब्द अधि संघीय	राज्य पुनः संरचनाको माध्यमबाट संघीय

क्षेत्र		गणतन्त्रात्मक बहुराष्ट्रिय राज्य हो"	लोकतान्त्रिक शब्द थप गर्ने र "बहुराष्ट्रिय" शब्द भिक्नु पर्ने	लोकतान्त्रिक व्यवस्थालाई सुदृढ गरी संघीय लोकतान्त्रिक राज्य व्यवस्थाको स्थापना गर्नु मुख्य कार्य हो । संघीय व्यवस्था राज्यको मूल चरित्र हो र त्यसलाई नै समावेश नगरी राज्यको परिभाषा पूर्ण नहुने भएकोले संघीय लोकतान्त्रिक शब्द थप गर्नु आवश्यक छ । त्यसै गरी राष्ट्रको परिभाषामा नपर्नेको "बहुराष्ट्रिय" शब्दलाई राज्यको परिभाषा गर्दा बहुराष्ट्रिय राज्य भन्न नमिल्ने भएकोले हटाउने ।
संविधान संशोधन	संविधान संशोधनको उपधारा ४	म रहेको "..... उक्त विषयमा स्वतः संविधान संशोधन भएको मानिनेछ"	"उक्त विषयमा स्वतः संविधान संशोधन भएको मानिनेछ" भन्ने शब्दको ठाउँमा "उक्त विषयलाई संशोधनको लागि स्वीकृत भएको मानिनेछ र व्यवस्थापिका	संविधान संशोधन गर्ने ठाउँ संसद मात्रै हो । एक भन्दा बढी ठाउँमा विधिबन्त तरिकाबाट संविधानको संशोधन गर्न नमिल्ने भएकाले जनमतसंग्रहबाट बहुमतद्वारा अनुमोदित विषय

			संसदबाट संशोधन गरिनेछ भन्ने उल्लेख हुनु पर्ने ।	पनि संशोधनको लागि प्रकृया संगत ढंगले व्यवस्थापिका संसदनै प्रवेश गर्नु पर्ने भएकाले ।
विविध	नेपाली राजदूत र विशेष प्रतिनिधि	मा रहेको "राष्ट्र प्रमुखले समानुपातिक, समावेशी सिद्धान्तको आधारमा"	"समानुपातिक" शब्द भिक्नु पर्ने	यो विशेष प्रकृतिको सेवा भएको र यसमा समावेशी सिद्धान्तको आधारमा नियुक्ति गर्दा नै उपयुक्त हुने भएकाले ।

क्र. सं. -

१.

नाम -

अग्नि प्रसाद खरेल

हस्ताक्षर -

Dr. Agni Prasad Kharel

२.

भीम बहादुर रावल

Bhim Bahadur Raval

३.

छविलाल विश्वकर्मा

Chhilal Vishwakarma

४.

५.

शारदा भा

Sharada Bha

संविधान प्रस्ताव :
पटक मल

१६/११/९३
मी. प्रेमबहादुर सिंह

- (१) क.सं. १ को अनुच्छेद ३ मा रहेको अग्रगामी परिवर्तनका लागि भन्ने शब्दपछि रहेको "गरिएका बलिदान" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "नेपाली जनताले हालसम्म पटक-पटक गर्दै आएका ऐतिहासिक संघर्ष, त्याग र बलिदानको गौरवपूर्ण इतिहासलाई स्मरण एवं शहिदहरूलाई सम्मान गर्दै" भन्ने शब्दहरू राख्ने ।
- (२) क.सं. १ को अनुच्छेद ६ को शुरुमा रहेको "जनताको.....शासन व्यवस्था" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "सामाजिक न्यायमा आधारित आधुनिक लोककल्याणकारी प्रतिस्पर्धात्मक बहुदलीय लोकतान्त्रिक समाजवादी शासन व्यवस्था" भन्ने शब्दहरू राख्ने ।
- (३) क.सं. ४ को धारा ४, उपधारा (१) मा रहेको "समाजवादउन्मुख गणतन्त्रात्मक" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "लोकतान्त्रिक समाजवादी गणतन्त्रात्मक" भन्ने शब्द राख्ने र सोपछि रहेको "बहुराष्ट्रिय" भन्ने शब्दको सट्टा "बहुराष्ट्रिय विशेषतायुक्त" भन्ने शब्द राख्ने ।
- (४) क.सं. ६ को धारा ८ मा देहायको उपधारा थप गरि क.सं. मिलान गर्ने :
कानूनले निर्धारण गरेको विधि, प्रक्रिया पुरा गरि तोकिएको सञ्चालन नागरिकहरूले हस्ताक्षर गरि सधिय व्यवस्थापिकामा सविधान संशोधनको प्रस्ताव पेश गर्न सक्नेछन् ।
- (५) क.सं. १०, धारा २४ को उपधारा (२) मा रहेको बहाल रहेका न्यायधिसहरू भन्ने शब्दहरूपछि रहेको "यो सविधानमा नभएसम्म" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "यसै सविधानबमोजिम नियुक्ति भएको मानि आ-आफ्नो पदमा यथावत कायम रहनेछन्" भन्ने शब्दहरू राख्ने ।
- (६) क.सं. १०, धारा २४ को उपधारा (३) मा रहेको कार्यरत पदाधिकारीहरू भन्ने शब्दपछि रहेको " यो सविधानमा नभएसम्म" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "यसै सविधानबमोजिम नियुक्ति भएको मानि आ-आफ्नो पदमा यथावत कायम रहनेछन्" भन्ने शब्दहरू राख्ने ।

समाजवादी प्र. जनता पार्टी नेपाल

(Signature)
२०७६/११/१३

श्रीमाननीय सभापतिज्यू
संवैधानिक समिति सिंहदरवार, काठमाण्डौ

विषय:- फरकमत प्रस्तुत गरेको बारे ।

०१ मंसिर
०३३/५५२
१० ६२

महोदय

उपर्युक्त विषयमा यस समितिले तैयार गरेको आफ्नो कार्यक्षेत्र भित्रको संवैधानिक समितिको प्रारम्भिक मस्यौदामा केही फरक मतहरु रहेको व्यहोरा अवगत गराउँदै उक्त मतहरुलाई समावेश गरी पूर्णता दिन हुन हार्दिक अनुरोध गर्दछौ ।

प्रारम्भिक मस्यौदा तर्फ

विषयवस्तु	संविधानको कुन भाग वा धारा वा स्थानमा रहने	प्रस्तावित मस्यौदा	फरक मत	फरक मत राख्नु पर्ने कारण
प्रस्तावना	प्रस्तावनाको अनुच्छेद- ३	मा रहेको "ऐतिहासिक सशस्त्र संघर्ष, शान्तिपूर्ण जन आन्दोलन र मधेश आन्दोलन"	"मधेश आन्दोलन" भन्ने शब्द फिक्नु पर्ने	विगतमा लोकतन्त्र, शान्ति, मानवअधिकार एवं अग्रगामी परिवर्तनका लागि अनेकौ शान्तिपूर्ण आन्दोलनहरु भएका छन् । ती मध्ये मधेश आन्दोलन पनि एक भएको र शान्तिपूर्ण जन आन्दोलन भन्ने शब्दले विगतमा भएका सबै प्रकारका आन्दोलनहरुलाई समेट्ने भएकोले यसलाई मात्रै राखी राख्नु नपर्ने ।

क्र. सं. -

नाम -

हस्ताक्षर -

१.

छविलाल विश्वकर्मा

श्रीमाननीय सभापति

२.

जसराज श्रेष्ठ

१०.५

माननीय सम्प्रतिपत्ति
संवैधानिक समिति

मिति : २०६६।०९।१३

१५
०६/१५/१३
१०.४२०३

विषय : फरक मत पेश गरेको सम्बन्धमा ।

संवैधानिक समितिको कार्यालय अन्तर्गत "प्रस्तावना" मा हामी निम्नलिखित सदस्यहरुको यसै साथ संलग्न बमोजिमको फरक मत रहेकोले सो फरक मतलाई समेत प्रतिवेदनमा समावेश गरिदिन हुन अनुरोध गर्दछौ ।

क.सं.	नाम	हस्ताक्षर	कैफियत
१.	मा. सपना प्रधान मल्ल		
२.	मा. शारदा भा		
३.	मा. रत्ना शेरचन		
४.	मा. कल्पना राणा		
५.	श्रीगणेश्वरी शाह		

प्रस्तावित प्रस्तावनाको अनुच्छेद ६ थप्नु पर्ने
"मानव अधिकार" भन्ने शब्द पछि "महिला अधिकार" थप्नु पर्ने

१०.४.२०
माननीय सभापति
संवैधानिक समिति

मिति : २०६६।०९।१३

विषय : फरक मत पेश गरेको सम्बन्धमा ।

संवैधानिक समितिको कार्यालय अन्तर्गत विषयहरूमा मेरो निम्नलिखित संलग्न बमोजिमको फरक मत रहेकोले सो फरक मतलाई समेत प्रतिवेदनमा समावेश गरिदिन हुन अनुरोध गर्दछौ ।

क्र.सं.	नाम	हस्ताक्षर	कैफियत
१.	मा. कल्पना राणा	<i>कल्पना राणा</i>	

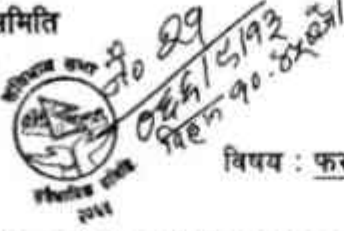
मा. ज्ञानेश्वर शर्मा

ज्ञानेश्वर शर्मा

१. प्रस्तावनाको परिच्छेद ४ मा शान्तिपूर्ण आन्दोलन तथा पछि तिनका विर विरङ्गना थप्नु पर्ने ।
२. परिच्छेद ६ मा मानव अधिकार पछि महिला अधिकार थप्नु पर्ने
३. राष्ट्रको परिभाषाभित्र बहुजातिय बहुभाषिक पछि बहुलैङ्गिक थप्नु पर्ने
४. राजनीतिक दलभित्र समावेशीको सट्टा समानुपातिक शब्द राख्नु पर्ने
५. नेपालको राष्ट्रिय गानको चौथो हरफमा वीरहरूसँग विरङ्गना थप्नु पर्ने

कल्पना राणा

सभापति ज्यू,
संवैधानिक समिति
सिंहदरबार ।

विषय : फरक मत पेश गरेको ।

संवैधानिक समितिको मिति २०६६/०९/१० गतेको ७८ औं बैठकको मतदानबाट निर्णयमा पुगी तदनुसार परिमार्जित समितिको मस्यौदा सहितको प्रतिवेदन माघि भेरो देहाय बमोजिमको फरक मत पेश गरेको छु । समितिको प्रतिवेदनसाथ संविधान सभामा पेश हुने व्यवस्था गरि पाउँ ।

१. प्रस्तावनाको अनुच्छेद ३ मा "मधेश आन्दोलन" भन्ने शब्दावलि हटाउनु पर्ने । कारण- देशमा भएका विभिन्न खाले सशस्त्र क्रान्ति, सशस्त्र विद्रोह र जनयुद्धलाई "सशस्त्र संघर्ष" भन्ने साझा शब्दावलिबाट प्रतिनिधित्व गरिए जसरी नै विभिन्न खाले शान्तिपूर्ण आन्दोलनहरू-संयुक्त राजनीतिक आन्दोलन, आदिवासी/जनजाति आन्दोलन, बरूहट आन्दोलन, दलित आन्दोलन, महिला आन्दोलन, चुरे भावर आन्दोलन आदिलाई "शान्तिपूर्ण जनआन्दोलन" भन्ने एउटै साझा शब्दावलिले व्यक्त गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।
२. प्रस्तावनाको अनुच्छेद ६ मा "समावेशी" भन्ने शब्दको पहिले राखिएको "समानुपातिक" भन्ने शब्द यहाँ अनावश्यक भएकोले हटाउनु पर्ने ।
३. प्रस्तावनाको अनुच्छेद ७ निम्न प्रकार राख्नु उपयुक्त हुने- "राष्ट्रिय अखण्डता र आत्मनिर्णयको अधिकारलाई अक्षुण्ण राखी जनताको स्वायत्तता र स्वशासनको अधिकारलाई आत्मसात गर्दै ।"
४. प्रस्तावना को अनुच्छेद ८ मा "समानुपातिक" शब्दको अगाडि "किसान, मजदुर लगायत श्रमजीवी जनताको हित संरक्षण गर्ने गरी" भन्ने व्यहोरा बन्ने ।
५. "राष्ट्र, राज्य र नेपालको क्षेत्र" अन्तर्गतको राज्यको परिभाषामा "बहुराष्ट्रिय राज्य" को सट्टा "राज्य" मात्र भन्नु उपयुक्त हुने । कारण-बहुजातीय नेपाली जनता यहाँ व्याख्या गरिए अनुसार राज्य-राष्ट्रको हैसियतमा समष्टि रूपमा राष्ट्र हो ।
६. विविधको "नेपाली राजदूत र विशेष प्रतिनीधि" अन्तर्गत समावेशी सिद्धान्तको आधारमा नियुक्ति हुने व्यवस्था" उपयुक्त हुने भएकोले त्यहाँबाट "समानुपातिक" भन्ने शब्दावलि हटाउने ।

प्रस्तोता

मा. चन्द्र प्रकाश मैनाली
नेकपा (माने)

मिति २०६६/०९/१३

अवधारणापत्र खण्ड

भाग-एक प्रारम्भिक

१.१ संवैधानिक समितिको गठन

संविधानसभा नियमावली, २०६५ ले संविधान निर्माणको कार्य व्यवस्थित रूपमा सम्पन्न गर्ने र यसबाट सञ्चालित हुने विविध गतिविधिहरूमा संलग्न रही संविधानसभालाई सहयोग गर्नको लागि एउटा संवैधानिक समिति, १० वटा विषयगत समितिहरू र ३ वटा प्रक्रियागत समितिको गठन गर्ने व्यवस्था गरे अनुरूप संविधानसभाको मिति २०६५।८।३० मा बसेको बैठकमा सम्माननीय अध्यक्षज्यूले समितिमा रहनु हुने माननीय सदस्यहरूको नामावली सहितको प्रस्ताव पेश गर्नु भएकोमा उक्त प्रस्ताव सर्वसम्मतिबाट पारित भई सबै समितिहरूको गठन भयो। संविधानसभा नियमावली, २०६५ को नियम ६५ को उपनियम (४) बमोजिम प्रारम्भमा यस समितिमा ६१ जना सदस्य रहने व्यवस्था भएकोमा नियमावलीको पहिलो संशोधनबाट समितिको सदस्य संख्या ६३ हुने व्यवस्था भई तदनुसार मिति २०६५।९।२६ को संविधानसभाको बैठकबाट माननीय सदस्यहरूको थप मनोनयन र हेरफेरबाट समिति गठनले पूर्णता पाएको हो। समिति गठन भएपश्चात् २०६५ पौष १ गते देखि २९ गते सम्म जम्मा ११ वटा बैठक समितिका जेष्ठ माननीय सदस्य श्री कूल बहादुर गुरुङको सभापतित्वमा सम्पन्न भए। मिति २०६५।९।२९ मा समितिको बैठकमा भएको निर्वाचनद्वारा समितिका मा. सदस्य श्री माधवकुमार नेपाल संवैधानिक समितिको सभापतिमा निर्वाचित भई उहाँको नेतृत्वमा समितिले आफ्नो कार्यसम्पादन गरिआएको अवस्था मिति २०६५।९।९ मा उहाँ व्यवस्थापिका-संसदबाट नेपालको प्रधानमन्त्री पदमा निर्वाचन निर्वाचित हुनु भएपछि समितिको सभापति पद रिक्त रहेको थियो। मिति २०६५।११।२ मा समितिको बैठकमा भएको निर्वाचनद्वारा समितिका मा. सदस्य श्री नीलाम्बर आचार्य संवैधानिक समितिको सभापतिमा निर्वाचित भई उहाँको नेतृत्वमा समितिले आफ्नो कार्यसम्पादन गरिआएको छ। समितिमा रहनु भएका माननीय सदस्यहरूको विवरण अनुसूची - १ मा राखिएको छ।

१.२ समितिको कार्यक्षेत्र

संविधानसभा नियमावली, २०६५ को नियम ६५ को उपनियम (२) ले विषयगत समितिहरूले आफ्नो कार्यक्षेत्र भित्रका विषयको अवधारणा पत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा सम्बन्धी प्रतिवेदन संविधानसभामा पेश गरी सकेपछि त्यस्ता समितिहरूबाट प्राप्त प्रतिवेदन, सो माथि सभामा छलफल भई सभाले दिएको सुझाव र निर्देशन समेतका आधारमा संविधानको मस्यौदा तयार पारी संविधानसभामा पेश गर्नु संवैधानिक समितिको प्रमुख कर्तव्य हुने व्यवस्था गरेको छ।

उक्त मुख्य जिम्मेवारीको अतिरिक्त संविधानसभा नियमावली, २०६५ को नियम ६५ को उपनियम (३) मा संविधानको प्रस्तावना र कुनै पनि विषयगत समितिहरूको कार्यक्षेत्र भित्र नपरेका तर संविधानमा समावेश गर्नु पर्ने विषयको पहिचान गरी त्यसको अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा तयार पारी सभामा पेश गर्ने जिम्मेवारी समेत संवैधानिक समितिमा रहने व्यवस्था भएअनुरूप विश्वका केही संविधानका विषयवस्तुको तुलनात्मक अध्ययन गरी, विषयगत समितिहरूको कार्यक्षेत्र भित्र परेका विषयमा दोहोरोपन नहोस भन्ने कुरालाई विशेष ध्यान दिई हाललाई प्रस्तावना, संविधानको पहिलो भागमा रहने विषयवस्तुहरू, संविधान संशोधन प्रक्रिया, राजनीतिक दल सम्बन्धी संवैधानिक व्यवस्था, संकटकालिन अवस्थाको घोषणा, संक्रमणकालिन व्यवस्था, संविधानमा बाधा अड्काउ फुकाउने अधिकार सम्बन्धी व्यवस्था, विविध भागमा रहने व्यवस्थाहरू, परिभाषाको भाग र संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ सम्बन्धी विषयलाई संवैधानिक समितिले अवधारणा पत्र र प्रारम्भिक मस्यौदा तयार गर्नु पर्ने गरी मिति २०६५।९।१७ मा बसेको समितिको बैठकबाट कार्यक्षेत्रको पहिचान भएको हो। यी क्षेत्रहरू अन्तिम नभई समितिले अध्ययन र कार्य गर्दै जाँदा वा सबै समितिका सभापतिहरूको संयुक्त बैठकमा छलफल हुँदा वा विषयगत समितिहरूबाट प्रतिवेदन प्राप्त भएपछि जुनसुकै चरणमा पनि कुनै विषय समितिको कार्यक्षेत्रमा थपघट कुन सक्ने गरी खुला राख्नु उपयुक्त हुने समितिको ठहर रहेको छ। समितिले पारित गरेको कार्यक्षेत्र र कार्यविवरण अनुसूची -२ मा राखिएको छ।

१.३ अवधारणा-पत्र तयार गर्न अपनाईएको विधि

समितिले पहिचान गरेको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयमा अवधारणा पत्र तयार गर्ने सम्बन्धमा समितिले मूलतः संविधानसभा नियमावली, २०६५ ले निर्धारण गरेको कार्यविधिलाई अनुशरण गरेको छ। प्रथमतः विषयवस्तुको अत्यावश्यक ज्ञान, हाम्रो विगतको अभ्यास, विश्वका अन्य मुलुकहरूमा सम्बन्धित विषयमा रहेको अभ्यासको तुलनात्मक अध्ययन तथा विकसित भएका नवीनतम मान्यताहरूको गहन अध्ययन र विश्लेषणको लागि नेपालका विगतका संविधानहरू, विश्वका संविधानहरू, सम्बन्धित विषयहरूमा विज्ञहरूद्वारा लेखिएका पुस्तक, लेख एवं पत्रिका लगायतका स्रोत समाग्रीको संकलन

गरिएको छ । समितिको कार्यक्षेत्र बृहत् रहेको हुनाले अवधारणा पत्र तयारीको प्रारम्भिक कार्य सम्पादन गरी समितिमा प्रतिवेदन सहितको सुझाव पेश गर्न विभिन्न ५ वटा उपसमितिहरूको गठन गरी उपसमितिहरू मार्फत व्यवस्थित रूपमा कार्य सञ्चालन गरिएको छ । उपसमितिहरूले तयार पारेको अवधारणापत्रलाई समितिमा भएको छलफलका आधारमा परिमार्जन गरी अन्तिम रूप प्रदान गर्ने र आधारणापत्र बमोजिम व्याख्यात्मक टिप्पणी सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा तयार गरी समितिमा पेश गर्न उल्टाइस सदस्यीय मस्यौदा उपसमिति गठन भएको थियो । मस्यौदा उपसमितिले पेश गरेको प्रारम्भिक मस्यौदामाथि समितिमा विस्तृत रूपमा छलफल गरी छलफलमा आएका सुझावहरूलाई समावेश गर्दै परिमार्जित मस्यौदा तयार भयो । उक्त परिमार्जित मस्यौदामा अझ थप केही सुझाव भए लिखित रूपमा पेश गर्न समितिका माननीय सदस्यहरूलाई अनुरोध गरिए अनुरूप प्राप्त हुन आएका लिखित सुझावहरूलाई सूचीकृत गरी पुनः समितिमा विस्तृत रूपमा छलफल गरी अधिकतम विषयहरूमा सहमति कायम गर्ने र सहमति कायम हुन नसकेका विषयहरूलाई मतदानको लोकतान्त्रिक प्रकृयाद्वारा टुङ्गो लगाउने विषयको रूपमा सूचीकृत गर्ने प्रक्रिया अवलम्बन गरियो । मतदानको प्रक्रियाद्वारा निर्णयमा पुग्ने भनी सूचीकृत गरिएका विषयहरूमा मिति २०६६।०९।१० गतेको समितिको बैठकबाट निर्णय भई निर्णयानुसार पारित विषयहरूलाई अवधारणापत्र र प्रारम्भिक मस्यौदामा मिलाउन गरी तयार भएको प्रस्तुत प्रतिवेदन सम्माननीय अध्यक्ष मार्फत सम्मानित सविधानसभामा पेश गर्ने समितिको मिति २०६६।०९।१० को निर्णयानुसार यो प्रतिवेदन प्रस्तुत गरिएको छ ।

यस क्रममा समितिको कार्यक्षेत्रसँग सम्बन्धित विषयवस्तुका सम्बन्धमा विभिन्न पत्र-पत्रिका एवं संचार माध्यम मार्फत सार्वजनिक सूचना जारी गरी स्वदेश तथा विदेशमा रहेका आम नागरिकहरूबाट सुझाव आह्वान गरिनुको साथै विशेषज्ञ, राजनीतिक दलहरू तथा अन्य सरोकारवालाहरू समेतसँग अन्तरक्रिया, गोप्ठी एवं छलफलको आयोजना समेत गरिएको छ ।

सविधानसभाले जनतालाई केन्द्र बिन्दुमा राखी लोकतान्त्रिक सविधान निर्माणको विधि तय गरेको परिप्रेक्ष्यमा समितिको कार्यक्षेत्रसँग सम्बन्धित विषयका सम्बन्धमा जनताको नजिक पुगी सुझाव लिने र आफ्नो सविधान आफै निर्माण गर्ने कार्यमा जनतालाई सरिक गराउने उद्देश्यले २६ वटा विषयगत प्रश्न रहेको प्रश्नावली समितिको मिति २०६५।१०।२३ को बैठकबाट पारित गरिएको छ । उल्लेखित विषयगत प्रश्नावलीहरू लिई यस समितिका माननीय सदस्यहरू समेत संलग्न भई जनमत संकलन गर्ने सविधानसभाका ४० वटा भ्रमण टोलीहरू देशका ७५ वटै जिल्लामा गई ती जिल्लाहरूका पनि विभिन्न स्थानहरूबाट सुझाव संकलन गरी प्राप्त भएका जनताका राय एवं सुझावको अध्ययन र विश्लेषण गरिएको छ । उल्लेखित प्रक्रिया बमोजिम संकलित सुझावहरूसमेतको आधारमा प्रस्तुत अवधारणा-पत्र तयार गरिएको छ । समितिलाई प्राप्त सुझावहरू, जनमत संकलनसँग सम्बन्धित दस्तावेजहरू, समिति अन्तर्गत गठन भएका उपसमितिहरू, समितिमा आई आफ्नो राय सुझाव प्रस्तुत गर्ने राजनीतिक दलहरूको विवरण, समितिमा आई आफ्नो राय सुझाव प्रस्तुत गर्ने विशेषज्ञहरूको विवरण क्रमशः अनुसूची -३, -४, -५-६ र -७ मा राखिएको छ ।

१.४ प्रतिवेदनका सीमा

यस समितिको कार्यक्षेत्रसँग सम्बन्धित विषयवस्तुमा सिमित भई प्रस्तुत अवधारणा-पत्र तयार भएको छ । सविधानसभाले पारित गरेको कार्यतालिका बमोजिमको समय सीमा भित्र समितिको जिम्मेवारीलाई सम्पन्न गर्ने यस समितिले पनि आफ्नो कार्यक्षेत्रभित्रका विषयवस्तु समेटी कार्यतालिकाको निर्माण गरेको थियो । विषयवस्तुको विविधता र गाम्भीर्यतालाई विचार गर्दा निर्धारित समय पर्याप्त थिएन । यसै गरी सुझाव संकलनको लागि स्थलगत भ्रमणमा जाने अवधि पनि अत्यन्त सिमित भएको कारण मुलुकका सबै गा.वि.स. र वडाहरूसम्म पुग्न सम्भव भएन । तसर्थ यी सीमाहरूको अधिनमा रहेर अवधारणा पत्र तयार गर्नु पर्दा अवधारणा पत्र हरेक दृष्टिबाट पूर्ण छ भनी दावी गर्न सकिने अवस्था छैन ।

समितिको सचिवालयलाई उपलब्ध कार्यस्थल, भौतिक साधन र स्रोत तथा जनशक्तिको स्थिति समेत पर्याप्त रहेनन् । यी तमाम सीमाहरूको बावजुद यो प्रतिवेदन निर्धारित समयमा नै तयार गरी सम्मानित सभामा प्रस्तुत भएको छ । समितिको सचिवालयमा कार्यरत कर्मचारीहरूको विवरण र समितिका हाल सम्मका बैठक र सो को कार्यसूची क्रमशः अनुसूची -८ र -९ मा राखिएको छ ।

भाग-दुई अवधारणापत्र

२.१ प्रस्तावना

२.१.१. विषय प्रवेश

संविधान राजनीतिक - कानूनी (politico - legal) प्रकृतिको दस्तावेज हो । यो दस्तावेजको मूल उद्देश्य प्रस्तावनाबाटै बुझ्न सकिने हुनुपर्छ । प्रस्तावना संविधानको अग्रभाग मै रहने भएकाले यसमा संविधान निर्माणको आधार, भविष्यको राज्य संचालन प्रणाली र मार्ग निर्देशन तथा गन्तव्य एवं जनअधिकारको स्वरूपको सार-संक्षेप रहन्छ ।

प्रस्तावना विभिन्न किसिमबाट लेखिएको पाइन्छ । प्रस्तावनामा देशको राजनीतिक पृष्ठभूमि, सामाजिक सांस्कृतिक अवस्था एवं राजनीतिक परिवर्तनको प्रक्रिया र चरणहरू बारे उल्लेख गरिएको हुन्छ । यसमा विशेष गरी नयाँ संविधान निर्माणमा योगदान पुऱ्याउने घटनाक्रम बारे उल्लेख गरिएको हुन्छ । त्यस्तै गरी नयाँ संविधान निर्माणको प्रकृया बारे प्रस्तावनामा उल्लेख गरिएको हुन्छ । कतिपय संविधानमा सामूहिक मूल्य, मान्यता, जनताको आशा र राज्यले गर्नु पर्ने कुरा समेत प्रस्तावना मै उल्लेख भएको पाइन्छ । प्रस्तावनाले संविधानको प्रकृतिलाई पनि निर्देशित गरेको हुन्छ । संविधान सार्वभौमसत्तासम्पन्न जनताबाट निर्माण हुने र यसमा उनीहरूको आकांक्षा प्रतिबिम्बित हुने हुँदा सो कुराको पुष्टिको लागि प्रस्तावनामा हामी जनता (We the People) भन्ने शब्द प्रयोग गर्ने प्रचलन छ । वास्तवमा संविधान जनताको प्रतिनिधिले जनताकै लागि बनाउने हुँदा 'हामी जनता' भनेर जोड दिने गरिन्छ । तर केही देशका संविधानमा 'देवताले हाम्रो देशको रक्षा गरुन' जस्ता शब्दहरू तथा संस्कृति बारे पनि प्रस्तावनामा उल्लेख गर्ने गरेको पाइन्छ ।

धेरै देशहरूमा संविधानको अन्तरनिहित सार र लक्ष्य भूमिकाको रूपमा प्रस्तावना रहने गरेको पाइन्छ । अन्तानिया, अंगोला, बेल्जियम, डेनमार्क, इटाली, जोर्डन, लेसोथो, मलेसिया, माल्दिभ्स, नेदरल्याण्ड्स, नर्वे, स्वीडेन आदि जस्ता केही देशका संविधानमा प्रस्तावना रहेको पाइँदैन भने धेरै देशको संविधानमा प्रस्तावना रहेको पाइन्छ । प्रस्तावना लामो वा छोटो कस्तो हुनुपर्छ भन्ने सम्बन्धमा पनि खासै एकरूपता देखिँदैन । इरान र चीनको संविधानको प्रस्तावना अत्यन्त लामो देखिन्छ भने क्यानाडाको संविधानको प्रस्तावना अत्यन्त छोटो रहेको छ, जसमा उल्लेख छ "क्यानाडा कानूनको शासन र देवताको सर्वोच्चतालाई आत्मसात गर्ने सिद्धान्तको जगमा उभिएको छ" (Whereas, Canada is founded upon the principles that recognize the supremacy of God and the rule of law.)

प्रस्तावनामा मुलुकको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि, देशको प्रकृति, शासनको स्वरूप, राजनीतिक व्यवस्था जस्ता कुराहरू उल्लेख गर्ने चलन छ । हाम्रो सन्दर्भमा संविधान कुन पृष्ठभूमिमा लेखिँदैछ, संविधानले आत्मसात गरेका मूल्य र मान्यताहरू के के हुन्, संविधान जनता आफैले जारी गर्नु पर्नाका खास कारणहरू, हामीले परिकल्पना गर्ने राष्ट्रको प्रकृति र लक्ष्य एवं संविधान जारी गर्ने अख्तियारी कसरी प्राप्त भयो ? आदि जस्ता कुराहरू प्रस्तावनामा उल्लेख गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

२.१.२. परिचय

प्रस्तावनाले संविधानको मूल मर्म र समग्र सारलाई अभिव्यक्त गर्दछ । यो संविधानको भावना (Spirit) हो । संविधान निर्माण गर्नुको मनसाय (Intent), उद्देश्य (Purpose) र प्रयोजन (Objective) प्रस्तावनाको अध्ययनबाटै थाहा पाउन सकिन्छ । यसले संविधान निर्माणको आधार, कारण र औचित्यलाई समेत स्थापित गर्दछ । प्रस्तावनालाई संविधानको प्रवेशद्वार (Gateway) को रूपमा लिइन्छ, जहाँबाट संविधानका अन्तर्वस्तुहरू र राज्यको राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक व्यवस्था एवं दार्शनिक पक्षहरूलाई नियाल्न सकिन्छ (The preamble can be described as a gateway to the constitution through which one can have a peep into the internal mechanism of the constitutional scheme and the political and socio-economic philosophy of the State) सन्तार : Hari Bansh Tripathi, The Preambular Provision of our Constitution, Essays on Constitutional Law, Vol.14, 1999, Nepal Law Society, p.1.

प्रस्तावनामा एकातर्फ संविधान जारी गर्ने वैधानिक अख्तियारीको श्रोत र संविधान जारी गर्दा अपनाइएको प्रकृयाको बारेमा उल्लेख गरिएको हुन्छ भने अर्को तर्फ संविधान कुन सैद्धान्तिक, राजनीतिक एवं दार्शनिक धरातलमा आधारित छ भन्ने कुरा खुलाईएको हुन्छ । यो समग्र संविधानको सार र निचोड हो । यसलाई संविधानका विभिन्न क्रियाशील भागमा व्यवस्थित गरिएका प्रावधान माफत कार्यान्वयन गरिन्छ । मौलिक हकका रूपमा प्रत्याभूत गरिएका नागरिकका

अधिकारहरु, राज्यका निर्देशक सिद्धान्त एवं नीतिहरु, राज्यका विभिन्न अंगहरु जस्तै: न्यायपालिका, कार्यपालिका एवं व्यवस्थापिकाका सैद्धान्तिक आधारहरु आदि जस्ता विषयहरु प्रस्तावना कै विस्तृत रूप हुन् ।

२.१.३. प्रस्तावनाको अर्थ र परिभाषा

प्रस्तावना संविधानको शीर्ष भागमा राखिन्छ । यसबाट संविधान निर्माताको मनसाय झल्किन्छ । यसर्थ भनिन्छ "प्रस्तावना संविधान, सन्धि, सम्झौता र कानूनहरुमा प्रारम्भमा लेखिने विस्तृत कथन हो जसमा त्यस्ता दस्तावेजहरु तयार गर्ने मानिसको मनसाय अभिव्यक्त भएको हुन्छ" (Preamble is a recital at the begining of many constitutions, treaties and some acts to explain the mind of the makers of the documents.) प्रस्तावना संविधानको त्यस्तो भाग हो जसमा समग्र संविधानको मूल सारलाई प्रस्तुत गरिएको हुन्छ । संविधानको प्रस्तावनाले संविधानका मौलिक मूल्य र दार्शनिक पक्षहरु बारे प्रकाश पारेको हुन्छ ।

प्रस्तावनाबाट संविधानका आन्तरिक ढाँचा र राज्यको राजनीतिक, सामाजिक र दार्शनिक पक्षको अवलोकन गर्न सकिन्छ । प्रस्तावना संविधानको परिचयात्मक भागको रूपमा रहने भएतापनि यसको उच्च महत्व हुन्छ । संविधानको प्रस्तावनाले राजनीतिक परिवर्तनको अभिव्यक्ति, परिवर्तनको औचित्यको पुष्ट्याइ गद्दै त्यसलाई वैधता प्रदान गरेको हुन्छ । प्रस्तावनामा व्यक्त गरिएका भावना र मूल्यहरु जनताका अभिव्यक्तिका रूपमा अंकित हुन्छन् । अतः प्रस्तावनाको महत्व केवल कानूनी र राजनीतिक पक्षमा मात्र सीमित नरही मुलुकको सामाजिक र सांस्कृतिक संरचनासम्म फैलिएको हुन्छ । प्रस्तावनाका वाक्यहरु व्यक्ति, समूह र राज्य-राष्ट्रको लागि महत्वपूर्ण मार्ग निर्देशनका रूपमा रहेका हुन्छन् ।

संविधानको प्रस्तावनाले एउटा सांकेतिक (Symbolic) र अर्को न्यायोचित (Justiciable) अर्थ दिने गर्दछ । यसको सांकेतिक पक्ष अन्तर्गत प्रस्तावनामा मुलुकको ऐतिहासिक सन्दर्भ र राष्ट्रको चाहनाको बारेमा उल्लेख गरिन्छ । न्यायोचित आधारको रूपमा संविधानको व्याख्या गर्ने क्रममा प्रस्तावनालाई हेर्ने गरिन्छ ।

२.१.४. प्रस्तावनाको विधिशास्त्रीय मान्यता, राजनीतिक, दार्शनिक एवं कानूनी पक्ष

संविधान कानूनी दस्तावेज मात्र नभएर राजनीतिक दस्तावेज पनि भएकोले प्रस्तावनालाई कानूनी प्रावधानको प्रवेश बिन्दुको रूपमा र राजनीतिक आकांक्षालाई अभिव्यक्त गर्ने माध्यमको रूपमा पनि लिइएको हुन्छ । प्रस्तावनामा संविधानको उत्पत्तिको श्रोतलाई देखाइएको हुन्छ । संविधानले कस्तो राजनीतिक प्रणालीको स्थापना र विकास गर्न खोजेको छ भन्ने बारेमा समेत उल्लेख गरिन्छ ।

संविधानमा प्रस्तावना रहनुपर्छ वा पर्दैन भन्ने सम्बन्धमा संवैधानिक कानूनका विधिशास्त्रीहरुबीच एउटै धारणा रहेको पाइदैन । वर्तमान विश्वका विभिन्न देशहरुका संविधानको अध्ययन गर्दा समेत फरक-फरक प्रचलन रहेको पाइन्छ । अधिकांश देशको संविधानमा प्रस्तावना रहने गरेको र यसलाई संविधानको आधारभूत दर्शनको प्रतिबिम्बको रूपमा स्वीकार गरिएको पाइन्छ । नेपालको संवैधानिक इतिहासको अध्ययन गर्दा पनि प्रस्तावना राख्ने गरिएको देखिन्छ ।

प्रस्तावनाको अध्ययनबाट संविधान निर्माणकर्ताको मनसाय पत्ता लगाउन सकिन्छ । प्रस्तावना संविधानका अरु धाराहरु जस्तो आफै क्रियाशील हुने भाग नभएतापनि यही कारणले मात्र यसको महत्वलाई कम आंकलन गर्न हुदैन । संविधानको कुनै प्रावधान अस्पष्ट, सन्दिग्ध र दोहोरो अर्थ लाग्ने खालको रहेछ भने त्यसको वास्तविक अर्थ पहिचान गर्ने सिलसिलामा व्याख्याको लागि अदालतले प्रस्तावनाको सहारा लिन सक्दछ । तर संविधानका धाराले स्पष्ट अर्थ दिई रहेको अवस्थामा त्यसलाई सीमित गर्ने अर्थमा भने यसको प्रयोग गरिदैन । यसर्थ प्रस्तावनामा उल्लिखित कुराबाट मात्रै कुसैको हक वा दायित्वको सिर्जना त हुदैन तर संविधानका अन्य धाराको कार्यान्वयनका लागि यसले मद्दत पुर्‍याउँछ ।

प्रस्तावना संशोधन हुन सक्छ वा सक्दैन भन्ने सम्बन्धमा संविधानविद् र राजनीतिशास्त्रीहरुबीच यदाकदा बहस हुने गरेको पाइन्छ । कतिपयले यो संविधानको सारभूत व्यवस्था नभएको हुँदा यसको संशोधन हुन सक्दैन, यसलाई संशोधन गर्नुको खास महत्व पनि छैन भन्ने गर्दछन् । तर पछिल्लो समयमा प्रस्तावनालाई संविधानको महत्वपूर्ण अंगको रूपमा लिन थालिएको छ । यसको महत्वलाई महशूस गरेर नै आवश्यक पर्दा संशोधन गरिनु पर्छ भन्ने मान्यता स्थापित हुँदैछ । भारतीय संविधानमा १९७६ मा ४२औं संशोधन गरी प्रस्तावनामा "सार्वभौम लोकतान्त्रिक गणतन्त्र" (Sovereign democratic republic) को सट्टा "सार्वभौम, समाजवादी, धर्मनिरपेक्ष, लोकतान्त्रिक गणतन्त्र" (Sovereign ,socialist, secular, democratic republic) र "राष्ट्रको एकता" (Unity of the nation) को सट्टा "राष्ट्रको एकता र अखण्डता" (Unity and integrity of the nation) भनी राखिएको पाइन्छ ।

२.१.५. प्रस्तावनाको उद्देश्य र महत्व

- प्रस्तावनाको अध्ययनबाट संविधान जारी गर्ने वैधानिक अख्तियारी कसरी प्राप्त भएको रहेछ भन्ने बारे स्पष्ट हुन सकिन्छ । अमेरिकाको संविधानको प्रस्तावनामा “हामी संयुक्त राज्यका जनताहरु संयुक्त राज्य अमेरिकाको लागि यो संविधान निर्माण गरी घोषणा गरेका छौं” (We the people of United States ordain establish this constitution for the United States of America) भन्ने उल्लेख भएबाट अमेरिकी संविधान जारी गर्ने अख्तियारी जनताबाट प्राप्त भएको देखिन्छ । दक्षिण अफ्रिकाको संविधानको प्रस्तावनामा “हामी दक्षिण अफ्रिकाका जनता हाम्रा स्वतन्त्र रूपमा निर्वाचित प्रतिनिधिहरु मार्फत यो संविधान जारी गर्दछौं” (We the People of South Africa through our freely elected representatives adopt this constitution) भन्ने उल्लेख भएकोले जनताबाट निर्वाचित प्रतिनिधिहरुले जनताको नाउँमा संविधान निर्माण गरेको कुरा प्रष्ट हुन्छ । त्यसै गरी जापानको संविधानको प्रस्तावनामा “हामी जापानी जनता घोषणा गर्दछौं की सार्वभौमसत्ता जनतामा निहित छ र यो संविधान निर्माण गरी लागू गरेका छौं” (We, the Japanese people do proclaim that sovereign power resides with the people and do firmly establish this constitution) भन्ने उल्लेख भएबाट जनतामा निहित सार्वभौम अधिकारको प्रयोग गरी संविधान जारी भएको कुरा बुझ्न सकिन्छ ।
- संविधान निर्माणका बेलाको तथ्य र अवस्था प्रस्तावनाको अध्ययनबाट जानकारी पाउन सकिन्छ ।
- संविधान किन निर्माण गर्नु पर्‍यो भन्ने विस्तृत विवरण प्रस्तावनामा उल्लेख नभएतापनि ती कुराहरुको प्रतिबिम्ब प्रस्तावनामा उल्लेख भएको हुन्छ ।
- संविधानको प्रस्तावनामा राज्यको राजनीतिक, आर्थिक र सामाजिक ढाँचा बारे उल्लेख गरिएको हुन्छ ।
- संविधानका क्रियाशील धारामा (enacting part) व्यवस्थित नगरिदासम्म प्रस्तावनाबाट मात्रै कसैको अधिकार वा दायित्वको सिर्जना हुदैन र यो आफैमा क्रियाशील भागको रूपमा रहदैन ।
- प्रस्तावनामा संविधानले अङ्गीकार गरेका मूल्यहरु (values) का बारेमा चर्चा गरिएको हुन्छ र यिनीहरु समय संविधानको कार्यान्वयनका लागि मार्गदर्शकका रूपमा रहन्छन् ।
- संविधानको दर्शनलाई प्रस्तावनाले अभिव्यक्त गरेको हुन्छ । त्यसैले संविधानका कुनै धारा अस्पष्ट र द्विविधाजनक (unclear, confusing or ambiguous) भएको अवस्थामा सो को व्याख्याको लागि अदालतले प्रस्तावनाको सहारा लिने गर्दछ । यो संविधान निर्माताको मनसाय पत्ता लगाउने माध्यमको रूपमा रहन्छ । संविधानका आदर्श र आकांक्षाहरु प्रस्तावनामा उल्लेख भएका हुन्छन् भन्ने ठानिन्छ । साथै संविधानका धारामा उल्लेख भएका कुराहरु अस्पष्ट वा संदिग्ध नभएसम्म जे जस्तो रूपमा उल्लेख भएका छन्, सोही अनुरूप लागू हुन्छन् भनी व्याख्या गरिन्छ ।
- द्वन्द्वोत्तर समाजमा निर्मित संविधानको प्रस्तावनाले विगतका अन्याय, अत्याचार, असमानता, भेदभाव तथा जनताले भोगेका दुःख र शास्तीको स्मरण गर्दै जनताले चालेका पाइलाहरु र गरेका योगदान बारे चर्चा गर्ने गरिन्छ । यसले संविधान निर्माण पश्चात् विगतका त्यस्ता पीडा नदोहोरिने कुरा सुनिश्चित गर्दछ ।

२.१.६. प्रस्तावनामा समेटनु पर्ने मुख्य-मुख्य विषयहरु

प्रस्तावना समय संविधानको सार र भावना भएको हुदा यसमा के कस्तो भाषाको प्रयोग गर्नु पर्दछ भन्ने कुरा संविधानको प्रकृति र यसमा समावेश गरिने विषयवस्तुमा निर्भर रहन्छ । समय संविधानको भजवुनको रूपमा प्रस्तावना रहने हुँदा यो अत्यन्त बजनदार हुनु पर्दछ । संविधान निर्माण गर्नुको खास कारण, प्रेरक घटनाक्रम, संविधान निर्माण गर्ने क्रममा अवलम्बन गरिएको प्रकृया, संविधानले आत्मसात गर्ने मूल्य, मान्यता र आधारभूत सिद्धान्तहरु, निर्माणको प्रकृया र जारी गर्ने अख्तियारीका बारेमा प्रस्तावनामा उल्लेख गर्ने चलन छ । यसको अलावा संविधानको माध्यमबाट देशले आत्मसात गर्न खोजेको राजनीतिक प्रणालीको साथ साथै के कस्तो सामाजिक वा राजनीतिक परिस्थितिका बीच संविधान निर्माण गरिएको हो भन्ने कुरा पनि प्रस्तावनामा खुलाउनु आवश्यक छ ।

संविधानको आधारभूत संरचनालाई प्रस्तावनामा नै समावेश गर्ने वा नगर्ने भन्ने बारेमा स्पष्ट हुनु जरुरी छ । जस्तो नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को प्रस्तावनामा मानव अधिकारको संरक्षण, वालिग भताधिकार, संसदीय शासन प्रणाली, संवैधानिक राजतन्त्र, बहुदलीय प्रजातन्त्र, स्वतन्त्र न्यायपालिका, कानूनी राज्यको अवधारणा आदि जस्ता कुराहरुलाई संविधानको प्रस्तावनामा राखिएको थियो । यी कुराहरुलाई व्यक्त (Express) रूपमा संविधानका आधारभूत संरचना हुनु नभनिएको भएतापनि अव्यक्त (Implied) रूपमा यिनीहरुलाई आधारभूत संरचनाको रूपमा राखी यी भावनाको प्रतिकुल हुने गरी संविधान संशोधन समेत गर्न नपाउने व्यवस्था गरिएको थियो । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को प्रस्तावनामा पनि प्रतिस्पर्धात्मक लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्था, नागरिक स्वतन्त्रता, मौलिक

अधिकार, मानव अधिकार, बालिग मताधिकार, आबधिक निर्वाचन, पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता, स्वतन्त्र न्यायपालिका, र कानुनी राज्यको अवधारणा लगायत लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यताप्रति प्रतिबद्धता व्यक्त गरिएको छ ।

प्रस्तावना कस्तो हुनुपर्छ भन्ने बारेमा कुनै सर्वसम्मत ढाँचा नभए पनि अधिकांश संविधानका प्रस्तावनामा समेटिने विषयवस्तुहरु समान प्रकृतिका देखिन्छन् । प्रस्तावनामा मुख्यतया निम्न कुराहरु समावेश गरिएको हुन्छ :-

- संविधान जारी गर्नु पर्ने कारण,
- संविधान जारी गर्ने अख्तियारी वा श्रोत,
- कसले, कहिले र किन संविधान निर्माण गरेको हो भन्ने कुरा,
- संविधानले आत्मसात गरेको कानुनी प्रणालीको संक्षिप्त झलक,
- संविधानले आत्मसात गरेका मूल्य र मान्यताहरु,
- जनताको आकांक्षा वा चाहना र राष्ट्रिय एकता कायम राख्ने कुरा,
- विगतको पीडा, वर्तमानको आकांक्षा र भविष्यको लक्ष्य,
- राज्यको स्वभाव वा चरित्र,
- जनताप्रतिको निष्ठा र वर्तमान राजनीतिक प्रणालीको प्राप्तमा जनताहरुले पुर्‍याएको योगदानको कदर आदि ।

२.१.७. विश्वका केही संविधानमा रहेका प्रस्तावनाको तुलनात्मक अध्ययन

कुनैपनि देशको संविधान के कस्तो ऐतिहासिक र राजनीतिक पृष्ठभूमिका सन्दर्भमा जारी भएको हो सोही आधारमा यसको ढाँचा निर्माण गरिएको हुन्छ । प्रस्तावनामा उल्लेख हुने विषयवस्तु समेत सोही मुताबिक तय गरिएको हुन्छ । सदैव स्वतन्त्र रहेका राष्ट्रहरुमा संविधान जारी गर्ने अख्तियारीको वैधताको सम्बन्धमा खासै विवाद नरहने हुँदा त्यस्ता संविधानमा पुरानो राजनीतिक संस्थाहरुको प्रतिस्थापन गर्ने वा त्यस्ता शक्तिको संरचना परिवर्तन गर्ने कुरा महत्वपूर्ण रहेको हुन्छ । कतिपय देशहरुले स्वतन्त्र राष्ट्रको रूपमा स्थापित भएर संविधान निर्माण गरेका हुन्छन् र त्यस्ता देशहरुले आफैले आफ्ना लागि संविधान जारी गरेको विषयवस्तुलाई महत्वका साथ संविधानमा उल्लेख गरेको देखिन्छ । यसका साथै अन्य कतिपय देशहरुमा विगतका शासकहरुका उत्पीडन र पीडाबाट मुक्तिका लागि गरिएको आन्दोलन सफल भएपछि जारी हुने संविधानमा सोही बमोजिम सो उत्पीडनका विरुद्धको सफल संघर्षका बारेमा प्रस्तावनामा उल्लेख गरेको पाइन्छ । क्रान्तिकारी आन्दोलन र जनविद्रोह सफल भई निर्माण भएको संविधानमा त्यस्ता क्रान्ति र सोको नेतृत्वकर्ताको योगदान बारे उल्लेख गरिएको हुन्छ । राजनीतिक विषयवस्तुका आधारमा विभिन्न देशको प्रस्तावनामा उल्लेख हुने विषयवस्तुहरु फरक-फरक हुनसक्ने भएतापनि सामाजिक एवं मानवीय मूल्य र मान्यताका सन्दर्भमा कुनैपनि राष्ट्रले संविधानका माध्यमबाट व्यक्त गर्ने प्रतिबद्धतामा खासै ठूलो भिन्नता भने रहेको पाइदैन ।

विभिन्न देशका संविधानको प्रस्तावना अध्ययन गर्दा सामान्यतया लोकतन्त्रलाई आधार मानेर राष्ट्रिय अखण्डता र स्वाधिनताको रक्षा गर्ने, शान्ति, समृद्धि, प्रगति र स्थायित्वलाई नियमितता प्रदान गर्ने, नागरिकका मौलिक अधिकारको संरक्षणको प्रत्याभूति दिने र न्यायपूर्ण समाजको स्थापना गर्ने जस्ता कुराहरु समानरूपमा उल्लेख गरिएको पाइन्छ । पश्चिमी उदारवादी लोकतान्त्रिक देशका संविधानहरु, साम्यवादी देशका संविधानहरु, उपनिवेशबाट मुक्त भएका राष्ट्रले जारी गरेका संविधानहरु, क्रिश्चियन वा इस्लाम धर्मबाट प्रभावित भएका देशहरुले जारी गरेका संविधानहरुमा प्रस्तावनामा भिन्नता पाइन्छ । उदारवादी प्रजातान्त्रिक संविधानमा वैयक्तिक स्वतन्त्रतालाई जोड दिएको देखिन्छ । साम्यवादी मुलुकहरुले जारी गरेका संविधानमा आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकारको प्रत्याभूतिमा बढ्ता जोड दिई समाजका उपेक्षित र उत्पीडित वर्गको संरक्षणमा विशेष जोड दिइएको पाइन्छ । नवोदित र साना राष्ट्रले मुलुकको राष्ट्रिय अखण्डतामा बढ्ता जोड दिएको पाइन्छ । केही देशका संविधानको प्रस्तावनामा इश्वरमाथि आस्था प्रकट गरेको देखिन्छ । मुस्लिम कानून अन्तर्गत बनाइएका संविधानमा अल्लाहमाथि निष्ठा प्रकट गरेको देखिन्छ । अफ्रिकी मुलुकका संविधान, जस्तोः दक्षिण अफ्रिकाको संविधानमा रंगभेद र वर्णभेद सदाका लागि अन्त गर्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गरिएको पाइन्छ ।

जापानको संविधानको प्रस्तावनाले दोश्रो विश्वयुद्धकाको चोट र पीडालाई प्रस्तावनामा स्मरण गरेको र शान्तिको लागि वकालत गरेको छ ।

संयुक्त राज्य अमेरिकाको संविधानमा "हामी जनता" (We the people) जस्ता शब्द प्रयोग गरी जनतामा नै राजकीयसत्ता रहेको कुरा उल्लेख गरेको पाइन्छ । साथै संघात्मकताको वकालत गर्दै "संवृद्ध संघ निर्माण गर्ने" (To make perfect Union) भनी संविधान निर्माणको उद्देश्यलाई घोषणा गरेको छ ।

दक्षिण अफ्रिकाको संविधानमा विगतमा भोग्नु परेको अन्यायको पीडालाई स्मरण गरिएको र सो तथ्यलाई आत्मसात गरिएको छ । त्यसमा त्यो अन्यायको कारणबाट पीडितहरु, जसले राष्ट्र निर्माण र विकासको लागि कार्य गरे तिनीहरूलाई सम्मान व्यक्त गरेको एवं एकताबद्ध र प्रजातान्त्रिक दक्षिण अफ्रिकाको पक्षमा अभिमत व्यक्त गरेको देखिन्छ ।

कम्बोडियाको १९९३ को संविधानको प्रस्तावनाले विगतमा देश र जनताले भोग्नु परेको पीडा र नोक्सानीलाई स्मरण गर्दै राष्ट्रिय एकता, सार्वभौमिकता र क्षेत्रीय अखण्डतालाई मजबुत तुल्याई मुलुकलाई 'शान्तिक्षेत्र' (Island of Peace) को रूपमा स्थापना गर्ने उल्लेख छ ।

स्वीस महासंघको संविधानमा स्वतन्त्रता र शान्तिको कुरा उल्लेख गर्दै, विविधतामा एकता कायम गर्दै एकले अर्कोलाई सम्मान गर्ने कुरालाई जोडिएको पाइन्छ ।

जर्मनीको संविधानमा जर्मन नागरिकमा निहित 'संविधान निर्माणको अधिकार' (constituent power) को प्रयोग गरी संविधान जारी गरिएको कुरा उल्लेख छ ।

भारतको संविधानमा मुलुकको स्वतन्त्रताको पक्षमा बकालत गर्दै मुलुकलाई धर्म निरपेक्ष लोकतान्त्रिक मुलुकको रूपमा प्रस्तुत गरेको पाइन्छ ।

इरानको संविधानमा इस्लामिक सिद्धान्तका आदर्शमा आधारित संविधान भनेर उल्लेख गरिएको छ । अन्य मुलुकको संविधानको प्रस्तावनाको तुलनामा ज्यादै लामो उक्त प्रस्तावनामा अत्याचारी शासन विरुद्धको जनआन्दोलनमा सहयोग गर्नेहरुको प्रशंसा गरिएको छ ।

फ्रान्सको संविधानको प्रस्तावनामा मानव अधिकार तथा राष्ट्रिय सार्वभौमसत्ताको सिद्धान्तप्रति प्रतिबद्धता व्यक्त गरिएको छ । जनतामा 'आत्मनिर्णयको अधिकार' (Self determination) रहेको कुरा समेत प्रस्तावनामा उल्लेख भएको छ ।

चीनको संविधानको प्रस्तावनामा जनताले संयुक्त रूपमा सृजना गरेको प्रभावशाली संस्कृति र गौरवशाली क्रान्तिकारीपनको मुक्त कण्ठले प्रशंसा गरिएको छ । जनताले देशको स्वतन्त्रता, मुक्ति र प्रजातन्त्रका लागि गरेको आन्दोलनको चर्चा गर्दै मानवले मानव उपर गर्ने शोषणको अन्त्यको घोषणा गरिएको छ ।

समाजवादी गणतन्त्र ब्युबाको संविधानको प्रस्तावनामा जनताको पूर्ण राष्ट्रिय स्वाधीनता दीगो राख्ने, क्रान्तिकारी सत्ता स्थापना गर्ने, प्रजातान्त्रिक परिवर्तन गर्ने, समाजवादको निर्माण शुरु गर्ने तथा कम्युनिष्ट पार्टीको अगुवाईमा साम्यवादी समाजको निर्माणको अन्तिम उद्देश्यलाई निरन्तरता दिने कुरा उल्लेख गर्दै साम्यवाद र समाजवादमा मात्रै दासत्व, बन्धकी जस्ता शोषणका रूपबाट मुक्ति पाउन सकिन्छ भन्ने कुराप्रति सचेत रहने कुरा उल्लेख छ ।

इथियोपियाको संविधानको प्रस्तावनामा 'हामी इथियोपियाका जनता, राष्ट्रहरु र जनजातीहरु' (We the nations, nationalities and Peoples of Ethiopia) भन्ने वाक्यांशबाट शुरु गरी 'आत्मनिर्णयको अधिकार' (Right to self-determination) को प्रयोग गरी आफ्नो लागि आफ्नै इच्छाअनुसार एउटा 'राजनीतिक समुदाय' (Political community) को निर्माण गर्न प्रतिबद्ध रहने कुरा उल्लेख गरिएको छ । यो उनीहरूको साझा सहमति र कानूनको शासनमा आधारित हुनेछ र जसबाट अनन्त शान्ति, लोकतन्त्र एवं इथियोपियाको आर्थिक र सामाजिक विकास हुनेछ भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । साथै नागरिकको मौलिक हक अधिकारहरुप्रति सम्मान व्यक्त गर्दै विभिन्न संस्कृति र धर्महरुको विकासका माध्यमबाट उल्लेखित उद्देश्य प्राप्ति गर्न सकिने कुरामा सहमति जनाएको देखिन्छ ।

हाम्रो सन्दर्भमा चर्चा गर्दा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को प्रस्तावनामा २०४६ सालको जनआन्दोलनको भावनालाई सम्मान गरेको कुरा उल्लेख गरिएको थियो । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को प्रस्तावनामा जनताले २००७ साल पहिलेदेखि हालसम्म गर्दै आएका जनआन्दोलन र ऐतिहासिक संघर्ष मार्फत लोकतन्त्र, शान्ति र अग्रगमनको पक्षमा प्रकट गरेको जनादेशको सम्मान गरिएको छ । त्यस्तैगरी प्रतिस्पर्धात्मक बहुदलीय लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्था, नागरिक स्वतन्त्रता, मौलिक अधिकार, मानव अधिकार, बालिग मताधिकार, आबधिक निर्वाचन, पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता, स्वतन्त्र न्यायपालिका तथा कानूनी राज्यको अवधारणा लगायत लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यताप्रति

प्रतिवद्धता व्यक्त गरिएको छ । यसका साथै प्रस्तावनामा देशको सार्वभौमसत्ता, अखण्डता, स्वतन्त्रता र स्वाभिमानलाई उच्च महत्त्वका साथ स्थान दिइएको छ ।

२.१.८. नेपालका हाल सम्मका संविधानहरूमा रहेका प्रस्तावनाहरूको तुलनात्मक अवस्था

नेपाल सरकार वैधानिक कानून, २००४

प्रस्तावना

आगे नेपालभर मुलुकका भाइ-भारदार, साहु-महाजन रैथाने दुनियाँ गैडके यथोचित ।

उपान्त सम्बत् १९०३ सालदेखि श्री ५ महाराजाधिराजहरूबाट समय-समयमा पाला-पालाका श्री ३ महाराजहरूलाई बस्सेको भर मुलुकको शासन सम्बन्धी अख्त्यारको पंजापवमोजिम हामीबाट मुलुकको हाल हुकुमपाई काम चलाई आउएकोमा श्री पशुपतिनाथ सुरक्षित यो पुण्य भूमि नेपाललाई सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक सबै सुधारद्वारा संसारका अग्रगामी राष्ट्रहरूको उन्नतिको दाँजोमा पुर्‍याउने हाम्रो गाढा इच्छा भएको हुनाले,

र परम्परादेखि चलिआएको आफ्नो संस्कृतिको अनुकूल पञ्चायत प्रणाली र अरु सोही प्रकारका संस्थाको पुनरुत्थानद्वारा हाम्रा प्यारा प्रजालाई राज्य प्रणालीको हरएक अङ्गमा भन-भन बाँडि मात्रामा सम्मिलित गराई मुलुक र दुनियाँको उत्तरोत्तर बृद्धि गराउने हाम्रो इदमिल्लम् नीति भएकोले,

र यस किसिमको बृद्धि क्रमशः यथा समयमा मात्र हुन सक्ने औ नयाँ अक्षितयारी अनुसार काम गर्नेहरूको सहयोग र नयाँ अबिभार चलाईएको कुशलताबाट थप अधिकारको निर्णय हुनुपर्ने भएकोले,

र हामीबाट यस कुरामा तुरुन्त कदम उठाइबस्ने बखत आयो भन्ने ठहराई बस्सेकोले...

यस नेपाल राज्यको सिंहासनारुढ होइबस्सेको छत्तिसौ वर्षमा हामी श्री ३ महाराज... प्राइममिनिष्टर सुप्रीम कमाण्डर यन्त्रीफबाट यो नयाँ विधान ऐन जारी बस्सेको छ ।

नेपाल अन्तरिम शासन विधान, २००७

प्रस्तावना

श्री ५ महाराजाधिराजबाट सम्बत् २००७ साल फाल्गुन ७ गतेको घोषणाद्वारा अबदेखि हाम्रा प्रजाको शासन उनीहरू आफैले रोजेको विधान परिषदले बनाएको प्रजातन्त्रात्मक विधानअनुसार हुनुपर्छ भन्ने इच्छा र दृढ संकल्प प्रकट गरीबस्सेको

र उक्त विधान तयार नभएसम्म मौसुफलाई शासनकाममा सहायता र सल्लाह दिन एक मन्त्रिमण्डल स्थापित हुनुपर्छ भन्ने इच्छा र दृढ संकल्प त्यही घोषणाद्वारा प्रकट गरीबस्सेको

र उपयुक्त घोषणाद्वारा मौसुफका कार्यसम्पादन गर्नमा मौसुफलाई सहायता र सल्लाह दिन एक मन्त्रिमण्डल निर्मित तथा नियुक्त गरिबस्सेको,

र यस अन्तरकालीन समयमा अन्तरिम सरकारले एककुनै विधान र निश्चित नियम र सिद्धान्तबमोजिम काम गर्नुपर्ने आवश्यकसमेत हुनाले,

श्री ५ महाराजाधिराजबाट आफ्ना मन्त्रिमण्डलको सल्लाहअनुसार निम्नलिखित ऐन मञ्जुर गरी जारी गरिबस्सेको छ ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०१५

प्रस्तावना

आर्य संस्कृतिका अनुयायी हिन्दू धर्मावलम्बी सुप्रसिद्ध श्री ५ बडामहाराजा पृथ्वीनारायण शायका वंशज परम पूज्य राष्ट्रपिता श्री ५ महाराजाधिराज त्रिभुवन वीर विक्रम शाहदेवबाट प्यारा प्रजाको अधिकार र हितको निमित्त एक महान क्रान्तिको नेतृत्व गरिबस्सी संसारको इतिहासमा अमर होइबस्सेको मौसुफ दुवाज्यूबाट नेपालमा प्रजातन्त्र फलाउन प्रजाहरूलाई मौलिक हक प्रदान गर्न उत्कट अभिलाषा राखिबस्सेकोले, र

प्रजालाई सर्वतोन्मुख प्रगति गर्ने तथा आफ्नो व्यक्तित्वको उच्चतम विकास गर्न समर्थ तुल्याउन र सदा प्रजाको इच्छाको कदर गरी चल्ने एक कुशल तथा सबैधानिक राजतन्त्रात्मक ढंगको सरकारको व्यवस्थाबाट राजनीतिक स्थिरता ल्याई राजनीतिक, सामाजिक र आर्थिक न्याय तथा राष्ट्रको एकता कायम गर्न हामीबाट पनि दृढ संकल्प गरिबस्सेकोले सार्वभौमसत्ता सम्पन्न नेपाल अधिराज्यको निमित्त एक संविधान बनाई जारी गर्न वाञ्छनीय भएकोले हाम्रा महान तथा आदरणीय पुर्वजहरूका पालादेखि नै चलिआएको हाम्रा मुलुकको परम्परा र प्रथा अनुसार हामीमा नै निहित रहेको यस नेपाल अधिराज्यको राजकीयसत्ता र अन्तिर्निहित शाही विशेषाधिकार प्रयोग गरीबस्सी हामी श्री ५ महाराजाधिराज महेन्द्र वीर विक्रम शाहदेवबाट नेपाल अधिराज्यको संविधान नामक यो मूल कानून बनाई जारी गरिबस्सेका छौ ।

नेपालको संविधान, २०१९

प्रस्तावना

नेपाल अधिराज्य र नेपाली जनताको सर्वोत्तम हित र समुन्नतिको निमित्त लोक सम्मतिको अनुकूल शासन व्यवस्था चलाउनु बाञ्छनीय भएको र त्यस्तो व्यवस्था जनजीवनमा आधारित, राष्ट्रिय प्रतिभा र परम्परा सुहाउँदो, तलै देखि उठ्छी सम्पूर्ण जनताको क्रियाशील सहयोग पाउने र विकेन्द्रीकरणको सिद्धान्तलाई अंगाल्ने दलविहिन प्रजातान्त्रिक पञ्चायत प्रणालीद्वारा मात्र सम्भव छ भन्ने हाम्रो दृढ विश्वास भएको; र

प्यारा प्रजाको सुख र समृद्धि नै सदैव हाम्रो एकमात्र लक्ष्य भई सो लक्ष्य प्राप्त गर्नको लागि हामीबाट दृढ संकल्प गरिबक्सैकोले

नेपाल अधिराज्यको निमित्त एक संविधान बनाई जारी गर्नु बाञ्छनीय हुँदा हाम्रा महान् तथा आदरणीय पूर्वजहरुका पालादेखि नै चलिआएको हाम्रा मुलुकको सबैधानिक कानून रीत र परम्परा अनुसार हामीमा अन्तर्निहित राजकीयसत्ता र विशेषाधिकार प्रयोग गरिबक्सी हामी श्री ५ महाराजाधिराज महेन्द्र वीर विक्रम शाहदेवबाट यो संविधान बनाई जारी गरिबक्सैको छौ ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७

प्रस्तावना

स्वतन्त्र र सार्वभौमसत्तासम्पन्न नेपालको राज्यशक्तिको स्रोत जनता नै हो भन्ने तथ्यलाई हृदयङ्गम गरी लोकसम्मति अनुकूल शासन व्यवस्था सञ्चालन गर्ने सङ्कल्प हामीबाट समय समयमा अभिव्यक्त गरिबक्सैको र नेपाली जनताले केही समयअघि भएको जनआन्दोलनको माध्यमबाट सबैधानिक परिवर्तन गर्ने इच्छा अभिव्यक्त गरेकोले सो अनुरूप नेपाली जनतालाई चिरकालपर्यन्त सामाजिक राजनीतिक एवं आर्थिक न्याय प्राप्त हुन सकोस् भन्ने उद्देश्यबाट अभिप्रेरित भई,

प्रत्येक नेपाली नागरिकको आधारभूत मानव अधिकार सुरक्षित गरी स्वतन्त्रता र समानताको आधारमा नेपाली जनताका बीच भातृत्व र एकता कायम गरी वालिग मताधिकार, संसदीय शासन प्रणाली, सबैधानिक राजतन्त्र तथा बहुदलीय प्रजातन्त्रलाई सुदृढीकरण गर्ने र स्वतन्त्र एवं सक्षम न्याय प्रणालीको व्यवस्था गरी कानूनी राज्यको अवधारणालाई साकार पार्ने नेपाली जनताको व्यापक सहभागिताबाट बनाइएको यस संविधानलाई घोषित गरी लागू गर्न बाञ्छनीय भएकोले;

नेपाली जनताको इच्छानुसार यो संविधान प्रारम्भ भएपछि नेपाल अधिराज्यको राजकीयसत्ता र सार्वभौम अधिकार यसै संविधान बमोजिम प्रयोग हुने गरी हामीबाट प्रयोग भई आएको राजकीयसत्ताको प्रयोग गरिबक्सी मन्त्रिपरिषदको सल्लाह र सम्मति अनुसार हामी श्री ५ महाराजधिराज वीरेन्द्र वीर विक्रम शाहदेवबाट यो नेपाल अधिराज्यको संविधानको घोषणा गरी लागू गरिबक्सैको छौ ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३

प्रस्तावना

हामी सार्वभौमसत्ता र राजकीयसत्ता सम्पन्न नेपाली जनता,
नेपाली जनताले २००७ साल पहिलेदेखि हालसम्म पटक पटक गर्दै आएका ऐतिहासिक संघर्ष र जनआन्दोलन मार्फत लोकतन्त्र, शान्ति र अग्रगमनका पक्षमा प्रकट भएको जनादेशको सम्मान गर्दै,

देशमा विद्यमान वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय, लैङ्गिक समस्याहरुलाई समाधान गर्न राज्यको अग्रगामी पुनर्संरचना गर्ने सङ्कल्प गर्दै,

प्रतिस्पर्धात्मक बहुदलीय लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्था, नागरिक स्वतन्त्रता, मौलिक अधिकार, मानव अधिकार, वालिग मताधिकार, आवधिक निर्वाचन, पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता, स्वतन्त्र न्यायपालिका तथा कानूनी राज्यको अवधारणा लगायत लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यताप्रतिको पूर्ण प्रतिवद्धता व्यक्त गर्दै,

नेपाली जनताको आफ्नो लागि आफै संविधान बनाउन पाउने र भयमुक्त वातावरणमा संविधान सभाको स्वतन्त्र र निष्पक्ष निर्वाचनमा सहभागी हुन पाउने आधारभूत अधिकारको प्रत्याभूति गर्दै,

लोकतन्त्र, शान्ति, समृद्धि, अग्रगामी आर्थिक-सामाजिक परिवर्तन तथा देशको सार्वभौमिकता, अखण्डता, स्वतन्त्रता र स्वाभिमानलाई केन्द्रमा राख्दै,

राजतन्त्रको विधिवत् अन्त्य गरी नेपाल एक संघीय, लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक राज्य भएको घोषणा गर्दै,

आजसम्मका क्रान्ति र आन्दोलनबाट प्राप्त उपलब्धीहरूलाई संस्थागत गर्न संविधान सभाबाट नयाँ संविधान नबनेसम्मको लागि राजनीतिक सहमतिबाट तयार भएको यो नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ जारी भएको घोषणा गर्दछौं ।

२.१.९. भावी संविधानको प्रस्तावनालाई मार्गदर्शन गर्न सक्ने केही दस्तावेजमा रहेका प्रस्तावनामा अन्तरनिहित बुँदाहरु

२.१.९.१ प्रतिनिधि सभाको घोषणा - जेठ ४, २०६३

"... मुलुकको राष्ट्रिय अखण्डता, अविभाज्यता एवं राष्ट्रिय एकता सुदृढ गर्न सार्वभौम नेपाली जनताको गहन जिम्मेवारी आत्मसात गर्दै राज्यशक्तिको श्रोत नेपाली जनता भएको र नेपालको सार्वभौमसत्ता एवं राजकीयसत्ता नेपाली जनता मै निहित रहेको तथ्य हृदयङ्गम गर्दै" भन्ने उल्लेख भएको छ ।

२.१.९.२ नेपाल सरकार र विभिन्न पक्षहरूबीच सम्पन्न भएका सम्झौता :

नेपाल सरकार र नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी) बीच मिति २०६३.०८.१५ मा भएको विस्तृत शान्ति संझौता:-

नेपाली जनताले २००७ साल पहिलेदेखि हालसम्म पटकपटक गर्दै आएका ऐतिहासिक संघर्ष र जनआन्दोलन मार्फत लोकतन्त्र, शान्ति र अग्रगमनका पक्षमा प्रकट भएको जनादेशको सम्मान गर्ने ।

देशमा विद्यमान वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय, लैङ्गिक समस्याहरूलाई समाधान गर्न राज्यको अग्रगामी पुनर्संरचना गर्ने संकल्प गर्ने,

प्रतिस्पर्धात्मक बहुदलीय लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्था, नागरिक स्वतन्त्रता, मौलिक अधिकार, मानव अधिकार, पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता तथा कानूनी राज्यको अवधारणा लगायत लोकतान्त्रिक मूल्य मान्यताप्रति प्रतिवद्धता ।

मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८ तथा अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानून तथा मानव अधिकार सम्बन्धी आधारभूत सिद्धान्त र मान्यताहरूप्रति प्रतिवद्ध रहने ।

लोकतन्त्र, शान्ति, समृद्धि, अग्रगामी आर्थिक सामाजिक परिवर्तन तथा देशको स्वतन्त्रता, अखण्डता, सार्वभौमिकता र स्वाभिमानलाई केन्द्रमा राख्ने ।

नेपाल सरकार र नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी) बीच मिति २०६३.११.२ मा सम्पन्न भएको युद्ध विराम आचार संहिता :-

मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणा पत्र, १९४८ तथा अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानून र मानव अधिकार सम्बन्धी आधारभूत सिद्धान्त र मान्यताप्रति प्रतिवद्ध रहने,

प्रतिस्पर्धात्मक बहुदलीय शासन प्रणाली, नागरिक स्वतन्त्रता, मौलिक अधिकार, मानव अधिकार, प्रेस स्वतन्त्रता तथा कानूनी राज्यको अवधारणा लगायत लोकतान्त्रिक मूल्य मान्यताप्रति प्रतिवद्धता,

लोकतन्त्र, शान्ति, समृद्धि अग्रगामी सामाजिक परिवर्तन तथा देशको स्वतन्त्रता, सार्वभौमिकता र स्वाभिमानलाई केन्द्रमा राख्ने ।

सात दल र ने.क.पा.(माओवादी) का शिर्ष नेताहरूको मिति २०६३ कार्तिक २२ गतेको बैठकको निर्णय :-

नेपाली जनताले २००७ साल पहिलेदेखि हालसम्म पटक-पटक गर्दै आएका ऐतिहासिक संघर्ष र जनआन्दोलन मार्फत लोकतन्त्र, शान्ति र अग्रगमनका पक्षमा प्रकट भएको जनादेशको सम्मान गर्ने ।

देशमा विद्यमान वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय, लैङ्गिक समस्याहरूलाई समाधान गर्दै राज्यको अग्रगामी पुनर्संरचना गर्ने ।

प्रतिस्पर्धात्मक बहुदलीय लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्था, नागरिक स्वतन्त्रता, मौलिक अधिकार, मानव अधिकार, पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता तथा कानूनी राज्यको अवधारणा लगायत लोकतान्त्रिक मूल्य मान्यताप्रतिको पूर्ण प्रतिबद्धता ।

लोकतन्त्र, शान्ति, समृद्धि, अग्रगामी आर्थिक, सामाजिक परिवर्तन तथा देशको स्वतन्त्रता, अखण्डता, सार्वभौमिकता र स्वाभिमानलाई केन्द्रमा राख्ने ।

अन्तरिम सरकारको साझा सहमतिको न्यूनतम कार्यक्रम :-

नेपाली जनताले हालसम्म पटक पटक गर्दै आएका ऐतिहासिक संघर्ष र जनआन्दोलनको दिशा निर्देशलाई आत्मसात गर्दै,

राष्ट्रिय स्वतन्त्रता, क्षेत्रीय अखण्डता, स्वाधीनता, स्वाभिमान र हितको संरक्षणमा प्रतिबद्ध रहने,

समावेशी बहुदलीय लोकतान्त्रिक शासन प्रणाली, संघात्मक संरचना, मानव अधिकार, सामाजिक न्याय, अग्रगमन, दीगो शान्ति जस्ता लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यताहरुप्रति जोड ।

सात दल सम्मिलित सरकारी बार्ता समिति र संघीय गणतान्त्रिक राष्ट्रिय मोर्चाबीच मिति २०६४/११/१८ मा सम्पन्न सहमति :-

देशमा हाल चालु रहेको लिम्बूवान, खुम्बुवान, ताम्सालिङ, थारुहरु, दलित, महिला लगायत जनताको आन्दोलनको भावनालाई हृदयङ्गम गर्ने ।

मुलुकमा २३९ वर्षदेखि आदिवासी, जनजाति, मधेशी, दलित, महिला, पिछडाबर्ग, अल्पसंख्यक, मुस्लिम समुदाय समेतका जनताका भावना विपरित सामन्तवादी केन्द्रित राज्यका कारण उत्पन्न विभेदका सबै रुपलाई अन्त्य गर्ने ।

समानुपातिक, समावेशी लोकतन्त्र तथा स्वशासित स्वायत्त गणराज्य सहितको संघीय शासन प्रणाली अनुसार राज्यलाई नयाँ संरचना गर्ने ।

सात दल सम्मिलित सरकारी बार्ता समिति र संघीय लिम्बूवान राज्य परिषद्बीच मिति २०६४/१२/२६ मा सम्पन्न सहमति:-

लिम्बूवानवासी जनताको उत्कट चाहना र आन्दोलनलाई सम्बोधन गरी राष्ट्रिय एकता, अखण्डता र सार्वभौमिकतालाई अक्षुण्ण राख्दै संविधानसभाबाट राज्य पुनर्संरचना गर्दा लिम्बूवानको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि, भौगोलिक क्षेत्र लगायतका आधारमा स्वायत्त राज्यहरुको संवैधानिक व्यवस्था गरी संघीय शासन प्रणाली अबलम्बन गर्ने ।

नेपाल सरकार र मधेशी जनअधिकार फोरम, नेपालबीच मिति २०६४/१२/२३ मा भएको सम्झौता :-

मुलुकमा लामो समयदेखि मधेशी, आदिवासी/जनजाति, दलित, महिला, पिछडाबर्ग, अल्पसंख्यक, मुस्लिम समुदाय समेतका विरुद्ध केन्द्रित र एकात्मक राज्यद्वारा गरिदै आएको विभेदका सबै रुपहरुलाई अन्त्य गर्नका निम्ति र समावेशी लोकतन्त्र तथा संघीय ढाँचामा राज्यलाई पुनःसंरचना गर्ने ।

मधेशी लगायत सम्पूर्ण नेपाली जनतालाई एउटै राष्ट्रिय मूल प्रवाहमा समाहित भएर अघि बढ्ने वातावरण बनाउने ।

राज्यको पुनःसंरचना गर्दा नेपालको सार्वभौमसत्ता, राष्ट्रिय एकता र अखण्डतालाई अक्षुण्ण राख्दै स्वायत्ततायुक्त प्रदेशहरु सहितको संघीय शासन प्रणालीको व्यवस्था गरिने ।

नेपाल सरकार र नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघ तथा आदिवासी जनजाति संयुक्त संघर्ष समितिबीच २०६४ श्रावण ३२ मा भएको सम्झौता :-

नेपालको राष्ट्रिय एकता, अखण्डता र सार्वभौमिकतालाई सर्वोपरि राख्ने,

राज्य सञ्चालनका सबै अङ्ग र तहहरुमा आदिवासी जनजातिहरु लगायतका सबै लिङ्ग, वर्ग, क्षेत्र, र समुदायको समावेशी समानुपातिक प्रतिनिधित्व हुनु पर्ने ।

नेपाल सरकार र चुरे भावर एकता समाज, नेपालबीच मिति २०६४ साल आश्विन २८ मा सम्पन्न भएको सहमति :-

राज्यको पुनर्संरचना गर्दा नेपालको सार्वभौमसत्ता राष्ट्रिय एकता र अखण्डतालाई सुदृढ हुने गरी संविधान सभाले निर्धारण गरे बमोजिम स्वायत्ततायुक्त संघीय शासन प्रणाली कायम गर्ने ।

तराई, मधेश, पहाड, हिमाल, सबै क्षेत्रका जनतालाई आपसी सद्भाव खलबलिन नदिन र आपसी समझदारी विकसित गराई राष्ट्रिय एकता र अखण्डतालाई सुदृढ गराउन सबै पक्ष कृपाशील रहने ।

नेपाल सरकार र संयुक्त लोकतान्त्रिक मधेशी मोर्चाबीच मिति २०६४ फाल्गुण १६ मा सम्पन्न सम्झौता :-

नेपालमा मधेशी जनताले आफ्नो समान अधिकारका लागि समय समयमा गर्दै आएको संघर्ष र आन्दोलनको क्रममा व्यक्त जनभावना एवम् आकांक्षालाई सम्मान गर्ने,

मुलुकका सम्पूर्ण जनतालाई समानता, स्वतन्त्रता र न्यायको प्रत्याभूति गराउनुका साथै सबै प्रकारका विभेदलाई अन्त्य गर्ने ।

नेपालको सावर्भौमसत्ता, एकता र अखण्डतालाई अक्षुण्ण राख्दै स्वायत्त प्रदेशहरूको संरचना, केन्द्र र प्रदेशका सूचीहरूको पूर्ण विवरण र अधिकारको बाँडफाँड संविधानसभाबाट निर्धारण गरिने ।

२.१.१०. भावी संविधानको प्रस्तावना लेख्दा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू :

प्रस्तावना लेख्दा ध्यान दिनु पर्ने सामान्य कुराहरू

- संविधानको प्रस्तावना लेख्दा स्पष्ट, सरल र सकेसम्म संक्षेपमा लेख्नु उपयुक्त हुन्छ । प्रस्तावनामा अनावश्यक शब्दहरूको प्रयोग गरियो भने सर्वसाधारण जनताको लागि बोध्यगम्य नहुने र पछि संविधानको व्याख्या गर्दा प्रतिकूल असर पार्न सक्छ ।
- द्विविधायुक्त र बहुअर्थ लाग्ने कुराहरू प्रस्तावनामा लेख्नु हुँदैन । यसो भयो भने संविधानको कार्यान्वयनमा समेत बाधा पुग्न सक्दछ । किनकि संविधानका धाराहरूबाट मात्र संविधानको मनसाय प्रस्ट हुन सकेन भने अदालतले सो धाराको व्याख्या गर्दा प्रस्तावनाको सहारा लिन सक्दछ ।
- संविधानको प्रस्तावनामा संविधान निर्माणको श्रोत, कारण र राज्य सञ्चालनका विभिन्न संयन्त्रहरूको बारेमा संक्षिप्त रूपमा उल्लेख गर्नु पर्दछ । यसका साथै देशमा के कस्तो राजनीतिक प्रणाली रहने हो सो समेत प्रस्तावनामा झिगत्त हुनु पर्दछ ।
- प्रस्तावनामा उल्लिखित प्रावधानबाट नै कुनैको हक अधिकार वा दायित्वको सृजना नहुने भएतापनि प्रस्तावनामा व्यक्त गरिएका कुराहरू संविधानको एउटा कानूनी तथ्यको रूपमा रहन्छन् । यस्ता कुराको कानूनी महत्त्व रहन्छ र उपयुक्त अवसरमा ती तथ्यहरूको आधारमा कानूनी र राजनीतिक मुद्दाहरूको टुंगो लगाउनु पर्ने हुन्छ । उदाहरणको लागि संविधान जारी हुँदाको प्रकृयाको बारेमा प्रस्तावनामा उल्लेख गरिएको रहेछ भने यो एउटा कानूनी तथ्यको रूपमा रहेको हुन्छ ।
- यो संविधान जनताको तर्फबाट संविधानसभाले बनाएर जारी गरेको छ, भन्ने खालका शब्दहरू लेख्नु उपयुक्त हुन्छ, किनकि जनताले सिधै बनाउने र जनताका प्रतिनिधिले बनाउने भन्ने कुरा फरक कुरा हो ।
- हामी नयाँ र भरखर स्वतन्त्र भएको राष्ट्रको हैसियतमा संविधान लेखिरहेका छौं, युरोप सयौं वर्षदेखि कायम रहेको एकात्मक र केन्द्रित राज्य व्यवस्थालाई रुपान्तरण गर्दै नयाँ राजनीतिक परिवेशमा संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक राज्यको संविधान निर्माण गर्न गइरहेका छौं । अतः यो ऐतिहासिक प्रसंग प्रस्तावनामा उल्लेख गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

भावी संविधानको प्रस्तावनाका केही अन्तरवस्तुहरू

- नेपाल ऐतिहासिक कालदेखि नै स्वतन्त्र र सावर्भौमसत्ता सम्पन्न राज्य रहेको तथ्य हाम्रो लागि गौरवको विषय भएकोले सो कुरा प्रस्तावनामा उल्लेख गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।
- नेपालको राजनीतिक इतिहासमा अत्यन्तै ठूलो परिवर्तन भएको छ । नेपाली जनताले इतिहासका कालखण्डहरूमा विभिन्न ऐतिहासिक सशस्त्र संघर्ष र शान्तिपूर्ण जनआन्दोलन, मधेश आन्दोलन लगायतका विभिन्न आन्दोलनहरू सम्पन्न गरेका छन् । तत्कालीन सात राजनीतिक दल र नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी माओवादीबीच भएको १२ बुँदे सम्झौताका साथै नेपाल सरकार र विभिन्न संघ, संस्था, समूह र दलहरूबीच भएका सम्झौताका पृष्ठभूमिमा संविधानसभाको निर्वाचन सम्पन्न भै संविधानसभाको पहिलो बैठकबाट राजतन्त्रको विधिवत उन्मूलन भइसकेको छ । वि.सं. २००७ साल देखि आफ्ना लागि आफैले संविधान निर्माण गर्ने नेपाली जनताको चाहनालाई मूर्त रूप दिनका लागि वर्तमान संविधान निर्माण हुने हुँदा जनताले यो प्रकृयाको सन्दर्भमा गरेको महान र ऐतिहासिक संघर्ष र बलिदानको स्मरण गर्नु पर्छ ।

- देश एकात्मक राज्यव्यवस्थाबाट संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक पद्धतिमा प्रवेश गरिसकेको र सो कुरा राजनीतिक रूपले यो देशको लागि अत्यन्तै महत्वपूर्ण भएकोले नेपाल सावर्भौमसत्ता सम्पन्न, अखण्ड, स्वाधीन, संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक राज्य हुनेछ भन्ने उल्लेख गर्नु उपयुक्त हुन्छ।
- नेपालको विविधतालाई सम्मान गर्दै र लामो समयदेखि राज्यव्यवस्थाबाट उपेक्षित, शोषित र पीडित विभिन्न वर्ग, लिङ्ग, क्षेत्र र जात जातिका जनताको उत्थान र विकासका लागि हाम्रो देश प्रतिबद्ध र क्रियाशील छ भन्ने कुराको प्रत्याभूति दिने कुरा प्रस्तावनामा उल्लेख हुनुपर्दछ।
- देशको स्वतन्त्रता, अखण्डता, सावर्भौमिकता र नेपाली हुनुको स्वाभिमानको रक्षा गर्ने गरी राष्ट्रिय एकताको जगेना गर्ने कुरा प्रस्तावनामा उल्लेख गर्नु पर्दछ।
- सबै लिङ्ग, वर्ग, समुदाय र क्षेत्रका जनतालाई राजनीतिक, आर्थिक र सामाजिक न्याय उपलब्ध गराई आधारभूत मानव अधिकार सुनिश्चित गरिने कुरा उल्लेख गर्नु पर्छ।
- जनताको प्रतिष्ठात्मक बहुदलीय लोकतान्त्रिक समानुपातिक समावेशी शासन व्यवस्था, नागरिक स्वतन्त्रता, मौलिक अधिकार, मानव अधिकार, बालिग मताधिकार, आबधिक निर्वाचन, प्रेस स्वतन्त्रता सक्षम, निष्पक्ष र स्वतन्त्र न्यायपालिका तथा कानुनी राज्यको अवधारणा लगायतका मूल्य मान्यताहरू लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्थाका लागि नभई नहुने पूर्व शर्तहरू भएकाले शासन व्यवस्था सञ्चालनमा यी विषयप्रति प्रस्तावनामा निष्ठा र प्रतिबद्धता रहने कुरा उल्लेख गर्दै समाजवादको आधार निर्माण गर्ने प्रतिबद्धता जनाउनु उपयुक्त हुन्छ।
- प्रस्तावनामा नेपाल वर्गीय जातीय, क्षेत्रीय, भाषिक धार्मिक लैङ्गिक र वर्णव्यवस्थाजन्य जातपात र छुवाछूत लगायतका सबै खाले विभेदमुक्त राज्य हो भनी उद्घोष गर्नु राम्रो हुन्छ।
- समानता र सामाजिक न्यायमा आधारित शासन प्रणाली अवलम्बन गरिने प्रसङ्ग उल्लेख गर्नु पर्छ।
- नेपाली जनताले समान्तवादका सबै खालका अवशेषहरूको अन्त्य गर्दै संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थाको माध्यमद्वारा दिगो शान्ति समृद्धि र विकासको आकांक्षा पूरा गर्ने उद्देश्यले संविधानसभामार्फत यो संविधान निर्माण गरी जारी गरेको घोषणात्मक व्यहोरा उल्लेख गर्नु आवश्यक छ।

२.२ संविधानको पहिलो भागमा रहने विषयवस्तुहरू

२.२.१. संवैधानिक सर्वोच्चताको प्रत्याभूति

२.२.१.१. विषय परिचय

आधुनिक संविधानवादको सिद्धान्त अनुसार संविधानलाई मूल कानून (Fundamental Law of the Land) मानिन्छ। यसको मुख्य कारण के हो भने देशको सम्प्रभु शक्तिबाट संविधानको निर्माण भएको हुन्छ। यसले सरकारका अंगहरूको रूपरेखा र मुख्य मुख्य कार्यहरू, तीनको अधिकारको सीमा निर्धारण गरेको हुन्छ। संविधानले नै राज्य सञ्चालनका लागि आवश्यक पर्ने सिद्धान्तहरूको घोषणा गर्दछ। यसर्थ संविधानलाई सरकारको एउटा वडापत्र (Charter) को रूपमा लिइएको हुन्छ। जस अनुसार सरकारले आफूना सम्पूर्ण अधिकारहरू सावर्भौम जनताबाट प्राप्त गरेको हुन्छ। संविधान जनताको अधिकार प्रत्याभूति गर्ने एउटा महत्वपूर्ण दस्तावेज पनि हो। शासकको अधिकार क्षेत्र र जनताका अधिकारबीच समन्वय स्थापित गर्ने काम पनि संविधानबाटै हुन्छ। देशमा संविधान भन्दा माथी कुनै पनि कानून रहदैन। संविधान जारी भएपछि संविधान संग बाकिने गरी कुनै कानून बनाइदैन र यदि बनाइएमा पनि त्यस्ता कानूनहरू बाकिनेको हदसम्म स्वतः निस्क्य हुन्छन्। (All laws inconsistent with the constitution shall, to the extent of such inconsistency, be null and void) सीमित सरकार (Limited government) को मान्यताको आधारमा संविधानलाई सर्वोच्च कानूनको रूपमा स्वीकार गरिएको हुन्छ। सरकारका अंगहरू संविधानले प्रदान गरेको वैधानिक अख्तियारी अन्तर्गत गठन गरिएका हुन्छन्। तसर्थ यिनीहरूले संविधानले दिएको अधिकार मात्र प्रयोग गर्न पाउँछन्। सरकारले त्यसको अवज्ञा गरेमा वा प्राप्त अख्तियारी बाहिर गई कार्य गरेमा त्यस्ता कार्यहरूको वैधता रहदैन। संविधान पछि बने पनि सबै भन्दा जेठो कानूनको रूपमा रहन्छ। संविधानले नै कानून निर्माण गर्ने अंग विधायिका लगायत देशका सबै संरचना सिर्जना गरेको मानिन्छ। संविधानलाई मूल कानूनको स्थान दिनुको अर्थ संविधानको सर्वोच्चतालाई स्वीकार गर्नु हो। प्रायः लिखित संविधानहरूमा यस्तो Supremacy clause राख्न प्रचलन छ।

संवैधानिक कानून अन्य कानून (statutory laws) भन्दा पुर्वक स्वभावको हुन्छ। यसले राजनैतिक सिद्धान्तको आधारमा विषयवस्तु तय गर्दछ जबकी अन्य कानूनहरू निश्चित विषयका सम्बन्धमा मात्र लागू हुन्छन्। यसलाई व्यक्ति व्यक्ति बीच लागू हुने निजी कानूनको वर्गीकरण अन्तर्गत नराखी सार्वजनिक कानूनको एउटा शाखाको रूपमा

मानिएको हुन्छ । यो व्यक्ति र सरकारबीच तथा सरकारका निकायहरुबीच लागू हुने कानून हो । संवैधानिक सर्वोच्चतालाई स्वीकार गर्नुको महत्वपूर्ण कारण यो हो कि संविधानले सरकारको मुख्य अंगहरुको ढाँचा किटान गर्ने, तिनीहरुको काम, कर्तव्य, अधिकार निश्चित गर्ने, त्यस्ता अंगहरुको अन्तरसम्बन्धका बारेमा उल्लेख गर्ने, व्यक्तिगत स्वतन्त्रताको प्रत्याभूति गर्ने, संविधान संशोधनको प्रक्रियाबारे व्यवस्था गर्ने जस्ता महत्वपूर्ण कार्यहरु गर्दछ । संविधान सामान्य कानून जस्तो सजिलै परिवर्तन भई रहदैन । संविधानको व्याख्या मुलुकको सर्वोच्च न्यायलयबाट मात्र हुन्छ ।

राज्यको सर्वोच्च शक्तिबाट मात्र संविधान निर्माण हुन्छ र संविधानको वैधानिक अख्तियारी अन्तर्गत रही राज्य सञ्चालन गरिएको हुन्छ । अतः सरकारका कार्यहरुको वैधता (Legitimacy) संविधानको कसिमा जाँच गरिन्छ । केही संविधानहरुमा सबै नागरिकले संविधानको पालना गर्नु पर्ने (To uphold the constitution) र संविधान विपरित कार्य गर्न नपाउने (Not to act inconsistently with the constitution) भन्ने प्रावधान समेत राखिएको हुन्छ । संविधानमा यस प्रकारको Command obedience को व्यवस्था राख्नुको मूल आशय संविधान मूल कानून भएकोले यसको सर्वस्वीकार्यता र पवित्रता कायम गरी राख्नु नै हो ।

लिखित संविधान भएको मुलुकमा संविधानको सर्वोच्चतालाई कायम गर्नको लागि विधायिकी कार्यको संवैधानिकता जाँच गर्न सक्ने गरी न्यायिक पुनरावलोकनको अधिकार न्यायपालिकाको उच्चतम अदालतमा निहित रहनु पर्ने मानिन्छ । सोही अनुसार अमेरिका, भारत, नेपाल लगायतका मुलुकमा यसको अभ्यास गरी आइएको छ ।

२.२.१.२. संवैधानिक सर्वोच्चताको सिद्धान्तको विधिशास्त्रीय आधार

प्रसिद्ध कानूनविद एवं कानूनको शासनको सिद्धान्तका प्रवर्तक A.V. Dicey ले कानूनको सर्वोच्चतालाई कानूनको शासनको एक अपरिहार्य पूर्व शर्तको रूपमा स्थापित गर्दै संविधान सबै सामान्य कानूनको परिणाम हुनुपर्ने अर्थमा यसलाई अघ्याएको पाइन्छ (An Introduction to the Study of the Law of the Constitution, 9th ed., (1838), Ch. IV)

विधिशास्त्रको आधुनिक प्रत्यक्षवादी मतका व्याख्याता (Modern Positivist) Professor H.L.A. Hart ले प्रत्येक कानूनले एउटा कानून प्रणाली स्थापित गर्ने धारणा व्यक्त गर्दै कानून प्रणाली भनेको प्राथमिक र गौण नियमहरुको संयोजन हो (Legal system is a union of primary and secondary rules) भनेका छन् । राज्य र कानून प्रणालीको उत्पत्ति हुनु अगाडि पनि समाजमा नियमहरु थिए जसलाई उनले प्राथमिक नियम भनेका छन् तर त्यसमा अनिश्चितता, स्थिरता र अपर्याप्तता जस्ता कमजोरीहरु रहने भएकोले त्यस्ता कमजोरी हटाउन राज्य निर्मित Secondary rules of recognition, rules of providing powers to change / rules of adjudication आवश्यक पर्दछ । संविधानलाई उनले Basic rules of recognition को रूपमा चित्रण गर्दै यसबाट सबै नियमहरुले वैधता प्राप्त गर्ने विचार व्यक्त गरेका छन् (H.L.A. Hart's Concept of Law 1963, P229) । विधिशास्त्रको Pure Theory का प्रतिपादक Hans Kelsen ले विधिशास्त्र Normative Propositions को प्रकृति र संगठनको परीक्षण गर्ने विज्ञान हो भन्ने विचार व्यक्त गरेका छन् । कानून पद्धतिमा श्रेणीबद्ध Norms हरूको गतिशील प्रणाली रहेको हुन्छ । यो प्रणालीको सबैभन्दा माथिल्लो तहमा मौलिक र आधारभूत Norm रहेको हुन्छ जसलाई उनी Grundnorm भन्दछन् । यही Grundnorm को अधिकारबाट अन्य नयाँ नियमहरु निर्माण हुन्छन् र Grundnorm ले नै अन्य Norms को वैधताको निर्धारण गर्दछ । लिखित संविधान रहेको मुलुकमा संविधान मूल कानून हो भन्ने मान्यतालाई नै Grundnorm को रूपमा स्वीकार गरिन्छ भने अलिखित संविधान रहेको मुलुकमा स्थापित संवैधानिक परम्परा (Constitutional Conventions) बमोजिम शासन व्यवस्था सञ्चालित हुनुपर्छ भन्ने मान्यतालाई Grundnorm मानिन्छ । (Hans Kelsen 'The Pure Theory of Law' (1934))

माथि उल्लिखित तथ्यबाट संवैधानिक सर्वोच्चताको मान्यता आफैमा एउटा मजबुत विधिशास्त्रीय सिद्धान्त र आधारको रूपमा स्थापित रहेको स्पष्ट हुन्छ ।

२.२.१.३. तुलनात्मक अध्ययन

संयुक्त राज्य अमेरिका: संयुक्त राज्य अमेरिकाको संविधानको धारा ६(२) मा संवैधानिक सर्वोच्चताको बारेमा यस्तो व्यवस्था रहेको पाइन्छ :-

This Constitution, and the laws of the United States which shall be made in pursuance thereof; and all treaties made, or which shall be made, under the authority of the United States, shall be the supreme law of the land; and the judges in every state shall be bound thereby, anything in the Constitution or laws of any State to the contrary notwithstanding.

कम्बोडिया: कम्बोडियाको सन् १९९३ को संविधानको धारा १३१ मा सर्वैधानिक सर्वोच्चताको बारेमा यस्तो व्यवस्था रहेको देखिन्छ :

- This Constitution shall be the Supreme law of the Kingdom of Cambodia.
- Laws and decisions by the State institutions shall have to be in strict conformity with the Constitution

दक्षिण अफ्रिका: दक्षिण अफ्रिकाको संविधान, १९९६ को धारा २ मा - "This constitution is the supreme law of the Republic; law or conduct inconsistent with it is invalid, and the obligations imposed by it must be fulfilled" भनिएको छ ।

मलेशिया: मलेशियाको संविधानको धारा ४ मा - "This constitution is the supreme law of the federalism and any law passed after Merdeka day which is inconsistent with this Constitution shall, to the extent of the inconsistency, be void" भनिएको छ ।

इथियोपिया: इथियोपियाको संविधान, १९९४ को धारा ९ मा संविधानको सर्वोच्चताका बारे यसरी उल्लेख गरिएको पाइन्छ :-

1. This Constitution is the supreme law of the land. All laws, customary practices and decisions made by state organs or public officials inconsistent there with, shall be null and void.
2. All citizens, state organs, political organizations, other associations and their officials, have the duty to comply with this constitution and abide by it.
3. Assuming power in any manner other than as provided by this constitution is prohibited.
4. International agreements ratified by Ethiopia are an integral part of the law of the land.

रसिया: रसियाको संविधान, १९९३ को धारा ४ को उपधारा (२) मा - "The Constitution of Russian Federation and Federal laws shall have supremacy throughout the entire territory of the Russian Federation" भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ ।

चीन: चीनको संविधान, १९८२ को धारा ५ मा यस्तो प्रावधान रहेको पाइन्छ -

1. The People's Republic of China practices ruling the country in accordance with the law and building a socialist country of law.
2. No law or administrative or local rules and regulations shall contravene the constitution.
3. All state organs, the armed forces, all political parties and public organizations, and all enterprises and undertakings must abide by the constitution and the law. All acts in violation of the constitution and the law must be looked into.
4. No organization or individual may enjoy the privilege of being above the constitution and the law.

यसप्रकार विभिन्न देशका संविधानहरूको तुलनात्मक अध्ययन गरी हेर्दा प्रायः सबै देशका संविधानहरूमा संविधान देशको सर्वोच्च कानून हुने कुरा उल्लेख भएको देखिन्छ। कतिपय देशका संविधानमा कानून र सरकारका निर्णय र व्यवहार समेत संविधान अनुकूल हुनुपर्नेछ भनी उल्लेख भएको पाइन्छ। केहि देशका संविधानमा कानून, परम्परागत प्रचलनहरू, राज्यका अंग र सार्वजनिक पदाधिकारीहरूका निर्णयहरू समेत संविधान अनुकूल हुनुपर्नेछ भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ। साथै सबै नागरिक, राज्यका अंगहरू, सार्वजनिक पदाधिकारीहरू, विभिन्न संघ संस्था र तिनका पदाधिकारीहरूले संविधानको पालना गर्नुपर्नेछ भन्ने समेत उल्लेख भएको पाइन्छ।

२.२.१.४. संवैधानिक सर्वोच्चता र नेपालको संवैधानिक इतिहास

नेपालको सन्दर्भमा अध्ययन गर्दा नेपालको वैधानिक कानून, २००४ र नेपालको अन्तरिम शासन विधान, २००७ मा संवैधानिक सर्वोच्चताको बारेमा केही उल्लेख भएको पाइँदैन।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०१५: नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०१५ को धारा १ मा संविधान नेपालको मूल कानून हुने र यसमा रहेका उपबन्धको अधिनमा रही यससँग बाकिने नेपाल कानून बाकिएसम्म खारेज हुनेछ भन्ने प्रावधान रहेको देखिन्छ।

नेपालको संविधान, २०१९: नेपालको संविधान, २०१९ को धारा १ मा संविधान नेपालको मूल कानून हो र यसमा लेखिएका कुराका अधिनमा रही यो सँग बाकिने कानून बाकिएको हदसम्म अमान्य हुनेछ भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७: नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १ मा संविधान मूल कानून हुने र संविधानसँग बाकिने कानून बाकिएको हदसम्म अमान्य हुनेछ भन्ने व्यवस्था थियो। उपधारा (२) मा यस संविधानको पालन गर्नु प्रत्येक व्यक्तिको कर्तव्य हुनेछ भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १ को उपधारा (१) मा संविधान मूल कानून हुने र संविधानसँग बाकिने कानून बाकिएको हदसम्म अमान्य हुने कुरा उल्लेख भएको छ। साथै उपधारा (२) मा यस संविधानको पालना गर्नु प्रत्येक व्यक्तिको कर्तव्य हुनेछ भन्ने कुरा उल्लेख भएको छ।

२.२.१.५. भावी संविधानमा संवैधानिक सर्वोच्चताको प्रत्याभूति

भावी संविधानमा संविधान मूल कानून हुने र संविधानसँग बाकिने कानून बाकिएको हदसम्म अमान्य हुनेछ भन्ने व्यवस्थाको साथमा संविधान बमोजिमका दायित्व सबैले (राज्यका सबै अंग र पदाधिकारीहरू, राजनीतिक दल, नागरिक समाज, विभिन्न संघ, संगठनहरू) पालना गर्नुपर्नेछ भन्ने स्पष्ट प्रावधान गर्नु आवश्यक देखिएको छ। संविधानसँग बाकिएका कानून बदर घोषित गर्ने अधिकार संघीय सर्वोच्च अदालतलाई मात्र हुने गरी संविधानमा व्यवस्था गरिनु पर्छ।

२.२.२. राजकीयसत्ता र सार्वभौमसत्ताको परिभाषा र प्रयोग गर्ने विधि

२.२.२.१. परिभाषा

सार्वभौमसत्ता भनेको राज्यको सर्वोच्च शक्ति हो र राज्य हुनका निम्ति यसलाई एउटा अनिवार्य शर्तको रूपमा स्वीकार गरिएको हुन्छ। राष्ट्रको स्वतन्त्र अस्तित्वको श्रोतको रूपमा मात्र होइन की देशभित्रको वास्तविक शक्तिको श्रोतको पहिचानको लागि पनि सार्वभौमसत्ताको किटानी हुनु आवश्यक मानिन्छ। यो शक्तिको अभिव्यक्ति संविधानामा भएको हुन्छ। राज्यको शासन व्यवस्था सञ्चालन गर्ने शक्तिको श्रोत सार्वभौमशक्तिमा निहित रहेको हुन्छ। सार्वभौमसत्ता जनतामा निहित रहेको छ वा एक व्यक्तिमा रहेको छ भन्ने कुराले ठूलो राजनैतिक महत्व राख्दछ। जनतामा सार्वभौमसत्ता निहित रहेको अवस्थामा संविधान निर्माण वा संशोधनका क्रममा जनताको सहभागितालाई स्वीकार गरिन्छ। शक्तिको श्रोत जनता नै हुनेहुँदा सार्वभौमसत्तालाई जनताबाट अलग गर्न सकिँदैन। तसर्थ लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्थामा जनतामा नै सार्वभौमसत्ता निहित रहेको हुन्छ।

सार्वभौमसत्तालाई आन्तरिक र बाह्य रूपमा परिभाषित गर्ने गरिन्छ। यसले आन्तरिक रूपमा कुनै राज्यको क्षेत्रभित्र कुनै व्यक्ति वा व्यक्तिहरूको समूह अन्य व्यक्ति वा व्यक्तिहरूको समूह भन्दा सर्वोच्च रहने कुरालाई संकेत गर्दछ भने बाह्य स्वरूप अन्तर्गत पूर्ण रूपमा स्वतन्त्र राष्ट्र भन्ने बुझिन्छ, अर्थात् Sovereignty, internally means, supremacy of a person or body of persons in the state over the individuals or associations of individuals within the area of its jurisdiction; externally it means the absolute independence of one state as a whole

with reference to all other states. (Samar Dhungel et.al, Commentary on the Nepalese Constitution, 1998, P.73.)

सार्वभौमसत्ता सारभूत रूपमा कानूनी अवधारणा हो तापनि यसलाई राजनीतिक रूपमा पनि चित्रण गर्ने गरिएको छ । यसमा कानून निर्माण गर्ने र कानून लागू गर्ने सर्वोच्च अधिकार अन्तर्निहित रहेको हुन्छ । जनतामा निहित सार्वभौमसत्ता राजनीतिक अधिकार हो, यो अधिकारबाट नै संविधान जारी भएको हुन्छ । संविधानमा गरिएको व्यवस्था बमोजिम जनताले मताधिकार प्रयोग गरी आफ्नो अभिमत निर्वाचित प्रतिनिधि माफत व्यक्त गरेका हुन्छन् । यसर्थ कानूनी सम्प्रभु अधिकार (Legal Sovereign Power) जननिर्वाचित संस्थाहरूमा निहित रहन्छ र तिनै संस्थाहरूले प्रयोग गर्दछन् भने राजनीतिक सम्प्रभु अधिकार (Political Sovereign Power) जनतामा निहित रहन्छ र सो को प्रयोग जनताले आफ्नो मताधिकार माफत प्रयोग गर्दछन् ।

२.२.२. सार्वभौमसत्ता र राजकीयसत्ताको प्रयोग विधि

सार्वभौम अधिकार जनतामा निहित रहेको मानिएता पनि यो अधिकार सदैव जनता स्वयंले प्रयोग गर्ने तसक्ने हुँदा सार्वभौम अधिकारको केही अंशजनताले राज्यलाई सुम्पिएका हुन्छन् जसलाई राजकीय सत्ता (State Authority) भनिन्छ । विगतमा दैवी शक्ति (Divine Sovereignty) ले प्रदान गरेको राजकीय सत्ता को प्रयोग युरोपमा चर्चहरूले गर्ने गरेको र नेपालमा राजाले प्रयोग गरेको इतिहास छ । तर जनतामा निहित सार्वभौमसत्ता (People's sovereignty) ले प्रदान गर्ने राजकीय सत्ताको प्रयोग जननिर्वाचित संस्था र निकायबाट हुन्छ ।

जनतामा सार्वभौमसत्ता निहित रहने भएतापनि जनताको नाउँमा धर्मगुरु वा राजाले राजकीयसत्ताको प्रयोग गर्ने प्रचलनबाट नै विभिन्न रूपका तानाशाही शासनको जन्म भएको पाइन्छ । उनीहरूले जनताको प्रतिनिधित्व गरी कार्य गरेको बहानामा आफ्नो शासन र शक्तिलाई निरन्तर कायम राख्ने गरेको कारणबाट वर्तमान युगमा यस्तो राजकीय अधिकारको प्रयोग जनताबाट निर्वाचित कार्यकारी प्रमुख वा व्यवस्थापिकाबाट हुने प्रचलन विकास भएको छ । यस्ता संस्थाहरू जनताप्रति उत्तरदायी रहने भएकोले त्यस्ता संस्थाबाट राजकीय शक्तिको प्रयोग हुँदा बढी लोकतान्त्रिक हुने कुरामा दुईमत हुने देखिदैन । यद्यपि त्यस किसिमले निर्वाचित भएको नाममा तानाशाही हुने प्रवृत्ति विश्व परिवेशमा यदाकदा देखिएको छ ।

जनतामा निहित सार्वभौमसत्ता नै संविधान जारी गर्ने अधिकारको श्रोत हो । जनताबाट संविधान निर्माणकै लागि चुनिएका प्रतिनिधिले जनताका नाउँमा संविधान जारी गर्दा सार्वभौमसत्ता र राजकीयसत्ता जनतामै निहित रहेको कुरा स्पष्ट हुन्छ । जनताबाट निर्मित संविधानमा 'हामी जनता ...' (We the People ...) भनी उद्घोष गरिने हुँदा त्यसले सार्वभौमसत्ता र राजकीयसत्ता जनतामा निहित रहेको, शक्तिको श्रोत जनता नै भएको र संविधान जनताले बनाई जनता कै नाउँमा जारी गरेको कुरा बुझ्न सकिन्छ । संविधान वैधानिक श्रोतबाट जारी भएको छ वा छैन भन्ने आधारमा संविधानको वैधता (Legitimacy) र वैधानिकता (Legality) को निरोपण गरिन्छ । सबै अवस्थामा सार्वभौमसत्ता र राजकीयसत्ताको प्रयोग जनता आफैले गर्ने नभई आफूबाटै निर्वाचित जनप्रतिनिधि र संविधानले व्यवस्थित गरेका अन्य निकाय माफत गर्ने र राष्ट्रिय महत्वका कतिपय विषयमा जनमत संग्रह गराई जनताको प्रत्यक्ष अभिमतका आधारमा निर्णयमा पुग्ने व्यवस्था गर्न सकिन्छ ।

२.२.३. तुलनात्मक अध्ययन

अल्बानीया: अल्बानीयाको संविधान, १९९१ को धारा २ मा सार्वभौमसत्ता जनतामा निहित रहने र यसको प्रयोग जनता आफैले वा प्रतिनिधिमाफत गर्नेछन् (Sovereignty in the Republic of Albania belongs to the people. The people exercise sovereignty through their representatives or directly) भन्ने उल्लेख छ ।

इटाली: इटालीको संविधान, १९४७ को धारा १ को उपधारा (२) मा उल्लेख छ की "The sovereignty belongs to the people, who exercise it in the forms and within the limits laid down by the constitution" अर्थात् सार्वभौमसत्ता जनतामा निहित रहनेछ र जसको प्रयोग संविधानले निर्धारण गरेको सीमाभित्र रही हुनेछ ।

इथियोपिया: इथियोपियाको संविधान, १९९४ को धारा ८ मा sovereignty शिर्षक अन्तर्गत देहायका कुरा उल्लेख गरिएको पाइन्छ :-

1. Sovereignty resides in the nations, nationalities and peoples of Ethiopia.

2. This constitution is an expression of their sovereignty.
3. Sovereignty shall be expressed through the people's representations, elected by them in accordance with this constitution, and through their direct democratic participation.

स्यूवा: स्यूवाको संविधान, १९७६ को धारा ३ मा "Sovereignty lies in the people, from whom originates all the power of the state. That power is exercised directly or through the assemblies of people's power and other state bodies which derive their authority from these assemblies in the form and according to the norms established in the constitution and by law" भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ। अर्थात् जनगणतन्त्र स्यूवामा जनता सार्वभौम छन् र सबै राज्यसत्ता जनताको हातमा छ। यो शक्ति प्रत्यक्ष रूपमा जनताको परिषदहरू र अन्य राज्यका अंगहरू मार्फत प्रयोग हुन्छ। ती अंगहरूले संविधान र कानूनले स्थापित गरेका मान्यता अनुसार आफ्नो अधिकार प्राप्त गर्दछन्।

चीन: चीनको संविधान, १९८२ को धारा २ मा सार्वभौमसत्ता जनतामा निहित रहने कुरा उल्लेख छ। नेशनल पिपुल्स कांग्रेस र विभिन्न क्षेत्रमा अवस्थित स्थानीय पिपुल्स कांग्रेस जस्ता निकायहरूद्वारा जनताले राज्य शक्तिको प्रयोग गर्दछन्। जनताले कानूनद्वारा व्यवस्था गरिएका विभिन्न माध्यमद्वारा राज्यका कृयाकलापहरू माथि प्रशासन गर्दछन् तथा आर्थिक, सांस्कृतिक र सामाजिक कृयाकलापहरूको व्यवस्थापन गर्ने भन्ने उल्लेख भएको छ। जो यस प्रकार छ:-

1. All power in the People's Republic of China belongs to the people.
2. The organs through which the people exercise state power are the national people's congress and the local people's congress at different levels.
3. The people administer state affairs and manage economic, cultural and social affairs through various channels and in various ways in accordance with the law.

उत्तर कोरिया: उत्तर कोरियाको संविधान, १९९८ को धारा ४ मा The sovereignty of Democratic People's Republic of Korea resides in the worker's, peasants, working intellectuals and all other working people. The working people exercise power through their representatives organs - the supreme people's Assembly and local people's assemblies at all levels भन्ने उल्लेख छ।

स्पेन: स्पेनको संविधानको धारा १ को उपधारा (२) मा जनतामा सार्वभौमसत्ता निहित रहने र जसबाट राज्यको शक्ति उत्पत्ति हुन्छ भनिएको छ, अर्थात् National sovereignty belongs to Spanish people from whom emanate the power of the state.

भनेज्वेला: भनेज्वेलाको संविधान, १९६१ को धारा ४ मा Sovereignty resides in the people, who exercise it, by means of suffrage, through the organs of the public power भन्ने उल्लेख छ।

जर्मनी: जर्मनीको Basic Law को धारा २० मा राज्यशक्तिको प्रयोग विधिका बारे यसरी उल्लेख गरेको पाइन्छ - All state authority is derived from the people. It shall be exercised by the people through elections and other votes and through specific legislative, executive and judicial bodies.

रुस: रुसी महासंघको सन् १९९३ को संविधानको परिच्छेद १ को धारा ३ मा देहाय बमोजिम उल्लेख भएको पाइन्छ -

1. The multinational people of the Russian Federation shall be the vehicle of sovereignty and the only source of power in the Russian Federation.
2. The people of the Russian Federation shall exercise their power directly, and also through organs of state power and local self-government.
3. The referendum and free elections shall be the supreme direct manifestation of the power of the people.
4. No one may arrogate to oneself power in the Russian Federation. Seizure of power or appropriation of power authorization shall be prosecuted under Federal law.

यसरी विभिन्न देशका संविधानहरूको तुलनात्मक अध्ययन गर्दा सार्वभौमसत्ता जनतामा निहित रहने कुरामा एक रुपता देखिन्छ भने यसको प्रयोग विधिको सम्बन्धमा केही देशका संविधानमा जनताले आफ्ना प्रतिनिधिहरू मार्फत वा सोभै आफैले यसको प्रयोग गर्नेछन् भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ भने अन्य कतिपय देशका संविधानमा सार्वभौमसत्ता राष्ट्र, राष्ट्रवासीहरू र जनतामा निहित रहनेछ भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । त्यसैगरी सार्वभौमसत्ताको प्रयोग जनताका प्रतिनिधि मार्फत अथवा जनता आफैले प्रत्यक्ष लोकतान्त्रिक अभ्यासद्वारा गर्नेछन् भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । केही देशका संविधानमा राज्यशक्ति जनताबाट निस्सृत हुनेछ र यसको प्रयोग जनताले आवधिक निर्वाचन वा निर्वाचित निकायहरू, व्यवस्थापिका, कार्यपालिका र न्यायपालिका मार्फत गर्नेछन् भनी उल्लेख भएको पाइन्छ ।

२.२.२.४. नेपालको संवैधानिक इतिहासमा सार्वभौमसत्ता र राजकीयसत्ताको प्रयोग

नेपालको वैधानिक कानून, २००४ र नेपाल अन्तरिम शासन विधान, २००७ मा राजकीय शक्तिको प्रयोग विधिवारे केही उल्लेख भएको देखिदैन ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०१५

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०१५ को प्रस्तावनामा नेपालको राजकीयसत्ता राजामा नै निहित रहेको भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । सो को प्रयोग विधि परम्परा र प्रथा रहेको भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । त्यस्तै गरी धारा ६८ मा यो संविधान वा तत्काल प्रचलित कानूनमा व्यवस्था गरिएदेखि बाहेकका श्री ५ मा निहित अरु सम्पूर्ण राजकीय अधिकारहरू मौसुफमै निहित रहेका हुन भन्ने उल्लेख थियो ।

नेपालको संविधान, २०१९

नेपालको संविधान, २०१९ को प्रस्तावनामा पनि राजकीयसत्ता राजामा नै निहित रहने कुरा उल्लेख भएको र सो को प्रयोग विधि संवैधानिक कानून, रीत र परम्परा रहेको भन्ने कुरा उल्लेख भएको पाइन्छ ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ३ मा नेपालको सार्वभौमसत्ता नेपाली जनतामा निहित रहनेछ भन्ने उल्लेख भएको र यसको प्रयोग संविधानमा व्यवस्था भए बमोजिम हुने कुरा उल्लेख भएको देखिन्छ । संविधानमा स्पष्टतः प्रयोगको विधि उल्लेख नभएको र संविधानको प्रस्तावनामा नेपाली जनताको इच्छाअनुसार यो संविधान प्रारम्भ भएपछि नेपाल अधिराज्यको राजकीयसत्ता र सार्वभौम अधिकार यसै संविधान बमोजिम प्रयोग हुने गरी हामीबाट प्रयोग भई आएको राजकीयसत्ताको प्रयोग गरीवक्सी मन्त्रिपरिषदको सल्लाह र सम्मति अनुसार संविधान जारी गरेको भन्ने व्यहोरा उल्लेख थियो ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३ मा सार्वभौमसत्ताको साथमा पहिलो पटक नेपालको राजकीयसत्ता जनतामा निहित रहने भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ तर यसको प्रयोग विधिवारे केही उल्लेख देखिदैन ।

२.२.२.५. भावी संविधानमा सार्वभौमसत्ता र राजकीयसत्ताको किटानी र प्रयोग विधि

भावी संविधानमा राज्यशक्तिको श्रोत नेपाली जनता भएको र नेपालको सार्वभौमसत्ता एवं राजकीयसत्ता नेपाली जनतामा निहित रहेको छ भन्ने कुरा स्पष्ट रुपमा उल्लेख गर्नुपर्छ । यसको साथै सार्वभौमसत्ता र राजकीयसत्ताको प्रयोग विधि बारेमा समेत उल्लेख गरिनु उपयुक्त हुन्छ । त्यसरी उल्लेख गर्दा नेपाली जनताले नेपालको सार्वभौमसत्ता र राजकीयसत्ताको प्रयोग यस संविधानमा व्यवस्था भए बमोजिम गर्नेछन् भनी राख्नु उपयुक्त हुन्छ । संविधानमा बालिग मताधिकार, मौलिक हक, निर्वाचित निकायहरू, व्यवस्थापिका, कार्यपालिका र न्यायपालिकाको संयन्त्रद्वारा सार्वभौमसत्ता र राजकीयसत्ताको प्रयोग हुने प्रबन्ध मिलाइएको हुन्छ । बालिग मताधिकारभित्र जनप्रतिनिधि चयन गर्ने जुनसुकै निर्वाचन र जनमत संग्रह समेतमा प्रयोग हुने मताधिकार, मौलिक हकभित्र वाक् तथा प्रकाशन स्वतन्त्रता, संघ संस्था खोल्ने स्वतन्त्रता, शान्तिपूर्वक भेला हुन पाउने स्वतन्त्रता, सुचनाको अधिकार जस्ता हकको प्रयोग गरी जुनसुकै विषयमा विचार व्यक्त गर्ने र विचार निर्माण गर्ने अधिकार, निर्वाचित निकायहरूभित्र स्थानीय तहदेखि केन्द्रसम्मका निर्वाचित निकायहरू, व्यवस्थापिकाभित्र कानून निर्माण गर्ने सबै संघीय इकाइका विधायिकी अंग, कार्यपालिकाभित्र कार्यकारिणी अंग सहित देशको शासन सञ्चालनसँग सम्बन्धित संवैधानिक अंग लगायतका विभिन्न निकायहरू र न्यायपालिकाभित्र राज्यको न्यायिक अधिकार प्रयोग गर्ने अदालतहरू पर्ने भएकोले सबै पक्ष समेटिने कुरा स्पष्ट हुन्छ ।

२.२.३. राज्यको प्रकृति र विशेषता

२.२.३.१. राज्य र राष्ट्रको अवधारणा

सामान्य बोलीचालको भाषामा र सरसर्ती विचार गर्दा समेत राष्ट्र (Nation) र राज्य (State) एउटै जस्तो बुझिने भएपनि यी दुई शब्दको अर्थ नितान्त फरक रहेको हुन्छ। राष्ट्र एउटा समष्टिगत अवधारणा हो जसमा समाज वा समुह वा व्यक्तिहरूले लामो समय देखि धारण गर्दै आएको धार्मिक, भाषिक, सांस्कृतिक जातीय वा हामी बेग्ले हो भन्ने मनोवैज्ञानिक पहिचान हुन्छ। त्यसै गरी अन्य विशिष्टताको कारणबाट पनि "हामी र तिमी" (We-They) भन्ने मनोवैज्ञानिक विभाजन नै राष्ट्र हो। स्वतन्त्र समूहको पहिचान दिने स्वस्फूर्त तत्वहरू पनि राष्ट्र हो। यसर्थ जुन जुन कारणबाट व्यक्तिगत वा सामूहिक पहिचान अभिव्यक्त हुन्छ त्यो नै राष्ट्र हो। यिनै मान्यताको आधारमा देशमा बसोबास गर्ने विभिन्न धर्म, वर्ण, जातजाति र भाषाभाषीका मानिसहरू देशको राष्ट्रिय स्वतन्त्रता, अखण्डता, राष्ट्रिय हित तथा सम्बृद्धि प्रति आस्थावान रहन्छन्।

व्याक - ल डिक्सनरीमा राष्ट्रको परिभाषा यसरी गरिएको छ :- "संगठित कानूनी समाजको रूपमा अस्तित्व भएको मानिसहरूको समूह जसले साधारणतः पृथ्वीको निश्चित भाग अख्तियार गरेको हुन्छ, एकै भाषा बोल्दछ, एकै रीतिरिवाजको प्रयोग गर्दछ, ऐतिहासिक निरन्तरता राखेको र जो आफैँ समानको अन्य समूहबाट जातीय उत्पत्ति र विलक्षणताले गर्दा भिन्न हुन्छ, सामान्यतः, तर आवश्यक रूपमा होइन, एकै सरकार र संप्रभुताअन्तर्गत बसोबास गरी रहेको हुन्छ। स्वशासित वा स्वायत्तता, अर्थात् आफ्ना कुनै मामिलाका सम्बन्धमा विदेशी शक्तिबाट अलग रही वा सो शक्तिको अधीनता स्वीकार नगरी समाजको स्वतन्त्रता कायम राख्नुको अतिरिक्त यो संगठित कानूनी समाज हुनुपर्दछ। कानूनी समाजको अर्थ हो आफ्ना सदस्यहरमाथि नियमित कानूनबाट शासन गर्नु, उनीहरूको अधिकारको परिभाषा तथा रक्षा गरी परिवार राष्ट्रको निर्माण गर्ने उद्देश्य भएको नाताबाट आफूलाई भएको अधिकार तथा कर्तव्यहरूको आदर गर्नु : यस्तो समाजले आफ्ना मामिला तथा आफ्ना स्वार्थहरू राख्दछ। यसले सामान्य रूपमा संकल्पमाथि विचार गरी त्यसको पालन गर्दछ, जसबाट सो नैतिक व्यक्ति हुन्छ र जसले आफ्नै लागि विलक्षण इच्छा तथा समझ राख्ने र अधिकार तथा दायित्व ग्रहण गर्ने हुन्छ। (साभार- टोपवहादुर सिंह, कानूनी शब्दकोष)।

राज्य राजनीतिको मुख्य केन्द्रबिन्दु हो। राज्यको मान्यता प्राप्त हुनको लागि निश्चित भूभाग, जनता, सरकार, स्वतन्त्रता र सार्वभौमसत्ता जस्ता कुराहरू आवश्यक हुन्छ। राज्यमा सार्वभौमसत्ता र राजकीयसत्ताले साकार रूप लिएको हुन्छ। राज्य एक औपचारिक राजनीतिक प्रणालीको रूपमा स्थापित रहेको हुन्छ। व्याक - ल डिक्सनरीमा राज्यको परिभाषा यसरी गरिएको छ :- "एक राजनीतिक इकाई (Political unit) अन्तर्गत सामान्य कानूनी स्वभाव र रीति-रिवाजद्वारा परस्परमा बाँधिएँ निश्चित क्षेत्र शाश्वत रूपमा कब्जा गरिरहेका मानिसहरू, जसले संगठित सरकारको माध्यमबाट आफ्नो क्षेत्रभित्र पर्ने सबै मानिस तथा वस्तुहरमाथि स्वतन्त्र संप्रभुता र नियन्त्रणको प्रयोग गर्दछन्, युद्ध र शान्ति गर्ने र विश्वका अन्य समुदायहरूसँग अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध कायम गर्ने सक्दछन्। जनताका तर्फबाट सार्वभौमिक शक्ति प्रयोग गर्ने जन-जीवनको संगठन। (साभार- टोपवहादुर सिंह, कानूनी शब्दकोष)।

माथि गरिएको छलफलको आधारमा राज्य र राष्ट्र बीच देखाए बमोजिमको भिन्नता रहेको देखिन्छ।

"राज्य"	"राष्ट्र"
- सामान्य शासन अन्तर्गत एकताबद्ध भएका मानिसहरूको समुदाय राज्य हो। - राज्य अन्तर्गत कैयौँ राष्ट्र हुन सक्छन्, राज्य कृतीय बन्धन हो - राज्यको लागि सार्वभौमसत्ता अत्यावश्यक छ। - राज्यमा मानिसहरू निश्चित प्रदेश अन्तर्गत कानूनको निमित्त संगठित भएका हुन्छन् - राज्य निश्चित सीमाबाट बाँधिएको हुन्छ - राज्यको लागि राजकीयसत्ताको प्रयोग तथा सरकार हुनु बाध्यकारी हुन्छ	- सामान्य रीति रिवाज, भाषा तथा इतिहासबाट एकताबद्ध समाज राष्ट्र हो। - राष्ट्र स्वस्फूर्त सामाजिक, सांस्कृतिक र राजनीतिक धारणा हो। - राष्ट्र हुन सार्वभौमसत्ता हुन आवश्यक छैन। - राष्ट्रमा मानिसहरू मनोवैज्ञानिक रूपमा एकसाथ निवास गर्ने इच्छा राखेका हुन्छन् - राष्ट्र कुनै सीमाबाट बाँधिएको हुँदैन - राष्ट्रमा राजकीयसत्ताको प्रयोग तथा सरकार अस्तित्वमा नहुन पनि सक्दछ।

२.२.३.२. तुलनात्मक अध्ययन

राज्यको प्रकृति र विशेषताको बारेमा विश्वका केही संविधानमा रहेका व्यवस्थाहरूलाई यस प्रकार प्रस्तुत गरिएको छ :-

इटाली: इटालीको संविधानको धारा १ को उपधारा (१) मा इटाली श्रममा आधारित लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक मुलुक हो (Italy is a Democratic Republic founded on labour.) भनिएको छ ।

भारत: भारतको संविधानको धारा १ को उपधारा (१) मा भारत विभिन्न राज्यहरू मिलेर बनेको संघ हुनेछ (India, that is Bharat, shall be a Union of States) भनिएको छ ।

इथियोपिया: इथियोपियाको संविधानको धारा १ मा यो संविधानले संघीय र लोकतान्त्रिक राज्य संरचनाको स्थापना गरेको छ भन्ने उल्लेख हुनुका साथै इथियोपिया राज्यलाई संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र इथियोपिया भनिनेछ भन्ने उल्लेख गरिएको पाइन्छ (This Constitution establishes a federal and democratic state structure. Accordingly, the Ethiopian state shall be called the Federal Democratic Republic of Ethiopia)

दक्षिण अफ्रिका: दक्षिण अफ्रिकाको संविधानको धारा १ मा दक्षिण अफ्रिका देहाएका मूल्य र मान्यताहरूमा आधारित रहेको एक सार्वभौमसत्ता सम्पन्न लोकतान्त्रिक मुलुक हो भनी उल्लेख भएको छ ।

- (१) मानव प्रतिष्ठा, समानताको प्राप्ति र मानव अधिकार र वैयक्तिक स्वतन्त्रताको प्रवर्द्धन,
- (२) वर्णभेद र लिङ्गभेद विरुद्धको देश,
- (३) संवैधानिक सर्वोच्चता र कानूनको शासन,
- (४) उत्तरदायित्व, जबाफदेही र खुलापनको सुनिश्चितता बालिग मताधिकार, आबधिक निर्वाचन, बहुदलीय लोकतान्त्रिक प्रणाली ।

(The Republic of South Africa is one sovereign democratic state founded on the following values:

- (a) Human dignity, the achievement of equality and the advancement of human rights and freedoms.
- (b) Non-racialism and non-sexism.
- (c) Supremacy of the constitution and the rule of law.
- (d) Universal adult suffrage, a national common voters roll, regular elections and a multi-party system of democratic government, to ensure accountability, responsiveness and openness.)

स्वीट्जरल्याण्ड: स्वीट्जरल्याण्डको संविधानको धारा १ मा स्वीस महासंघको गठन स्वीस जनता र विभिन्न क्यान्टोनहरूबाट भएको हो भन्ने उल्लेख गरिएको छ । (The Swiss People and the Cantons of Zurich, Berne, Lucerne, Uri, Schyz, Obwald, Nidwald, Glarus, Zug, Fribourg, Solothurn, Basel-City, Basel-Land, Schaffhausen, Appenzell Outer-Rhodes, Appenzell Inner-Rhodes, St. Gall, Grisons, Aargau, Thurgau, Ticino, Vaud, Valais, Neuchatel, Geneva, and Jura form the Swiss Confederation.)

बेल्जियम: बेल्जियमको संविधानको धारा १ मा बेल्जियम विभिन्न समुदाय र क्षेत्रहरूबाट बनेको संघात्मक राज्य हुनेछ भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ (Belgium is a Federal State made up of Communities and Regions). त्यस्तै गरी धारा २ र ३ मा Communities र Regions को बारेमा यस प्रकार व्यवस्था भएको पाइन्छ :

Communities: Belgium is made up of three Communities: the French Community, the Flemish Community, and the German-speaking Community.

Regions: Belgium is made up of three Regions: the Walloon Region, the Flemish Region, and the Brussels Region.

विभिन्न देशका संविधानहरूको तुलनात्मक अध्ययन गर्दा राज्यको प्रकृति र विशेषतालाई भत्काउने गरी केही देशका संविधानहरूमा व्यवस्था गरेको पाइन्छ । कतिपय देशको संविधानमा उक्त देश संघीय लोकतान्त्रिक गणराज्य हुनेछ भनी उल्लेख भएको पाइन्छ । केही देशको संविधानमा देशलाई रङ्गभेद र लिङ्गभेद विरुद्धको देश हो भनी यसले कानूनको शासन, उत्तरदायी सरकार, खुलापन, आबधिक निर्वाचन, बहुदलीय प्रतिस्पर्धात्मक प्रणाली आदि जस्ता मूल्य र

मान्यतालाई आत्मसात गरेको छु भनी उल्लेख भएको पाइन्छ । कतिपय देशको संविधानमा देशको निर्माण विभिन्न समुदाय र राष्ट्रहरुबाट भएको हो भनी उल्लेख भएको देखिन्छ ।

२.२.३. हाम्रो इतिहास

नेपाल सरकार वैधानिक कानून, २००४, नेपाल अन्तरिम शासन विधान, २००७ र नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०१५ मा राज्यको प्रकृति र विशेषताको सम्बन्धमा केही उल्लेख भएको देखिदैन ।

नेपालको संविधान, २०१९ : नेपालको संविधान, २०१९ को धारा २ र ३ मा राज्यको प्रकृति र विशेषताका बारेमा देहाय बमोजिमको व्यवस्था गरेको पाइन्छ :-

धारा २ राष्ट्र : (१) जुनसुकै धर्म, वर्ण, जात वा जातिका भए पनि समान आकाङ्क्षा राख्ने र राजमुकुटप्रति आस्थाद्वारा एकताको सूत्रमा आबद्ध सबै नेपाली जनता समष्टि रुपमा एक राष्ट्र हो ।

(२) आफ्नो प्रतिभा र परम्परा अनुसार राजनैतिक, आर्थिक र सांस्कृतिक जीवनको विकास गर्ने र अरु राष्ट्रहरूसँग आफ्नो सम्बन्ध निर्धारण गर्ने राष्ट्रको अविनाश्य र अविच्छेद्य अधिकार हो ।

धारा ३ अधिराज्य : (१) नेपाल एउटा स्वतन्त्र, अविभाज्य, सार्वभौमसत्ता सम्पन्न राजतन्त्रात्मक हिन्दू अधिराज्य हो ।

(२) नेपालको क्षेत्र देहाय बमोजिम हुनेछ :-

(क) यो संविधान प्रारम्भ हुँदाको बखतको क्षेत्र, र

(ख) यो संविधान प्रारम्भ भएपछि प्राप्त हुने क्षेत्र ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ : नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २ र ४ मा राज्यको प्रकृति र विशेषता झल्काउने गरी देहाय बमोजिम व्यवस्था गरेको देखिन्छ :-

धारा २ राष्ट्र : जुनसुकै धर्म, वर्ण, जात वा जातिका भए पनि समान आकाङ्क्षा र नेपालको राष्ट्रिय स्वतन्त्रता र अखण्डताप्रति आस्थावान रही एकताको सूत्रमा आबद्ध सबै नेपाली जनता समष्टि रुपमा एक राष्ट्र हो ।

धारा ४ अधिराज्य : (१) नेपाल एक बहुजातीय, बहुभाषिक, प्रजातान्त्रिक, स्वतन्त्र, अविभाज्य, सार्वभौमसत्ता सम्पन्न, हिन्दू, सवैधानिक राजतन्त्रात्मक अधिराज्य हो ।

(२) नेपालको क्षेत्र देहाय बमोजिम हुनेछ :-

(क) यो संविधान प्रारम्भ हुँदाको बखतको क्षेत्र, र

(ख) यो संविधान प्रारम्भ भएपछि प्राप्त हुने क्षेत्र ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३ र ४ मा देहाय बमोजिमको व्यवस्था रहेको छ :-

धारा ३ राष्ट्र : बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुधार्मिक, बहुसांस्कृतिक विशेषतायुक्त, समान आकाङ्क्षा र नेपालको राष्ट्रिय स्वतन्त्रता, अखण्डता, राष्ट्रिय हित तथा समृद्धिप्रति आस्थावान रही एकताको सूत्रमा आबद्ध सबै नेपाली जनता समष्टि रुपमा राष्ट्र हो ।

धारा ४ नेपाल राज्य : (१) नेपाल एक स्वतन्त्र, अविभाज्य, सार्वभौमसत्तासम्पन्न, धर्मनिरपेक्ष समावेशी संघीय लोकतान्त्रिक, गणतन्त्रात्मक राज्य हो ।

(२) नेपालको क्षेत्र देहाय बमोजिम हुनेछ :-

(क) यो संविधान प्रारम्भ हुँदाको बखतको क्षेत्र, र

(ख) यो संविधान प्रारम्भ भएपछि प्राप्त हुने क्षेत्र ।

२.२.४. भावी संविधानमा राष्ट्र र राज्यको परिभाषा र विशेषता

एउटा सार्वभौमसत्ता सम्पन्न राज्यको लागि निश्चित क्षेत्र, जनसंख्या, सरकार र सार्वभौमसत्ता जस्ता कुराहरु अनिवार्य रुपमा रहनु पर्ने हुन्छ । नेपालमा विगत लामो समयदेखि कायम रहेको राजनीतिक प्रणालीको अन्त्य भई देश गणतन्त्रात्मक राज्यमा रुपान्तरण भएको र सो अनुरूपको नयाँ संविधान निर्माण हुन गइरहेको सन्दर्भमा राजनैतिक रुपले राज्यको प्रकृति र विशेषतामा पनि केही परिवर्तन गर्नु पर्ने आवश्यकता छ ।

हाम्रो देश विभिन्न जातजाती, भाषाभाषी र धार्मिक सम्प्रदायहरुको साझा थलो हो । यो हाम्रो राष्ट्रिय वैशिष्ट्यता हो । परापूर्वदेखि स्वतन्त्र रहेको हाम्रो देश अविभाज्य पनि छ । यस सन्दर्भमा राज्यको विशेषतालाई झल्काउने गरी राज्यको परिभाषा देहाय बमोजिम गरिनु उपयुक्त हुनेछ :- "नेपाल स्वतन्त्र, अविभाज्य, सार्वभौमसत्ता सम्पन्न, धर्मनिरपेक्ष, समावेशी, समाजवादउन्मुख गणतन्त्रात्मक बहुराष्ट्रिय राज्य हो ।" नेपाल राज्य भित्र रहने केन्द्रीय (संघ) र राज्य (संघीय इकाई) हरूको नाम, उद्देश्य, कार्य र प्रकृति बारेमा समेत सक्षिप्त चर्चा गर्न सकिन्छ । साथै नेपालको राज्य क्षेत्रको

बारेमा पनि यो संविधान प्रारम्भ हुदाका बखतको क्षेत्र र यो संविधान प्रारम्भ भएपछि प्राप्त हुने क्षेत्रलाई समावेश गरी उल्लेख हुनु पर्दछ ।

जहासम्म नेपाल राष्ट्रको परिभाषाको सन्दर्भ छ, विविधतायुक्त राष्ट्रका जनतालाई एकताको सुत्रमा आबद्ध गरी राष्ट्रिय एकता र अखण्डतालाई अझ मजबुत तुल्याउने ढंगले राष्ट्रको परिभाषा गर्नु उपयुक्त देखिन्छ । अतः संविधानमा नेपाल राष्ट्रको परिभाषा देहाय बमोजिम गर्नु उपयुक्त हुनसक्छ :- "बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुधार्मिक, बहुसांस्कृतिक विशेषतायुक्त, समान आकांक्षा र नेपालको राष्ट्रिय स्वतन्त्रता, अखण्डता, राष्ट्रिय हित तथा संवृद्धिप्रति आस्थावान रही एकताको सुत्रमा आबद्ध सबै नेपाली जनता समष्टी रुपमा राष्ट्र हो ।"

२.२.४. राष्ट्रिय ऋण्डा, गान र प्रतिकहरु

२.२.४.१ संविधानमा राष्ट्रिय ऋण्डा, गान र प्रतिकहरु राख्नुको औचित्य

केही यस्ता कुराहरु हुन्छन जसलाई राष्ट्रिय एवं अन्तराष्ट्रिय क्षेत्रमा देश विशेषको राष्ट्रियताको प्रतिक वा राष्ट्रिय चिन्हका रुपमा प्रयोग गरिन्छ । यीको महत्व प्रतीकात्मक हुन्छ । यही तथ्यलाई दृष्टिगत गरेर संविधानमा राष्ट्रिय ऋण्डा, गान र प्रतिकहरु सम्बन्धी व्यवस्था गरिएको हुन्छ । यस्ता कुराहरुले अन्तराष्ट्रिय समुदायको सामु राष्ट्रको पहिचानलाई दर्शाउन सघाउ पुऱ्याएका हुन्छन् ।

२.२.४.२ विश्वका केही संविधानमा राष्ट्रिय ऋण्डा, गान र प्रतिकहरुको अवस्था

क्युवाको संविधानमा राष्ट्रिय गान र प्रतिकहरुका बारे उल्लेख भएको पाइन्छ । उत्तर कोरियाको संविधानमा राष्ट्रिय चिन्ह, ऋण्डा, राष्ट्रिय गानको बारेमा संविधानमा उल्लेख गरिएको छ । स्वीजरल्याण्डको संविधानमा यस्ता कुराहरुको बारेमा उल्लेख गरेको पाइदैन । दक्षिण अफ्रिकाको संविधानमा राष्ट्रिय गान र ऋण्डाको बारेमा उल्लेख भएको छ । प्रतिकहरुको बारेमा केही उल्लेख भएको देखिदैन । जर्मनीको संविधान (Basic law) को धारा २२ मा राष्ट्रिय ऋण्डा कस्तो रहनेछ भन्ने बारेमा उल्लेख भएको छ भने अनुसूधिमा राष्ट्रिय गानलाई राखिएको पाइन्छ ।

२.२.४.३ राष्ट्रिय ऋण्डा, गान र प्रतिकहरु सम्बन्धी हाथो संवैधानिक इतिहास

नेपालको संवैधानिक इतिहासलाई अध्ययन गर्दा नेपाल सरकार वैधानिक कानून, २००४, नेपाल अन्तरिम शासन विधान, २००७ र नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०१५ मा राष्ट्रिय ऋण्डा, गान र प्रतिकहरुका बारेमा केही उल्लेख भएको पाइदैन । नेपालको संविधान, २०१९ को धारा ५ मा राष्ट्रिय ऋण्डा र धारा ६ मा राष्ट्रिय गान इत्यादिको बारेमा उल्लेख भएको थियो । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ५ मा राष्ट्रिय ऋण्डा र धारा ७ मा राष्ट्रिय गान इत्यादिको बारेमा व्यवस्था गरेको पाइन्छ । यस्तै गरी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ६ मा राष्ट्रिय ऋण्डा को बारेमा र धारा ७ को उपधारा (१) मा नेपालको राष्ट्रिय गान र निशाना छाप नेपाल सरकारले निर्धारण गरे बमोजिम हुने भन्ने र उपधारा (२) मा नेपालको राष्ट्रिय फूल लालीगुराँस, राष्ट्रिय रङ्ग सिम्रिक, राष्ट्रिय जनावर गाई र राष्ट्रिय पक्षी डाँफे हुनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ ।

२.२.४.४ अब निर्माण हुने संविधानमा राष्ट्रिय ऋण्डा, गान र प्रतिकहरुको व्यवस्था

अब निर्माण हुने संविधानमा समेत राष्ट्रिय ऋण्डा, गान र निशाना छाप इत्यादि विषयको बारेमा आवश्यक व्यवस्था गरिनु उपयुक्त देखिन्छ । ऋण्डाको सन्दर्भमा राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय जगतमा समेत चिरपरिचित हाल कायम रहेको नेपालको राष्ट्रिय ऋण्डालाई नै यथावत कायम राख्नु उपयुक्त हुन्छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ७ को उपधारा (१) मा नेपालको राष्ट्रिय गान र निशाना छाप नेपाल सरकारले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ भन्ने प्रावधान रहेको छ । उल्लिखित संवैधानिक प्रावधान बमोजिम नै तत्कालीन सरकारले राष्ट्रिय गानको चयन गर्नका लागि सम्बन्धित विषयका विद्वान, विशेषज्ञ र प्राज्ञहरुको समिति गठन गरी सम्पूर्ण नेपालीहरुबाट राष्ट्रिय गानको लागि उपयुक्त रचना माग गरेको र प्राप्त रचनामध्ये लोकतान्त्रिक प्रकृषाबाट उत्कृष्ट रचना चयन गरी राष्ट्रिय गान निर्धारण गरेको कुरा सर्वविदितै छ । त्यसैगरी हाल कायम रहेको निशाना छाप जनआन्दोलन पश्चात लोकतान्त्रिक सरकारबाट नै निर्धारण भएको पनि विदितै छ । अतः जनमानसमा परिचित भई सकेको सोही राष्ट्रिय गान र निशाना छापलाई नै भावी संविधानले मान्यता दिई अनुसूचीमा राख्नु उपयुक्त हुन्छ । त्यसैगरी सघीय इकाइले नेपालको निशाना छापको साथमा सम्बन्धित इकाइको विधायिकाले कानूनमा व्यवस्था गरे बमोजिमको आफ्नो अलग्गै निशाना छापको प्रयोग गर्न सक्ने व्यवस्था गर्न सकिन्छ ।

जहाँसम्म प्रतिकहरूको सन्दर्भ छ, यो संविधानमा नभई नहुने अन्तरवस्तु नभएको र यसले कसैको अधिकारको सृजना गर्ने वा अधिकारबाट बञ्चित गर्ने विषय पनि नभएकोले नयाँ संविधानमा प्रतिक सम्बन्धी व्यवस्था गरिराख्न आवश्यक देखिदैन।

२.३ संविधान संशोधन प्रक्रिया

२.३.१ संविधान संशोधनको आवश्यकता र औचित्य

संविधान निर्माण गर्ने अधिकार (Constituent Power) कुनै पनि सार्वभौमसत्ता सम्पन्न राज्यको मौलिक (Original) अधिकार हो, जसको प्रयोगमा कुनै बन्देज हुदैन र जनताले निर्बाध रूपमा प्रयोग गर्दछन्। नेपाली जनता अहिले यो मौलिक अधिकार संविधानसभा माफत आफैले प्रयोग गरी भविष्यमा आफू शासित हुने संविधान लेखन प्रक्रियामा संलग्न भएका छन्। यस अवस्थामा संविधान सभा आफैमा सार्वभौम रहेको छ। यसलाई पूर्णरूपमा संविधान निर्माणको शक्ति प्राप्त छ।

समय गतिशील छ। समयको गतिशीलतासँगै देश र समाजका आदर्श, मूल्य र मान्यतामा परिवर्तन हुदै जान्छन्। राजनीतिक, आर्थिक र सामाजिक अवस्थामा पनि सोहि अनुसार परिवर्तन हुदै जान्छ। एक पटक निर्मित संविधान पनि समय सापेक्ष रूपमा परिवर्तित, परिमार्जित र परिष्कृत हुदै जानु पर्छ। यसले जनताको भावना अनुसार संशोधन हुन सक्नु पर्छ। यसै कुरालाई सम्बोधन गर्ने संविधानमा संशोधनको व्यवस्था गर्नु पर्ने हुन्छ। जनभावना अनुसार संशोधन गर्ने विधि खुला राख्न सकिएन भने परिवर्तनका लागि जनताले शान्तिपूर्ण र संवैधानिक प्रक्रियाको सट्टा क्रान्ति वा हिंसात्मक बाटो समात्न पर्ने वाध्यात्मक अवस्था आउन सक्छ। यस्तो अग्रिम संभावनालाई रोक्नका लागि नै संविधानमा संशोधनको व्यवस्था राखिएको हुन्छ। यस अर्थमा संशोधनको व्यवस्था संविधानको सुरक्षित निकास (safety valve) को रूपमा रहेको हुन्छ।

संविधान संशोधनको विधि निर्धारण गरिनु संविधान निर्माण प्रक्रियाको महत्वपूर्ण अंशको रूपमा रहेको हुन्छ। संविधान संशोधनको अधिकार प्रत्यायोजित (Delegated) अधिकारको रूपमा जनताद्वारा आफ्ना प्रतिनिधिहरूलाई प्रत्यायोजित गरिन्छ। संविधानमा संशोधनको अधिकार प्रत्यायोजित अधिकारको रूपमा मात्र रहेको हुन्छ। त्यसैले संशोधनको अधिकार प्राप्त विधायिकालाई संविधान निर्माण गर्ने सरहको अधिकार हुदैन, संविधान संशोधन गर्ने अधिकार मात्र हुन्छ। यसर्थ भनिन्छ "संविधान संशोधनको अधिकार जनतामा निहित सार्वभौम अधिकारको विस्तार हो" (The power to amend a constitution is an extension of the sovereignty of the people.)

२.३.२ संविधान संशोधन सम्बन्धमा अन्य मुलुकका संविधानमा रहेको व्यवस्थाको तुलनात्मक अध्ययन

संयुक्त राज्य अमेरिका :

- संविधानको धारा ५ (V) अनुसार अमेरिकी संविधान संशोधन गर्नको लागि दुई प्रकारले संशोधनको प्रस्ताव गर्न सकिन्छ :
 - क) कांग्रेसको दुवै सदनले दुई-तिहाई बहुमतबाट प्रस्ताव पारित गरेर
 - ख) दुई-तिहाई प्रान्तीय विधायिकाहरूको माग अनुसार संवैधानिक सम्मेलन आयोजन गरेर।
- त्यहाँ संविधान संशोधनको प्रस्तावित विधेयकलाई अनुमोदन गर्ने सम्बन्धमा दुईवटा वैकल्पिक प्रकृया अपनाउन सकिने व्यवस्था छ। ती मध्ये कुन प्रकृया अवलम्बन गर्ने भन्ने विषयमा कांग्रेसले निर्णय गर्छ।
 - पहिलो - प्रान्तीय (राज्य) विधायिकाहरू मध्ये तिन-चौथाई विधायिकाहरूले अनुमोदन गरेमा।
 - दोश्रो - प्रत्येक प्रान्तमा बोलाइएका संवैधानिक सम्मेलनहरूमा तिन-चौथाई मतबाट अनुमोदन भएमा।
- संविधान संशोधनको सम्बन्धमा देहायका सारभूत सीमाहरू किटान गरिएको पाइन्छ :
 - क) सन् १८८० भन्दा अघि कुनै पनि संशोधनबाट कुनै पनि राज्यले विदेशीहरू प्रवेश गराउन वा बसाई सराई गराउने अधिकारबाट बञ्चित नगरिने।
 - ख) पहिले लगाई आएकोमा जनगणनाको अनुपात भन्दा बढी हुने गरी नागरिकलाई प्रति व्यक्ति प्रत्यक्ष कर लगाउने व्यवस्था गर्न नपाइने।
 - ग) सम्बन्धित प्रान्तको स्वीकृति बिना सिनेटमा कुनै पनि प्रान्त (राज्य)को समान मताधिकारबाट बञ्चित गर्न नपाइने।

भारत :

भारतको संविधानको धारा ३६८ तथा संविधानका अन्य प्रावधानहरु अनुसार संविधान संशोधन सम्बन्धमा देहायको व्यवस्था गरेको पाइन्छ :

- केन्द्रीय विधायिकाका कुनैपनि सदनमा संविधान संशोधनको विधेयक प्रस्तुत गर्न सकिने
- राष्ट्रपतिको चुनाव सम्बन्धी व्यवस्था, केन्द्र शासित क्षेत्र (Union territories) को लागि उच्च अदालतको व्यवस्था गर्ने, सर्वोच्च अदालत सम्बन्धी व्यवस्था, केन्द्र र प्रान्तबीच अधिकार बाँडफाँड सम्बन्धी व्यवस्था, केन्द्रीय विधायिकामा प्रान्त (राज्य)को प्रतिनिधित्व सम्बन्धी व्यवस्था र संविधान संशोधन सम्बन्धी प्रावधान सम्बन्धमा संसदको प्रत्येक सदनमा उपस्थित भई मतदान गर्ने सदस्य संख्याको दुई-तिहाई तथा कूल सदस्य संख्याको बहुमतबाट पारित भई कम्तिमा आधा प्रान्तीय विधायिकाहरुले पारित गरेमा ।
- संघीय संरचनामा असर नपार्ने अन्य प्रावधानहरु, मौलिक अधिकारका विषयहरु संशोधन हुनका लागि संसदको प्रत्येक सदनमा उपस्थित भई मतदान गर्ने सदस्य संख्याको दुई-तिहाई तथा सो सदनको कूल सदस्य संख्याको बहुमतबाट संविधान संशोधन विधेयक पारित हुनुपर्ने ।
- प्रान्तहरुको विभाजन, समिकरण तथा राज्य पुनर्संरचनाका कुराहरु संशोधनका लागि संसदको दुवै सदनको सामान्य बहुमतबाट संविधान संशोधन विधेयक पारित हुनुपर्ने ।

अष्ट्रेलिया :

अष्ट्रेलियाको संविधान संशोधन प्रकृया देहाय बमोजिम रहेको पाइन्छ :

- संघीय संसदको प्रत्येक सदनको पूर्ण बहुमतबाट संशोधनको विधेयक पारित हुनुपर्ने ।
- संसदले संशोधनको विधेयक पारित गरेको कम्तिमा दुई महिना पछि र बढी से बढी छ महिना भित्र प्रत्येक प्रान्तमा जनमत संग्रह गराउन पर्ने ।
- कुनै पनि प्रान्तको जनमत संग्रहले मान्यता पाउन उक्त प्रान्तका कम्तिमा आधा मतदाताले जनमत संग्रहको मतदानमा सहभागी भएको हुनुपर्ने ।
- संशोधनको विधेयकलाई जनमत संग्रह गर्दा पचास प्रतिशतभन्दा बढी प्रान्तहरुमा बहुमतले अनुमोदन गरेको हुनुपर्ने र विधेयकको पक्षमा खसेको सबै प्रान्तको कूल मत जनमत संग्रहमा खसेको कूल मतको आधा भन्दा बढी हुनुपर्नेछ ।
- यसरी विधेयकलाई अनुमोदन गरी सकेपछि, राष्ट्रपतिबाट हस्ताक्षरको निमित्त गभर्नर जनरल समक्ष पेश गरिन्छ ।

क्यानाडा :

क्यानाडाको संविधानको धारा ३८-४३ सम्ममा संविधान संशोधन प्रकृयाको व्यवस्था भएको पाइन्छ जसमा देहायका प्रकृया उल्लेख छन् :

- क्यानाडाको संविधान संशोधन प्रस्ताव पारित गर्ने सम्बन्धमा दुई वटा प्रकृया छन्

क) अति विशेष प्रकृया ख) विशेष प्रकृया

- अति विशेष प्रकृया - राष्ट्रपति (महारानी), गभर्नर जनरल र सहायक गभर्नर जनरलको संवैधानिक व्यवस्था, फ्रेन्च तथा अंग्रेजी भाषाको प्रयोग, सर्वोच्च अदालतको गठन इत्यादी व्यवस्थामा संशोधन गर्दा संसद (सिनेट तथा हाउस अफ कमन्स)को दुवै सदन र प्रत्येक प्रान्तका विधायिकाले अनुमोदन गर्नुपर्छ ।
- विशेष प्रकृया - संशोधनको प्रस्तावलाई दुवै सदन (सिनेट तथा हाउस अफ कमन्स) र कम्तिमा दुई तिहाई प्रान्तहरुको विधायिकाबाट अनुमोदन हुनुपर्छ र ती अनुमोदन गर्ने प्रान्तहरुको कूल जनसंख्या क्यानाडाको कूल जनसंख्याको आधा भन्दा बढी हुन जरुरी हुन्छ ।
- कुनै संशोधनको प्रस्तावले एक वा बढी प्रान्तलाई मात्र असर पर्ने रहेछ भने सिनेट र हाउस अफ कमन्सको स्वीकृतिका साथै सम्बन्धित प्रान्तको विधायिकाको स्वीकृति पनि अनिवार्य गरेको छ (जस्तै प्रान्तको सीमा परिवर्तन, फ्रेन्च वा अंग्रेजी भाषाको प्रयोग बारे)
- संविधान संशोधन विधेयकको घोषणा हुनुपूर्व कुनै पनि प्रान्तले प्रान्तको अधिकार कटौति हुने विधेयकमा आफ्नो असहमति दर्ज गर्न सक्नेछ र त्यस्तो असहमति दर्ज गर्ने प्रान्तको हकमा सो विधेयक लागू गरिने छैन । तर प्रान्तले आफ्नो असहमति कुनै पनि बेला फिर्ता लिने सक्नेछ । असहमति फिर्ता लिए पछि संशोधनको विधेयक उक्त प्रान्तमा पनि लागू हुनेछ ।
- संविधान संशोधनको विधेयक पारित गर्ने प्रस्ताव विधिवत राखेको मितिले एक वर्ष नबित्दै वा सो मितिले तीन वर्ष बितिसकेपछि संविधान संशोधनको घोषणा गर्न सकिने छैन ।

- संघीय संसद सहितका प्रान्तीय विधायिकाबाट पारित भएको संशोधनको विधेयकलाई क्यानाडाको गभर्नर जनरलले लालमोहर लगाई घोषणा गर्नेछ ।

दक्षिण अफ्रिका :

संविधानको धारा ७४ अनुसार दक्षिण अफ्रिकाको संविधान संशोधनको प्रकृया अन्तर्गत तीन किसिमको संशोधन प्रकृया रहेको पाइन्छ :

- पहिलो प्रकृया - संविधानका आधारभूत मूल्य मान्यताहरू (सेक्सन १) तथा संशोधनको प्रकृयाको संशोधनका लागि राष्ट्रिय सभाको ७५% बहुमतबाट पारित गर्ने र प्रान्तको राष्ट्रिय परिषद्को कम्तिमा छ प्रान्तका प्रतिनिधिहरूले पारित गर्ने ।
- दोस्रो प्रकृया - मौलिक हकसम्बन्धी व्यवस्थाहरू, प्रान्तसँग सम्बन्धित विषयहरू र प्रान्तका सिमाहरूमा परिवर्तन गर्नको लागि संशोधन विधेयक राष्ट्रिय सभाको दुई-तिहाई बहुमतबाट पारित गर्ने र प्रान्तको राष्ट्रिय परिषद्का कम्तिमा ६ प्रान्तका प्रतिनिधिहरूले पारित गर्ने ।
- तेस्रो प्रकृया - संविधानका अन्य प्रावधानहरू राष्ट्रिय सभाको दुई-तिहाई बहुमतबाट पारित गर्ने
- राष्ट्रध्यक्षको हस्ताक्षर पछि संविधान संशोधनको घोषणा गर्ने ।
- संशोधनको प्रस्ताव टेबल गर्नु ३० दिन अघि राजपत्रमा प्रकाशित गर्नुपर्ने
- प्रान्तीय विधायिकाहरूको प्रतिक्रिया लिन विधेयक पठाउने
- प्रान्तको राष्ट्रिय परिषद्को स्वीकृति आवश्यक नपर्ने विषयको विधेयक राष्ट्रिय परिषद्मा सार्वजनिक बहसको निमित्त पठाउने
- यदि संशोधनको विधेयकले कुनै एक वा बढी प्रान्तलाई मात्र असर पार्छ भने सो प्रान्तका विधायिकाको स्वीकृति विना राष्ट्रिय सभाले संविधान संशोधनको विधेयक पारित गर्ने नपाउने ।

स्वीट्जरल्याण्ड :

स्वीट्जरल्याण्डको संविधानको धारा १३८, १३९ र १४० मा संविधान संशोधनसँग सम्बन्धित छन् । जो यस प्रकार छ :

- धारा १३८ मा एकलाख मताधिकार प्राप्त स्वीस जनताले संघीय संविधानको पूर्ण परिमार्जनको लागि प्रस्ताव गर्न सक्ने र यस्तो प्रस्ताव उपर जनमत संग्रह गर्नुपर्ने प्रावधान रहेको छ ।
- धारा १३९ मा एकलाख मताधिकार प्राप्त स्वीस जनताले संघीय संविधानको आंशिक संशोधनको लागि प्रस्ताव राख्न सक्ने कुरा उल्लेख छ । यसरी गरिने संशोधनको प्रस्ताव सामान्य सुझावको ढाँचामा वा मस्यौदाको रूपमा समेत हुन सक्नेछ । यदि कुनै नयाँ योजनाको ढालनी एकताको सिद्धान्त, विषयवस्तुको एकताको सिद्धान्त वा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनका बाध्यकारी नियमसँग मेल नखाने खालको भएमा संघीय व्यवस्थापिकाले त्यस्तो प्रस्तावलाई आंशिक वा पूर्ण रूपमा अमान्य घोषणा गर्न सक्नेछ । संघीय विधायिकाले यस्तो संशोधनको प्रस्तावलाई साधारण सुझावको रूपमा स्वीकृत गरेमा संशोधन प्रस्तावको आसय अनुरूप आंशिक संशोधनको प्रस्ताव तयार गर्नेछ र सो प्रस्तावलाई जनता र क्यान्टोन समक्ष निर्णयार्थ पेश गर्नेछ । संघीय विधायिकाले अस्वीकार गरेको अवस्थामा पनि त्यस्तो विषय जनता समक्ष निर्णयका लागि पठाउने र संशोधनको प्रस्तावलाई अगाडी बढाउने वा नबढाउने निर्णय जनताले नै गर्नेछन् । यदि जनताले संशोधनको प्रस्तावलाई स्वीकार गरेमा संघीय विधायिकाले तदनुरूप संशोधनको मस्यौदा तयार पार्नेछ ।

जनताले संशोधनको प्रस्ताव गर्दा मस्यौदाको ढाँचा सहित गरेमा संघीय विधायिकाको समर्थन वा इन्कारि के हो भन्ने कुराको सिफारिश सहित आफ्नै प्रति मस्यौदा सहित जनता र क्यान्टोन समक्ष निर्णयको लागि पठाइन्छ ।

स्वीस जनता र क्यान्टोनहरूले संशोधनको प्रस्ताव र संशोधनको मस्यौदा उपर एकैसाथ अभिमत व्यक्त गर्नेछन् । मतदाताहरूले दुवै मस्यौदालाई अनुमोदन गर्न सक्नेछन् । जनताले कुन मस्यौदालाई रुचाएका हुन् भन्ने कुरा संकेत गर्न सक्नेछन् र त्यस्ता दुवै मस्यौदाहरू स्वीकृत भएको हुनुपर्नेछ । कुनै एउटा मस्यौदा जनमतबाट पारित भएको अर्को मस्यौदा क्यान्टोनबाट पारित भएको अवस्थामा कुनै पनि मस्यौदा लागू हुन सक्ने छैन ।

- धारा १४० मा देहायका विषयहरू जनता र क्यान्टोनसमक्ष मतदानको लागि प्रस्तुत गरिने व्यवस्था छ :

(क) संघीय संविधानको परिमार्जन,

(ख) सामुहिक सुरक्षाको लागि कुनै संगठनहरू वा बहुराष्ट्रिय समुदायहरूमा प्रवेश गर्ने विषय,

(ग) कुनै संवैधानिक आधार नभएका तर आवश्यक भनिएको संघीय विधेयक जसको वैधता एक वर्ष नाघेको छ र यस्तो विधेयक संघीय विधायिकाबाट पारित भएको एक वर्ष भित्र जनमतको लागि पेश गर्नु पर्नेछ ।

सोही धारामा देहाएका विषयहरु जनताको मतको लागि पेश गरिनेछन् भन्ने उल्लेख छ :

अ) संघीय संविधानको समग्र परिमार्जनको लागि जनताद्वारा गरिएका चालनीहरु

आ) संघीय संविधानको आंशिक परिमार्जनको लागि जनताद्वारा साधारण सुझावको रुपमा संशोधनको प्रस्ताव गरिएको तर संघीय विधायिकाबाट इन्कार गरिएको विषय,

इ) दुवै संसदीय अंगहरुको असहमति रहेको सम्पूर्ण संविधानको परिमार्जन गर्ने वा नगर्ने भन्ने विषय

चीन :

चीनको संविधानको धारा ६४ मा संविधान संशोधन सम्बन्धी व्यवस्था छ । जो यस प्रकार छ :

- संविधानको संशोधनको प्रस्ताव राष्ट्रिय जनप्रतिनिधिसभाको स्थायी समिति वा राष्ट्रिय जनप्रतिनिधिसभाको पाँच भागको एक भागभन्दा बढी प्रतिनिधिहरुले प्रस्ताव राख्नुपर्नेछ र प्रतिनिधिसभाका सबै सदस्यहरुको दुई तिहाइभन्दा बढीको बहुमतले पारित गर्नेछ ।
- विधेयकहरु र प्रस्तावहरु राष्ट्रिय जनप्रतिनिधिसभाका प्रतिनिधिहरुको आधाभन्दा बढीको बहुमतले पारित गरिनु पर्छ ।

२.३.३ संशोधनका सन्दर्भमा नेपालको संवैधानिक इतिहास

नेपाल सरकार वैधानिक कानून, २००४ र नेपाल अन्तरिम शासन विधान, २००७ मा संशोधन सम्बन्धी कुनै व्यवस्था रहेको देखिदैन । अन्य संविधानका प्रावधानहरु यसप्रकार रहेका छन् ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०१५ : यस संविधानको धारा ५३ मा संविधान संशोधनका सम्बन्धमा रहेको व्यवस्था निम्नलिखित रहेको पाइन्छ ।

- (१) संसदको दुवै सदनबाट पास भएको विधेयकमा श्री ५ बाट स्वीकृती बक्सी लालमोहर लागे पछि त्यसद्वारा संसदले यस संविधानको कुनै पनि कुरालाई संशोधन वा खारेज गर्न सक्दछ । तर,
- (क) संविधानमा संशोधन गर्ने विधेयकको नाम संविधान संशोधन विधेयक भनिनेछ र संविधान संशोधन सम्बन्धी वाहेक अन्य कुनै कुरा त्यसमा रहने छैन ।
- (ख) प्रतिनिधि सभा तथा महासभाको वेग्ला वेग्लै बैठकमा विधेयकको अन्तिम पठन हुँदा उक्त सदनहरुका सबै सदस्य संख्याको कमसेकम दुई तिहाई सदस्यहरुको समर्थन प्राप्त भएन भने त्यो विधेयक उक्त सभाहरुमा पास भएको मानिने छैन ।
- (ग) श्री ५ को स्वीकृतिको लागि पेश हुँदा त्यो विधेयकमा अध्यक्ष तथा सभामुखद्वारा यो उपधाराको उपबन्धहरु पालना गरिएको व्यहोराको प्रमाणपत्र स्वहस्ताक्षित भएको हुनेछ ।
- (घ) स्वीकृति बक्सने या नबक्सने निधो श्री ५ बाट मौसूफको स्वविवेकमा गरिबक्सनेछ ।

नेपालको संविधान, २०१९ : यस संविधानको धारा ८२ मा संविधान संशोधनका सम्बन्धमा रहेको व्यवस्था निम्नलिखित रहेको पाइन्छ ।

(१) यो संविधानको संशोधन श्री ५ बाट शाही घोषणाद्वारा हुन सक्नेछ ।

(२) श्री ५ बाट उपधारा (१) अन्तर्गतको अधिकारको प्रयोग विशेष समितिसँग परामर्श लिई गरिबक्सनेछ ।

(३) यस धारा अन्तर्गत श्री ५ बाट शाही घोषणाद्वारा गरिबक्सनेको संशोधन यो संविधानको अभिन्न अंग हुनेछ ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ : यस संविधानको धारा ११६ मा संविधान संशोधनका सम्बन्धमा रहेको व्यवस्था निम्नलिखित रहेको पाइन्छ ।

(१) यस संविधानको प्रस्तावनाको भावनाको प्रतिकूल नहुने गरी संविधानको कुनै धारालाई संशोधन वा खारेज गर्ने विधेयक संसदको कुनै सदनमा प्रस्तुत गर्न सकिनेछ । तर यो धारालाई संशोधन गरिने छैन ।

(२) उपधारा (१) बमोजिम पेश भएको विधेयक संसदको प्रत्येक सदनमा सो सदनको सम्पूर्ण सदस्य संख्याको कम्तीमा दुईतिहाई सदस्यहरु उपस्थित भई उपस्थित सदस्य संख्याको दुईतिहाई बहुमतबाट पारित भएमा श्री ५ को स्वीकृतिको लागि पेश गरिनेछ र श्री ५ बाट मौसूफसमक्ष पेश भएको तीस दिनभित्र त्यस्तो विधेयक स्वीकृत गर्न वा पुनर्विचारका लागि आफ्नो सन्देश सहित उत्पत्ति भएको सदनमा फिर्ता पठाउन सकिबक्सनेछ ।

(३) उपधारा (२) बमोजिम श्री ५ बाट कुनै विधेयक फिर्ता पठाइबक्सकोमा संसदको दुवै सदनमा सो विधेयक उपर पुनर्विचार गरिनेछ र उपधारा (२) को प्रक्रिया अपनाई मूल रुपमा वा संशोधन सहित सो विधेयक श्री ५ को स्वीकृतिका लागि पुनः पेश भएमा त्यसरी पेश भएको तीस दिनभित्र त्यस्तो विधेयक उपर श्री ५ बाट स्वीकृति प्रदान गरिबक्सनेछ ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १४८ मा संविधान संशोधनका सम्बन्धमा रहेको व्यवस्था निम्नलिखित रहेको पाइन्छ ।

(१) संविधानको कुनै धारालाई संशोधन वा खारेज गर्ने विधेयक व्यवस्थापिका-संसदमा प्रस्तुत गर्न सकिनेछ ।

(२) उपधारा (१) बमोजिम पेश भएको विधेयक व्यवस्थापिका-संसदमा तत्काल कायम रहेका सम्पूर्ण सदस्य संख्याको कम्तीमा दुई तिहाई सदस्यहरूको बहुमतबाट स्वीकृत भएमा विधेयक पारित भएको मानिनेछ ।

२.३.४ संविधान संशोधनको सन्दर्भमा आधारभूत संरचनाको सिद्धान्त

संशोधनको अर्थ सामयिक सुधार हो, आमूल परिवर्तन होइन । आमूल परिवर्तन भनेको पहिलेको संविधानको समाप्ती र अर्को संविधानको प्रारम्भबाट मात्र संभव हुन्छ । संविधान निर्माण गर्ने जुन शक्ति हो सो को प्रयोग गरिएर निर्धारण गरिएका केहि मूलभूत मूल्य र मान्यताहरूको संशोधन प्रत्यायोजित अधिकारको प्रयोगगर्ने विधायिकी अंगले गर्न सक्दैन, संशोधनको अधिकारबाट त्यो संभव हुदैन भन्ने दर्शनको आधारमा आधारभूत संरचनाको सिद्धान्तको जन्म भएको हो । संविधानका आधारभूत मूल्य र मान्यताहरूमा संशोधन गर्दा संविधानको मूल स्वरूपमा आधारभूत परिवर्तन हुनजान्छ भन्ने आधारमा कतिपय प्रावधानलाई असंशोधनीय बनाई आधारभूत संरचनाका रुपमा राखिएको हुन्छ । यस्तो प्रावधान राख्दा त्यस्तै विधायिकाको संशोधनको अधिकारमा सारभूतरूपमा (substantially) सीमा लगाउने काम गर्दछ ।

यसरी संविधान संशोधनको विधायिकी अधिकारमा लगाईने सारभूत सीमाका दुईवटा आयामहरु रहेका छन । अभिव्यक्त सीमा (Expressed Limitation) र अन्तर्निहित सीमा (Implied Limitation) । संविधानका प्रावधानमा नै स्पष्ट रुपले यो प्रावधान वा यो पक्ष संशोधन गर्न सकिने छैन भनेर उल्लेख गरी लगाईने सीमालाई अभिव्यक्त सीमा भनिएको छ । अमेरिकी संविधानको धारा ५ ले सिनेटमा राज्यको समान प्रतिनिधित्वका बारेमा संशोधन गर्न नसकिने (No State, without its consent, shall be deprived of its equal suffrage in the Senate) गरी आधारभूत संरचनाको सिद्धान्तलाई बल प्रदान गरेको छ । जर्मनीको Basic Law को धारा ७९(३) ले आधारभूत संरचनाको व्यवस्था गरी त्यस्ता केही विषयहरूलाई संशोधनको विषय बनाउन नसकिने (Amendment to this Basic Law affecting the division of the Federation into States (Länder), their participation on principle in the legislative process, or the principles laid down in Articles (1 and) 20 are inadmissible) भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरिएको पाइन्छ । इटलीको संविधानको धारा १३९ ले "The Republican form of the state may not be changed by way of Constitutional Amendment" भनी यो सिद्धान्तलाई आत्मसात गरेको छ । कम्बोडियाको संविधान १९९३ को धारा १३४ ले "Any revision of amendment affecting the system of liberal and pluralistic democracy and the regime of constitutional monarchy shall be prohibited" भनेको छ । बेल्जियमको १९७० को संविधानको धारा १८७ ले "The Constitution may not be wholly or partially suspended" भनेको छ । यी सबै अभिव्यक्त सीमाका उदाहरण हुन ।

अर्को तर्फ लिखित संविधान अवलम्बन गर्ने वित्तिकै त्यसका केही अन्तर्निहित मौलिक मूल्य र मान्यताहरु हुन्छन जुन संशोधन गर्न सकिदैन यसको निरोपण समय र परिस्थित अनुरूप विवादित घटना पिच्छे (case to case basis) सर्वोच्च न्यायलयले गर्ने अधिकार राख्दछ । संविधानले लिखित रुपमा कुनै सीमा लगाउन आवश्यक नै छैन भन्ने अन्तर्निहित सीमा सम्बन्धी सिद्धान्तको मान्यता रही आएको छ । उदाहरणको लागि भारतको संविधानमा कुनै अभिव्यक्त सीमा लगाईएको छैन र छैन तर सर्वोच्च अदालतले विभिन्न मुद्दामा भएका व्याख्याबाट असंशोधनीय भनिएका विषयवस्तुहरूमा संविधानको सर्वोच्चता, लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक स्वरूपको सरकार, धर्मनिरपेक्षता, शक्तिपृथकीकरण, संघीय स्वरूपको संविधान, राष्ट्रिय एकता र अखण्डता, राज्यको सार्वभौमिकता, सामाजिक, आर्थिक एवं राजनीतिक न्याय, स्वतन्त्र न्यायपालिका, आवधिक निर्वाचन, विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता, आस्था, विश्वास र आराधनाको स्वतन्त्रता, अवसर र हैसियतमा समानता जस्ता विषयहरु समेटिएका छन ।

सबै लिखित संविधानहरूले केही आधारभूत एवं मौलिक संवैधानिक मूल्य र मान्यताहरूलाई अंगालेका हुन्छन् । यस्ता मूल्य र मान्यताहरूलाई संविधान संशोधनको माध्यमबाट परिवर्तन गर्न नदिने गरी विधायिकाको अधिकारमा सारभूत

रूपमा बन्देज लगाउने सिद्धान्त नै आधारभूत संरचनाको सिद्धान्त हो । आधारभूत संरचनाको सिद्धान्तले के मान्यतालाई अंगिकार गरेको हुन्छ भने संविधान संशोधन गर्ने विधायिकी अधिकारमित्र केही सीमितताहरु पनि अन्तरनिहित हुन्छन् र विधायिकाले संविधानको आधारभूत खरिबलाई बिगाने, कमजोर पार्ने, नाश गर्ने, बर्खाउने वा परिवर्तन गर्ने गरी आफ्नो संशोधनको अधिकार प्रयोग गर्न सक्दैन । यो सिद्धान्तले संविधान निर्माताको मौलिक मान्यताहरुको सम्मान र संरक्षण गर्ने उद्देश्य ग्रहण गरेको मानिन्छ । संविधानलाई बहुमतको उन्मादबाट जोगाउनु (Safeguard against majoritarian whim) नै यस सिद्धान्तको सर्वाधिक महत्वपूर्ण पक्ष मानिन्छ । आधारभूत संरचना भन्दा बाहिर गएर संविधानको संशोधन भएमा न्यायिक पुनरावलोकनबाट अदालतले शून्य घोषणा गर्न सक्दछ ।

हाम्रो सन्दर्भमा चर्चा गर्दा संविधानसभामा संविधान निर्माण गर्ने Original constituent power रहेको छ । अतः व्यवस्थापिकालाई संविधान संशोधन गर्ने अधिकार रहने भएतापनि Original constituent power अन्तर्गत निर्मित संविधानले आत्मसात गरेका आधारभूत मूल्य र मान्यता विपरित संविधान संशोधन गर्ने अधिकार रहनु हुदैन भन्ने एउटा बलियो मत छ । उनीहरुले Amending power vested in a legislature cannot be said to be another form of constituent power भन्ने कुरालाई आधार लिन्छन् ।

यो सिद्धान्तको पक्षमा व्यक्त गरिने तर्कहरु

- संविधान संसदमा प्रचण्ड बहुमत ल्याउने सत्ताधारी दलको हतियार हुनबाट जोगिने,
- संवैधानिक स्थायित्व कायम रहन सक्ने,
- राजनैतिक प्रणालीमा स्थायित्व कायम हुने र
- जनताको मौलिक हक अधिकारको संरक्षण हुने ।

यो सिद्धान्तको विरोधमा आउने तर्कहरु :

- संविधानसम्मत र शान्तिपूर्ण रूपमा सार्वभौम शक्तिको प्रयोग गर्ने माध्यम अवरुद्ध हुन सक्ने,
- जनताको इच्छा अनुसार शान्तिपूर्ण तवरमा संविधानमा परिवर्तन गर्नमा रोक लगाउने हुँदा क्रान्ति र हिंसाको माध्यम अपनाउनु पर्ने बाध्यता हुने,
- यसबाट न्यायिक सर्वोच्चता न्यायिक निरंकुशतामा परिणत हुने डर रहने,
- आधारभूत तत्वहरु के के हुन् भन्ने निश्चित नहुँदा राजनैतिक अन्यौल उत्पन्न हुने सम्भावना हुने,
- अप्रत्यक्ष रूपमा सर्वोच्च अदालतलाई Constituent power प्रदान गर्ने र
- वर्तमान पुस्ताले भविष्यको पुस्ताको आत्मनिर्णयको अधिकारलाई कुण्ठित तुल्याउने ।

भारतको संवैधानिक इतिहासको प्रभावबाट हाम्रो देशमा आधारभूत सिद्धान्तको बारेमा खुबै चर्चा हुने गरेको छ । शुरुमा संविधान लागू हुँदा भारतको संविधानले आधारभूत संरचनाको सिद्धान्तलाई आत्मसात गरेको थिएन । संविधानले आधारभूत संरचना भनेका यी यी हुन् भनी सूचीकृत गरेको तथै न्यायिक पुनरावलोकनको अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत भारतको सर्वोच्च अदालतले त्यस सिद्धान्तलाई स्थापित गरेको हो । विधायिकाले मौलिक हकमा बन्देज लगाउने गरी संविधान संशोधन गर्न सक्छ सक्दैन भन्ने व्यापक बहसको सन्दर्भमा त्यहाँको सर्वोच्च अदालतले केशवानन्द भारती वि.स्टेट अफ केरला १९७३ को मुद्दामा आधारभूत संरचना विपरित हुने गरी संविधान संशोधन गर्न नसक्ने भनी सिद्धान्त स्थापित गरेको हो । सो सिद्धान्तलाई त्यसपछि विभिन्न मुद्दाहरुमा समेत आत्मसात गरिदै आएको पाईन्छ र यसको दायरालाई फराकिलो पारिएको छ ।

नेपालका सन्दर्भमा आधारभूत संरचनाको सिद्धान्तलाई पहिलो पल्ट २०४७ सालको संविधानले आत्मसात गर्दै संविधान संशोधन गर्ने संसदको अधिकारलाई सीमित तुल्याएको थियो । संविधानमा कुन कुन विषयलाई आधारभूत संरचनाका रूपमा राखिएको थियो भन्ने सम्बन्धमा स्पष्ट सूची नबनाइएको भएतापनि प्रस्तावनाको भावना र संविधान संशोधनको प्रक्रिया रहेको धारा ११६ स्वयंलाई असंशोधनीय बनाई त्यसलाई व्यक्त गरिएको थियो । संविधानको प्रस्तावनाको भावना भन्ने अभिव्यक्तिका आधारमा हेर्दा आधारभूत मानव अधिकार, बालिग मताधिकार, संसदीय शासन प्रणाली, संवैधानिक राजतन्त्र, बहुदलीय प्रजातन्त्र, स्वतन्त्र एवं सक्षम न्याय प्रणाली, कानूनी राज्यको अवधारणा आदी विषयहरुलाई आधारभूत संरचनाका रूपमा असंशोधनीय प्रावधान भनी बुझ्न सकिने अवस्था थियो ।

२.३.५ संविधान संशोधनमा कठोर र नमनशील कस्तो विशेषता बहिर्कार गर्ने

सामान्यतया लिखित संविधान कठोर हुन्छ भन्ने मानिन्छ । तरपनि जुन संविधानलाई सजिलैसँग अथवा सामान्य कानून जस्तो सहजै संशोधन गर्न सकिन्छ र हाम्रो प्रकृया अपनाउनु पर्ने हुन्छ त्यसलाई कठोर संविधान भनिन्छ । त्यसको

विपरित सामान्य कानून सरह वा छोटो प्रकृयाबाट संशोधन गर्न सकिने संविधानलाई लचिलो वा नमनशील संविधान भनिन्छ । संविधानमा रहेको संशोधन सम्बन्धी व्यवस्थाको आधारमा भारतको संविधानलाई लचिलो संविधान मानिन्छ भने अमेरिकी संविधानलाई कठोर संविधान मानिन्छ । तर अदालतको व्याख्याबाट भारतको संविधानमा केही कठोरताको गुण र अमेरिकाको संविधानमा केही नमनशीलताको गुण थपिन पुगेको देखिएको छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले व्यवस्थापिका संसदको दुई तिहाई बहुमतबाट संविधानका कुनै पनि प्रावधान संशोधन हुन सक्ने व्यवस्था गरेको हुँदा यसलाई नमनशील संविधान भन्न सकिन्छ ।

संविधानलाई वर्गीकरण गर्दा संविधान संशोधन सम्बन्धी व्यवस्थाका आधारमा पनि वर्गीकरण गर्ने गरिएको छ । त्यसरी वर्गीकरण गर्दा कठोर संविधान र नमनशील संविधानमा विभाजन गरिन्छ । संविधान देशको मूल कानून । Fundamental Law of the Land हो, यसको निर्माणको प्रकृया र यसमा गरिने संशोधनका दृष्टिले हेर्दा यो अन्य सामान्य कानून भन्दा फरक हुन्छ । अन्य सामान्य कानून जस्तो व्यवस्थापिकाको सामान्य बहुमतबाट बन्ने, संशोधन हुने र खारेज हुने व्यवस्था संविधानका हकमा उचित हुन्न भनिन्छ । यदि संविधान अन्य कानून जस्तै व्यवस्थापिकाको सामान्य बहुमतको आधारमा हुने र त्यसको संशोधन पनि त्यसरी नै गरिने हो भने संविधान मूल कानूनको रूपमा रहदैन । लिखित संविधान भएका प्रायः सबै मुलुकमा संविधान संशोधन सामान्य कानून सरह हुन नसक्ने व्यवस्था आत्मसात गरिएको हुन्छ । संविधानको निर्माण र संशोधन प्रक्रियाले पनि संविधानलाई अन्य कानून भन्दा पृथक् तुल्याएको हो ।

कठोर संविधानका गुणहरू

- संविधान स्पष्ट, दीर्घो र निश्चित हुन्छ । संविधानका मूल्य र मान्यताहरू नष्ट हुन पाउँदैनन् ।
- जघाभावी संशोधन गर्न नसकिने हुँदा जनताका मौलिक अधिकार र स्वतन्त्रताको प्रत्याभूति हुन्छ ।
- हतारमा संविधान संशोधन हुँदैन र जनताको प्रत्यक्ष/अप्रत्यक्ष सहभागिता हुन्छ । सावधानीपूर्वक र संवेदनशीलता अपनाई संशोधन हुन्छ ।
- बहुमतको उन्मादबाट संविधान सुरक्षित हुनसक्छ ।
- राजनैतिक स्थायित्व हुनसक्छ ।
- अदालतको भूमिका महत्वपूर्ण हुने हुँदा कानूनी राजको संरक्षण हुनसक्छ ।

अवगुणहरू

- जनइच्छा र आकांक्षाको संवेधन गर्न वा सो अनुसार परिवर्तन गर्न गाह्रो हुनसक्छ ।
- कठोर संविधानले जनविद्रोह र असन्तुष्टिको कारण राज्य टुक्रिने सम्भावना रहन सक्छ ।
- हिजोका पुस्ताको मूल्य र मान्यताहरूलाई पछिस्मका जनताले आत्मसात गरिरहनुपर्ने हुनसक्छ ।
- न्यायिक सक्रियता कायम हुने हुनाले न्यायिक स्वच्छता र निरंकुशता बढ्ने सम्भावना हुने ।

नमनशील संविधानका गुणहरू

- संवैधानिक गतिशीलता कायम हुने, जनइच्छा बमोजिम संशोधन भई रहने भएकोले संवैधानिक प्रक्रिया र शासकीय प्रक्रियामा जनसहभागिता भईरहने अवस्था हुन्छ ।
- यस्तो गुण विद्यमान भएको संविधान रहेको मुलुकमा विद्रोह र गृहयुद्धको संभावना कम हुन्छ ।
- संशोधनको अधिकारयुक्त संसद माफत जनताको प्रत्यक्ष शासन कायम हुन्छ । अदालतको स्वेच्छाचारितामा शासन हुने अवस्था आउँदैन ।

अवगुणहरू

- सधैं परिवर्तन हुने भएकोले संविधान अप्पट भई राजनीतिक व्यवस्था स्थायी र स्थिर हुन सक्दैन ।
- जनतालाई सदैव आफ्नो अधिकार गुम्ने घास भई रहन्छ ।
- शासन व्यवस्थाको राजनीतिक शक्ति जुन पार्टीको हातमा हुन्छ उसै पार्टीको इशारामा देश चल्ने अवस्था आउँछ । बहुमतको बोलबाला रहन्छ ।

संविधान एउटा गतिशील दस्तावेज हुँदा त्यो वैशिष्ट्यलाई जोगाउनका लागि पनि संशोधन प्रक्रियालाई त्यति धेरै कठिन तुल्याउनु हुँदैन, जस्तै जनइच्छा समेट्न नसकोस र संविधानको संशोधन गर्नु भन्दा जनताको ध्यान नयाँ संविधान निर्माणप्रति केन्द्रित हुन नपुगोस् । यसको सट्टा संविधानमा यस्तो व्यवस्था गर्ने मनासिब हुन्छ जसले जन आकांक्षालाई समय सापेक्षित रूपमा सम्बोधन गर्न सकोस । संविधान संशोधनको प्रक्रियामा रहेको कठोरता वा लचकतालाई निरपेक्ष

रूपमा नभै सापेक्षतामा विचार गर्नु पर्छ । संविधानको गतिशीलता कायम गर्ने कोषबाट हेर्दा संशोधनमा लचिलो व्यवस्था रहेको संविधानले आफूलाई जीवन्त राख्ने संभावना बोकेको हुन्छ भने संविधानको निश्चितताका दृष्टिले हेर्दा कठोर संविधानले आफ्नो अस्तित्व जोगाई राख्ने संभावना अत्यधिक रहेको हुन्छ । व्यावहारिक दृष्टिले हेर्दा संविधानको गतिशीलता कायम राख्नु जति महत्वपूर्ण हुन्छ निश्चितता कायम राख्नु पनि उत्तिकै महत्वपूर्ण हुने हुँदा यिनको उचित संयोजन वा तालमेल अपरिहार्य हुन्छ । संशोधनका दृष्टिले कठोर भनिएको संविधान पनि व्यवहारमा अत्यन्त लचिलो हुन पुगेको (स्वीस संविधानलाई अत्यन्त कठोर संविधान भनिन्छ तापनि कतिपय नमनशील संविधान भन्दा पनि सहज रूपमा संशोधन भएको पाइन्छ) र नमनशील भनिएको संविधान पनि व्यवहारमा अत्यन्त कठोर हुन सक्दछ । अमेरिकी संविधान औपचारिक संशोधनको दृष्टिले कठोर सावित भएपनि सर्वोच्च अदालतको सिर्जनशील व्याख्याको कारण समय सापेक्षित रूपमा विकसित भई जीवन्त दस्तावेजको रूपमा कायम छ ।

२.३.६ संविधान संशोधनमा संघ र संघीय इकाईका विधायिकाको भूमिका

संविधानसभाले गरेको घोषणा अनुसार नेपालको अबको शासन प्रणाली संघीय प्रणालीमा आधारित हुनेछ । संघीय प्रणालीमा साझा शासन र स्वशासन (Shared rule and Self rule) को आधारमा शासनको सञ्चालन हुने कुरालाई आत्मसात गरिएको हुन्छ । यसमा जनतालाई बढी भन्दा बढी अधिकार सम्पन्न बनाउने तथा आफ्नो शासन आफैँद्वारा निर्मित नियमको आधारमा गर्ने प्रणाली स्थापित हुन्छ । यसर्थ अबको नेपालमा जनतालाई हरेक निर्णय प्रक्रियामा सहभागी गराइनु पर्ने प्रणाली स्थापित हुन गइरहेको भन्न सकिन्छ । त्यसकारण अबको संविधानको संशोधनमा संघीय इकाईका विधायिकाको पनि अधिकार सुनिश्चित हुनु पर्छ ।

औपचारिक संविधान संशोधन प्रक्रियामा मुलतः ३ चरण रहेका हुन्छन् । संशोधनको प्रस्ताव पेश गर्ने, प्रस्तावमाथि छलफल गरी तार्किक निष्कर्षमा पुऱ्याउने अर्थात् प्रस्ताव पारित गर्ने र प्रस्तावलाई अन्तिम स्वीकृति प्रदान गर्ने । यी चरणहरू मध्ये पहिलो र दोश्रो चरण अत्यन्त महत्वपूर्ण हुन्छन् । तेस्रो चरण एक प्रकारले औपचारिक प्रकृतिको हुन्छ । जसमा प्रायः विधायिकाबाट पारित संशोधन विधेयकमा राष्ट्र प्रमुखबाट प्रमाणिकरण गर्ने काम हुन्छ । संविधान निर्माणको क्रममा संविधान संशोधनको विधि र प्रक्रिया निर्धारण गर्दा यी तिनै चरणहरूबारे स्पष्ट व्यवस्था हुन बाञ्छनीय हुन्छ ।

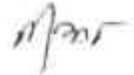
संविधान संशोधनको पहिल गरी विषयलाई प्रस्तावको रूपमा उठान गर्ने कसलाई अधिकार दिइएको छ भन्ने कुराले महत्वपूर्ण स्थान राख्दछ । शुरुको प्रस्तावमा समेटिने विषयवस्तुले त्यसमाथिको छलफल र निष्कर्षमा समेत प्रभाव पर्ने हुन्छ । विषयको उठान भै सकेपछि त्यसलाई तार्किक निष्कर्षमा पुऱ्याउने संयन्त्र पनि स्थापित हुन्छ नै । संविधान संशोधनको दोश्रो चरण, प्रस्तावमाथिको छलफल र त्यसलाई निष्कर्षमा पुऱ्याउने प्रक्रिया अर्थात् प्रस्ताव पारित गर्ने नगर्ने निर्णयको प्रक्रिया निर्णायक रूपमा रहेको हुन्छ । यसमा के कस्तो प्रक्रिया अपनाई के-कस्तो कति मतको आधारमा प्रस्तावलाई पारित गर्ने नगर्ने भन्ने निर्णय हुन्छ ।

अमेरिकी संविधानले संशोधनमा राज्यका विधायिकाको भूमिका अनिवार्य बनाएको छ । इथियोपियाको संविधानले पनि त्यसलाई अनिवार्य मानेको छ (धारा ९३) । भारतमा संविधान संशोधनका केही व्यवस्थाको संशोधनमा राज्य विधानसभाको भूमिका नदिएपनि सातौँ अनुसूधिको संशोधन समेतमा आधा राज्य विधानसभाले अनुमोदन गर्नु पर्ने व्यवस्था गरेको छ । क्यानडाको संविधानको धारा ३८ ले संघीय विधायिका र Legislative Assembly of Province दुवैले संशोधन प्रस्ताव पास गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । त्यसैगरी धारा ४६ ले सिनेट, हाउस अफ कमन्स वा Legislative Assembly of Province ले संशोधनको प्रस्ताव राख्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ । दक्षिण अफ्रिकाको National Council of Province मध्ये ६ बटाको समर्थन हुनु पर्ने व्यवस्था रहेको छ ।

२.३.७ संविधान संशोधनमा जनमत संग्रह वा प्रत्यक्ष लोकतन्त्रको अभ्यास

सिद्धान्ततः संविधानका हरेक प्रवधानहरूको संशोधनमा जनताको प्रत्यक्ष सहभागिता सुनिश्चित गर्नु अत्यन्त राम्रो हो । किनकी यसले संविधान संशोधनमा जनताको निर्णायक भूमिका अनुभूति हुने र उनीहरूको स्वामित्व स्थापित गर्छ । तर हरेक प्रावधानहरूमा यी प्रक्रिया अपनाउदा धेरै समय लाग्न सक्छ, खर्चिलो हुन सक्छ र जुन उद्देश्यको लागि संशोधन गर्न लागिएको हो सो प्राप्ती नहुन सक्दछ । यसैले सबै विषयको संशोधनमा जनमतमा जान बाञ्छनीय हुन सक्दैन ।

स्पेनको संविधानको धारा ९२ ले Political decision of special importance may be submitted for a Consultative Referendum of all the citizen भनेको छ । स्वीट्जरलैण्डको संविधानमा १ लाख जनताले

हस्ताक्षर गरी संविधान संशोधनको प्रस्ताव राख्न सक्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ । डेनमार्कको संविधानको धारा ८८ ले संसदबाट पारित विधेयक जनताबाट अनुमोदनका लागि जनमतसंग्रहमा लानु पर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

२.३.८ भावी संविधानको संशोधनमा अवलम्बन गर्ने उपयुक्त हुने प्रक्रिया

संविधान संशोधन सम्बन्धी व्यवस्था गर्दा नेपाल राजतन्त्रात्मक व्यवस्थाबाट गणतन्त्रात्मक व्यवस्थामा, एकात्मक स्वरूपको राज्य संरचनाबाट संघात्मक स्वरूपको राज्य संरचनामा जाने निर्णय भई सकेको तथा जनताको प्रत्यक्ष अभिमतको आधारमा संविधानसभाको निर्वाचन भई लोकतान्त्रिक अभ्यासबाट संविधान निर्माण भएको सन्दर्भमा भावी संविधानमा केही मौलिक मूल्य र मान्यताहरू समावेश हुने तथ्यलाई मध्यनजर गर्नु पर्ने आवश्यकता छ । तसर्थ जनतामा निहित सार्वभौमसत्ता, गणतन्त्रात्मक व्यवस्था, विधिको शासन, स्वतन्त्र न्यायपालिका, मौलिक अधिकार, मानव अधिकार, प्रेस स्वतन्त्रता, बहुलवाद, बहुदलीय प्रतिस्पर्धा, बालिग मताधिकार र आबधिक निर्वाचन सम्बन्धी लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यताहरूलाई संविधानको आधारभूत चरित्रको रूपमा स्थापित गर्दै ती मान्यताहरूको प्रतिकूल हुने गरी संविधानको संशोधन गर्न नसकिने गरी अभिव्यक्त रूपमा संशोधनको अधिकारमा सारभूत सीमा लगाउनु उपयुक्त हुनेछ । तर उल्लिखित मूल्य र मान्यताहरूलाई सुदृढ गर्ने गरी संविधानको कुनै प्रावधानलाई संशोधन गर्न भने यो व्यवस्थाले कुनै बाधा पुऱ्याएको मानिदैन ।

असंशोधनीय मूल्य र मान्यताहरूको अधीनमा रही संविधानका अन्य अन्तरवस्तुहरूको परिवर्तनलाई नमनशिल बनाउन संविधानका कुनै पनि धारालाई संशोधन गर्ने विधेयक नेपाल सरकार, कानूनद्वारा तोकिए बमोजिमको न्यूनतम संख्याका संघीय विधायिकाका सदस्यहरू वा कुनै संघीय इकाइको विधायिकाबाट समेत संविधान संशोधन विधेयक प्रस्तुत हुन सक्ने व्यवस्था गरिनु उपयुक्त हुन्छ । असंशोधनीय मूल्य र मान्यताहरूको अधीनमा रही प्रत्यक्ष प्रजातन्त्रको मान्यतालाई सीमित रूपमा भएपनि अभ्यास गर्न र संविधानको परिवर्तन र परिमार्जन गरी शासनमा जनताको नियमित र प्रत्यक्ष सहभागिता गराउनको लागि आवश्यक ठानिएका विषयहरूमा संघीय विधायिकाबाट प्रस्ताव पारित गरी जनमत संग्रहमा जान पनि सकिने व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुन्छ । यस्तो व्यवस्था भएमा निर्णयमा जनसहभागिता र स्वाभित्त्वभाव कायम हुने तथा उक्त संशोधनले जनइच्छालाई आत्मसात गरी संविधानको गतिशिलतालाई सुदृढ पार्न सकिन्छ । जनमत संग्रहबाट संविधानको कुनै धारालाई संशोधन वा खारेज गर्ने विषय कूल सदर मतको बहुमतबाट अनुमोदन भएमा उक्त विषयमा स्वतः संविधान संशोधन भएको मानिने व्यवस्था गर्न सकिन्छ ।

संघीय प्रणालीमा संविधान संशोधन पनि साझा शासन (Shared Rule) को महत्वपूर्ण क्षेत्र हो । संघीय इकाइहरूको अधिकार कटौती केन्द्रबाट एकपक्षीय ढंगबाट हुने सधैंको त्रासबाट संघीय इकाइहरूलाई मुक्त गर्न पनि उनीहरूलाई संविधान संशोधनको अधिकार प्रयोगमा सहभागी गराउनु आवश्यक देखिन्छ । संविधानका सबै विषयमा संशोधन गर्दा अनिवार्य रूपमा संघीय इकाइका विधायिकाबाट पनि अनुमोदन हुनु पर्ने व्यवस्था राख्दा संविधान संशोधनको प्रक्रिया आफैमा जटिल भई अव्यवाहारिक हुन सक्ने सम्भावनालाई पनि हेक्का राख्ने पर्ने हुन्छ । तसर्थ संघीय इकाइको अधिकारसंग प्रत्यक्ष सम्बन्धित र सरोकारका विषयहरू संविधानमा नै सूचीकृत गरी त्यस्ता विषयमा संविधान संशोधन गर्नुपर्दा बहुमत संघीय इकाइका विधायिकाबाट सम्बन्धित विधायिकाको तत्काल कायम रहेको सदस्य संख्याको बहुमतबाट अनुमोदन हुनु पर्ने व्यवस्था राख्न आवश्यक छ । तर कुनै संशोधन विधेयक कुनै एक वा केही संघीय इकाइको मात्र सरोकारको भएमा सम्बन्धित संघीय इकाइको विधायिकाबाट तत्काल कायम रहेको सदस्य संख्याको दुईतिहाई बहुमतबाट अनुमोदन हुनु पर्याप्त हुन्छ । त्यस्तो व्यवस्था गर्दा संघीय विधायिकाबाट पठाएको तीन महिना भित्र अनुमोदन भई सक्नु पर्ने र सो अवधिमा अनुमोदन नभए उक्त संशोधन विधेयक निष्कृय हुने व्यवस्था गरिनु पर्दछ । संघीय विधायिकाबाट संविधान संशोधन विधेयक राख्नको लागि पठाइएको समयमा कुनै संघीय इकाइको विधायिका विघटन भएको अवस्था रहेछ भने त्यस्तो विधायिका गठन भइ पहिलो बैठक बसेको मितिले तीन महिना भित्र स्वीकृत वा अस्वीकृत गरी पठाउन सक्ने व्यवस्था गर्नु आवश्यक देखिन्छ ।

संविधान संशोधन विधेयकलाई विधायिकी प्रक्रियामा लैजानु भन्दा अगाडि जनताको जानकारीको लागि साबर्जनिक रूपमा प्रकाशन गर्न र प्रादेशिक इकाइको जानकारीको लागि सबै इकाइमा पठाई छलफल गराउने र पृष्ठपोषण लिने पद्धतिलाई अंगिकार गर्न आवश्यक छ । संघीय इकाइका विधायिकाको सहमति आवश्यक नपर्ने संविधान संशोधन विधेयक वा संघीय इकाइका विधायिकाबाट सहमति प्राप्त भएको विधेयक संघीय विधायिकाका प्रत्येक सदनमा सो सदनको तत्काल कायम रहेका सम्पूर्ण सदस्य संख्याको कम्तिमा दुईतिहाई सदस्यहरूको बहुमतबाट पारित भएमा राष्ट्रप्रमुखको स्वीकृतिको लागि पेश गर्ने व्यवस्था गरिनु पर्दछ । यसरी पेश भएको विधेयक राष्ट्रप्रमुखले प्राप्त भएको मितिले पन्ध्र दिन भित्र स्वीकृत गर्नु पर्ने र तत्पश्चात संविधान संशोधन भएको मानिने व्यवस्था राख्नु उपयुक्त हुन्छ ।

संशोधन पारित गर्दा कुनै पनि अवस्थामा संघीय विधायिकाको तत्काल कायम सम्पूर्ण सदस्य संख्याको पूर्ण बहुमत भन्दा कम मतले पारित हुन नसक्ने व्यवस्था गरिनु पर्दछ ।

२.४ राजनीतिक दल सम्बन्धी संवैधानिक व्यवस्था

२.४.१ राजनीतिक दलको परिचय

लोकतान्त्रिक व्यवस्थामा राजनीतिक दलहरूको उपस्थिति अपरिहार्य ठानिन्छ । क्रियाशील र स्वस्थ लोकतन्त्रका लागि राजनीतिक दलहरू अनिवार्य शर्तको रूपमा रहन्छन् । यिनले जनता समक्ष राजनीतिक विचारको सप्रेषण गर्ने सहयोग पुऱ्याउने, जनतालाई सचेत बनाउने, विचार निर्माण गर्ने र त्यस्तो विचारहरूको प्राप्तिको लागि साधनको रूपमा नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गरेका हुन्छन् । राजनीतिक दलले लोकतन्त्रलाई कामयाबी तुल्याउन जनतालाई जागरुक र प्रशिक्षित तुल्याउँछन् । जनतालाई नेतृत्व प्रदान गर्ने नेता चयन गर्ने अवसर प्रदान गर्दछन् । लोकतान्त्रिक सरकारको सञ्चालनमा राजनीतिक दलहरूले महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याइ रहेका हुन्छन् । सरकारलाई जनउत्तरदायी बनाउनमा पनि राजनीतिक दलहरूको भूमिका अनिवार्य नै मानिन्छ । जनतालाई अधिकार दिलाउने र राज्य सत्तामा जनताको पहुँच स्थापित गर्नमा पनि यिनले ठूलो योगदान गर्दछन् । समाजमा रहेको प्रतिस्पर्धी स्वार्थहरूको प्रभाव (Reflection) राजनीतिक दलहरूमा पनि अवश्य हुन्छ नै । ती प्रतिस्पर्धी स्वार्थहरूको विचमा सन्तुलन मिलाउने काम पनि राजनीतिक दलहरूले गरिरहेका हुन्छन् ।

राजनीतिक दल भन्नाले नागरिकको संगठित समूह हो जुन एउटा राजनीतिक इकाईको रूपमा रहेको हुन्छ र राजनीतिक उद्देश्य कार्यान्वयन गर्नकालागि सरकार सञ्चालनका लागि क्रियाशील रहिरहन्छ । राजनीतिक दलहरू विभिन्न रूपका हुन सक्छन् । ती भिन्न भिन्न आदर्श र मूल्यबाट निर्देशित भएका हुन्छन् । व्यक्ति र समूहले राजनीतिक शक्ति प्राप्त गर्ने र सो को प्रयोग गर्नका लागि राजनीतिक दल साधनको रूपमा रहेका हुन्छन् । अतः राजनीतिक दलहरू राजनीतिक व्यवस्था र समाजको प्रेरक तत्व मानिन्छन् । यिनीहरू स्वशासित र संगठित संस्थाको रूपमा रहने हुदा यिनलाई कानूनी व्यक्तिको मान्यता प्राप्त हुन्छ र सोही आधारमा अधिकार र कर्तव्य निर्धारित गरिएका हुन्छन् । राजनीतिक दलले आन्तरिक लोकतन्त्रको अभ्यास समेत गरेको हुनु पर्ने मान्यता रही आएको छ । कतिपय देशहरूमा निर्वाचनको समयमा मात्र राजनीतिक दलहरू सक्रिय भएको पाइन्छ (जस्तो अमेरिका) भने हाम्रो देश लगायत दक्षिण एशियामा जहिले सुकै पनि दलहरू क्रियाशील र सक्रिय भएको पाइन्छ ।

राजनीतिक दलको उपस्थितिमा नै जनमतलाई ध्यान दिने र जनमतको आधारमा निर्णय गर्ने प्रणालीको विकास हुन्छ । राजनीतिक दल राजनीतिक उद्देश्यका साथ गठन भएका हुन्छन् । समूह विशेषको स्वार्थ पूर्तिका लागि मात्र स्थापित समूह राजनीतिक दल हुन सक्दैन । यसमा राजनीतिक प्रकृतिलाई एकिकृत, सरल र स्थिर राख्ने चरित्र हुनुपर्छ । राजनीतिक दलले नै सरकार र जनतालाई जोड्ने, राजनीतिक मुद्दाको उठान गर्ने र समाजका मूल्य र मान्यताहरू विकास गर्ने काम गर्दछन् । साथै समाजमा रहेका विभिन्न सामाजिक एवं आर्थिक समूहलाई जोड्ने, राजनीतिक शिक्षा प्रदान गरी सामाजिकीकरण गर्ने र विभिन्न जाति, धर्म, वर्ण, लिङ्गका समुदायका बासिन्दाहरूलाई एकताको शुक्लमा बाँध्ने कार्य गर्दछन् । यसर्थ आधुनिक बहुलवादी समाजको निर्माणमा राजनीतिक दलहरूले निर्वाह गरेको भूमिकालाई कसैले नकार्न सक्दैन ।

सारांशमा: संविधानवादको मर्मलाई साकार तुल्याउन, जनताको सर्वोच्चतालाई सुनिश्चितता प्रदान गर्ने, जनमतलाई निर्वाचनको माध्यमबाट अभिव्यक्त गराई लोकतन्त्रलाई बलियो बनाउन, नागरिकका अधिकार र स्वतन्त्रताहरूको प्रत्याभूति र उपभोग गराउन र राज्यसत्तामा जनताको पहुँचका साथै नियन्त्रण समेत स्थापित गर्ने राजनीतिक दलहरूले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका हुन्छन् ।

२.४.२ राजनीतिक दलका विशेषताहरू

राजनीतिक दलका विशेषताहरू देहाय बमोजिम हुन्छन् :-

- १) निश्चित राजनीतिक दर्शनमा आधारित भएको र राष्ट्रिय चरित्र भएको
- २) कुनै पनि व्यक्तिले स्वेच्छापूर्वक सदस्यता प्राप्त गर्न सक्ने तथा निग, धर्म, जाति, वर्ण, वा क्षेत्रियता वा यस्तै अन्य कुराको आधारमा सदस्य हुन बाट बन्धित नगरिने व्यवस्था
- ३) आबधिक रूपमा लोकतान्त्रिक प्रकृत्या बमोजिम नेतृत्वको चयन हुने
- ४) आय व्ययको पारदर्शीता सहितको दलको सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्ने स्पष्ट पद्धति स्थापित भएको

५। पूर्वानुमानीय संरचना र मापदण्ड सहित औपचारिक प्रक्रियाद्वारा दर्ता र मान्यता प्राप्त भएको ।

२.४.३ नेपालको संवैधानिक इतिहासमा राजनीतिक दल सम्बन्धी व्यवस्था

नेपालमा राजनीतिक दलहरूको स्थापनाको इतिहासलाई स्मरण गर्दा एकतन्त्रीय राणा शासन विरुद्ध लड्ने र उक्त व्यवस्थालाई ढाल्ने तथा जनताका हक अधिकारको वकालत गर्ने उद्देश्य लिई संगठित रूपमा दल खुल्नेका पाइन्छन् । प्रजातन्त्रको स्थापना तथा स्वतन्त्रताको आन्दोलनको नेतृत्व दलहरूबाटै भएको देखिन्छ । वर्गीय हितको वकालत गरेर पनि दल खुल्नेका हुन् । पञ्चायत कालमा दलहरू प्रतिबन्धित हुँदापनि आफ्ना क्रियाकलापहरू जनतासमक्ष लैजान, जनतालाई जागरुक र संगठित तुल्याउन दलहरू हरतरहले क्रियाशील रहेको इतिहास छ । सक्रिय राजतन्त्रात्मक व्यवस्था अर्थात् पञ्चायती व्यवस्था विरुद्धको आन्दोलन दलहरूले नै लडेका हुन् । हरेक तरहले शासन व्यवस्थामा जनतालाई बलियो बनाउने आन्दोलनको अगुवाई दलहरूले गरेका छन् । गणतन्त्रको स्थापना जनताको इच्छा र आकांक्षा बमोजिम दलहरूको नेतृत्वमा भएको छ । नागरिक स्वतन्त्रताको वकालत गर्ने र स्वतन्त्रतामा बन्देज लाग्दा सो विरुद्ध पहिलो मोर्चामा रही जनतालाई जागरुक बनाउन पनि दलहरू नै क्रियाशील रहेको पाइन्छ । संविधानवादको सुनिश्चितताको निमित्त पनि राजनीतिक दलहरूको महत्वपूर्ण योगदान रहेको छ । दलहरू आफ्नो सिद्धान्तमा आधारित भई आ-आफ्नो कार्यक्रम लिएर हिँडेपनि बहुलवादको वकालत गरेको इतिहास छ ।

जहाँसम्म नेपालको संवैधानिक इतिहासमा राजनीतिक दल सम्बन्धी व्यवस्थाको कुरा छ, वि.सं. २००७ सालमा प्रजातन्त्रको स्थापना भएपछि लागू भएको नेपाल अन्तरिम शासन विधान, २००७ को धारा १६ मा वाक र प्रकाशन स्वतन्त्रता एवं संध संस्था खडा गर्ने स्वतन्त्रताको प्रत्याभूति भएपछि राजनीतिक दलको संस्थागत विकासको संवैधानिक आधार तयार भएको हो भन्न सकिन्छ । सोही अनुरूपको व्यवस्थालाई नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०१५ को धारा ७ ले समेत आत्मसात गरेको थियो । तर राजनीतिक दलहरूको संस्थागत विकास र सुदृढीकरण अवरुद्ध हुने गरी २०१७ साल पौष २२ गते तत्कालिन राजा महेन्द्रले राजनीतिक दलहरूलाई अवैध घोषणा गरी दलहरूमाथि प्रतिबन्ध लगाए । यसको बावजुद प्रतिबन्धित अवस्था मै रहेर पनि निरंकुशता विरुद्धको आन्दोलनलाई दलहरूले निरन्तरता दिई नै रहे ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ ले विगतमा दलहरू माथि प्रतिबन्ध लागेको इतिहासलाई छ्याल गरी पहिलो पटक राजनीतिक दल सम्बन्धी विस्तृत व्यवस्था गर्दै दलमा प्रतिबन्ध लगाउन नपाइने सुनिश्चितता गरेको थियो । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले पनि राजनीतिक दल सम्बन्धमा केही थप नयाँ व्यवस्था गरेको हुँदा उल्लेखित व्यवस्थाहरू देहाय बमोजिम उल्लेख गरिएको छ ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ मा भएको राजनीतिक दल सम्बन्धी व्यवस्था :-

धारा ११२. राजनीतिक संगठन वा दललाई प्रतिबन्ध लगाउन बन्देज : (१) समान राजनीतिक उद्देश्य र कार्यक्रममा प्रतिबद्ध व्यक्तिहरूले यस संविधानको धारा १२ को उपधारा (२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश (३) अन्तर्गत बनेको कानूनको अधीनमा रही आफ्नो इच्छानुसार राजनीतिक संगठन वा दल खोल्न, सञ्चालन गर्न र सो उद्देश्य तथा कार्यक्रमप्रति जनसाधारणको समर्थन र सहयोग प्राप्त गर्नको लागि त्यसको प्रचार र प्रसार गर्न, गराउन वा सो प्रयोजनको लागि अन्य कुनै कार्य गर्न सक्नेछन् । त्यस्तो कुनै कार्यमा कुनै प्रतिबन्ध लगाउने गरी जारी भएको कानून वा गरिएको कुनै व्यवस्था वा निर्णय यो संविधानको प्रतिकूल मानिने र अमान्य हुनेछ ।

(२) कुनै एउटै राजनीतिक संगठन वा दल वा एकै किसिमको राजनीतिक विचारधारा भएका व्यक्तिहरूले मात्र निर्वाचन वा देशको राजनीतिक प्रणालीमा भाग लिन वा सम्मिलित हुन पाउने गरी जारी भएको कानून वा गरिएको कुनै व्यवस्था वा निर्णय यस संविधानको प्रतिकूल र अमान्य हुनेछ ।

(३) उपधारा (२) मा उल्लेख भएको उद्देश्यबाट वा धर्म, सम्प्रदाय, जात, जाति वा क्षेत्रीयताको आधारमा गठित राजनीतिक संगठन वा दललाई निर्वाचन आयोगले राजनीतिक संगठन वा दलको रूपमा मान्यता दिने छैन ।

धारा ११३. राजनीतिक संगठन वा दलको रूपमा निर्वाचनको लागि मान्यता प्राप्त गर्ने दर्ता गराउनु पर्ने : (१) निर्वाचनको प्रयोजनको लागि निर्वाचन आयोगबाट मान्यता प्राप्त गर्न चाहने प्रत्येक राजनीतिक संगठन वा दलले निर्वाचन आयोगद्वारा निर्धारित गरिएको कार्यविधि अनुसार सो आयोगको कार्यालयमा आफ्नो नाम दर्ता गराउनु पर्छ । सो बमोजिम दर्ताको लागि दिइने निवेदन पत्रमा सो राजनीतिक संगठन वा दलको नाम, त्यसको कार्यकारिणी समिति वा त्यस्तै अन्य कुनै समितिको सदस्यहरूको नाम र ठेगाना स्पष्ट रूपमा उल्लेख गर्नुपर्छ र आफ्नो नियमावली तथा घोषणापत्र पनि साथै पेश गर्नुपर्छ ।

(२) उपधारा (१) बमोजिम दर्ताको लागि यस भागमा लेखिएका अन्य कुराहरूका अतिरिक्त राजनीतिक संगठन वा दलले निम्नलिखित शर्तहरू पनि पूरा गर्नु पर्नेछ :-

- (क) सो संगठन वा दलको विधान र नियम प्रजातान्त्रिक हुनु पर्छ,
- (ख) सो संगठन वा दलको विधान वा नियममा कम्तीमा पाँच वर्षको एक पटक संगठन वा दलको पदाधिकारीहरूको निर्वाचन हुने व्यवस्था भएको हुनुपर्छ,
- (ग) धारा ११४ को व्यवस्था पालन गरेको हुनुपर्छ र
- (घ) प्रतिनिधि सभाको निर्वाचनमा खसेको जम्मा मतको तीन प्रतिशत मत प्राप्त गरेको हुनुपर्छ ।

तर यस संविधान बमोजिम पहिलो पटक हुने प्रतिनिधि सभाको निर्वाचनमा भाग लिनको लागि यस खण्डमा लेखिएको शर्त बन्दैज लागु हुने छैन ।

स्पष्टीकरण : कुनै दलले खसेको मतको तीन प्रतिशत मत हासिल गर्ने नसकी सो दल वा संगठनको उम्मेदवार प्रतिनिधि सभामा चुनिएर गएको खण्डमा सो व्यक्तिको अस्तित्व संगठन वा दलको रूपमा नभई स्वतन्त्र रूपमा रहेको मानिनेछ ।

(३) कुनै राजनीतिक संगठन वा दलको सदस्यता प्राप्त गर्न केवल धर्म, जात, जाति, भाषा वा लिङ्गको आधारमा नेपाली नागरिक उपर भेदभावपूर्ण बन्देज लगाइएको वा कुनै राजनीतिक संगठन वा दलको नाम, उद्देश्य, चिन्ह वा झण्डा, धार्मिक साम्प्रदायिक वा देशलाई विखण्डित गर्ने प्रकृतिको रहेछ भने निर्वाचन आयोगले त्यस्तो संगठन वा दललाई दर्ता गर्ने छैन ।

धारा ११४. महिला उम्मेदवार : प्रतिनिधि सभाको लागि हुने निर्वाचनमा प्रत्येक राजनीतिक संगठन वा दलका उम्मेदवारहरू मध्ये कम्तीमा पाँच प्रतिशत महिला उम्मेदवार हुनु अनिवार्य हुनेछ ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ मा रहेको राजनीतिक दल सम्बन्धी व्यवस्था :-

धारा १४१. राजनीतिक दललाई प्रतिबन्ध लगाउनु बन्देज : (१) समान राजनीतिक विचारधारा, दर्शन र कार्यक्रममा प्रतिबद्ध व्यक्तिहरूले धारा १२ को उपधारा (३) को प्रतिबन्धात्मक बाक्यांश (३) अन्तर्गत बनेको कानूनको अधीनमा रही आफ्नो इच्छानुसार राजनीतिक दल खोल्न, सञ्चालन गर्न र सो को विचारधारा, दर्शन र कार्यक्रमप्रति जनसाधारणको समर्थन र सहयोग प्राप्त गर्नको लागि त्यसको प्रचार र प्रसार गर्न, गराउनु वा सो प्रयोजनको लागि अन्य कुनै काम गर्न सक्नेछन् । त्यस्तो कुनै कार्यमा कुनै प्रतिबन्ध लगाउने गरी बनाइएको कानून वा गरिएको कुनै व्यवस्था वा निर्णय यो संविधानको प्रतिकूल मानिने र स्वतः अमान्य हुनेछ ।

(२) कुनै एउटै राजनीतिक दल वा एकै किसिमको राजनीतिक विचारधारा, दर्शन वा कार्यक्रम भएका व्यक्तिहरूले मात्र निर्वाचन, देशको राजनीतिक प्रणाली वा राज्य व्यवस्था सञ्चालनमा भाग लिन पाउने वा सम्मिलित हुन पाउने गरी बनाएको कानून, गरिएको कुनै व्यवस्था वा निर्णय यस संविधानको प्रतिकूल र स्वतः अमान्य हुनेछ ।

(३) यो संविधानको प्रस्तावनाको मूल भावना र मर्म प्रतिकूल उद्देश्य राखेका पार्टीहरू दल दर्ताको निमित्त योग्य मानिने छैनन् ।

धारा १४२. राजनीतिक दलको रूपमा निर्वाचनको लागि मान्यता प्राप्त गर्न दर्ता गराउनु पर्ने : (१) निर्वाचनको प्रयोजनको लागि निर्वाचन आयोगबाट मान्यता प्राप्त गर्न चाहने प्रत्येक राजनीतिक दलले निर्वाचन आयोगद्वारा निर्धारण गरिएको कार्यविधि पूरा गरी निर्वाचन आयोगमा दर्ता गराउनु पर्नेछ । यस अनुसार दर्ता नगर्ने राजनीतिक दलहरूको नाम निर्वाचन आयोगको सूचीबाट हटाइनेछ ।

(२) उपधारा (१) बमोजिम दर्ताको लागि निवेदन गर्दा प्रस्ताव दर्ता गर्न गरिएको राजनीतिक दलको विधान, घोषणापत्र र नियमावली पेश गरी अन्य कुराको अतिरिक्त देहायको विवरण खुलाउनु पर्नेछ :-

- (क) राजनीतिक दलको नाम र त्यसको प्रधान कार्यालय रहने ठेगाना,
- (ख) राजनीतिक दलको कार्यकारिणी समिति वा सो सरहको समितिका सदस्य तथा अन्य पदाधिकारीको नाम र ठेगाना,
- (ग) राजनीतिक दलको आयस्रोतको फोण र सो जुटाउने स्रोतको विवरण ।

(३) उपधारा (१) बमोजिम दर्ताको लागि निवेदन दिँदा कुनै पनि राजनीतिक दलले देहायका शर्तहरू पूरा गरेको हुनु पर्नेछ :-

- (क) राजनीतिक दलको विधान र नियमावली लोकतान्त्रिक हुनु पर्छ,
 - (ख) राजनीतिक दलको विधान वा नियमावलीमा कम्तीमा पाँच वर्षमा एक पटक सो दलका प्रत्येक तहका पदाधिकारीहरूको निर्वाचन हुने व्यवस्था हुनु पर्छ,
 - (ग) विभिन्न स्तरका कार्यकारिणी समितिमा महिला, दलित लगायत उपेक्षित र उत्पीडित क्षेत्रका सदस्यहरू समेत रहने समावेशी व्यवस्था गरिएको हुनु पर्छ,
 - (घ) दलको विधानमा दलका सदस्यहरूलाई अनुशासित तुल्याउने प्रभावकारी व्यवस्था गरिएको हुनु पर्छ ।
- (४) कुनै राजनीतिक दलको सदस्यता प्राप्त गर्न केवल धर्म, जात, जाति, भाषा वा लिङ्गको आधारमा नेपाली नागरिक उपर भेदभावपूर्ण बन्देज लगाइएको वा कुनै राजनीतिक संगठन वा दलको नाम, उद्देश्य, चिन्ह वा झण्डा

मुलुकको धार्मिक वा साम्प्रदायिक एकतालाई खलल पार्ने वा मुलुकलाई विखण्डित गर्ने प्रकृतिको वा त्यस्तो दलको विधान वा नियमावलीमा निर्दलीय वा एकदलीय व्यवस्थाको संवर्द्धन र संरक्षण गर्ने उद्देश्य रहेछ भने निर्वाचन आयोगले त्यस्तो संगठन वा दललाई दर्ता गर्ने छैन ।

(५) निर्वाचनको निम्ति दल दर्ता गर्ने प्रयोजनको लागि कम्तीमा दस हजार मतदाताहरूको समर्थन सहितको हस्ताक्षरयुक्त निवेदन आवश्यक पर्नेछ ।

तर अन्तरिम व्यवस्थापिका-संसदमा प्रतिनिधित्व गर्ने दलहरूको हकमा यो प्रावधान लागू हुने छैन ।

(६) यस भागमा लेखिएदेखि बाहेक राजनीतिक दलको स्थापना, दर्ता, मान्यता तथा अन्य कुराहरू कानूनमा व्यवस्था भए बमोजिम हुनेछ ।

२.४.४ विभिन्न देशका संविधानमा र अन्य अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजमा भएका राजनीतिक दल सम्बन्धी व्यवस्थाको तुलनात्मक अध्ययन

संविधानमा दलहरूको व्यवस्था बारे अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा अध्ययन गर्दा कमै देशहरूमा यस सम्बन्धमा व्यवस्था गरेको देखिन्छ । धेरै देशहरूमा Freedom of Speech and Form Union को अधिकारको प्रत्याभूति गरी सोही अन्तर्गत राजनीतिक दल खोल्ने स्वतन्त्रता संरक्षण गरिएको भन्ने देखिन्छ । त्यस सम्बन्धमा विस्तृत व्यवस्था कानूनमा गर्ने गरिएको छ । अमेरिकी संविधान निर्माणको क्रममा दलहरूको व्यवस्था गर्दा अमेरिकी समाज विभाजित हुने निर्माताहरूले महसूस गरी यस सम्बन्धमा व्यवस्था नगरिएको भन्ने तथ्य अध्ययन गर्न पाइन्छ । तर संविधान निर्माणको २० वर्ष पछि दलहरूको विकास भएको देखिन्छ ।

फ्रान्स: फ्रान्सको सन् १९५८ को संविधानको Article 4 मा राजनीतिक दलहरूको सम्बन्धमा देहायको व्यवस्था रहेको छ- Political parties and groups shall contribute to the exercise of suffrage. They shall be formed and carry on their activities freely. They must respect the principles of national sovereignty and democracy. They shall contribute to the implementation of the principle set out in the last paragraph of article 3 as provided by statute.

उक्त धारा ३ को अन्तिम वाक्यांशमा यस्तो व्यवस्था रहेको छ :-Statutes shall promote equal access by women and men to elective offices and positions.

यसप्रकार फ्रान्सको संविधानले राजनीतिक दल र समूहहरूले जनमतको अभ्यासलाई योगदान गर्नुपर्ने, दलको गठन र क्रियाकलाप संचालन गर्नमा स्वतन्त्रता हुने, उनीहरूले मुलुकको सार्वभौमसत्ता र लोकतन्त्रलाई सम्मान गर्नुपर्ने तथा पदहरूको बाँडफाँडमा महिला र पुरुषको समान पहुँचलाई अभिवृद्धि गर्नु पर्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ ।

इटली: इटलीको संविधान, १९४७ को धारा ४९ ले All citizens shall have the right to associate freely in political parties in order to contribute by democratic means to the determination of national policy. भनेको छ । हरेक नागरिकलाई राष्ट्रिय नीतिको निर्धारण गर्नमा लोकतान्त्रिक तवरले योगदान गर्नको लागि पार्टीमा समावेश हुने अधिकार दिएको छ ।

स्पेन: स्पेनको संविधान, १९७८ ले बहुलवादलाई अभिव्यक्त गर्ने र जनइच्छाको प्रस्तुती गर्ने साधनको रूपमा दलहरू हुने, जनताको राजनीतिक सहभागिताका साधनको रूपमा रहने तथा उनीहरूको आन्तरिक संरचना एवं क्रियाकलाप लोकतान्त्रिक हुनु पर्ने व्यवस्था गर्दै उक्त संविधानको धारा ६ मा Political parties express democratic pluralism, assist in the formulation and manifestation of the popular will, and are a basic instrument for political participation. Their creation and the exercise of their activity are free within the observance of the constitution and the laws. Their internal structure and operation must be democratic. भन्ने उल्लेख भएको छ ।

जर्मनी: जर्मनीको Basic Law, 1949 को धारा २१ मा राजनीतिक दलसँग सम्बन्धित प्रावधान रहेको छ । जुन यसप्रकार छ :

1) The political parties participate in the forming of the political will of the people. They may be freely established. Their internal organization must conform to democratic

principles. They have to publicly account for the sources and use of their funds and for their assets.

- 2) Parties which, by reason of their aims or the behaviour of their adherents, seek or impair or abolish the free democratic basic order or to endanger the existence of the Federal Republic of Germany are unconstitutional. The Federal constitutional court decides on the question of unconstitutionality.
- 3) Details are regulated by Federal Statutes.

यस प्रकार दलहरू स्वतन्त्र रूपमा स्थापित हुन सक्ने, उनिहरूले जनताको विचार निर्माण गर्ने, आन्तरिक संगठन सञ्चालनमा लोकतान्त्रिक मान्यता अगावु पर्ने व्यवस्थाका साथै लोकतान्त्रिक व्यवस्थालाई अवरोध वा समाप्त पार्ने नीति र व्यवहार भएका तथा जर्मनीको अस्तित्वलाई खतरा पार्ने दल अबैध हुने प्रावधान समेत रहेको देखिन्छ ।

भारत: भारतको संविधानमा राजनीतिक दल सम्बन्धमा संविधानको छुट्टै भागमा कुनै व्यवस्था गरेको देखिदैन । तर संविधानको धारा १९ मा सबै नागरिकलाई वाक् र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता, बिनाहातहतियार शान्तिपूर्वक भेला हुन र संघ, संगठन गठन गर्न सक्ने कुरा उल्लेख भएको र त्यस्ता अधिकारको प्रयोग निरपेक्ष रूपमा गर्न नपाइने कुरा उल्लेख भएको पाइन्छ ।

इरान: इरानको संविधान, १९७९ को धारा २६ को Freedom of Association शिर्षकमा उल्लेख गरिएको छ कि "The formation of parties, societies, political or professional associations, as well as religious societies, whether Islamic or pertaining to one of the recognized religious minorities, is permitted provided they do not violate the principle of independence, freedom, national unity, the criteria of Islam, or the basis of the Islamic Republic. No one may be prevented from participating in the aforementioned groups or be compelled to participate in them." यसरी उक्त देशमा अन्य कुराहरूका अलावा इस्लामिक मापदण्ड विपरितका क्याकलापहरू गर्न राजनीतिक दल खोल्न नपाइने व्यवस्था रहेको देखिन्छ ।

जापान: जापानको संविधान, १९४६ को धारा २१ को उपधारा (१) मा "Freedom of assembly and association as well as speech, press and all other forms of expression are guaranteed" भन्नेसम्म उल्लेख भएको र सो बाहेक राजनीतिक दल सम्बन्धी छुट्टै व्यवस्था भएको पाइदैन ।

मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणा पत्र, १९४९ को धारा १९ मा प्रत्येक व्यक्तिलाई विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको अधिकार रहने कुरा उल्लेख छ भने धारा २० मा प्रत्येक व्यक्तिलाई शान्तिपूर्वक सभा गर्ने र संगठनको स्वतन्त्रताको अधिकार रहने छ भन्ने कुरा उल्लेख भएको पाइन्छ । सोही धारामा कुनै पनि व्यक्तिलाई कुनै पनि संगठनमा लाग्न बाध्य गराउन सकिने छैन भनिएको छ ।

त्यसैगरी नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६ को भाग १, धारा १ ले व्यक्तिलाई राजनीतिक हैसियत निर्धारणको अधिकार हुने भनेको छ । धारा १९ मा प्रत्येक व्यक्तिलाई अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको अधिकार रहने कुरा उल्लेख छ । तर यस्ता अधिकारहरूको प्रयोगमा अरुको अधिकार वा प्रतिष्ठाको सम्मान, राष्ट्रिय सुरक्षा वा सार्वजनिक व्यवस्था वा सार्वजनिक स्वास्थ्य वा नैतिकताको संरक्षण गर्नु पर्ने अवस्थामा कानूनद्वारा प्रतिबन्ध लगाउन सकिनेछ । त्यसैगरी धारा २१ मा व्यक्तिको शान्तिपूर्वक भेला हुन पाउने अधिकारलाई स्वीकार गरिएको छ । तर यो अधिकारको प्रयोगमा राष्ट्रिय सुरक्षा वा सार्वजनिक सुरक्षा, सार्वजनिक व्यवस्था, सार्वजनिक स्वास्थ्य वा नैतिकताको संरक्षण वा अरुको अधिकार वा स्वतन्त्रताको संरक्षणको लागि आवश्यक प्रतिबन्धहरू लगाउन सकिने छ भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । धारा २५ ले प्रत्यक्ष वा स्वतन्त्र रूपमा छानिएका प्रतिनिधि मार्फत सार्वजनिक जीवन सञ्चालनमा भाग लिनु पाउने प्रत्याभूति गरेको छ ।

२.४.५ राजनीतिक दल खोल्ने स्वतन्त्रता, दलको सञ्चालन र दलले पालन गर्नुपर्ने कर्तव्यहरू

- लोकतन्त्रको एउटा सुन्दरतम पक्ष नै राजनीतिक दल खोल्ने स्वतन्त्रता हो । यसका लागि संविधानमा नै राजनीतिक दल खोल्ने र उनीहरूले खुला एवं वैधानिक तवरबाट आफ्ना क्याकलापहरू सञ्चालन गर्न पाउने

आधार प्रदान गरिदै आएको कुरालाई निरन्तरता दिइनुपर्छ । राजनीतिक दल खोल्न प्रतिबन्ध लगाएको बिगतको राजनीतिक अनुभव र प्रचलनलाई ध्यानमा राख्दै र कुनैपनि प्रकारको तानाशाही व्यवस्था भविष्यमा आउन नसकोस भन्ने तर्फ दृष्टिगोचर गर्दै यस्तो गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

- कुनैपनि व्यक्तिहरूले आफ्नो इच्छा अनुसार राजनीतिक दल खोल्न, सञ्चालन गर्न र सो विचारधारा, दर्शन वा कार्यक्रमप्रति जनसाधारणको समर्थन र सहयोग प्राप्त गर्ने गरी प्रचार प्रसार आदि गर्न पाउने गरी सुनिश्चितता प्रदान गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।
- नेपालको सार्वभौमसत्ता, अखण्डता, राष्ट्रिय सुरक्षा र राष्ट्रिय हित विपरित हुने नीति, कार्यक्रम र क्रियाकलाप हुन नहुने ।
- राष्ट्रिय एकता, विभिन्न जातजाती धर्म वा सम्प्रदायका बीचको सुसम्बन्धमा खलल पार्ने किसिमको नीति, कार्यक्रम र व्यवहार हुन नहुने ।
- लिङ्ग, जातजाति, धर्म, वर्ण, क्षेत्रीयता आदिको आधारमा नागरिकहरूबीच विभेद गर्न नहुने ।
- हिंसात्मक क्रियाकलाप गर्ने, अपराध गर्नलाई दुरुत्साहन गर्ने र सार्वजनिक नैतिकताको प्रतिकूल हुने क्रियाकलापमा संलग्न हुन नहुने ।

२.४.६ दल दर्ताको विधि र प्रक्रिया

राजनीतिक दल स्थापित भएपछि राज्य संयन्त्रका कुनै औपचारिक निकायमा दर्ता हुने व्यवस्था गरिनु उपयुक्त हुन्छ । यस सन्दर्भमा राजनीतिक दल दुई प्रयोजनको लागि दर्ता हुन सक्ने देखिन्छ ।

१. राजनीतिक दलको नियमित दर्ता :- कुनै पनि राजनीतिक दल स्थापना भएपछि त्यसको संस्थागत विकास होस र कानूनी व्यक्तिको रूपमा सञ्चालित हुन सकोस् भनी दलहरूको नियमित दर्ता निर्वाचन आयोगमा गर्ने वा अन्य कुनै निकायमा गर्ने भन्ने बारे संविधानमा नै स्पष्ट गरिनु उपयुक्त हुन्छ । हाम्रो संवैधानिक व्यवस्था र स्थापित प्रचलन एवं मान्यताबाट निर्वाचन आयोग एउटा स्वतन्त्र संवैधानिक निकायको रूपमा कायम रहेको र दलको नियमित दर्ता लगायतका विषयमा विशेषज्ञता समेत यस निकायमा रहेको परिप्रेक्ष्यमा दलको नियमित दर्ता गर्ने जिम्मेवारी पनि सोही निकायमा हुनु उपयुक्त देखिन्छ । यसो गर्दा अधिकारक्षेत्रमा दोहोरोपन आउने सम्भावना न्यून हुनसक्ने, सहज र सरल हुन सक्ने एवं अर्को संरचना निर्माण गर्दा राज्यलाई पर्ने सक्ने थप व्ययभार पनि कम हुन सक्ने देखिन्छ । देशको भावी शासकीय स्वरूप संघीय प्रणालीमा आधारित हुने हुँदा प्रादेशिक इकाईस्तरमा समेत राजनीतिक दलहरूको दर्ता र संचालन हुन सक्ने यथार्थतालाई दृष्टिगत गरी प्रादेशिक इकाईस्तरमा समेत दलहरू दर्ता र संचालन हुने कुराको आधारभूत रूपमा प्रत्याभूत गरी अन्य बिस्तृत व्यवस्थाहरू कानूनबाट व्यवस्थित गर्ने सकिन्छ । यसरी दलको दर्ता गर्ने क्रममा राजनीतिक दलको विधान, घोषणा पत्र, नियमावलीका र वार्षिक लेखापरीक्षण प्रतिवेदन लगायत कानूनमा व्यवस्था भए बमोजिमका अन्य विवरण खुलाउनु पर्ने गरी व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

२. निर्वाचन प्रयोजनको लागि दल दर्ता :- यस प्रयोजनको लागि दल दर्ता गर्ने अधिकार हाम्रो संवैधानिक परिपाटी र स्थापित मान्यता अनुसार निर्वाचन आयोगलाई रहेको देखिन्छ । कानूनमा आवश्यक व्यवस्था गरी सोही प्रचलनलाई निरन्तरता दिइनु उपयुक्त हुन्छ । यसरी निर्वाचनको प्रयोजनको लागि दलको दर्ता गर्ने क्रममा निर्वाचन आयोगले निर्धारण गरेको कार्यविधि पूरा गर्नु पर्ने र राजनीतिक दलको विधान, घोषणा पत्र, नियमावली र वार्षिक लेखापरीक्षण प्रतिवेदन लगायत कानूनमा व्यवस्था भए बमोजिमका अन्य विवरण खुलाउनु पर्ने गरी व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

२.४.७ राजनीतिक दल भित्रको लोकतन्त्र र समावेशीता

राजनीतिक दलहरू नै लोकतन्त्रका सम्बाहक हुन् । देशमा पूर्ण लोकतन्त्र बहाली गर्ने र आमजनतालाई लोकतन्त्रप्रति आस्थावान र निष्ठावान कायम गराई राख्नका लागि राजनीतिक दलका गतिविधिहरू आफैमा लोकतान्त्रिक र समावेशी मान्यताबाट अभिप्रेरित हुनु बाञ्छनीय हुन्छ । यसले दलहरूप्रति जनताको विश्वासलाई बलियो बनाउँछ । चुनावका बेला जनताबाट अनुमोदित राजनीतिक दलले नै मुलुकको शासन सञ्चालन गर्ने जिम्मेवारी पाउने हुँदा यी दलहरू आफैमा लोकतान्त्रिक र समावेशी हुनु जरुरी हुन्छ । राजनीतिक दल बलियो भएमा लोकतन्त्र फस्टाउने कुरामा दुईमत हुँदैन ।

राजनीतिक दलभित्रको आन्तरिक लोकतन्त्र जति सफल हुन्छ राष्ट्रिय राजनीतिमा यसले उत्तिनै सकारात्मक प्रभाव पारेको हुन्छ । आज हरेक क्षेत्रमा समावेशीताको कुरा ज्वलन्त रूपमा उठेको र सविधौ देखि पछाडि परेको वर्गले आफ्नो हिस्सेदारी खोजिरहेको छ जुन स्वभाविक र उचित छ । अतः राजनीतिक दलभित्रको लोकतन्त्रको सूचकको रूपमा समावेशीतालाई समेत समाहित गर्नु उचित हुन्छ । दलभित्रवाटै यस्तो कुराको सुनिश्चितता हुन सकेमा हालसम्म

वर्तिस्करणमा परेको वर्गले राष्ट्रको नीति निर्माण लगायत अन्य स्थानमा समान सहभागी बन्न सक्ने अनुकूल वातावरण तयार हुन सक्छ । तसर्थ, यसका लागि संविधानमा देहाय बमोजिमको व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुन्छ :-

- राजनीतिक दलको विधान र नियमावली लोकतान्त्रिक हुनुपर्छ ।
- राजनीतिक दलको विधान वा नियमावलीमा कमिमा पाँच वर्षमा एकपटक सो दलका संघीय र संघीय इकाइ तहका प्रत्येक पदाधिकारीको निर्वाचन हुने व्यवस्था हुनुपर्छ ।
- विभिन्न स्तरका कार्यकारिणी समितिमा नेपालको विविधतालाई प्रतिबिम्बित गर्ने गरी समावेशी सहभागिताको व्यवस्था गरेको हुनुपर्छ ।
- दलको विधानमा दलका सदस्यहरूलाई अनुशासित तुल्याउने र अनुशासनको उल्लंघन भएको सम्बन्धमा कारवाही समेत गर्ने व्यवस्था राख्नुपर्छ ।
- यस सम्बन्धमा आवश्यक अन्य कुराहरु कानूनद्वारा व्यवस्थित हुनेगरी राख्नु उपयुक्त हुने ।

२.४.८ राजनीतिक दलको व्यवस्थापन, पारदर्शीता र जवाफदेहिता सम्बन्धी संयन्त्रहरु

राजनीतिक दलको रूपमा मान्यता पाएपछि त्यस्ता दलहरूले पनि अन्य कानूनी व्यक्तिले जस्तै निश्चित शायित्व पुरा गर्नु पर्ने हुन्छ । दलको व्यवस्थापन र निर्णय प्रक्रिया लोकतान्त्रिक, पारदर्शी र जनताप्रति उत्तरदायी हुनेगरी गरिनु उपयुक्त हुन्छ । दल सञ्चालनको लागि जनशक्तिमात्र नभई आर्थिक स्रोत साधन आवश्यक पर्ने कुरामा दुईमत हुन सक्दैन तर त्यसरी प्राप्त हुने स्रोत स्वस्थ प्रकृतिको र राष्ट्रिय स्वाभिमानलाई प्रवर्धन गर्ने हुनुपर्छ । यस्तो वार्षिक आम्दानी र खर्चको लेखा लेखाका मान्य सिद्धान्त अनुसार राखिनु पर्ने, पारदर्शीता हुनुपर्ने र मान्यता प्राप्त लेखापरीक्षकबाट लेखापरीक्षण गरिनुपर्ने व्यवस्था संविधानमा राखिनु उपयुक्त हुन्छ । दलभित्र पारदर्शीता र जवाफदेहिता सुनिश्चित हुँदा राज्यका अन्य संयन्त्रहरूसँग समेत यसको सकारात्मक प्रभाव पर्दछ । यसो भएमा दलप्रति जनताको विश्वास कसिलो र दरिलो हुन योगदान पुऱ्याउँछ । यसका अतिरिक्त दल र तिनका उम्मेदवारले चुनावका बेला गरेको खर्च विवरण समेत पारदर्शी हुनुपर्ने र सो को विवरण निर्वाचन आयोगमा बुझाउनु उपयुक्त हुन्छ । दलहरूलाई जनताप्रति उत्तरदायी बनाउनका लागि त्यस्तो संयन्त्रले अझ बढी टेवा पुऱ्याउने कुरामा दुईमत हुँदैन ।

२.५ संकटकाल सम्बन्धी व्यवस्था

२.५.१ विषय परिचय

मानव जीवनमा जस्तै राष्ट्रको जीवनमा पनि उतार चढावहरु आउने गर्दछन् । राष्ट्रको अवस्थापति गतिशील (dynamic) हुने भएकोले राष्ट्रिय जीवनमा संकट आउनु अस्वभाविक पनि हुँदैन । भविष्यमा आइपर्ने सक्ने त्यस्ता असहज परिस्थितिको सामना गर्न केही न केही प्रबन्ध संविधानमा गर्नु पर्ने हुन्छ । यसै तथ्यलाई मनन गरेर नै संविधानमा संकटकालीन अवस्थाको घोषणा गर्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ । तथापि भविष्यमा आइपर्ने सक्ने संकटको पूर्वानुमान गरी त्यसबाट पार पाउनका लागि पहिले नै सुरक्षाकवचको प्रबन्ध गर्ने कार्य त्यति सहज भने हुँदैन । संकटहरु मानव सृजित मात्र हुँदैनन्, कतिपय अवस्थामा प्रकृति सृजित विपत्तिहरूले पनि संकट निम्त्याउने गर्दछन् । राज्यव्यवस्थाका विरुद्ध मुलुक भित्रबाट बेलाबखतमा हुने गरेको सशस्त्र विद्रोह, आन्तरिक उपद्रव तथा बाह्य जगतबाट हुने आक्रमणको प्रत्यक्ष खतराले राष्ट्रिय सुरक्षामाथि ठूलो संकट आइपर्ने गरेको तथ्यसंग पनि हामी सबै परिचित नै छौ ।

चरम आर्थिक विभ्रंखलताको कारणबाट अर्थतन्त्र धराशायी हुने अवस्थामा पनि राष्ट्रिय संकट उत्पन्न हुन सक्दछ । बदलिएको वर्तमान विश्वमा मानिसले कल्पना नै गर्न नसक्ने घटनाहरु पनि घट्न थालेका छन् । घातक रोगको महामारीको प्रकोप र आतंककारी शक्तिहरूले प्रयोग गरिरहेको आतंकको नयाँ-नयाँ स्वरूपहरूले एउटामात्र मुलुकलाई होइन सारा विश्वलाई नै आसदीमा बाँध्न विवश बनाइरहेको छ । पहिले नै निश्चित रूपमा अनुमान गर्न नसकिए पनि संभावित जुनसुकै संकटापन्न अवस्थालाई संबोधन गर्न राज्यसंयन्त्रलाई तयारी अवस्थामा राख्नु पर्छ भन्ने विषयमा कुनै विवाद हुन सक्दैन । यस प्रकारका अनर्गल संकटहरूलाई सामनागर्नको लागि राज्य व्यवस्थालाई तयार राख्ने कुरा पुरानै विषय हो । राज्य संयन्त्रलाई भविष्यमा आइपर्ने राष्ट्रिय संकटसँग जुध्नको लागि वैधानिकता दिने कार्य संकटकाल सम्बन्धी व्यवस्थाले प्रदान गरेको हुन्छ ।

आन्तरिक र बाह्य कारणबाट राष्ट्रिय सुरक्षामा खतरा आएमा राज्यसंयन्त्रलाई सुदृढ, संगठित र एकीकृत तुल्याउनु पर्ने हुन्छ । त्यस अवस्थामा राज्य शक्तिको बढोत्तरी हुने र नागरिकहरूको हक अधिकारमा संकुचन वा बन्देज लाग्न सक्छ । यस परिस्थितिमा सबैभन्दा बढी असर पर्ने नागरिकका हक अधिकार र वैयक्तिक स्वतन्त्रता माथि नै हो । भनिन्छ

संकटकाल श्रुजित गर्ने घटनाको भन्दा संकटकालसँग सामना गर्नेको लागि राज्यद्वारा खडा गरिने प्रबन्ध र संचालन गरिने उपायहरूबाट जनताले बढी कष्ट र हैरानी व्यहोर्नु पर्ने हुन्छ । तथापि व्यक्तिगत स्वार्थ भन्दा राष्ट्रिय स्वार्थ महत्वपूर्ण हुन्छ भन्ने मान्यताले गर्दा राष्ट्रिय संकटमा नागरिक हक अधिकार कटौति गर्ने प्रावधानले वैधानिकता प्राप्त गरेको हुन्छ । यसै दृष्टिकोणबाट नै मानव अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरूले पनि राज्यले संकटकाल व्यवस्थापन गर्न पाउने कुरालाई मान्यता दिएको देखिन्छ । नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६ (ICCPR) को धारा-४ मा "राष्ट्रको अस्तित्व खलल पार्ने सार्वजनिक संकट र सो को विद्यमानता आधिकारिक रूपमा घोषणा गरिएको समयमा यो प्रतिज्ञापत्रका पक्ष राष्ट्रहरूले स्थितिको आकस्मिकताबाट अत्यावश्यक भएको हदसम्म आफ्ना दायित्वहरू न्यूनगर्ने उपायहरू अवलम्बन गर्न सक्नेछन् ।" भन्ने उल्लेख छ । तर वास्तविक राष्ट्रिय संकटको समयमा नागरिकहरूमा स्वस्फूर्त राष्ट्रिय सहयोगको भावना आउने हुँदा संकटकालीन प्रबन्ध गरिरहन जरुरी छैन भन्ने मत पनि नपाइने होइन । त्यसमा पनि सामान्य कानूनद्वारा नै यस प्रकारको व्यवस्था गर्न सकिने हुँदा संविधानमा संकटकालीन प्रावधान राखिरहनु जरुरी छैन भन्ने विचारधाराहरू पनि रहेका छन् । यसै अनुसार नै कतिपय देशहरूमा संकटकाल सम्बन्धमा संविधानमा व्यवस्था गरिएको पाइदैन र सामान्य कानूनबाट आवश्यक व्यवस्था गर्ने गरिएको पाइन्छ । तर हाम्रो संवैधानिक अभ्यास, प्रचलन र अनुभव समेतलाई ध्यानमा राखी यस सम्बन्धी आवश्यक व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

२.५.२ अवधारणा

युद्ध, बाह्य आक्रमण, सशस्त्र विद्रोह वा आन्तरिक उपद्रव, प्राकृतिक विपत्तिजस्ता अवस्थाहरूले देश र समाजमा अत्यन्तै गम्भिर असर पारी राष्ट्रको सार्वभौमसत्ता, अखण्डता र शान्ति व्यवस्थामा खतरा उत्पन्न हुन सक्छ । यस्तो अवस्थाको दृष्टीसँग सामना गर्ने र त्यसबाट पारपाउन चालिने कदमको लागि स्थापित संयन्त्र नै संकटकालको घोषणा हो । राष्ट्रको आन्तरिक जीवन सुचारु रूपले संचालन हुन नसक्ने र राजनीतिक रूपमा स्थापित समाजमा गम्भिर खतरा आएको अवस्था नै संकटकाल हो । राष्ट्रको जीवनमा संकटकाल घोषणा अत्यन्त गम्भिर कुरा हो । यस्तो अवस्थामा संविधानका व्यवस्थाहरू नियमित तवरले सुचारु नहुन सक्छन् । राज्यका संयन्त्रहरूलाई संकटकालसँग जुध्न र सोबाट मुक्ति दिलाउनका लागि आवश्यक आदेश निर्देश सहित तयारी अवस्थामा राखिन्छन् । व्यापक रूपमा नागरिक स्वतन्त्रताहरू कटौति गरिने भएकोले उदार प्रजातन्त्रवादीहरूले संकटकाललाई तानाशाही व्यवस्थाको प्रतिक वा सैनिक शासनको रूपमा दिने गर्दछन् ।

संकटकाल निवारणको लागि संकटकालीन आदेशसँगसँगै कार्यकारिणीले कानून सरहको हैसियत राख्ने आदेश जारी गर्न सक्छ । त्यस्तो आदेशले सामान्य कानूनको मात्र नभई संविधान प्रदत्त केही मौलिक हकअधिकार माथि नै प्रतिबन्ध लगाउन सक्छ । संकटकाल जारी गर्ने निकाय वा अधिकारीलाई संकटकालको मोचन भएको भन्ने लागेमा, मुलुकको व्यवस्थापिकाले अनुमोदन नगरेमा वा निश्चित अवधि पश्चात् यस प्रकारको आदेश स्वतः फिर्ता, निष्क्रिय वा समाप्त हुन्छ ।

२.५.३ औचित्य र महत्व

विभिन्न कारणहरूले गर्दा अनपेक्षित रूपमा नै संकटहरू आइरहने गर्दछन् । कमैले पनि संकटकालको चाहना वा इच्छा गरेको हुँदैन । संकटको प्रकृति अनुरूप ठूलो जनघनको क्षति हुने वा राष्ट्रियता नै खतरामा पर्ने सक्ने सम्मको संभावना रहन्छ । संकटबाट श्रुजित हुने यस प्रकारका चुनौति वा खतराको दुष्परिणामलाई फैलन नदिई न्यूनिकरण वा निवारण गर्नको लागि नै संकटकालीन प्रबन्धहरू गर्नु परेको हुन्छ । जनताका हक अधिकार माथि बन्देज लाग्न जाने भएवाट संकटकालीन अवस्था स्वयंबाट निस्कने दुष्परिणामहरू पनि चुनौतिपूर्ण हुन सक्छन् । युद्धबाट मुलुकलाई नजोगाउँदा राष्ट्रियता नै गुम्ने खतरा रहने हुँदा जुनसुकै मूल्य चुकाएर भए पनि यससँग सामना गर्नु पर्ने हुन्छ । सशस्त्र विद्रोह, सैनिक विद्रोहले पनि मुलुकलाई विभाजन गरी संविधान र कानूनको शासन व्यवस्था बहालीमा चुनौति दिएको हुन्छ । यसर्थ देशमा परिआएको कुनै पनि किसिमको संकटलाई सामना गर्ने र आफ्नो अस्तित्वको संरक्षण गर्ने राज्यको मौलिक अधिकार नै हो ।

विद्वानहरूले संकटकालीन प्रबन्धलाई आवश्यकिय खराबी (Necessary evil) भन्ने गर्छन् । कहिलेकाँहीको लागि यो प्रबन्ध राष्ट्रको जीवनमा नभइ हुँदैन, सार्वभौमसत्ता र राष्ट्रिय अखण्डतामा संकट आएको वखत यो संयन्त्र प्रयोग नगरी हुँदैन । मुलुक र नागरिकहरूलाई सुरक्षित पार्ने पवित्र उद्देश्यबाट अनुप्राणित भएर संकटकालीन प्रबन्धहरू गरिने हो । त्यसकारण यसको आवश्यकतालाई सहजै नकार्न सकिदैन । यसलाई खराबीवृत्त यस कारणले भनिन्छ कि यस अवस्थामा नागरिकका मौलिक हकहरू निलम्बन हुन्छन्, संकटकालको आवरणमा गरिने कार्यकारीको अधिकारको वृद्धिले शक्ति पृथकीकरण र संतुलनको मूल्य मान्यता निष्प्रभावी हुन सक्छ र कार्यकारीको स्वेच्छाचारिता बढ्न

सकन्छ । नागरिक शासनको अनुभूति हुदैन । कतिपय अवस्थामा विरोधिहरूलाई तहलगाउन यसको दुरुपयोग हुने गरेको छिमेकी र आफ्नै मुलुकको अनुभवले देखाउँछ । त्यसैले यस सम्बन्धी प्रावधानहरू निर्माण गर्दा संविधान निर्माताले दुरुपयोग हुन नदिन विशेष सावधानी र सतर्कता अपनाउनु बाञ्छनीय हुन जान्छ । यस विषयमा विश्वका विभिन्न मुलुकको अभ्यास र हाम्रो आफ्नै अनुभवबाट पाठ सिक्ने व्यवस्था गरिनु उचित हुने देखिन्छ ।

२.५.४ तुलनात्मक अध्ययन

प्रायः संसारका सबै देशहरूमा राष्ट्रप्रमुख वा कार्यकारी प्रमुखद्वारा संकटकाल जारी गर्ने र विधायिकाबाट अनुमोदन हुने साझा अन्तर्वस्तु समेटिएको पाइन्छ । नागरिकका के कस्ता हक अधिकारहरू निलम्बन गरिने, कति समयको लागि संकटकाल कायम राख्न सकिने, व्यवस्थापिकाको अनुमोदन कति समयबद्धिभित्र गराइ सक्नु पर्ने र संकटकालीन अवस्थाको न्यायिक पुनरावलोकनको स्थिति के हुने ? भन्ने आदि विषयहरूमा केही भिन्नता सहितका आ-आफ्नै अभ्यास र अनुभवहरू रहेको पाइन्छ ।

भारत

भारतीय संविधानले तीन प्रकारको संकटकालीन अवस्थाको परिकल्पना गरेको छ । जसमध्ये पहिलो युद्ध, वाह्य आक्रमण अथवा सशस्त्र विद्रोहबाट सम्पूर्ण भारतीय भूमिमाथि वा केही भागको सुरक्षामाथिको खतरा, दोश्रो राज्यहरूमा संवैधानिक संरचनाहरू असफल हुनु र तेस्रो वित्तीय संकटबाट श्रृंजना हुने संकटकालीन अवस्था आदि रहेका छन् । सन् १९७५ मा लगाइएको संकटकाल निकै विवादास्पद भए पछि संविधानमा भएको ४४ औं संशोधनले संकटकालीन प्रावधानहरूमा व्यापक संशोधन र परिमार्जन गरी कार्यकारीणिले गर्ने अत्यधिक शक्ति दुरुपयोगलाई नियन्त्रण गर्ने थुप्रै सुरक्षाकवच प्रदान गरिएको छ ।

भारतीय सुरक्षा माथि आइपर्ने खतराको सामना गर्न संविधानको धारा ३५२, ३५३, ३५४, ३५५ र ३५९ ले मार्ग प्रशस्त गरेको छ । युद्ध, वाह्य आक्रमण वा आन्तरिक सशस्त्र विद्रोहको कारणबाट भारतको सम्पूर्ण वा कुनै भागको सुरक्षामा गम्भीर खतरा रहेको छ भन्ने कुरामा राष्ट्रपति सन्तुष्ट भएमा संकटकालको घोषणा गर्न सक्दछन् - धारा ३५२ (१) । यस्तो घोषणा ३० दिन भित्र प्रत्येक सदनमा पेश गराई दुई तिहाई मतद्वारा अनुमोदन भएमा छ महिना सम्म बहाल रहने देखिन्छ । यसको आयु लम्ब्याउनु परेमा प्रत्येक छ/छ महिनामा शुरुकै जस्तो प्रकृया अवलम्बन गर्नु पर्ने हुन्छ । संसदबाट अनुमोदन नभएमा यस्तो आदेश स्वतः समाप्त हुन्छ - धारा ३५२(४) र (५) । संकटकाल बहाल राखिरहनु आवश्यक छैन भन्ने लागेमा राष्ट्रपतिले जहिलेसुकै फिर्ता लिन सक्दछन् । संकटकालीन घोषणा बहाल रहेसम्म संविधान प्रदत्त मौलिक हक अधिकारहरू (भूतप्रभावी कानून विरुद्धको संरक्षण, दोहोरो खतरा विरुद्धको संरक्षण र आफ्नो विरुद्ध आफै साक्षी हुन कर नलाग्ने प्रत्याभूति - धारा २० र वैयक्तिक स्वतन्त्रता र जीवनको अधिकार - धारा २१ बाहेक) निलम्बन हुन्छन् ।

भारतीय संविधानमा ४४ औं संशोधन अधिसम्म प्रधानमन्त्रीको एकल शिफारिशको आधारमा राष्ट्रपतिले संकटकाल घोषणा गर्ने प्रावधान रहेकोमा यस संशोधनले शिफारिशको लागि मन्त्रिपरिषदको सामूहिक निर्णय आवश्यक पर्ने गराइयो । त्यसै गरी दुई महिना सम्ममा संसदमा पेश गर्ने र सामान्य बहुमतबाट पारित भएपछि कार्यकारीणिको अनुकूलता अनुरूप जति लामो समय सम्म पनि बहाल राख्न सकिने साविक प्रावधान पनि संशोधन गरियो । लोक सभाले संकटकालीन घोषणा गरिएको आदेशलाई कायम नराख्ने गरी प्रस्ताव पारित गरेमा राष्ट्रपतिले फिर्ता लिनु पर्ने नयाँ सुरक्षाकवच पनि यो संशोधनले प्रदान गरेको देखिन्छ, धारा -३५२(३) । यसका अतिरिक्त संकटकाल आवश्यक छैन भनी लोकसभाका कमितीमा १/१० सदस्यहरूले संसदको अधिवेशन चलेको समयमा सभामुख र नचलेको समयमा राष्ट्रपति समक्ष विशेष अधिवेशनको माग गरी समावेदन गरेमा १४ दिन भित्र विशेष अधिवेशन बोलाउनु पर्ने प्रावधान पनि यस संशोधनले थप गरेको पाइन्छ - धारा ३५२(८) । राज्यहरूमा संवैधानिक संरचना असफल भएको अवस्थामा पनि संकटकालको घोषणा गर्न सकिने देखिन्छ, धारा ३५६ ।

भारतीय संविधानले परिकल्पना गरेको संकटकालको अन्तिम रूप वित्तीय कारणबाट श्रृंजित हुने संकट रहेको पाइन्छ - धारा ३६० । समय भारतको वा कुनै भागको वित्तीय स्थायित्व र देशको विश्वसनीयता माथि खतरा आइपरेको छ भन्ने कुरामा सन्तुष्ट भएमा धारा ३६०(१) बमोजिम राष्ट्रपतिले यस प्रकारको संकटकालको घोषणा गर्दछन् । यस आदेशको निवारणको लागि राज्यले वित्तीय क्षेत्रमा गर्नु पर्ने विभिन्न कामकारवाहीको निर्देशन समेत दिइने गरिन्छ । यस अन्तर्गत राज्यको संपत्तिको उपयोग, कर्मचारीको तलब भत्ता कटौति लगायतका विभिन्न वित्तीय हस्तक्षेपहरू पर्दछन् ।

संयुक्त राज्य अमेरिका

संयुक्त राज्य अमेरिकाको संविधान र कानूनमा संकटकालको घोषणा गर्ने र संकटकाल लगाउन सकिने स्पष्ट प्रावधान रहेको पाइँदैन । संविधानको धारा १ को दफा ९(२) मा विद्रोह वा आक्रमण भई सार्वजनिक सुरक्षाका लागि आवश्यक भएमा बाहेक बन्दी प्रत्यक्षीकरणको विशेषाधिकार निलम्बन नगरिने प्रत्याभूति गरिएको छ ।

संविधानको धारा ४ दफा ४ मा "The United States shall guarantee to every state in this Union a republican form of government, and shall protect each of them against invasion; and on application of the legislature, or of the executive (when the legislature cannot be convened) against domestic violence." भनिएको हुँदा सोहि आधारमा टेकेर राष्ट्रपतिले संकटग्रस्त राज्यहरूमा सेना पठाउने गर्दछन् । संघीय कानूनी प्रावधानले राष्ट्रपतिलाई दिएको सीमित अधिकार अनुसार दिइएको आदेशबाट अमेरिकी सेनाले आन्तरिक हिंसा रोक्न, विद्रोह दमन गर्ने र संघीय कानून कार्यान्वयनको लागि संकटग्रस्त क्षेत्रमा उपस्थित भई सुरक्षा घेरालाई मजबुत बनाउने कार्य गर्न सक्दछ । त्यहाँ संकटकाल सम्बन्धमा राष्ट्रपतिको मात्र एकलौटि अधिकार छैन । संविधानको धारा १ को दफा ८(११) ले कांग्रेसलाई युद्धको घोषणा गर्न सक्ने अधिकार दिएको छ । दुवै अंगको समन्वयमा कार्यहरू सञ्चालन हुनु पर्ने देखिन्छ ।

दक्षिण अफ्रिका

दक्षिण अफ्रिकाको संविधानले संकटकालको घोषणा गर्ने अधिकार राष्ट्रपतिलाई दिएको छ । संविधानको धारा ३७ को उपधारा (१) मा (a) life of Nation is threatened by war, invasion, general insurrection, disorder, natural disaster or other public emergency. (b) the declaration is necessary to restore peace and order. भन्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ । राष्ट्रपतिको यो घोषणा पहिलो पटक संसदको सामान्य बहुमतबाट अनुमोदन भएमा बढीमा २१ दिन कायम रहन सक्ने देखिन्छ । त्यसपछि नेशनल एसेम्ब्लीले बढाउन चाहेमा पहिलो पटक सामान्य बहुमतबाट प्रस्ताव पारित गरी तीन महिनाको लागि र त्यसपछि अर्को तीन महिनाको लागि संसदको ६० प्रतिशत बहुमतबाट अनुमोदन हुनु पर्ने देखिन्छ (धारा ३७ (२)) । त्यहाँ समानता, सम्मानपूर्वक वाचन पाउने अधिकार, स्वतन्त्रता र व्यक्तिगत सुरक्षा, दासत्व र बलात् श्रम, अनाधिकृत पक्राउ र सुनुवाई बिना थुनामा राख्न नपाउने जस्ता मौलिक हकहरूलाई संकटकालमा पनि निलम्बन गर्न नपाइने संवैधानिक प्रत्याभूति प्राप्त छ ।

फ्रान्स

फ्रान्सको पाँचौ गणतन्त्रको संविधान, १९५८ को धारा १६ ले संकटकालीन अधिकारको व्यापक अभ्यास गर्ने अधिकार राष्ट्रपतिलाई दिएको छ । जब गणतान्त्रिक संरचना, राष्ट्रिय स्वाधिनता, भौगोलिक अखण्डता, अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा व्यक्त गरिएका प्रतिवद्धता माथि गंभीर चुनौति उत्पन्न हुन्छ र संवैधानिक सरकारको प्राधिकारले ठीक ढंगबाट काम कारवाहीमा बाधा उत्पन्न हुन्छ, तब राष्ट्रपतिले प्रधानमन्त्री, एसेम्बलीका अध्यक्ष र संवैधानिक परिषदसंगको सल्लाहमा परिस्थितिले मागेको आवश्यक संकटकालीन उपायहरू अवलम्बन गर्न सक्दछन् । संकटकाल अवधिभर नेशनल एसेम्बली भंग गर्न नहुने जस्ता केही सामान्य नियन्त्रणका प्रबन्धहरू संविधानको धारा १६ अन्तर्गत समेटिएको देखिन्छ ।

संघीय गणतन्त्र जर्मनी

संघीय गणतन्त्र जर्मनीको Basic Law को धारा 115A मा State of Defense र धारा 80A State of Tension को बारेमा व्यवस्था गरेको देखिन्छ ।

क्यानडा

क्यानडामा संविधानतः संकटकाल घोषणा गर्न सक्ने प्रावधान छैन । संकटकाल सम्बन्धी व्यवस्था गर्न बनेको ऐन, १९८४ ले चार प्रकारका संकटकाल आइपर्न सक्ने परिकल्पना गरेको छ । जसमा प्राकृतिक विपत्तिको कारण लगाइने सार्वजनिक हितको संकटकाल, आतंककारी आक्रमणको कारणबाट लगाइने सार्वजनिक व्यवस्थाको संकटकाल, अन्तर्राष्ट्रिय संकट र युद्धको अवस्थाबाट श्रृजित हुने संकटकाल प्रमुख रहेका छन् । कार्यकारीणिले संकटकालको घोषणा गर्ने गर्दछ र संसदका दुवै सदनले यसको अनुमोदन गर्नु पर्दछ ।

अष्ट्रेलिया

संविधानतः संकटकालीन प्रबन्ध नगर्ने अर्को संघीय मुलुक अष्ट्रेलिया हो ।

बेल्जियम

धारा १६७ को (१.२) मा "The King commands the armed forces, and determines the state of war and the cessation of hostilities. He notifies the Houses as soon as state interests and security permit and he adds those messages deemed appropriate." भन्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

स्पेन

संविधानको धारा ११६ मा **Alarm, Emergency, Siege** सम्बन्धी देहायको व्यवस्था गरेको देखिन्छ :

1. An organic law shall regulate the states of alarm, emergency, and siege and the corresponding competences and limitations.
2. The state of alarm shall be declared by the Government, by means of a decree agreed upon by the Council of Ministers, for a maximum period of fifteen days informing the House of Representatives, which has convened immediately for that purpose and without whose authorization the period cannot be extended. The decree shall determine the territorial area to which the effects of the declaration shall be excluded.
3. The state of emergency shall be declared by the Government by means of a Decree agreed upon in the Council of Ministers after authorization by the House of Representatives. The authorization and proclamation of a state of emergency must expressly determine its purposes, the territorial area to which it is extended and its duration, which cannot exceed thirty days but which may be extended for a like period with the same requirements.
4. The state of siege shall be declared by the absolute majority of the House of Representatives at the exclusive proposal by the Government. The House of Representatives shall determine its territorial scope, duration, and conditions.
5. The House of Representatives may not be dissolved while any of the states contained in the present article are in effect, the Chambers being automatically convoked if they are not in a period of sessions. Their functioning, like that of the other constitutional powers of the State, may not be interrupted during the effectiveness of these states. In the event that the House of Representatives has been dissolved or its mandate has expired if one of the situations exists which leads to one of the aforementioned states, the competences of the House of Representatives shall be assumed by its Permanent Deputation.
6. The declaration of the states of alarm, emergency, and siege shall not modify the principle of the responsibility of the Government or its agents as recognized in the Constitution and in the laws.

२.५.५ नेपालका संविधानहरूमा संकटकालीन अधिकार

नेपाल सरकारको वैधानिक कानून, २००४

धारा ४६ ले मुलुकभर कतै शान्ति भइ भएको अवस्थामा श्री ३ महाराजले मन्त्रिमण्डलको सल्लाहले अस्थायी कानून जारी गर्न सक्ने र सो अस्थायी कानून छ महिना भन्दा बढी कायम नरहने व्यवस्था गरेको थियो । अवस्था सुधिएको भन्ने लागेमा श्री ३ ले जुनसुकै बेला सो कानून खारेज गर्न सक्ने व्यवस्था थियो । धारा ४७ को (क) मा मुलुकमा कुशासन, अशान्ति वा दुवै कारणबाट उक्त ऐन बमोजिम शासन चलाउने अवस्था नभएको भन्ने श्री ३ लाई लागेमा इस्तिहार जारी गरी अन्य व्यक्ति वा सभाको अधिकार आफैमा लिने र वैधानिक कानून बमोजिम हुने काम कारवाही यो यसरी हुनेछन् भनी तजविजबाट व्यवस्था गर्न सक्ने प्रावधान रहेको देखिन्छ । त्यसरी जारी भएको आदेश अर्को आदेशबाट खारेज वा बदलिन सक्ने र छ महिना भित्र तजविजबाट उही वा अर्को व्यवस्थापक सभा बोलाउन सक्ने प्रावधान पनि रहेको थियो ।

नेपाल अन्तरिम शासन विधान, २००७

संविधानसभाको निर्वाचन सम्पन्न गरी नयाँ संविधान निर्माणको लक्ष्य लिएर छोटो समयको लागि जारी भएको यो संविधानमा संकटकालीन प्रवन्धहरू समेटिएको पाइँदैन ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०१५

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०१५ को धारा ५५ र ५६ संकटकालीन अवस्थाको घोषणासँग सम्बन्धित देखिन्छन् । उल्लेखित व्यवस्था देहायबमोजिम रहेको पाइन्छ ।

(१) श्री ५ को स्वविवेकमा कुनै गम्भीर संकट विद्यमान भई जसबाट नेपालको सम्पूर्ण वा कुनै भागको सुरक्षा वा आर्थिक जीवन युद्धले वा बाहिरी आक्रमणले वा आन्तरिक उपद्रवले सन्तप्त छ भन्ने लागेको छ भने मौसुफबाट मौसुफ कै स्वविवेकमा देहाय बमोजिम गर्ने गरी घोषणा गर्न सकिवक्सने छ र यस संविधानको उपबन्धको प्रचलनलाई पूर्ण वा आंशिक मात्रामा निलम्बन गर्ने व्यवस्थाहरु लगायत घोषणाको उद्देश्य कार्यान्वित गर्नको लागि मौसुफबाट आवश्यक वा वाञ्छनीय सम्भवित्वको प्रासंगिक र आनुषंगिक व्यवस्थाहरु यस्तो जुनसुकै घोषणामा रहन सक्नेछन् ।

(क) घोषणामा तोकिएसम्म मौसुफको कार्यहरु मौसुफबाट स्वविवेकमा गरिबक्सने गरी,

(ख) संसद वा अन्य कुनै सरकारी निकाय वा अधिकारीमा निहित वा ती द्वारा प्रयोग हुने सबै वा कुनै अधिकार मौसुफले नै ग्रहण गरिबक्सने गरी,

तर यस उपधाराको कुनै कुराले पनि मौसुफबाट सर्वोच्च अदालतमा निहित वा त्यसद्वारा प्रयोग हुने कुनै पनि अधिकार ग्रहण वा यस संविधानको भाग ६ मा गरिएको व्यवस्थाहरु पूर्ण वा आंशिक मात्रामा निलम्बन गरिबक्सने छैन ।

(२) यस्तो कुनै घोषणा अर्को घोषणाद्वारा खारेज वा परिवर्तित हुन सक्नेछ ।

(३) पहिलो घोषणालाई खारेज गर्ने घोषणा बाहेक यस धारा अन्तर्गत भएको अन्य घोषणा बाइ महिनाको अवधि नाघेपछि निष्कृय हुनेछ परन्तु पुनः अर्को घोषणाद्वारा नवीकरण हुन सक्दछ र गम्भीर संकटकालीन परिस्थिती अब विद्यमान छैन भनी श्री ५ सन्तुष्ट होइनवक्संसम्म एवं रित चलि रहने छ ।

(४) श्री ५ बाट यस धारा अन्तर्गत अधिकार ग्रहण गरी बनाई बक्सको कुनै पनि कानून ऐनद्वारा अगावै खारेज वा पुनः व्यवस्थित नभएमा यस धारा अन्तर्गतको घोषणा लागू हुन छोडेको ६ महिना बितेपछि निष्कृय हुनेछ ।

(५) श्री ५ बाट यस धारा अन्तर्गत अधिकार प्रयोग गरिबक्सदा यथासाध्य राष्ट्रिय परिषद्संग परामर्श गरी कार्य गरिबक्सने छ ।

संवैधानिक यन्त्र विफल भएमा संकटकालीन अधिकारहरु :-

(१) यस संविधानद्वारा आयोजित संसदीय शासन पद्धति भङ्ग भएको छ र धारा १७ द्वारा प्रदत्त अधिकारहरु त्यस परिस्थितीमा अपर्याप्त छ भन्ने कुरा राष्ट्रिय परिषद्संग परामर्श गरिबक्सनेपछि श्री ५ को स्वविवेकमा लागेमा मौसुफबाट घोषणाद्वारा मौसुफको स्वविवेकमा यस संविधानको भाग ३, ४ र ५ को कुनै पनि उपबन्ध निलम्बन गर्ने र नेपाल अधिराज्यको शासनको लागि मौसुफको स्वविवेकमा आवश्यक ठहरिएका अस्थायी व्यवस्था गर्न सकिवक्सनेछ ।

तर-

(क) मौसुफको स्वविवेकमा संसदको एउटा मात्र वा दुवै सदनलाई निलम्बन गर्न आवश्यक छ भन्ने नलागेसम्म त्यस्तो गरिबक्सने छैन ।

(ख) मौसुफबाट संसदको एउटा सदन निलम्बन गर्नुपर्ने आवश्यक सम्भवित्वमा यो धारामा व्यक्त कुराहरुको अधिनमा रही श्री ५ र निलम्बन नभएको सदनको संसदद्वारा कानूनहरु बनाइने छन् ।

(ग) धारा ५३ ले व्यवस्था गरेको किसिम र ढाँचामा बाहेक श्री ५ बाट यस धारा अन्तर्गत यो संविधानलाई स्थायी तवरले संशोधन गरीबक्सने छैन ।

(२) उपधारा (१) अन्तर्गत जुनसुकै घोषणा पनि पछि हुने घोषणाद्वारा खारेज वा परिवर्तित हुन सक्नेछ ।

(३) पहिलो घोषणालाई खारेज गर्ने घोषणा बाहेक यस धारा अन्तर्गत भएको अन्य घोषणा बाइ महिनाको अवधि नाघेपछि निष्कृय हुनेछ, तर पुनः अर्को घोषणाद्वारा नवीकरण हुन सक्दछ र श्री ५ को स्वविवेकमा यस संविधानद्वारा आयोजित संसदीय शासन पद्धति पूर्णतया पुनर्स्थापित हुन सक्दछ भन्ने कुरामा सन्तुष्ट होइनवक्संसम्म यस्तै क्रमले चलि रहने छ ।

तर श्री ५ को स्वविवेकमा निम्नलिखित अवस्था छ भन्ने सन्तुष्ट भई नबक्संसम्म यस धारा अन्तर्गत कुनै घोषणा पुनः नवीकरण हुन सक्ने छैन ।

(क) संसदीय शासन पद्धति यस्तो प्रकारले भङ्ग भएको छ कि आमनिर्वाचन गराउन अव्यवहारिक हुन जान्छ भने वा

(ख) आम निर्वाचन भरखरै भएको छ तर यस संविधानद्वारा आयोजित तरिकाबाट संसदीय शासन पद्धति अनुसार काम चलन सक्दैन भने ।

(४) यस संविधानलाई संशोधन गर्ने बाहेक यस धारा अन्तर्गत जारी भएको घोषणा मुताबिक बनाइएको कुनै पनि कानून, ऐनद्वारा अगावै खारेज वा पुनः व्यवस्थित नभएमा यस धारा अन्तर्गतको घोषणा लागू हुन छोडेको ६ महिना बितेपछि निष्कृय हुनेछ र यो संविधानलाई संशोधन गर्ने कानून चाहिँ यस धारा अन्तर्गत जारी भएको घोषणा लागू हुन छोडेपछि निष्कृय हुनेछ ।

राजाको स्वविवेकमा कुनै गम्भीर संकटको विद्यमानताको कारणले नेपालको सम्पूर्ण वा कुनै भागको सुरक्षा वा बाहिरी आक्रमणले वा आन्तरिक उपद्रवले सन्तप्त छ भन्ने लागेमा निजले आफ्नै स्वविवेकमा संकटकालीन अवस्थाको घोषणा गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । राजा महेन्द्रले सोही धाराको प्रयोग गरी जननिर्वाचित प्रधानमन्त्रीलाई समेत

अपदस्थ गरी धुनामा राख्ने कार्य गरकोले संकटकालीन अवस्थाको घोषणा गर्ने अनिवार्य अधिकारको प्रयोगबाट राजनीतिक दुर्घटना हुने रहेछ भन्ने देखिएको छ ।

नेपालको संविधान, २०१९

जारी हुँदाको अवस्थामा यो संविधानको भाग १५ को धारा ८१ मा संकटकालीन अधिकार सम्बन्धी संवैधानिक प्रावधान राखिएको थियो । पछि तेस्रो संसोधनबाट परिमार्जन गरी विपेश परिस्थिति तथा संकटकालीन अधिकार भन्ने प्रावधान राखियो । संविधान जारी हुँदाको अवस्थाको धारा ८१ र तेस्रो संसोधनबाट कायम गरिएको धारा ८१क ले राजाको विचारमा नेपालको सम्पूर्ण वा कुनै भागको सुरक्षालाई युद्ध, बाह्य आक्रमण वा आन्तरिक उपद्रवको खतरा परी गम्भीर संकट उत्पन्न भएको भन्ने लागेमा संकटकाल घोषणा हुन सक्ने देखिन्छ । संविधानका सबै वा कुनै धारा निलम्बन गर्न र राष्ट्रिय पञ्चायत वा अन्य कुनै सरकारी निकाय वा पदाधिकारीमा निहित अधिकार राजाले आफैमा लिन सक्ने प्रकृतिको प्रावधान पनि यो संविधानले गरेको पाइन्छ । (धारा ८१क)

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११५ मा नेपाल अधिराज्यको सार्वभौमसत्ता, अखण्डता वा कुनै भागको सुरक्षामा युद्ध, बाह्य आक्रमण, सशस्त्र विद्रोह वा चरम आर्थिक विशृङ्खलताको कारणले गम्भीर संकट उत्पन्न भएमा नेपाल अधिराज्यभर वा कुनै खास क्षेत्रमा लागू हुने गरी संकटकालीन अवस्थाको घोषणा गर्न वा आदेश जारी गर्न सकिने व्यवस्था रहेको थियो । त्यस्तो घोषणा भएको मितिले तीन महिनाभित्र अनुमोदनको लागि प्रतिनिधिसभाको बैठकमा पेश गरिने र पेश हुँदा दुई तिहाई सदस्यबाट अनुमोदन भएमा ६ महिनासम्म लागू रहने र अनुमोदन नभएमा स्वतः निष्क्रिय हुने व्यवस्था थियो । प्रतिनिधिसभाको दुई तिहाईबाट अनुमोदन गरी अर्को एक पटक छ महिनामा नबढाई संकटकालको अवधि थप गर्न सकिने व्यवस्था रहेको थियो । प्रतिनिधिसभा विघटन भएको अवस्थामा राष्ट्रियसभाले उक्त अधिकार प्रयोग गर्न सक्ने व्यवस्था थियो । संकटकालको अवधिमा विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता, शान्तिपूर्वक भेला हुने स्वतन्त्रता, आवत-जावत र पेशा रोजगार गर्ने स्वतन्त्रता, समाचार लेख्न प्रकाशित गर्ने हक, निवारक नजरबन्द बिरुद्धको हक, सम्पत्तिको हक, सूचनाको हक, गोपनीयताको हक र संवैधानिक उपचारको हक निलम्बन हुन सक्ने व्यवस्था थियो । तर बन्दीप्रत्यक्षीकरणको उपचार प्राप्त गर्ने अधिकारमा निलम्बन हुन नसक्ने प्रावधान राखिएको थियो । सो संविधानमा राष्ट्र प्रमुखबाट जुनसुकै अवस्थामा संकटकाल फिर्तालिन सकिने व्यवस्था समेत थियो । उक्त संवैधानिक व्यवस्था बमोजिम २ पटक संकटकालीन अवस्थाको घोषणा भएको पाइन्छ ।

मिति २०५८।८।११ मा जारी भएको आदेशको व्यहोरा

श्री ५ महाराजाधिराजका हजूरमा २०५८ साल साँझ ११ गते असंको मन्त्रीपरिषद्को बैठकले नेपाल अधिराज्यको सार्वभौमसत्ता, अखण्डता एवं सुरक्षामा गम्भीर संकट उत्पन्न हुन गएकोले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११५ को उपधारा (१) बमोजिम नेपाल अधिराज्यभर लागू हुनेगरी संकटकालीन अवस्थाको आदेश जारी गरिबक्सन र सोही धाराको उपधारा (८) बमोजिम नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२ को उपधारा (२) को खण्ड (क), (ख) र (घ), धारा १३ को उपधारा (१) र धारा १५, १६, १७, २२ र २३ (बन्दीप्रत्यक्षीकरणको उपचार प्राप्त गर्ने हक बाहेक) निलम्बन गरिबक्सन जाहेर गरिबक्सकोले मौसुफबाट नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११५ को उपधारा (१) बमोजिम नेपाल अधिराज्यभर लागू हुनेगरी संकटकालीन अवस्थाको आदेश जारी गरिबक्सो सोही धाराको उपधारा (८) बमोजिम नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२ को उपधारा (२) को खण्ड (क), (ख) र (घ), धारा १३ को उपधारा (१) र धारा १५, १६, १७, २२ र २३ (बन्दीप्रत्यक्षीकरणको उपचार प्राप्त गर्ने हक बाहेक) निलम्बन गरिबक्सको छ ।

मिति २०६१।१०।१९ जारी भएको आदेशको व्यहोरा

श्री ५ महाराजाधिराजबाट नेपाल अधिराज्यको सार्वभौमसत्ता, अखण्डता एवं सुरक्षामा गम्भीर संकट उत्पन्न हुन गएकोले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११५ को उपधारा (१) बमोजिम नेपाल अधिराज्यभर तत्काल लागू हुनेगरी संकटकालीन अवस्थाको आदेश जारी गरिबक्सो सोही धाराको उपधारा (८) बमोजिम नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२ को उपधारा (२) को खण्ड (क), (ख) र (घ), धारा १३ को उपधारा (१) र धारा १५, १६, १७, २२ र २३ (बन्दीप्रत्यक्षीकरणको उपचार प्राप्त गर्ने हक बाहेक) निलम्बन गरिबक्सको छ ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३

यो संविधानको भाग १९ को धारा १४३ मा "संकटकालीन अधिकार" शिर्षक अन्तर्गत देहाय बमोजिमको व्यवस्था छ :-

(१) नेपाल राज्यको सार्वभौमसत्ता, अखण्डता वा कुनै भागको सुरक्षामा युद्ध, बाह्य आक्रमण, सशस्त्र विद्रोह वा चरम आर्थिक विशृङ्खलताको कारणले गम्भीर सङ्कट उत्पन्न भएमा नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्को सिफारिशमा

राष्ट्रपतिले नेपाल राज्यभर वा कुनै खास क्षेत्रमा लागू हुने गरी सङ्कटकालीन अवस्थाको घोषणा गर्ने वा आदेश जारी गर्न सक्नेछ ।

(२) उपधारा (१) बमोजिम गरिएको घोषणा वा आदेश सो आदेश भएको मितिले एक महिनाभित्र अनुमोदनको लागि व्यवस्थापिका-संसदको बैठकमा पेश गरिनेछ ।

(३) उपधारा (२) बमोजिम अनुमोदनको लागि पेश भएको घोषणा वा आदेश व्यवस्थापिका-संसदको बैठकमा उपस्थित सदस्यहरुको दुई-तिहाई बहुमतले अनुमोदन गरेमा घोषणा वा आदेश भएको मितिले तीन महिनासम्म लागू रहनेछ ।

(४) उपधारा (२) बमोजिम व्यवस्थापिका-संसदको बैठकमा अनुमोदनको लागि पेश भएको घोषणा वा आदेश उपधारा (३) बमोजिम अनुमोदन नभएमा सो घोषणा वा आदेश स्वतः निष्क्रिय भएको मानिनेछ ।

(५) उपधारा (१) को अवस्था अझै विद्यमान छ भनी उपधारा (३) बमोजिमको म्याद भुक्तान नहुँदै व्यवस्थापिका-संसदको बैठकमा उपस्थित सदस्यहरुको दुई-तिहाई बहुमतले प्रस्तावद्वारा निर्णय गरी अर्को एक पटक तीन महिनामा नवढाई सो प्रस्तावमा तोकिएको अवधिको लागि सङ्कटकालीन अवस्थाको घोषणा वा आदेशको म्याद बढाउन सक्नेछ ।

(६) उपधारा (१) बमोजिम सङ्कटकालीन अवस्थाको घोषणा वा आदेश भएपछि त्यस्तो अवस्थाको निवारण गर्न नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्को सिफारिसमा राष्ट्रपतिले आवश्यक आदेश जारी गर्न सक्नेछ । त्यसरी जारी भएको आदेश सङ्कटकालीन अवस्था बहाल रहेसम्म कानून सरह लागू हुनेछ ।

(७) राष्ट्रपतिबाट उपधारा (१) बमोजिम सङ्कटकालीन अवस्थाको घोषणा वा आदेश गरिदा सो घोषणा वा आदेश बहाल रहेसम्मको लागि भाग ३ मा व्यवस्था भएका मौलिक हक निलम्बन गर्न सकिनेछ ।

तर धारा १२ को उपधारा (१), (२) र उपधारा (३) को खण्ड (ग) र (घ), धारा १३ र १४, धारा १५ को उपधारा (२) र (३), धारा १६, १७, १८, २०, २१, २२, २३, २४, २६, २९, ३० र ३१ तथा त्यस्ता धारासँग सम्बन्धित धारा ३२ बमोजिम संवैधानिक उपचारको हक र बन्दी प्रत्यक्षीकरणको उपचार प्राप्त गर्ने हक निलम्बन गरिने छैन ।

(८) उपधारा (७) बमोजिम यस संविधानको कुनै धारा निलम्बन गरिएकोमा सो धाराले प्रदान गरेको मौलिक हकको प्रचलनको लागि कुनै अदालतमा निवेदन दिन वा त्यस सम्बन्धमा कुनै अदालतमा प्रश्न उठाउन सकिने छैन ।

(९) उपधारा (१) बमोजिमको घोषणा वा आदेश बहाल रहेको अवस्थामा कुनै पदाधिकारीले कानून विपरीत वा बदनीयतसाथ कुनै काम गरेबाट कुनै प्रकारको क्षति भएको रहेछ भने निजले सो घोषणा वा आदेश समाप्त भएको मितिले तीन महिनाभित्र आफूलाई परेको क्षति वापत क्षतिपूर्तिको दावी गर्न सक्नेछ र दावी मनासिब ठहरेमा अदालतले उचित क्षतिपूर्ति भराइदिन सक्नेछ ।

(१०) उपधारा (१) बमोजिम गरिएको सङ्कटकालीन अवस्थाको घोषणा वा आदेश नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्को सिफारिसमा राष्ट्रपतिबाट सो घोषणा वा आदेश बहाल रहेसम्म जुनसुकै बखत पनि फिर्ता लिन सकिनेछ ।

२.५.६ भावी संविधानमा संकटकालिन अवस्थाको घोषणा सम्बन्धी व्यवस्था

२.५.६.१ संकटकालको घोषणा गर्ने पूर्व अवस्थाहरु

देशको सार्वभौमसत्ता, अखण्डता एवं सुरक्षामा प्रत्यक्ष रूपमा खतरा उत्पन्न भएमा संकटकाल घोषणा हुन सक्दछ । युद्ध, वायु आक्रमण, सशस्त्र विद्रोह (सैनिक विद्रोह समेत), चरम आर्थिक विशृंखलता आदिलाई त्यस्तो खतरा वा संकट निम्त्याउने मुख्य कारकको रूपमा लिइन्छ । त्यसैगरी ठूलो प्राकृतिक विपत्ति र महामारी पनि संकटकाल घोषणा हुन सक्ने आधार हुन सक्छन् । जस्तै : बर्डफ्लुको महामारी, एन्थ्र्याक्स, प्लेग, भूकम्प, सुनामी आदि । आर्थिक विशृंखलताले राष्ट्रिय अर्थतन्त्र धरासायी भएको अवस्थालाई इंगित गर्न खोजिएको हो भन्ने स्पष्ट हुनु पर्ने हुन्छ । उल्लिखित आधारमा संकटकाल घोषणा गर्दा सबैले देख्न र अनुभव गर्न सकिने साभत तत्व अन्तरनिहित रहेको र सबैको नजरमा संकट संकट नै भएको हुनु पर्दछ ।

२.५.६.२ संकटकालको घोषणा गर्ने अधिकारी, सो को निर्णय, घोषणा, क्षेत्र, अवधि र विधि

संसारभरका प्रचलन हेर्दा केहि देशमा बाहेक राष्ट्र प्रमुखबाटै संकटकाल घोषणा गर्ने प्रचलन रहेको पाइन्छ । नेपालको पनि विगतको अभ्यास त्यस्तै नै हो । राज्यको दैनिक कामकाज सञ्चालन गर्ने अभिभारा कार्यकारी अंगमा रहने र संकटकालको पूर्वावस्था वारे प्रथमतः यही अंग जानकारी हुने भएकोले कार्यकारिणीको सिफारिसमा राष्ट्र प्रमुखबाट संकटकाल घोषणा गरिनु उपयुक्त पनि हुन्छ ।

संकटकाल घोषणा गर्ने अवस्था वास्तवमा विद्यमान रहेको हो होइन, लगाउनु उचित छ छैन भन्ने कुराको निस्क्यौल गरी नीतिगत निर्णय गर्ने अधिकार चाहि जनप्रतिनिधिहरु भएको विधायिकी अंगकै अधिकार हो । शक्तिपुष्कीकरणको सिद्धान्तको कसीबाट त्यस्तो आदेश जारी गर्ने कामको अन्तर्निहित प्रकृति पनि विधायिकी (Legislative) नै हो । त्यसो भएपनि यो अधिकार देशको कार्यकारीले प्रयोग गर्ने प्रचलन छ । संकटकाल घोषणाको अधिकार वा कार्यको अन्तर्निहित प्रकृतिबाट एउटा अझको क्षेत्रभित्र पर्ने अधिकार वा कार्य अर्को अझले सम्पादन गर्नुका पछाडि विशेषज्ञता, कार्यक्षमता, प्रभावकारिता र तत्कालीन आवश्यकता मुख्य कारणको रूपमा रहने गर्दछन् । संकटकालको सन्दर्भमापनि वास्तवमै देशमा संकट आएको हो होइन, विद्यमान कानूनको कार्यान्वयन वा त्यसका उपायहरु नै पर्याप्त हुन्छन् हुदैनन् भन्ने कुराको निस्क्यौल र निर्णय गर्ने क्षमता र विप्रेषज्ञता कार्यकारीमा नै हुन्छ । देशको गृहप्रशासन, गुप्तचर (Intelligence), विदेशी दुतावास समेतको संयन्त्र, मुलुकको दुकुटी र सेनाको अधिकारद्वारा सुसज्जित कार्यकारिणिले नै यो गर्न सक्ने हुनाले उसलाई यस्तो अधिकार दिइन्छ ।

त्यसकारण यो अधिकार कार्यकारिणीमा दिइनु उचित र प्रभावकारी हुन सक्छ । मन्त्रिपरिषद्को निर्णयको अभावमा राष्ट्र प्रमुख वा सरकार प्रमुखबाट संकटकाल लगाउने व्यवस्था भने गरिनु हुदैन । संकटकाल लगाउने परिस्थिति उत्पन्न भएको हो होइन भन्ने कुराको निस्क्यौल र निर्णय मन्त्रिपरिषद्ले गर्नु पर्दछ । यसको पूर्ण उत्तरदायित्व मन्त्रिपरिषद्मा हुने व्यवस्था गर्नुपर्छ ।

संकटकालको अवधि जति सक्दो छोटो रहनु पर्ने कुरामा सायदै विवाद होला । कार्यकारीणिले संकटकाल घोषणा गरेमा त्यस्तो घोषणा भएको मितिले एक महिनाभित्र संघीय विधायिकाबाट अनुमोदन लिनु पर्ने व्यवस्था गरिनु उचित हुने देखिन्छ । विधायिकी अनुमोदनबाट पनि लामो अवधिसम्म संकटकालको अवधि कायम राख्ने विषयलाई उचित मान्न सकिन्न । त्यसैले विधायिकाको दुवै सदनमा तत्काल कायम रहेका सम्पूर्ण सदस्यको कम्तिमा दुई तिहाई बहुमतबाट अनुमोदन भएमा तीन महिनासम्म संकटकाल अवधि कायम रहने व्यवस्था गरिनु उपयुक्त हुन्छ ।

जुन ठाउँमा समस्या उत्पन्न भएको हो सोहि स्थानमा मात्र लागूहुने गरि संकटकाल लगाउने व्यवस्था गरिनु उचित हुने कुरामा दुइमत नहोला । तर पनि सबै परिस्थिति विचार गरेर घोषणा गर्ने निकायले यसको निर्णय गर्छ नै । संघीयता अवलम्बन गरेका प्रायः सबै मुलुकहरुमा प्रत्येक राष्ट्रलाई बाह्य आक्रमण र सशस्त्र विद्रोहबाट जोगाई संविधानको व्यवस्था बहाली गराउनु पर्ने संघिय सरकारको दायित्व तोकिएको हुन्छ । संघिय इकाईहरुमा संकटकाल घोषणा गर्दा सम्बन्धित इकाईले अनुरोध गर्न सक्ने र त्यस्तो अनुरोध भएमा औचित्य समेतलाई विचार गरी आवश्यक निर्णय गर्ने पद्धतिलाई अंगिकार गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

२.५.६.३ संकटकालीन घोषणा उपर विधायिकी अनुमोदनका प्रकृया र शर्तहरु

संकटकालको घोषणा कार्यकारिणी अझले गर्ने भएतापनि शक्तिपुष्कीकरणको सिद्धान्तको कसीबाट त्यस्तो आदेश जारी गर्ने कामको अन्तर्निहित प्रकृति भने विधायिकी हो भनि माथि उल्लेख गरियो । त्यसरी एउटा अझले गर्नुपर्ने कार्य व्यवहारिकता वा सुविधाका दृष्टिबाट अर्को अझले सम्पादन गर्ने भए तापनि यस प्रकृयाको विशिष्टता के हो भने त्यो कार्य मौलिक रूपमा जुन अझको क्षेत्रभित्र पर्ने हो, त्यो कार्य उपरको अन्तिम अधिकार उसैमा निहित रहन्छ । आफूले सापटी स्वरुप दिएको आफ्नो अधिकार अर्को अझले सहि रूपमा प्रयोग गरेको छ छैन भनी नियन्त्रण र सुपरीवेक्षण गर्ने अन्तिम अधिकार माउ अझमै रहन्छ । अनुमोदन वा नियन्त्रणकै माध्यमबाट त्यस्तो अधिकार उपर माउ अझको स्वामित्व स्थापित गरिन्छ । संकटकालीन अधिकारको सम्बन्धमा हेर्दा कार्यपालिकाले आवश्यक र उपयुक्त आदेश जारी गर्न सक्छ । त्यस्ता आदेशहरु कानून सरह लागू हुन्छन् तर निश्चित समयवधिभित्र त्यस्तो आदेश माउ अझ विधायिका समक्ष पेश गर्नुपर्छ र विधायिकाले अनुमोदन नगरेमा स्वतः निष्क्रिय हुने मान्यता छ । कार्यपालिका स्वेच्छाचारी एवं निरंकुश बन्न नपाओस् भनेर यस्तो व्यवस्था गर्ने गरिएको छ । यसो गरिनु संविधानवादको मान्यता अनुकूल नै हुन्छ ।

विधायिकाबाट संकटकाल घोषणा गर्ने अवस्थामा संकटकालको अनुगमन र व्यवस्थापनको लागि विधायिकी क्षेत्राधिकार अन्तर्गत अधिकार सम्पन्न विशेष समिति गठन गर्ने र त्यसलाई संकटकालको दुरुपयोग भए नभएको निर्धारण, अनुगमन र नियन्त्रण गर्ने अधिकार दिनु राम्रो हुने देखिन्छ । कार्यकारीणबाट संकटकालको घोषणा भएको अवस्थामा त्यस उपर विधायिकाको पूर्ण नियन्त्रण रहने हुन्छ । त्यसको लागि संकटकालीन घोषणा एक महिनाको अवधिभित्र पेश हुनु पर्ने र व्यवस्थापिकाको तत्काल कायम रहेको सम्पूर्ण सदस्य संख्याको दुई तिहाई बहुमतबाट अनुमोदन हुनुपर्ने, त्यसरी अनुमोदन भएमा बढीमा तीन महिनासम्म त्यस्तो घोषणा लागू हुन सक्ने, संकटकाल आवश्यक छैन भनी विधायिकाको आफ्नै सक्रियतामा प्रस्ताव पास भएमा संकटकाल हटाउनु पर्ने, संकटकालको निरीक्षण, अनुगमन र मूल्यांकन गर्दा दुरुपयोग भएको पाईएमा सरकारलाई बाध्यात्मक निर्देशन दिने अधिकार व्यवस्थापिकामा रहनु पर्ने हुन्छ । साथै

संकटकालको निवारण गर्ने सम्बन्धमा जारी आदेश समेतलाई विधायिकी नियन्त्रणमा राख्दा दुरुपयोग विरुद्ध राम्रो सुरक्षाकवचको व्यवस्था हुन सक्छ ।

२.५.६.४ संकटकालीन घोषणा र नागरिक हक अधिकारमाथि यसको प्रभाव

देश संकटमा रहेको बेला नागरिकले आफ्नो अधिकारलाई प्राथमिकता दिने कुरालाई उचित मान्न सकिदैन । अधिकारको माग गर्दा आफूले निर्बाह गर्नु पर्ने कर्तव्य पनि भुल्न हुदैन । अझ संकटकालमा त नागरिकको राज्य प्रतिको दायित्व वा कर्तव्यमा अझ बढोत्तरी हुन जान्छ । संकटसँग निपटनको लागि राज्यको शक्ति बृद्धि हुनु अपरिहार्य हुन्छ । संकटकालमा सामान्य अवस्थामा जस्तै राज्यका काम कारवाहीहरु सहज तवरले सञ्चालन हुन सक्दैनन् । त्यसैले परिस्थितिले माग गरेको हदसम्म केही मौलिक हक माथि नियन्त्रण गर्नु नाजायज हुदैन । तर संकटकालको प्रकृति र परिस्थितिको गहनता अनुरूप यसको निर्धारण हुनु पर्छ । बाह्य आक्रमण वा सशस्त्र विद्रोहका आधार, कारण र त्यससँग सामना गर्ने तौरतरिका भिन्न भिन्न हुन सक्दछन् । संकटकालको प्रकृति र गंभीरता अनुरूप माग हुने न्यूनतम नागरिक अधिकार माथि प्रतिबन्ध लगाउने गरी संविधान निर्माताले आवश्यक प्रबन्ध गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

राजनीतिक तथा नागरिक अधिकार सम्बन्धी अन्तराष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र १९६६ (ICCPR) को धारा ४ मा संकटकालीन अवस्थामा पनि जीवनको अधिकार, दासत्व विरुद्धको अधिकार, यातनाविरुद्धको अधिकार, भूतप्रभावी कानून विरुद्धको संरक्षण, विचार, विवेक र धर्मको स्वतन्त्रता निलम्बन नहुने व्यवस्था गरिएको छ । यातना तथा अन्य क्रूर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा सजाय विरुद्धको महासन्धी, १९८४ को भाग १ धारा २ मा युद्धको स्थिति वा युद्धको धम्की वा आन्तरिक राजनीतिक अस्थिरता वा अन्य कुनै सावजनिक संकटकाल जस्ता कुनैपनि अपवादजनक परिस्थितिहरुलाई यातनाको औचित्यता पुष्टि गर्न उपयोग गर्न सकिने छैन भन्ने व्यवस्था छ ।

अमेरिकाको संविधानले बन्दीप्रत्यक्षीकरणको हक पनि सावजनिक सुरक्षाको परिस्थितिले मागेमा निलम्बन हुनसक्ने व्यवस्था गरेको छ । Art. 1(9) अनुसार The privilege of the writ of habeas corpus shall not be suspended, unless when in case of rebellion or invasion the public safety may require it. भन्ने व्यवस्था छ । त्यहाँ वाकस्वतन्त्रता, शान्तिपूर्ण भेलाहुने स्वतन्त्रता, धार्मिक स्वतन्त्रता र समानताको हक निलम्बन हुन नसक्ने वनाइएको छ । दक्षिण अफ्रिकाको संविधानले बन्दीप्रत्यक्षीकरण लगायत आत्मसम्मानपूर्वक मानिस भएर जिवन पाउने धेरै मौलिक हकलाई निलम्बन नगरिने प्रत्याभूति दिएको छ ।

यस परिप्रेक्षमा नेपाल पक्ष रहेको राजनीतिक तथा नागरिक अधिकार सम्बन्धी अन्तराष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र १९६६ (ICCPR) को प्रतिकूल नहुने गरी मौलिक हक उपर बन्देज लगाउन सकिने संवैधानिक व्यवस्था गरिनु आवश्यक हुन्छ ।

२.५.६.५ संकटकालीन घोषणा उपर न्यायिक पुनरावलोकन

संकटकालीन घोषणाको निर्णय राजनैतिक प्रकृतिको हुन्छ । संविधानले यो अधिकार राज्यको राजनैतिक अंग (विधायिका+कार्यकारिणी) लाई नै दिएको हुन्छ । वास्तवमा देशभित्र संकटआएको हो होइन, सो को निर्णय र निराकरण गर्ने क्षमता पनि तिनै अंगमा नै हुन्छ । न्यायपालिकासँग संकटकाल लगाउनु पर्ने अवस्था विद्यमान भएको हो होइन भन्ने कुराको निर्यायले निर्णय गर्ने क्षमता र दक्षता हुदैन । यस्तो कुराको सम्बन्धमा न्यायिक परिक्षण भएमा त्यस सम्बन्धी निर्णयले अदालतलाई अनावश्यक विवादमा ल्याउन सक्दछ । तसर्थ संकटकाल घोषणा गर्ने सम्बन्धमा सम्पूर्ण जिम्मेवारी जनताप्रति सिधै उत्तरदायी हुने संस्थामा छोडिनु उपयुक्त हुन्छ र सोही सिद्धान्तलाई आत्मसात गर्ने गरिन्छ । त्यही राजनीतिक संस्थाले नै यस सम्बन्धी उत्तरदायित्व वहन गर्ने र जनतालाई जवाफ दिने हो । यो राजनैतिक प्रश्न भएकाले न्यायिक पुनरावलोकन भन्दा बाहिर हुन्छ । तर प्रथम दृष्टिमा (Prima facie) संविधानको व्यवस्थाको ठाडो उल्लंघन र देखादेखी गलत रूपले प्रयोग गरिएको भएमा संविधानको व्याख्याता, नागरिकका हक अधिकारको संरक्षक र संविधानको पनि संरक्षक भएको नाताले न्यायपालिकालाई न्यायिक परीक्षण गर्ने अधिकार स्वतः प्राप्त हुने कुरामा दुईमत हुदैन ।

२.५.६.६ संकटकालबाट पर्न गएको अतिको उपचार

जतिसुकै सजगतापूर्वक संकटकालको सामना गरिने भनेपनि यस अवधिमा नागरिकका हक अधिकारमाथि अतिक्रमण हुन सक्ने संभावनालाई नकार्न सकिन्न । संकटकाल कार्यान्वयनमा ल्याउने अधिकारीहरुले आफ्नो कर्तव्य निर्बाह गर्दा नजानीकन वा अधिकारको बढि प्रयोगबाट पनि नागरिकहरुले शारीरिक, मानसिक र आर्थिक क्षति व्यहोर्नु पर्ने हुन सक्छ । अर्को तर्फ संकटकाल मोचनको लागि राज्यद्वारा अवलम्बन गरिएका उपायहरुबाट पनि नागरिकलाई हानी नोक्सानी पर्न गएको हुन सक्छ । राज्यका अधिकारीहरुले जानाजान वा लापरवाहीपूर्वक अधिकारको प्रयोग गर्दा पनि

नागरिकलाई हानी नोक्सानी हुन सक्छ । यसरी जनताका मौलिक हकमा आघात पुग्न गए बापत तथा भएको क्षति बापतमा कानून बमोजिम क्षतिपूर्ति भराइदिने व्यवस्था गरिनुपर्छ । अत्यन्तै गैरजिम्मेवार भै बदनीयतसाथ नागरिक अधिकारको दुरुपयोग गरी नागरिकलाई नोक्सानी गरेको अवस्थामा पीडकलाई कानून बमोजिम सजाय गर्ने व्यवस्था गर्न सकिन्छ । यसले अधिकारीहरुको स्वेच्छाचारी प्रवृत्तिमा नियन्त्रण लाग्न जान्छ र कामकारवाहीमा संवेदनशीलता बृद्धि हुन्छ । उपचार र क्षतिपूर्ति भराइदिदा नागरिकहरुले पनि संकटकालको आडमा भोग्नुपर्ने हैरानी कम मात्रामा महशुस गर्न सक्दछन् र राज्य पनि उत्तरदायी हुनु पर्ने अवस्था सिर्जना हुन्छ । यसैले संकटकालको कारण राज्यले सञ्चालन गरेको गतिविधिबाट नागरिकहरुलाई पर्ने जाने विभिन्न प्रकृतिको हानी नोक्सानीको संकटकाल समाप्त भए लगत्तै प्रभावकारी ढंगबाट न्यायिक उपचार प्राप्त गर्ने व्यवस्था पनि संविधानमा गरिनु पर्ने हुन्छ ।

२.६. संक्रमणकालीन व्यवस्था

२.६.१ संक्रमणकालीन व्यवस्थाको परिचय र आवश्यकता

विद्यमान व्यवस्था खारेज भई सकेको तर नया व्यवस्था पूर्ण कार्यान्वयनमा आइ नसकेको अवधिलाई संक्रमणकाल भनिन्छ । एउटा संविधानको खारेजी र नया संविधानको घोषणाको समयावधिमा उत्पन्न हुन सक्ने अपठ्यारो परिस्थितिलाई सामन्जस्यता कायम गरि नया संविधानको सहज कार्यान्वयनको मार्ग प्रशस्त गर्ने उद्देश्यले गरिएका संवैधानिक प्रावधानहरुलाई नै संविधानमा संक्रमणकालीन व्यवस्था अन्तर्गत राखिन्छ ।

संविधानको परिवर्तन सगै मुलुकको राजनीतिक दर्शन, त्यसका विषयवस्तुहरु र संरचनामा नया शुरुवात भई सारभूत परिवर्तन भएको हुन्छ, तापनि विगतको व्यवस्था र हालको व्यवस्थाबीच सम्बन्ध स्थापित गरी निरन्तरता दिनु आवश्यक पर्दछ । विगतमा स्थापित सबै संस्थाहरु औचित्यहीन भएका हुँदैनन् । औचित्यहीन बनेका संस्थाहरुप्रति समेत राज्यको केही कर्तव्य र दायित्व रहेको हुन्छ । विद्यमान कानून प्रणाली र कर्मचारीतन्त्रलाई निरन्तरता दिनु पर्ने आवश्यकता रहन्छ । नया संविधानले परिकल्पना गरेका निकाय र संस्थाहरुको स्थापना भई कार्यान्वयनमा नआएसम्म ती निकायले गर्नु पर्ने काम कारवाही शून्यको अवस्थामा राख्न नमिल्ने पनि हुन सक्दछ । यी आवश्यकतालाई संबोधन गर्न र नया संविधान पूर्ण कार्यान्वयनमा नआए सम्मको लागि गर्नु पर्ने आकस्मिक प्रवन्ध मिलाउनको लागि संविधानमा राखिने अस्थायी प्रकृतिका व्यवस्थाहरुलाई संक्रमणकालीन व्यवस्था भन्ने गरिएको छ ।

२.६.२ संक्रमणकालीन व्यवस्थाको तुलनात्मक अध्ययन

पहिलो पटक संविधानको निर्माण भएको अवस्थामा बाहेक भईरहेको संविधानलाई प्रतिस्थापन गर्ने सबै संविधानहरुमा संक्रमणकालीन व्यवस्था अनिवार्य विषयको रुपमा नै देखा परेको छ । अन्य प्रावधानहरुको तुलनामा संक्रमणकालीन प्रावधान विस्तृत रुपको पनि हुने देखिएको छ । तत्कालिन आवश्यकता र राज्यव्यवस्थाका विविध पक्षहरुमा आधारभूत परिवर्तन गर्ने संविधानहरुमा संक्रमणकालीन प्रवन्ध अन्तर्गत पनि व्यापक व्यवस्था गरेर नया संविधानको कार्यान्वयनलाई सहज बनाएको पाइन्छ ।

देश	संक्रमणकालीन प्रावधान
१. अंगोलाको संविधान, १९९२ (धारा १६५)	The laws and regulations in force in the Republic of Angola shall be applicable unless amended or repealed, provided they do not conflict with the letter and spirit of the present Law.
(धारा १६६)	All treaties, agreements and alliances to which Portugal committed Angola and which are contrary to the interests of the Angolan people shall be reviewed.
२. दक्षिण अफ्रिकाको संविधान, १९९६ (धारा २४१)	Schedule 6 applies to the transition to the new constitutional order established by this Constitution, and any matter incidental to that transition.
३. कम्बोडियाको संविधान १९९३ (धारा १३४-१३९)	134. Revision or amendment affecting the system of liberal and pluralistic democracy and the regime of Constitutional Monarchy shall prohibited. 135. This Constitution, after its adoption, shall be declared in force immediately by the Head of State of Cambodia. 136. After the entry into force of this Constitution, the Constituent Assembly

	shall become the National Assembly. The Internal Rules of Procedure of the assembly shall come into force after adoption by the assembly. In the case where the assembly is not yet functional, the President, the First and Second Vice-Presidents of the Constituent Assembly shall participated in the discharge of its duties in the Throne Council if so required by the situation in the country. 137. After this Constitution takes effect, the King shall be selected in accordance with conditions stipulated in <u>Article 13</u> and <u>14</u>. 138. After this Constitution take effects, and during the first legislature, the King of the Kingdom of Cambodia shall appoint a First Prime Minister and a Second Prime Minister to forma Royal Government after securing the consent of the President and the two Vice-Presidents of the assembly. The Co-President existing before the adoption of this Constitution shall participate as members of the Committee and in the Throne Council as stipulated in <u>Articles 11</u> and <u>13</u> above. 139. Laws and standard documents in Cambodia that safeguard State properties, rights, freedom and legal private properties and in conformity with the national interests, shall continue to be effective until altered or abrogated by next texts, except those provisions that are contrary to the spirit of this Constitution.
४. रुवाण्डाको संविधान, १९९१ (द्वारा ९७-१०२)	Article 97 [Promulgation Effects] (1) Laws and regulations may not take effect unless they have previously been published within the conditions established by law. (2) No one should be ignorant of regularly published laws. Article 98 [Applicable Old Law] (1) Starting from the promulgation date of this Constitution, any legislation which is not constrained by it, shall remain applicable inasmuch as it is not modified, repealed or replaced by the new laws or regulations. (2) Custom shall remain applicable inasmuch as it was not replaced by laws or is not contrary to the Constitution, laws, regulations, public order or morals. Article 99 [Oaths] Without prejudice to provisions in Articles <u>41</u>, <u>56</u> and <u>60</u>, no oath may be imposed except by a law which shall establish the wording and the procedure for taking this oath. Article 100 [Foreigners] Any foreigner shall enjoy the protection granted to persons and property, as well as the civil rights recognized by this Constitution, except in cases prescribed by law. Article 101 [Continuation of Offices] (1) The President of the Republic and the Deputies to the National Council for Development presently in office will continue to exercise their duties until the next presidential and legislative elections. (2) The dates for these elections will be determined by the President of the Republic.

	Article 102 [Old Constitution] (1) This Constitution shall revise and replace the Constitution of 20 Dec 1978. (2) It will take effect on the date of its promulgation by the President of the Republic.
--	---

२.६.३ संक्रमणकालीन व्यवस्थाको सम्बन्धमा हाम्रो संवैधानिक इतिहास

नेपाल सरकार वैधानिक कानून, २००४ र नेपाल अन्तरिम शासन विधान, २००७ मा संक्रमणकालीन व्यवस्था राख्नुपर्ने अवस्था विद्यमान नभएको कारणले हुनुपर्छ ती दुई दस्तावेजहरूमा यस सम्बन्धी व्यवस्था रहेको पाइँदैन।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०१५ : नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०१५ को भाग १० धारा ७५, ७६ र ७७ मा संक्रमणकालीन व्यवस्था गरिएको थियो। जसमा संविधान लागू गराउनको लागि संविधानसंग मेलखाने गरी श्री ५ बाट जुनसुकै व्यवस्था र नियुक्ति हुन सक्ने, संविधान जारी हुँदाका वखत कायम रहेका कानूनहरू ३ वर्षभित्र संविधानसंग मेलखानेगरी अनुकूल वा परिवर्तन गर्न सकिने, तर बाकिएका, अनुकूलन वा परिवर्तन नगरिएका कानूनहरू तीन वर्ष पछि स्वतः निष्कृय हुने र संविधान कार्यान्वयन गर्न दुईवर्ष भित्र श्री ५ ले बाधा अड्काउ फुकाउन सक्ने अधिकार लगायतका कुराहरू यस संक्रमणकालीन व्यवस्था अन्तर्गत राखिएको देखिन्छ।

नेपालको संविधान, २०१९ : नेपालको संविधान, २०१९ को भाग १९, धारा ९२ देखि ९६ सम्म संक्रमणकालीन प्रबन्ध राखिएको थियो। जसमा वर्तमान कानून लागू रहने, बाकिएको कानून एक वर्ष पछि बाकिएको हदसम्म स्वतः निष्कृय हुने, राष्ट्रिय पञ्चायतको प्रथम अधिवेशन नभएसम्म व्यवस्थापिकाको अधिकार श्री ५ मा रहने, संविधान जारी हुँदाको अघिल्लो दिनसम्म कार्यरत रहेका सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीशहरू, लोकसेवा आयोगका सदस्यहरू, महानेखा परीक्षक र महान्यायाधिवक्ता यसै संविधान बमोजिम नियुक्त भएको मानिने तथा संविधान प्रारम्भ हुँदाका वखतको मन्त्रीपरिषद यो संविधान अन्तर्गत कै मानिने तर आवश्यक सम्झमा श्री ५ बाट मन्त्रीहरू र सहायक मन्त्रीहरूमा हेरफेर गर्न सक्ने जस्ता व्यवस्थाहरू रहेको पाइँन्छ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ : नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को भाग २१ धारा १२८ देखि धारा १३१ सम्म संक्रमणकालीन व्यवस्था गरिएको थियो जसमा संविधान प्रारम्भ हुँदाका वखत कायम रहेको मन्त्रीपरिषद यसै संविधान अन्तर्गत गठन भएको मानिने, संसदको प्रथम अधिवेशन नभएसम्म मन्त्रीपरिषदको सल्लाह र सम्मतिबाट श्री ५ ले आवश्यक कानून बनाई लागू गर्न सक्ने, यो संविधान प्रारम्भ हुँदाका वखत कायम रहेका संवैधानिक निकाय र पदाधिकारीहरू मध्ये यस संविधानमा पुनर्व्यवस्थित नगरिएका निकाय र पदाधिकारी कायम नरहने, कायम रहेका निकायमा कार्यरत पदाधिकारीहरू संविधान प्रारम्भ भएको नौ महिनाभित्र पुनर्नियुक्त नभएमा आफ्नो पदमा बहाल नरहने, आवश्यक परेमा श्री ५ बाट त्यस्ता पदाधिकारीलाई सो अवधि अगावै पनि अवकाश दिन सक्ने व्यवस्थाको साथमा संविधान प्रारम्भ हुँदा लागू रहेका सबै कानून लागू रहने तर संविधान संग बाकिएका कानूनहरू संविधान प्रारम्भ भएको एकवर्ष पछि बाकिएको हदसम्म स्वतः निष्कृय हुने जस्ता व्यवस्थाहरू समेटिएको पाइँन्छ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ : नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को भाग २३ मा संक्रमणकालीन व्यवस्था अन्तर्गत धारा १५९ मा राष्ट्रप्रमुख सम्बन्धी व्यवस्था रहेकोमा चौथो संशोधनबाट उक्त व्यवस्था समाप्त भएको छ भने धारा १६० मा मन्त्रीपरिषद सम्बन्धी व्यवस्था, १६१ मा व्यवस्थापिका संसद सम्बन्धी व्यवस्था, धारा १६२ मा न्यायपालिका सम्बन्धी व्यवस्था, धारा १६३ मा संवैधानिक निकाय र पदाधिकारीहरूसम्बन्धी व्यवस्था तथा धारा १६४ मा संविधान प्रारम्भ हुँदाका वखतमा कायम रहेका कानूनहरू खारेज वा संशोधन नभएसम्म लागू रहने तर संविधानसंग बाकिएका कानून तीन महिना पछि बाकिएको हदसम्म स्वतः अमान्य हुने जस्ता व्यवस्था गरिएको पाइँन्छ।

२.६.४ भावी संविधानमा संक्रमणकालीन व्यवस्था

लागू भइरहेको संविधानलाई प्रतिस्थापन गरी नयाँ संविधान जारी गरिने अवस्थामा मुलुकमा विद्यमान संवैधानिक संस्था र व्यवस्थाहरूमा परिवर्तन हुने र परिवर्तित व्यवस्था अनुरूपको प्रबन्ध संविधान लागू हुने बित्तिकै स्वतः निर्माण गर्न नसकिने भएकोले नयाँ संविधानले परिकल्पना गरे बमोजिमको संस्था, पदाधिकारी र व्यवस्था पूर्ण नभएसम्म कायम रहेको प्रावधानलाई निरन्तरता दिनु पर्ने संवैधानिक एवं राष्ट्रिय आवश्यकता रहन्छ। यो अन्तर्राष्ट्रिय अनुभव र हाम्रो विगतको अनुभवबाट समेत स्पष्ट भइसकेको छ। भावी संविधानको सन्दर्भमा पनि हाल नेपालको अन्तरिम संविधान,

२०६३ कायम रहेको र त्यसलाई प्रतिस्थापन गरी नयाँ संविधान प्रारम्भ हुनेछ । संघीय लोकतान्त्रीक गणतन्त्रात्मक स्वरूपमा निर्माण हुन गएको भावी संविधानले निर्माण गर्ने संस्था, पदाधिकारी र व्यवस्थाको कार्यान्वयन महत्वपूर्ण र सबैदनशील एवं केही जटिल हुने स्वतः स्पष्ट छ । तसर्थ संविधानको पूर्ण कार्यान्वयन गर्न संविधान बमोजिम तयार हुनुपर्ने सम्पूर्ण पूर्वाधार तयार नभएसम्म विद्यमान व्यवस्थालाई निरन्तरता दिनु पर्ने आवश्यकताले संविधानमा संक्रमणकालीन व्यवस्थाको अपरिहार्यता माग गर्ने निश्चित छ ।

भावी संविधानको प्रयोजनको लागि संक्रमणकालको निर्धारण गर्दा नयाँ संविधान घोषणा भई प्रारम्भ भएको समय देखि संविधान बमोजिम खडा हुनुपर्ने संस्था, संयन्त्र र व्यवस्थाहरू पूर्ण रूपमा क्रियाशील नभए सम्मको अवधिलाई समावेश गर्न सकिन्छ । यसको निरोपण तयार गर्नुपर्ने संयन्त्र र संस्थाको प्रकृति र त्यसले लिन सक्ने समयलाई दृष्टिगत गरेर मात्र गर्न सकिन्छ ।

भावी संविधानमा के कस्तो संक्रमणकालीन प्रबन्ध राख्नु पर्छ भन्ने विषय संविधानमा के कस्तो संस्थागत र अन्य विषयवस्तुहरू रहन्छन् त्यसको आधारमा तय हुने विषय हो । तथापी अन्तरिम संविधानमा रहेका केही अस्पष्टता र संवैधानिक समितिले प्रारम्भमा पहिचान गरेका विषयलाई मध्यनजर गर्दा भावी संविधानमा देहायका विषयमा संक्रमणकालीन व्यवस्था अन्तर्गत स्पष्ट व्यवस्था गर्नु आवश्यक देखिएको छ ।

राष्ट्रपति र उपराष्ट्रपति सम्बन्धी व्यवस्था

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३६ग. ले राष्ट्रपति र उपराष्ट्रपतिको पदावधि नयाँ संविधानको प्रारम्भ नभएसम्म भनि निर्धारण गरेको, नयाँ संविधानले राष्ट्रपति र उपराष्ट्रपतिको प्रावधान गरेको अवस्थामा उक्त पदहरूको निर्वाचन हुन केही समय लाग्ने भएकोले निर्वाचन नभएसम्मको लागि नयाँ संविधान प्रारम्भ हुँदाको बखत कायम रहेका राष्ट्रपति र उपराष्ट्रपति निरन्तर रूपमा पदमा बहाल रहने व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

कार्यकारिणी अधिकारको प्रयोग

नयाँ संविधानले कार्यकारिणी अधिकार कहाँ निहित गर्छ, उक्त संस्था गठन वा निर्वाचित हुनको लागि संविधानमा व्यवस्था भएबमोजिम निश्चित समयावधि आवश्यक पर्ने भएकोले त्यस्तो संस्था गठन वा निर्वाचित नहुँदा सम्म नेपालको कार्यकारिणी अधिकारको प्रयोग नयाँ संविधान प्रारम्भ हुँदाको बखत कायम रहेको मन्त्रीपरिषदले नै गर्ने व्यवस्था गर्न आवश्यक छ ।

विधायिकी अधिकारको प्रयोग

नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ५९ ले संविधानसभाको अवधिभर विधायिकी अधिकार संविधानसभाले नै प्रयोग गर्ने व्यवस्था गरेको र धारा ६२ ले संविधानसभाले पारित गरेको संविधान प्रारम्भ भएको दिन देखि संविधानसभाको कार्य समाप्त भई संविधानसभाको विघटन हुने भएकोले सोही धाराको प्रतिवन्धात्मक वाक्यांशमा भएको व्यवस्था अनुसार नयाँ संविधान बमोजिम संघीय विधायिकाको निर्वाचन भई प्रथम अधिवेशन नवसेसम्म नेपालको विधायिकी अधिकार नयाँ संविधान प्रारम्भ हुँदाको बखत व्यवस्थापिका-संसदको हैसियतले काम गरिरहेको संविधानसभाले नै प्रयोग गर्ने स्पष्ट व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुन्छ । त्यसैगरी नयाँ संविधान जारी हुँदाको बखत कायम रहेको व्यवस्थापिका-संसद सचिवालय र सो सचिवालयमा कार्यरत पदाधिकारी र कर्मचारी यसै संविधान बमोजिम कायम हुने संसद सचिवालय र नियुक्ति भएका पदाधिकारी र कर्मचारी मानिनेछन् भनी व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

न्यायपालिका र न्यायाधीशहरूको स्थिति

नयाँ संविधान संघीय स्वरूपमा निर्माण हुन गएको र त्यसमा न्यायपालिकाको तह र संरचना कस्तो हुन्छ अहिले स्पष्ट भइसकेको छैन । नयाँ संविधानले जे जस्तो संरचना र नियुक्ति व्यवस्था गरे पनि न्याय सम्पादनको कार्यलाई स्थगित गर्ने नसकिने भएकोले संविधान बमोजिमको संरचना तयार नभएसम्म हाल कायम अदालतहरू निरन्तर क्रियाशील रहने र प्रत्येक तहका अदालतमा विचाराधिन मुद्दा र नयाँ दायर हुने मुद्दाहरू तत्-तत् अदालतबाट कारवाही र किनारा हुन सक्ने व्यवस्था गरिनु पर्दछ । नयाँ संविधान बमोजिमको न्यायिक संरचना तयार भएपछि हाल विद्यमान अदालतहरूमा विचाराधिन मुद्दाहरू समकक्षी तहका अदालतहरूमा स्थानान्तरण हुने व्यवस्था गर्नु आवश्यक छ । न्यायाधीशहरूको स्थिति बारेमा नयाँ संविधान प्रारम्भ हुँदाको बखत कार्यरत न्यायाधीशहरू नयाँ संविधान बमोजिमको नियुक्ति सम्बन्धी व्यवस्था कार्यान्वयन नभएसम्म आ-आफ्नो पदमा यथावत कायम रहने व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

अन्य संवैधानिक निकाय र पदाधिकारी

नयाँ संविधानले संवैधानिक निकाय र पदाधिकारीको बारेमा जे जस्तो परिवर्तन गरेपनि ती निकायको गठन नहुँदा सम्म हाल विद्यमान निकाय र पदाधिकारीको औचित्यता स्वतः समाप्त नहुने र ती निकायले संक्रमणकालमा पनि निरन्तर

राज्यको कार्य गरिरहनुपर्ने हुदा त्यस्ता निकाय र पदाधिकारीको बारेमा व्यवस्था गर्दा संविधान प्रारम्भ हुदाका बखत कायम रहेका तर नयाँ संविधानमा व्यवस्था नगरिएका निकाय र पदाधिकारीहरूको अस्तित्व स्वतः समाप्त हुने, नयाँ संविधानले निरन्तरता दिएका निकायहरूले यथावत रूपमा कार्य सम्पादन गरिरहने, त्यस्ता निकायमा कार्यरत पदाधिकारीहरू नयाँ संविधानको नियुक्ति सम्बन्धी व्यवस्था कार्यान्वयन नभएसम्म आ-आफ्नो पदमा यथावत कायम रहने व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुन्छ।

विगतमा निर्माण भएका कानून र निर्णयको वैधता

राज्यको कानून प्रणाली भनेको संविधान मात्र नभई समग्र कानूनहरूको समष्टि हो। त्यस्ता कानूनहरूलाई संविधानको परिवर्तनसँगै स्वतः समाप्त गर्न सकिदैन। संविधान जारी भएपछि संविधानसंग मेल नखाने कानूनहरूलाई मूल कानूनसंग अनुकूल बनाउनु पर्ने आवश्यकता रहन्छ। त्यस्तो अनुकूलन बनाउने वा परिवर्तन गर्ने तर्कसंगत अवधि उल्लेख गरी विधायिकालाई सोको मौका प्रदान गर्नु अत्यावश्यक छ। हामीसँग वि.स.२००५/२००६ सालदेखि निर्माण भएका कानूनहरू अझै अस्तित्वमा रहेका छन्। तसर्थ हाल विद्यमान कानूनहरूलाई संविधान बमोजिम प्रतिस्थापन, परिवर्तन, संशोधन वा अनुकूल बनाउन संविधान बमोजिमको विधायिकाको पहिलो बैठक बसेको मितिले एक वर्षसम्मको अवधि विधायिकालाई प्रदान गर्नु उपयुक्त हुन्छ। सो अवधिभित्र त्यसो गर्न नसकी संविधानसंग बाभिएका कानून मात्र बाभिएको हदसम्म अमान्य हुने व्यवस्थालाई संक्रमणकालीन व्यवस्थामा समावेश गर्नुपर्छ। त्यसका साथै हाम्रो देश अहिले राजनीतिक परिवर्तनको तीव्र गतिबाट गुजिरहेको छ। राजनीतिक संक्रमणकालमा धेरै दूरगामी निर्णयहरू पनि भएका छन्। ती निर्णयहरूको वचाउ भावी संविधानले गरेन भने राजनीतिक परिवर्तन सस्थागत भई स्थायी नहुने पनि भएकोले राष्ट्रहित कै दृष्टिले कतिपय निर्णयहरूको वचाउ गर्नु पर्ने आवश्यकता भएमा सो विषय पनि यही संक्रमणकालीन व्यवस्थामा समेटिने हो। उदाहरणको लागि पुनर्स्थापित प्रतिनिधिसभाबाट भएका निर्णयहरूलाई अन्तरिम संविधानले वचाउ गरेको तथ्यलाई लिन सकिन्छ।

स्थानीय निकाय सम्बन्धी व्यवस्था

यस संविधानले व्यवस्था गरेका संघीय इकाईहरू र स्थानीय निकायहरूको गठन र सञ्चालनमा आउनु केही समय लाग्ने तर जनताको नजीकमा रहेर सेवा सुविधा उपलब्ध गराउने स्थानीय निकायहरू निरन्तर क्रियाशील रहनुपर्ने भएकोले संविधान बमोजिम स्थापित हुनु पर्ने संघीय इकाईहरू र स्थानीय निकायहरूको संरचना तयार भई सञ्चालनमा नआएसम्म हाल विद्यमान स्थानीय निकायहरू यथावत कायम रहने व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुन्छ।

२.७ संविधानमा बाधा अड्काउ फुकाउने अधिकार सम्बन्धी व्यवस्था

२.७.१ संवैधानिक गतिरोध वा बाधा अड्काउको परिचय

विशेष परिस्थिति उत्पन्न भएको कारणले कहिलेकाहिं संविधानको कुनै प्रावधान कार्यान्वयन हुन नसक्ने अवस्था आउन सक्छ। यसरी संविधानको कार्यान्वयनमा आइपर्ने गतिरोधको अवस्था नै बाधा अड्काउ परेको अवस्था हो। यस्ता अवरोधहरू के कस्ता हुन सक्छन् भनी किटान गर्न सकिदैन। तर पनि सामान्यतया कुनै संवैधानिक निकायको गठन हुन नसक्नु, संवैधानिक पदाधिकारीहरूको नियुक्ति हुन नसक्नु र कुनै संवैधानिक निकाय आफ्नो कार्य सम्पादन गर्न नसक्ने अवस्थामा पुग्नुलाई संवैधानिक गतिरोध उत्पन्न भएको मानिन्छ। यस प्रकारका गतिरोधहरू नयाँ संविधान लागू भएको शुरुका वर्षहरूमा तथा संक्रमणकालीन अवस्थामा बढी उत्पन्न हुन सक्ने ठानिन्छ।

अप्रत्याशित रूपमा उत्पन्न भएको संवैधानिक गतिरोधको अवस्थालाई वैधानिक रूपबाट निकास दिई सिंगो संवैधानिक व्यवस्था र संयन्त्रलाई निरन्तरता दिन अपनाइने संवैधानिक उपायलाई नै बाधा अड्काउ फुकाउने अधिकार भन्न सकिन्छ। यसले संवैधानिक व्यवस्थालाई सुचारु गराउनको लागि सुरक्षित निकास (safety valve) को रूपमा काम गर्दछ। संविधानको कुनै प्रावधानको कार्यान्वयनमा देखापरेको बाधा अड्काउ फुकाउन अपनाइने उपाय संविधानमा लेखिएको हुदैन। त्यसैले अपनाइएको त्यस्तो कुनै उपाय भट्ट हेर्दा असंवैधानिक जस्तो देखिन सक्छ। अर्थात् एउटा संवैधानिक प्रावधानलाई क्रियाशील तुल्याउन अर्को गैरसंवैधानिक काम गर्नु परेको जस्तो हुन्छ। संविधानमा व्यवस्था भएका प्रावधानहरूबाट समस्याको समाधान हुने भए बाधा अड्काउ नै उत्पन्न भएको मानिदैन। त्यसरी समाधान नहुने भएपछि नै संवैधानिक गतिरोध उत्पन्न हुने र यस्तो अधिकारको प्रयोग गर्नु पर्ने अवस्था आउने हो।

२.७.२ बाधा अड्काउ फुकाउने अधिकारको प्रकृति

बाधा अड्काउ फुकाउन जारी हुने आदेश संविधानका अन्य धाराहरू सरह प्रभावकारी हुन्छ। अर्थात् यो आदेशको कानूनी हैसियत संविधानको संशोधन सरह हुन्छ। संविधानमा अप्रत्याशित रूपमा कुनै बाधा अड्काउ उपस्थित भएमा

त्यसलाई चाँडो समाधान गर्नुपर्ने अवस्था आउन सक्छ । तर संशोधनको प्रकृया औपचारिक र लामो हुनाले तत्कालको लागि बाधा अड्काउको आदेश जारी हुने हो । आवश्यकताको सिद्धान्तमा आधारित रहेर नै संशोधनको छुट्टै प्रक्रिया नअपनाई यसलाई अपनाइने गरिएको अभ्यास छ ।

संक्रमणकालमा व्यवस्थापिकाको गठन नै भइसकेको पनि हुनसक्छ भने संक्रमणकालपछि व्यवस्थापिकाको कार्यकाल समाप्त भएको वा विघटन भएको अवस्था हुनसक्छ । यस्तो अवस्थामा त संशोधन पनि सम्भव हुँदैन । तसर्थ आवश्यकताको सिद्धान्तमा आधारित भएर पछि अनुमोदन गराउने शर्तमा कार्यपालिकाले माउ अड्डा विधायिकाको विधायिकी अधिकारको प्रयोग गर्दै बाधा अड्काउ फुकाउने आवश्यक आदेश जारी गर्दछ । यसबाट प्रतिकूल अवस्था र हतारको समयमा पनि संवैधानिक गतिरोधको तत्काल र सहज समाधान भई संविधानको निर्वाध कार्यान्वयन सम्भव हुन्छ ।

२.७.३ तुलनात्मक अध्ययन

बाधा अड्काउ फुकाउने सम्बन्धी भारतको संविधान १९५० को धारा ३९२, पाकिस्तानको संविधान १९७३ को धारा २६७ र बंगलादेशको संविधान १९७२ को ४th Shedule को धारा १७ मा रहेको पाइन्छ ।

भारत

भारतको संविधानको धारा ३९२ यसप्रकार रहेको छ :

Art. 392 Power of the President to Remove Difficulties (1) The President may, for the purpose of removing any difficulties, particularly in relation to the transition from the provisions of the Government of India Act, 1935, to the provisions of this Constitution, by order direct that this Constitution shall, during such period as may be specified in the order, have effect subject to such adaptations, whether by any of modification, addition or omission, as he may deem to be necessary or expedient:

Provided that no such order shall be made after the first meeting of Parliament duly constituted under Chapter II of Part V.

(2) Every order made under Clause (1) shall be laid before Parliament.

(3) The powers conferred on the President by this article, by article 324, by clause (3) of article 367 and by article 391 shall, before the commencement of the Constitution, be exercisable by the Governor-General of the Dominion of India.

पाकिस्तान

पाकिस्तानको संविधानको धारा २६७ को व्यवस्था यसप्रकार रहेको छ :

Art. 267 (1) At any time before the commencing day, or before the expiration of three months from the commencing day, the President may, for the purpose of removing any difficulties, or for bringing the provisions of the Constitution into effective operation, by order, direct that the provisions of this Constitution shall, during such period as may be specified in the order, have effect, subject to such adaptations, whether by way of modification, addition or omission, as he may deem to be necessary or expedient.

(2) An order made under Clause (1) shall be laid before both Houses without undue delay, and shall remain in force until a resolution disapproving it is passed by each House or, in case of disagreement between the two Houses, until such resolution is passed at a joint sitting.

बंगलादेश

बंगलादेशको संविधानको ४th Shedule को धारा १७ मा देहायको व्यवस्था छ

1. For the purpose of bringing the provisions of any law in force in Bangladesh into conformity with this Constitution the President may, within the period of two years from the commencement of this Constitution, by order, amend or suspend the operation of such provisions and any order so made may have retrospective effect adaptation of laws and removal of difficulties.

2. The President may, for the purpose of removing any difficulties in relation to the transition from the provisional constitutional arrangements existing before the commencement of this Constitution to the arrangements under this Constitution by order, direct that this Constitution

shall, during such period as may be specified in the order, have effect subject to such adaptations, whether by way of modification, addition or omission, as he may deem necessary or expedient: Provided that no such order shall be made after the first meeting of the Parliament constituted under this Constitution.

3. Every order made under this paragraph shall have effect notwithstanding any other provision of this Constitution, shall be laid before Parliament, and may be amended or revoked by Act of Parliament.

उल्लिखित संविधानका व्यवस्थाहरूमा बाधा अड्काउ फुकाउने प्रावधान संविधान भर्खर लागू भएको तर सबै संवैधानिक अङ्गहरूको गठन भइनसकेको संक्रमणकालीन अवस्थामा मात्र प्रयोग हुनसक्ने अस्थायी प्रबन्धको रूपमा रहेको र संसदको पहिलो अधिवेशन प्रारम्भ भएपछि वा तोकिएको कुनै खास दिन वा समयपछि पश्चात् त्यसको प्रयोग नहुने कुरा स्पष्ट रूपमा उल्लेख भएको देखिन्छ।

२.७.४ हाफो संवैधानिक इतिहास र यसको प्रयोग

नेपाल सरकार वैधानिक कानून २००४: बाधा अड्काउ फुकाउने सम्बन्धी व्यवस्था नेपाल सरकार वैधानिक कानून २००४ देखि नै रहेको पाइन्छ। उक्त कानूनको धारा ६६ यसप्रकार रहेको थियो : यो ऐनबाट काम गर्दा पहिला पटकलाई चुनाव गर्ने विधिमा वा अरु कुनै कुरामा अड्काउ देखियो भने श्री ३ महाराजबाट सो बाधा अड्काउ हटाउन जरुरी आइर बक्सी कानूनको मनशाय पुग्ने कारवाई गर्ने गर्नलगाइबक्सनेछ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान २०१५: नेपाल अधिराज्यको संविधान २०१५ को धारा ७७ को व्यवस्था यसप्रकार रहेको थियो

बाधा अड्काउ फुकाउने अधिकार (१) यो संविधान कार्यान्वित गर्न कुनै बाधा अड्काउ परेमा सो बाधा अड्काउ फुकाउन श्री ५बाट आवश्यक समित्वक्सेको आदेश जारी गर्न सकिबक्सनेछ र श्री ५बाट आवश्यक तथा बाध्यकारी समित्वक्से बमोजिम थपघट र परिवर्तनको रूपमा भएको अनुकूलन बमोजिम आदेशमा तोकिएको अवधिसम्म यो संविधानका उपबन्धहरू चालु रहनेछ भनी त्यस्तो आदेशद्वारा निर्देश गर्न सकिबक्सनेछ। तर तोकिएको दिनले २ वर्षपछि यस्तो कुनै आदेश जारी हुनेछैन।

(२) उपधारा (१) अन्तर्गत जारी गरिएको प्रत्येक आदेश संसदको दुवै सदनको सम्मुख राखिनेछ र ऐनद्वारा संशोधित वा खारेज हुन सक्नेछ। त्यसरी संशोधन वा खारेज नभएसम्म यसै संविधानमा परेसरह मानिनेछ।

नेपालको संविधान २०१९: नेपालको संविधान २०१९ को दोस्रो संशोधन हुनुभन्दा अघि धारा ९६ मा र दोस्रो संशोधन पश्चात् धारा ९०क मा निम्न व्यवस्था रहेको थियो :

धारा ९६ बाधा अड्काउ फुकाउने अधिकार : यो संविधान कार्यान्वित गर्न कुनै बाधा अड्काउ परेमा सो बाधा अड्काउ फुकाउन श्री ५बाट आवश्यक समित्वक्सेको आदेश जारी गर्न सकिबक्सनेछ र त्यस्तो आदेश यसै संविधानमा परेसरह मानिनेछ।

तर राष्ट्रिय पञ्चायत गठन भएपछि त्यस्तो कुनै आदेश जारी हुनेछैन।

धारा ९०क बाधा अड्काउ फुकाउने अधिकार : यो संविधान कार्यान्वित गर्न कुनै बाधा अड्काउ परेमा सो बाधा अड्काउ फुकाउन श्री ५ बाट आवश्यक समित्वक्सेको आदेश जारी गर्न सकिबक्सनेछ र त्यस्तो आदेश यसै संविधानमा परेसरह मानिनेछ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ : नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा १२७ यसप्रकार रहेको थियो।

बाधा अड्काउ फुकाउने अधिकार : श्री ५ बाट यो संविधान कार्यान्वित गर्न कुनै बाधा अड्काउ परेमा त्यस्तो बाधा अड्काउ फुकाउन आदेश जारी गरिबक्सनेछ र यस्तो आदेश संसद समक्ष राखिनेछ।

उक्त संवैधानिक व्यवस्थाको प्रयोग निर्वाचित प्रधानमन्त्रीलाई बर्खास्त गर्न, कार्यकारिणी अधिकार आफूमा निहित राख्न र आफ्नो स्वविवेकमा मन्त्रीपरिषदको गठन हेरफेर र विघटन गर्न राजाबाट पटक पटक भएको देखिन्छ। पहिलो पटक मिति २०५९ असोज १८ मा शाही घोषणाको रूपमा आएको बाधा अड्काउ फुकाउन भनी जारी गरिएको आदेशको मुख्य व्यहोरा यस्तो रहेको थियो।

..... नेपाली जनताको सर्वोत्तम हित र समुन्नतिको लागि सदा समर्पित रहने शाह वंशीय परम्परा अनुसार विक्रम सम्वत् २०४६ सालमा जन चाहना अनुरूप देशमा प्रजातान्त्रिक बहुदलीय व्यवस्था पुनर्स्थापना भएको सबैमा बिदितै छ। यस व्यवस्थाको विगत १२ वर्षको अवधिमा प्रजातन्त्रको सुदृढिकरणको लागि विभिन्न

राजनीतिक प्रयोगहरु हुदै आएको कुरा सबैका सामु छर्लङ्गे छ । यसै क्रममा प्रधानमन्त्रीको सिफारिशमा हामीबाट गत जेठ ८ गते प्रतिनिधिसभा विघटन गरीबक्सी आगामी कार्तिक २७ गते नयाँ प्रतिनिधि सभाका लागि निर्वाचन गर्ने मिति तोकिबक्सेका थियो । निर्वाचन सम्पन्न गराउने अभिभारा बोकेको प्रधानमन्त्रीले विद्यमान विषम परिस्थितिलाई दृष्टिगत गर्दा तोकिएको मितिमा नयाँ प्रतिनिधि सभाका लागि निर्वाचन हुन सक्ने अवस्था नदेखिएबाट संविधानको धारा ५३ को उपधारा (४) को कार्यान्वयनमा बाधा अडकाउ परेको हुँदा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२७ बमोजिम बाधा अडकाउ फुकाउन हाम्रा हजुरमा जाहेर गरेबाट संवैधानिक गतिरोध वा रिक्तताको असहज अवस्था देखापरेको छ ।

राष्ट्रियता, राष्ट्रिय एकता र सावर्भौमिकता बचाउन, देशमा शान्ति सुरक्षा कायम राख्न, देशलाई कुनै कारणबाट पनि विग्रदो स्थितिबाट बचाउने जिम्मेवारी पनि हामीमा भएकोले हामीबाट प्रयोग भई आएको राजकीय सत्ताको प्रयोग गरिबक्सी नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को मर्म र भावना अनुरूप संविधानको धारा २७ को उपधारा (३) लाई समेत विचार गरी संविधानबमोजिम निर्वाचन समयमा सम्पन्न गर्न असक्षम प्रधानमन्त्री शेरबहादुर देउवालाई पदमुक्तगरी मन्त्रीपरिषद विघटन गर्न र आगामी कार्तिक २७ गते प्रतिनिधि सभाका लागि हुने निर्वाचन समेत स्थगित गर्नुपर्ने परिस्थिति आईपरेको छ । तसर्थ नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२७ बमोजिम देहाएका आदेशहरु जारी बक्सेका छौ ।

१. निर्धारित समयमा निर्वाचन सम्पन्न गर्न असक्षम प्रधानमन्त्री शेरबहादुर देउवालाई आज २०५९ साल असोज १८ गतेदेखि पदमुक्त गरीबक्सी मन्त्रीपरिषद विघटन गरिबक्सेका छौ ।

२. प्रतिनिधि सभाका लागि आगामी कार्तिक २७ गते हुने निर्वाचन समेत स्थगित गरिबक्सेका छौ ।

अर्को व्यवस्था गर्न केही समय लाग्ने हुँदा सो व्यवस्था नभएसम्म नेपाल अधिराज्यको कार्यकारिणी अधिकार हामीमा निहित राखी मुलुकको शासन हामीबाटै स्वयं ग्रहण गरिबक्सेका छौ । ...

उक्त व्यहोराको आदेश जारी भएपश्चात मिति २०५९ साल असोज २५ गते लोकेन्द्रबहादुर चन्दको अध्यक्षतामा मन्त्रीपरिषदको गठन, सोमा हेरफेर गर्ने, मिति २०६०।२।२८ मा सूर्यबहादुर थापाको अध्यक्षतामा मन्त्रीपरिषदको गठन, सोमा हेरफेर गर्ने, मिति २०६१।२।२८ मा शेरबहादुर देउवाको अध्यक्षतामा मन्त्रीपरिषदको गठन, सोमा हेरफेर गर्ने र मिति २०६१।११।२४ मा संवैधानिक निकायहरुका प्रतिवेदनहरु संसदमा राख्नुको सट्टा राजदरबारबाट नै साबर्जनिक गर्ने कार्यहरु धारा १२७ को प्रयोगबाटै भएको देखिन्छ ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५८ मा यस सम्बन्धमा देहाएको व्यवस्था गरिएको छ

बाधा अडकाउ फुकाउने अधिकार : यो संविधानको कार्यान्वयन गर्न कुनै बाधा अडकाउ परेमा राष्ट्रपतिले मन्त्रीपरिषदको सिफारिशमा त्यस्तो बाधा अडकाउ फुकाउन आदेश जारी गर्न सक्नेछ र त्यस्तो आदेश व्यवस्थापिका-संसदबाट एक महिनाभित्र अनुमोदन गराउनु पर्नेछ ।

यस संविधानको पाँचौँ संशोधन अगाडि भएको संवैधानिक व्यवस्थाको प्रयोग गरी तत्कालिन नेपाल सरकार मन्त्रीपरिषदले संविधानसभाको पहिलो बैठक बसेको दिन अर्थात २०६५।२।१५ गते एउटा आदेश जारी गरेको देखिन्छ । जून आदेशको व्यहोरा यस प्रकार रहेको छ :-

"नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५९ को उपधारा (२) मा संविधानसभाको पहिलो बैठकबाट गणतन्त्रको कार्यान्वयन गर्ने व्यवस्था भएको र पूर्ण रूपमा गणतन्त्रात्मक व्यवस्था कायम गर्ने संविधानमा आवश्यक संशोधन गर्नुपर्ने हुँदा त्यस्तो संशोधनको लागि संविधानको धारा ८५ को उपधारा (२) बमोजिम विधेयक पेश हुने दिन भन्दा कम्तीमा दुईदिन अगावै प्रत्येक सदस्यलाई विधेयकको प्रति उपलब्ध गराउने व्यवस्था भई बाधा अडकाउ परेकोले संविधानको धारा १५९ को उपधारा (२) को व्यवस्था कार्यान्वयन गर्ने प्रयोजनको लागि पेश गर्ने विधेयक संविधानसभामा पेश भएकै दिन छलफल गरी निर्णय गर्न सकिने गरी संविधानको धारा १५८ बमोजिम बाधा अडकाउ फुकाउन मन्त्रीपरिषदले यो आदेश जारी गरेको छ ।"

उक्त आदेश जारी भएको एक महिना भित्र व्यवस्थापिका-संसदबाट दुईतिहाई बहुमतबाट अनुमोदन हुनुपर्ने संवैधानिक व्यवस्था भए बमोजिम मिति २०६५।३।११ मा व्यवस्थापिका-संसदको हैसियतमा बसेको संविधानसभाको बैठकमा अनुमोदनको लागि पेश भएकोमा सर्वसम्मतिले पारित भएको थियो ।

२.७.५ बाधा अड्काउ फुकाउने अधिकारका पूर्वशर्त र सीमाहरु

बाधा अड्काउ फुकाउनेका लागि संविधानमै संशोधन गर्नु बाहेक अरु जे जस्तो आदेश जारी गर्दा तत्काल विद्यमान बाधा अड्काउ फुक्छ, त्यस्तो आदेश जारी हुनसक्छ। संशोधन र बाधा अड्काउ फुकाउने जारी हुने आदेश बीचको अन्तर कति मात्र हो भने संशोधनको प्रक्रियाबाट गरिने परिमार्जन साधारणतया स्थायी प्रकृतिको हुन्छ र यसले संविधानका धाराहरुमा नै परिवर्तन ल्याउँछ। बाधा अड्काउ फुकाउने जारी हुने आदेशले गर्ने परिमार्जन अस्थायी प्रकृतिको हुन्छ र बाधा अड्काउ फुकी आफ्नो उद्देश्य पूरा भइसकेपछि यस्तो आदेश स्वतः निष्क्रिय हुन्छ। बाधा अड्काउ फुकेर यसरी आदेश निष्क्रिय भएपछि ग्रहणको सिद्धान्त (doctrine of eclipse) अनुसार उक्त आदेशले प्रभावित पारेका संविधानका प्रावधानहरु पूर्ववत् अवस्थामा क्रियाशील रहन्छन्।

संविधानका कार्यावधिगत कुराहरुमा मात्र बाधा अड्काउ फुकाउने अधिकार आकर्षित हुन्छ वा सारवान कुराहरुका हकमा पनि आकर्षित हुन्छ भन्ने सन्दर्भमा सबैको एकमत नभएतापनि यसको उद्देश्य संवैधानिक संयन्त्रलाई पुनः सञ्चालित गराउनु भएको हुनाले सारवान कुराहरुको व्यवस्था गर्ने नसकिने भन्दा यसको उद्देश्य पूरा नहुन सक्दछ। तसर्थ देखापरेको गतिरोध अन्त्य गर्न बाधा अड्काउ फुकाउने अधिकार अन्तर्गत सारवान प्रकृतिकै आदेश जारी हुन सक्दैन भन्नु उचित देखिदैन।

बाधा अड्काउ फुकाउने अधिकार अन्तर्गत जारी गरिने आदेशको विषयवस्तुहरु र प्रकृति कस्तो हुनुपर्दछ भन्ने सम्बन्धमा कुनै निरपेक्ष सीमा निर्धारण गर्न सकिदैन। बाधा अड्काउ फुकाउने प्रावधानको प्रयोजन आइ परेको संवैधानिक गतिरोधलाई संविधान अनुकूल तुल्याई निकास दिनु हो तर संविधानलाई नै समाप्त पार्ने (override) वा संकुचन पार्ने भने होइन। यो अधिकारको प्रयोगमा संविधानले निर्धारण गरेका संवैधानिक सीमा वा पूर्वशर्तहरु पालना हुनु पर्दछ। तिनीहरुलाई निम्नरूपमा प्रस्तुत गर्न सकिन्छ:

- संविधानको कार्यान्वयनमा बाधा अड्काउ उत्पन्न भएको हुनुपर्छ, त्यस्तो बाधा अड्काउ काल्पनिक नभई वास्तविक हुनुपर्छ र जारी भएको आदेशबाट त्यो बाधा अड्काउ फुकेर संविधानको व्यवस्था पुनः सुचारु रूपमा सञ्चालित हुन सक्नुपर्छ।
- संवैधानिक गतिरोध वा रिक्तता समाप्त गर्ने अरु कुनै संवैधानिक वा कानूनी उपाय नभएमा मात्र यसको प्रयोग हुनसक्छ।
- कानून बनाएर अथवा अध्यादेश जारी गरेर हुनसक्ने रहेछ भने यो अधिकारको प्रयोग गर्न हुँदैन।
- व्यक्तिका वैयक्तिक स्वतन्त्रता तथा मौलिक हकमा अनुचित बन्देज लगाउने गरी यो अधिकारको प्रयोग गर्न मिल्दैन।
- संवैधानिक प्रक्रियाको पालना भएको हुनुपर्छ, जस्तै; प्रधानमन्त्रीको सिफारिसमा राष्ट्रपतिबाट आदेश जारी हुने प्रावधान रहेछ भने प्रधानमन्त्रीको सिफारिस बिना राष्ट्रपतिले आदेश जारी गर्न सक्दैन।
- जारी हुने आदेश संविधानको आधारभूत संरचनाको विपरित हुनुहुँदैन अर्थात् संविधानको संशोधन गर्न नसकिने विषयमा बाधा अड्काउ फुकाउने आदेश जारी हुन सक्तैन।

उल्लिखित कुराहरु नै सम्पूर्ण (exclusive) नभई अरुपनि हुन सक्छन्।

२.७.६ बाधा अड्काउ फुकाउने आदेशको विधायिकी अनुमोदन

संविधानको कार्यान्वयनमा देखापर्ने बाधा अड्काउ फुकाउने आदेश जारी गर्ने काम राज्यको कार्यकारिणी अङ्गले गर्ने भए तापनि शक्तिपृथक्कीकरणको सिद्धान्तको दृष्टिकोणबाट हेर्दा सो आदेश जारी गर्ने कामको अन्तर्निहित प्रकृति भने विधायिकी (legislative) हो। व्यवहारिकता वा सुविधाका दृष्टिबाट तथा विशेषज्ञता, कार्यक्षमता, प्रभावकारिता र तत्कालीन आवश्यकताको कारणले यो अधिकार कार्यपालिकाले प्रयोग गर्दछ। यसरी व्यवहारिकता वा सुविधाका दृष्टिबाट कार्यकारी अङ्गले प्रयोग गर्ने भए तापनि यस प्रक्रियाको विशिष्टता के हो भने त्यो कार्य मौलिक रूपमा जुन अङ्गको क्षेत्रभित्र पर्ने हो, त्यो कार्य उपरको अन्तिम अधिकार उसैमा निहित रहन्छ। अर्थात् अर्को अङ्गले सहि रूपमा प्रयोग गरेको छु, छैन भनी नियन्त्रण र सुपरीवेक्षण गर्ने अन्तिम अधिकार माउ अङ्गमै रहन्छ। नियन्त्रणकै माध्यमबाट त्यस्तो अधिकार उपर माउ अङ्गको स्वामित्व स्थापित गरिने हो। बाधा अड्काउ फुकाउने अधिकारको सम्बन्धमा हेर्दा कार्यपालिकाले आदेश जारी गरे पछि निश्चित समयबाधिमित्र त्यस्तो आदेश माउ अङ्ग विधायिका समक्ष पेश गर्नुपर्छ र विधायिकाले अनुमोदन नगरेमा स्वतः निष्क्रिय हुने मान्यता छ। कार्यपालिका स्वेच्छाचारी एवं निरंकुश बन्न नपाओस् भनेरपनि यसो गरिने हो। यसो गरिनु संविधानवादको मान्यता अनुकूल पनि हुन जान्छ।

२.७.७ आगामी संविधानमा बाधा अड्काउ फुकाउने अधिकार

बाधा अड्काउ फुकाउने अधिकार संविधानमा रहनु र त्यसको सामयिक प्रयोग आफैमा संविधानवाद र कानूनको शासनको अवधारणा प्रतिकूल हुँदैन। यो आवश्यकताको सिद्धान्तमा आधारित रहेको छ र राज्यका अङ्गहरुबीचको

पारस्परिक र नियन्त्रणात्मक सम्बन्ध र कार्यशैलीलाई सुदृढ गर्दै अप्रत्याशित रूपमा देखापर्ने गतिरोध वा बाधाहरुलाई प्रभावकारी रूपमा तत्कालै समाधान गरी संविधान र संवैधानिक व्यवस्थालाई अक्षुण्ण राख्ने यसको उद्देश्य भएकोले आगामी संविधानमा पनि यस सम्बन्धी व्यवस्था राख्नु पर्दछ । त्यसरी राख्दा यस संविधान बमोजिम विधायिकाको निर्वाचन भई विधायिकाको बैठक नवसेसम्म यो संविधानको कार्यान्वयन गर्न कुनै बाधा अड्काउ परेमा राष्ट्रप्रमुखले मन्त्रिपरिषद्को सिफारिसमा त्यस्तो बाधा अड्काउ फुकाउन आदेश जारी गर्न सक्नेछ भनी संक्रमणकालीन अवधिमा मात्र यस व्यवस्थाको प्रयोग हुने गरी राख्नु उपयुक्त हुन्छ ।

२.८ विविध भागमा रहने व्यवस्थाहरु

विविध शब्दले नै त्यहाभित्र धेरै किसिमका विषयवस्तुहरु समावेश भएका हुन्छन् भन्ने कुरालाई जनाउँछ । यस्ता कुराहरु विविध भागमा रहने भएतापनि संविधानका महत्वपूर्ण व्यवस्थाहरु हुन सक्छन् । संविधानमा विविध भाग राख्नुको उद्देश्य २ वटा हुन्छन् :-

- क) संविधान निर्माताले संविधानमा राख्न आवश्यक ठानेको वा संविधानमा व्यवस्था गरिनु जरुरी देखिएको विषय जुन अन्य भागमा समेट्न सकिएको छैन । त्यस्ता विषयको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न,
- ख) विषयवस्तुको प्रकृति, स्थिति र स्वरूप अनुसार संविधानमा रहनु पर्ने तर अलग्गै भाग आवश्यक नपर्ने विषयहरुलाई समावेश गर्न ।

संवैधानिक समितिले आफ्नो कार्यक्षेत्र पहिचान गर्ने क्रममा विविध भागमा रहने विषय अन्तर्गत देहायका विषयहरु आफ्नो समितिको कार्य क्षेत्रभित्र पर्ने भनी निर्णय गरेको अवस्था छ :

२.८.१. राजदुत र विशेष प्रतिनिधिको नियुक्ति प्रकृया

देशले विदेशी मित्रराष्ट्रहरु र अन्तर्राष्ट्रिय संगठनहरु संगको सम्बन्धको सञ्चालन गर्नको निमित्त मुलुकको तर्फबाट राजदुतहरुको नियुक्ति गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यसैगरी कुनै खास प्रकारको कामको लागि वा विशेष प्रकारको अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलन, सभा, छलफल, गोष्ठीहरुमा देशका तर्फबाट प्रतिनिधित्व गर्नकोलागि विशेष प्रतिनिधिहरु पनि नियुक्ति गर्नुपर्ने हुन्छ । मुलुकको तर्फबाट कहाँ कहाँ र के कस्ता राजदुत वा प्रतिनिधिहरु नियुक्ति गर्ने वा पठाउने भन्ने कुरा कार्यकारीणीको अधिकार क्षेत्र भित्रको कुरा हो । शक्ति पुर्वाधिकरणको सिद्धान्तको आधारबाट समेत यस्तो व्यक्तिको नियुक्तिको अधिकार कार्यकारीणीको नै मानिन्छ । यसरी नियुक्ति हुने राजदुत र विशेष प्रतिनिधिहरु राज्यको तर्फबाट नियुक्ति हुने र मुलुकको प्रतिनिधित्व गरेका हुन्छन् ।

२.८.१.१ नेपालको संवैधानिक इतिहास: नेपालको संवैधानिक इतिहास हेर्दा राजदुत र विशेष प्रतिनिधिहरुको नियुक्ति राष्ट्रप्रमुखबाट हुने गरेको पाइन्छ । यस सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलन हेर्दा कतिपय देशका संविधानमा नै यिनिहरुको नियुक्ति राष्ट्र प्रमुखबाट हुने कुरा उल्लेख भएको देखिन्छ भने कतिपय देशमा संविधानमा नै व्यवस्था नभएतापनि राष्ट्रप्रमुखबाट यिनिहरुको नियुक्ति हुने गरेको अभ्यास छ ।

नेपालको संविधान, २०१९: धारा ८६ग : शाही नेपाली राजदुत र विशेष प्रतिनिधि : शाही नेपाली राजदुत र विशेष प्रतिनिधिको नियुक्ति श्री ५ बाट गरिबक्सनेछ ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ धारा १२० : शाही नेपाली राजदुत र विशेष प्रतिनिधि : (१) श्री ५ बाट शाही नेपाली राजदुत नियुक्त गरिबक्सनेछ ।

(२) श्री ५ बाट विशेष समारोहमा मौसुफको प्रतिनिधित्व गर्ने शाही प्रतिनिधि र कुनै खास प्रयोजनको लागि विशेष प्रतिनिधि नियुक्त गर्न सकिबक्सनेछ ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३: धारा १५० : नेपाली राजदुत र विशेष प्रतिनिधि : मन्त्रीपरिषद्को सिफारिसमा राष्ट्रपतिले नेपाली राजदुत र कुनै खास प्रयोजनको लागि विशेष प्रतिनिधि नियुक्त गर्न सक्नेछ ।

२.८.१.२ भावी संविधानमा राजदुत र विशेष प्रतिनिधिको नियुक्ति सम्बन्धी व्यवस्था

माथी उल्लेखित हाम्रो संवैधानिक अभ्यास र परम्परा हेर्दा भावी संविधानमा पनि राजदुत र विशेष प्रतिनिधि नियुक्ति सम्बन्धी व्यवस्था गर्नुपर्ने हुन्छ । हाल राज्यको शासकीय स्वरूपको सम्बन्धमा ठुलो लागि सकेको अवस्था नहुदा राष्ट्र

प्रमुख कार्यकारी प्रमुख नभएमा कार्यकारीणी अधिकार प्राप्त मन्त्रिमण्डलको सिफारिसमा राष्ट्र प्रमुखबाट राजदुत र विशेष प्रतिनिधि नियुक्ति हुने व्यवस्था गरिनु उचित हुन सक्छ। राष्ट्र प्रमुख नै कार्यकारीणी अधिकारयुक्त हुने भएमा निजले नै नियुक्त गर्ने व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुन्छ। त्यसरी नियुक्ति गर्दा समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तको आधारमा स्वच्छ वैयक्तिक छबी भएका उच्च नैतिकवान र राष्ट्रको छबी कायम गर्न सक्ने व्यक्तिलाई नियुक्ति गरिनु पर्ने व्यवस्था हुनुपर्छ।

२.८.२ माफी दिने अधिकार (Power to Grant Pardon)

२.८.२.१ विषय परिचय, आवश्यकता र औचित्य

मानिसको जीवन र उसको वैयक्तिक स्वतन्त्रता सबैभन्दा महत्वपूर्ण कुराहरु हुन्। प्राकृतिक कानूनको सिद्धान्त तथा मानव अधिकार सम्बन्धी अन्तराष्ट्रिय सिद्धान्तले पनि यी दुई विषयलाई अत्यन्तै महत्वपूर्ण मान्दछन् र यिनको संरक्षणको लागि राज्यले उचित र उपयुक्त प्रबन्धहरु गर्नुपर्ने कुरामा जोड दिन्छन्। कानून बमोजिम बाहेक कसैको स्वतन्त्रताको अपहरण हुन नसक्ने कुरा स्थापित मूल्य मान्यताको रुपमा रहेको छ। कानून बमोजिम नै कसैको स्वतन्त्रताको अपहरण हुन त सक्छ तर कानूनको कार्यान्वयन गर्ने राज्यको प्रणाली वा संयन्त्र वा अधिकारीहरुमा अन्तर्निहित कामको प्रकृतिको कारण मानवीय भूल वा त्रुटि कमजोरी हुनगर्दा कसैको स्वतन्त्रताको अपहरण हुन जाने अवस्था आउने देखिएमा त्यसलाई सच्याउने संयन्त्रहरु स्थापित गरिनु जरुरी हुन जान्छ।

राज्यको फौजदारी न्याय प्रणालीको त्रुटि कमजोरीले अथवा राजनैतिक वा अन्य त्यस्तै कारणले कसैलाई भएको दण्डसजाय माफी मुलतवी गर्नुपर्ने अवस्था आउन सक्छ। अदालतबाट दण्ड सजाय गर्ने निर्णय भई सकेपछि पहिले मुद्दाको निर्णय हुँदा वास्तविक तथ्य प्रमाणहरु पेश हुन नसकेको अथवा उचित तवरले पेश हुन नसकी दण्ड सजाय गर्ने निर्णय हुँदा त्यसमा ध्यान नपुगेको, परिस्थितिमा आमुल परिवर्तन भएको अथवा फैसला भएपछि नयाँ तथ्य पत्ता लागेको अवस्थामा गलत तवरले अथवा निर्दोषले सजाय नपाओस भनी दण्ड सजाय भईसकेपछि त्यो सजायको माफी मुलतवी दिइनुपर्छ भन्ने आधारमा संविधानमा माफी मुलतवी सम्बन्धी व्यवस्था राखिने हो। त्यसैगरी कतिपय अपराधीहरुले कारागारमा रहँदा आफ्नो चरित्रमा सुधार गरेको र सो कारणबाट निजलाई समाजमा पुनर्स्थापना गर्दा भावी दिनमा निजबाट कुनै पनि प्रकृतिको अपराधिक कार्य हुँदैन भन्ने आधारमा समेत त्यस्ता कैदीहरुको बाँकी कैद मिन्छा गरी माफी दिने प्रचलन समेत दण्ड प्रणालीमा स्वीकृत मान्यताको रुपमा रहेको छ। यस्तो प्रचलनलाई हामीले पनि अवलम्बन गर्दै आएका छौं।

माफी दिने अधिकार (Power to Grant Pardon) अन्तर्गत माफी, मुलतवी वा स्थगन, विलम्ब, परिवर्तन वा कम भन्ने शब्द प्रयोग हुने गर्छन्। माफी भन्नाले कसैलाई अधिकार प्राप्त अदालत वा न्यायाधिकारीबाट भएको सजायबाट पूरै छुटकारा दिनु हो भन्ने बुझिन्छ भने मुलतवी वा स्थगनले त्यस्तो सजायको कार्यान्वयन प्रकृयालाई स्थगित गरिनु हो भन्ने बुझाउँछ। विलम्बले सजायको कार्यान्वयनको अवधिमा ढिलाई गर्नु भन्ने बुझाउँछ भने परिवर्तन वा कमले दण्ड सजायको मात्रा र गम्भीरतालाई न्यून बनाउनु भन्ने बुझाउँछ।

शक्ति पृथकीकरणको सिद्धान्त अनुसार अदालत वा न्यायाधिकारीबाट भएको दण्ड सजाय माफी दिने अधिकार न्यायिक प्रकृतिको हो। यो उच्चकोटीको अधिकार वा शक्तिको रुपमा रहेको हुन्छ। यो अधिकार सार्वभौम जनताको तर्फबाट संविधानले राष्ट्र प्रमुखलाई दिइने हो। यो अधिकारको प्रकृति सम्बन्धमा भारतीय सर्वोच्च अदालतले यस प्रकार बोलेको पाइन्छ : *Historically it is a sovereign power, politically, it is a residuary power, humanistically, it is in aid of intangible justice where imponderable factors operate for the well-being of the community, beyond the blinkered Court Process. (Krishna Goud vs. State of Andhra Pradesh, (1976) 1 SCC 157)*

२.८.२.२ माफी दिने अधिकारको प्रयोग विधि

माफी दिने अधिकार सार्वभौम जनताको तर्फबाट संविधानले राष्ट्र प्रमुखलाई दिइने अधिकार हो भनेर माथि उल्लेख गरियो। तर यसको प्रयोग सम्बन्धमा विभिन्न प्रचलनहरु रहेका छन्। बेलायतमा माफी दिने अधिकार राजा वा रानीको विशेष अधिकार (Royal prerogative) को रुपमा लिइन्छ। भारतको संविधानको धारा ७२ ले सजायको माफी, मुलतवी, स्थगन वा परिवर्तन गर्ने अधिकार राष्ट्रपतिलाई दिएको छ। Power of President to grant pardons, etc., and to suspend, remit or commute sentences in certain cases भन्ने शिर्षकमा *The President shall have the power to grant pardons, reprieves, respites or remissions of punishment or*

to suspend, remit or commute the sentence of any person convicted of any offence. भन्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ । अमेरिकामा माफी दिने अधिकार राष्ट्रपतिमा रहेको छ । यसलाई उसले व्यक्तिगत दयाको अधिकारको रूपमा नभई संवैधानिक प्रबन्धको रूपमा प्राप्त अधिकारको रूपमा प्रयोग गर्दछन् । (Not as a private act of grace but as a part of the constitutional scheme) त्यहाँ महाभियोगबाट भएको दण्ड सजायलाई राष्ट्रपतिले माफी दिन सक्दैनन् ।

अर्जेन्टिनाको संविधानले यो अधिकार राष्ट्रपतिलाई प्रदान गर्दै धारा ९१(५) मा He may grant pardons or commute punishments for crimes subject to federal jurisdiction, after the report of the corresponding court, according to the laws of the Nation भन्ने व्यवस्था गरेको छ । चीनको संविधानको धारा ८० ले The President of the People's Republic of China, in pursuance of decisions of the National People's Congress and its standing committee ... issues orders of special pardons भन्ने व्यवस्था गरेको छ ।

२.८.२.३ हाम्रो संवैधानिक इतिहास

नेपाल सरकार वैधानिक कानून, २००४: धारा ५९ : यो ऐनभित्र परेको कुराले श्री ३ महाराजबाट अपराधीलाई माफी, मिन्हा मौजरा र सजाय घटाइबक्सिने अधिकारमा असर पर्ने छैन ।

नेपालको अन्तरिम शासन विधान, २००७: धारा २२ : (१) निम्न लिखित मुद्दामा कुनै अपराधको दोषी ठहरिएको कुनै व्यक्तिलाई दण्ड सजाय माफी गर्ने, विलम्ब गर्ने, घटाउने वा बदल्ने वा मुलतवी राख्ने अख्तियार श्री ५ महाराजधिराजको हुनेछ ।

(क) सेना न्यायालय (कोर्ट मार्शल) ले दण्ड सजाय गरेको,

(ख) नेपालको कार्यकारिणी अधिकार लागू हुने विषयसम्बन्धी ऐनको विरोधमा गरेको अपराधमा दण्डसजाय दिएको,

(ग) ज्यानसजायको दण्ड भएको ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०१५: धारा ६६ : माफी : श्री ५ बाट कुनै पनि न्यायाधिकारी वा विशेष अदालत वा ऐनद्वारा नियुक्त अधिकारीद्वारा दिइएको दण्डादेशलाई माफी, विलम्ब, स्थगन, परिवर्तन वा कम गर्न सकिनेछ ।

नेपालको संविधान, २०१९: धारा ८४ : माफी : श्री ५ बाट कुनै पनि न्यायाधिकारी वा विशेष अदालत वा ऐनद्वारा नियुक्त अधिकारीद्वारा दिइएको दण्डादेशलाई माफी, मुलतवी, परिवर्तन वा कम गर्न सकिनेछ ।

तर यस धारा अन्तर्गत श्री ५ बाट अधिकार प्रयोग गरिबक्सिने उपयुक्त ठहराइबक्सिने राजसभासँग परामर्श गरिबक्सिनेछ ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७: धारा १२२ : माफी : श्री ५ बाट जुनसुकै अदालत, विशेष अदालत, सैनिक अदालत वा अन्य कुनै न्यायिक, अर्ध न्यायिक वा प्रशासकीय पदाधिकारी वा निकायले गरेको सजायलाई माफी, मुलतवी, परिवर्तन वा कम गर्न सकिनेछ ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३: धारा १५१ : माफी : मन्त्रीपरिषदको सिफारिसमा राष्ट्रपतिले जुनसुकै अदालत, विशेष अदालत, सैनिक अदालत वा अन्य कुनै न्यायिक, अर्ध न्यायिक वा प्रशासकीय पदाधिकारी वा निकायले गरेको सजायलाई माफी, मुलतवी, परिवर्तन वा कम गर्न सक्नेछ ।

माथिको हाम्रो संवैधानिक अभ्यास र अन्य देशहरूको प्रचलन हेर्दा प्रायः सबै देशमा माफी दिने अधिकार राष्ट्र प्रमुखलाई हुने गरेको स्पष्ट हुन्छ । तर कार्यकारी राष्ट्रपति नभएको मुलुकमा यसको प्रयोग मन्त्रिपरिषद् वा विधायिकाको सिफारिसमा हुने गरेको देखिन्छ । यो अधिकार अति महत्वपूर्ण भएको हुँदा यसको प्रयोग अपवित्र, असान्दर्भिक, अविबेकपूर्ण, भेदभावपूर्ण र दुषित मनसायले गरिनु हुँदैन । सामान्यतया यो अधिकारको प्रयोग गरी भएका निर्णयहरूमा न्यायिक पुनरावलोकन नगरिने भएतापनि यसको प्रयोग माथि भनिए जस्तै अपवित्र, असान्दर्भिक, अविबेकपूर्ण, भेदभावपूर्ण र दुषित मनसायले गरिएमा न्यायिक पुनरावलोकन हुन सक्ने मानिन्छ ।

२.८.२.४ भावी संविधानमा माफी दिने अधिकार सम्बन्धी व्यवस्था

भावी संविधानमा कुनैपनि अड्डा अदालत वा न्यायाधिकरणहरूबाट भएका दण्ड सजायको माफी, मुलतवी, परिवर्तन वा कम गर्ने अधिकार राष्ट्र प्रमुखलाई दिइने व्यवस्था गर्नु उचित हुन्छ । यो अधिकारको प्रयोगमा दुरुपयोग नहोस भनी बस्तुगत आधारमा मात्र यसको प्रयोग हुने कुरा सुनिश्चित गर्नका लागि कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिम यो अधिकारको

प्रयोग गरिने कुरा संविधानमा नै उल्लेख गर्नु उपयुक्त हुन्छ । हालको अवस्थामा मुलुकले अंगाल्ने शासकीय स्वरूप सम्बन्धमा स्पष्टता नभएको हुँदा राष्ट्र प्रमुख कार्यकारी प्रमुख हुने भएमा निजले नै यो अधिकार प्रयोग गर्ने गरी र प्रधानमन्त्री कार्यकारी प्रमुख हुने भएमा मन्त्रिमण्डलको सिफारिसमा राष्ट्र प्रमुखले यो अधिकार प्रयोग गर्ने गरी संविधानमा व्यवस्था गरिनु पर्दछ ।

२.८.३ राज्यको तर्फबाट उपाधी सम्मान र विभूषण प्रदान गर्ने अधिकार र विधि

मुलुकको हित प्रवर्धन गर्ने र प्रतिष्ठा तथा ख्याती बढाउने कार्यगरी उल्लेखनीय योगदान गर्ने देशका नागरिक तथा विदेशका व्यक्तिहरुलाई समेत उनीहरुको योगदानको सम्मानार्थ राज्यले उपाधी, सम्मान र विभूषण प्रदान गर्ने गर्दछ । यसो गर्दा देशको उन्नती र प्रगती तथा देशको प्रतिष्ठालाई उच्च तुल्याउन योगदान गर्नमा अरु व्यक्तिहरुलाई पनि उत्प्रेरित गर्दछ भने यस्तो सम्मान पाउनेले अभिमान बढी योगदान गर्न सक्दछ । राज्यका तर्फबाट यसरी उपाधी सम्मान र विभूषण प्रदान गरिने विषय हुँदा राष्ट्र प्रमुख कै तर्फबाट यिनीहरुलाई प्रदान गर्ने गरिन्छ । जस्तै पायो उसले जहाबाट पायो त्यहीबाट उपाधी सम्मान र विभूषण लिन नपाओस् र त्यसरी सम्मान पाउनेहरुको जानकारी र त्यसको अभिलेख राज्यमा रहोस् भन्ने उद्देश्यले विदेशी मुलुकबाट कुनैपनि नेपाली नागरिकले उपाधी सम्मान र विभूषण प्राप्त गर्दा सरकारको स्वीकृति लिनुपर्ने व्यवस्था राख्ने गरिन्छ । उपाधी, सम्मान र विभूषण दिने सम्बन्धमा नेपालका विगतका संविधानमा देहायको व्यवस्था भएको पाइन्छ :-

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०१५: धारा ६७. उपाधी, सम्मान र विभूषण : (१) उपाधी, सम्मान वा विभूषणहरु श्री ५ बाट मात्र प्रदान हुनेछन् ।

(२) श्री ५ बाट स्वीकृति लिएर बाहेक नेपाली नागरिकले कुनै अन्य देशले दिएको उपाधी, सम्मान वा विभूषणहरु ग्रहण गर्न हुँदैन ।

नेपालको संविधान, २०१९: धारा ८५. उपाधि, सम्मान, विभूषण : (१) उपाधि, सम्मान र विभूषणहरु श्री ५ बाट मात्र प्रदान हुनेछन् ।

(२) श्री ५ बाट स्वीकृति लिएर बाहेक नेपालको नागरिकले कुनै अन्य देशले दिएको उपाधि, सम्मान वा विभूषण ग्रहण गर्न हुँदैन ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७: धारा १२३. उपाधि, सम्मान र विभूषण : (१) श्री ५ बाट राज्यका तर्फबाट दिइने उपाधि, सम्मान र विभूषणहरु प्रदान हुनेछन् ।

(२) श्री ५ बाट स्वीकृति प्राप्त नगरी नेपालको कुनै नागरिकले कुनै देशको सरकारबाट प्रदान गरिने उपाधि, सम्मान वा विभूषण ग्रहण गर्न हुँदैन ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३: धारा १५२. उपाधि, सम्मान र विभूषण : (१) मन्त्रीपरिषद्को सिफारिसमा राष्ट्रपतिबाट राज्यका तर्फबाट दिइने उपाधि, सम्मान, र विभूषणहरु प्रदान हुनेछन् ।

(२) नेपाल सरकारबाट स्वीकृति प्राप्त नगरी नेपालको कुनै नागरिकले कुनै विदेशी मुलुकको सरकारबाट प्रदान गरिने उपाधि, सम्मान, वा विभूषण ग्रहण गर्न हुँदैन ।

यसरी विगतका संविधान तथा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले उपाधी, सम्मान र विभूषण राष्ट्र प्रमुखबाट दिइने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । अन्तरिम संविधान, २०६३ ले मन्त्रीपरिषद्को सिफारिसमा मात्र राष्ट्रपतिले राज्यका तर्फबाट उपाधी, सम्मान र विभूषण दिने व्यवस्था गरेको पाइन्छ । भावी संविधानमा मुलुकको तर्फबाट दिइने उपाधी सम्मान र विभूषणहरु दिइने अधिकार राष्ट्र प्रमुखमा राखिनु उपयुक्त हुन्छ । तर कार्यकारी अधिकार प्राप्त मन्त्रीपरिषद्को सिफारिस हुनु पर्ने व्यवस्था राख्नु उपयुक्त हुन्छ । किनकी जनताप्रति प्रत्यक्ष उत्तरदायी भएको निकायले नै यसको निर्णय गर्नु उपयुक्त हुन जान्छ । नेपाली नागरिकले विदेशबाट उपाधी, सम्मान वा विभूषण लिदा सरकारको अनुमति लिनुपर्ने व्यवस्था राख्नु उपयुक्त हुन्छ ।

माथिको अवधारणा संवैधानिक समितिले संविधानको विविध भागमा रहनुपर्ने विषय भनी प्रारम्भमा पहिचान गरेका विषयमा आधारित रहेको छ । विविध भागमा रहने कतिपय विषयवस्तुहरु जस्तो की अन्तर्राष्ट्रिय सन्धी सम्झौता अनुमोदन सम्बन्धी व्यवस्था, निर्वाचन क्षेत्र निर्धारणका आधार र संयन्त्र सम्बन्धी व्यवस्था, विभिन्न परिषदहरु सम्बन्धी व्यवस्था अन्य विषयगत समितिहरुबाट अवधारणपत्र र प्रारम्भिक मस्यौदा भई आएपछि समावेश गरिने अवस्था रहन्छ भने सो बाहेकका विविध भागमा रहने विषयको निरोपण र निर्धारण संविधानको पूर्ण मस्यौदा गरिने समयमा मात्र गर्न सकिने भएकोले यो भाग पछिसम्म नै खुला रहनु पर्ने समितिको दृष्टिकोण रहेको छ ।

२.९ परिभाषाको भाग

२.९.१ संविधानमा परिभाषाको महत्व र औचित्य

संविधानमा प्रयोग भएका केही शब्द वा वाक्यांशलाई स्पष्ट पारी संविधान सबैले बुझ्ने गरी सरल बनाउनु र संविधानको व्याख्या सही ढङ्गबाट तथा एकरूपतापूर्ण तवरले गर्ने सघाउ पुर्याउने उद्देश्यका साथ संविधानमा परिभाषाको खण्ड राख्ने गरिन्छ । संविधानमा शब्दको परिभाषा गर्नुका विभिन्न अर्थ छन् । परिभाषा गर्नु भनेको परिभाषित शब्दको व्याख्या गर्नु हो र सो शब्दलाई चिनाउनु हो । संविधानमा परिभाषा राख्नाले पछि संविधानको कार्यान्वयनको बेलामा हुन सक्ने द्विविधा, अनिश्चितता, अन्योल र अस्पष्टतालाई हटाई स्पष्ट र सरल तरिकाले संविधानलाई बुझ्ने र लागू गर्ने काममा सहयोग पुग्न जान्छ । यसको अतिरिक्त परिभाषाले कुनै शब्दको अर्थ सीमित पार्ने, संकुचित तुल्याउने, शब्दको अर्थ निश्चित गर्ने, विस्तार गर्ने, धेरै शब्दहरूलाई बारम्बार दोहोर्‍याउनुबाट बचाई कम शब्दले काम चलाउने जस्ता कार्यहरू पुरा गर्दछ । कानूनको अज्ञानता क्षम्य हुदैन (Ignorance of law is no excuse) भन्ने विधिशास्त्रीय मान्यता रहेकाले कुनै पनि कानून संवसाधारण लागि बोधगम्य हुन जरुरी हुन्छ । परिभाषाले संविधान र कानूनलाई सरल बनाउनु मद्दत गर्ने भएकोले यसका माध्यमबाट संविधान सबै जनताले बुझ्ने गरी बोधगम्य हुन्छ । कन्टिनेन्टल ल प्रणालीमा परिभाषा लाई त्यति धेरै महत्व दिइदैन । यस प्रणालीमा कुनै पनि शब्दको प्राकृतिक अर्थ जे जस्तो हो त्यहि नै बुझ्न पर्छ भन्ने धारणा छ र शब्दहरूको परिभाषा गरि रहनु आवश्यक ठानिदैन ।

संविधानमा शब्दहरूको परिभाषा गर्ने क्रममा देहाएका कुराहरू विचार गर्नु पर्ने हुन्छ

- कानून व्याख्या सम्बन्धी ऐन सबै कानूनको र संविधानको व्याख्यामा समेत लागू हुने भएकोले कानून व्याख्या सम्बन्धी ऐनमा परिभाषित शब्दलाई त्यही रूपमा संविधानमा दोहोर्‍याएर परिभाषित गरी रहनु पर्दैन ।
- संविधानमा प्रयोग भएका शब्दहरूको परिभाषा नगरिए सम्म त्यस्ता शब्दको प्राकृतिक अर्थ (Natural meaning) जे हो सोही रूपमा बुझिएको हुन्छ ।
- परिभाषा गरिएको शब्दलाई फरक फरक अर्थ दिने गरि प्रयोग गर्नु हुदैन ।
- परिभाषा गर्नुको अर्थ संविधानलाई सरल र द्विविधारहित तुल्याउनु हो । अतः अप्राकृतिक र अस्वभाविक अर्थ दिने गरी शब्दको परिभाषा गर्नु हुदैन ।
- संविधानमा प्रयोग नभएका शब्दहरूलाई परिभाषा गर्नु हुदैन ।

२.९.२ केही संविधानमा परिभाषाको अवस्था तुलनात्मक अध्ययन

अधिकांश देशका संविधानहरूमा यसप्रकारको परिभाषाको व्यवस्था राख्ने गरिएको पाइदैन । केही देशका संविधानहरूमा मात्र यसप्रकारको व्यवस्था राख्ने गरिएको देखिन्छ ।

दक्षिण अफ्रिका: दक्षिण अफ्रिकाको संविधानको धारा २३९ मा केही शब्दावलीहरूको परिभाषा राखिएको छ जसमा National Legislation, Organ of State, Provincial Legislation जस्ता शब्दहरू परेका छन् ।

मलेशिया: मलेशियाको संविधानको धारा १६० मा Aborigine, Act of Parliament, Borrow, Casual Vacancy, Chief Minister, Citizen आदी शब्दहरूको परिभाषा गरिएको छ ।

अष्ट्रेलिया: अष्ट्रेलियाको संविधानको धारा ६ मा The Commonwealth, The States, Original States शब्दहरूको परिभाषा गरिएको छ ।

बंगलादेश: बंगलादेशको संविधानको धारा १४२ मा Administrative unit, Advisor, The Appellate Division, Article, Capital, Chief Advisor, Citizen आदी शब्दहरूको परिभाषा गरिएको छ ।

२.९.३ नेपालका हालसम्मका संविधानमा परिभाषाको सम्बन्धमा भएका व्यवस्थाहरू

नेपाल सरकारको वैधानिक कानून २००४ र नेपालको अन्तरिम शासन विधान २००७ मा कुनै पनि शब्दको परिभाषा गरिएको पाइदैन ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान २०१५ को परिच्छेद ३ धारा ७२ मा परिभाषाको बारेमा देहायको व्यवस्था गरिएको छ।

१। विषय वा प्रसंगले अर्को अर्थ नलागेमा यस संविधानमा:

- (क) "धारा" भन्नाले यस संविधानको धारा सम्झनु पर्छ।
- (ख) "नागरिक" भन्नाले कानूनमा भने अनुसार नेपालको नागरिक भएको कुनै व्यक्ति सम्झनुपर्छ।
- (ग) "मतदाता" भन्नाले संसदको सदस्यको निर्वाचनमा मतदिन पाउने व्यक्ति सम्झनु पर्छ।
- (घ) "आम निर्वाचन" भन्नाले प्रतिनिधि सभाका सदस्यहरूको निर्वाचन तथा संसद विघटन भएपछि हुने उपरोक्त सदस्यहरूको निर्वाचन समेत सम्झनु पर्छ।
- (ङ) "नेपाल" भन्नाले नेपाल अधिराज्य सम्झनु पर्छ।
- (च) "समावेदन" भन्नाले त्यस्तो समावेदन पेश गर्ने व्यक्तिको सही परेको लिखत सम्झनु पर्छ।
- (छ) "संसद" भन्नाले धारा १८ बमोजिम गठित संसदलाई सम्झनु पर्छ र त्यस्तै अवस्थामा धारा ५६ को उपधारा (१) मा भएको प्रतिबन्धात्मक बाक्यार्थ (ख) मा लेखिएको संसदलाई पनि जनाउँछ।
- (ज) "पारिश्रमिक" भन्नाले तलब, भत्ता पेन्सन र जिन्सीको रुपमा दिइने अरु कुनै तरहको पारिश्रमिक सम्झनु पर्छ।
- (झ) "महासभासद" भन्नाले सो समयमा भइराखेको महासभाको कुनै सदस्य सम्झनु पर्छ।

२। श्री ५ लाई सम्बोधन हुने शब्दहरूले विषय वा प्रसंगले अर्को अर्थ नलागेमा अधिकार पाएको उपराज वा उपराज परिषदलाई र धारा ११ को उपधारा (१०) बमोजिम अधिकार प्रयोग गर्ने व्यक्तिलाई समेत जनाउँछ।

नेपालको संविधान २०१९ को भाग १८ धारा ९१ मा परिभाषा सम्बन्धमा देहाय बमोजिमको व्यवस्था थियो:

१। विषय वा प्रसंगले अर्को अर्थ नलागेमा यस संविधानमा:

- (क) "धारा" भन्नाले यो संविधानको धारा सम्झनु पर्छ।
- (ख) "विधेयक" भन्नाले श्री ५ मा स्वीकृतिको निमित्त पेश हुने ऐनको मस्यौदालाई सम्झनु पर्छ।
- (ग) "नागरिक" भन्नाले नेपालको नागरिक सम्झनु पर्छ।
- (घ) "नेपाल" भन्नाले नेपाल अधिराज्य सम्झनु पर्छ।
- (ङ) "समावेदन" भन्नाले त्यस्तो समावेदन पेश गर्ने व्यक्तिको सही परेको लिखत सम्झनु पर्छ र
- (च) "पारिश्रमिक" भन्नाले तलब, भत्ता, निवृत्तभरण र जिन्सीको रुपमा दिइने अरु कुनै तरहको पारिश्रमिक समेत सम्झनु पर्छ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को भाग २२ धारा १३२ मा परिभाषाको बारेमा देहायको व्यवस्था गरिएको थियो:

१। विषय वा प्रसंगले अर्को अर्थ नलागेमा यस संविधानमा:-

- (क) "धारा" भन्नाले यो संविधानको धारा सम्झनु पर्छ।
- (ख) "नेपाल" भन्नाले नेपाल अधिराज्य सम्झनु पर्छ।
- (ग) "नागरिक" भन्नाले नेपालको नागरिक सम्झनु पर्छ।
- (घ) "विधेयक" भन्नाले संसदमा पेश भएको ऐनको मस्यौदालाई सम्झनु पर्छ।
- (ङ) "समावेदन" भन्नाले निवेदन पेश गर्ने व्यक्तिको सही परेको लिखत सम्झनु पर्छ।
- (च) "पारिश्रमिक" भन्नाले तलब, भत्ता, निवृत्तभरण र अन्य कुनै किसिमको पारिश्रमिक समेत सम्झनु पर्छ।

नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को भाग २४ धारा १६५ मा यस बारेमा देहायको व्यवस्था गरिएको छ।

१। विषय वा प्रसंगले अर्को अर्थ नलागेमा यस संविधानमा

- (क) "धारा" भन्नाले यो संविधानको धारा सम्झनु पर्छ।
- (ख) "नेपाल" भन्नाले नेपाल राज्य सम्झनु पर्छ।
- (ग) "नागरिक" भन्नाले नेपालको नागरिक सम्झनु पर्छ।
- (घ) "विधेयक" भन्नाले व्यवस्थापिका-संसद वा संविधान सभामा पेश भएको संविधान वा ऐनको मस्यौदा सम्झनु पर्छ।
- (ङ) "पारिश्रमिक" भन्नाले तलब, भत्ता, निवृत्तभरण र अन्य किसिमको पारिश्रमिक तथा सुविधा समेत सम्झनु पर्छ।

२.९.४ भावी संविधानमा समेटिनु पर्ने केही शब्दहरूको परिभाषा

भावी संविधानले राज्यको पुनर्संरचना समेत गर्ने भएकाले सो अनुरूप संविधानमा प्रयोग हुने नयाँ शब्दहरूको समेत एकरूपतापूर्ण अर्थ सागोस भनी संविधान जारी हुदाको वखत धारा, नेपाल, नागरिक, विधेयक, पारिश्रमिक लगायतका संविधानमा प्रयोग भएका र एकरूपतापूर्ण अर्थ लगाउनु पर्ने प्रकृतिका शब्दहरूको परिभाषा गर्नु उपयुक्त हुन्छ।

२.९.५ संविधानको व्याख्या

राज्यको सर्वोच्च तहको अदालतलाई संविधानको व्याख्याता मानी संविधानमा पनि सोहि अनुरूप व्यवस्था गर्ने गरेको पाइन्छ। संविधानको व्याख्या सही ढङ्गबाट तथा एकरूपतापूर्ण तवरले होस् भनी त्यसमा अवलम्बन गर्नुपर्ने मापदण्ड संविधानले किटान गरेको हुनुपर्छ भन्ने मान्यता रही आएको छ।

नेपालको संवैधानिक इतिहास हेर्दा २००४ साल र २००७ को संविधानमा यस सम्बन्धमा केही उल्लेख छैन। नेपालको अधिराज्यको संविधान २०१५ को धारा ७२ (३) मा विषय वा प्रसङ्गले अर्को अर्थ नलागेमा यस संविधानमा व्यक्त भएका कुराहरूको अधिनमा रही नेपाल कानून व्यवस्था सम्बन्धी ऐन, २०१० यस संविधानलाई नेपाल कानून सम्भेर यस संविधानको व्याख्यामा लागू हुनेछ भन्ने व्यवस्था दियो भने नेपालको संविधान २०१९ को भाग १८ धारा ९१ (२) मा विषय वा प्रसङ्गले अर्को अर्थ नलागेमा यस संविधानमा व्यक्त भएका कुराहरूको अधिनमा रही नेपाल कानून व्याख्या सम्बन्धी ऐन, २०१० नेपाल कानूनको व्याख्यामा लागू भए सरह यस संविधानको व्याख्यामा पनि लागू हुनेछ भन्ने व्यवस्था दियो। नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १३२ को (२) मा विषय वा प्रसङ्गले अर्को अर्थ नलागेमा यस संविधानमा व्यक्त भएका कुराहरूको अधिनमा रही नेपाल कानून व्याख्या सम्बन्धी ऐन, २०१० नेपाल कानूनको व्याख्यामा लागू भए सरह यस संविधानको व्याख्यामा पनि लागू हुनेछ भन्ने व्यवस्था दियो। नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १६५ को (२) मा विषय वा प्रसङ्गले अर्को अर्थ नलागेमा यस संविधानमा व्यक्त भएका कुराहरूको अधिनमा रही कानून व्याख्या सम्बन्धी प्रचलित कानूनी व्यवस्था नेपाल कानूनको व्याख्यामा लागू भए सरह यस संविधानको व्याख्या पनि लागू हुनेछ भन्ने व्यवस्था छ।

उल्लेखित संवैधानिक प्रावधान हेर्दा मुलुकका कानूनको व्याख्या गर्ने सम्बन्धमा कायम रहेको प्रचलित कानून र व्याख्याको पद्यतिलाई आधार मानेर नै संविधानका व्यवस्थाहरूको व्याख्या गर्नु पर्ने गरी भावी संविधानले व्याख्याको मापदण्ड तोक्ने व्यवस्था गर्नु उचित देखिन्छ।

२.१० संक्षिप्त नाम, प्रारम्भ र खारेजी

२.१०.१ संविधानमा नामको महत्व र औचित्य

प्रत्येक व्यक्तिको पहिचानको लागि उसको आफ्नो छुट्टै नाम भए जस्तै प्रत्येक संविधान, ऐन, नियम, विनियम आदिको पनि आफ्नो छुट्टै नाम हुन्छ। संक्षिप्त नामले संविधानको परिचय वा वर्णन गर्दछ। यसर्थ संक्षिप्त नाम संविधानलाई चिनाउने नाम हो। यो औषधिको लेबल वा उद्योग वा कम्पनीको व्यापारिक चिन्ह (Trade mark) जस्तै हो। The short title has the characteristics of a label. It identifies, describes and gives a name to the act. The objective of the short title is therefore identification first and description second. संक्षिप्त नामले संविधानलाई छोटकरीमा परिचय दिने काम गर्दछ र यसको उल्लेखनलाई सजिलो बनाउँछ। यसको सीमित उद्देश्य भएकोले संविधानको व्याख्यामा यसको सहयोग सिद्धिदैन र सो प्रयोजनको लागि ऐनको अंग पनि मानिदैन।

नेपालको कानून तर्जुमाको इतिहासलाई हेर्दा संविधान बाहेकका अन्य ऐनहरूमा लामो शिर्षक पनि रहने गरेको र यस्तो लामो शिर्षकलाई ऐनको दफाको रूप दिइएको हुँदा तर समग्र ऐनको क्षेत्र पत्ता लगाउनु र सम्पूर्ण ऐनको व्याख्या गर्ने प्रयोजनको लागि प्रयोग गर्न सकिन्छ। त्यस पश्चात विधि निर्माण सूत्र पछि संक्षिप्त नाम राख्ने गरिएको पाइन्छ। यस्ता कानूनहरूमा संक्षिप्त नाम प्रारम्भिक भाग अर्थात् भाग १ मा राख्ने चलन छ। जहाँसम्म संविधानको नामको प्रश्न छ, यो संविधानको प्रारम्भिक भागमा नराखी संविधानको पुछ्छरमा राख्ने चलन रहेको पाइन्छ। ऐनमा जस्तो लामो शिर्षक राख्ने गरेको पाइँदैन।

हामी कहाँको संवैधानिक प्रचलनलाई हेर्दा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ मा नाम पछि पाद विराम चिन्ह (कमा) र संविधान बनेको साल राखेको देखिन्छ। जस्तै: नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७। तर अन्तरिम संविधान, २०६३

मा संक्षिप्त नाम पछि पाद विराम चिन्ह (कमा) र संविधान बनेको साल राखी " " उद्धरण चिन्हभित्र राखिएको देखिन्छ । जस्तो : "नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३" ।

२.१०.२ केही देशका संविधानको नामको तुलनात्मक अध्ययन

Albania: The Constitution of Albania, 1998

Bosnia & Herzegovina: The Constitution of Bosnia and Herzegovina, 1995

South Africa: The Constitution of the Republic of South Africa, 1996.

Sri-Lanka: The Constitution of the Democratic Socialist Republic of Sri Lanka, 1978.

Swiss Federation: The Constitution of the Swiss Federation, 1999.

Argentina: Constitution of the Argentina, 1853.

Angola: The Constitutional law of the Republic of Angola, 1992.

N.Korea: Constitution of the Democratic People's Republic of Korea, 1998.

Pakistan: The Constitution of the Islamic Republic of Pakistan, 1973.

Spain: The Constitution of Spain, 1978.

उल्लेखित विभिन्न देशका संविधानको नाम अध्ययन गर्दा केही देशहरूले संक्षिप्त रूपमा संविधानको नामाकरण गरेको देखिन्छ भने केही देशहरूले संविधानको नाम तुलनात्मक रूपमा लामो राखेको देखिन्छ । लामो नाम रहेका संविधानको नामको अध्ययनबाट नै उक्त मुलुकको राज्य प्रणाली कस्तो रहेको छ भन्ने कुरा बुझ्न सकिन्छ ।

२.१०.३ भावी संविधानको नामाकरण

हाम्रो विगतको अभ्यास र विश्वमा देखापरेको अभ्यासलाई समेत मध्यनजर गर्दा भावी संविधानको नामाकरणको लागि देशको संक्षिप्त नामको आधारमा सामान्य र छोटो नाम तय गर्ने वा परिवर्तित सन्दर्भमा देशको स्वरूप र प्रकृति समेत संविधानको नामबाट नै पहिचान गर्न सकिने गरी लामो नाम तय गर्ने भन्ने दुईवटा विकल्पमा विस्तृत छलफल भएको छ । यी दुई विकल्प मध्ये कुन विकल्प छनौट गर्न उपयुक्त हुन्छ भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा नेपाल राज्य कस्तो विशेषताको हो भन्ने कुरा माथि नेपाल राज्यको प्रकृति र विशेषता भन्ने शिर्षकमा नै स्पष्ट व्यवस्था भईसकेकोले संविधानको नामबाटै देशको स्वरूप र प्रकृति देखिनु आवश्यक नभएकोले नयाँ संविधानको नाम संक्षिप्त नै उपयुक्त देखिएकोले नयाँ संविधानको नाम "नेपालको संविधान, २०६३" राख्न प्रस्ताव गरिएको छ ।

२.१०.४ संविधानको प्रारम्भ

संविधान पारित हुनु र प्रारम्भ हुनु फरक-फरक विषय हो । संविधान तब प्रारम्भ हुन्छ जब यो लागू हुन्छ । संविधानसभाबाट बनेको होस वा अन्य कुनै विधिबाट बनेको नै किन नहोस, संविधान पारित हुने र प्रारम्भ हुने मिति बीच भिन्नता हुन सक्दछ । खासगरी संविधान बमोजिम पूरा गर्नु पर्ने औपचारिकता वा अन्य कुनै कारणले समुचा संविधान लागू हुने मिति वा संविधानका प्रावधानहरू चरणबद्ध रूपमा लागू गर्नु पर्ने अवस्था भए सोको स्पष्टता संविधान स्वयंले नै गरेको हुनु पर्दछ भन्ने मान्यता छ ।

नेपालको संवैधानिक इतिहासको अध्ययन गर्दा नेपाल सरकार वैधानिक कानून, २००४ को दफा २ मा "यो कानून २००५ साल वैशाख १ गतेदेखि जारी हुनेछ, तर स्थानीय परिस्थिति वा अरु कारणबाट यो विधानका सबै दफाहरू एकै पटक सबै ठाउँमा चालु हुन श्री ३ महाराजबाट संभव देखी बक्सैन भने जुन जुन दफा जुन जुन ठाउँमा जस जस बखत चालु हुन सक्छ सोही बमोजिम गर्न गराउन लगाई बक्सने छ । तर २००५ सालको अन्तसम्ममा सबै दफा मुलुकभर जारी भई सक्नेछ" भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । तर उक्त कानून लागू नै हुन सकेको पाइदैन । नेपाल अन्तरिम शासन विधान, २००७ मा उक्त संविधान २००७ साल चैत्र २९ गते देखि जारी गरिएको छ भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । (धारा १(२))

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०१५ को धारा २ मा "यस संविधानको धारा ७३ र धारा ७५ तुरुन्त र अरु उपबन्धहरू श्री ५ बाट शाही घोषणाद्वारा निधो गरी बक्सको दिनदेखि लागू हुनेछ र त्यसरी निधो गरिबक्सको दिनलाई यो संविधानमा उल्लेख भएको "तोकिएको दिन" मानिने छ" भन्ने व्यवस्था रहेको थियो ।

नेपालको संविधान, २०१९ को धारा ९७ को उपधारा (२) मा "यो संविधान सम्वत २०१९ साल पौष १ गते रोज १ देखि प्रारम्भ हुनेछ" भन्ने व्यवस्था थियो ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १३३ को उपधारा (२) मा "यो संविधान सम्वत् दुई हजार सत्तालीस साल कात्तिक महिनाको तेइस गते शुक्रवारदेखि प्रारम्भ हुनेछ" भन्ने उल्लेख थियो ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १६६ को उपधारा (४) मा "यो संविधान संवत् दुई हजार त्रिसष्टी साल माघ महिनाको एक गते सोमवारदेखि प्रारम्भ हुनेछ ।" भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ ।

संविधानसभा नियमावली, २०६५ को नियम १०८ मा संविधानसभाले औपचारिक राष्ट्रिय समारोहको आयोजना गरी अध्यक्षले पारित संविधानलाई राष्ट्रपति समक्ष पेश गर्ने र राष्ट्रपतिले सोही समारोहबाट नेपाली जनता समक्ष संविधान सार्वजनिक गरी संविधान लागू भएको घोषणा गर्ने कुरा उल्लेख छ । यसरी नयाँ संविधान लागू हुँदा संविधानमा व्यवस्था गरिने संघीय इकाइहरूको कानूनी एवं प्रशासनिक व्यवस्था लगायत अन्य निकाय वा अंगहरूको स्थापना तथा व्यवस्थापन भई सकेपछि मात्र संविधानका केही धाराहरू लागू गर्नु उपयुक्त हुने भएमा संविधानका अधिकांश धाराहरू घोषणा हुदाको मितिबाट लागू हुने र केही धाराहरू निश्चित समय पश्चात मात्र लागू हुनेछन् भन्ने प्रावधान राख्न उपयुक्त हुन्छ ।

२.१०.५ खारेजी

भई रहेको संविधानलाई निर्मित नयाँ संविधानले समाप्त गर्ने, रद्द गर्ने वा प्रतिस्थापन गर्ने कार्यलाई खारेजी भनिन्छ । हाल नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ लागू रहेको र भावी संविधान निर्माण भई प्रारम्भ भएपछि हाल लागू रहेको अन्तरिम संविधानलाई खारेज गर्नु पर्ने हुन्छ । अतः संविधानमा नै नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ खारेज गरिएको छ भन्ने प्रावधान राखिनु पर्दछ । अब यस्तो संविधान लागू हुँदाका वखत कायम रहेका कानून खारेज वा संशोधन नभएसम्म लागू रहने र संविधानसँग बाभिएका कानून संविधान प्रारम्भ भएको मितिले केही निश्चित अवधि भित्र परिवर्तन नभएमा स्वतः निष्कृय हुने कुरा संविधानमा नै उल्लेख गर्नुपर्ने र यस्तो प्रबन्ध संक्रमणकालीन व्यवस्थामा गरिनु उपयुक्त हुन्छ ।

अनुसूची खण्ड

अनुसूची-१
संवैधानिक समितिको माननीय सदस्यहरु

क्र.सं.	नाम
१.	मा. श्री अग्नीप्रसाद खरेल
२.	मा. श्री उपेन्द्र यादव
३.	मा. श्री एकनाथ ठकाल
४.	मा. श्री कल्पना राणा
५.	मा. श्री कुलबहादुर गुरुङ
६.	मा. श्री केशवप्रसाद मैनाली
७.	मा. श्री खड्गबहादुर बस्याल (साकी)
८.	मा. श्री खड्गबहादुर विश्वकर्मा
९.	मा. श्री खिमलाल देवकोटा
१०.	मा. श्री गायत्री साहा
११.	मा. श्री गिरिजाप्रसाद कोइराला
१२.	मा. श्री चन्द्रप्रकाश मैनाली
१३.	मा. श्री चन्द्रबहादुर गुरुङ (स्याङ्गजा)
१४.	मा. श्री चित्रबहादुर के.सी.
१५.	मा. श्री छविलाल विश्वकर्मा
१६.	मा. श्री ज्वालाकुमारी साह
१७.	मा. श्री जयपुरी घर्ती
१८.	मा. श्री भलनाथ खनाल
१९.	मा. श्री देवप्रसाद गुरुङ
२०.	मा. श्री धर्मशिला चापागाईं*
२१.	मा. श्री नारायणकाजी श्रेष्ठ
२२.	मा. श्री निलम वर्मा
२३.	मा. श्री नीलाम्बर आचार्य
२४.	मा. श्री पदमबहादुर राई
२५.	मा. श्री परि थापा
२६.	मा. श्री पासाङ शेर्पा (ताप्लेजुङ)
२७.	मा. श्री पुष्पकमल दाहाल (प्रचण्ड)
२८.	मा. श्री प्रकाशचन्द्र लोहनी
२९.	मा. श्री प्रकाशमान सिंह
३०.	मा. श्री प्रेमबहादुर सिंह
३१.	मा. श्री बबन सिंह*
३२.	मा. श्री वर्षमान पुन भगर

क्र.सं.	नाम
३३.	मा. श्री बाबुराम भट्टराई*
३४.	मा. श्री बुद्धरत्न मानन्धर
३५.	मा. श्री भीमबहादुर रावल
३६.	मा. श्री महन्थ ठाकुर
३७.	मा. श्री महेश्वर पासवान
३८.	मा. श्री माधवकुमार नेपाल*
३९.	मा. श्री मालवर सिंह थापा
४०.	मा. श्री रत्न शेरचन
४१.	मा. श्री रामचन्द्र पौडेल*
४२.	मा. श्री रामचरण चौधरी (धारु)
४३.	मा. श्री रुक्मिणी चौधरी (धारु)
४४.	मा. श्री रुपा वि.क.
४५.	मा. श्री रेनु चन्द (भट्ट)*
४६.	मा. श्री लक्ष्मणलाल कर्ण
४७.	मा. श्री लक्ष्मीलाल चौधरी
४८.	मा. श्री लोकेन्द्रबहादुर चन्द
४९.	मा. श्री विजयकुमार गच्छदार
५०.	मा. श्री विमलेन्द्र निधि
५१.	मा. श्री विश्वेन्द्र पासवान
५२.	मा. श्री शरत सिंह भण्डारी (महोत्तरी)
५३.	मा. श्री शारदा झा
५४.	मा. श्री सदरुल मियाँ हक*
५५.	मा. श्री सपना प्रधान मल्ल
५६.	मा. श्री सरला रेग्मी
५७.	मा. श्री सरिता गिरी
५८.	मा. श्री सुनिल प्रजापति
५९.	मा. श्री सुप्रभा घिमिरे
६०.	मा. श्री सुरेन्द्र पाण्डे
६१.	मा. श्री सूर्यमान डोड तामाङ
६२.	मा. श्री हरिराज लिम्बु
६३.	मा. श्री हृदयेश त्रिपाठी

नोट :

- मा. श्री माधवकुमार नेपाल २०६१/१२/२६ गते समिति सदस्यमा मनोनयन हुनु भएको ।
- मा. श्री सदरुल मियाँ हक २०६१/१२/२६ गते समिति सदस्यमा मनोनयन हुनु भएको ।
- मा. श्री बबन सिंह २०६१/१२/२६ गते समिति सदस्यमा मनोनयन हुनु भएको ।
- मा. श्री रामचन्द्र पौडेल २०६१/१२/२६ मा राज्यको पुनर्संरचना र राज्य शक्तिको बाँडफाँड समितिबाट हेरफेर भै संवैधानिक समितिमा आउनु भएको ।

- मा. डा. वावुराम भट्टराई २०६५।९।२६ मा प्राकृतिक श्रोत, आर्थिक अधिकार तथा राजश्व बाँडफाँड समितिबाट हेरफेर भै संवैधानिक समितिमा आउनु भएको ।
- मा. श्री धर्मशिला चापागाई २०६५।९।२६ मा प्राकृतिक श्रोत, आर्थिक अधिकार तथा राजश्व बाँडफाँड समितिबाट हेरफेर भै संवैधानिक समितिमा आउनु भएको ।
- मा. श्री रेनु चन्द (भट्ट) २०६५।९।२६ मा मौलिक अधिकार तथा निर्देशक सिद्धान्त समितिबाट हेरफेर भै संवैधानिक समितिमा आउनु भएको ।
- मा. श्री दिनानाथ शर्मा २०६५।९।२६ मा हेरफेर भै संवैधानिक समितिबाट प्राकृतिक श्रोत, आर्थिक अधिकार तथा राजश्व बाँडफाँड समितिमा पर्नु भएको ।
- मा. श्री अमृता थापा २०६५।९।२६ मा हेरफेर भै संवैधानिक समितिबाट प्राकृतिक श्रोत, आर्थिक अधिकार तथा राजश्व बाँडफाँड समितिमा पर्नु भएको ।
- मा. श्री सत्य पहाडी २०६५।९।२६ मा हेरफेर भै संवैधानिक समितिबाट मौलिक अधिकार तथा निर्देशक सिद्धान्त समितिमा पर्नु भएको ।
- मा. श्री राधा ज्ञवाली २०६५।९।२६ मा हेरफेर भै संवैधानिक समितिबाट क्षमता अभिवृद्धि तथा श्रोत व्यवस्थापन समितिमा पर्नु भएको ।

अनुसूची -२
संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र र कार्यविवरण

(क) संवैधानिक समितिले अवधारणापत्र तयार गर्नुपर्ने कार्यक्षेत्र

१. प्रस्तावना,
२. संविधानको पहिलो भागमा रहने विषयवस्तुहरू,
३. संविधान संशोधन प्रक्रिया,
४. राजनीतिक दल सम्बन्धी संवैधानिक व्यवस्था,
५. संकटकालीन अवस्थाको घोषणा,
६. संक्रमणकालीन व्यवस्था,
७. संविधानमा बाधा अड्काउ फुकाउने अधिकार सम्बन्धी व्यवस्था,
८. विविध भागमा रहने व्यवस्थाहरू,
९. परिभाषाको भाग,
१०. संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ,
११. संविधानका अनुसूचीहरू,
१२. अन्य विषयगत समितिहरूको कार्यक्षेत्रमा नसमेटीएका र संविधानमा रहनुपर्ने भनी समितिले आवश्यक ठानेका अन्य विषयहरू,
१३. माथि उल्लिखित विषयहरूको अवधारणा पत्र र प्रारम्भिक मस्यौदा तयार गर्ने,
१४. विषयगत समितिहरूबाट पेश भएका प्रारम्भिक मस्यौदामाथि सभामा छलफल भई सभाले दिएको सुझाव र निर्देशनको आधारमा संविधानको प्रारम्भिक मस्यौदा तयार गर्ने,
१५. समितिले तयार पारेको प्रारम्भिक मस्यौदा माथि सभामा भएको छलफल र सुझावका आधारमा प्रारम्भिक मस्यौदा परिमार्जन गरी संविधानको विधेयक तयार गर्ने ।

(ख) संवैधानिक समितिको कार्यविवरण

१. भावी संविधानको समग्र खाका (Skeleton) तयार गर्ने ।
२. अवधारणापत्रको सम्बन्धमा स्वदेश तथा विदेशबाट सुझाव लिने, गोप्टी अन्तर्क्रिया गर्ने, आवश्यकता अनुसार अध्ययन गर्ने ।
३. प्रस्तावना, पहिलो भागमा रहने विषयवस्तुहरू, संविधान संशोधन प्रक्रिया, राजनीतिक दल सम्बन्धी संवैधानिक व्यवस्था, संकटकालीन अवस्थाको घोषणा, संक्रमणकालीन व्यवस्था, संविधानमा बाधा अड्काउ फुकाउने आदेश सम्बन्धी व्यवस्था, विविध भागमा रहने व्यवस्थाहरू, परिभाषाको भाग, संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ लगायतका विषयको आधारणापत्र तयार गर्ने ।
४. प्रारम्भिक मस्यौदा तयार गर्ने क्रममा स्वदेश तथा विदेशमा रहेका नेपाली नागरिकहरूबाट सुझाव लिने, गोप्टी अन्तर्क्रिया गर्ने, आवश्यकता अनुसार अध्ययन गर्ने ।
५. प्रस्तावना, पहिलो भागमा रहने विषयवस्तुहरू, संविधान संशोधन प्रक्रिया, राजनीतिक दल सम्बन्धी संवैधानिक व्यवस्था, संकटकालीन अवस्थाको घोषणा, संक्रमणकालीन व्यवस्था, संविधानमा बाधा अड्काउ फुकाउने आदेश सम्बन्धी व्यवस्था, विविध भागमा रहने व्यवस्थाहरू, परिभाषाको भाग, संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ लगायतका विषयको आधारणापत्रको आधारमा प्रारम्भिक मस्यौदा तयार गरी संविधानसभामा पेश गर्ने ।
६. प्रारम्भिक मस्यौदामाथि संविधानसभामा भएको छलफलको क्रममा उठेका विषयको सम्बन्धमा सभापति मार्फत स्पष्ट पार्ने ।
७. विषयगत समितिबाट प्राप्त भएका मस्यौदामाथि सभाले दिएको सुझाव र निर्देशनका आधारमा सबै मस्यौदालाई एकिकृत गरी नयाँ संविधानको पहिलो मस्यौदा तयार गर्ने ।
८. संविधानको पहिलो मस्यौदामाथि पूर्ण बैठकमा हुने छलफलको क्रममा उठेका प्रश्नहरूको टिपोट गरी समितिका सभापतिले सभामा स्पष्ट पार्ने ।
९. पूर्ण बैठकमा भएको छलफल र सुझावका आधारमा समितिले संविधानको पहिलो मस्यौदा लाई अन्तिम रूप दिई अध्यक्षसमक्ष पेश गर्ने ।
१०. संविधानको पहिलो मस्यौदामाथि जनताको राय र सुझाव संकलन गर्ने समितिले गोप्टी, अन्तर्क्रिया र अध्ययन गर्ने ।
११. जनताबाट प्राप्त राय, सुझाव सम्बन्धी प्रतिवेदन तयार गर्ने जनमत संकलन तथा समन्वय समितिलाई आवश्यक मद्दत पुर्याउने ।
१२. संविधानको पहिलो मस्यौदामा सभाले जनताको राय बमोजिम परिमार्जन गर्ने भनि दिएको सुझाव र निर्देशन बमोजिम परिमार्जन गरी पेश गर्ने ।
१३. संविधानको विधेयकको प्रति तयार गरी सबै सदस्यलाई वितरण गर्ने ।
१४. अन्तरिम संविधान र संविधानसभा नियमावली बमोजिम संविधानको विधेयकमाथि सभामा सामान्य छलफल हुँदा उठेका प्रश्नको सम्बन्धमा समितिका सभापतिबाट स्पष्ट पार्ने ।
१५. संशोधन सहित विधेयकमाथिको वफाबार छलफल सभामा हुँदा सभापतिले समितिको धारणा राख्दै विधेयकबारे स्पष्ट पार्ने ।
१६. सम्माननीय अध्यक्ष, माननीय उपाध्यक्ष, संविधानसभा सचिवालयको समन्वयमा माननीय सदस्यहरूको लागि मस्यौदा विधि, मस्यौदाकला, संविधान निर्माणको अभ्यास लगायतका विषयमा कार्यशाला, गोप्टी, अध्ययन अवलोकन लगायतका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।
१७. नागरिक सम्बन्ध समिति, जनमत संकलन तथा समन्वय समिति र संविधानसभा सचिवालयको समन्वयमा संविधानको अवधारणा, प्रारम्भिक मस्यौदा र संविधानको विधेयकमा जनताबाट व्यापक रूपमा सुझाव संकलन गर्ने, छलफल र अन्तर्क्रिया कार्यक्रमको आयोजना गर्ने आदि ।

अनुसूची -३
समितिलाई प्राप्त सुझावहरू

क) समितिलाई सिधै प्राप्त राय सुझावको सारसंक्षेप

सुझाव दर्ता नं.	सुझाव दिनेको नाम र माध्यम	सुझावको संक्षिप्त व्यहोरा
१	श्री कृष्ण शाही (पत्र मार्फत)	शिक्षा गुणस्तरीय र सर्वसुलभ हुनुपर्ने, जलश्रोत र पर्यटन क्षेत्रको विकास गरी मुलुकलाई आर्थिकरूपले सबढ बनाउने लक्ष्य केन्द्रित हुनुपर्ने, भ्रष्टाचार र दण्डहीनताको अन्त्यका लागि सवैधानिक व्यवस्था हुनुपर्ने ।
२	श्री मधुप्रकाश खतिवडा (इ-मेल मार्फत)	राष्ट्र, राष्ट्रियता र स्वाभिमान जगाउने किसिमको संविधान बन्नु पर्ने, नि:शुल्क र गुणस्तरीय शिक्षा मौलिक हकको रूपमा रहनु पर्ने, देशमा विद्यमान श्रोत साधनहरूको उच्चतम परिचालन गरिनु पर्ने, विधिको शासन र स्वतन्त्र न्यायपालिकाको सुदृढीकरण हुनुपर्ने, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई अरु बढी शक्तिसशाली र निष्पक्ष बनाइनु पर्ने, देशमा लगानी मैत्री वातावरण बनाई देशभित्र पर्याप्त रोजगारीको क्षमता गर्नुपर्ने ।
३	श्री धन घले, गोर्खा, बारपाक (इ-मेल मार्फत)	विगतमा आदिवासी, जनजातिका भाषा, संस्कृति र धर्ममाथि बाहुलवादीहरूको गठबन्धनमा निर्मित शाहीसत्ताले दमन गर्दै आएको कारण अहिलेसम्ममा आदिवासी, जनजातिका भाषा, धर्म, संस्कृति र आर्थिक आधारहरू ध्वस्त हुन पुगेका छन् । अब पछाडि पारिएका वर्गको सम्पूर्ण अत्याचारहरू समाप्त हुनुपर्छ । धलेभाषा र गुरुङ भाषा फरक फरक हुन् । धले र तमु समुदायबीच स्पष्ट भिन्नता रहेको छ । धले छुट्टै जाती भएपनि गुरुङ समुदायभित्र पारिएको छ । अब कसैले संविधानमा धले जातीलाई छुट्टै मान्यता दिइयोस ।
४	श्री दयाराम चापागाईं (इ-मेल मार्फत)	जातजातिको आधारमा प्रदेश विभाजन गरिनु हुन्न । नेपालबाट छुट्टिने गरी तराईलाई स्वायत्त प्रदेश घोषणा गरिनु हुन्न ।
५	श्री साभा नेपाल, सुनसरी (पत्र मार्फत)	संविधानसभा संवैधानिकताका लागि महिला नेतृत्व विकास कार्यक्रमको प्रगति प्रतिवेदन, २०६५ :- महिलालाई कुटपिट गर्नेहरूलाई कानुनी रूपमा सजायको व्यवस्था गरी महिला माथि हुने हिंसा विरुद्धको हकलाई मौलिक हकको रूपमा संवोधन गरिनु पर्ने, समान काममा समान पारिश्रमिक दिइने कुरा उल्लेख हुनुपर्ने, नागरिकतामा आमाबाबु दुवैको नाम उल्लेख हुनुपर्ने, महिलाहरू विधवा हुने बित्तिकै जुनसुकै उमेरका भएपनि भत्ता पाउने व्यवस्था हुनुपर्ने, राज्यको जुनसुकै संयन्त्रमा महिलाको १०% सहभागिता हुने कुरा उल्लेख हुनुपर्ने, महिलाका लागि मा वि शिक्षा नि:शुल्क हुनुपर्ने, आमाको नामबाट पनि नागरिकता दिने व्यवस्था हुनुपर्ने, दाइजो दिने र लिने दुवैलाई सजाय गर्ने व्यवस्था हुनुपर्ने, मुस्लिम समुदायमा "तलाख" भन्ने बित्तिकै छोडपत्र हुने चलन रहेको छ, यसका लागि छुट्टै कानूनको व्यवस्था हुनुपर्ने, विधवाको पुर्ण विवाहलाई कानुनी मान्यता दिनुपर्ने, महिलाहरूको लागि औपमूलक रोजगार शिक्षा र प्रजनन स्वास्थ्यको सवैधानिक सुरक्षा हुनुपर्ने, जातीय छुवाछुतको अन्त्य गरिनु पर्ने ।
६	श्री विविध र विप्लव चापागाईं, चितवन (इ-मेल मार्फत)	अबसर र सुविधाहरूमा भेदभाव नगरी राज्यले १२ कक्षासम्म नि:शुल्क शिक्षा उपलब्ध गराउनुपर्ने र शिक्षा गुणस्तरयुक्त हुनुपर्ने ।
७	श्री दिलिप साह, सिराहा (इ-मेल मार्फत)	देशको हरेक क्षेत्रमा शिक्षाको महत्वपूर्ण स्थान भएतापनि शिक्षकप्रति बेवास्ता गरिएको छ, जो कोही सत्तामा आएपनि कर्मचारीतन्त्र निष्पक्ष हुनुपर्ने, औद्योगिक क्षेत्र र अन्य संघठनहरूमा राजनैतिक नियुक्ति हुन नहुने ।
८	श्री सन्तोष दाहाल, भापा, हाल कतार (इ-मेल मार्फत)	अपहरणकारी र डाँकालाई फाँसीको सजाय दिनुपर्छ किनकि फाँसीको सजाय भएका देशमा अपहरणकारी र डाँका हुँदैनन् ।
९	श्री दयाराम चापागाईं (इ-मेल मार्फत)	कोटा प्रणाली लोक सेवा आयोगले कर्मचारी भर्ना गर्दा लागू गर्ने होइन कि शिक्षा प्रणालीमा लागू गर्नु पर्दछ । किनकि कर्मचारी भर्नामा कोटा लागू हुँदा इक्ष व्यक्ति पाँछि पर्ने र गुणात्मक सेवा प्रभावित हुने हुन्छ ।
१०	श्री के.के. (इ-मेल मार्फत)	हामी Spiritual Nation बनाएर विश्वलाई योगदान गर्न सक्छौं ।
११	श्री सात मोहने (इ-मेल मार्फत)	सर्वप्रथम पूर्व पश्चिम र इक्षेत्रको सीमाना कुनै न कुनै रूपमा व्यवस्थित गरिनुपर्ने औपचारिक भाषा सर्वसाधारणले पनि बुझ्ने भाषामा निर्धारण गरिनुपर्ने ।

१२	श्री निरज खतिवडा (इ-मेल मार्फत)	सर्वप्रथम नेपाल भारत सीमा बन्द गरी सीमानामा सैनिक स्थाय छडा गर ।
१३	श्री भुवनेश्वर डकाल (इ-मेल मार्फत)	आर्थिक विकासका लागि कान्तिकारी भूमिसुधार लागू गरिनु पर्दछ, राखरी भूमिसुधार हुँदा रोजगारीको सृजना हुन्छ, पहाडको बनजंगलको सदुपयोग बहुमुखी उद्देश्यको लागि (घाँस, दाउरा, जडिबुटी आदि) हुनुपर्छ । चुरे लगायतका स्थानको जंगल जैविक विविधता, स्थानीयवासीहरूको आर्थिक समृद्धिको लागि गरिने व्यवस्था हुनुपर्छ, तराईको जंगल भट्टाधारी कर्मचारी र राजनीतिज्ञको फाइदाको निमित्त प्रयोग हुनबाट नियन्त्रण गरिनुपर्ने, इन्दीतर समाजको आवश्यकता र उपयुक्तता हेरी भूमि र प्राकृतिक श्रोतको बाँडफाँड हुनुपर्ने, व्यापारिक प्रयोजनको लागि पशुपालन र जडिबुटी खेती गर्ने उच्च पहाडी क्षेत्र र दुर्गम क्षेत्रको जङ्गली भूभाग विईएमा वञ्चिततामा परेका वर्गको आर्थिक गतिविधि बढाउन र सेवा क्षेत्रमा रोजगारी सृजना गर्ने सकिन्छ ।
१४	श्री फणिन्द्र अधिकारी (इ-मेल मार्फत)	नेपाल प्रहरी बल (Nepal Police Force) लाई नेपाल प्रहरी सेवा (Nepal Police Service) मा परिवर्तन गरे सार्वजनिक सुरक्षा सेवाप्रति जनताको विश्वास बढ्ने थियो, सुरक्षा सेवामा राजनैतिक हस्तक्षेप बन्द गरिनुपर्ने, व्यवहार परिवर्तन भएमा विश्वास जग्ने, व्यवसायिक युवालाई प्रहरी शक्तिको व्यवस्थापन गर्ने जिम्मा दिइनु उपयुक्त हुने ।
१५	श्री माधव अग्रवाल, खानिबन-८ पाल्पा (इ-मेल मार्फत)	संकटकालको अवस्था पपघट गर्नु परेमा राष्ट्रिय सहमति जुटाउनु पर्नेछ, राज्यले असलमन परराष्ट्र नीति लिनेछ ।
१६	श्री नेवा: स्वायत्त राज्य (मेका) संयुक्त संघर्ष समिति (पत्र मार्फत)	राज्यको पुनः संरचना जातीय, भाषिक, क्षेत्रीय स्वायत्तताका आधारमा गरी नेवारहरूका लागि जातीय र भाषिक पहिचानका आधारमा केसै स्वायत्त नेवा: राज्य छडा गरिनु पर्ने, संघीय नेपालको केन्द्रीय सत्तामा अन्य राज्यहरूबाट जस्तै समानताका आधारमा नेवा: स्वायत्त राज्यबाट पनि प्रतिनिधित्व गरिने र केन्द्रीय सत्ता सफलता पूर्वक सहज रुपमा संचालन गर्ने जिम्मेवारी पूर्वक आफ्नो दायित्व र कर्तव्य निर्वाह गरिने । साथै मोफसलमा रहेका नेवार बाहुल्यतायुक्त वस्तीहरूमा सम्बन्धित राज्यसंग उप-स्वायत्त शासन अधिकार दिलाउन आवश्यक पहल गर्ने, केन्द्रसंगको सम्बन्ध पूर्ण स्वायत्तताको मान्यतामा आधारित हुने, रक्षा, परराष्ट्र, मुद्राको मामिलामा बाहेक अन्य सम्पूर्ण विषयमा आफै राज्य सरकारद्वारा स्वतन्त्रता पूर्वक आवश्यक कानून निर्माण गरी काम गर्ने र केन्द्रबाट हुने कुनै प्रकारको हस्तक्षेप स्वीकार्य नहुने, राज्यभित्रका जल, जंगल, जमिन, प्राकृतिक श्रोतमा नेवा:हरूको अग्रधिकार रहने, नेवा: राज्यमा बसोबास गर्ने गैर नेवारप्रति उनीहरूको भाषिक, जातीय, सांस्कृतिक, धार्मिक पहिचान र परम्पराका आधारमा भेदभावपूर्ण व्यवहार नगरिने, अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकारका प्रावधान, अल्पसंख्यक अधिकारको मूल्य र मान्यतामित्र रही उनीहरूको मौलिक अधिकार सुनिश्चित गरिने । संभाव्यता र आवश्यकताका आधारमा गैर नेवार समुदायका लागि गा.वि.स. वा ईलाका स्तरमा नेवा: स्वायत्त राज्यभित्र स्वशासित ईलाकाको समेत अधिकार प्रत्यायोजन गर्न सकिनेछ, नेवार समुदाय भित्रका विशेष जात समूहका मानिसलाई नीति निर्माण तहमा उचित प्रतिनिधित्व गराउन उनीहरूको सामाजिक, आर्थिक, शैक्षिक विकासका लागि आवश्यक विशेष व्यवस्था गरिने आदि, विश्वज्यामी मानव अधिकारका मूल्य र मान्यताको अनुसरण गर्दै तिनलाई राज्यको निर्देशक सिद्धान्तको रूपमा राख्ने, बिप्लव, श्रमिक किसान तथा पछाडी पारिएका वर्गलाई सबैक्षेत्रमा अगाडी बढाउनको लागि समताकारी बितरण प्रणाली तथा सामाजिक न्यायलाई नेवा: स्वायत्त राज्यले लागू गर्नेछ ।
१७	श्री भीम लिम्बू (इ-मेल मार्फत)	सधैले आफ्ना स्वायत्तबाट माथि उठेर सबिधान निर्माण गर्ने सक्तुहोस् ।
१८	श्री एस.एन. ओम्का (पत्र मार्फत)	गरिबले पनि आफ्नो मातृभूमिमा सानो छाप्पो बनाएर बास बस्न पाओस ।
१९	श्री महादेव बराल, फुलबारी-९, धिलवन (पत्र मार्फत)	सबिधानको पहिलो भागमा नागरिकको मौलिक हक तथा नागरिकता सम्बन्धी विषयहरू राख्नु उचित हुन्छ, सबिधान संशोधन र बाधा अड्काउ फुकाउने अधिकार प्रतिनिधि सभाको २/३ सदस्यद्वारा हुने संवैधानिक व्यवस्था हुनुपर्ने, राजनैतिक दल खोल्ने संवैधानिक व्यवस्थाका लागि दलको महाधिवेशन वा पदाधिकारीहरूको निर्वाचन प्रत्येक ५ वर्षमा अनिवार्य गर्नु पर्ने, शैक्षिक योग्यताको हकमा कमितीमा स्नातक उत्तिर्ण र उमेर ४० वर्षदेखि ६२ वर्षसम्मको संवैधानिक व्यवस्था हुनुपर्दछ । त्यसपछि स्वतः राजनैतिक अवकाश हुनेछ, राष्ट्र प्रमुखले संकटकालीन अवस्थाको घोषणा गर्न सक्ने संवैधानिक व्यवस्था हुनुपर्दछ । त्यस्तो घोषणा भएको भित्तिले ३ महिना भित्र प्रतिनिधि सभाले अनुमोदन गर्नु पर्ने संवैधानिक व्यवस्था राख्नु

		पदछ ।
२०	श्री दिलिपकुमार मुख्या, जोरपाटी-३, काठमाडौं (पत्र माफत)	संविधानको कुनै धारा संशोधन गर्ने संसदमा भएको कुल सदस्य संख्याको २/३ सदस्यको समर्थन हुनुपर्ने । संशोधन प्रस्ताव पारित भएपछि राष्ट्रपतिको सही र नाममोहरका निम्ति राष्ट्रपति समक्ष पेश गर्नु पर्ने, राजनैतिक दलको संख्या सिमित संख्यामा निश्चित गरिनु पर्दछ । एउटै प्रकारका सिद्धान्त भएका एक भन्दा बढी पार्टी गठन गर्ने नपाउने र दलहरूको सिद्धान्त भिन्नो जुद्धो हुन नहुने, अष्टाचार वा कुनै पनि अभियोग लागेको नेताले निर्वाचनमा भाग लिन नपाउने, एउटै राजनैतिक दलले लगातार ३ पटक भन्दा धेरै कार्यकाल सरकार संचालन गर्ने नपाउने । एक नेताले एक पटक मात्र सरकारको नेतृत्व गर्ने पाउने, संकटकालीन अवस्थाको घोषणा तल्लो सदनको २/३ बहुमतबाट अनुमोदित प्रस्तावको आधारमा राष्ट्रपतिबाट हुने व्यवस्था हुनुपर्ने, देश गृहयुद्ध तर्फ अग्रसर भएमा, आर्थिक संकट आएमा, बाह्य आक्रमण भएमा र अन्य राष्ट्र विरुद्ध युद्ध लड्न परेको अवस्थामा संकटकाल घोषणा हुनुपर्ने ।
२१	श्री महेन्द्र मगर, धापाखेल-३, ल.पु. (स्थायी ठेगाना खोटाङ्ग) (पत्र माफत)	राजनीतिज्ञ र उच्च ओहोदामा बस्ने व्यक्तिको उमेर ७० वर्ष भन्दा बढी हुनु नहुने, सभासदहरूको सम्पत्ति मन्वी हुनु पूर्व र पछि मूल्यांकन गरी पारदर्शिता अपनाउनु पर्दछ, अष्टाचार प्रमाणित भएमा जुनसुकै पदमा बहाली रहेपनि तत्काल पदबाट बर्खास्त गरी सर्वस्वहरण सहित मृत्युदण्ड वा आजीवन जेल सजाय हुनुपर्ने, राष्ट्रको काम गर्ने व्यक्तिको वा पार्टीलाई उच्च सम्मानसाथ पुरस्कृत गरिनु पर्ने ।
२२	श्री नेपाल स्वतन्त्र सङ्घक मजदुर एकता, केन्द्रीय कार्यालय, काठमाडौं (पत्र माफत)	सरकारले सङ्घक भर्मेतामा लगाएका मजदुरहरूलाई राज्यद्वारा परिचालित मजदुर भनी संविधानमा उल्लेख गरी उनीहरूका छोराछोरीलाई आरक्षणको व्यवस्था गरियोस ।
२३	श्री भोजराज बराल (इ-मेल माफत)	संविधानले जात, वर्ण, धर्म, लिङ्ग, उत्पत्ति, क्षमता आदिको आधारमा भेदभाव नगरी सबै नागरिकलाई समान अवसर उपलब्ध गराउनु पर्ने, सबैलाई स्वच्छ अवसर उपलब्ध गराउनका लागि पारदर्शी व्यवस्था अवलम्बन गर्नुपर्ने, आफ्नै मिहिनेतले जमाउने वा भाग्यबस पैसा आर्जन गर्नेले खुला बजारमा सीमित जग्गा मात्र खरिद गर्ने गरी प्रतिबन्ध लगाउनु हुदैन, राष्ट्रको सीमाना एवं प्राकृतिक श्रोत साधन जस्ता राष्ट्रिय स्वाधेका विषयमा सन्धि सम्झौता गर्नु पूर्व जनमत संग्रहबाट सो गर्ने वा नगर्ने भन्ने निर्धारण हुनु पर्दछ, जनमतसंग्रह आवश्यक नपर्ने अन्य महत्वपूर्ण विषयहरूमा कानून तर्जुमा गर्दा व्यवस्थापिकामा छलफल गर्ने र यसरी छलफल गर्ने भन्दा ६ महिना अगाडि संचारका माध्यमबाट छलफल गर्ने व्यवस्था गर्नु पर्दछ । यसबाट सो विषयका सकारात्मक र नकारात्मक पक्षका बारेमा जनताबीच छलफल हुन पाउने छ । यसले पारदर्शिता बढाउछ र यो नै बढी लोकतान्त्रिक विधि हुनेछ र कानून बनेपछि सो को व्यावन्वयन गर्न सजिलो हुनेछ, देशव्यापारलाई कानूनी मान्यता दिनु पर्दछ, जातसंग सम्बन्धित थर नराख्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ । जस्तै :- भोजराज बराल नलेखी भोजराज मात्र लेख्ने व्यवस्था गर्ने, सभासद एवं राजनैतिक व्यक्तिको पारिवारिक रैर राजनैतिक संगठन वा असंलग्न व्यक्तिबाट तय हुनु पर्ने, पूर्ण चाकस्वतन्त्रतालाई प्रशासनिक दृष्टिले व्यवस्थित गर्ने कठिन हुने हुँदा केही हदसम्म नियन्त्रणकारी व्यवस्थाहरू राख्नु पर्ने, मृत्युदण्ड दिने कानूनी व्यवस्था राख्नु हुदैन ।
२४	श्री भीम लिम्बू (इ-मेल माफत)	अंशवण्डाको कन्फ्लिक्टबाट मुक्ति पाउन र अदालतलाई भूमि सम्बन्धी विवादहरूको भारबाट मुक्ति दिलाउन Will System ल्याउनु पर्छ, अवैध लागू पदार्थ ओसार पसार गर्ने र अवैध तरिकाले जनशक्ति विदेश पठाउनेहरूलाई मृत्युदण्डको सजाय दिने व्यवस्था हुनु पर्ने, अष्टाचारमा संलग्न कर्मचारीलाई आजीवन जेल सजाय हुनु पर्ने, २ पटकसम्म ५ वर्षको पूर्ण पदावधि प्रधानमन्त्री भईसकेको व्यक्तिले चुनावमा भाग लिन नपाउने व्यवस्था हुनु पर्ने, सुरक्षाकर्मीलाई देशको विकास निर्माणको काममा लगाउने व्यवस्था गर्नु पर्दछ, देशको सार्वजनिक जमिन भूमिहीनलाई वितरण गर्नुको सट्टा रोजगारी नपाएसम्म बेरोजगारी भत्ता दिइनु पर्ने, देशका अति गरीब जनतालाई आधारभूत खाद्य सामग्री सहूलियतपूर्ण तरिकाबाट उपलब्ध गराउन परिचय-पत्र उपलब्ध गराउने व्यवस्था गर्नु पर्ने, चक्काजाम सदाका लागि रोक्नु पर्ने अन्यथा यसले मुलुकलाई पुनः दुई युगमा फर्काउने छ ।
२५	श्री सुखम थापा, साउदी अरब	सबै धर्म र जातिको हितको लागि समानुपातिक शासन प्रणाली उचित हुने, राष्ट्रपतिको निर्वाचन संसदबाट नभई जनताको प्रत्यक्ष मतदानबाट हुनुपर्ने,

	(इ-मेल मार्फत)	शासन प्रणालीका हकमा प्रधानमन्त्रीय शासन प्रणाली उचित हुने, नेपाल जस्तो बहुभाषिक, बहुधार्मिक, बहुजातीय मानिसहरू भएको देशमा संसदीय प्रणाली उचित छैन, प्राकृतिक श्रोतमा पहिलो हक स्थानीय शासिकाको हुनु पर्ने, देशलाई संघीयतामा लैजादा पहाड र तराईलाई मिलाई १२ अञ्चलमा विभाजित गर्नु पर्ने, प्रत्येक अञ्चलमा मुख्य मन्त्रीय शासन प्रणाली हुनु पर्ने, नयाँ राजनैतिक दललाई राष्ट्रिय मान्यता दिइदा पार्टीको विधान अध्ययन गर्दा देश र जनता विभाजित हुने खतरा लभएमा मात्र राष्ट्रिय मान्यता दिइनु पर्ने ।
२६	श्री वसन्त उपध्याय (इ-मेल मार्फत)	संघात्मक राज्यको सट्टा एकात्मक लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक राज्य, विकेन्द्रित शासन प्रणाली हुनुपर्ने, जातीयताको आधारमा राज्यको विभाजन गर्न उपयुक्त नहुने, प्रधानमन्त्रीको छुट्टी जतनाबाट प्रत्यक्ष निर्वाचनबाट कुल खर्चको मतको बहुमतबाट हुनुपर्ने र निजलाई पदमुक्त गर्ने ७५% सांसदको सिफारिसमा गर्ने व्यवस्था हुनु पर्ने, मन्त्रीमण्डलमा सांसद बाहेकका बिज्ञ र प्रधानमन्त्रीले उचित ठानेका व्यक्ति मात्र मन्त्री बनाउन पाउने र मन्त्री घोषणा गरेको व्यक्तिलाई संसदको बहुमतले अनुमोदन गर्नु पर्ने, मन्त्रालयको संख्या १० वटा भन्दा बढी नहुने व्यवस्था गर्ने । आवश्यक शिक्षणका मन्त्रालयहरूमा एक भन्दा बढी सचिव रहन सक्ने, २ सदनात्मक व्यवस्थापिका हुनु पर्ने । तल्लो सदन निर्वाचित हुने जसमा बढीमा १०५ सदस्य रहने र माथिल्लो सदनमा ४५ सदस्य भन्दा बढी हुन नहुने, न्यायपालिका तर्फ सर्वोच्च अदालतको न्यायाधीश पदबाट अवकास प्राप्त व्यक्तिहरू मध्येबाट प्रधानमन्त्रीको सिफारिसमा राष्ट्रपतिले नियुक्त गरेको व्यक्तिको अध्यक्षतामा न्याय परिषद गठन गर्ने, सम्पूर्ण अदालतका न्यायाधीशहरूको नियुक्ति न्याय परिषदको सिफारिसमा सर्वोच्च अदालतले गर्ने, निजामती सेवातर्फ केन्द्रीय निजामती सेवा र स्थानीय निजामती सेवा गरी यी सेवालाई व्यवस्थित गर्ने केन्द्रीय लोक सेवा आयोग र स्थानीय लोक सेवा आयोग गठन गर्ने, सेना संचालन सम्बन्धमा राष्ट्रिय सुरक्षा बोर्डको स्थापना गर्ने र बोर्डको सिफारिसमा सरकार प्रमुखले सेना संचालन गर्ने, राष्ट्रद्रोह, राष्ट्र दुर्कृत्याउने योजना गर्ने र अन्य गम्भिर प्रकृतिका अपराध विरुद्ध मृत्युदण्डको सजायको व्यवस्था गर्ने, जाजीवन कारावासलाई ४० वर्षसम्म कायम गर्ने, मानवअधिकार, प्रेस स्वतन्त्रता, व्यक्तिगत सम्पत्ति आर्जन गर्ने र सो को निर्बाध उपभोग गर्न पाइने र कानूनले तोकेको अवस्थामा बाहेक कसैको शरिर, सम्पत्तिमा अतिक्रमण र जबरजस्ती कब्जा गर्न नपाउने व्यवस्थाको सुनिश्चितता गर्ने ।
२७	श्री रामप्रसाद पुडासैनी, चावहिन, काठमाडौं (पत्र मार्फत)	पुरातनदेखि चलिआएको हाथो धर्म संस्कृतिको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्ने तर्फ ध्यान जाओस ।
२८	श्री विष्णुलाल श्रेष्ठ, महाराजगञ्ज, काठमाडौं (पत्र मार्फत)	सार्वभौमिकता जनतामा निहित हुनु पर्ने, नेपाल हिन्दु राष्ट्र रहनु पर्दछ र धार्मिक स्वतन्त्रता सबैलाई हुनु पर्दछ, जातीयताका आधारमा भेदभाव गरिनु हुदैन ।
२९	श्री गोविन्दराज जोशी (पत्र मार्फत)	"नेपालमा संघीय शासन प्रणाली" नामक सुझाव पुस्तिका समितिका माननीय सदस्यज्यूहरूलाई एक एक प्रति उपलब्ध गराइएको ।
३०	श्री कपिलदेव थापा, धोपासी-४, काठमाडौं (इ-मेल मार्फत)	आमा बा बाबुको नागरिकताको आधारमा नागरिकता दिने बाध्यात्मक व्यवस्था गरिनु पर्ने, राज्य सरकारले नागरिकता कानून बनाउन नपाउने यसमा केन्द्रीय सरकारको मात्र अधिकार हुने, नागरिकता प्रमाण पत्र अर्घेजी र नेपाली दुवै भाषामा हुने व्यवस्था होस, सबैलाई धार्मिक स्वतन्त्रता हुने, धार्मिक स्थलहरूमा जातीय भेदभाव गर्ने नपाउने, मन्दिरमा बत्ती प्रकाश निवत्साहित गर्ने किसिमको व्यवस्था होस, केन्द्रीय प्रशासनमा अन्तर्राष्ट्रिय सीमाना संरक्षण, अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध, सार्वभौमिकताको संरक्षण, नागरिकता, राजमार्ग, जल, जंगल, राष्ट्रिय सेना, प्रहरी लगायत सुरक्षा निकाय केन्द्र मातहत हुने, राज्य संचालन सम्बन्धी प्रशासन, स्थानीय श्रोत साधनको परिचालन स्थानीय प्रशासन अन्तर्गत रहने, कानून बमोजिम राज्य वा केन्द्रीय सरकारले कर लिन पाउने, व्यक्तिगत सम्पत्ति राख्न पाउनु पर्ने, कानून बमोजिम बाहेक त्यस्तो सम्पत्ति जबरजस्ती कब्जा वा प्राप्त गर्न नहुने, वैज्ञानिक भूमिसुधार लागू गर्नुपर्ने, प्रति परिवार न्यूनतम जमिन निर्धारण गरी त्यो जमिन विक्री गर्ने प्रतिबन्ध लगाउनु पर्ने, सबै राज्यका विधानसभाको निर्वाचन प्रत्यक्ष निर्वाचन प्रणाली अनुसार हुनु पर्दछ, सम्पूर्ण राज्यसभा र केन्द्रीय सभाको सदस्यबाट राष्ट्रपतिको निर्वाचन हुने, प्रधानमन्त्रीको निर्वाचन प्रत्यक्ष निर्वाचन प्रणाली अन्तर्गत हुने, प्रधानमन्त्री केन्द्रीय सभा र जनताप्रति उत्तरदायी हुने,

		मन्त्री हुन चुनाव जिती रहनु नपर्ने, प्रधानमन्त्री माथिको अविश्वासको प्रस्ताव पास गर्न केन्द्रीय सभाको २/३ मतले पास गरी राज्य सभामा पठाई कूल राज्य सभाको बहुमत राज्य सभाले पास गरेमा पारित हुने र प्र.म.को निर्वाचन निर्वाचन आयोगले पुनः गर्नेपने ।
३१	श्री ड० अष्टपङ्क मुल्ल केन्द्र सिद्धार्थनगर, भैरहवा (पञ्च माफत)	सविधानको प्रस्तावनामा अथवा धर्म संस्कृति शिर्षकमा "हिन्दु धर्मको साथै सबै धर्महरूको आदर्शलाई यो सविधानले अनुशरण गरिरहने छु" बाक्यांश उल्लेख गरिदिनु हुन अनुरोध गर्दछु ।
३२	श्री कमान सिंह घर्तिमगर, लिवाङ-५, रोल्वा (पञ्च माफत)	महिला, आदिवासी, जनजाति, उत्पिडित, दलित, अल्पसंख्यक एवं पिछडिएका समुदायहरूलाई समेत राज्यको नीति निर्माण तहमा पुर्‍याउन राजनीति क्षेत्र, सरकारी वा गैरसरकारी सेवामा आरक्षणको संवैधानिक व्यवस्था गरिनु पर्दछ, अब राज्यको पुनःसंरचना गर्दा जातीय आधारको केन्द्रीय, संघीय, संघात्मक राज्य गठन हुन पर्दछ ।
३३	श्री धानकुण्ड आचार्य, जवुटा-५, सुर्खेत (पञ्च माफत)	सम्पूर्ण आपाझलाई समान सम्मान, सहयोग, राहत वितरणको व्यवस्था होस्, सरकारी अस्पतालमा २४मै घण्टा सेवा पाउने व्यवस्था कानूनमा समेटिपौस, वैज्ञानिक भूमिसुधार लागू गरी मुकुम्बासी समस्याको समाधान गरिनु पर्दछ, कालकालिकालाई दास बनाइ राख्ने प्रथा अन्त्य हुने कानून निर्माण हुनु पर्‍यो ।
३४	श्री रामनरेश कुमार शर्मा, जनकपुर-१, धनुषा (पञ्च माफत)	मौलिक हक/अधिकार, सो को संरक्षण र उपचारको व्यवस्था २०४७ को सविधानमा व्यवस्था भए जस्तै हुनु पर्‍यो, निर्देशक सिद्धान्तहरूको अक्षरस पालना गर्नु पर्ने, सहअस्तित्व र पञ्चशीलमा आधारित असंलग्न परराष्ट्र नीति अवलम्बन गरिनु पर्ने, सरकारको अंगहरू बीच check and balance system लाई अवलम्बन गरिनु पर्ने, सफ्टवेयरकालीन र संक्रमणकालीन व्यवस्था २०४७ को सविधानको जस्तै हुनु पर्ने, मानव अधिकार अन्तराष्ट्रिय संस्थाको नीति अनुसार हुनु पर्ने ।
३५	श्री गुरुप्रसाद गौतम, अध्यक्ष, नेपाल पत्रकार महासंघ, धारा (पञ्च माफत)	सविधानको प्रस्तावनामा नै "स्वतन्त्र प्रेस" भन्ने शब्द उल्लेख गर्नुपर्छ ।
३६	श्री संघीय अन्वेषण अनुसन्धान तथा विकास नेपाल (FECORED- Nepal), काठमाडौं- ११, माइतिघर (पञ्च माफत)	संवैधानिक समितिले गर्ने कार्यक्रम र क्रियाकलापमा यो संस्थाको प्रतिनिधित्व हुने व्यवस्था मिलाई पाउं ।
३७	श्री रामकुमार अधिकारी, नुवाकोट (२०६५/११/२३ मा टेलिफोन माफत)	गाई काट्न पाइदैन, धर्म निरपेक्ष राज्य मान्य हुदैन ।
३८	श्री प्रकाश पौडेल, स्वयम्भू, काठमाडौं (२०६५/११/२८ मा टेलिफोन माफत)	बेरोजगार युवालाई तालिम र रोजगारीको व्यवस्था गर्ने ठाउँ ठाउँमा job centre को व्यवस्था हुनुपर्ने ।
३९	श्री भुईदल राई, धरान-८, सुनसरी (पञ्च माफत)	अन्तरिम सविधान, २०६३ मा देहायबमोजिम परिमार्जन गरी भावी सविधानमा समावेश गर्नुपर्छ :- धारा १३ को उपधारा (३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा रहेको "दलित" शब्दलाई "दलित मुक्ति" बनाउनु पर्ने । र सोही प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा रहेको "आदिवासी जनजाती" शब्दपछि कमा (,) राख्नुपर्छ, सोही भागमा रहेका "मधेशी" शब्दको परिभाषा गर्नुपर्छ किनकी यो शब्दको जाती वा वर्ग हुवै छैन, धारा १९ (२) मा रहेको "अधिग्रहण" भन्ने शब्दको सट्टा "राष्ट्रियकरण" भन्ने शब्द राख्नु पर्ने, धारा ३३ (घ), (घक) र धारा ३५ (१०) मा समेत रहेको "आदिवासी जनजाती" भन्ने शब्दहरूलाई दीहत्याउनु हुदैन, धारा ३३ को खण्ड (ड) मा रहेको "सामन्तवादका सबै रूपहरूको" भन्ने शब्दको सट्टा "एकल परिवार जीवन प्रणाली" भन्ने शब्द राख्नु पर्छ, धारा ३८ (१) मा रहेको "राजनैतिक सहमतिको आधारमा" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "समावेशी र पूर्ण लोकतान्त्रिक राज्यको आधारमा" भन्ने शब्दहरू राख्नु पर्छ, भाग १७ बमोजिम प्रत्येक जातीलाई दिइने जातीय स्वायत्तताको "जातीय संघ" मा केन्द्रीय समापतिहरूलाई पढेर सदस्यको रूपमा सभामा निइने प्रावधान राख्नु पर्छ । सर्वजातीय सभाको बैठक प्रतिनिधि सभाको बजेट अधिवेशनको समाप्तिको १५ दिन भित्र डाकले व्यवस्था राख्नु राम्रो हुनेछ, न्यायपालिका सम्बन्धी विषयमा भिलापत्र गर्ने र हुन सक्ने खालका सामान्य मुद्दाहरूका हकमा गाउँक्षेत्रमा जनअदालत वा ग्रामीण अदालत गठन गर्नुपर्छ, अल्पसंख्यक जातीको निर्वाचनमा प्रतिनिधित्व हुने व्यवस्था राख्नु पर्छ,

		मानव अधिकार आयोगमा संघीय राज्यहरूबाट १/१ योग्य व्यक्तिहरू नियुक्त गर्नुपर्छ, विभिन्न संघमा रहने अन्यसंख्यक जातीहरूको प्रतिनिधित्वको व्यवस्था गर्नुपर्छ, संघमा रहने जातीय संस्थाहरूलाई केही कर र दस्तुर तोक्न र लिन सक्ने आर्थिक अधिकार दिनुपर्छ। यसका साथै केन्द्र, संघ र स्थानीय निकायहरूबाट अनुदान पाउने स्वजाती माजको विषयमा पनि अन्य आय आर्जनका व्यवसायहरू खोल्न र चलाउन पाउने र अन्य सर्वजातीय आर्थिक व्यवसायहरूमा पनि साम्प्रदायिक दिन र लाभ लिन पाउने अधिकार दिइनु पर्छ, जातीय संस्थाहरूले स्वजाती हितको नागरी सामाजिक हितका काम गर्ने अधिकार पाउनु पर्छ, राजनैतिक दलहरूको गठनको प्रक्रियामा सर्वजातीय आधारमा गठन भएका दलहरूलाई मात्र स्वीकृति दिने व्यवस्था गर्नुपर्ने, सेना सम्बन्धी व्यवस्थामा देहाय बमोजिम गर्नुपर्छ : केन्द्रको मातहतमा रहने सुरक्षा (रक्षात्मक) सैनिक संघीय सत्ताको मातहतमा रहने निर्माण तथा विकास सेना जनमुक्ति सेनालाई निर्माण तथा विकास सेनामा रुपान्तरण गर्नुपर्छ। संविधानको परिभाषा खण्डमा स्वायत्त शासन तथा संघीय शासनका भागहरूको पनि परिभाषा गर्नुपर्छ, संविधानको नाम "नेपाली जनताको संविधान, २०६६" राख्ने र २०६६ वैश्व २८ गतेबाट लागु हुने व्यवस्था गर्नुपर्छ, नेपाली जातीको नाम र जनसंख्या पनि अनुसूचीमा राख्नुपर्छ।
४०	श्री हाकाप्रसाद भट्टराई (पब मार्फत)	राष्ट्रिय कामकारवाहीको भाषामा पहिलो नेपाली, दोस्रो हिन्दी, तेस्रो अंग्रेजी सबै ठाउँमा चल्न सक्छ। जठ भाषाहरूलाई राष्ट्रिय भाषा मान्नुपर्ने, कानून बनाउने, संशोधन गर्ने समेतको अधिकार प्रतिनिधिसभालाई हुने, ऐन कानूनले नागरिक र सरकारको हक अधिकार र कर्तव्य तोकीदिने, दोहोरो अर्थ नलाग्ने गरी कानून बनाउनु पर्ने, लिङ्ग, जात, जाति, वर्ण, अनि गरीब नभनी समान गर्नु पर्ने, नागरिक हक अधिकारको संरक्षण गरिनुपर्ने, नागरिकता वंशज, जन्मसिद्ध, वैवाहिक, कृतिम गरी ४ किसिमका कायम गर्ने, सबैभन्दा भू-परिवेष्टित देशलाई हिमाल पहाड भ्रमेश गरी मात क्षेत्रमा विभाजित गरिनु पर्ने :- मेची, सगरमाथा, मारायणी, धौलागिरी, लुम्बिनी, काठमाडौं, महाकाली, शासन विकेन्द्रिकरण गरिने व्यवस्था हुनुपर्ने, बहुदलीयतालाई संरक्षण गर्ने, १० हजार भन्दा बढी जनताले समर्थन गरेको आधारमा मात्र दलदला हुनुपर्ने, हडताल गर्नु भन्दा २४ घण्टा अगावै सूचना प्रसारण गर्ने, केही क्षेत्रहरूमा चन्द हडताल गर्ने नपाइने व्यवस्था गर्नुपर्ने, राजनीतिज्ञहरूले शोषित पीडितहरूको हितमा काम गर्नुपर्ने, देशमा उपलब्ध प्राकृतिक सम्पदा र वैभव उपयोग गर्ने पाउने सबैको अधिकार सुरक्षित हुनुपर्ने, छेराछेरीले विबाह गर्ने नगर्ने निर्णय गर्ने पाउनु पर्ने, अंश दिने वा नदिने सम्बन्धमा आफूखुसी गर्ने पाउने अधिकार कायम हुनुपर्ने, यौन स्वतन्त्रता र देहव्यापारको बकालत गरिएको, १८ वर्षको मानिस बालिग हुने, ६५ वर्ष पुगेकाले बुद्धिमत्ता पाउने, अपाङ्गले जन्मैदेखि भत्ता पाउने व्यवस्था गर्नु पर्ने, जुनसुकै निकाय र पदाधिकारीमाथि एक तिहाई सदस्यबाट अभिरक्षा आउन सक्ने र छलफल भई निर्णय भए बमोजिम हुने, निर्वाचन आयोग, भौतिक योजना आयोग, लोक सेवा आयोग, गृह आयोग, आर्थिक आयोग, परराष्ट्र आयोग, पुनर्वास आयोग, शिक्षण आयोग, खेल मनोरञ्जन आयोग, स्वास्थ्य आयोग, लेखा परिक्षण आयोग, गुठी आधम आयोग, संघार सूचना आयोग, सामान्य प्रशासन आयोग, भूमिसुधार आयोग, जलधर्म आयोग, शान्तालय आयोग आदि आयोगका विषयमा बिस्तृत सुझाव दिइएको, सानो ठुलो जस्तोसुकै फौजदारी अपराध गरेको ठहर भएमा एक वर्ष अनिवार्य कैद हुनुपर्छ, देशद्रोही, आतंककारी, ज्ञानभारा, झट्टाचारी, चोर, डाँकालाई जन्मकैद हुनुपर्ने, नगद बुझाएर उम्कन नपाइने हुनुपर्ने, क्षमा माफी दिन सक्ने व्यवस्था राख्न सकिने।
४१	नेपालमा दीर्घो शान्तिका लागि चौड प्रवास विषयक मिति २०६३ पुस ११ र १२ गते पश्चिमाञ्चल क्षेत्र स्तरीय गोष्ठीबाट प्राप्त सुझावहरू वा मागहरू (पब मार्फत)	(क) प्रस्तावनामा उल्लेख गरिनु पर्ने मागहरू नेपाललाई धर्म निरपेक्ष राष्ट्र भनी स्पष्ट उल्लेख गरिनु पर्ने, पञ्चशीलका सिद्धान्तको आधारमा देशको राज्य कानून संचालन गर्ने भनी स्पष्ट रुपमा उल्लेख गर्नुपर्ने, युद्ध जन्मेको देश नेपाल भनी स्पष्ट रुपमा उल्लेख गर्नुपर्ने। (ख) संविधानका परिच्छेद तथा ऐन, नियम, कानूनमा उल्लेख गरिनुपर्ने मागहरू युद्ध जन्मस्थललाई राष्ट्रिय प्रतिकको रुपमा घोषणा गरिनुपर्ने, युद्ध सम्बन्धलाई राष्ट्रिय सम्बन्ध घोषणा गरिनु पर्ने,

		राष्ट्रिय झण्डामा बौद्ध झण्डामा अंकित ३ रंग राखिनु पर्ने, नेपाली मुद्रामा धर्मचक्र संकेत राखिनु पर्ने, कस्तुरीलाई राष्ट्रिय जनावर घोषणा गरिनु पर्ने, बुद्ध पूर्णिमाको दिन हिंसा तथा मारकाट निषेध गरिनुपर्ने, भगवान गौतम बुद्ध र बुद्ध धर्मलाई व्यापारिक रूपमा प्रयोग गर्ने बन्देज लगाइनु पर्ने, धार्मिक सम्बन्ध गठन गरी सो अन्तर्गत छुट्टै बौद्ध विभाग कायम हुनुपर्ने, लुम्बिनी विश्व विद्यालयलाई जनस्तरबाट नभई राज्यस्तरबाट नै आर्थिक सहयोग उपलब्ध गराउनु पर्ने, लुम्बिनी विकास क्षेत्र जस्ता धार्मिक निकायमा राजनैतिक नियुक्ति गरिनु नहुने, राज्य संरचना भित्रका बौद्ध धर्मसंग सम्बन्धित बौद्ध संघसंस्था तथा धार्मिक निकायमा बौद्ध व्यक्तित्वलाई नै नियुक्ति गरिनु पर्ने, बौद्ध धर्मसंग सम्बन्धित पौराणिक, पुरातात्विक, गुठी, वहा: जग्गा जमिन, विहार गुम्बा आदि राज्यले अधिग्रहण गर्ने निषेध गरिनुपर्ने तथा उक्त धरोहरहरु धार्मिक सम्बन्धित अन्तर्गत बौद्ध विभागमा छुट्टै इकाई गर्ने व्यवस्था गरिनुपर्ने, बौद्ध धर्मसंग सम्बन्धित विहार, गुम्बा लगायत पुरातात्विक सम्पदाहरुको राज्यद्वारा उचित संरक्षण हुनुपर्ने, बुद्ध शिक्षालाई नैतिक शिक्षाको रूपमा प्राथमिक विद्यालय देखि विश्वविद्यालयसम्म अध्ययन अध्यापन गराउने व्यवस्था गरिनु पर्दछ, नेपाली सेना तथा अन्य सुरक्षा निकायलाई धर्म निरपेक्ष बनाइनु पर्ने, नेपाललाई शान्ति क्षेत्र देश घोषणा गरिनु पर्ने, स्वेच्छाले धर्म परिवर्तन गर्न पाउने, नैसर्गिक तथा मौलिक अधिकारको उच्च सम्मान गर्दै यदि सोभ, लालच, प्रलोभन, करकाय तथा जबरजस्ती कसैले कसैलाई धर्म परिवर्तन गर्न गराउन लगाएमा उचित दण्ड सजायको व्यवस्था गरिनुपर्ने ।
४२	श्री भीमबहादुर शाही, गम्भीरी-१, ईलाम (पत्र मार्फत)	सावर्भौमसत्ता जनतामा निहित हुनुपर्छ, संविधान छोटो र सरभूत लेखिनु पर्छ, दोहोरो अर्थ नलान्ने, सरल भाषामा लेखिनु पर्छ, जनताका मौलिक अधिकार सुरक्षित हुनु पर्दछ, संघीयताको नाममा देश विखण्डन गरिनु हुदैन, पूर्व मेचीदेखि पश्चिम महाकालीसम्मको भूभागलाई हिमाल तराई छुने गरि २ अञ्चलको १ प्रान्त बनाई प्रान्तीय प्रशासनको केन्द्र बिन्दु तराईको राजमार्ग हुने ठाउँमा राख्नुपर्छ, जिल्ला सदरमुकाम ७५ वटा ठाउँमा बराबर राखिनु पर्छ । जातीयताको आधारमा राज्य विखण्डन गरिनु हुदैन, कृष्णसारलाई राष्ट्रिय जनावर राख्नु वैस हुन्छ, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको सङ्ग झट्टाभार निवारण आयोग गठन गरी ३ तहमा कार्यालय खोली अधिकार सम्पन्न गराउनु पर्दछ । अदालतको संख्या घटाई, दरबन्दी बढाई न्याय सरल र सुलभ गराउनु पर्छ, प्रधानमन्त्रीलाई कार्यपालिका प्रमुख मान्नु पर्दछ, लोक सेवा आयोगलाई जिल्लास्तर सम्म विस्तार गर्नु पर्छ, निर्वाचन आयोगको काम, कालो सुधार गरी हरेक ५ वर्षमा सबै तहको निर्वाचन सम्पन्न गराउन जिल्लास्तरलाई वडा बनाउनु पर्छ । देशको कुल मतदाता संख्याको २५% मत प्राप्त गर्ने नसकेको राजनीतिक दललाई खारेज गर्ने व्यवस्था गरिनु पर्दछ । हरेक पार्टीका आफ्ना विधान संशोधन गरी खुल्सा निर्वाचनबाट मात्र पार्टी प्रतिनिधि छनौट गर्ने गरी संविधानमा व्यवस्था गरिनु पर्छ, पार्टीको अध्यक्षले मनोनित गर्ने परम्परा तोड्नु पर्दछ । नागरिकताको प्राप्ती बंशजको आधारमा मात्र हुने, जन्मदिद र अग्रिकृत नागरिकताको व्यवस्था संविधानबाट खारेज गरिनु पर्छ । शिक्षा, स्वास्थ्य, संचार सेवामा जनताको पहुँच पुग्नुपर्छ, खानेपानी नि:शुल्क उपलब्ध गर्ने नीति ल्याउने र बिद्युत बिहीन गरी सदनको २/३ बहुमतबाट गरिनु पर्छ । विदेशी ऋण भित्र्याउँदा जनतालाई सावधानिक रूपमा जानकारी गराई स्वीकृत भएपछि मात्र ऋण लिने व्यवस्था हुनु पर्दछ । मुलुकी ऐनको नाम प्रस्तावना परिवर्तन गरी नेपालका सबै खाने कानूनको एउटै संगालो बनाई सो को नाम "नेपाल कानून" राख्ने र अनावश्यक पुराना काम नलान्ने कानून खारेज गर्ने व्यवस्था संविधानमै राखिनु पर्दछ, संसद सदस्यको संख्या १५० जनासम्ममा सीमित गरिनु पर्छ र सांसदहरु आमनिर्वाचनबाट छनौट गरिने व्यवस्था हुनु पर्छ । मन्त्रीमण्डलको सदस्य संख्या बढीमा २१ जना हुनुपर्छ, विभिन्न आयोग र परिषद्मा पनि संख्या घटाउनु पर्छ ।
४३	श्री मानकृष्ण श्रेष्ठ, प्रगतिनगर-३,	राज्यले, प्राविधिक शिक्षालाई बढी महत्व दिनुपर्छ, कमजोर आर्थिक अवस्था भएका वर्गलाई अध्ययनका लागि बिना धितो ऋण उपलब्ध गराउने,

	नवलपरासी, हाल : साउथी अरब (पञ्च माफत)	अध्ययन परचात स्वदेशमै काममा लगाउने, अध्ययन वा रोजगारीको लागि विदेश जान परेमा राज्यको अनुमति लिएर जाने व्यवस्था गरिनु पर्छ । यदि विदेश पलायन भएको खण्डमा निजको नागरिकता बढेर गरिनु पर्छ ।
४४	श्री वैदिक सनातन हिन्दु धर्म सेवा समिति केन्द्रिय कार्यालय भ.न.पा -११ चितवन (पञ्च माफत)	आफ्नो परम्परा देखि चलिआएको धर्म संस्कृतिलाई बचावत कायम राखी स्वतन्त्र रूपले मान्न पाउने स्वतन्त्रताको हक कायम गरियोस, "हिन्दु राष्ट्र नेपाल" कायम गरी गाई यथावत राष्ट्रिय जनावर कायम रहोस्, परम्परा देखि चलिआएको आ-आफ्नो धर्म संस्कृति परम्पराको पालना गर्दा कसैले कसैलाई उपेक्षा अपमान गर्ने नपाउने गरी संविधानमा व्यवस्था गरियोस्, कसैले कसैलाई धर्म परिवर्तन गराउन नपाउने गरी संविधानमा व्यवस्था होस् ।
४५	श्री हरि मिलवाल, पुष्पीनगर - १ भापा (पञ्च माफत)	जातीयताका आधारमा प्रवेश बनाइनु हुदैन, नेपाली नागरिकले नेपालमा कमाएको सम्पत्ति विदेशमा राख्न नपाउने व्यवस्था हुनुपर्ने, जग्गाको हदबन्दी कायम गर्दा जग्गाको मूल्याङ्कनका आधारमा गरिनु पर्ने, भूमिहिनलाई जग्गा बितरण गर्दा किनबेच नहुने गरी बितरण गरिनु पर्छ, कानून निर्माण गर्दा जातीय हितका लागि नभई वर्गीय हितका लागि हुनुपर्छ, राजनैतिक दलको सर्वोच्च पदमा रहेको व्यक्तिको प्रधानमन्त्री हुन नपाउने व्यवस्था गरिनु पर्छ, दुमान्दारलाई प्रोत्साहन र भ्रष्ट र अपराधिलाई साबंजनिक रूपमा दण्डको व्यवस्था जनताले बुझ्ने गरी संविधानमै व्यवस्था होस्, कुनै राजनैतिक दलले सरकारसँग आफ्ना माग राख्नु पर्‍यो वा विरोध जनाउनु परेमा साबंजनिक र व्यक्तिगत सम्पत्ति हानी नोक्सानी नहुने किसिमबाट विरोध गर्नुपर्ने र विरोध गर्दा हानी नोक्सानी भए सो को क्षतिपूर्ति सम्बन्धित राजनैतिक दलले व्यहोर्ने पर्ने कुरा कानून मै उल्लेख गर्नुपर्दछ, कानून बमोजिम दता भएका राजनैतिक दलले प्रत्येक वर्ष लेखा परिक्षण गरी सो विवरण साबंजनिक गर्नु पर्ने व्यवस्था होस्, अब चल्ने संविधान २२ औं शताब्दीका लागि मार्गनिर्देश दिने किसिमको हुनु पर्छ ।
४६	श्री प्रदिप गुप्ता धुलाचारी -१ मेची न.पा. भापा (पञ्च माफत)	फोहोरी राजनीति नगरी, सबै जनता आनन्दले बाँच्न पाउनु ।
४७	श्री भक्तिप्रसाद पराङ्गली बिराटनगर-२ शिक्षा मार्ग (पञ्च माफत)	राष्ट्रिय पोशाक दौरा मुखवाल कोट टोपी प्रधानमन्त्री लगायत सबै मन्त्रीहरु, सबैधार्मिक निकायका प्रमुखहरुले अनिवार्य रूपमा लगाई कार्यसम्पादन गर्नु पर्दछ, र विदेश भ्रमणमा जाँदा राष्ट्रिय पोशाकमा जानु पर्ने व्यवस्था गरियोस्, सबै समासदहरु तथा राष्ट्रसेवक कर्मचारीहरुले चन्द्र, सूर्य र झण्डा अंकित व्याच लगाई कार्यसम्पादन गर्नु पर्ने व्यवस्था गरियोस्, विभिन्न जातजातिहरुले आ-आफ्नो संस्कार निर्वाध रूपमा मनाउन पाउनु पर्छ ।
४८	श्री रंग बहादुर शाही डाडाफया - १ हुम्ला (पञ्च माफत)	एक परिवारबाट एक व्यक्ति अनिवार्य रोजगार हुनुपर्ने, एक परिवारको एक भन्दा बढी व्यक्ति कर्मचारी हुन नहुने, विभिन्न सरकारी निकायहरुमा हुने फजुल खर्चलाई नियन्त्रण गरी त्यस्तो रकम कर्णाली क्षेत्र तथा दुर्गम जिल्लाका सडक निर्माण गर्न लगाउने व्यवस्था गरियोस् ।
४९	श्री प्रदिप गुप्ता धुलाचारी - १ मेची न.पा. भापा (पञ्च माफत)	अब चल्ने संविधानले देशमा जारी रहेको हत्या, हिंसा अराजकताको अन्त्य गरी सबै नेपाली आपसमा मिली राष्ट्रनिर्माणमा लाग्न सक्ने वातावरण तयार गर्ने सक्षम होस् ।
५०	श्री सुमन राजभण्डारी किर्तिपुर -१ काठमाण्डौ (पञ्च माफत)	राष्ट्रिय झण्डा सम्बन्धमा : नेपालको राष्ट्रिय झण्डा निर्माण गर्दा धरातलीय बनीट र प्राकृतिक वातावरणको आधारमा हिमाली भागको प्रतिनिधित्व गर्ने सेतो, पहाडी भागको प्रतिनिधित्व गर्ने रातो र तराई भागको प्रतिनिधित्व गर्ने हरियो रंगको चिन्ह राखी लम्बाई र चौडाईको अनुपात ३:२ मा चारपाटे झण्डा निर्माण गर्ने उपयुक्त हुन्छ । प्रत्येक संघीय राज्यको प्रतिनिधित्व गर्ने १/१ बटा तारा झण्डाको बीच भागमा कृताकार रूपमा राखी झण्डाको किनारा आकामे निलो रंगको राख्नु सान्दर्भिक हुनेछ, राज्यको संघीय स्वरूप सम्बन्धमा : राज्यलाई संघीय स्वरूपमा पुन संरचना गर्दा जनसंख्या, क्षेत्रफल, जाति, भाषा र संस्कृति, प्राकृतिक सिमाना र धरातलीय बनीट जस्ता आधार अपनाउनु पर्दछ । राज्यलाई संघीय स्वरूपमा तैजदा : (१) अरुण प्रदेश (२) बागमती प्रदेश (३) गण्डकी प्रदेश (४) कर्णाली प्रदेश (५) कोशी प्रदेश (६) राप्ती प्रदेश अथवा अर्को विकल्पको रूपमा (१) लिम्बुवान राज्य (२) बुम्बुवान राज्य (३) ताम्बालिङ्ग राज्य (४) नेवा राज्य (५) तमु राज्य (६) मगरात राज्य (७) खसान राज्य (८) जडान राज्य (९) थारुवान राज्य मा पुन:संरचना गरी अति पिछडिएको राज्य केन्द्रिय संरक्षित प्रदेश हुनेछ । शांति को पुर्बकीकरण र सन्तुलन सम्बन्धमा : संसदीय व्यवस्थामा व्यवस्थापिकामा बहुमत प्राप्त

		दलले नै कार्यपालिकामा प्रतिनिधित्व गर्ने हुदा तानाशाही प्रकृति देखापने सक्छ तसर्थ शक्ति सन्तुलन र नियन्त्रणको लागि निम्न ५ निकायको व्यवस्था हुनु उपयुक्त देखिन्छ । (१) कार्यपालिका (२) व्यवस्थापिका (३) न्यायपालिका (४) नियन्त्रण (५) नागरिक संसद कार्यपालिका प्रमुखको रूपमा प्रधानमन्त्री र निजको प्रमुख सहयोगीको रूपमा उपप्रधानमन्त्रीको निर्वाचन प्रत्यक्ष आम निर्वाचनबाट हुने अन्य मन्त्रीहरूको सम्बन्धमा प्रत्येक राज्य संसदबाट निर्वाचित ११ जना सदस्य पदेन मन्त्री र अरु प्रधानमन्त्रीले मनोनित भए बमोजिम हुने । प्रधानमन्त्रीको उम्मेदवार पुरुष भए उपप्रधानमन्त्रीको उम्मेदवार महिला हुनुपर्ने र प्रधानमन्त्री पदको लागि महिला उम्मेदवार भए उपप्रधानमन्त्रीको उम्मेदवार पुरुष हुनुपर्ने त्यस्तै प्रधानमन्त्रीमा पहाडी मुलको भए उपप्रधानमन्त्रीमा मधेशी मुलको र प्र म मा मधेशी मुलको भए उप प्रधानमन्त्री पदमा पहाडी मुलको उम्मेदवार हुने व्यवस्था गरिनु पर्दछ । व्यवस्थापिकामा प्रत्येक राज्यबाट महिला र पुरुषको अनुपात बराबरी हुने गरी प्रत्येक १ लाख जनसंख्याको १ जना प्रतिनिधि हुने गरी सबै जातीको प्रतिनिधित्व गर्ने किसिमले हुनु पर्दछ । न्यायपालिकाको व्यवस्था अन्तरिम संविधानमा भए जस्तै हुनुपर्छ, तर न्यायाधीशहरूको संसदीय तनुकाई गरिने प्रावधान उचित देखिदैन । सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीशको अनुमोदन भने राष्ट्रिय संसदबाट गराउनु पर्ने, हालका पुनरावेदन अदालतलाई प्रत्येक राज्यमा राज्य अदालतको नामाकरण गर्ने, प्रत्येक जिल्लामा जिल्ला अदालत रहने व्यवस्था हुनुपर्छ । नियन्त्रण निकायको प्रमुखमा राष्ट्रपति र उपप्रमुखमा उपराष्ट्रपति रहने उनिहरूको निर्वाचन राष्ट्रिय संसद र राज्य संसदका सदस्यको मतबाट हुने, निर्वाचन गराउदा प्रधानमन्त्री र उपप्रधानमन्त्रीको जस्तो पुरुष महिला र पहाडी मधेशी मुलको प्रावधान राख्नुपर्ने । नियन्त्रण निकाय मातहतमा (क) अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग (ख) संवैधानिक परिषद (ग) नोकसेवा आयोग (घ) महालेखा परीक्षण आयोग (ङ) निर्वाचन आयोग (च) वैदेशिक सम्बन्ध आयोग (छ) सैनिक आयोग (ज) अन्तरराज्य सम्बन्ध आयोग (झ) जाति, धर्म, संस्कृति आयोग जस्ता निकाय रहने । नागरिक संसदको गठन संवैधानिक परिषदबाट विभिन्न जातजाति, धर्म, संस्कृति, पेशा, वर्ग तथा समुदायहरूबाट मनोनित प्रकृयाबाट गर्नु उचित हुन्छ । नागरिकहरूको हक अधिकार संरक्षण गर्ने, नागरिकहरूको समस्या परिचालन गर्ने, समस्या समाधानका उपायहरू उक्ता लगाउने, सरकार सम्बन्धित निकाय र संघ संस्थाहरूलाई सुझाव दिने, सजग र जागरुक गराउने जस्ता दायित्वहरू नागरिक संसदको हुनेछ । यस अगको अध्यक्ष र उपाध्यक्षको निर्वाचन गदा महिला पुरुष, पहाडी मधेशी मुलको प्रतिनिधित्व हुनेगरी गर्नु पर्नेछ । अनुसूचि खण्डमा नेपालमा १० लाख भन्दा बढी जनसंख्या भएका जातीहरू नेपालमा मानिने मुख्य धर्महरू, लोपोन्मुख जातिहरूको विवरण उल्लेख गरिनु उचित हुनेछ ।
५१	श्री हरियानी नेपाल पार्टी, कालिकास्थान, काठमाण्डौ (पत्र मार्फत)	नेपालको सावैभौमिकता, अखण्डता र सांस्कृतिक सद्भाव कायम रहीम र नेपालीहरूले आफ्नो राष्ट्रियताप्रति ससारसामु सगर्ब शिर ठाडो गर्ने सक्नु, सूचनाको हक पत्रकारलाई होइन, उनका पाठक जसले पैसा तिरेर अखबार पढ्छन् तिनलाई पनि चाहिएको छ ।
५२	श्री प्रदिप कुमार साह, सिराहा-३ (पत्र मार्फत)	लाभको पदधारण गरेको व्यक्तिको निर्वाचनमा उम्मेदवार चन्न पाउने र निर्वाचित भएपछि राजिनामा दिन सक्ने व्यवस्था उल्लेख गरिनुपर्ने ।
५३	श्री मनराज ठाकुर, कृष्णढोला, नलितपुर (पत्र मार्फत)	नयाँ नेपाल संविधानको मस्यौदा नामक पुस्तिका प्राप्त भएको जसका मुख्य बुँदाहरू निम्नानुसार छन्, नेपालमा बोलिने सबै मातृभाषा क्षेत्रीय भाषा हुने र देवनागरी लिपीमा नेपाली भाषा सरकारी कामकाजको भाषा हुनेछ, नेपालको नागरिकता बंशज र अंगीकृत गरी दुई किसिमबाट वितरण गरिने, नेपाली महिलाले विदेशी नागरिकसँग सम्बन्ध कायम गरिसकेपछि नेपालमै सन्तान जन्माएपनि नेपाली नागरिक ठहरिने छैन, अविध लागू पदार्थ ओसार पसार गर्ने, ज्ञानमाग, बहुसंख्यकको ज्ञान जाने गरी बम बिफोट गराउने, गाडी व्याक गरी ज्ञान लिने जस्ता अपराधीलाई मृत्युदण्ड दिने कानून निर्माण हुनुपर्ने, कक्षा ४ देखि ७ सम्म अनिवार्य सैनिक शिक्षा दिनुपर्ने, नेपालमा संघिय राज्य निर्माण गदा निम्नानुसार राज्य निर्माण हुनुपर्छ :- - सेती महकाली राज्य - लराङ्ग राज्य - उपत्यका राज्य - पूर्वी राज्य - मध्य राज्य - पश्चिमी राज्य - उत्तर राज्य व्यवस्थापिका संसद र प्रांतीय व्यवस्थापिका संसदको सदस्य हुन कम्तिमा एस.एल.सी. योग्यता हुनुपर्ने, राष्ट्रपति, उपराष्ट्रपति र संवैधानिक निकायहरूको सदस्यको लागि मनाकोत्तर उपाधि हुनुपर्ने,

		मुलुकलाई विस्थापित गर्ने वा साम्प्रदायिक एकतामा खलल पर्ने खालको विधान भएको दललाई दता गरिने छैन, राष्ट्रपतिबाट व्यवस्थापिका संसदको सहमतिमा संकटकालको अवस्थाको घोषणा वा आदेश जारी गर्न सक्ने, संकटकालिन अवस्था २ महिना सम्म लागू रहने र अवस्था हेरी व्यवस्थापिका संसदको साधारण बहुमतबाट डेढ महिना सम्म अवधि थप गर्न सकिनेछ । त्यस्तो अवस्थामा मौलिक हक भिन्नम्बन गर्न सकिनेछ ।
१४	श्री वैदिक सनातन धर्म संरक्षण समिति, मोरङ र सनातन धर्म सेवा समिति, मोरङ बाट संयुक्त पत्र (पत्र मार्फत प्राप्त)	नेपाललाई हिन्दु राष्ट्र मानिनु पर्ने र सबै धर्मावलम्बीहरूलाई धार्मिक स्वतन्त्रता दिनु पर्नेछ । गोप्य निषेध गरिनु पर्नेछ राष्ट्रलाई धर्मसापेक्ष मुलुक बनाइनु पर्नेछ, जबरजस्ती वा प्रलोभन देखाएर धर्म परिवर्तन गर्ने निषेध गरिनु पर्छ, संघीयतामा जाँदा अहिले विद्यमान ५ विकास क्षेत्र वा १४ अञ्चललाई आवश्यक परे केही संशोधन गरी संघीय तथराज्य कायम गरी केन्द्र, राज्य र स्थानीयस्तरको शासन प्रणाली कायम गरिनु पर्छ, सबै धर्मावलम्बीहरूको प्रतिनिधित्व हुने गरी र सबै धर्मले समान अवसर पाउने गरी नेपाल धार्मिक परिषदको स्थापना र सञ्चालनको व्यवस्था गरिनु पर्छ, बन्ध, हडताल, सार्वजनिक यातायातको अवरोध, अर्कोको सम्पत्ति र जीवनको अपहरण गर्ने समूह वा व्यक्तिलाई आजीवन कारावास वा हदसम्मको सजाय दिने व्यवस्था गरिनु पर्छ ।
१५	श्री आरोग्य गुरुकुलको संयोजकत्वमा स्थानीय स्तरबाट संकलित जनताका राय सुझावलाई समेटी तयार गरिएको पुस्तिकामा समेटिएका मुख्य बुँदहरू (पत्र मार्फत)	वाल विवाहलाई प्रतिबन्ध लगाउँदै महिला हिंसा गर्नेलाई सामाजिक अपराधको दायरामा ल्याई सामाजिक दण्डलाई कानुनी मान्यता दिने । दाइजो लिने दिने दुवैलाई कडा सजायहुने कानुनी व्यवस्था गरिनुपर्ने सार्वजनिक पद धारण गरेका र राजनैतिक व्यक्तित्वले दहेज लिएर दिएमा सेवा वा पदबाट बर्खास्ती एवं जेल सजायको सार्वजनिक व्यवस्था चलात्कारीलाई मृत्युदण्डको सजाय गरिनु पर्ने नैतिक बिभेदको अन्त्य र छोरा र छोरी दुवैलाई सम्पत्तीमाथि बराबरी हकको सार्वजनिक ग्यारेन्टी आमा समूहलाई कानुनी मान्यता दिई उक्त समूहले गरेका निर्णयलाई कानून बमोजिम स्वीकार गरिनुपर्ने । महिला हिंसा सम्बन्धी उजुरी हेर्ने छुट्टै महिला अदालतको व्यवस्था हुनुपर्ने महिला चेचबिखनमा नियन्त्रण गर्न कडा कानूनको व्यवस्था गरिनु पर्ने भ्रष्टाचार र बन्ध हडताल गर्नेलाई कडा सजायको व्यवस्था गरिनु पर्ने शैक्षिक संस्थालाई शान्ति क्षेत्र लोकी निशुल्क र गुणस्तरीय शिक्षाको ग्यारेन्टी गरिनु पर्ने । एक व्यक्ति २ पटक भन्दा बढी प्रधानमन्त्री हुन नपाउने व्यवस्था गरिनु पर्ने ।
१६	श्री कृति पौडेल पोखरा -९ नयाँ बजार, कास्की (पत्र मार्फत)	देशद्रोही, अरुको ज्यान लिने जस्ता अपराध गर्नेलाई मृत्युदण्डको सजायको व्यवस्था गरियोस मुलुकले २ वच्चा नीति अपनाउनु पर्ने, २ भन्दा बढी बच्चा जन्माउनेलाई सरकारी नोकरी, राजनैतिक पद र अन्य सरकारी सुविधाबाट बन्चित गरियोस नागरिकता पाउने एकमात्र आधार वंशजको आधारको व्यवस्था होस सरकारले विदेशी मुलुकसँग सन्धी सम्झौता गर्दा प्रतिपक्षको पनि अनिवार्य सहमति लिइनुपर्ने व्यवस्था गरियोस । कुनै पनि धर्म वा जात जातिलाई आरक्षणको व्यवस्था नगरी गरिब र गरिबीको आधारमा आरक्षणको व्यवस्था गरियोस । आत्मनिर्णयको अधिकार सहित संघीयतामा जाँदा देश टुक्रिन सक्ने भएको हुदा आत्मनिर्णयको अधिकार नदिने व्यवस्था होस ।
१७	श्री टेक गुरुङ, बेलायत (फ्याक्स मार्फत)	१० वर्षसम्म प्रधानमन्त्री बसक्नेको व्यक्ति राजनीतिबाट अलग हुनु पर्छ । प्रधानमन्त्री हुनका लागि ३५ वर्ष देखि ६० वर्षसम्मको व्यक्ति हुनु पर्नेछ । राष्ट्रिय सम्पत्तिको हानी नोक्सानी गर्नेलाई मृत्युदण्डको सजाय हुने कानून बन्नु पर्नेछ । भ्रष्टाचारीलाई हदसम्मको सजायको व्यवस्था गरिनु पर्छ धार्मिक स्वतन्त्रता हुनु पर्नेछ, नेपाललाई हिन्दु राष्ट्र घोषित नगरियोस सेना, प्रहरी, निजामति सबै क्षेत्रमा जनसंख्याको आधारमा भर्ना हुनु पर्नेछ । राष्ट्रिय हुकुमीबाट भएको खर्च कहाँ कति र कसरी भएको छ सो को हिसाब किताब सर्वसाधारणले हेर्न चाहेमा हेर्ने पाउने व्यवस्था हुनु पर्नेछ । विदेश बस्ने नेपालीले नेपाली नागरिकता पाउनु पर्छ ।
१८	श्री देव बहादुर गुरुङ सहित २६ जना ठपन्देही (पत्र मार्फत)	संविधानमा राष्ट्रिय जनावर गाई राखिनु हुदैन ।
१९	श्री गोविन्द राज जोशी, केन्द्रीय सदस्य नेपाली कांग्रेस (पत्र मार्फत)	नेपालको लागि बहुदलीय संसदीय व्यवस्था नै सर्वोत्तम व्यवस्था हुन्छ, संविधान निर्माण गर्दा निम्न बिषयहरू समावेश गरिनु आवश्यक छ : संवैधानिक सर्वोच्चता र जनतामा सार्वभौमिकता, विधिको शासन,

		मूलभूत मानव अधिकार, राज्यका अंगहरू बीचमा शक्ति सन्तुलनको व्यवस्था, आवधिक निर्वाचन, बहुमतको शासन, स्वतन्त्र न्यायपालिका, संघीय संरचनामा राष्ट्रिय अखण्डताको भरपर्दो आधार, नागरिकहरूको कर्तव्य, राज्यका संरचनाहरू जनताप्रति उत्तरदायि हुने व्यवस्था, स्वतन्त्र र निरपेक्ष निर्वाचन र यसकालागि निर्वाचनको संवैधानिक व्यवस्था राष्ट्रपति र उपराष्ट्रपतिको व्यवस्था, राष्ट्रपतिमा देशको कार्यकारी अधिकार हुने र यसको प्रयोग सविधान बमोजिम र मन्त्री परिषदको सन्नाहमा स्वयं वा मातहतका अधिकारी माफत गरिने, राष्ट्रपतिको र उपराष्ट्रपतिको निर्वाचन संसद सदस्य र संघीय सभाका सदस्यको ५० प्रतिशत + १ प्रतिशत मत प्राप्त गरेको हुनुपर्दछ, मन्त्रिपरिषद्को संरचना : मन्त्रिपरिषद्को संख्या बढीमा १५ जनाको हुनेछ भनी संविधानमा व्यवस्था गरिनु पर्छ, विभिन्न दलहरू भित्री संयुक्त सरकारको गठन हुने भएमा संसदमा दलहरूको सदस्य संख्याको अनुपातमा मन्त्रिपरिषद्मा सहभागिता हुने व्यवस्था गरिनु पर्छ, केन्द्रीय व्यवस्थापिका गठन सम्बन्धमा पहिलो विकल्प, संसद १ सदनात्मक हुने जसमा देशका बमोजिम १२५ सदस्यहरू रहने छन्, दार्चुला, बाजुरा, हुम्ला, मुगु, डोल्पा, कालिकोट, मरुताङ, मनाङ, रसुवा, सोलुखुम्बु जिल्लाहरूलाई एक एक क्षेत्र आरक्षण गरी बाँकी जिल्लामा जनसंख्याको आधारमा निर्वाचन क्षेत्र विभाजन गर्नु उपयुक्त हुन्छ, दोश्रो विकल्प : दुई सदनात्मक संसद रहने र तल्लो सदन प्रतिनिधि सभामा पहिलो विकल्पमा उल्लेख भए बमोजिम १२५ सदस्य रहने, माथिल्लो सदन राष्ट्रिय सभामा देशका बमोजिम ४५ जना सदस्यहरू रहने छन् । उप-राष्ट्रपति राष्ट्रिय सभामा अध्यक्ष हुनेछन्, प्रतिनिधि सभाका सदस्यहरूबाट समानुपातिक आधारमा निर्वाचित सदस्यहरू, महिला, जनजाति, दलित, मधेशी समुदाय, पिछडिएको क्षेत्रबाट प्रतिनिधित्व गर्ने सदस्यहरू, निर्वाचन प्रणाली : निर्वाचनलाई निरपेक्ष र स्वतन्त्र बनाउन निम्न बमोजिम व्यवस्था गर्नुपर्छ, निर्वाचन सरकारको संवैधानिक व्यवस्था हुनुपर्छ । प्रतिनिधि सभाको निर्वाचनको मिति लोकेको ६ महिना अघि निर्वाचन सरकारको गठन राजनैतिक दलहरूको सहमतिमा गर्नु पर्दछ, त्यस्तो मन्त्रिपरिषद्का सदस्यहरू कुनै राजनैतिक दलसँग सम्बन्ध रहेको हुने छैनन्, निर्वाचन मन्त्रिपरिषद्का सदस्यहरू कुनै निर्वाचनमा उम्मेदवार हुने छैनन् र निर्वाचनमा कुनै उम्मेदवारको पक्ष विपक्षमा प्रचार प्रसार गर्ने छैनन्, मतदानालाई निर्वाचन आयोगले अनिवार्य परिचय पत्र व्यवस्था गर्नु पर्ने नागरिकता प्रमाण पत्र वा मतदाता परिचय पत्र नभएको व्यक्ति मतदान गर्न योग्य हुने छैन । संघीय सभा : संघीय सभामा मिश्रित निर्वाचन प्रणालीका आधारमा निर्वाचित र मनोनित बढीमा ४५ जना सदस्यहरू रहने छन्, संघीय मन्त्रिपरिषद्, राज्यपालले संघीय सभामा बहुमत प्राप्त दलको नेता मुख्य मन्त्री र निजको अध्यक्षतामा मन्त्री परिषद गठन गर्नेछ । संघीय मन्त्री परिषदमा ३ जना मन्त्री रहने छन् । राज्यपाल राष्ट्रपतिले सबै संघीय राज्यहरूमा राज्यपालको नियुक्ति गर्नेछन् । राज्यपाललाई राज्यका अधिकार क्षेत्रभित्र रहने गरी कानुनले दण्डनिय ठहर गरेको कुनै अपराधमा सजाय पाएको व्यक्तिलाई संविधानमा व्यवस्था भए बमोजिम भाफी दिने अधिकार हुने छ ।
६०	श्री सचिन यादव (इमेल माफत)	सका र स्वच्छ बालावरणमा बस्न पाउने अधिकारको ग्यारेन्टी गरियोस ।
६१	श्री उमानाथ निरौला, सखनपुर -१, कापा (पत्र माफत)	यो संविधानको नाम "संघीय गणतन्त्र समाजवाद नेपाल संविधान" लेखियोस, बहुभाषिक, बहुधार्मिक र धर्म निरपेक्ष राष्ट्र नेपाल हुनुपर्छ, सम्पूर्ण जातजातीका मानुषापाको उत्थान र सम्मान गरी नेपाली भाषा मूल राष्ट्रिय भाषा, राष्ट्रिय चिन्हहरूमा :- राष्ट्रिय जनावर : कस्तुरी, भुग र गाई राष्ट्रिय पक्षी : मयुर र डाँफे राष्ट्रिय फूल : मखमली र लालिगुराँस

		वैज्ञानिक र कान्तीकारी भूमिसुधार लागू गर्ने, असलान र सबैसँग मित्रता कायम राख्ने परराष्ट्र नीति हुनुपर्छ ।
६२	श्री नेपाल निषाद महा संगठन, केन्द्रीय कार्यालय, जनकपुरधाम (पत्र मार्फत)	निषाद जातिलाई मुल आदिवासीको मान्यता दिइयोस, व्यक्तिगत स्वामित्व बाहेकका नदि, ताला, जलाशय, ताल तलैया, पोखरी माथि निषाद जातिको पूर्ण स्वामित्वको सबैधानिक व्यवस्था गरियोस, प्रत्येक जिल्लाका नदिनाला, ताल तलैया पोखरी जल व्यवसायको ठेक्का पट्टा केवल निषाद जातिलाई मात्र दिन स्थानीय निकायमा कानूनी प्रावधान गरियोस, राज्यका हरेक निकायमा समावेशी हिसाबले निषादको प्रतिनिधित्व गराइयोस, लोकसेवा, न्यायपालिका, कार्यपालिका, व्यवस्थापिका जस्ता अरु निकायमा निषाद समुदायलाई आरक्षणको ग्यारेन्टी गरियोस, विधवा भत्ता दिदा उमेरको सिमा नराखी दिइयोस, निषाद समुदायको वार्षिक उत्सव माथी पुजा कमला पुजा, भुपौ काशीलाई राष्ट्रिय उत्सवको रूपमा सार्वजनिक बिदाको घोषणा तथा लागू गरियोस ।
६३	श्री लक्ष्मी देवी गुरुङ, महिला बुद्ध निवास, पोखरा -१० रामघाट (पत्र मार्फत)	घर परिकरबाट अपहेलित, निष्काशित, रोगी, बुद्ध, मानसिक रोगी, अन्धा अपाह, असक्तहरुको उद्धार र संरक्षण गर्ने कोष र संरक्षण केन्द्र स्थापना गर्ने कानूनी व्यवस्था, गरियोस, हक लाग्ने चल अचल सम्पत्ति उनिहरुकै जिम्मा लगाउने व्यवस्था गरी मृत्यु पश्चात हेरचाह गर्नेले पाउनु पर्ने कानूनी व्यवस्था गरियोस ।
६४	श्री गोपालराज पौड्याल, डिल्लीबजार, काठमाडौं (इमेल मार्फत)	धर्म जस्तो अत्यन्त सबैदनशील आध्यात्मिक शब्दलाई संविधानमा उल्लेख गर्नु उचित हुँदैन । अर्थ बन्ने संविधानमा "धर्म निरपेक्ष" भन्ने शब्द समेत उल्लेख नगरिनु राम्रो हुनेछ ।
६५	श्री नेपाल शिवसेना उप-केन्द्रीय समिति, बाहेमुडा, काठमाडौं (पत्र मार्फत)	धर्म निरपेक्ष राज्य खारेज गरी नेपाल हिन्दु राष्ट्र कायम गरियोस्, गौ हत्या बन्द गरी गौ हत्यारामाई कारवाही गरियोस् ।
६६	श्री नगेन्द्रप्रसाद पौड्याल, शान्तिक्षेत्र, काठमाडौं (पत्र मार्फत/स्वयम्)	भाषी संविधानको प्रस्तावनामा "कुनै पनि राष्ट्रको कला-सम्पदा, साहित्य-वैभव, धर्म-संस्कृति र समग्र सभ्यता त्यस राष्ट्रको मौलिक पहिचान, अमूल्य धरोहर र सर्वोत्कृष्ट वैभव हो । यसै तथालाई हृदयङ्गम गर्दै, उल्लेख गरिनु पर्छ ।
६७	श्री जयेश दिलीप लिम्बू, साउदी अरब (इमेल मार्फत)	छिमेकी मित्रराष्ट्र चीन र भारतसँग गरिएका सन्धीहरुलाई छाडिदिन गरी देश र जनतामा आघात हुने खालका सबै सन्धी तत्काल खारेज गर्नुपर्ने र एक आपसमा सहयोग र सद्भाव भित्रिने सन्धी सम्झौता गर्नुपर्ने, इतिहासमा नेपाल राष्ट्रमा विलय भएका राज्यहरुलाई संघीय राज्यको रूपमा अधिकार दिलाई संघीय राज्यको सीमाना संविधान मै उल्लेख गर्नुपर्ने, किरात लिपीलाई राष्ट्रलिपीको मान्यता दिई सरकारी काम काजमा प्रयोग गर्ने संविधानमा उल्लेख गरिनु पर्ने र अन्य जातजातीहरुको भाषा, लिपी, धर्म, संस्कार, संस्कृति र भेषभुषालाई राज्यले संरक्षण गर्नुपर्ने, सावर्जनिक स्थल र क्षेत्रमा नारा, जुलुस, हुलडश, धुम्रपान निषेधित क्षेत्र संविधानमा नै उल्लेख गरिनु पर्ने, घुसखोरी र सरकारी सम्पत्तिको हिनामिनाबाट त्यस्तो रकम निजबाट असुल गरी आजन्म जेल राजाको व्यवस्था संविधानमै उल्लेख गरिनुपर्ने, ज्यानभारा, मानव बेचबिखन, बलात्कारी, बेश्यागमन गर्ने गराउनेलाई मृत्युदण्डको सजायको व्यवस्था संविधानमै उल्लेख गरिनुपर्ने, वैदेशिक श्रम श्रेणीको मापदण्ड तोकी वैदेशिक रोजगारीमा जाने नेपालीको लागि आवश्यक रकमको बारेमा सरकारबाट स्पष्ट सावर्जनिक रूपमा रकमको मापदण्ड तोकिनु पर्ने ताकि सर्वसाधारण वर्गको मारबाट बच्न सकुन, शिक्षामा व्यापारीकरण भई सर्वसाधारण मारमा परेकाले शिक्षामा व्यापारीकरण अन्त्य गरी वैज्ञानिक शिक्षा नीति लागू गर्नुपर्ने, एउटै व्यक्तिले २ कार्यकाल अथवा १० वर्षको अवधिसम्म मात्र प्रधानमन्त्रीको पदमा बहाल रहन सक्ने व्यवस्था हुनुपर्छ, आमचुनाव, स्थानीय चुनाव ५/५ वर्षमा गरिने व्यवस्था हुनुपर्छ, राष्ट्रपति, प्रधानमन्त्री, मन्त्रीहरु ३५ देखि ६० वर्ष उमेरसम्मका हुनुपर्ने, सामन्ती भू-स्वामित्वको अन्त्य, जीवन निर्वाहमुखी प्रणालीको सट्टा व्यवसायिक कृषि प्रणाली लागू गरिनु पर्ने, कान्तीकारी भूमिसुधार लागू गरिनुपर्ने ।
६८	श्री नजमुलहोदा अंसारी, विरगञ्ज-१७, पसां (पत्र मार्फत)	नयाँ नेपालको संविधानमा सम्पूर्ण जाती, वर्ग, समुदायको हक अनिवार्य रूपले समावेश गरी भौगोलिक, सांस्कृतिक आधारमा संघीय गणराज्यको स्थापना गर्नु पर्नेछ, मुलुक राष्ट्रपतीय शासन प्रणालीमा जानुपर्ने, राष्ट्रपतिको चुनाव जनताको प्रत्यक्ष मतदानबाट हुने र बहुमतले विजयी व्यक्ति देशको कार्यकारी अधिकार सहितको राष्ट्रपति हुनेछ,

		राष्ट्रपतिको पदावधि ४ वर्षको हुने र १ पटक मात्र हुन पाउनेछ, मुस्लिम समुदायलाई राज्यको प्रत्येक अंगमा जनसंख्याको अनुपातमा समावेशी आरक्षणको व्यवस्था हुनेछ, मुस्लिम आयोगको गठन गरिनेछ, मुस्लिम समुदायलाई उच्च शिक्षामा आरक्षण दिइनेछ ।
६९	श्री राष्ट्रिय अपाङ्ग महासंघ नेपाल, काठमाडौं (पत्र मार्फत)	अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको छुट्टा सविधानसभाबाट जारी गरिएको अपाङ्गता हकहित सम्बन्धी सविधान मस्यौदा २०६५ मा मौलिक हक, राज्यको पुनःसंरचना, प्राकृतिक श्रोत, आर्थिक अधिकार तथा राजस्व बाँडफाँड, अल्पसंख्यक तथा सीमानागत हकहित, सांस्कृतिक र सामाजिक ऐक्यबद्धता, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको राष्ट्रिय अधिकार आयोग सम्बन्धी व्यवस्था, न्यायपालिका शिप्यकहरूमा अपाङ्गहरूको हकहित संरक्षण सम्बन्धी विविध सुझावहरू प्राप्त भएको, हरेक नागरिकहरूले सांघाति विकास गर्ने क्रममा "अपाङ्गता भएका नागरिकहरू अबसरबाट वञ्चित भइरहेको आत्मसात गर्दै" भन्ने मूल्य सविधानको प्रस्तावनामा रहनु पर्ने भन्ने उल्लेख भएको ।
७०	श्यामराज भट्ट (पत्र मार्फत)	शान्ति र प्रेमको प्रतीक परेसालाई राष्ट्रिय चिन्ह अथवा राष्ट्रिय निसाना छापमा अंकित गर्नु पर्छ, विशेष चिनारी र सन्देश बोकेको राष्ट्रिय एकता र अखण्डता एवं श्रद्धा र आस्थाको प्रतिक राष्ट्रिय ऋण्डामा आधारित र तथ्यहित विचार ल्याउनु हुँदैन । राष्ट्रिय जनावरको रूपमा "गाई" लाई राख्नु पर्दछ ।
७१	रुकमण्ड चौधारी, पोखरा (पत्र मार्फत)	मठ मन्दिरहरूमा काटमार गरी बली दिने प्रथाको अन्त्य गरिनु पर्छ ।
७२	गोपालप्रसाद उपाध्याय, तिनपैनी, बिराटनगर (पत्र मार्फत)	नेपाल हिन्दु राष्ट्र घोषित हुनु पर्ने ।
७३	वासुदेव पन्त, डडिपूर-२, लमजुङ (पत्र मार्फत)	भावी सविधानको नाम "नेपालको आधुनिक सविधान, २०६९" हुनुपर्छ । देशमा बहुदलिय राजनैतिक प्रणाली हुनुपर्ने, एकदलिय वा दुई दलिय वा निर्दलिय व्यवस्था हुने गरी सविधान संशोधन गर्ने नपाउने व्यवस्था गर्नुपर्ने । राजनैतिक दलहरूले उम्मेदवारी दिदा व्यवसायिक संस्थाको नेतृत्वलाई पनि समेटेर ५०% सहभागि गराउनु पर्दछ । सविधानवादको सिद्धान्त अनुसार प्रत्येक १०-१५ वर्षमा केही धारा परिवर्तनीय हुन्छ । त्यसको लागि नागरिक स्तरवृद्धिको सुझाव निकाल्नु पर्छ । त्यस्तो प्राविधिक प्रतिवेदनको आधारमा संसदको ५०% मतको आधारमा सविधानको धारा फेर्न सकिन्छ ।
७४	गिरीश सुनार, काबामोती-५, नवलपरासी (पत्र मार्फत)	देशको राष्ट्रिय स्वतन्त्रता, अखण्डता, सावर्भौमिकता, स्वाधिनता, संस्कृति आदिमा कुनै असर नपर्ने गरी मौलिक संस्कृतिहरूको संरक्षण र सम्बर्द्धन गरिनु पर्छ । राष्ट्रिय एकतालाई मध्यनजर गरी वर्षको एक दिन फागु पूर्णिमाको दिनलाई राष्ट्रिय एकता दिवस मनाउने प्रचलन र संस्कृतिको विकास गरियोस् । सविधानमा स्पष्ट रूपमा कुनैपनि जाति विशेषको जातिय परिभाषा नगरियोस् ।
७५	चक्र बस्नेत, सोताइ-६, सोलुखुम्बु (पत्र मार्फत)	प्रस्तावनामा नेपाल एक सावर्भौमसत्ता सम्पन्न सघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक मुलुक हो सधै महिला र पुरुष २ जाती मात्र हुन् भनी उल्लेख गरिनु पर्छ । प्रसिद्ध र लोपन्मुख जनावरलाई नेपालको राष्ट्रिय जनावर घोषणा गरिनु पर्छ । राजनैतिक दलका व्यक्तिमात्र नभई सरकारी र गैर सरकारी संघ संस्थाका अनुमवी र दश व्यक्तिलाई पनि चुनावी प्रतिस्पर्धामा भाग लिने पाउने व्यवस्था हुनु पर्छ । जातिय, लैङ्गिक, भाषिक र क्षेत्रीय आधारमा सघीय राज्य बनाउनु हुँदैन । नयाँ नेपालको राजधानी चितवनलाई बनाइनु पर्छ । तराईलाई "एक प्रदेश एक प्रदेश" बनाउनु हुन्न, त्यसले देश टुक्राउँछ । छुवाछुत पूर्ण रूपले अन्त्य गर्ने कुरा सविधानमा नै राख्नु पर्छ ।
७६	राष्ट्रिय बादी अधिकार मन्त्र (पत्र मार्फत)	नयाँ सविधानको प्रस्तावनामा सघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र, धर्म निरपेक्ष, पूर्ण समानुपातिक, समावेशी र जातिय विभेद तथा छुवाछुतमुक्त राष्ट्र उल्लेख हुनुपर्दछ । राष्ट्रको परिभाषा गर्दा धर्म निरपेक्षता, समानुपातिक समावेशी र जातिय विभेद तथा छुवाछुतमुक्त राष्ट्र हुनेछ भन्ने कुरा उल्लेख हुनुपर्छ । राज्यले राजदुत र विशेष प्रतिनिधि नियुक्तिमा अल्पसंख्यक सिमान्तकृत र दलित समुदायको समानुपातिक र समावेशी सहभागिताको व्यवस्था गर्नुपर्दछ । राष्ट्रिय स्तरमा मान्यता प्राप्त राजनीतिक दलहरूले आफ्नो दलमा सिमान्तकृत, अल्पसंख्यक र दलित समुदायलाई राजनीतिक संगठनमा र सधै तहको निर्वाचनमा अनिवार्य रूपले प्रतिनिधित्व नगराए राष्ट्रिय स्तरको दलको मान्यता नदिने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
७७	किरीत राई यादोस्वा (पत्र मार्फत)	प्रस्तावना प्रस्तावनामा नेपाललाई बहुजातिय, बहुभाषिक, बहुधार्मिक, बहुसांस्कृतिक देश मात्र भनेर पुर्याउन, बहुराष्ट्रियताहरूको मुलुक भन्ने कुरा उल्लेख हुनुपर्छ । प्रारम्भिक भाषा : नेपालमा बोलिने सबै मातृभाषा राष्ट्रभाषा हुन ।

		सम्पर्क भाषा तोकेर कुनै भाषालाई विशेषाधिकार नदिने । खस भाषालाई माझ नेपाली भाषा नभनिकन सबै भाषालाई नेपाली राई भाषा, लिम्बू नेपाली भाषा, तामाङ नेपाली भाषा, थारु नेपाली भाषा, खस नेपाली भाषा आदि भनेर सम्बोधन गर्ने । विभाषिक नीतिको व्यवस्था गर्नु पर्ने लोपोन्मुख, अल्पसंख्यकहरूको भाषालाई विशेषाधिकार राज्य तहको भाषा सम्बन्धी सम्पूर्ण निर्णय गर्ने अधिकार राज्य व्यवस्थापिकामा हुने । राष्ट्र : नेपाल बहुराष्ट्रियताहरूको सार्वभौमसत्ता सम्पन्न अखण्ड राष्ट्र हो । राष्ट्रिय झण्डा : अहिंसेको राष्ट्रिय झण्डा हिन्दु धर्म र राजतन्त्रको प्रतिक भएकाले परिवर्तित सन्दर्भलाई सम्बोधन गर्ने नयाँ राष्ट्रिय झण्डा बनाउने । राष्ट्रिय गान आदि सयौं थुंगा फुलका हामी एउटै मान्छे नेपाली बोलको राष्ट्र गानलाई यथावत राख्ने । राष्ट्रिय जनावर, रंग, फूल, पंखी आदि बहसद्वारा नयाँ चयन गर्ने । धर्म निरपेक्ष राज्य र धार्मिक स्वतन्त्रता धर्म व्यक्तिगत स्वतन्त्रताको सवाल भएकाले राज्य धर्मबाट पूर्णतः निरपेक्ष हुनुपर्छ । राज्यले सबै धर्म, सम्प्रदायहरूलाई समान ढंगले व्यवहार गर्नुपर्छ । राजनीतिक दल सम्बन्धी सवैधानिक व्यवस्था क्षेत्रीय र जातीय मुक्ति सम्बन्धी राजनीतिक दलहरू खोल्न पाउने व्यवस्था । आदिवासीहरूको परम्परागत र प्रतिनिधिमूलक संस्थाहरू र मौलिक पर्याप्तता मान्यता दिनुपर्ने । राष्ट्रिय जीवनलाई प्रभावित गर्ने कुनैपनि विषयमा जनमत संग्रह गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्छ । जनता स्वयंले पनि त्यस्तो आह्वान गर्न सक्ने व्यवस्था गर्ने स्वायत्त राज्य, उपराज्य, जिल्ला, इलाका, गाउँ, टोलसम्मले जनमत संग्रहको सार्वभौम अधिकार प्रयोग गर्न पाउने व्यवस्था गरिनु पर्छ । प्रत्याख्यान देश र जनताप्रति पूर्ण प्रतिबद्ध, उत्तरदायी र जिम्मेवार नहुने केन्द्रदेखि गाउँ टोलसम्मका जनप्रतिनिधिलाई सम्बन्धित दल वा संस्थाले फिर्ता बोलाउने व्यवस्था हुनुपर्छ । यसले जनप्रतिनिधि जनताप्रति उत्तरदायी हुने अवस्था आउँछ ।
७८	सामाजिक समावेशीकरण अनुसन्धान कोष	जातीय छुवाछुत रहित समावेशी जस्ता कुराहरू प्रस्तावनामा नै उल्लेख हुनुपर्ने । म नेपाली हुँ भन्ने पहिचानलाई सर्वोपरी कायम राख्ने भन्ने भावना प्रस्तावनामा समेट्नु पर्ने । राजनीतिक दलहरूमा केन्द्रदेखि स्थानीयस्तरसम्मका हरेक तहमा ५१% महिला प्रतिनिधित्व हुनुपर्ने अन्यथा दललाई निर्वाचन आयोगले मान्यता नदिने व्यवस्था गर्ने । तेस्रो लिङ्गलाई महिला, पुरुष र तेस्रो लिङ्गी भनी सम्बोधन हुनुपर्ने । राजनैतिक दलमा यौनिक तथा लैंगिक अल्पसंख्यकलाई आरक्षण सहित समावेशी गर्ने । तेस्रो लिङ्गीको हक सम्बन्धी सुझावहरू प्रस्तावना नागरिकताको हकमा तेस्रो लिङ्गीले आफ्नो लैङ्गिक हक पहिचान सहित तेस्रो लिङ्गी नागरिकता पाउने अधिकार हुनुपर्छ । समान कामको लागि सबै नागरिकलाई समान पारिवारिक प्रदान गरिने कुराको प्रत्याभूति गरी सामाजिक सुरक्षामा भेदभाव नगरिने व्यवस्था यौनिक तथा लैंगिक अल्पसंख्यक भएको कारण भेदभाव गर्न नपाइने यौनिक तथा लैंगिक अल्पसंख्यकहरूमाथि हुने सबै प्रकारको हिंसा र दुर्व्यवहार गर्नेलाई कानूनद्वारा दण्डित गर्नुपर्ने छ । समलिङ्गी, तेस्रो लिङ्गी व्यक्तिले आफूले चाहेको व्यक्तिसँग विवाह गर्न पाउने कानून शान्तिप्रवाह लिंग परिवर्तन गर्ने र कृत्रिम गर्भाधान गर्न पाउने व्यवस्था यौनिक तथा अल्पसंख्यक आयोग हुनुपर्ने अल्पसंख्यक समुदाय पनि अति पिछडिएका समुदायहरूलाई प्रत्येक सम्बोधन गर्नुपर्ने व्यवस्था सांस्कृतिक कार्यक्रममा सहभागिता अनिवार्य गराउनु पर्ने पैतृक सम्पत्तिमा यौनिक तथा लैंगिक अल्पसंख्यकको पनि समान अधिकार हुनुपर्ने । राज्यले यौनिक अभिवृद्धिकरण तथा लैंगिक पहिचानको आधारमा भेदभाव गरिने छैन । यौनिक तथा लैंगिक अल्पसंख्यकको समस्यालाई राज्यले सम्बोधन गर्नुपर्ने । यौनिक तथा लैंगिक अल्पसंख्यकलाई सरकारी, अर्ध सरकारी, गैर सरकारी लगायत सम्पूर्ण क्षेत्रमा १०% आरक्षणको व्यवस्था हुनुपर्ने । स्वास्थ्य, शिक्षा, रोजगारमा यौनिक तथा लैंगिक अल्पसंख्यकलाई विशेष व्यवस्था तेस्रो लिङ्गीलाई छुट्टै शौचालयको व्यवस्था हुनुपर्ने । सरकारी, अर्ध सरकारी, गैर सरकारी संस्थाहरूको फारममा तेस्रो लिङ्गी भनी फिर्ता गरिनु पर्ने । यौनिक तथा लैंगिक अल्पसंख्यकलाई छुट्टै कानूनको व्यवस्था हुनुपर्ने । यसैगरी दलितको हक सम्बन्धी सुझावहरू, महिलाको हक सम्बन्धी, आदिवासी जनजातिका हक सम्बन्धी, मधेसीको हक सम्बन्धी, मुस्लिमको हक सम्बन्धी, सिमान्तकृत क्षेत्रको हक सम्बन्धी, अन्य वञ्चित समुदायको हक, अपांगको हक सम्बन्धी सुझावहरू समेत प्राप्त भएको देखिन्छ ।

७९	प्राज्ञिक विद्यार्थी परिषद्, नेपाल (पञ्च मार्फत)	प्रस्तावना : शान्ति, सम्बुद्धि, लोकतन्त्र, अग्रगामी आर्थिक सामाजिक परिवर्तन तथा देशको सावर्भौमसत्ता, अखण्डता, नागरिक स्वतन्त्रता र स्वाभिमानलाई केन्द्रमा राखी राष्ट्रभिन्न भएका सबै वर्गमा राष्ट्रिय एकता, सामाजिक र सांस्कृतिक सहभाव, प्रतिस्पर्धात्मक सहर्दय प्रजातान्त्रिक शासन व्यवस्था, मानवीय सुरक्षा, राष्ट्रिय संस्कृति, मौलिकता र सम्पदाको संरक्षण/सम्बर्द्धन, पूर्ण प्रेश स्वतन्त्रता, बाणिज्य मताधिकार, मौलिक अधिकार, मानव अधिकार, न्यायपालिका र कानुनी राज्यको अवधारणाका साथसाथै लोकतान्त्रिक भूज्य मान्यता कार्यान्वयन गराउन यो संविधान क्रियाशील रहनेछ। प्रारम्भिक : नेपालको सावर्भौमसत्ता र राजकीय सत्ता नेपाली जनतामा निहित रहनेछ र त्यसको प्रयोग कुनै एक संस्था वा अंग हुने नबनाई, संविधानको सर्वोच्चता, कानुनी राज्यको अवधारणालाई अखण्ड गन सक्षम, स्वतन्त्र गतिजाती न्यायपालिकाको समुचित व्यवस्थाद्वारा संविधानको पालनाको निगरानी राख्ने व्यवस्था रहनेछ। राष्ट्र : राष्ट्र भन्नाले बहुजातिय, बहुभाषिक, बहुधार्मिक र प्राचीन पवित्र दर्शनमा आधारित हिन्दु सांस्कृतिक विशेषता रहेको भन्ने उल्लेख हुनुपर्ने। यसैगरी नेपाल भरका समान आकाश भएका राष्ट्रिय स्वतन्त्रता, राष्ट्रिय हित तथा सम्बुद्धि र नेपाली मौलिक संस्कृतिको आस्थामा रही एउटै मालामा आबद्ध सबै नेपालीलाई समष्टी रूपमा राष्ट्र भनिनेछ। नेपाल एकीकरण पश्चात् विभिन्न वर्ग जातजाति भौगोलिक क्षेत्र (हिमाल, पहाड, तराई) र सम्प्रदायलाई एक सुबमा बाँध्ने प्रयासको रूपमा राष्ट्रलाई भनिनेछ। भौगोलिक रूपमा हाल कायम रहेको नेपालको भू-भागमात्र नेपाल राष्ट्रभित्र रहनेछ। अन्य विवादास्पद विषय/क्षेत्रहरू परिकल्पनामित्र रहने छैनन्। राष्ट्रिय भण्डार : राष्ट्रिय भण्डार तत्कालिन संविधान २०४७ धर्मोन्मूलन रही रहनु पर्दछ। राष्ट्रिय जनावर : गाई नेपालको राष्ट्रिय जनावरको रूपमा रहने भनी उल्लेख गरिनु पर्ने। धर्म, भाषा, नागरिकता, सम्पत्तिको भोग चलाउन, समानताको हक, गुठी संस्थान, राष्ट्रिय पोशाक, राष्ट्र प्रमुख, सेना प्रमुख, संधिपता र शिक्षाका विषयहरूमा समेत पुर्च पुर्च सुझाव उल्लेख भै आएको छ।
८०	राष्ट्रिय आदिवासी/जनजाति महिला महासंघ (पञ्च मार्फत)	आदिवासी जनजाति महिलाहरूको हक अधिकारको संरक्षण, सम्बर्द्धन तथा सुनिश्चितताको लागि संवैधानिक आयोगको स्थापना गरिनु पर्दछ। राज्यको प्रत्येक नागरिक निर्माण तहमा जातीय आधारमा आदिवासी/जनजाति महिलाहरूको प्रतिनिधित्व कायम गर्नुपर्ने। संवैधानिक निकायहरूमा आदिवासी महिलाको लागि विशेष कोटा छुट्याउनु पर्ने। आदिवासी महिलाहरूलाई आफ्नो वा सावर्भौमिक सरोकारको कुनैपनि विषयको सूचना माग्ने वा पाउने हक सुनिश्चित हुनुपर्ने। बुद्ध, अराक र एकर आदिवासी जनजाति महिलाहरूलाई बुद्ध भत्ताको लागि विशेष व्यवस्था हुनुपर्ने। भाषिक समुदायहरू बीचको सामन्तज्यतालाई संरक्षण गर्ने उनीहरूको परम्परागत भू-भाषीय भाषिक विभाजनलाई सम्मान गर्नु र आदिवासी भाषा बोल्ने भाषीलाई राज्यले कानून बनाई प्राथमिकताका साथ संरक्षण, सम्बर्द्धन र विकास गर्नुपर्ने। राज्यका प्रत्येक संवैधानिक निकायहरूमा पहिचान सहित आदिवासी जनजाति महिलाहरूलाई नेतृत्वदायी भूमिका सुनिश्चित गर्नुपर्ने। संयुक्त राष्ट्र संघको बडापत्र, मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र १९४८, आई.एल.ओ. महासन्धि नं. १६९, आदिवासीहरूको अधिकार सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघीय घोषणापत्र २००७, सबै प्रकारको जातिय भेदभाव उन्मुलन गर्ने महासन्धि १९६९, नागरिक तथा राजनैतिक अधिकार सम्बन्धी अनुबन्ध १९६६, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक अनुबन्ध १९६६ र संयुक्त राष्ट्र संघ स्थायी सन्धिले उठाएको आदिवासी महिला सम्बन्धी हकलाई न्यूनतम अधिकारको आधार भनी संविधान लेख्ने। आदिवासीहरूका प्रतिनिधिमूलक सघ संस्था, आदिवासीहरूको राजनैतिक सघ संस्था, राष्ट्रिय आदिवासी महिला महासंघ र राज्यबीच भएको सम्झौतालाई कार्यान्वयन गर्ने ध्येयले संविधान लेख्ने। आदिवासी महिलासँग सरोकार रहने तथा उनीहरूलाई प्रभावी पार्ने संविधानको प्रावधानको विषयमा राष्ट्रिय आदिवासी महिला महासंघलाई छलफल र सहमति कायम गरेर मात्र राख्नु पर्ने।
८१	स-शक्ति नेपाल (पञ्च मार्फत)	यो सुझाव राजनैतिक दलको सुझावमा लेखिएको छ।
८२	जर्मिअत उसमाए नेपाल (पञ्च मार्फत)	मुस्लिम समुदायलाई धार्मिक अल्पसङ्ख्यकको रूपमा संवैधानिक मान्यता दिइनुपर्छ। मुस्लिम अल्पसङ्ख्यकहरूको परम्परागत धार्मिक, सांस्कृतिक, भाषिक मान्यतालाई संरक्षण सम्बर्द्धन गरी अक्षुण्ण राख्न, मुस्लिम समुदायको पारिवारिक, वैवाहिक, अश, सम्बन्ध विच्छेद, गुठी, इच्छापत्रको अधिकार, खुल्ला, नफका, हेबा आदिजस्ता व्यवहारहरूको संचालन र सो सम्बन्धी उठ्ने बिवादहरूको निरुपण गर्ने छुट्टै कानून र पारिवारिक मुस्लिम कानूनको आधारमा संवैधानिक प्रत्याभूति दिइनु पर्दछ।
८३	मानवतावादी समाज (सोच) नेपाल (पञ्च मार्फत)	नेपाललाई धर्म निरपेक्ष बनाउने अन्तरिम संविधानको व्यवस्थालाई संविधानसभाको निर्वाचन मार्फत जनताको अनुमोदन प्राप्त भई सकेको छ। राज्यको धर्म निरपेक्षता लोकतन्त्रको आधारभूत शत भएकोले यसलाई जनमत संग्रहका माध्यमबाट निर्धारण गर्न उपयुक्त हुदैन। यसर्थ संविधानको राज्य

		सम्बन्धी व्यवस्था निम्नानुसार राख्न सिफारिश गरिन्छ :- भाग १ मा राख्नुपर्ने नेपाल राष्ट्र राज्य : नेपाल स्वतन्त्र, अविभाज्य, सार्वभौमसत्तासम्पन्न, धर्म निरपेक्ष/सांसारिक, समावेशी लोकतन्त्रात्मक संघीय गणतान्त्रिक राष्ट्र राज्य हो । तर कुनै पनि धर्म समावेशिताको आधार मानिने छैन । संघीय राष्ट्र राज्यको सार्वभौमसत्तासंग अनुकूल हुने गरी देशीय बमोजिमका प्रादेशिक राज्यहरूको भौगोलिक क्षेत्र नेपालको क्षेत्र रहनेछन् । स्वायत्त प्रादेशिक राज्य स्वायत्तराज्यका कुनैपनि अंग, निकाय वा सार्वजनिक सेवामा रहने कुनै पनि राष्ट्र सेवकको सार्वजनिक कार्य सम्पादन निजको व्यक्तिगत धार्मिक आस्थाबाट निरपेक्ष रहने र निजले सो पदमा बहाल रहेको अवधिभरमा कानूनमा व्यवस्था भए बमोजिम नैतिकता सहितको सांसारिक मर्यादा पालना गर्नेछ । यस्तो मर्यादा कुनैपनि सार्वजनिक पदमा रहेको राजनीतिक, सवैधानिक, सैनिक, निजामति वा अन्य सरकारी सेवामा रहेको व्यक्तिका लागि बन्धनकारी हुनेछ । नेपाल सरकारले मुलुकको प्रशासन तथा सुरक्षा व्यवस्था व्यवस्थित गर्ने संघीय निजामति, प्रहरी वा अन्य सेवाहरू गठन गर्न सक्नेछ । त्यस्ता सेवाहरूको गठन, संचालन र सेवाका अन्तर्गत ऐनद्वारा निर्धारण गरिए बमोजिम हुनेछन् ।
८४	नेपाल दलित श्रमिक मोर्चा (पञ्च मार्फत)	राजनीतिक दलको सुझावमा सारिएको छ ।
८५	दलित महिला समिति (पञ्च मार्फत)	सवैधानिक समितिको क्षेत्राधिकारभित्रको विषयहरूमा सुझावमा उल्लेख नगरिएको अन्य १० वटा विषयगत समितिहरूको क्षेत्राधिकार भित्रका विषयमात्र सुझावमा उल्लेख भएको ।
८६	दलित हित विद्याधी संगठन (पञ्च मार्फत)	सवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रको विषयमा बाहेक अन्य १० वटा विषयगत समितिहरूका कार्यक्षेत्र भित्रका विषयमात्र सुझावमात्र प्राप्त भएको ।
८७	दलित नागरिक समाज (पञ्च मार्फत)	सवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्रभित्र बाहेकका अन्य १० वटा विषयगत समितिहरूका कार्यक्षेत्र भित्रका विषयमात्र सुझावमात्र प्राप्त भएको ।
८८	दलित सेवा संघ (पञ्च मार्फत)	सवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्रभित्र बाहेकका अन्य १० वटा विषयगत समितिहरूका कार्यक्षेत्र भित्रका विषयमात्र सुझावमात्र प्राप्त भएको ।
८९	लिम्बु विद्याधी मञ्च (पञ्च मार्फत)	प्रस्तावनामा नेपाल बहुजातिय, बहुभाषिक, धर्म निरपेक्ष र आत्म निर्णयको अधिकार सहितको स्वशासित संघीय गणतन्त्रात्मक मुलुक हो भनी उल्लेख हुनु पर्छ ।
		सविधान संशोधन प्रक्रिया व्यवस्थापिका-संसदको दुई तिहाई बहुमतबाट हुनुपर्दछ ।
		राजनीतिक दल सम्बन्धी व्यवस्थामा केन्द्रीय, क्षेत्रीय र जातिय पार्टी (पार्टी स्वतन्त्रताको प्रत्याभूति) हुनुपर्दछ ।
९०	एकीकृत सामुदायिक विकास तथा अनुसन्धान केन्द्र (पञ्च मार्फत)	नेपाल क्षेत्रगत जातिगत, भाषागत, धार्मिक, भाषिक, सांस्कृतिक विभिन्न लिंग वर्ण सहितको विविधतामा एकता भएको सार्वभौमसत्ता सम्पन्न एक अखण्ड राज्य हुनेछ । देशभित्रको भौगोलिक विविधता, सांस्कृतिक, जातिगत विविधता नै देशको पहिचान हुनेछ । तेस्रो लिंगिय महिला, दलित, जनजाति सरह भौगोलिक रूपमा पिछडिएको क्षेत्रलाई समेत स्पष्ट फिटान गरिनु पर्छ । युवाको लागि विशेषाधिकार सहित राज्यले उचित प्रकारले परिचालन गर्नुपर्छ । केन्द्रिय र प्रान्तीय विधायिकामा सासदहरू कम्तीमा स्नातक उत्तीर्ण भएको हुनुपर्दछ । नेपाल एक धर्म निरपेक्ष राज्य हुनेछ । ठूला ठूला मन्दिरमा हिन्दु धर्मात्मकी सरह अन्य धर्मात्मकीहरूको समेत समान अधिकार हुनुपर्छ । मन्दिरका मुख्य पुजारीमा परुष सरह महिला पनि हुने व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।
९१	राष्ट्रिय महिला आयोग (पञ्च मार्फत)	स्वतन्त्र र स्वायत्तताको सुनिश्चितताको लागि राष्ट्रिय महिला आयोगको रूपमा सविधानमा नै व्यवस्था गर्नुपर्ने । सवैधानिक अंग सरह नै नियुक्ति तथा गठन प्रक्रिया सार्वजनिक सुनबाईको प्रक्रियाबाट अगाडि बढाउनु पर्छ । महिला आयोगको अवधारणालाई एकात्मक राखी विभिन्न राज्यहरूमा यसको शाखा रहने व्यवस्था गर्ने वा संघीय द्वैयता राखी केन्द्रमा छुट्टै महिला आयोग र संघहरूको आ-आफ्नै महिला आयोग रहने सम्बन्धमा पनि सवैधानिक स्पष्टता हुन आवश्यक छ ।
९२	महिला, कानून र विकास मञ्च (पञ्च मार्फत)	सविधानको प्रस्तावनामा नेपालका सबै किसिमका सीमान्तकृत वर्ग वा समुदायको भावनालाई समेट्नु पर्दछ । सिमान्तकृत समुदायलाई राज्यको मुल प्रवाहमा समेट्ने लक्ष्यका साथ राज्यको पुन:संरचना गर्दा त्यस क्षेत्र वा प्रान्तको अल्पसंख्यकको नागरिक अधिकारको सुनिश्चितता, राजनीतिक क्षेत्रमा सहभागिता, सांस्कृतिक मूल्य र मान्यताको स्वायत्तता, सामाजिक परिवर्तनको प्रत्याभूति गरिनु पर्दछ । नेपालको सार्वभौमसत्ता र राजकीय सत्ता नेपाली जनतामा निहित हुने र प्रान्तीय राज्यमा त्यहाँको शासन प्रणाली एवं संचालनको विधि लगायत विषयमा आत्मनिर्णयको अधिकार सुनिश्चित गरिने व्यवस्था हुनु पर्दछ । भाषाको सम्बन्धमा पनि एकभन्दा बढी राष्ट्र भाषाको रूपमा मान्यता दिन सकिन्छ साथै प्रान्तीय राज्यको भाषा छुट्टै प्रान्तले नै गर्ने स्वतन्त्रता दिने र प्रान्तमा पनि अधिकतम सिमान्तकृत वर्गले

		समेत बुझ्ने भाषाको प्रयोग गर्नुपर्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ । कहिरा तथा सुस्त श्रवण समुदायले प्रयोग गर्ने साहित्यिक भाषालाई समेत मान्यता दिनु पर्दछ ।
९३	बादी सरोकार समाज, तुलसीपुर, दाङ (पत्र मार्फत)	प्रस्तावना : नेपाली जनताको आफ्नो स्वतन्त्रता र अधिकारको लागि २००७ सालभन्दा पहिला हालसम्म बलिदान र संघर्षबाट प्राप्त लोकतन्त्र, शान्ति र अग्रगमनका लागि देशमा वसोवास गर्ने बर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय, लैङ्गिक समस्याको समाधानकोलागि राज्यको पुनर्संरचना गर्दा सबैको सहभागिता गराई संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्था, नागरिक स्वतन्त्रता, मौलिक अधिकार, मानव अधिकार, बालिग भलाधिकार, प्रेश स्वतन्त्रता, स्वतन्त्र न्यायपालिका, कानुनी राज्यको स्थापना गर्दै लोकतन्त्र, शान्ति, समृद्धि, अग्रगामी आर्थिक, सामाजिक परिवर्तन गर्दै सांस्कृतिक अखण्डता, स्वतन्त्रता र स्वाभिमानलाई केन्द्रमा राख्दै विगतदेखि अहिलेसम्म जनताको मुक्ति र परिवर्तनका लागि भएका कान्ति र आन्दोलनबाट प्राप्त उपलब्धीलाई संस्थागत गर्दै नेपाली जनताको आकाङ्क्षालाई वृद्ध गरी नयाँ नेपालको संविधान, २०६८ जारी भएको घोषणा गर्दछौ । अन्तरिम संविधानमा उल्लेखित विषयहरूमा देहायका कुराहरू धन्यार्थ नेपालको राज्य सत्तामा छरे पिछ्छिडिएको वर्ग बादी समुदायको पनि अनिवार्य सहभागिता हुनु पर्नेछ । सीप र कलाका धनी बादी जातिको सीप र कलाको संरक्षण र विकास गरी राज्यमा दस्तावेजको रूपमा राख्नुपर्दछ । बादी जातिका घरबार विहिनहरूलाई राज्यले पुनर्स्थापना गर्नुपर्ने छ । संविधान संशोधन प्रक्रिया : संविधान लेखन प्रक्रियाबाट संविधान पूर्ण भएता पनि १०२ जातका समस्याहरूलाई नसमेट्न पनि सक्छ । त्यसैले जुन जातिको समस्या छ, त्यसलाई संशोधन गरी संविधानमा राख्ने व्यवस्था र प्रतिवद्धताको साधमा बादी जातिको समस्यालाई सम्बोधन हुनुपर्दछ र प्रतिवद्धताको साधमा बादी जातिका समस्यालाई सम्बोधन हुनुपर्दछ र नभएमा संशोधनबाट बादी जातिको समस्यालाई सम्बोधन गर्ने व्यवस्था संविधानमा हुनु पर्दछ । राजनैतिक दल सम्बन्धी व्यवस्था : राजनैतिक दलहरूमा पिछ्छिडिएको वर्गको लागि निश्चित प्रतिशत छुट्याउने व्यवस्था हुनुपर्दछ । बादी जातिलाई सबै राजनैतिक दलले स्थानीय देखि राष्ट्रिय स्तरसम्म समावेश गराउने र राज्य संचालनमा बादी जातिलाई प्रतिशत छुट्याउने व्यवस्था हुनुपर्नेछ । हरेक राजनैतिक दलमा बादी जातिलाई मनोनित गर्ने व्यवस्था राख्नुपर्दछ । संक्रमणकालीन अवस्थाको घोषणा सम्बन्धमा देशको विखण्डन हुने, जनता मार्ने, राष्ट्रका सम्पत्तिमाथि तौडफोड गर्ने, आन्दोलन गर्दा मनोमानी आन्दोलन गर्ने र देशलाई टुक्र्याउने अवस्थामा संक्रमणकालीन अवस्थाको घोषणा गर्न पाउने व्यवस्था राख्ने । देशलाई संचालन गर्ने प्रक्रियामा जब अप्ठ्यारी परिस्थिति आई पर्दछ, त्यस अवस्थामा बाधा अड्काउ फुकाउने व्यवस्था राष्ट्रपतिद्वारा गर्नुपर्दछ । विविध भागमा रहने व्यवस्थाहरू : बादी जातिको लागि विशेष अधिकारको व्यवस्था, रोजगारीको सुनिश्चितता र स्थानीय देखि क्याम्पस र प्राविधिक शिक्षामा नि:शुल्क अध्ययनको व्यवस्था र आरक्षणको व्यवस्था हुनुपर्छ, आमाले नामबाट बादी जातिको बालबालिकाले नागरिकता पाउने व्यवस्था बादी जातिको देश व्यापारमा सलग्न महिलाहरूको पुनर्स्थापना सहित रोजगारीको व्यवस्था बादी जातिको राजनैतिक सहभागिताका साथै राज्यको हरेक तहमा सहभागिताको निश्चितता राज्यको संवैधानिक लगायत अन्य निकाय वा क्षेत्रहरूमा बादी जातिको पूर्ण रूपमा सहभागिताको व्यवस्था । देशको विखण्डता, आक्रमण, आन्दोलन र जनताको असुरक्षाको अवस्थामा संक्रमणकालिनको उचित व्यवस्था संविधानमा गर्नुपर्दछ ।
९४	अति सिमान्तकृत आदिवासी जनजाति राष्ट्रिय सञ्जाल नेपाल (पत्र मार्फत)	नयाँ संविधानको प्रस्तावनामा नै अति सिमान्तकृत, अल्पसंख्यक, लोपोन्मुख, आदिवासी जनजातिको अधिकार संविधानबाटै सुनिश्चित गरिनेछ भनी लेखिनु पर्दछ । देश धर्म निरपेक्ष भनी घोषणा भए पनि नयाँ बन्ने संविधानको प्रस्तावनामा नै लेखिनु पर्दछ, कार्यान्वयन पक्षमा त्यो देखिनु पर्दछ । संघात्मक, गणतन्त्र, बहुदलीय लोकतन्त्र शब्द प्रस्तावनामा सुदृढ हुँदैन । नेपाल बहुजातिय, बहुभाषी, बहुसंस्कृति, बहुधर्मी राष्ट्र हो भन्ने वाक्यांश पनि प्रस्तावनामा अटाउनु पर्दछ ।
९५	सन्देश सिंह हमाल, हरिमोहि, ललितपुर (फ्याक्स मार्फत)	राजनैतिक दलहरू सबै निर्वाचन आयोगमा अनिवार्य रूपमा दर्ता हुनुपर्ने संवैधानिक व्यवस्था हुनुपर्दछ । दलको विधानमा केन्द्रिय र जिल्ला समितिहरूमा एक तिहाई महिला सदस्य अनिवार्य रूपमा उल्लेख भएको हुनुपर्ने र सो प्रावधान बमोजिम कार्यान्वयन भएको प्रमाण पेश गर्ने राजनैतिक दलहरूलाई मात्र निर्वाचन आयोगमा दर्ता गरिने संवैधानिक प्रावधान हुनुपर्छ । राजनैतिक दलहरूलाई चुनाव खर्चको लागि प्रत्येक उम्मेदवारलाई निश्चित रकम राज्यले नै उपलब्ध गराउने र राजनैतिक दलहरूले आफ्नो तर्फबाट पनि सोही रकम बराबरमा नबढाई चुनाव खर्च गर्न पाउने संवैधानिक प्रावधान हुनुपर्छ । राजनैतिक दलहरूको आम्दानी खर्चको अडिट राज्यले मान्यता दिएको आधिकारिक निकायबाट हुनुपर्ने

		र सो को प्रतिवेदन सार्वजनिक हुनुपर्ने । दुई वर्षसम्म लगातार अडिट नभएको दललाई चुनावमा भाग लिन नपाउने संवैधानिक व्यवस्था गरिनु पर्दछ ।
९६	शेर्पा राष्ट्रिय मुक्ति मोर्चा, नेपाल (पत्र मार्फत)	राजनैतिक पार्टीहरुको सुझावमा समावेश गरिएको ।
९७	Nepal Asia Center for Strategic Studies	प्राप्त सुझावमा संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयहरुमा सुझावमा उल्लेख नभएको भएता पनि तलका शीर्षक अन्तर्गत १८ वजमा सुझाव प्रस्तुत भएको : Federal Framework Structure of the central Government The mathematics of the two Houses The state Government Political Framework The Multiparty System Judicial System Crime & Punishment Economic Framework Natural Resource of the country Social Framework Educational Framework Healthcare Service Framework Dalits & Under-represented people of Nepal The Language adopted to write this constitution National Calendar Security Framework Foreign Policy Framework Good Governance Framework Accountability & Transparency Check & Balance Infrastructure Development Framework Voting Rights Citizenship Previous Law & Treaties Properties & Land confiscated and acquired by the previous Shah-Rana Regime
९८	नेपाल मुस्लिम संघ, केन्द्रीय कार्यालय, जलेश्वर, महोत्तरी (पत्र मार्फत)	अब बन्ने संविधानमा धर्म निरपेक्षता उल्लेख हुनुपर्छ र सबै धर्महरुको अधिकार बराबर र सुनिश्चित हुनुपर्छ । उर्दू भाषालाई राष्ट्र भाषाको मान्यता हुनुपर्ने र मधेशीहरुमा उर्दू, अरबी र फारसी भाषामा पठनपाठनको व्यवस्था हुनुपर्ने । अहिलेसम्म देशमा लागू भएको कुनैपनि संविधानले मुस्लिमको स्पष्ट पहिचान दिन नसकेकोले अब बन्ने संविधानमा मेरा माथ होइन हाथो हो भन्ने विश्वास यो समुदायले राखेको छ । मुस्लिम समुदाय मधेशमा मात्र होइन, हिमाल, पहाडसम्म छरिएर बसेको समुदाय हो र अब बन्ने नयाँ संविधानमा स्पष्ट रूपमा पहिचान हुनु पर्दछ ।
९९	ई बाबुराम भट्टराई (पत्र मार्फत)	संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयमा सुझावमा उल्लेख नभएको तर १४ पृष्ठको सुझावहरुमा संघीयताको विषयमा माथ उल्लेख भएको छ ।
१००	जमर बुढाथोकी, सुदकोट गा.वि.स. १, सल्यान (पत्र मार्फत)	यस सुझावमा संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयमा सुझावमा उल्लेख नभएको ।
१०१	हाथो नेपाल सहितका अन्य तीनवटा संस्थाहरु (पत्र मार्फत)	धर्म सापेक्ष हिन्दु राष्ट्र रहनु पर्दछ । राजसंस्था नेपालको लागि अपरिहार्य छ । संघीयता र नागरिकता जस्ता विषय जनमत संग्रहबाट निर्णय गरिनुपर्दछ ।
१०२	विश्व हिन्दु महासंघ समेत चारवटा संस्थाहरु (पत्र मार्फत)	हिन्दु राष्ट्र रहनुपर्ने, धर्म सापेक्ष राष्ट्र कायम हुनुपर्ने, संघीयता, हिन्दु राष्ट्र र संवैधानिक राजतन्त्र जनमत संग्रहबाट निर्णय गरी नयाँ संविधान निर्माण गर्नुपर्ने ।
१०३	ताजपुरिया समाज कल्याण परिषद्, गौरीगंज, भुवा (पत्र मार्फत)	आदिवासीको हक अधिकार हनन हुने गरी कुनै किसिमको नियम कानून बनाइने छैन । स्थानीय स्तरदेखि केन्द्रीय नीति निर्माण तहसम्म आदिवासीहरुको सहभागिता हुने कुरा संविधानको प्रस्तावनामा उल्लेख हुनुपर्दछ । धर्म निरपेक्ष राज्य हो भन्ने प्रस्तावनामा उल्लेख गर्नु पर्दछ । बहुजाति, बहुभाषी, बहुधार्मिक, बहुसांस्कृतिक राज्य भएकोले सबै जाति, भाषा, धर्म, संस्कृतिको संरक्षण र सम्बर्द्धन समान रूपले गर्ने प्रस्तावनामा नै उल्लेख हुनुपर्दछ । केन्द्रीय व्यवस्थापिकाको ६०% र सबै प्रान्तीय व्यवस्थापिकाबाट प्रत्येकको ५१% मत समर्थनबाट

		सविधान संशोधन गर्न सकिने छ । राष्ट्रको सीमाना, अखण्डता र महासंघको बेला राष्ट्र प्रमुखले संकटकाल घोषणा गर्न सक्नेछ र यसको अवधि बढीमा २ महिना मात्र हुनेछ । केन्द्रिय व्यवस्थापिकाको सदनको स्वीकृतिमा बढीमा ६ महिना सदनले संकटकालको महशुस ठानेमा पटक पटक गरी यसको अवधि लम्बाउन सक्नेछ । प्रत्येक दान्तले सविधानसँग नसम्मिले गरी आफ्नो दान्तको हित र उन्नतिको लागि दान्तिन विधानको व्यवस्था गर्न सक्नेछ । सविधानको नाम "संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको सविधान, २०६७" राखिनु पर्दछ ।
१०४	अनन्तजीवन चर्चा, ललितपुरबाट राबिना श्रेष्ठ समेतको (८२ जना) एकमुष्ट सुझावहरू (पत्र मार्फत)	राज्य पूर्णरूपमा धर्म निरपेक्ष हुनुपर्ने छ । साथै धर्म सम्बन्धी हक, धार्मिक प्रतिष्ठान दत्त, धार्मिक सम्पति परिचालन, धार्मिक ऐन, राष्ट्रिय धार्मिक आयोग र खीष्टियन धर्म समुदायलाई पनि मुस्लिम समुदायलाई जस्तै पृथक जाति समुदायको रूपमा सवैधानिक मान्यता दिनुपर्ने भनी सुझावहरू प्राप्त भएको ।
१०५	सुस्त मनस्थिति कल्याण संस्था, काठमाडौं (पत्र मार्फत)	अपांगहरूको हक हितको सरक्षण, अनुगमन सेवा विस्तारका लागि सविधानमा छुट्टै परिच्छेदको व्यवस्था गर्नु पर्दछ ।
१०६	नारायणी भण्डारी, बालिग ५, स्याङ्जा (पत्र मार्फत)	धर्म निरपेक्षता जनताको माग होइन, संघीय राज्यमा जान जनमत संग्रह गर्नुपर्दछ र राज्य निर्माणका लागि भूगोल, प्राकृतिक स्रोत र साधन तथा धरातलीय सहजतालाई आधार बनाउनु पर्छ ।
१०७	गोविन्द प्रसाद साह, गोनरपुर गा.वि.स. ४, महोदरी (पत्र मार्फत)	नयाँ सविधानमा शिक्षा, स्वास्थ्य र रोजगार प्रत्येक नेपालीले पाउनु पर्छ, त्यसैगरी गाँस, बास र कपासको व्यवस्था सरकारले गर्नु पर्दछ । धर्मको मूल्य राखेर पाउने विषयमा लेख्नुपर्छ ।
१०८	कुलानन्द गच्छदार, सुनसरी, भलुवा ८ (पत्र मार्फत)	प्रस्तावनामा : सार्वभौमसत्ता र राजकीय सत्ता जनतामा निहित रहने, देशमो विद्यमान वर्गीय, जातिय, क्षेत्रीय, लैङ्गिक समस्याहरूलाई समाधान गर्दै राज्यको अग्रगामी पुनःसंरचना गर्दै, प्रतिस्पर्धात्मक बहुदलिय लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्था, नागरिक स्वतन्त्रता, मौलिक अधिकार, मानव अधिकार, बालिग मताधिकार, आर्थिक निर्वाचन, पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता, स्वतन्त्र न्यायपालिका तथा कानूनी राज्यको अवधारणा लगायत लोकतान्त्रिक मूल्य मान्यताको पूर्ण प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दै भन्ने उल्लेख गर्ने । कुनैपनि राजनैतिक दल नेपाली नागरिकले खोल्न पाउने पूर्ण स्वतन्त्रता पाउनु पर्दछ । नेपाल राष्ट्र, राज्य वा राष्ट्रको कुनै भागमा अखण्डता खतरामा पर्ने भएमा मन्त्रिपरिषद्को बैठकले सिफारिस गरेमा प्रधानमन्त्रीले संकटकालीन अवस्थाको घोषणा गर्न सक्नेछ । सविधानको नाम "नेपाल अधिराज्यको सविधान, २०६७" रहनेछ ।
१०९	नेपाल (धोबी) कल्याण समिति	हिन्दु धोबी सरह नै मुस्लिम धोबीलाई दलित जातिको सूचीमा समावेश गरी दलित सरहको सुविधा दिलाइनु पर्ने ।
११०	सामदान चर्चा, ललितपुर P.O. Box No. 8975 EPC 1793 बाट आरती अधिकारी समेत ४१ जनाको एकमुष्ट सुझावहरू	धर्म निरपेक्ष राज्य हुनुपर्ने, धार्मिक हक हुनुपर्ने र छुट्टै ऐन बन्नु पर्ने, सवैधानिक रूपमा राष्ट्रिय धार्मिक आयोग हुनुपर्ने, मुसलमानहरूलाई जस्तै क्रिस्तीयनलाई पनि हुनुपर्ने ।
१११	नेपाल अतिरिक्त हुलाक कर्मचारी एसोसिएसन, केन्द्रिय कार्य समितिको अध्यक्ष टंकप्रसाद हुमागाई	अतिरिक्त हुलाकका कर्मचारीहरू पनि हुलाकका अन्य कर्मचारीहरू सरहको समान व्यवस्था होस् ।
११२	कान्छी तामाङ, विता देउराली गा.वि.स. १, काभ्रे (पत्र मार्फत)	राज्य पूर्ण रूपमा धर्म निरपेक्ष हुनुपर्छ ।
११३	पृथ्वीबहादुर काकी, सिमरे गा.वि.स., उदयपुर (पत्र मार्फत)	चुनावमा ५ प्रतिशत मत नल्याउने पार्टीको दत्त खारेज गर्नुपर्ने । अष्ट आचरण गर्ने व्यक्तिलाई कानो सूचीमा राखी राजनीति गर्नबाट बन्चित गर्नुपर्छ ।
११४	नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघ, गाउँ समन्वय परिषद्, सङ्ग्रहमा, इलाम (पत्र मार्फत)	राज्यको पुनःसंरचना गर्दा कान्तिकारी जनजाति राज्य र आर्यन राज्य गरी विभाजन गर्नुपर्छ भन्ने सुझाव प्राप्त ।
११५	बिना अधिकारी न्यौपाने,	न्यायपालिका र आर्थिक बाँडफाँड तथा महिला सशक्तिकरण बारेमा उल्लेख भएको ।

	जोरपाटी, काठमाडौं (पत्र मार्फत)	
११६	पुष्प क्षेत्री र साधीहरु (इमेल मार्फत)	प्रस्तावना : नेपाल राज्य सम्पूर्ण नेपालीहरुको सार्वभौमसत्ता सम्पन्न अविभाज्य एक स्वतन्त्र राज्य हो । संविधान संशोधन : जनमत संग्रहबाट गरिनु पर्छ । दल : दल खोज्न, मान्यता पाउन, तथा निर्वाचनमा भाग लिने १ लाख भन्दा बढी सदस्यहरु रहेको प्रमाण पेश गर्नुपर्ने । संकटकाल : संकटकालीन अवस्थाको घोषणा प्रहरी महानिरीक्षक, प्रधान सेनापति, मुख्य सचिव जस्ता व्यक्तिको सुझावमा राष्ट्र प्रमुखले एक्ले वा मन्त्रिपरिषद्को सिफारिशमा गर्न सक्ने । बाधा अड्काउ : महान्यायाधिवक्ता, सर्वोच्च अदालत, राष्ट्र प्रमुख, व्यवस्थापिकाको सभामुखको संयुक्त छलफलबाट निस्केको निष्कर्षको आधारमा फुकाउन सक्ने गर्नुपर्ने । नाम : नेपाल राज्यको संविधान राख्ने ।
११७	राजेन्द्रप्रसाद पादव, पोताहा ६, सिराहा (पत्र मार्फत)	बाल मजदुरीको अन्त्य हुनुपर्ने । अपहरणकारीलाई मृत्युदण्ड गर्नुपर्ने । बुणहत्या गर्भपतनमा रोक लगाउनु पर्ने ।
११८	धारु कल्याणकारिणी सभा, केन्द्रिय कार्यकारिणी समिति (पत्र मार्फत)	प्रस्तावना : नेपाली जनताले ऐतिहासिक संघर्ष गर्दै जन आन्दोलनबाट प्राप्त संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक नेपाल, बहुजातिय शासन प्रणाली, जातिय स्वशासन, धर्म निरपेक्षता, आत्म निर्णयको अधिकारलाई संस्थागत गर्दै राज्यको अग्रगामी पुनसंरचना गरी तराई मूलका आदिवासी लगायतको पहिचानलाई कायम राख्ने राज्यबाट विशेष व्यवस्था गर्ने सुनिश्चितता गर्दै जानेछु भन्ने उल्लेख हुनुपर्ने । संशोधन : संघीय राज्यको प्रतिनिधिको सिफारिशमा संसदको २/३ बाट हुनुपर्ने । दल : क्षेत्रीय, प्रान्तिय र केन्द्रिय स्तरका दल खोज्न पाउनु पर्ने, दताका लागि सदस्य संख्यालाई आधार मान्नु नहुने, खसेको मतको २५ प्राप्त गर्ने दललाई राष्ट्रिय दलको मान्यता दिनुपर्ने । संकटकाल : प्राकृतिक प्रकोप, सशस्त्र विद्रोह, जातिय दंगा भएको अवस्थामा संकटकाल घोषणा हुन सक्ने । बाधा अड्काउ : राष्ट्रपतिले सर्वोच्च अदालतको सुझावमा आदेश जारी गर्न सक्ने । बिबिध : प्रान्तिय सरकारको सिफारिशमा केन्द्रिय सरकारले धारु जाति लगायत आदिवासीलाई समावेशी रुपमा संवैधानिक अंगको प्रमुख नियुक्ति गर्नुपर्ने । संक्रमणकाल : शासन प्रणालीमा जनताको प्रतिनिधित्व नरहेको अवस्थामा संक्रमणकालीन व्यवस्था गर्ने । घरहट, जातिय स्वशासन र आत्म निर्णयको अधिकारको परिभाषा दिनेको ।
११९	नेपाल गनाई कल्याण परिषद्, केन्द्रिय कार्यसमिति, विराटनगर (पत्र मार्फत)	प्रस्तावना : नेपाली जनताले २००७ साल पहिलेदेखि शान्ति र अग्रगमनका पक्षमा प्रकट गरेका जनदेशको सम्मान गर्नुपर्ने । संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक बहुदलीय शासन व्यवस्था, नागरिक स्वतन्त्रता, मौलिक हक अधिकार, मानव अधिकार, बालिग मताधिकार, आर्थिक निर्वाचन, पूर्ण प्रेम स्वतन्त्रता, स्वतन्त्र न्यायपालिका, धर्म निरपेक्षता, आत्म निर्णय संहिताको जातिय स्वायत्तता लगायत लोकतान्त्रिक समावेशी मूल्य र मान्यता प्रति पूर्ण प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दै बिगतदेखि वर्तमानसम्म बाहुनवादी, पितृसत्तावादी र पहाडिमा एकाधिकारवादी सोच, नीति र व्यवहारले आदिवासी जनजाति, दलित, महिला, मधेशी, मातृभाषा भाषि, ग्रामीण जनता विरुद्ध भएका जातिय, भाषिक, धार्मिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, क्षेत्रगत, लैङ्गिक, वर्गिय, आर्थिक, राजनीतिक लगायतका भेदभाव, अन्याय, शोषण, दमन र उत्पीडनको अन्त्य गर्ने भन्ने बाक्यांश स्पष्ट रुपमा उल्लेख गर्ने । भाग १ : संविधान मूल कानून हुने, प्रत्येक जाति समुदाय एवं व्यक्तिले पालना गर्नुपर्ने । राजकीय र सार्वभौमसत्ता नेपाली जनता एवं स्वायत्तता प्राप्त आदिवासी, जनजाति र भाषा भाषिमा रहनु पर्ने । राष्ट्रिय गान : प्रत्येक स्वायत्त राज्यको आफ्नै राष्ट्रिय गान हुनुपर्ने । राष्ट्रिय भण्डा : प्रत्येक स्वायत्त राज्यले आ-आफ्नो भण्डा तय गर्ने । संशोधन : संशोधनको विधेयक संघीय व्यवस्थापिकामा प्रस्तुत गर्न सकिने प्रस्तुत गर्नु अघि स्वायत्त प्रदेश र राज्यको विधायिकाको २/३ बहुमतले पारित गरेको हुनुपर्ने । दल सम्बन्धमा : स्वायत्त राज्यले मान्यता दिएका दललाई संघले पनि मान्यता दिनुपर्ने । दलको विधानमा लोकतन्त्र, पारदर्शीता, प्रतिस्पर्धा, समावेशी निर्वाचन, आर्थिक सम्मेलन, अन्यसंघकाकाई विशेष व्यवस्था, आदिवासी, जनजाति, दलित, मधेशी र सबै वर्ग, लिंग र क्षेत्रका आधारमा समावेशी र समानुपातिक प्रतिनिधित्वको व्यवस्था हुनुपर्ने । केन्द्रिय देखि झन्डै तल्लो पदका निकायको नेतृत्व तहमा दुई पटक माथ नेतृत्व गर्ने पाउनु पर्ने । संकटकालीन अवस्थाको घोषणा : संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको सार्वभौमसत्ता, अखण्डता वा कुनै भागको असुरक्षा, युद्ध, बाह्य आक्रमण, शसस्त्र विद्रोह वा चरम आर्थिक विध्वंसलताको कारणले गभीर संकट उत्पन्न भएमा राज्य सरकारको सिफारिशमा संघीय सरकारले कुनै भाग वा संघीय व्यवस्थापिकाको २/३ बहुमतको निर्णयबाट संघीय सरकारमा पेश गरेमा राष्ट्र प्रमुखद्वारा पुरा

		देश वा प्रान्तका कुनै भागमा संकटकाल घोषणा गर्ने वा आदेश जारी गर्न सक्ने हुनुपर्छ । यस्तो व्यवस्था ६ महिनाभन्दा बढी अवधिको हुने छैन । वाघा अड्काउ फुकाउने अधिकार : सर्वोच्च अदालतको फुल बेंचलाई दिनुपर्छ । विविध : संवैधानिक परिषद् र सुरक्षा परिषद्को व्यवस्था राख्नु पर्छ । संघीय मन्त्रिपरिषद्ले राज्य वा प्रान्तका सरकारबाट प्राप्त सामाजिकीहरूबाट समावेशी तरिकाले नेपाली राजदुत र कुनै खास प्रयोजनको लागि विशेष प्रतिनिधि नियुक्त गर्न सक्ने व्यवस्था हुनुपर्छ । संघीय नेपालको तर्फबाट प्रधानमन्त्रीले र राज्य/प्रान्तको तर्फबाट मुख्य मन्त्रिने उपाधी, सम्मान र विभूषणहरू प्रदान गर्न सक्ने व्यवस्था हुनुपर्छ । राज्य सरकारको सिफारिशमा संघीय सरकारले लोकिएको आधारहरूमा सजललाई माफी, मुलतवी, परिवर्तन वा कम गर्न सक्ने व्यवस्था हुनुपर्छ । संविधानको नाम : "संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको संविधान, २०६७" हुनुपर्छ ।
१२०	धिमाल जाति विकास केन्द्र, केन्द्रिय कार्य समिति, उलावारी, मोरङ (पञ्च मार्फत)	प्रस्तावना : बहुदलिय प्रतिस्पर्धा प्रान्त र केन्द्र दुवैको संविधान हुने कुरा, समावेशी शासन व्यवस्था हुने कुरा र राज्य धर्म निरपेक्ष रहने कुरा उल्लेख हुनुपर्छ । राजनीतिक दल : राष्ट्रिय दल केन्द्रिय स्तरमा र प्रान्तिय दलहरू प्रान्तिय स्तरमा दता हुनुपर्ने व्यवस्था गर्नुपर्छ । संकटकालिन अवस्थाको घोषणा : केन्द्रिय सरकार र प्रान्तिय सरकारको सहमतिबाट संकटकाल घोषणा गर्नुपर्ने ।
१२१	ताजपुरिया समाज उत्थान परिषद्, केन्द्रिय कार्यालय, गौरिगंज, भाया (पञ्च मार्फत)	प्रस्तावना : आदिवासीको हक अधिकार हनन हुने गरी कानून नबनाइने, स्थानीयदेखि केन्द्रिय नीति निर्माण तहसम्म आदिवासीहरूको सहभागिता हुने कुरा उल्लेख गर्ने । धर्म निरपेक्ष राज्य हुने, सबै जाति, भाषा, धर्म संस्कृतिको संरक्षण र सम्बर्द्धन समान रूपले हुने कुरा उल्लेख गर्ने । संशोधन : केन्द्रिय व्यवस्थापिकाको ६०% र प्रान्तियको २१% बाट संशोधन गर्ने सकिने देख्ने । संकटकाल : राष्ट्रको सीमाना, अखण्डता र महासंकटको बेला राष्ट्र प्रमुखले २ महिना मात्रको लागि आदेश दिने । नाम : "संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको संविधान" हुनुपर्ने ।
१२२	मेचे समाज सिवायारी आफात, धुलावारी, भाया (पञ्च मार्फत)	प्रस्तावना : प्रतिस्पर्धात्मक बहुदलिय शासन व्यवस्था, नागरिक स्वतन्त्रता, मौलिक एवं मानव अधिकार, पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता, कानुनी राज्यको अवधारणा एवं मानव अधिकारको घोषणा र ILO 169 प्रति प्रतिबद्धता जनाउनु पर्ने । लोकतन्त्र, शान्ति, समृद्धि, अग्रगामी आर्थिक, सामाजिक परिवर्तन तथा स्वतन्त्रता, अखण्डता, सार्वभौमिकता र स्वाभिमानलाई केन्द्रमा राख्नु पर्ने कुरा लेख्ने । पहिलो भाग : संविधान मूल कानून हुने । सार्वभौम र राजकीय सत्ता नेपाली जनतामा हुनुपर्ने । गैर राष्ट्रिय जनावर मान्ने । संशोधन : व्यवस्थापिका संसदमा संविधान संशोधनको विधेयक पेश गरी स्वायत्त राज्यको सहमतिमा २/३ बहुमतले पारित हुनु पर्ने । दल सम्बन्धमा : दल दताको प्रक्रिया संविधानमा नै राख्ने । दलमा समावेशी आन्तरिक लोकतन्त्र र पारदर्शीता हुनुपर्ने । संकटकाल : राष्ट्रको सार्वभौमसत्ता, अखण्डता वा कुनै भागको सुरक्षामा युद्ध, बाह्य आक्रमण, सशस्त्र विद्रोह वा चरम आर्थिक विखलताको कारणले गम्भीर संकट उत्पन्न भएको अवस्थामा मन्त्रिपरिषद्को सिफारिशमा राष्ट्रपतिले नेपाल भर वा कुनै खास क्षेत्रमा लागू हुने गरी आदेश जारी गर्न सक्ने । वाघा अड्काउ : राष्ट्रपतिले मन्त्रिपरिषद् र राज्य सरकारको सिफारिशमा जारी गर्न सक्ने, १२ दिनभित्र संसदमा पेश गरी अनुमोदन गराउनु पर्ने । राजदुतको नियुक्ति : समावेशी तरिकाले नियुक्ति हुने कुरा उल्लेख गर्ने । उपाधि, सम्मान र विभूषण : विदेशी भए सरकारको स्वीकृतिमा लिन सक्ने । नाम : "संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको संविधान"
१२३	नेपाल मुस्लिम समाज, धनुषा, जनकपुर (पञ्च मार्फत)	पहिलो भाग : नेपालको सार्वभौमसत्ता र राजकीयसत्ता नेपाली जनतामा निहित रहनेछु भन्ने उल्लेख गर्नुपर्छ । राष्ट्र : बहुधार्मिक, बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुसांस्कृतिक विशेषतायुक्त समान आकांक्षा र नेपालको राष्ट्रिय स्वतन्त्रता, राष्ट्रहित तथा समृद्धि प्रति आस्थावान रही एकताको सूत्रमा आवद्ध सबै नेपाली जनता समष्टि रूपमा राष्ट्र हो । नेपाल राज्य : नेपाल एउटा स्वतन्त्र, अविभाज्य, सार्वभौमसत्ता सम्पन्न, न्यायपूर्ण, धर्म निरपेक्ष, समावेशी, समानुपातिक, स्वाधीन, जनमुखी, संघीय लोकतान्त्रिक गणतान्त्रिक राज्य हुनुपर्दछ ।
१२४	धनश्याम पौडेल, शानिजा गाउँ इकाई कर्मिस्ट, पर्वत (पञ्च मार्फत)	मौलिक हक, राज्यको दायित्व, सीमान्तकृत वर्ग, शोष, जाति र समुदायको विशेष संरक्षण सम्बन्धी व्यवस्था नागरिकता, शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी आदि जस्ता विषयमा सुझाव प्राप्त भएको ।
१२५	बिभिन्न चर्चका बशन्ती पौडोटी, पनौती ११	राज्य पूर्ण रूपमा धर्म निरपेक्ष हुनुपर्ने । धर्म अवलम्बन गर्ने, परिवर्तन गर्ने, त्याग गर्ने, प्रचार प्रसार गर्ने स्वतन्त्रता हुनुपर्ने ।

	समेत का ३२२ जनाको एउटै फर्मेटमा प्राप्त सम्भाव (पत्र मार्फत)	धार्मिक प्रतिष्ठान दर्ता गर्ने पाउने । धार्मिक सम्पति परिचालन गर्ने पाउने । राष्ट्रिय धार्मिक आयोग गठन हुनुपर्ने ।
१२६	सिबिन नेपाल, चुन्ने भैरव मार्ग, रबी भवन, काठमाडौं । फोन ४२८२२४४ / ४२७८०६४ (पत्र मार्फत)	प्रस्तावनामा भावी पिढीको लागि दीर्घो शान्ति, न्याय, विकास भन्ने प्रकारका सन्देशहरू तथा भावी पिढीलाई मानव अधिकार तथा लोकतन्त्रप्रति सम्मान गर्ने र स्थावलभूमी नागरिक बनाउन बालबालिकाको बचाउ, संरक्षण, विकास र सहभागिताको अधिकारको सम्मान गर्दै, ... भन्ने वाक्य छण्ड राख्ने ।
१२७	विमर्श प्रालि, सरस्वती मार्ग, ज्ञानेश्वर, फोन ४४१३१७०, पो.ब.नं. ४२४४ (पत्र मार्फत)	दल सम्बन्धमा : संचार क्षेत्र, शिक्षा क्षेत्र, कानून क्षेत्र, निजी र सरकारी कर्मचारी, आर्थिक क्षेत्र, सामाजिक तथा पेशागत संघ संस्थाका आबड्य व्यक्तिलाई सदस्य बनाउन नपाउने । सदस्यको उमेर १८ वर्षदेखि ६० वर्षसम्मको हुनुपर्ने । सदस्य र दलको आर्थिक स्थिति वर्षेनी सार्वजनिक गर्नुपर्ने । आम निर्वाचनको उम्मेदवार ४५ वर्ष भित्रैको हुनुपर्ने र स्नातक तह उत्तीर्ण हुनुपर्ने, एउटा क्षेत्रमा मात्र उद्ग्न पाउने । संचारमा लगायी गर्ने पाउने तर चौको अंगको मान्यता नपाउने । दलले मनोनयन र नियुक्ति गर्ने नपाउने तर विशेष आमन्त्रण गर्ने सक्ने ।
१२८	भुवन बहादुर के सी (जनआन्दोलन छाड्ने) (सम्पूर्ण आन्दोलनका छाड्नेहरूको तर्फबाट प्रतिनिधि)	आन्दोलनका छाड्नेहरूलाई बस, माइक्रोबस, प्लेनमा ४५% छुट दिने, आन्दोलनका छाड्ने र उनिहरूका बालबच्चा, परिवारलाई निशुल्क शिक्षाको व्यवस्था गर्नुपर्ने, आन्दोलनका छाड्ने, उनिहरूका बालबच्चा र परिवारलाई स्वास्थ्य उपचार निशुल्क गर्नु पर्ने, आन्दोलनका छाड्ने, उनिहरूका बालबच्चा र परिवारलाई रोजगारीका लागि नेपाल सरकारको मन्त्रालय, विभाग, निजी संघ संस्थाहरूले समेत उच्च प्राथमिकता दिई काम गर्नु पर्नेछ । लोक सेवा आयोग र संघसंस्थाले लिने परीक्षामा समेत १५% कोटा छुट्टपाई प्राथमिकता दिई कार्यान्वयन गरिनु पर्ने ।
१२९	भूतपूर्व शैलिक कल्याणकारी समिति, नेपाल, सलिलपुर (पत्र मार्फत)	प्रस्तावनामा विशेष गरी राष्ट्रिय अखण्डता, स्वाधिनता, सार्वभौमसत्ता जनतामा निहित रहने धर्म निरपेक्षता, सामाजिक न्यायमा आधारित संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको माध्यमद्वारा आधुनिक लोक कल्याणकारी नयाँ नेपालको स्थापना गर्ने हुनुपर्ने । राजनीतिक दलहरूले भू.प. शैलिकहरूलाई पार्टीको सबै तहमा अनिवार्य प्रतिनिधित्व गराउनु पर्ने ।
१३०	अनिता रजक, ल.उ.न.पा.-४ (पत्र मार्फत)	राज्य पूर्ण रूपमा धर्म निरपेक्ष हुनुपर्ने । धर्म अबलम्बन गर्ने, परिवर्तन गर्ने, त्याग गर्ने, प्रचार प्रसार गर्ने स्वतन्त्रता हुनुपर्ने । धार्मिक प्रतिष्ठान दर्ता गर्ने पाउने, धार्मिक सम्पति परिचालन गर्ने पाउने । राष्ट्रिय धार्मिक आयोग गठन हुनुपर्ने ।
१३१	रामचन्द्र राई, रुपाबुङ, धिनामखु-४, भोजपुर	संविधानका सबै पक्ष समेटेकोभएपनि यहाँ सबैधानिक समितिको मात्र उल्लेख गरिएको छ । <u>पहिलो भागमा</u> संविधान मूल कानून : यो संविधान मूल कानून हो र यो संविधानसँग बाकिने कानून बाभिएको हुनसम्म अमान्य हुनेछ । यो संविधानको पालना गर्नु नेपालको सम्पूर्ण नेपाली नागरिकको कर्तव्य हुने छ । सार्वभौमसत्ता र राजकीयसत्ता नेपाली जनतामा निहित रहने छ । राष्ट्र : नेपाल विभिन्न जाती, भाषा, संस्कृति र क्षेत्रको आधारमा बनेको स्वायत्त देशावका गणराज्यहरू सहितको संघीय चरित्र, सहअस्तित्व, सहिष्णुता सहकारिता, स्वतन्त्रता, अखण्डता र राष्ट्र हित तथा समृद्धिप्रति आस्थावान एकताको मुद्रमा बाधिएको नेपाली जनताको समष्टि रूपको राष्ट्र हो । नेपाल राज्य : नेपाल एक स्वतन्त्र, अविभाज्य, सार्वभौमसत्ता सम्पन्न धर्म निरपेक्ष, पूर्ण समावेशी, खुलाछुलमुक्त संघीय गणतन्त्रात्मक राज्य हो । नेपालको क्षेत्र देशाव धर्मोन्निम हुनेछ : (क) यो संविधान प्रारम्भ हुँदाको वखतको क्षेत्र र (ख) यो संविधान प्रारम्भ भएपछि प्राप्त हुने क्षेत्र राष्ट्रिय गान : नेपालको राष्ट्रिय गान र निशान छाप संघीय नेपाल सरकारले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ स्वायत्त गण राज्यहरूले कानूनद्वारा आ-आफ्नो राष्ट्रिय गान र निशान छाप बनाउन सक्नेछ । <u>राजनीतिक दल सम्बन्धी व्यवस्था :</u> राजनीतिक दललाई प्रतिबन्ध लगाउन बन्दैज : समान राजनीतिक विचारधारा दर्शन र कार्यक्रममा प्रतिबद्ध व्यक्तित्वले स्वतन्त्रताको हकको प्रतिबन्धात्मक बाक्यावलीको अधिनमा रही राजनीतिक दल खोल्न, सञ्चालन गर्ने र सो प्रति समर्थन प्राप्तगर्ने, प्रचार प्रसार गर्ने सक्नेछ । त्यस्तो कुनै कार्यमा प्रतिबन्ध लगाउने गरी कानून वा निर्णय यो संविधानको प्रतिकूल र स्वतः अमान्य हुनेछ । राजनीतिक दलको रूपमा निर्वाचनको लागि मान्यता प्राप्त गर्ने दर्ता गराउनु पर्ने : <u>दलदर्ता गर्दा खुलाउनु पर्ने विवरण :</u> (क) राजनीतिक दलको नाम र त्यसको प्रधान कार्यालय रहने ठेगाना, (ख) दलको कार्यकारिणी समिति वा सो सरहको समितिका सदस्य तथा अन्य पदाधिकारीको नाम र

		ठेगाना (ग) दलको आग्रश्रोतको कोष र सो जुटाउने श्रोतको विवरण <u>दल दताका लागि निवेदन दिवा पुरागर्नेपने शर्तहरू</u> (क) दलको विधान र नियमावली लोकतान्त्रिक गणतान्त्रिक हुनुपर्छ (ख) कम्तीमा ५ वर्षमा १ पटक सो दलका प्रत्येक तहका पदाधिकारीको निर्वाचन हुने व्यवस्था हुनुपर्छ (ग) विभिन्न स्तरका कार्यकारिणी समितिमा समावेशी व्यवस्था गरिएको हुनुपर्छ (घ) दलको विधानमा सदस्यलाई अनुशासित तुल्याउने प्रभावकारी व्यवस्था गरिएको हुनुपर्छ । नयाँ दलदर्ता गर्ने १० हजार मतदाताहरूको समर्थन सहितको हस्ताक्षरयुक्त निवेदन आवश्यक पर्ने, मुलुकको धार्मिक वा साम्प्रदायिक एकतालाई खलल पार्ने वा मुलुकलाई विखण्डित गर्ने प्रकृतिको वा त्यस्तो दलको विधान वा नियमावलीमा निर्दलीय वा एकदलीय व्यवस्थाको सम्बर्द्धन र संरक्षण गर्ने उद्देश्य रहेछ भने निर्वाचन आयोगले त्यस्तो दल दर्ता गर्ने छैन, <u>संकटकालीन अधिकार</u> नेपाल राज्यको सार्वभौमसत्ता, अखण्डता वा कुनै प्रान्तको सुरक्षामा घुइँचा, बाध्य आक्रमण, सशस्त्र विद्रोह वा चरम आर्थिक विभ्रष्टखलताको कारणले सम्भार संकट उत्पन्न भएमा संघीय मन्त्रिपरिषद्को सिफारिशमा प्रान्त प्रमुखले नेपाल राज्यभर वा कुनै खास क्षेत्रमा लागू हुने गरी संकटकालीन अवस्थाको घोषणा गर्न वा आदेश जारी गर्न सक्छ । सो आदेश भएको मितिले १ महिनाभित्र संघीय संसदको बैठकमा पेशगर्नु पर्नेछ र सो आदेश अनुमोदन भएमा ३ महिनासम्म लागू रहनेछ अनुमोदन नभएमा सो घोषणा वा आदेश स्वतः निष्क्रिय भएको मानिनेछ । <u>संविधान संशोधन</u> संविधानको संशोधनको विधेयक संघीय संसदको कुनैपनि सदनमा प्रस्तुत गर्ने सकिनेछ र संशोधनको विधेयक संघीय संसदको दुवै सदनले कुल सदस्य संख्याको दुई तिहाई बहुमतबाट पारित हुनु पर्नेछ र त्यसरी पारित भएको विधेयक प्रान्तीय संसदहरू मध्ये बहुसंख्यक प्रान्तले सामान्य बहुमतबाट अनुमोदन गरेमा लागू गर्न सकिने । <u>बाधा अड्काउ फुकाउने अधिकार</u> संघीय मन्त्रिपरिषद्ले यो संविधानको कार्यान्वयन गर्न कुनै बाधा अड्काउ परेमा त्यस्तो बाधा अड्काउ फुकाउने आदेश जारीगर्न सक्नेछ र त्यस्तो आदेश संघीय संसदको दुवै सदनबाट एक महिनाभित्र अनुमोदन गराउनु पर्ने छ । <u>विधि</u> <u>संवैधानिक परिषद्</u> : संवैधानिक निकायका पदाधिकारीको नियुक्तिको सिफारिश संघीय राष्ट्रसभाबाट हुनेछ । सिफारिस सम्बन्धी कार्यविधि राष्ट्रिय सभाले नै बनाउने छ । प्रान्तीय सरकारी सेवाको गठन र संघीय सरकारी सेवाको गठन गर्ने व्यवस्था ।
१३२	संयुक्त मगर राज्य नेपाल (पत्र मार्फत)	<u>प्रस्तावना</u> : प्रस्तावनाको लेखन गर्दा विविधतामा राष्ट्रिय एकताको अवधारणा भत्किने र नेपाली जनतालाई सार्वभौमसत्ता सम्पन्न बनाउने, न्याय, भातृत्व, समान अवसर र एकतापूर्ण एवं समतामुलक समाजको प्रस्थापति गरिएको हुनुपर्नेछ । <u>पहिलो भाग</u> : संविधान नेपाल राज्यको मुल कानून हुनेछ, संविधानसंग बाभिएका कानून बाभिएको हदसम्म अमान्य हुनेछ । संविधानको पालना गर्नु प्रत्येक नागरिकको कर्तव्य हुनेछ । नेपालको सार्वभौमसत्ता नेपाली जनतामा निहित रहनेछ । सबै जात जाती, धर्म सम्प्रदाय र उनिहरूको सांस्कृतिक पहिचान नै समग्रमा नेपाल राष्ट्र हुनेछ । नेपाल संघीय गणराज्य हुनेछ । नेपाल धर्म निरपेक्ष राज्य हुनेछ । नेपालमा बोलिने सबै मातृभाषाहरू राष्ट्रभाषा हुनेछ । केन्द्र र राज्य वा राज्य र राज्यबीच सम्पर्क तथा कार्यालय प्रयोगको भाषा देवनागरी लिपीको नेपाली भाषा र अंग्रेजी भाषा हुनेछ । राज्यहरूमा सम्बन्धित जातीले बोल्ने मातृभाषा नै सरकारी कामकाजको भाषा हुनेछ । संकटकालको घोषणा गर्ने काम केन्द्रीय व्यवस्थापिकाको हुनेछ । संविधान संशोधन प्रस्ताव नैजाने र पारित गर्ने काम केन्द्रीय व्यवस्थापिकाको हुनेछ । राजनैतिक दलहरूको विधानमा कम्तीमा पनि जाति, लिङ्ग र क्षेत्रका आधारमा समावेशी र समानुपातिक प्रतिनिधित्वको व्यवस्था हुनु पर्नेछ । राजनैतिक दललाई पारदर्शी बनाउने कानूनी प्रावधान हुनुपर्नेछ । धर्म निरपेक्षाताको व्यवहारिक प्रयोग गर्दै राष्ट्रिय जनावरबाट गाई र सिदुर हटाई अन्य विकल्प खोजिनु पर्ने । नयाँ संविधानको प्रस्तावित नाम : संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको संविधान, २०६६ हुनेछ ।
१३३	नेपाल विद्रोह परिषद्, केन्द्रीय कार्यसमिति काठमाडौं (पत्र मार्फत)	<u>प्रस्तावना</u> इतिहासको वीरतापूर्ण गौरवगाथालाई स्मरण गर्दै संवैधानिक हिन्दु राजतन्त्रात्मक अधिराज्य, विधिको शासन, संसदीय प्रजातन्त्र, बहुदलीय प्रतिस्पर्धात्मक शासन व्यवस्था, स्वतन्त्र न्यायपालिका, मानव अधिकार, जनताको मौलिक अधिकार, पूर्ण ढुंग स्वतन्त्रता, धार्मिक, आर्थिक, सामाजिक अधिकारको

		प्रत्याभूति, शान्ति, समानता र सहिष्णुतालाई राष्ट्रको मौलिक स्वरूप मान्नु पर्ने । नेपाली जनतालाई विरकालपर्यन्त सामाजिक, आर्थिक एवं राजनैतिक न्याय प्राप्त हुन सकोस, भन्ने पवित्र उद्देश्यबाट प्रेरित भई नेपालको बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुसांस्कृतिक, बहुधार्मिक, प्रजातान्त्रिक मूल्य र मान्यताको रक्षा र स्वतन्त्र अधिराज्य, सार्वभौमसत्ता सम्पन्न हिन्दु सवैधानिक अधिराज्य सहितको संविधान संविधानसभाबाट जारी गरिनु पर्ने । राष्ट्र भन्नाले बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुधार्मिक, बहुसांस्कृतिक विशेषतायुक्त समान आकांक्षा एवं नेपालको राष्ट्रिय स्वतन्त्रता, अखण्डता, राष्ट्रिय हित प्रति आस्थावान रही एकताको भावसुत्रमा आबद्ध सबै नेपाली जनता समष्टिमा एक राष्ट्र हो । संविधान निर्माण जसरी भएको छ त्यसै गरी संशोधन प्रक्रियाको निर्धारण हुनु पर्दछ । अर्थात् जनमत संग्रहद्वारा माफ गर्न सकिनेछ । प्रत्येक व्यक्तिलाई आस्था अनुसार राजनैतिक दल खोल्ने, संघालन गर्ने, सहभागी हुने, अधिकार रहनेछ । राष्ट्रिय एकता, स्वाधिनता, राष्ट्रिय अखण्डता, सामाजिक सदभाव आदिमा राजनैतिक दलबाट प्रतिकूल आचरण भएमा दल प्रतिबन्धित हुनुपर्छ । राज्यको विधायिकी अंगले संविधानको बाधा अड्काउ चारे प्रस्ताव प्रस्तावित गरेमा सर्वोच्च अदालतबाट त्यसको निरुपण पश्चात राष्ट्र प्रमुखबाट बाधा अड्काउ फुकाउने व्यवस्था गरिनेछ । घरम आर्थिक विच्छेदबन्धनता, आन्तरिक उपद्रव, भयङ्कर प्राकृतिक प्रकोप जस्तो अवस्थामा अथवा बाह्य आक्रमण, युद्ध र विग्रहको स्थिति मुलुकमा विद्यमान छ भन्ने कुरामा राज्यको कार्यकारिणी निकाय विश्वस्त भएमा राष्ट्र प्रमुखले पहिलो पटक वहीमा तीन महिनासम्म संकटकाल घोषणा गर्न सक्नेछ र त्यसको अनुमोदन संसदको बहुमतबाट गरिनेछ । यसरी जारी संकटकाल तीन महिना भन्दा बढी समय जारी राख्न आवश्यक परेमा संसदको निर्णय बमोजिम हुनेछ ।
१३४	विश्व हिन्दु महासंघ, नेपाल राष्ट्रिय समिति, काठमाडौं (पत्र मार्फत)	"धर्म निरपेक्ष" शब्द भाषागत रूपले अनुपयुक्त रहेको र विदेशी नक्कल गरिएको देखिने हुँदा अब यस्तो संविधानमा "भेदभाव रहित धर्म स्वतन्त्र नेपाल राष्ट्र रहने छ" भन्ने उल्लेख हुनुपर्दछ । सबै धर्म सम्प्रदायको प्रतिनिधित्व हुने गरी एक उच्चस्तरीय सुविधा एवं अधिकार सम्पन्न राष्ट्रिय धार्मिक आयोग गठन हुनु पर्दछ । जस्तो राष्ट्रमा परिचाउने विभिन्न धार्मिक समस्याको निदान एवं निरुपण गरी राष्ट्रलाई धार्मिक समस्याबाट विशुद्ध राखिनु पर्छ । गाइँलाई राष्ट्रिय जनावरको रूपमा राखी संरक्षण गरिनुपर्छ ।
१३५	शेषकान्त आचार्य भल्लाम-३ कास्की (पत्र मार्फत)	धर्म निरपेक्ष राष्ट्र बनाउन जनमत संग्रह गर्नुपर्ने, संकालीन अधिकार राष्ट्रपतिमा हुनुपर्ने, सबै तहका निर्वाचित प्रतिनिधिको पदावधि ५ वर्षको हुनुपर्ने, जातीय आधारमा राज्य खडा गर्ने खोज्ने विचारलाई संविधानमा मान्यता दिनु नहुने ।
१३६	राजकुमार शाह, अध्यक्ष, तराई वेलफेयर सोसाइटी, नेपाल (पत्र मार्फत)	नेपालको सार्वभौमसत्ता, स्वतन्त्रता र अखण्डता निश्चित हुनुपर्छ, प्रत्येक नेपालीलाई सार्वभौमसत्ता सम्पन्न नेपालीको रूपमा स्पष्ट व्याख्या गर्नु पर्दछ, नेपालको संविधानमा संघीय लोकतान्त्रिक गणराज्यलाई प्रस्तावनामा उल्लेख गर्दा सतक र सजग भएर लेख्नु पर्छ । सबै नेपाललाई जातीय संघीय स्वरूपमा लैजान उपयुक्त छैन । "कनै पनि राष्ट्र भौगोलिक विभाजन नभईकन राजनैतिक विभाजन हो" भन्ने कुरालाई हुदबगम गरी संविधानले सम्पूर्ण राष्ट्रियतालाई समेटेको हुनु पर्दछ र सोही अनुसार राष्ट्रिय गान, राष्ट्रिय भण्डा, मेघभूषा, धर्म संस्कृति, परम्पराको निरन्तरता स्पष्ट हुनु पर्दछ ।
१३७	महादेव प्रसाद मुली विरगंज (इमेल मार्फत)	नयाँ संविधानमा नेपाललाई हिन्दु राज्य घोषणा गरियोस् ।
१३८	अच्युतानन्द पोखरेल, सचिव, अन्तर संस्थान कर्मचारी संघ नेपाल, पूर्वाञ्चल क्षेत्रीय कमिटी विराटनगर (इमेल मार्फत)	संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र बहुदलीय प्रतिस्पर्धात्मक शासन व्यवस्था, आर्थिक निर्वाचन, धर्म निरपेक्ष, सुरक्षा आदिका साथै सामन्ती संरचनाको जल्थ, सार्वभौमिकता, राष्ट्रिय एकता र अखण्डता जस्ता कुरालाई प्रस्तावना मै समावेश गर्नुपर्ने । सवैधानिक पदमा नियुक्त हुने पदाधिकारीहरूले संविधानमा उल्लेख भए अनुसार राष्ट्रिय पोशाक अनिवार्य रूपमा लगाउनु पर्ने र सम्पूर्ण सरकारी कर्मचारी र शिक्षकहरूले राष्ट्रिय पोशाक लगाएर कार्यालय जानुपर्ने व्यवस्था गर्ने । नेपालका विभिन्न जातजातीहरूका भाषालाई राष्ट्रिय भाषाका रूपमा मान्यता दिने र नेपाली भाषालाई राष्ट्रभाषाको रूपमा सरकारी काम काजको रूपमा मान्यता दिने । प्रान्तीय सरकारले स्थानीय भाषा र नेपाली भाषा दुवैलाई सरकारी कामकाजको भाषा बनाउन पाउने व्यवस्था गर्ने ।
१३९	सन्तोष पोखरेल विराटनगर-४, दुधफारम (इमेल मार्फत)	प्रस्तावनामा राख्नु पर्ने विषयहरू सामाजिक शान्ति सुरक्षा केन्द्रित राज्यमा विकेन्द्रित शासन व्यवस्था बहुभाषिक विशेषताको सम्मान गर्दै नेपाली भाषालाई मुख्य भाषाको रूपमा राखिनु पर्ने । राजनैतिक दल सम्बन्धी संसदीय निर्वाचनमा कुल खसेको मतको १०% भन्दा कम मत प्राप्त गर्नेलाई दलीय मान्यता नदिने व्यवस्था गरिनु पर्ने । राजनैतिक दललाई प्रतिबन्ध लगाउन बन्दैज गर्ने ।

१४०	दीप खनाल (इमेल मार्फत)	नयाँ संविधानमा राज्य संचालनको मुख्य मध्य नागरिकहरूको व्यक्तिगत स्वतन्त्रताको रक्षा गर्ने हुनु पर्दछ ।
१४१	सुखमान थापा, साउदी अरब (इमेल मार्फत)	समानुपातिक शासन प्रणालीले लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको जग बलियो हुनसक्छ ।
१४२	अष्ट्रेलिया नेपाल फेण्डसीप सोसाइटी, क्यानबेरा, अष्ट्रेलिया (पत्र मार्फत)	<u>प्रस्तावना</u> संविधान सार्वभौमसत्ता सम्पन्न नेपाली जनताद्वारा जारी भएको हो, संविधानले बहुदलीय लोकतन्त्र, आर्थिक निर्वाचन, मौलिक अधिकार, कानूनको शासन, स्वतन्त्र न्यायपालिका, समावेशीता र मुलुकको भौगोलिक अखण्डता जस्ता कुरालाई विकास र प्रवर्द्धन गर्नु पर्दछ । संविधानले शान्तिपूर्ण, न्यायपूर्ण, समन्वयात्मक र समृद्ध संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको लागि आधार प्रदान गर्नु पर्ने । <u>राजनैतिक दल</u> सबै राजनैतिक दलले आफ्नो आर्थिक विवरण पारदर्शी तवरले सार्वजनिक गर्नुपर्ने, नियमित रूपमा निश्चित समयको अन्तरालमा राष्ट्रिय सम्मेलन सम्पन्न गर्नुपर्ने, राष्ट्रियस्तरका सबै नेताहरूको निर्वाचन गर्नु पर्ने र अदालतले अपराधारी ठहर गरेका व्यक्तिहरूलाई सदस्यता दिन इन्कार गर्नु पर्दछ । <u>संविधान संशोधन</u> मौलिक अधिकारहरू र प्रस्तावनामा व्यक्त गरिएका सिद्धान्तहरूलाई संशोधन गर्ने तपाउने गरी व्यवस्थित गर्नु पर्दछ, संघीय इकाईका विधायिकामा रहने सदस्य संख्या र निर्वाचन क्षेत्रसँग सम्बन्धित धाराहरू जनताको २/३ मतद्वारा संशोधन हुन सक्ने, अन्य धाराहरू विधायिकाको सामान्य बहुमतबाट संशोधन हुन सक्ने । <u>संकटकालीन अवस्थाको घोषणा</u> अन्तरिम संविधानमा व्यवस्था भए बमोजिम हुने । <u>बिधि</u> अवशिष्ट अधिकार राष्ट्रपतिमा रहनेछ । राष्ट्रपतिले बस्ती अधिकारको प्रयोग मन्त्रिपरिषदको सिफारिसमा गर्नेछ । यो अधिकार अन्तर्गत जारी भएको आदेश विधायिकाबाट ६० दिन भित्र अनुमोदन हुनुपर्नेछ ।
१४३	विष्णुभक्त भुपाल शिवनगर-२ काँग्रेसवास्तु (पत्र मार्फत)	नेपाललाई ६ वटा राज्य प्रदेशमा विभाजन गर्नु पर्छ ।
१४४	जेष्ठ नागरिक समाज नेपाल, कलकी काठमाडौं (पत्र मार्फत)	जेष्ठ नागरिकको उमेरको मापदण्ड ६० वर्ष कायम गरी बृद्ध भत्ता ६० वर्षबाट नै उपलब्ध गराउने, एकल महिलालाई एकल भएको मितिबाट भत्ता उपलब्ध गराइयोस, बृद्ध र एकल महिलालाई सहज स्वास्थ्य र सहज आवागमनको लागि परिचय पत्रको व्यवस्था होस् ।
१४५	महिला, कानून र विकास मञ्च (FWLD) (पत्र मार्फत) सि.न.९२ मा पौन संलग्न	संविधानको प्रस्तावनामा महिला अधिकारको सवाल, राज्यका हरेक निकायमा महिलाको समान प्रतिनिधित्व र महिला चिन्तको विम्वेद र हिंसा अन्त्यको कुरा उल्लेख गर्नु पर्दछ, राजनैतिक दल अन्तर्गत स्थानीयस्तर देखि केन्द्रीयस्तर सम्म कमिभमा ३३% महिलाको सहभागिता अनिवार्य हुनु पर्नेछ ।
१४६	नेपाल गुरुङ (तमू) महिला संघ केन्द्रीय समिति, अनामनगर (पत्र मार्फत)	संविधान निर्माण प्रक्रियामा गुरुङ (तमू) महिलाको अनिवार्य प्रतिनिधित्व हुनुपर्ने, गुरुङ महिलाको संवैधानिक निकाय तथा नीति निर्माण तहमा ५०% प्रतिनिधित्व हुनुपर्ने ।
१४७	हातेमालो महिला बहुउद्देश्यीय सहकारी संस्था लि., महाराजगञ्ज, काठ (पत्र मार्फत)	माइक पदार्थ सेवन गरी परिवार र समाजमा विखरित फैलाउने व्यक्तिलाई कडा सजायको व्यवस्था गर्नु पर्ने, बहुविवाह सम्बन्धी कानून कडा भन्दा कडा हुनु पर्ने, संघीय शासन प्रणालीको आधार लैङ्गिक समानता हुनुपर्ने ।
१४८	बौद्धिक अपाङ्ग र अभिभावकहरूको राष्ट्रिय संघ, जमल, काठमाडौं (पत्र मार्फत)	संविधानको मौलिक हक खण्डमा "बौद्धिक अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको हक" राखियोस् र यस्ता व्यक्तिहरूका लागि जीवन उपयोगी व्यावहारिक शिक्षा, स्वास्थ्य, आवास, खाद्या तथा जीवन रक्षाको ग्यारेन्टी हुनेगरी व्यवस्था गरियोस, यस्ता व्यक्तिहरूको हक हित संरक्षणका लागि "बौद्धिक अपाङ्गता हित संरक्षण आयोग" को संवैधानिक व्यवस्था होस् ।
१४९	श्री राम जानकी मठ मन्थर जिल्ला कार्यालय सर्लाही (पत्र मार्फत)	नेपाललाई हिन्दु राज्य कायम गरियोस ।
१५०	प्रगतिशील उपयोग तत्व नेपाल, राष्ट्रिय	नेपाल अधिराज्यको सार्वभौमिकता एवं राजकीयसत्ताको घोषणा संविधानको प्रस्तावनामा रहनुपर्छ, संविधानमा क्षेत्रीय, जातीय, वर्गीय, लिङ्गीय, समावेशी तथा धर्म निरपेक्ष जस्ता शब्दहरू पूर्णतः

	सचिवालय पोखरा (पत्र मार्फत)	निर्दिष्ट गर्नु पर्दछ, प्रत्येक १० वर्षमा संविधान संशोधन हुनुपर्दछ, राष्ट्रिय संकेत तथा आमूल परिवर्तनका लागि जनमत संग्रह गर्नु पर्दछ, नयाँ संविधान घोषणा गर्नु भन्दा पहिले जनमत संग्रह गरी ९० प्रतिशत मतदान र ७५% को स्वीकृति भएपछि मात्र लागू गर्नु पर्दछ।
१४१	भवदत्त विपाठी, धर्मसीफुवा-३, लमजुङ (पत्र मार्फत)	साबभौमसत्ता जनतामा निहित, प्रतिस्पर्धात्मक बहुदलीय लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्था, नागरिक स्वतन्त्रता, मौलिक हक, मानव अधिकार, कानूनी राज्य प्रति प्रतिबद्धता संविधानमा व्यवस्था गरिनु पर्छ। राजनैतिक दल खोल्न प्रतिबन्ध लगाउने नपाउने गरी संविधानमा व्यवस्था गरिनु पर्छ, राजनैतिक दल खोल्न नागरिकहरूको १०,००० हस्ताक्षर चाहिने वर्तमान व्यवस्था संविधानमा राख्नु हुँदैन।
१४२	सनातन धर्म सेवा समिति, मोरङ बिराटनगर (पत्र मार्फत)	पशुपति विकास कोषलाई सरकारी नियन्त्रणबाट मुक्त गरी स्वतन्त्र, पारदर्शी र अधिकार सम्पन्न तुल्याइनु पर्छ।
१४३	श्री हनुमान आराधना मण्डल नेपाल केन्द्रीय कार्यालय, जनकपुरधाम (पत्र मार्फत)	नेपाल साबभौमसत्ता सम्पन्न, अक्षण्ड, धर्मसापेक्ष हिन्दु राष्ट्र रहनुपर्छ, राजसंस्था नेपालको लागि अपरिहार्य छ।
१४४	श्री हनुमान आराधना मण्डल नेपाल, काठमाडौं जि.समिति, ललितपुर जि.स., भक्तपुर जि.स., किर्तिपुर शाखा, काठमाडौं (पत्र मार्फत)	अब बन्ने संविधानमा हिन्दु राष्ट्र र सवैधानिक राजतन्त्रको बारेमा जनमत संग्रहबाट निर्णय भए बमोजिम हुनुपर्ने।
१४५	कृष्ण बहादुर चौधरी, श्रीपुर-९, कैलाली	बालबालिकालाई बालश्रमबाट मुक्त गरी अनिवार्य निशुल्क शिक्षा तथा छात्रवृत्तिको व्यवस्था गरियोस्, छुट्टै बालमन्त्रालयको स्थापना गरियोस्, सरकारी र निजी क्षेत्रबाट संचालित विद्यालयमा समान शैक्षिक पाठ्यक्रमको व्यवस्था गरियोस्।
१४६	मनिराम चौधरी, दुर्गातन्त्री उच्च मा.वि. अत्तरीया, कैलाली	राज्यले सबै जातजाती उपर समान व्यवहार र अवसर प्रदान गर्नुपर्छ, अब बन्ने संविधान केन्द्रमुखी नभएर जनमुखी हुनु पर्छ।
१४७	कृष्ण खड्का, कक्षा ७ मा अध्ययनरत विद्यार्थी, राय सुभाष संकलन टोली नं. ३६ संयोजक मार्फत प्राप्त।	राज्यले उच्च मा.वि सम्म निशुल्क शिक्षाको व्यवस्था गर्नु पर्छ।
१४८	यशराज जोशी, पतजली योग समिति, महाकाली अञ्चल प्रमुख	स्वस्थ, सम्पन्न र शान्त नेपाल निर्माण गर्ने हो भने योग तथा आयुर्वेदलाई राष्ट्रिय चिकित्सा पद्धतिको रूपमा सवैधानिक व्यवस्था हुनुपर्दछ।
१४९	देवीनाथ योगी, का.बा. सभापति, श्री गोरखनाथ सेवा संघ गाखा देलेख	नयाँ संविधानमा नाथ योगीहरूको पृथक पहिचान र अस्तित्व स्पष्ट गरी योगीहरूलाई समानुपातिक र समावेशी आधारमा सुविधा र अधिकारहरू प्राप्त हुने उल्लेख हुनु पर्दछ।
१५०	नेपाल हिन्दु समाज	अब बन्ने संविधानमा नेपाललाई "हिन्दु राष्ट्र" उल्लेख गरी बहुसंस्कृत हिन्दुहरूको सम्मान गरियोस्, गौ हत्या माथि प्रतिबन्ध लगाइयोस्।
१५१	लाज बहादुर ऐर, डडेल्धुरा	प्रेस स्वतन्त्रता, मानव अधिकारको ग्यारेन्टी हुनु पर्दछ।
१५२	डडेल्धुरा जिल्लामा रहेका हलिया तथा दलित संघ संस्थाहरू (राय सुभाष संकलन टोली नं. ३६ का संयोजक मार्फत प्राप्त।	कान्तिकारी भूमिसुधार मार्फत सबै हलिया तथा दलितहरूको जमिनमाथिको स्वामित्वको ग्यारेन्टी हुने गरी सुरक्षित आवास र उर्बरपृथुक जमिन खाने जमिन उपलब्ध गराउने सवैधानिक व्यवस्था हुनु पर्ने, रोजगारीलाई मौलिक हकको रूपमा लागू गरी हलिया तथा दलितहरूको रोजगारीको सम्पूर्ण व्यवस्था राज्यले गर्नु पर्ने सवैधानिक व्यवस्था हुनुपर्ने, राजनैतिक पार्टीका सबै तह र तहमा समानुपातिक प्रतिनिधित्व र सहभागिता अनिवार्य रूपमा हुनु पर्ने, दलित आयोगलाई अधिकार सम्पन्न सवैधानिक बनाई राष्ट्रिय दलित आयोग, राष्ट्रिय महिला आयोग र राष्ट्रिय जनजाति आयोग पदेन सदस्य रहने गरी राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग पुन संरचना हुनुपर्ने। दण्डविनताको अन्त्य गरी छुवाछुतलाई गम्भीर मानविय अपराधका रूपमा परिभाषित गरी यसका अपराधीलाई कडा कानूनी कारवाहीको व्यवस्था होस्। पार्टीका सबै तहमा तथा सरकारी कर्मचारीका लागि जाति छुवाछुत तथा भेदभाव सम्बन्धी आचार

		महिलाको निर्माण गरी लागू गरियोस । इलित समुदायको प्रतिनिधित्व गराउन इलितहरूको छुट्टै Saperate Electral System हुनु पर्ने ।
१६३	नेपाल अपाङ्ग संघ जिल्ला शाखा कैलाली (राय सुभाष संकलन टोली नं. ३६ का संयोजक मार्फत प्राप्त)	साल किसिमका अपाङ्गहरू मध्ये प्रत्येक समूहबाट २ प्रतिशतका दरले १४ प्रतिशत अनिवार्य रूपमा सबै राजनैतिक क्षेत्रमा समावेश गराउनु पर्ने । अपाङ्गहरूको हकहित सुरक्षाका लागि संघ संस्था र राजनैतिक दल खोल्न पाउने । निर्वाचनमा उम्मेदवार हुनका लागि अपाङ्गताको प्रकृतिलाई आधार बनाउन नपाइने । अपाङ्गताको कारण देखाई कुनै पनि राजनैतिक नियुक्तिबाट बाञ्चित गर्ने नपाइने अपाङ्ग सम्बन्धी मुद्दा माभिलताहरू हेर्ने गरी अपाङ्ग आयोगको स्थापना हुनुपर्ने शैक्षिक रोजगारमा अपाङ्ग व्यक्तिका लागि १५ प्रतिशत आरक्षण कोटा व्यवस्था हुनुपर्ने बिद्यालयको शिक्षक दरबन्दीमा कमिमा ५ प्रतिशत अपाङ्ग शिक्षक दरबन्दी हुनुपर्ने ।
१६४	गा.बि.स.सचिब हकहित संरक्षण केन्द्र नेपाल जिल्ला कार्य समिति कैलाली (राय सुभाष संकलन टोली नं. ३६ का संयोजक मार्फत प्राप्त)	गा.बि.स.सचिबहरूका मागहरू आन्दोलन मागहरू, आन्दोलन कार्यक्रमहरू र पेशागत हकहितसंग सम्बन्धीत विषयहरू भएको हुदा बुदाहरू टिपोट गर्ने आवश्यक नदेखिएको ।
१६५	सेती महाकाली सुकुम्बासी मूल समिति (राय सुभाष संकलन टोली नं. ३६ का संयोजक मार्फत प्राप्त)	सबिधान लेखन प्रक्रियामा सुकुम्बासीका सबाल गास, बास, कपास, शिक्षा स्वास्थ्य रोजगार समावेश गरियोस सुकुम्बासीका बालबालिकालाई नि.शुल्क शिक्षा र स्वास्थ्यको ग्यारेन्टी गरियोस राज्यका हरेक क्षेत्रमा सुकुम्बासीको सहभागिता गराइयोस ।
१६६	नेपाल उराँव आदिवासी जनजाति उत्थान प्रतिष्ठान इलरुवा सुनसरी	उराँव/कुहुँवा जनजातिलाई राज्यका हरेक अङ्गमा पूर्ण समानुपातिक प्रतिनिधित्व गरिनुपर्दछ । सघीय राज्य निर्माण हुदा उराँव/कुहुँवाजनजातिको पहिचान हुने गरि कुहुँव राज्य पनि हुनुपर्छ उराँव कुहुँव जनजातिलाई नि.शुल्क शिक्षा, स्वास्थ्य पाउने व्यवस्था गरिनुपर्छ ।
१६७	नेपाल धार एशोसिएसन रामशाह पथ काठमाण्डौ	११औँ अखिल नेपाल कानून व्यवसायी राष्ट्रिय सम्मेलनबाट जारी गरिएको काठमाण्डौ घोषणा पत्र २०६२मा उल्लेखित बुदाहरू सघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र, बहुलवादमा आधारित पूर्ण प्रतिस्पर्धात्मक शासन व्यवस्था जनतामा निहित राजकीय र साबंभौमसत्ता विधिको शासन संवैधानिक सर्वोच्चता, बर्तनग मताधिकार तथा आवधिक निर्वाचन, आर्थिक, सामाजिक तथा सास्कृतिक अधिकार सहितको मौलिक मानव अधिकारको पूर्ण प्रत्याभूति स्वतन्त्र सक्षम र उत्तरदायि न्यायपालिका पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता, समावेशी लोकतन्त्र, सिमान्तकृत वर्ग समुदाय पिछडिएको क्षेत्र, महिला र अन्यसंख्यक समुहहरूको प्रतिनिधित्व सहितको अधिकार सम्पन्न शासकिय ढाँचामा आधारित अखण्ड अविभाज्य र राष्ट्रिय एकतालाई सुदृढ गर्ने सबिधान निर्माण हुनुपर्दछ ।
१६८	मैथिल ब्राह्मण सभा, कमलपोखरी, काठमाण्डौ (पत्रमार्फत)	राष्ट्र :- नेपाल राष्ट्रहरूको राष्ट्र अथवा बहुराष्ट्र हो जहाँ मूलरूपमा दुई राष्ट्रका मानिस बस्दछन् मधेशी र पहाडी मैथली भाषा संघको सरकारी कामकाजको भाषा हुनुपर्ने । गाइको विशेष संरक्षण र गौपालन प्रवर्धन हुनुपर्ने । मैथिल ब्राह्मण अन्यसंख्यक र आर्थिक रूपले पिछडिएको समुदाय भएकाले राजनैतिक र आर्थिक आरक्षण आवश्यक छ ।
१६९	नेपाल हिन्दी साहित्य परिषद केन्द्रीय कार्यालय वीरगंज (पत्रमार्फत)	हिन्दी लगायत नेपालमा बोलिने र बुझिने सबै भाषा र बोलीहरूलाई भावी सबिधानमा यथोचित सम्मान र स्थान प्राप्त हुनुपर्छ ।
१७०	लोकतन्त्र तथा समावेशीकरण परियोजना	सबिधानको नाम सघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको सबिधान २०६५ हुनुपर्दछ । आवश्यक परेको खण्डमा सबिधान शोधन गरिनु पर्दछ । सबिधान शोधन प्रक्रियामा सबै शान्तहरूको सहभागिता र शान्तीय सरकारको दृष्टिलाई मतले पास गर्नु पर्दछ ।

१७१	नेपाल अपाङ्ग मानव अधिकार केन्द्र काठमाण्डौ (पत्र मार्फत)	अपाङ्गहरूले पनि सपाङ्ग सरह सम्मानपूर्वक बाच्न पाउनु पर्छ । अपाङ्गहरूलाई आरक्षणको व्यवस्था गरिनुपर्दछ । उच्च शिक्षा सम्म निशुल्क पढ्न पाउनु पर्छ । अपाङ्गताहरूको हक अधिकार प्रस्तावनामा उल्लेख गरि कार्यान्वयन गरिनु पर्छ । सबै अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई सामाजिक सुरक्षाको ग्यारेन्टी गर्ने राज्यले जीवन धान्ने गरी अपाङ्गता भत्ता दिनु पर्छ ।
१७२	श्री ५ धीरेन्द्र स्मृति प्रतिष्ठान, केन्द्रिय कार्यालय, गोठटार-२ (पत्र मार्फत)	संसदमा सभासदहरूले अनिवार्य राष्ट्रिय पोशाक लगाउनु पर्छ । नेपालको माटो सुहाउको संविधान बनाउनु पर्ने । हिन्दु राज्य निर्धारण गरियोस, कुनैपनि जाति, समुदायको धर्ममा हस्तक्षेप नहोस । पन:राजसंस्थाको व्यवस्था होस ।
१७३	बनौरा इंदगाह कमिटी, राजबिराज-२, सप्तरी (पत्र मार्फत)	भावी संविधानमा मुस्लिम जाति उल्लेख हुनुपर्ने । मुस्लिम नारीलाई इस्लामी कानूनको हक पाउनु पर्ने । सरकारी गैरसरकारी हरेक क्षेत्रमा मुस्लिमलाई जनसंख्याको आधारमा समावेशी गर्नु पर्छ । महरसाको बोर्ड गठन हुनुपर्ने । जातिको आधारमा राज्यलाई नटुकाउने । मुस्लिम लाई अध्ययनको लागि सरकारी कोटा छुट्याउनु पर्ने ।
१७४	जातीय समता समाज केन्द्रीय कार्यालय, दिल्लीबजार (पत्र मार्फत)	प्रस्तावनामा निम्न लिखित विषय समावेश गरिनुपर्ने । "जातीय विभेदरहित छुवाछुत मुक्त राष्ट्र" भनेर उल्लेख गरिनु पर्छ । देशमा विद्यमान सामन्ती आर्थिक, सामाजिक व्यवस्थामा आमूल परिवर्तन र रुपान्तरण गरेर प्रगतिशील, जनकल्याणकारी र समतामूलक आर्थिक, सामाजिक र राजनैतिक व्यवस्था निर्माण गरिने कुरा उल्लेख गरिनु पर्छ । बिगत लामो समय देखि सामन्ती केन्द्रीकृत एकात्मक शासन अन्तर्गत शोषण, दमन तथा उत्पीडनमा परी पछाडी परिएका जातजातीको वृहत स्वतन्त्रता र अधिकारका निम्ति दलितहरूको बहुसंख्या भएका जिल्ला वा गाउँहरूमा अघाधिकार सहितको जातीय स्वशासन दिइने कुरा उल्लेख गरिनु पर्छ । संघीय राज्यमा दलितहरूको एकता र सदभाव टुकिने, दलितहरूको जातीय हित कुपिडत हुने हुदा देशमा प्रजातान्त्रिक विकेन्द्रीयता तथा स्थानीय स्वायत्त शासन सहितको एकात्मक शासन प्रणाली अपनाइने कुरा उल्लेख गरिनु पर्छ । सबै धर्मावलम्बीहरू आफ्नो आस्था बमोजिमको धर्म मान्नका लागि स्वतन्त्र हुने र राज्यले कुनै पनि धर्मको संरक्षण नगर्ने गरी धर्म निरपेक्ष राज्य उल्लेख गरिनु पर्छ । दलित जातीको परिभाषा सहित तराई, पहाड र हिमाली भेगमा बस्ने सबै जाती अन्तर्गतका दलितहरूलाई सुचिकृत गरिनु पर्छ । भविष्यमा कुनै कारणले कुनै समुदायले आफूलाई दलित समुदायको रुपमा प्रमाणित गरी आएमा उनिहरूका लागि पनि ढोका खुल्नै राखिनु पर्छ । दलित समुदायलाई सरकारका सबै निकायमा जनसंख्याको आधारमा आरक्षण कोटाको व्यवस्था गरिने कुरा उल्लेख गरिनु पर्छ । राष्ट्रिय दलित आयोगलाई अधिकार सम्पन्न संवैधानिक निकाय बनाइनु पर्छ ।
१७५	जनआन्दोलन २०६२/६३ का पिडित घाइते तथा शहिद परिवारको लफ्फाट प्रस्तुतकर्ता सुदर्शन के.सी. (पत्र मार्फत)	नयाँ बन्ने संविधानको प्रस्तावना खण्डमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को प्रस्तावनालाई समेट्दै "जनआन्दोलन २०६२/०६३ र सो आन्दोलनका क्रममा सहादत प्राप्त गर्ने शहिदको सपना र घाइते घोडाहरूको त्याग र भावनाको उच्च सम्मान गर्दै" भन्ने वाक्यांश राखियोस । नेपाल राष्ट्र - राज्यको परिभाषामा नेपालको अन्तरिम संविधान ०६३ को प्रावधान सहित "यो संविधान घोषणा हुँदाका बखत कायम रहेको राज्यको भूगोल कुनै पनि अवस्थामा अक्षण्डित रहनेछ ।" कुनै पनि अवस्थामा आत्मनिर्णय स्वशासन स्वायत्तताको अधिकार प्रदान गरिएको स्थितिमा पनि "नेपाल राष्ट्रलाई विखण्डन गरी अर्को राष्ट्रको घोषणा गर्न पाइने छैन सो भए गरेमा राष्ट्र दोहोको अभियोगमा राष्ट्रिय शत्रु घोषणा गरी सर्वश्व सहित आजन्म कारावास वा देश निकाला गरिने छ" भन्ने वाक्यांश राखियोस् । राष्ट्रिय बहसको विषय बन्ने कुनै पनि आम सरोकारको महत्वपूर्ण मुद्दामा राष्ट्रिय जनमत संग्रह गरी त्यस्तो विषयको निर्णय लिइने संवैधानिक व्यवस्था हुनु पर्नेछ ।
१७६	नेपाल मुस्लिम पत्रकार संघ	नयाँ बन्ने संविधानमा नेपालमा बसोबास गर्ने इस्लाम धर्मावलम्बी मुस्लिमहरूको स्पष्ट परिचय र पहिचान उल्लेख गरिनु पर्छ । उनिहरूको स्तन्त्र पहिचानमा बाधा पुऱ्याउने वा ओभरलमा पार्ने विद्यमान संवैधानिक र कानुनी व्यवस्थालाई आवश्यक प्रकृया पुरा गरी सशोधन गर्नुपर्छ । शक्तिशालि संवैधानिक राष्ट्रिय मुस्लिम आयोग स्थापना गरिनु पर्छ । मुस्लिम समुदायलाई संघीय सरकारका केन्द्रीय र प्रांतीय राज्यहरूमा विशेष आरक्षण गरिनु पर्छ ।
१७७	मोहिन कन्या मस्टिपल कलेज, भिमसेन गोला काठमाण्डौ	उक्त कलेजले संविधान निर्माणमा महिला सहभागिता विषयमा गोष्ठी आयोजना गरी सो का निष्कर्षहरूलाई सुभाबको रुपमा प्रस्तुत गरिएको जसमा आरती चटौत र डा. गोविन्द बहादुर थापाका २ वटा कार्यपत्र समेत संलग्न रहेका छन् । उक्त गोष्ठीको निष्कर्षमा हरेक क्षेत्रमा ५० प्रतिशत आरक्षण सहितका भावी संविधानले महिलाका सवालमा सम्बोधन गर्नुपर्ने विषयहरूलाई

		समेटीको देखिन्छ। यस समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयमा सुझाव नरहेको
१७८	वासिङ्टन नेपाल फोरम वासिङ्टन डि.सी. अमेरिका	प्रस्तावना संघीय सरकारका तीन वटा अंग कार्यपालिका, व्यवस्थापिका र न्यायपालिकाको शक्ति विभाजन गरिने कुरा प्रस्तावनामा प्रष्टसँग लेख्नु पर्ने संविधान संशोधन संविधान संशोधनको विधेयक संघीय राज्यहरूको विधायिका कमिमा पनि ६० प्रतिशत बहुमतबाट अनुमोदन हुनुपर्ने
१७९	संयुक्त अरब इमिरेटसमा कार्यरत नेपाली नागरिक नवीन थापा सहित ६६ जना	संयुक्त अरब इमिरेटस स्थित नेपाली राजदुतावास मार्फत त्यहाँ कार्यरत ६६ जना नेपाली नागरिकहरूको सुझाव यस समितिको नाममा प्राप्त भए पनि यस समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयहरूमा आधारित सुझाव नभएको
१८०	बि.एच.काकी, ओखलढुंगा जिल्ला मामसा गा.बि.स. वडा नं. १	सुझावकर्ताको सुझावका विषयहरू भण्डार नियन्त्रण, मौलिक अधिकार कर्मचारीतन्त्र विकास निर्माण जस्ता विषयहरूमा बड्डी केन्द्रित देखिएको यस समितिका कार्यक्षेत्र भित्रका विषयहरू नसमेटीएको।
१८१	प्रकाश काकी, दुवाकोट २ भक्तपुर	प्राप्त सुझाव राज्यको शासकिय स्वरूप, राष्ट्रिय हितको संरक्षण समितिका विषयमा केन्द्रीत रहेको।
१८२	होमराज बिष्ट धितवन	संविधान सरल स्पष्ट सबैले बुझ्ने हुनुपर्छ दोहोरो अर्थ लाग्ने र अस्पष्ट हुनु हुँदैन संविधानले सबै तह र तप्पका वर्ग लिइ भाषा समुदायलाई समेट्न सक्नुपर्छ मन्त्रीहरूमा विषयगत दक्षता हुनुपर्छ संसद मन्त्रीहरूलाई जनताले फिर्ता बोलाउन सक्ने व्यवस्था हुनुपर्छ
१८३	खस क्षेत्री संयुक्त राष्ट्रिय मोर्चा र सामाजिक जनतान्त्रिक समाज द्वारा प्रस्तुत भावी संविधान २०६७ मार्फत	प्रस्तावना प्रस्तावनामा "नेपाली जनता राजनैतिक हैसियतमा निर्णायक, आर्थिक हैसियतमा सम्पन्न, सामाजिक हैसियतमा सम्मानित, सांस्कृतिक हैसियतमा लोकप्रिय बन्न पाउने अधिकारलाई सुनिश्चित गर्दै प्रतिस्पर्धात्मक लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्था, जनसर्वोच्चता, मानव अधिकार, प्रेम तथा नागरिक स्वतन्त्रता, शक्ति सन्तुलन, बालिग मताधिकार, आर्वाधिक निर्वाचन, मौलिक अधिकार, स्वतन्त्र एवं सक्षम न्यायपालिका तथा कानुनी राज्यको अवधारणा लगायत राज्यको सम्पूर्ण शक्तिको श्रोत नेपाली जनता मात्र हुन भन्ने मान्यतालाई आत्मसात गर्दै हामी सार्वभौमसत्ता सम्पन्न नेपाली जनता स्वयंमले यो नेपालको संविधान २०६७ जारी भएको घोषणा गर्दछौं" जस्ता शब्दहरू उल्लेख भएको। प्रारम्भिक संविधान मूल कानून हो, संविधानलाई जनमत संग्रह मार्फत ५९ प्रतिशत बालिग मताधिकारबाट अनुमोदन भए पछि लागू हुनेछ। नेपालको सार्वभौमसत्ता र राजकीय सत्ता नेपाली जनतामा निहित रहने। नेपाल एक स्वतन्त्र अधिराज्य, सार्वभौमसत्ता सम्पन्न सामाजिक लोकतान्त्रिक गणराज्य हो। हालका ५ विकास क्षेत्रलाई ५ स्वायत्त क्षेत्रमा परिवर्तनगरी आफ्नो लागि आफै निर्णय गर्न पाउने जनताको सार्वभौम अधिकार सुनिश्चित गरी आ-आफ्नै कार्यपालिका, व्यवस्थापिका, न्यायपालिका सहितको अधिकार बाँडफाँडको व्यवस्थागरी केन्द्रीय, क्षेत्रीय, जिल्ला र स्थानीय गरी ४ तहका सरकारहरू संचालनमा ल्याउने। नेपालमा बोलिने सबै मातृभाषा राष्ट्र भाषा देवनागरीक निषीमा नेपाली भाषा सरकारी कामकाजको भाषा र नेपालीको सम्पर्क भाषा हुनेछ। हाल कायम रहेको राष्ट्रिय झण्डा नै रहने छ। नेपालको भूमि, साधनश्रोत सार्वभौमसत्ता, राजकीय सत्ता, नागरिकता, भाषा, संस्कृति, भेषभुषा धरोहर, मुख्य मान्यता, गौरवगाथा, आन, मान, शान, आवि उपभोग र उपयोग गर्ने जनता नेपालको राष्ट्रियता हो। प्रत्येक नेपालीको भावना, चाहना र स्वाभिमानको कवरगदै नागरिकको इज्जत मान सम्मान र प्रतिष्ठा उनी राख्दै नागरिक नागरिक बीचको एकता, सदुभाब सहयोग र सहकार्य बढि गर्दै नेपाली राष्ट्रियताको संरक्षण र सम्बर्द्धन गरिने छ। राष्ट्रियतामा आँच आउन नदिनु प्रत्येक नेपालीको कर्तव्य हुनेछ। नेपाली सीमा भित्रि नदिनु नेपाली क्षेत्रफलमा कमी आउन नदिनु नेपाली भूमि अतिक्रमण, खण्डित तथा विखण्डित हुनबाट जोगाउनु, राष्ट्रिय अखण्डताको रक्षा गर्नु मानिनेछ र नेपालको अखण्डताको रक्षा गर्नु प्रत्येक नेपालीको कर्तव्य हुनेछ। नेपालमा लगाइने पोशाकहरू सबै राष्ट्रिय पोशाक हुन तापनि नेपालीको सांस्कृतिक पहिचान बनिस्केको टोपी, सुरुवाल र कोटलाई साझा राष्ट्रिय पोशाक मानिनेछ र राष्ट्रिय समारोहमा धारण गरिनेछ।

		राष्ट्रिय गान र निसान छाप नेपाली जनताले निर्धारण गरे धर्मोन्मत्त हुनेछ । नेपालको राष्ट्रिय फूल लालीगुराँस, राष्ट्रिय रंग सिन्धु, राष्ट्रिय जनावर गाई र राष्ट्रिय पक्षी डाँफे राष्ट्रिय पहिचान मानिनेछ र यिनीहरूको संरक्षण गर्नु प्रत्येक नागरिकको कर्तव्य मानिनेछ । <u>संकटकालीन अवस्था</u> नेपाल राज्यको सार्वभौमसत्ता अखण्डता वा कुनै भागको सुरक्षामा युद्ध बाह्य आक्रमण सशस्त्र विद्रोह वा चरम आर्थिक विश्वस्तताको कारणले गम्भिर संकट उत्पन्न भएमा नेपाल सरकार राज्य परिषदको सिफारिसमा राष्ट्रपतिले नेपाल राज्यभर वा कुनै खास क्षेत्रमा निश्चित समयको लागि लागू हुने गरी संकटकालिन अवस्थाको घोषणा गर्न वा आदेश जारी गर्न सक्नेछ । संकटकालमा सुरक्षाको दृष्टिले असहज हुने मौलिक हक बाहेक उपचारको हक र बन्दीप्रत्यक्षीकरणको उपचार प्राप्त गर्ने हक निलम्बन गरिने छैन ।										
१८४	राष्ट्रिय भूमि अधिकार मन्त्र, नेपाल	यस मन्त्रका मागहरू नेपालको भूमिसुधारसँग केन्द्रित रहेको । यस समितिको कार्यक्षेत्रसँग सम्बन्धित सुझाव नरहेको ।										
१८५	बौद्धिक स्रोत परिचायन केन्द्र, नेपाल	<u>नाम</u> : संघीय लोकतान्त्रिक संसदीय गणतन्त्र नेपालको संविधान, २०६६ <u>प्रस्तावना</u> : नेपाल राष्ट्र र राष्ट्रियताको स्वभिमानी गौरव गाभालाई निरन्तरता दिने प्रतिबद्धता सहितको गहनतम जिम्मेवारी लिएका हामी संविधान सभासदहरू नेपाली जनताको संवैधानिक प्रतिनिधिको हैसियतले नेपाली जनताको गरिबी, बाँस, कृषि, शिक्षा, स्वास्थ्य तथा प्राकृतिक स्रोत सम्पदा तथा पर्यावरणको सदुपयोग र संरक्षण, शान्ति सुरक्षाको सुनिश्चित गर्नका लागि नेपालको संघीय गणतन्त्रको संविधान नेपालको संविधान २०६६ तयार पारि नेपाल राष्ट्रको मूल कानून यो संविधान जारी गरेका छौ । <u>पहिलो भाग</u> : संविधान नेपालको मूल कानून हो । यो संविधानको पालना गर्नु प्रत्येक नेपालीको कर्तव्य हुनेछ । राष्ट्र : राष्ट्रको आधार जनता हुन् । जनसूँके धर्म, वर्ग, जात वा जातिका भएपनि समान आकांक्षा र नेपालको राष्ट्रिय स्वतन्त्रता र अखण्डता प्रति आस्थावान रही एकताको सूत्रमा आवद्ध हिमाल, पहाड, तराईका सबै नेपाली जनता समष्टिगत रूपमा एक राष्ट्र हो । नेपालको सार्वभौमसत्ता नेपाली जनतामा निहित रहने छ । राज्य : नेपाल एक बहुजाति, बहुभाषिक, स्वतन्त्र, अविभाज्य, सार्वभौमसत्ता सम्पन्न बहुलवादी संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र हुनेछ । राष्ट्रिय ऋण्डा र राष्ट्रिय गान हाल प्रचलित कायम रहने छ । नेपाली भाषा राष्ट्र भाषा र सम्पर्क भाषा हुने र मातृभाषाका रूपमा बोल्ने सबै भाषा राष्ट्रिय भाषा हुनेछन् । <u>राजनीतिक दल सम्बन्धी</u> : राजनीतिक संगठन खोल्ने अधिकारबाट बाँज्रित गरिने छैन । <u>संविधान संशोधन</u> : सम्पूर्ण संसद सदस्य संख्याको दुई तिहाई सदस्यले प्रस्ताव पारित गरेमा संविधान संशोधन गर्न सकिनेछ । <u>संकटकाल</u> : नेपाल राष्ट्रको सार्वभौमसत्ता, अखण्डता, राष्ट्रियता कुनै भागको सुरक्षा युद्ध सशस्त्र विद्रोह बाह्य आक्रमण वा चरम आर्थिक विश्वस्तताको कारणले गम्भिर संकट उत्पन्न भएमा मन्त्री परिषदको सिफारिसमा राष्ट्रपतिले नेपाल राज्यभर वा कुनै खास क्षेत्रमा लागू हुने गरी संकटकालिन अवस्थाको घोषणा गर्न सकिने छ । सो को तीन महिना भित्र संसदको बैठकबाट अनुमोदन गराउनु पर्नेछ । <u>बाधा अडकाउ फुकाउने</u> : संविधान कार्यान्वयन गर्न कुनै बाधा अडकाउ परेमा त्यस्तो बाधा अडकाउ फुकाउने मान्यपरिषदको सिफारिसमा राष्ट्रपतिले आदेश जारी गर्नेछ र त्यस्तो आदेश संसदबाट अनुमोदन गरिनु पर्नेछ । सो कुरा दुई तिहाई मतबाट पारित हुनु पर्छ । <u>विधि</u> : <u>संवैधानिक परिषद</u> <table><tr><td>प्रधानमन्त्री</td><td>अध्यक्ष</td></tr><tr><td>प्रधानन्यायाधीश</td><td>सदस्य</td></tr><tr><td>सभामुख प्रतिनिधिसभा</td><td>सदस्य</td></tr><tr><td>उपाध्यक्ष राष्ट्रियसभा</td><td>सदस्य</td></tr><tr><td>प्रतिनिधि सभामा प्रमुख विपक्षी दलको नेता</td><td>सदस्य</td></tr></table> उक्त अवधारणामा नेपाल समता पार्टीको पूर्व सहमति रहेको कुरा नेपाल समता पार्टीका अध्यक्ष पासङ्ग गीपमोले प्रमाणित गर्नु भएको छ ।	प्रधानमन्त्री	अध्यक्ष	प्रधानन्यायाधीश	सदस्य	सभामुख प्रतिनिधिसभा	सदस्य	उपाध्यक्ष राष्ट्रियसभा	सदस्य	प्रतिनिधि सभामा प्रमुख विपक्षी दलको नेता	सदस्य
प्रधानमन्त्री	अध्यक्ष											
प्रधानन्यायाधीश	सदस्य											
सभामुख प्रतिनिधिसभा	सदस्य											
उपाध्यक्ष राष्ट्रियसभा	सदस्य											
प्रतिनिधि सभामा प्रमुख विपक्षी दलको नेता	सदस्य											

१८६	राष्ट्रिय दलित आयोग	<u>प्रस्तावना :</u> नेपालको सार्वभौमसत्ता, राजकीयसत्ता र राज्यशक्तिको श्रोत नेपाली जनता नै हुन भन्ने तथ्यलाई स्वीकार गर्दै, नेपाल एक बहुजातीय, बहुसांस्कृतिक, बहुभाषिक विशेषतायुक्त राष्ट्र भएको स्वीकार गर्दै, दलित समुदायलाई इतिहासकाल देखि राज्यद्वारा नै समग्र क्षेत्रमा पछाडि पारी जातीय विभेद तथा छुवाछुत जन्म व्यवहार गरिदै आएकोमा परचात गर्दै, समानता, सामाजिक न्याय र मानवीय मर्यादायुक्त, धर्म निरपेक्ष पूर्ण समावेशी र जातिय भेदभाव तथा छुवाछुत रहित राष्ट्रको निर्माण गर्ने प्रतिवद्धता ज्ञातेर गर्दै <u>प्रारम्भिक :</u> नेपालको सार्वभौमसत्ता, राजकीयसत्ता र राज्यशक्तिको श्रोत नेपाली जनतामा निहित रहनेछ । राष्ट्र : नेपाल बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुधार्मिक, बहुसांस्कृतिक, धर्मनिरपेक्ष पूर्ण समावेशी, भेदभाव तथा छुवाछुत रहित, समान आकांक्षा र नेपालको राष्ट्रिय स्वतन्त्रता, अखण्डता, राष्ट्रिय हित तथा समृद्धि प्रति आस्थावान रही एकताको मुचमा आबद्ध सबै नेपाली जनता समीपट रुपमा राष्ट्र हो । नेपाल राज्य : नेपाल एक स्वतन्त्र, अविभाज्य, सार्वभौमसत्ता सम्पन्न धर्मनिरपेक्ष पूर्णसमानुपातिक समावेशी जातीय विभेद तथा छुवाछुत मुक्त संघीय लोकतान्त्रिक गणराज्य हो । <u>राजनीतिक दल :</u> राजनीतिक दलका सबै तहका कार्यकारीणी समितिमा दलित तथा जातीय अल्पसंख्यक समुदायबाट समुचित प्रतिनिधित्वको व्यवस्था हुनुपर्दछ । दलको विधानमा दलको सदस्यहरूलाई अनुशासित तुल्याउने प्रभावकारी व्यवस्था गरिएको हुनुपर्दछ । कुनै राजनैतिक दलको सदस्यता प्राप्त गर्न केवल धर्म, जात, जाति, भाषा, वा लिङ्गको आधारमा नेपाली नागरिक उपर भेदभावपूर्ण बन्देज लगाइएको वा कुनै राजनैतिक संगठन वा दलको नाम, उद्देश्य, चिन्ह, वा ऋण्डा मनुको धार्मिक वा साम्प्रदायिक एकतालाई क्षलन पार्ने वा मनुकलाई विखण्डित गर्ने प्रकृतिको वा त्यस्तो दलको विधान वा नियमावलीमा निर्देशित वा एक दलिय व्यवस्थाको सम्बोधन र सरक्षण गर्ने उद्देश्य रहेछ भने निर्वाचन आयोगले त्यस्तो संगठन वा दललाई दर्ता गर्ने छैन । राजनैतिक दलहरूबाट सबै तहका निर्वाचनहरूमा दलितलाई अनिवार्य रुपमा समानुपातिक उम्मेदवारी र प्रतिनिधित्वको व्यवस्था गर्नु पर्छ । दलको विधानमा जातीय भेदभाव तथा छुवाछुतलाई राज्य र मानवता विरुद्धको जघन्य सामाजिक अपराध स्वीकार गरी त्यस्तो व्यवहार गर्ने नेता कार्यकर्तालाई कारवाही गर्ने व्यवस्था नभएका राजनैतिक दललाई दर्ता गरिने छैन । <u>विविध :</u> संवैधानिक परिषदमा दलित तथा जातीय अल्पसंख्यक समुदायबाट अनिवार्य रुपमा समावेश गरिनेछ । राज्यले राजदुत र विशेष प्रतिनिधि नियुक्तिमा दलित समुदायको समानुपातिक प्रतिनिधित्व हुनेछ । <u>परिभाषा :</u> दलित समुदाय भन्नाले परम्परागत रुपमा जातीय विभेद र छुवाछुतजन्म भेदभाव भोर्दै आएका सामाजिक, आर्थिक, शैक्षिक, राजनीतिक, प्रशासनिक र सांस्कृतिक क्षेत्रमा यहिस्कृत बन्धिस्तकृत र अति सिमान्तकृत कलाकार, सिस्त्री घोरखी श्रमिक समुदायलाई जनाउनेछ ।
१८७	बाहिड किरात मुलखिम र वृहत किरात स्वायत्त प्राप्ती संघर्ष समिति को संयुक्त सुझाव	नेपाल बहुभाषिक बहुसांस्कृतिक बहुजातीय, स्वतन्त्र, अविभाज्य, सार्वभौमसत्ता सम्पन्न, धर्म निरपेक्ष, पूर्ण समावेशी, लोकतान्त्रिक संघीय राज्य प्रणाली एवम् समानुपातिक सहमतिको आधारमा राज्य संचालन हुने । नेपालमा बोलिने सबै मातृभाषाहरू राष्ट्रभाषाको रुपमा राज्यको कामकाजी भाषा विभाषिक नीति अवलम्बन स्थानीय मातृभाषा नेपाली, अंग्रेजी राष्ट्रिय ऋण्डा र किरात संघीय राज्यको महत्व भाल्कीने ऋण्डा छुई रहनेछ । राष्ट्रिय गान हालकै कायम रहनेछ । राष्ट्रिय जनवार कस्तुरी हुनेछ ।
१८८ र १८९	राष्ट्रिय महिला आयोगको तर्फबाट	<u>प्रस्तावना :</u> अन्तरिम संविधानको प्रस्तावनामा उल्लेखित व्यवस्थालाई यथावत राख्दै निम्न कुरा थप गर्ने अविभेदको सिद्धान्तमा आधारित लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक संघीय राज्य व्यवस्थालाई संस्थागत गर्ने र देशमा विद्यमान वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय, शैक्षिक, भाषिक समस्याहरू लगायत महिला विरुद्ध विद्यमान राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, धार्मिक, कानुनी एवं प्रशासनिक भेदभावको अन्त्य गर्ने सकल्य गर्दै <u>राजनीतिक दल :</u> अन्तरिम संविधानको धारा १४२ को उपधारा १ पछि देशाय चमोजिम थप गर्ने (१) प्रत्येक राजनैतिक दलले आफ्नी स्थानीयस्तरको संगठनदेखि केन्द्रीयस्तरको संगठनसम्ममा कमिमा ५० प्रतिशत महिलाको प्रतिनिधित्व गराउनु पर्नेछ । यसरी प्रतिनिधित्व गराउँदा एकल महिला, दलित, आदिवासी, जनजाति, मधेशी, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, पछाडी पारिएका क्षेत्र र भूमिगत सिमान्तकृत अल्पसंख्यक, तेश्रो लिङ्गी, यौन अभिमुखिकरण समेतको विविधता कायम गर्नु

		पनेछ । (१४) यसरी ५० प्रतिशत महिला प्रतिनिधित्व नगराएको राजनीतिक इनसाइड निर्वाचन आयोजनको इलाका गर्ने छैन । <u>विविध :</u> अन्तरिम संविधानको धारा १५० देहाय बमोजिम संशोधन गर्नुपर्नेछ । राष्ट्राध्यक्षले मन्त्रिपरिषदको सिफारिसमा विभिन्न क्षेत्रबाट ५० प्रतिशत महिलाहरू समावेश हुने गरी नेपाली राजदुत र कुनै खास प्रयोजनको लागि विशेष प्रतिनिधिहरू नियुक्ति गर्ने छ । यसरी नियुक्ति गर्दा दलित आदिवासी जनजाति मधेशी अपाङ्गता भएका व्यक्ति सिमान्तकृत अल्पसंख्यक पछाडी पारिएका क्षेत्र र मुस्लिम महिला समेतको विविधता कायम गर्नु पर्नेछ । धारा १५३ मा देहाय बमोजिम संशोधन गर्नु पर्नेछ । नेपाल सरकारले मुलुकको केन्द्रीय स्थानीय एवं स्थानीय प्रशासन संचालन गर्न निजामति सेवा र आवश्यक अन्य सरकारी सेवाहरूको गठन गर्ने सक्नेछ । यसरी गठन गरिने सेवा सम्बन्धित निकायहरूको प्रत्येक तहका कर्मचारीहरूमा कमिमा ५० प्रतिशत महिला कर्मचारीहरू नियुक्त गर्ने छ । यसरी नियुक्ती गर्दा एकल महिला दलित आदिवासी जनजाति मधेशी अपाङ्गता भएका व्यक्ति सिमान्तकृत अल्पसंख्यक पछाडी पारिएका क्षेत्र र मुस्लिम महिला समेतको विविधता कायम गर्नु पर्नेछ ।
१९०	सुनुवार सेवा समाज	राज्यको पुनःसंरचना हुदा सुनुवारहरूको बल्लो किरात स्वायत्त राज्य हुनेछ ।
१९१	सांविजनिक नीति सम्वाद केन्द्र	<u>प्रस्तावना :</u> सावर्भौम एवं राज्य सत्ता नेपाली जनतामा निहित रहने गरी नेपाली जनताको सर्वोच्चता कायम हुने गरी लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक राज्य व्यवस्था सम्बन्धी कुराहरू प्रजातन्त्रका सर्वमान्य सिद्धान्त र आदेश प्रतिको प्रतिबद्धता जनतिकमणीय रुपमा अभिव्यक्त हुनु पर्नेछ । नागरिकको सावर्भौम मौलिक अधिकार मानव अधिकार समानता स्वतन्त्रता तथा जीउ धन सग सम्बन्धित अधिकारहरूको प्रत्याभूतिलाई जनतिकमणीय तथा अनुलङ्घनीय रुपमा उल्लेख हुनु पर्ने । कानूनको शासन स्वतन्त्र र निष्पक्ष न्यायपालिकाको प्रतिबद्धता उल्लेख हुनु पर्नेछ । प्रतिस्पर्धात्मक बहुदलीय शासन प्रणाली र आवश्यक स्वतन्त्र निर्वाचनको व्यवस्था समावेश गर्नु पर्ने नेपालमा योतिने सबै भाषा राष्ट्रिय भाषा हुने व्यवस्था गर्नु पर्छ । सम्पर्क भाषाको रुपमा नेपाली भाषा विकसित भै सकेकोले नेपाली भाषालाई राष्ट्रभाषा तथा केन्द्रको सरकारी कामको भाषा बनाउन उपयुक्त हुन्छ । प्रादेशिक राज्यहरूको सम्पर्क भाषा नेपाली राष्ट्र भाषा र भाषिक समन्वय समितिले तोकेको सम्बन्धित प्रादेशिक राज्यको अन्य १ बहुप्रचलित भाषा हुनेगरी व्यवस्था हुनु पर्नेछ । <u>संकटकाल :</u> मन्त्रिपरिषदको सिफारिसमा राष्ट्रपतिबाट बढीमा १ महिनाको लागि संकटकाल घोषणा हुने । संकटकाल घोषणाको सिफारिसमा राष्ट्रपतिलाई पुनर्विचार हुनु पर्ने लागेमा एक पटक पुन विचार गर्न मन्त्री परिषदमा फिर्ता गर्न सक्ने संकटकाल घोषणा हुने बित्तिकै ३० दिनभित्र तल्लो तथा माथिल्लो सदनको संयुक्त बैठकमा संकटकाल सम्बन्धी प्रस्ताव पेश गरी अनुमोदन गरनु पर्ने । एक महिना भन्दा बढी संकटकाल लागू गर्नु पर्ने अवस्थामा व्यवस्थापिका संसदको स्वीकृतिमा सरकारले संकटकालको अर्बौ एक पटकमा बढीमा ३ महिनासम्म थप गर्न सकिने व्यवस्था हुन उपयुक्त हुने संसदको स्वीकृति प्राप्त भएमा संकटकालको घोषणा राष्ट्रपतिबाट हुने संसदलाई छान्नेगरी संकटकाल घोषणा गर्न नसक्ने व्यवस्था राख्ने । <u>संविधान संशोधन :</u> संविधानको मर्म र भावना विपरित तथा संविधानको प्रस्तावनामा लेखिएको भावना विपरित हुने गरी संविधान संशोधन गर्न नसकिने बन्दै हुनु पर्छ । संविधान प्रदत्त मौलिक अधिकार कटौति गर्ने गरी संविधान संशोधन गर्न नपाइने व्यवस्था गर्ने । नेपालको अखण्डता, सावर्भौमीकता र नेपालको सिमामा प्रतिकुल असर पर्ने गरी संविधान संशोधन गर्न नपाइने व्यवस्था हुनु पर्छ । अन्य विषयमा संविधान संशोधन गर्ने नेपाल राज्यको तल्लो सदन माथिल्लो सदन र प्रादेशिक राज्यहरूको व्यवस्थापिका सदनका सदस्यहरूको गोप्य मतदानबाट दुईतिहाई बहुमतका आधारमा मात्र संशोधन गर्न सकिने व्यवस्था हुनु पर्छ । <u>विविध :</u> संविधान कुनै कुरा प्रष्ट नभई कार्यान्वयनमा बाधाउत्पन्नभएमा त्यस्तो बाधा अड्काउ फुकाउने व्यवस्था गर्नु पर्ने राष्ट्रिय महत्त्वको कुनै विषयमा निर्णय लिदा तत्काल कायम रहेको संसदले जनमत संग्रहद्वारा निर्णय भित्र उपयुक्त हुन्छ भनि प्रस्ताव पारित गरेमा तोकिए बमोजिम जनमत संग्रह गर्ने व्यवस्था संविधानमा समावेश गर्नु पर्ने ।

१९२	सुदुर पश्चिमाञ्चल सरोकार मन्त्र नेपाल	<u>प्रस्तावना :</u> हामी सार्वभौमसत्ता र राजकीयसत्ता सम्पन्न नेपाली जनताले विभिन्न जनआन्दोलन मार्फत एकट गरिएका चाहना अनुसार प्राप्त आफ्नो संविधान आफै बनाउने अधिकारले व्रत निर्वाचित संविधानसभाले जनताको चाहना अनुरूप नेपाललाई एक सम्पूर्ण प्रभुत्व सम्पन्न अखण्डित समतामूलक लोककल्याणकारी संघीय लोकतान्त्रिक गणराज्य बनाउन तथा नेपालका सम्स्त नागरिकलाई सामाजिक, आर्थिक र राजनैतिक न्याय विचार अभिव्यक्ति विश्वास धर्म र उपासनामा स्वतन्त्रता प्रतिष्ठा र अवसरको समानता प्राप्त गर्ने र सबै वर्ग क्षेत्र लिङ्गको मानवीय गरिमा राज्यको अखण्डित एकता, अखण्डता सुनिश्चित गर्ने पारस्परिक बन्धुत्व बढाउनका लागि दृढ सकलपरत रहने प्रतिवद्धताका साथ जनताका तर्फबाट संविधान सभाले यो संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको संविधान २०६७ जारी भएको घोषणा गरिनु पर्छ। <u>भाषा :</u> देवनागरी लिपिमा नेपाली भाषा सरकारी कामकाजको भाषा हुनेछ। नेपालमा सनातनदेखि बोलिने सबै भाषा राष्ट्रिय भाषा हुनेछन्। केन्द्रदेखी स्थानीय निकायसंग सम्पर्क गर्ने माध्यम देवनागरी लिपिमा नेपाली भाषा हुनेछ। राज्य वा प्रदेश उप प्रदेश र गाउँ नगरमा सम्बन्धित निकायले निर्णय गरेको बहुसंख्यकले बोलिने मातृभाषा र नेपाली भाषा दुवै भाषा सरकारी कामकाजी भाषा हुनेछन्। <u>राष्ट्रको परिभाषा :</u> जुनसुकै धर्म, वर्ग, जातजातिका भएपनि समान आकाश र नेपालको राष्ट्रिय स्वतन्त्रता, अखण्डता प्रति आस्थावान रही एकताको सुबमा आबद्ध सबै नेपाली जनता समष्टिरूपमा एक सनातन राष्ट्र हो। <u>नेपालको विशेषता :</u> अखण्ड सार्वभौमसत्ता, प्राकृतिक, विविध धर्म तथा सस्कृति बीचको समन्वयकारी समाज हो। राष्ट्रिय प्रतिक :- रातो गुलाबको फूल, गाई, सिम्रिक रंग, राष्ट्रिय भण्डा, डाँफेचरा, बीरताको चिन्ह डबल कस खुकुरी, सगरमाथा राष्ट्रको लोभो आदि। राष्ट्रिय गान : हाल कै ठिक छ। राजनैतिक दल : मतदाताको हस्ताक्षरको आधारमा दल दता गर्ने प्रावधान राखिनु हुदैन निर्वाचन खर्चको लागि दललाई सरकारले अनुदान दिने तर चन्दा उठाउन नपाइने व्यवस्था गरिनु पर्छ। प्रत्येक दलले प्रत्येक वर्षको आय व्यय प्रतिवेदन निर्वाचन आयोगमा पेश गरि सार्वजनिक गर्नु पर्ने व्यवस्था हुनु पर्दछ। <u>संकटकालीन अवस्था :</u> कार्यकारी प्रमुखले पहिलो पल्ट ६ महिनाका लागि घोषणा गर्न सक्ने र चप गर्नु पर्ने भए व्यवस्थापिकाको सहमतिमा धर्ने व्यवस्था गर्ने। <u>बाधा अड्काउ फुकाउने अधिकार :</u> बाधा अड्काउ फुकाउने अधिकार तत्कालिन संसदलाई हुनु पर्छ। संसद नभएको अवस्थामा राष्ट्रपतिलाई हुनुपर्दछ। <u>संविधानको नाम :</u> संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको संविधान २०६७ राखिनु पर्दछ।
१९३	अखिल नेपाल ट्रेड युनियन महासंघ केन्द्रीय समिति	प्राप्त सुभाबहरु आर्थिक बर्गको पेशागत हक अधिकार संग सम्बन्धित रहेको यस समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयमा सुझाव प्राप्त नभएको।
१९४	संविधान सभा महिला सभासद समूह	प्रस्तावनामा समानता, स्वतन्त्रता, न्याय तथा आत्मसम्मानको सिद्धान्त अनुसार समाजमा विद्यमान लैङ्गिक असमानताको पूर्ण अन्त्य गर्दै महिला विरुद्धका सम्पूर्ण शोषण, दमन, विभेद र हिंसाको पूर्ण अन्त्य गर्दै स्वभिमान, उच्च सम्मान तथा मर्यादाका साथ महिलाको बाँच्न पाउने अधिकारको प्रत्याभुति गर्दै महिला विरुद्धका सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन गर्ने सम्बन्धी महासन्धिलाई आधार मान्दै समन्वयायी राज्य समेत रहने गरी व्यवस्था गर्नु पर्ने अन्य विषयगत समितिको कार्यक्षेत्र भित्र नपरेका विषयमा संवैधानिक व्यवस्था गर्दा लैङ्गिक हक अधिकार तथा विशेष संरक्षणको व्यवस्थालाई संवैधानिक सुनिश्चितता प्रदान गर्ने संविधानमा लैङ्गिक विभेद व्यक्त हुने भाषाको प्रयोग नगरी भाषामा लैङ्गिक तटस्थता कायम हुने (जस्तै राष्ट्रपति, सभाध्यक्ष, सेना प्रमुख) भाषा शब्दको प्रयोग हुनुपर्ने। संवैधानिक सर्वोच्चतामा कानुन व्यवहार र प्रथा परम्परा संविधानसंग बाझिएमा खारेज हुने व्यवस्थाको सुनिश्चितता गर्नु पर्ने। सरकारी कारागत लगायत सार्वजनिक क्षेत्रमा प्रयोग हुने लिखतमा बाबुको नाम लेख्नु पर्ने स्थानमा लैङ्गिक विभेद नहुने गरी बाबुआमाको नाम लेख्नुपर्ने व्यवस्था हुनुपर्ने।

		गरी दलित महिलालाई हरेक स्थानमा १० प्रतिशत सुनिश्चितता गरिनु पर्दछ ।
२०२.	रावासावा प्राज्ञिक समाज नेपाल, काठमाडौं	पुस्तिकाको रूपमा नयाँ बन्ने संविधानका लागि सुझावहरू, २०६१ प्रस्तुत गरिएको जसमा डा. विष्णु प्रसाद राई, सुमन राजभण्डारी, धनप्रसाद सुवेदी 'श्रमिक', नरेन्द्रराज रेग्मी, टड्ड भट्टराई, परिकर्तन भट्टराई, बम बानियाँ, शान्तिराम राई, गणेश अधिकारी समेत १० जनाको छुट्टा छुट्टै सुझाव संलग्न भएको, जसका मूल बुँदाहरू यस प्रकार छन् :- नेपाल धर्म निरपेक्ष राज्य हुनुपर्छ, गाई राष्ट्रिय जनावरबाट हटाइनु पर्छ, सबै जातिको भाषाले समान अधिकार पाउनु पर्छ, संघीय स्वायत्त राज्य र आत्मनिर्णय अधिकार हुनुपर्छ, संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र अपरिहार्य छ, विधिको शासन, सार्वभौमसत्ता र राजकीयसत्ता जनतामा निहित आबधिक निर्वाचन मानव अधिकारको सुनिश्चितता हुनुपर्छ, धर्म निरपेक्ष राज्य, सबैछाले विभेदको अन्त्यको संवैधानिक व्यवस्था, महत्वापुर्ण र संवेदनशील विषयहरूमा निर्णय गर्नु पर्दा जनमतसंग्रहद्वारा टुङ्ग्याउनु उचित हुन्छ, राष्ट्रिय झण्डा बदल्नु पर्छ, नेपालको विशिष्टतामा एक सिङ्गे गैडा वा कस्तुरी मृग राष्ट्रिय जनावर हुन सक्छ ।
२०३.	मदन राई रतन्छली (रावासावा प्राज्ञिक समाज नेपाल)	सुझाव नं. २०२ मा संलग्न व्यहोरा नै हुन्छ रहेको ।
२०४.	टड्ड भट्टराई (उपाध्यक्ष रावासावा प्राज्ञिक समाज नेपाल)	सुझाव नं. २०२ मा संलग्न व्यहोरा नै हुन्छ रहेको ।
२०५.	धन प्रसाद सुवेदी 'श्रमिक' (रावासावा प्राज्ञिक समाज नेपाल)	सुझाव नं. २०२ मा संलग्न व्यहोरा नै हुन्छ रहेको ।
२०६.	मुकुन्द प्रसाद खतिवडा हे.न.पा -९, मकवानपुर	नेपाल धर्म निरपेक्ष मुलुक हुनु पर्छ । निर्वाचनमा १ प्रतिशत मत प्राप्त नगर्ने दल वा जनताले अनुमोदन नगरेको दल खारेज हुने व्यवस्था गरिनु पर्छ ।
२०७.	नेपाल ट्रेड युनियन कांग्रेस स्वतन्त्र, केन्द्रीय कार्यालय, काठमाण्डौ	नयाँ संविधानमा मानव अधिकार पेश स्वतन्त्रता र ट्रेड युनियन अधिकारको ग्यारेन्टी सहित लोकतान्त्रिक मुल्य मान्यता र आदर्शको ग्यारेन्टी हुनु पर्दछ । सामाजिक सुरक्षा एवम् सामाजिक न्यायको हकको ग्यारेन्टी, विधायिका लगायत नीति निर्माणको तहमा श्रमिक वर्गको प्रतिनिधित्व, समानताको हकको प्रत्याभूति, जीवन निर्वाह गर्न पुग्ने पारिश्रमिकको ग्यारेन्टी र आरक्षणको व्यवस्था, बालबालिकाको हक, शोषण विरुद्धको हक, राष्ट्रिय श्रम आयोगको गठन, सामाजिक संवाद र औद्योगिक सम्बन्ध विकास सम्बन्धी व्यवस्था हुनुपर्छ ।
२०८.	नेपाल उद्योग बाणिज्य महासंघ, काठमाण्डौ	भावी संविधानमा देहायका अधिकारहरूको संवैधानिक संरक्षण हुनु पर्छ : निजी सम्पत्ति आर्जनगर्न र त्यसको सुरक्षा प्राप्त गर्ने अधिकारको स्वतन्त्रता आर्थिक क्रियाकलापको अधिकारको स्वतन्त्रता उद्यम अधिकारको स्वतन्त्रता सरकार वा कुनै व्यक्तिको अनुचित कार्याबाट कसैको कुनै प्रकारको भौतिक क्षति हुन गएमा त्यस्तो क्षति वापत क्षतिपूर्ति पाउने अधिकारको स्वतन्त्रता निष्पक्ष, प्रशासनिक सेवा प्राप्त गर्ने अधिकारको स्वतन्त्रता व्यापार व्यवसाय खोल्ने संचालन गर्ने यसबाट मुनाफा प्राप्त गर्ने र बन्द गर्न पाउने स्वतन्त्रता स्वतन्त्र र निष्पक्ष प्रतिस्पर्धाको अधिकार सम्मौता गर्ने अधिकारको स्वतन्त्रता सरकारको एकाधिकार विरुद्धको अधिकार बस्तु तथा उत्पादनको खुल्ला परिचालनको स्वतन्त्रता लगानी तथा व्यवसायी सुरक्षाको व्यवस्था दोहोरो कर विरुद्धको अधिकारको स्वतन्त्रता श्रमिक तथा कामदारले न्यायोचित ज्याला तथा सुविधा प्राप्त गर्ने अधिकारको स्वतन्त्रता उद्यमी लगानीकर्ता रोजगारदाता र कामदार श्रमिक बीचको अन्तसम्बन्धको संवैधानिक प्रत्याभूतिको अधिकार ।

२०९	प्रमकुमार पोखरेल धरमपुर-८, सप्तरी	<u>प्रस्तावना :</u> आफ्नो लागि आफैले संविधान निर्माण गर्ने तथाम नेपाली नागरिकहरूको चाहना पुरा गर्ने क्रममा आफ्नो प्राणको आर्ति दिएर गणतन्त्रको लागि वीरगति प्राप्त गरेका हजारै महान शहिदहरूको सपनाको स-सम्मान गर्दै सम्पूर्ण जात जातिहरूको इच्छा यमोजिमको सार्वभौमसत्ता सम्पन्न, राष्ट्रिय एकता, राष्ट्रिय अखण्डता, नेपाली स्वाभिमान र स्वतन्त्रता अक्षुण्ण रूपमा कायम राख्दै अनेकतामा एकताको मूल मन्त्रलाई स्वीकार गर्दै सुन्दर शान्त संघीय गणतान्त्रिक अधिराज्य नेपालको संविधान २०६३ जारी भएको घोषणा गर्दछौं । <u>पहिलो भागमा रहने विषयहरू :</u> संविधान मूल कानून राष्ट्रिय भण्डा - अहिले कै ठिक छ । राष्ट्रिय भाषा - नेपाली नै राम्रो छ । राष्ट्रिय गान - अरु उत्कृष्ट छनौट गर्नु पर्छ । मातृभाषा - सबै जातिको संविधानमा किटान गरिनु पर्छ । संविधान संशोधन प्रकृषा : अन्तरिम संविधान २०६३ को प्रावधान ठिक छ । <u>राजनैतिक दल :</u> दलीय स्वतन्त्रता र व्यक्तिगत स्वतन्त्रता संविधानमा उल्लेख भए पनि राजनैतिक दल २ वटा मात्र होस् । <u>संकटकालिन अवस्थाको घोषणाको व्यवस्था :</u> अन्तरिम संविधान २०६३ को प्रावधान ठिक छ । <u>बाधा अड्काउ फकाउने अधिकार सम्बन्धि व्यवस्था :</u> एमिकस क्यूरीको सहयोगमा संसद सदस्यहरूको दुई तिहाई सदस्यहरूको बहुमतबाट स्वीकृत भए यमोजिम हुने व्यवस्था होस् । <u>सकलमणकालिन व्यवस्था :</u> अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १६० देखि १६४ सम्मको प्रावधान ठिक छ । <u>परिभाषा :</u> अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १६४ को उपधारा १(ख) मा नेपाल राज्यको सट्टा नेपाल अधिराज्य उल्लेख गर्नु पर्छ । <u>नाम :</u> गणतान्त्रिक संघीय संविधान नेपाल र हरेक नेपालीको आफ्नै ऐतिहासिक संविधान २०६३ भनिनेछ ।
२१०	दलित सेवा संघ, शाखा कापालय जम्हा (पत्र मार्फत)	संकटकाल कस्तो कस्तो अवस्थामा लगाउने भन्ने बारे स्पष्ट व्याख्या गरिनुपर्छ, जनताको दैनिक जीवन यापनका गतिविधि जस्तै शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी तथा खाद्य सम्पन्नता लगायतका सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक अधिकारहरू जस्तोसुकै संकटकालको घोषणाले पनि कटौती गर्ने हुदैन, राज्यको पुनःसंरचना गरिहा राज्यको हरेक संघर्षमा दलित समुदायको समानुपातिक प्रतिनिधित्व हुने व्यवस्था हुनुपर्छ, राजनैतिक दलहरूको संरचना अनिवार्य रूपले समावेशी हुनुपर्छ ।
२११	सिबिन नेपाल (पत्र मार्फत)	बालबालिकाको विषयलाई प्राथमिकता दिन प्रस्तावनामा निम्न वाक्यखण्ड राखिनु उपयुक्त हुनेछ : "भावी पिढीका लागि दिगो शान्ति, न्याय, विकास भन्ने प्रकारका शब्दावली तथा भावी पिढीलाई मानव अधिकार तथा लोकतन्त्रप्रति सम्मान गर्ने सक्षम र स्वावलम्बी नागरिक बनाउन बालबालिकाको बचाउ, संरक्षण विकास र सहभागिताको अधिकारको सम्मान गर्दै"
२१२	विके युनेस्को क्लब, नेपालगञ्ज (पत्र मार्फत)	संविधानको प्रस्तावना खण्डमा इस्लाम धर्मावलम्बी मुस्लिम समुदायको समस्याहरूलाई समाधान गर्ने राज्यको पुनःसंरचना गर्दै भन्ने वाक्यश शब्द पुनै देखिन्छ, संविधानको प्रस्तावनामा मधेशका समस्यालाई समाधान गर्ने राज्यको अग्रगामी पुनःसंरचना गर्ने संकल्प गर्ने कुरा उल्लेख गर्नु पर्छ,
२१३	नेपाल उद्योग परिषद, (CNI)	परिसंघबाट समितिमा प्रस्तुत अध्यापकामा देशका मूल बुद्धाहरु बारे छुट्टै पारिएको :- मौलिक हक, निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिहरु, न्यायपालिका
२१४	धकाली सेवा समिति नेपाल	धकाल क्षेत्रमा धकालीले बिगतदेखि वर्तमानसम्मका जुनसुकै शासन व्यवस्थामा पनि जातीय स्वायत्ततालाई निरन्तर रूपमा उपभोग गरिराएको सन्दर्भमा अब यन्ने संविधानमा धकाली जातीय स्वायत्त राज्य वा प्रदेश सुनिश्चित हुनपर्छ, नेपाल पक्ष रहेको ILO को महासन्धि नं. १६९ ले सुनिश्चित गरेका निम्न अधिकार सुनिश्चित हुनु पर्दछ :- पृथक र बिशिष्ट पहिचानको अधिकार, जल, जंगल, जमिन लगायतका प्राकृतिक श्रोत र साधनको अधिकार, सहभागिताको अधिकार, क्षतिपूर्तिको अधिकार, श्रमिकहरूको नियुक्ति तथा रोजगारीको अधिकार, व्यवसायिक तालिम, हस्तकला तथा घामिण उद्योग सम्बन्धी अधिकार, सामाजिक सुरक्षा तथा स्वास्थ्य सम्बन्धी अधिकार, शिक्षा तथा संचार सम्बन्धी अधिकार, अन्तर्राष्ट्रीय सम्पर्क तथा

		सहयोग सम्बन्धी अधिकार, साथै राष्ट्रसंघीय घोषणा पत्रले सुनिश्चित गरेका निम्न अधिकार सुनिश्चित हुनुपर्दछ :- पृथक र विशिष्ट पहिचानको अधिकार, सामुहिक अधिकार, आत्मनिर्णयको अधिकार, स्वायत्तता र स्वशासनको अधिकार, पितृभूमि र प्राकृतिक स्रोतहरू माथिको अधिकार, परम्परागत अधिकार, आदिवासी जनजाती, महिला र बालबालिकाको अधिकार, मातृभाषा र शिक्षाको अधिकार, परम्परागत स्वास्थ्य पद्धति माथिको अधिकार, परम्परागत संचारको अधिकार ।
२१५	भाबेन्द्र भण्डारी (इमेल मार्फत)	नेपाल बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुसांस्कृतिक, बहुधार्मिक र भौगोलिक हिमाचले विविधतायुक्त मुलुक भएको हुँदा बहुलता नेपाली समाजको विशेषता रहेको छ, राज्यको पुनसंरचना गर्दा एकात्मक र संघात्मक राज्यका सकारात्मक विशेषता र हाम्रो मुलुकको राम्रा अनुभवलाई समेत समेट्नु पर्छ, प्रत्येक जाति र समुदायको मानिसहरूलाई आफ्नो मातृभाषाको अफुण्डित प्रयोग र विकासको अधिकार रहनछ । राज्यले भाषिक समानताको नीति अवलम्बन गर्नु पर्दछ । नेपाली भाषालाई सरकारी कामकाजको भाषा बनाउने नीति अवलम्बन गर्नु पर्छ, सबै समुदायको धर्म र संस्कृति प्रति राज्यका तर्फबाट समान व्यवहार हुने कुरालाई सुनिश्चित गरिनु पर्छ ।
२१६	एङ्केरान नेटवर्क (इमेल मार्फत)	यस समितिले जनताबाट राय सुझाव संकलन गर्ने तयार गरेको प्रस्तावली भरी पठाएको पाइयो ।
२१७	मुस्लिम संघ नेपाल, केन्द्रीय कार्यालय, काठमाडौं	नेपालीहरूको माध्यम भाषा नेपाली भाषा हो । केन्द्रीय सरकारको कामकाजको लागि नेपाली र अंग्रेजी भाषा तोकिएको तर केन्द्र-प्रान्त र प्रान्त-प्रान्त बीच केन्द्रीय सरकारी कामकाजको भाषा प्रयोग गर्नु पर्छ । स्थानीय निकायहरूमा कामकाजको भाषा निर्धारण गरी प्रत्येक वर्ग, जाति र समुदायको मातृभाषामा शिक्षा अनिवार्य गरी ती भाषाहरूको संरक्षण र विकास गर्नु पर्छ, मुलुकभरी वोलिने सबै भाषालाई राष्ट्रिय भाषाको मान्यता प्रदान गरिनु पर्छ, मुस्लिम समुदायको धर्म, संस्कृति, सामाजिक मूल्य मान्यतालाई मनन गर्दै उनिहरूको विविध क्षेत्रको उत्थान र विकास गर्ने संवैधानिक निकायको रूपमा अधिकार सम्पन्न शक्तिशाली मुस्लिम आयोगको स्थापना गर्नुपर्छ, केन्द्रीय, प्रान्तीय र स्थानीय निकायहरूमा मुस्लिम समुदायलाई जनसंख्याको आधारमा विशेष आरक्षण व्यवस्था गरिनु पर्छ ।
२१८	रुद्रराज शर्मा, टेकनाथ पौडेल र विष्णुप्रसाद गौतम	संविधान सरल र स्पष्ट भाषामा लेखियोस, दोस्रो अर्थ लाग्ने भाषा प्रयोग नगर्ियोस, कार्यालयको कामकाजी भाषा नेपाली भाषा हुनुपर्छ, राष्ट्रिय जनावर गैडा हुनुपर्छ, प्रत्येक १० वर्षमा संविधानका असफल भएका बुँदाहरू संशोधन गर्ने व्यवस्था होस् ।
२१९	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, हरिहरभवन (पत्र मार्फत)	मानव अधिकार मैत्री संविधान निर्माणका लागि देशका पाँच विकास क्षेत्रमा आयोजना गरिएका परामर्श गोष्ठीबाट प्राप्त सुझावहरूलाई प्रस्तुत गरिएको जसका मुख्य बुँदाहरू :- आदिवासी तथा जनजातिहरूको ILO अभिसन्धि नं. १६९ लाई संविधानमा सुनिश्चित गर्नुपर्ने, नेपाल पञ्च भएका मानव अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिहरू संविधानमा समावेश गरिनुपर्ने, कामको सिलसिलामा बिदेश गएका नेपालीलाई पनि मतदानको अधिकार प्राप्त हुनुपर्ने मुस्लिम, दलित, जनजाति, आदिवासी, अल्पसंख्यकहरूको अधिकार संवोधन हुने छालको व्यवस्था हुनुपर्छ, निर्वाचित नेताले जनताको विपरित काम गरेमा ५१% मतदाताहरूको हस्ताक्षरमा फिर्ता बोलाउने व्यवस्था हुनु पर्दछ ।
२२०	हिमालय बुद्धाका समाज नेपाल (पत्र मार्फत)	आगामी संविधानमा बुद्धाकाहरूको हकहित र अधिकारहरूको व्यवस्था गरिनुपर्छ ।
२२१	नेपाल राष्ट्रिय दलित मुक्ति मोर्चा, केन्द्रीय समिति (पत्र मार्फत)	प्रस्तावना : साबंभौमसत्ता, राजकीयसत्ता र राज्यशक्तिको श्रोत नेपाली जनता नेपाल एक बहुजातीय, बहुधार्मिक, बहुसांस्कृतिक, बहुभाषिक, धर्मनिरपेक्ष, समानुपातिक समावेशी, सबै प्रकारको जातीय भेदभाव तथा छुवाछुतमुक्त जनताको संधीय लोकतान्त्रिक राष्ट्रिय गणतन्त्रात्मक राष्ट्र हुनेछ भन्ने बाक्यांश राखिनु पर्दछ । पहिलो भाग : साबंभौमसत्ता र राजकीयसत्ता :- नेपालको साबंभौमसत्ता, राजकीयसत्ता र राज्यशक्तिको श्रोत नेपाली जनतामा निहित रहनुपर्छ, राष्ट्र :- नेपाल बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुधार्मिक, बहुसांस्कृतिक, धर्मनिरपेक्ष पूर्ण समानुपातिक समावेशी, जातीय बिभेद तथा छुवाछुतमुक्त विशेषतायुक्त समान आकांक्षा र नेपालको राष्ट्रिय स्वतन्त्रता, अखण्डता, राष्ट्रिय हित तथा समृद्धि प्रति आस्थावान रही एकताको सूत्रमा आवद्ध सबै नेपाली जनता समीप रूपमा राष्ट्र हुनुपर्दछ । राजनीतिक दल : राजनीतिक दलका सबै तहका कार्यकारिणी समितिमा समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तका आधारमा निर्वाचित हुने व्यवस्था गरिनुपर्छ,

		दलको विधानमा सदस्यहरूलाई अनुशासित तुल्याउने प्रभावकारी व्यवस्था हुनुपर्छ, दलको विधानमा "जातीय भेदभाव तथा छुवाछुतलाई राज्य र मानवता विरुद्धको जघन्य सामाजिक अपराध स्वीकार गरी त्यस्तो व्यवहार गर्ने नेता कार्यकर्तालाई कारबाही गर्ने व्यवस्था" नभएको दललाई दर्ता गरिनु हुदैन ।
२२२	नेपाल ब्राम्हण समाज पसा, बीरगन्ज (पत्र मार्फत)	वैदिक हिन्दु संस्कृति सनातन धर्म, हिन्दुत्व एव ब्राम्हणत्वको अस्तित्व रक्षाको प्रत्याभूति गरियोस्, अन्यसंस्कृत ब्राम्हण जातीलाई राज्यको हरेक अंगमा आरक्षणको व्यवस्था सुनिश्चित गरियोस्, गौहत्या र गाइगोरुको अवैध व्यापार पूर्णतः बन्द गरियोस्, संस्कृत शिक्षाको अध्यापन उच्चशिक्षा तहसम्म अनिवार्य गरियोस् ।
२२३	नेपाल जन प्रशासन संघ, जमल, काठमाडौं (पत्र मार्फत)	नयाँ संविधान: सार्वजनिक प्रशासनको व्यवस्थापन बन्तरकिया कार्यक्रमबाट प्राप्त सुझावहरू नामक पुस्तिकामा शासकीय स्वरूप निर्धारण समितिको कार्यक्षेत्रका विषयमा सुझाव प्राप्त भएको यस समितिको कार्यक्षेत्रमा सुझाव नरहेको ।
२२४	अनन्त श्री विश्वभूषित धर्म सम्राट जगतगुरु परिषाजक शंकराचार्य श्री मधुशङ्की आश्रम १०८ काशिकानन्द सरस्वती जी महाराज मोतिभिन आश्रम वृन्दावन, उत्तरप्रदेश, भारत (पत्र मार्फत)	शिक्षाको राष्ट्रियकरण गरी गरीब वर्गलाई नि:शुल्क शिक्षा, आरक्षण व्यवस्थाले जातिवाद जन्माउँछ, जातिवादले जशान्ति हुन्छ त्यसकारण आरक्षणको व्यवस्था नराख्नु राम्रो हुन्छ, संकटकालीन अवस्थाको घोषणाको अधिकार प्रधानमन्त्रीमा निहित रहने र यस्तो अवस्था छ महिनाको लागि मात्र हुनुपर्छ ।
२२५	संयुक्त ट्रेड यूनियन समन्वय केन्द्र	नेपालमा किसानलाई ट्रेड यूनियन महासंघहरूको साझा सयन्त्र संयुक्त ट्रेड यूनियन समन्वय केन्द्रले नयाँ संविधानमा राख्नु पर्ने भनी दिएको सुझावमा उल्लेखित मुख्य बुँदाहरू :- शोधन विरुद्धको हक, ट्रेड यूनियन अधिकार र सामुहिक सौदाबाजीको हक, स्वास्थ्यकारी धर्म विरुद्धको हक, बालश्रम विरुद्धको हक, समानताको हक, सामाजिक सुरक्षा तथा न्याय सम्बन्धी हक, रोजगारीको हक, सबै संयुक्त ट्रेड यूनियन सम्बन्धी प्रस्ताव र सबैधानिक अंगको रूपमा राष्ट्रिय मजदुर आयोगको गठन सम्बन्धी प्रस्ताव पेश भएको छ ।
२२६	हिमालय ग्रामिण प्राकृतिक श्रोत व्यवस्थापन महिला समूह (हिमवन्ती) नेपाल	नयाँ संविधानमा ग्रामिण महिलाको तमाम सवालहरू मध्ये प्राकृतिक श्रोतमाथि ग्रामिण महिलाको अधिकार र पहुँचको विषयले पनि प्राथमिकता पाउनु पर्छ ।
२२७	नेपाल चलचित्र कलाकार संघ, काठमाडौं (पत्र मार्फत)	नेपाली चलचित्र क्षेत्रलाई राष्ट्रको पाँचौ अंगको रूपमा मान्यता दिई चलचित्र उद्योगका हकहितको संरक्षणलाई राज्य व्यवस्थाले विशेष मान्यता दिईनेछ भनि मौलिक हकमा समावेश गर्ने उल्लेख भएको तर सबैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयमा सुझाव नरहेको ।
२२८	ऐतिहासिक जनआन्दोलनका युवा घाइतेहरूको समाज, केन्द्रीय कार्यालय, माडिथर, काठमाडौं (पत्र मार्फत)	प्रस्तावना : ऐतिहासिक जनआन्दोलन २०६२/६३ को मुख्य उपलब्धी स्वरूप राजतन्त्रको विधिवत अन्त्य गरी नेपाल संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक राज्य भएको घोषणा गर्दै लोकतन्त्र, शान्ति र अग्रगमनका पक्षमा प्रकट भएको जनदेशको सम्मान गर्दै, नागरिक स्वतन्त्रता, मौलिक अधिकार, मानवअधिकार, वासिग मताधिकार, आक्षेपक निर्वाचन, पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता, स्वतन्त्र न्यायपालिका तथा कानूनी राज्यको अवधारणाप्रति प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दै, देशमा विद्यमान लैङ्गिक, जातीय, क्षेत्रीय, वर्गीय समस्याहरूलाई समाधान गर्ने राज्यको अग्रगामी पुनर्संरचना, देशमा शान्ति, समृद्धि र सामाजिक परिवर्तनलाई केन्द्रमा राखी नेपाली जनताहरूको भावना अनुरूप तयार गरी नेपालको संविधान २०६७ जारी गरिएको हो । पहिलो भाग : नाम : यो संविधानको नाम "नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०६७" रहने छ । र व्यवस्थापिका संसदले अनुमोदन गरेपछि प्रारम्भ हुनेछ । नेपालको सावन्मौमसत्ता र राजकीयसत्ता नेपाली जनतामा निहित रहनेछ । नेपाल राज्य : नेपाल संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक, स्वतन्त्र, अविभाज्य, सावन्मौमसत्ता सम्पन्न, धर्मनिरपेक्ष, समावेशी राज्य हो । संविधान संशोधन : संविधान संशोधनका लागि माथिल्लो र तल्लो सदनको सदस्य संख्याको ७५ प्रतिशतले अनुमोदन गरेपछि मात्र संविधान संशोधन हुनेछ । राजनीतिक दल : जातीय, क्षेत्रीय, लैङ्गिक, भाषिक रूपमा एकलौटी तवरबाट राजनीतिक दल खोल्न पाइने छैन । नैतिक पतन गुमेको फौजदारी अपराधमा सजाय पाएको, राष्ट्रिय अखण्डतामा खलल पुऱ्याउने वा पुऱ्याउन उत्प्रेरित गर्ने व्यक्तिले राजनीतिक दल खोल्न पाउने छैनन् र सामाजिक हितका लागि खोलिएका कुनैपनि सामाजिक संस्था राजनीतिक दलका रूपमा गठन हुन पाउने छैनन् । प्रत्येक राजनीतिक दलले आफ्नो आद्य-व्यय विवरण वार्षिक रूपमा निर्वाचन आयोगमा पेश गर्ने र

		त्यसको अनुगमन पनि निर्वाचन आयोगले गर्नेछ । <u>संकटकालीन अधिकार</u> : मन्त्रिपरिषद्को सिफारिशमा राष्ट्रप्रमुखले संकटकालीन अवस्थाको घोषणा गर्ने अधिकार रहनेछ । राष्ट्रिय अखण्डता र सार्वभौमसत्तालाई नै खलल पार्ने अवस्था आएमा माघ संकटकालीन अवस्थाको घोषणा गरिनेछ । पहिलो पटक मन्त्रिपरिषद्को सिफारिशमा राष्ट्र प्रमुखले तीन महिनाको लागि र दोस्रो पटक केन्द्रीय व्यवस्थापिकाको दुवै सदनले अनुमोदन गरेपछि छ महिनाको लागि लगाउन सकिनेछ । <u>बाधा अड्काउ फुकाउने अधिकार</u> : मन्त्रिपरिषद्को सिफारिशमा राष्ट्र प्रमुखले सवैधानिक बाधा अड्काउ फुकाउने व्यवस्थाको प्रयोग गर्न सक्नेछन् ।
२२९	नेपाल अपाङ्ग समाज, काठमाडौं	नेपाल अपाङ्ग समाजबाट प्रकाशित "नयाँ संविधानका लागि अपाङ्गता भएका व्यक्तिको आवाज" नामक पुस्तकलाई सुभाबको रूपमा प्रस्तुत गरिएको जसमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुको समय सञ्चालहरु: शिक्षा, स्वास्थ्य, आर्थिक, सामाजिक जस्ता विषयमा प्रकाश पारिएको । सवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयमा सुभाब नरहेको ।
२३०	रामप्रसाद कहार, चुटवल १० सुब्बा नगर, रुपन्देही (पत्र मार्फत)	नेपाल धर्म निरपेक्ष र लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक मुलुक कायम गरिनु पर्छ ।
२३१	कृष्ण विक्रम शाह, लेखगाउँ, सुर्खेत (पत्र मार्फत)	प्राप्त सुभाबहरु यस समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयहरुमा केन्द्रित नभई मौलिक हक, राष्ट्रिय हितको संरक्षण, राज्यको पुनसंरचना जस्ता विषयहरुमा केन्द्रित रहेको देखियो ।
२३२	हरि प्रसाद श्रेष्ठ, बिबेणी-७, सल्यान (पत्र मार्फत)	प्राप्त सुभाबहरु यस समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयसंग सम्बन्धित नरहेको ।
२३३	बाबुराम ज्ञवाली (जनआन्दोलनको जीउंदी भाहिर), गुल्मी, लिम्बा-९, (पत्र मार्फत)	प्राप्त सुभाबहरु यस समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयहरुमा नरहेको ।
२३४	नेपाल राष्ट्रिय दलित मुक्ति मोर्चा, जिल्ला संगठन समिति, धैतडी (पत्र मार्फत)	जब चल्ने संविधानमा दलित समुदायको समस्याको वास्तविक पहिचान गरी राज्यले दलित समुदायलाई राज्य सत्ताका सम्पूर्ण अंगहरुका साथै आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक लगायत जीवनका सबै क्षेत्रहरुमा विशेषाधिकारको नीतिलाई सुनिश्चित गरी प्रभावकारी र दिगो ढङ्गले क्रियान्वयन गर्नु पर्दछ ।
२३५	फिरत यास्मिन् चुम्लुङ, केन्द्रीय कार्यालय, ललितपुर (पत्र मार्फत)	<u>संविधानको नाम</u> :- "संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको संविधान, २०७३" हुनु पर्दछ । <u>प्रस्तावनाले निम्न मर्म/विषयहरु आत्मसात गर्नु पर्दछ</u> :- नेपालको जातीय, भाषिक, सांस्कृतिक, धार्मिक र क्षेत्रीय/पर्यावरणीय विविधतालाई मान्यता दिई राष्ट्रिय एकताको प्रवर्धन गर्ने, सामन्ती, राजतन्त्रात्मक, एकात्मक, जातीय, विशिष्टतावादी, बिभेदकारी राज्यसत्ताको दमन, उत्पीडन, शोषण र बहिष्कारमा परेका महिला, आदिवासी जनजाति, दलित, विभिन्न जातजाति तथा समाजिक समुह लगायतका सार्वभौमसत्ता सम्पन्न जनसमुदायको मुक्तिको आकांक्षा पूरा गर्ने र समतामूलक, समतायिक समाज निर्माण गर्ने दृढता । राज्यसत्ताको परिवर्तनका लागि आदिवासी जनजातिहरुले पु-याएको योगदानको उचित कदर । आदिवासी जनजातिहरुको आत्म-निर्णय र जातीय स्वशासनको अधिकारको प्रत्याभूति, सामुदायिक, पूर्ण समानुपातिक प्रतिनिधित्व र असंसदिक तथा सिमान्तकृत समुदायको विशेष प्रतिनिधित्वको प्रत्यभूति, लोकतान्त्रिक मूल्य, राजनीतिक तथा सांस्कृतिक बहुलवाद, संघीय प्रणाली, मौलिक स्वतन्त्रता, मानव अधिकार, सामाजिक न्याय, स्वतन्त्र प्रेस, आबधिक निर्वाचन, बहुदलिय प्रतिस्पर्धा, शक्तिको न्यायसंगत वितरण र कानूनी राज्य, अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि, अभिसन्धि र घोषणाहरुका प्रावधानहरु प्रति पूर्ण प्रतिबद्धता । <u>सार्वभौमसत्ता र राजकीय शक्ति</u> : नेपालको सार्वभौमसत्ता र राजकीय शक्ति जनतामा निहित रहनुपर्छ । जसको प्रयोग नेपाली जनताले स्वतन्त्र र निष्पक्ष रूपमा आफ्नो बालिगमतधिकार प्रयोग गरी निर्वाचित प्रतिनिधि मार्फत गर्ने व्यवस्था हुनुपर्छ । नेपाल राज्यको विशेषता : नेपाल एक स्वतन्त्र, अविभाज्य, सार्वभौमसत्ता सम्पन्न, धर्म निरपेक्ष र समाजिक छुवाछुतमुक्त संघीय लोकतान्त्रिक गणतान्त्रिक राज्य हो । <u>संविधान संशोधन</u> : संविधान संशोधन संघीय व्यवस्थापिकाको दुई तिहाई सदस्य संख्याले गर्ने, तर बहुमत राज्य व्यवस्थापिकाले अनुमोदन नगरेमा संशोधन नहुने व्यवस्था गरिनुपर्छ । <u>राजनीतिक दल</u> : बहुदलिय प्रतिस्पर्धा र शान्तिपूर्ण आन्दोलनमा केन्द्रीत भई गतिबिधि गर्ने राजनीतिक दल खोल्नका लागि बन्देज लगाउनु हुन्न । राजनीतिक दलहरु जनता र राष्ट्र प्रति जिम्मेवार हुने, आर्थिक रूपले पारदर्शी हुने र आन्तरिक लोकतन्त्रको अभ्यासलाई सुनिश्चित गर्ने सवैधानिक व्यवस्था गर्नु जरुरी हुन्छ । संकटकालीन अवस्थाको घोषणा : संकटकालको घोषणा भएको मितिले एक महिनाभित्र अनुमोदनका

		लागि संघीय व्यवस्थापिकाको बैठकमा राखिनुपर्दछ । संघीय व्यवस्थापिकाको दुइतिहाई बहुमतले अनुमोदन गरेमा संकटकाल तीन महिनासम्म लागू रहनुपर्नेछ । <u>बाधा अड्काउ फुकाउको व्यवस्था</u> : संघीय मन्त्रिपरिषदले संविधानको कार्यान्वयन गर्ने बाधा अड्काउ परेमा बाधा अड्काउ फुकाउन आदेश जारी गर्न सक्नेछ । त्यस्तो आदेश संघीय व्यवस्थापिकाको दुवै सदनबाट एक महिनाभित्र अनुमोदन गराउनु पर्नेछ ।
२३६	भुम बहादुर गुरुङ पोखरा - १० नेपाल (पत्र मार्फत)	समितिले अवधारणा पत्र तयार गर्ने कार्यक्षेत्र भित्रका विषयसंग सम्बन्धित सुझाव नरहेको । संघीय संरचनाको स्वरूप र नागरिकता सम्बन्धमा सुझाव रहेको ।
२३७	शान्ति युवा परिवार नेपाल जोकाहा ९, रौतहट (पत्र मार्फत)	समितिले अवधारणा पत्र तयार गर्ने कार्यक्षेत्र भित्रका विषयसंग सम्बन्धित सुझाव नरहेको । महिलालाई निशुल्क शिक्षा, ग्रहण प्रथाको अन्त, घरै नु हिसाको अन्त, कुपक्को जीवन स्तर माथि उठाउनु पर्ने तथा अशक्त, अपाङ्ग, एकल महिला तथा बिधवाको हक हित संरक्षण हुनु पर्ने विषय समावेश भएको ।
२३८	पद्म न्यौपाने, गोर्खा एफ. एम. (पत्र मार्फत)	आगामी संविधानमा सबै जनताको सहभागिता रहन सक्ने भने फेरी बन्ने संविधानले अहिले सम्मका समस्याहरु समाधान नगरी उस्तै रहनेछ । तसर्थ सबैको सहभागिता र संबोधन जरुरी छ । अपनत्व र स्वीकार्यता जरुरी छ ।
२३९	प्रमप्रसाद तिमिल्सिना दुखरे-३, काभ्रेपलाञ्चोक	यस समितिका कार्यक्षेत्र भित्रका विषयहरुमा सुझाव नरहेको ।
२४०	पूर्व कर्मचारी सेवा परिषद (पत्र मार्फत)	समितिले अवधारणा पत्र तयार गर्ने कार्यक्षेत्र भित्रका विषयसंग सम्बन्धित सुझाव नरहेको । निजामति सेवा, लोक सेवा आयोग, छप्टाचार नियन्त्रण, मन्त्रीपरिषदको गठन, संघको निर्माण संग सम्बन्धित सुझावहरु समावेश रहेको ।
२४१	संयुक्त नेपाली महासंघ, मुगई	भारतीय संविधान प्रजातान्त्रिक समाजवादमा आधारित गणतन्त्रात्मक लोकतन्त्रको घोषणा होस् । धर्मनिरपेक्षता, राष्ट्रिय एकता, अखण्डता र सार्वभौमतालाई अगाडि राखी इमान्दारीतापूर्वक भावी संविधान कोरियोस् । आत्मनिर्भरपको अर्थको अर्थ हुनसक्छ, यसलाई संविधानमा स्पष्ट रूपमा परिभाषित गरियोस् । राज्यको स्वायत्तता संघीय स्वायत्तता माथि हुन हुदैन । भाषा, संस्कृति, जाति, क्षेत्रको आधारमा स्वायत्तता मान्य हुनु हुदैन । संघीय राज्यमा केन्द्र र राज्य बीचको सम्बन्ध स्पष्ट रूपले परिभाषित भएको हुनुपर्दछ । निर्बाध रूपमा नागरिक एक राज्यबाट अरु राज्यमा बिना रोकतोक शिक्षा, व्यवसाय, रोजगार, बसाइसराई गर्न पाउने अधिकार संविधानमा सुनिश्चित हुनुपर्छ ।
२४२	धनिराम सापकोटा न्यु जर्सी, संयुक्त राज्य अमेरिका	<u>प्रस्तावना</u> : अन्य व्यहोराका अतिरिक्त निम्न बाक्यशि राखिनु उपयुक्त हुनेछ : हालसम्म नेपालको शासनसत्तामा बस्ने जो सुकै भएपनि उनिहरुबाट महिलाहरु उपर भएको भिचोमिचो र बिभेदलाई मननु गदै तथाकथित पानी चल्ने र नचल्ने जातका आधारमा कृषि विभाजन गरी कथित पानी चल्ने जातका तर्फबाट पानी नचल्ने बनाइएका र हालसम्म बनाइएका कथित दलित वर्गहरु उपर भएको भिचोमिचो र भेदभावका सन्दर्भमा राष्ट्रिय रुपमा हामा मादै उनिहरुको भर्नादा, समानता र स्वाभिमानको सम्मान गर्दै नेपाल आदिकाल देखि स्वतन्त्र र अविभाज्य रहदै आएको स्थानीय स्वायत्ततामा आधारित सार्वभौमसत्ता सम्पन्न राज्य लेखिनुपर्छ । <u>संविधान संशोधन पृक्या</u> : सदनमा रहेको सम्पुर्ण सदस्य संस्थाको दुई तिहाई बहुमतद्वारा संशोधन गर्न सकिने । प्रांतीय व्यवस्था भएमा एक पटक प्रांत लोकसभैपछि प्रांत थप गर्नुपर्ने स्थिति आएमा जनमत संग्रहबाट पुष्टि गर्नुपर्ने थप व्यवस्था बनाउन उपयुक्त हुन्छ । धर्म निरपेक्ष र प्रांत विभाजन जस्ता गम्भिर विषयहरु जनमत संग्रहका आधारमा हुनुपर्ने । <u>राजनीतिक दल सम्बन्धी</u> : एक पटक सरकारको नेतृत्व गरिसकेको व्यक्ति वा दुई पटक दलको नेतृत्व गरिसकेको व्यक्ति पुनः दलमा नेतृत्व लिन नपाउने संवैधानिक व्यवस्था गरिनुपर्छ । ५०% महिला आरक्षण हुने संवैधानिक व्यवस्था हुनुपर्छ । राजनीतिक दल खुला बहुदलिय लोकतान्त्रिक प्रतिस्पर्धामा आधारित हुनुपर्छ र देशको सार्वभौमिकता र अखण्डतालाई साथै संरक्षण र सम्बर्धन गर्ने हुनुपर्छ । <u>संकटकालीन अवस्थाको घोषणा</u> : नेपाल पक्ष भएको नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसंग सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि १९६६ को धारा ४ र ५ को प्रतिकूल नहुने गरी संकटकाल लगाउन सकिने व्यवस्था हुनुपर्ने । <u>बाधा अड्काउ फुकाउने</u> : मन्त्रिपरिषदको सिफारिसमा सरकार प्रमुखले राष्ट्रप्रमुखलाई लिखित अनुरोध गर्ने ।
२४३	एकराज भण्डारी, अध्यक्ष, राज्यद्वारा बेपत्ता योद्धा परिवार समाज काठमाडौं	प्रस्तावनामा राज्यद्वारा बेपत्ता परिणत महान योद्धाहरुले पु-याएको योगदानलाई उल्लेख गरियोस् ।

२४४	Nepalese Americas Council, U.S.A.	गैर-आवासीय नेपालीहरूले अर्को देशको नागरिकता प्राप्त गरेपछि पनि नेपालको नागरिकता कायम राख्न पाउने व्यवस्था हुनुपर्ने, लिङ्गको आधारमा भेदभाव गर्न नपाइने र नागरिकहरू बीच धर्म, वर्ण, जात, उमेर आदिको आधारमा भेदभाव गर्न नपाइने र महिला र पछाडि पारिएका समुदायको संरक्षणका लागि सकरात्मक भेदभावको नीति लिने कुरा समावेश गर्नुपर्ने, सार्वजनिक र निजी क्षेत्रमा रोजगारी उपलब्ध गराउन उमेरका आधारमा भेदभाव गर्न नपाइने, भेदभावसँग सम्बन्धित विषयहरूको न्यायपूर्ण रूपमा समाधान गर्ने संयन्त्रको निर्माण गर्नुपर्ने ।
२४५	क्षेत्री समाज राष्ट्रिय महासंघ केन्द्रीय कार्यालय, काठमाडौं ।	खस क्षेत्रीलाई अलग पहिचान हुने गरी संवैधानिक रूपमा आदिवासीमा सूचिकृत गरियोस्, राज्यका हरेक अंग र क्षेत्रको सबै तहमा जनसंख्याको आधारमा समानुपातिक प्रतिनिधित्वको संवैधानिक प्रत्याभूति गरियोस् ।
२४६	खस क्षेत्री संयुक्त राष्ट्रिय मोर्चा, काठमाडौं ।	खस क्षेत्रीलाई आदिवासीको रूपमा सूचिकृत गरी राज्यका हरेक अंग र क्षेत्रमा क्षेत्री जातीको जनसंख्याको आधारमा समानुपातिक प्रतिनिधित्वको संवैधानिक प्रत्याभूति गरियोस् ।
२४७	लोकतान्त्रिक संवाद समूहबाट आएका राय सुभाषहर (सखुवासभा, तेङ्गचुम, धनकुटा, पाँचथर, मुनसरीका लिम्बु समुदायका सुभाषहरू)	संविधानको प्रस्तावना तयार गर्दा राष्ट्रको सार्वभौमिकता, अखण्डता, बहुलवादी सिद्धान्त, मूलका सबै जातजाति, धर्म, संस्कृति, भाषा, भेषभूषा, भौगोलिक अवस्थिति, बिशिष्टतालाई अतिकार गर्दै राष्ट्रिय लोगो, गान, ऋण्डाहरूमा हरेक नागरिकको अपनत्व भन्काउनुपर्दछ, जातीय भेदभाव रहित राज्य भनेर संविधानको प्रस्तावनामा लेखिनुपर्छ, धर्म निरपेक्ष राज्य संविधानमा स्पष्ट हुनुपर्छ, संविधानको नामाङ्कन 'जनताको कानून' गरिनुपर्छ, नेपाली, अंग्रेजी र प्रान्तमा बहुसंख्यकले बोल्ने भाषा हुने वैभाषिक नीति अवलम्बन हुनुपर्दछ, प्राकृतिक श्रोत माधनमा स्थानीय आदिवासी- जनजातिको अधिकार हुनुपर्छ,
२४८	लोकतान्त्रिक संवाद समूहबाट आएका राय सुभाषहरू (ताप्लेजुङ्ग समुदाय-ताप्लेजुङ्ग)	राष्ट्रिय गान हाल कायम रहेको 'सयौं थुंगा' नै हुनुपर्छ, राष्ट्रिय जनावर गैडा वा कस्तुरी मृग हुनुपर्छ, राष्ट्रिय पक्षी डाँफे र फुल लालीगुराँस हुनुपर्छ, स्थानीय देशि केन्द्र सरकारसम्म सरकारी कामकाजको भाषा ताप्लेजुङ्गमा हुनुपर्छ ।
२४९	लोकतान्त्रिक संवाद समूहबाट आएका राय सुभाष (पास्सा समुदाय सखुवासभा, धनकुटा)	संविधानको नाम 'संघीय गणतन्त्र नेपालको संविधान' हुनुपर्छ । जनसंख्यक र सीमान्तकृत जातिको विषयलाई प्रस्तावनामा नै उल्लेख गर्नुपर्दछ । राष्ट्रिय ऋण्डा, राष्ट्रिय चिन्ह परिवर्तन गरी सामाजिक संस्कृति विविधता भन्काउने गरी तथा नयाँ ऋण्डा र चिन्ह निर्माण गरिनुपर्छ ।
२५०	लोकतान्त्रिक संवाद समूहबाट आएका राय सुभाषहरू (बानुङ्ग समुदाय, ताप्लेजुङ्ग)	वैभाषिक नीति अवलम्बन गरिनुपर्ने, नेपाली भाषा सम्पर्क भाषा हुने, अंग्रेजी भाषा विश्व भाषा हुने, धर्म निरपेक्ष राज्य हुनुपर्ने, राष्ट्रिय जनावर कस्तुरी मृग हुनुपर्ने, राष्ट्रिय पक्षी डाँफे हुनुपर्ने, बानुङ्ग जातिका लागि हरेक क्षेत्रमा समान अवसरको सुनिश्चितता हुनुपर्ने ।
२५१	लोकतान्त्रिक संवाद समूहबाट आएका राय सुभाषहरू (आठपरिया समुदाय धनकुटा, मोरङ्ग)	नेपालमा प्रचलित सबै भाषा, धर्म, संस्कार, संस्कृति, रितीरिवाजलाई राज्यले संरक्षण गर्नुपर्दछ, आठपरिया राईको भाषामा विद्यालय देशि पठनपाठनको व्यवस्था गरिनुपर्छ ।
२५२	लोकतान्त्रिक संवाद समूहबाट आएका राय सुभाषहरू (दलित समुदाय)	जब बन्ने संविधानमा जातीय भेदभावको अन्त्य हुनुपर्छ, दलितहरूको लागि आरक्षण र बिशेष शिक्षा नीति हुनुपर्छ, 'धर्म निरपेक्ष' राष्ट्र उल्लेख गर्नुपर्छ, दलितहरूलाई अधिकारको व्यवस्था हुनुपर्छ ।
२५३	लोकतान्त्रिक संवाद समूहबाट आएको राय सुभाषहरू (माझी समुदाय मुनसरी, मोरङ्ग, तेङ्गचुम)	माझी समुदायलाई राज्यका सबै अङ्गमा समानुपातिक र समावेशीको आधारमा सहभागिता र प्रतिनिधित्वको सुनिश्चितता हुनुपर्छ, माझीको पहिचान संविधानको अनुसूचीमा उल्लेख गरिनुपर्छ ।
२५४	लोकतान्त्रिक संवाद समूहबाट आएका राय सुभाष (धिमाल समुदाय -भक्पा, मोरङ्ग)	धिमाल जातिका लागि राज्यका हरेक क्षेत्रमा आरक्षणको व्यवस्था गरियोस्, केन्द्रीकृत शासनप्रणाली खारेज गरी संघीय शासनप्रणाली कायम गरियोस्, धिमाल भेषभूषा, भाषा, निजीको संरक्षण र सम्बर्धन गरियोस्, धर्म निरपेक्ष राज्य गरियोस् ।
२५५	लोकतान्त्रिक संवाद समूहबाट आएका राय तथा सुभाषहरू (लाप्चा समुदाय-ईलाम)	ऐतिहासिक पृष्ठभूमिको आधारमा रोज स्वयत्त राज्य हुनुपर्छ, लाप्चा भाषा सम्बन्धी विद्यालयको व्यवस्था हुनुपर्छ, राज्यशासिक श्रोत जनता तथा आर्थिक, सामाजिक, राजनीतिक न्यायको ग्यारेण्टी, सक्षम न्याय प्रणालीको व्यवस्था प्रस्तावनामा किटानीका साथ संशोधन गरिनुपर्छ ।

२५६	लोकतान्त्रिक संवाद समूहबाट आएका राय तथा सुझावहरू (उराव समुदाय, राजवंशी, लाजपुरिया, मेचे, सन्थाल मुस्लिम समुदायको तर्फबाट)	आदिवासी जनजातिलाई समानुपातिक समावेशीका आधारमा राज्यका संरचनामा पूर्णरूपमा सहभागि हुन पाउने हकको फिटानी राख्नुपर्छ, आदिवासीलाई जातीय विभेद गर्ने परम्पराको अन्त्य गरिनुपर्छ, मुस्लिम समुदाय, तराईवासी नेपाली हुन् मधेशी होइनन्, मुस्लिम समुदायको आफ्नो धर्म अनुसारको कानून लागू हुनुपर्छ।
२५७	भूतपूर्व सैनिक कल्याणकारी समिति, नेपाल	प्रस्तावनामा विशेष गरी राष्ट्रिय अखण्डता, स्वाधिनता, सार्वभौमसत्ता जनतामा निहित, धर्म निरपेक्षता, सामाजिक न्यायमा आधारित संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको माध्यमद्वारा आधुनिक लोककल्याणकारी नयाँ नेपालको स्थापना गर्ने, राष्ट्रिय प्रतिक निर्धारण गर्दा सबै धर्मोक्तिसम्बन्धीहरूलाई मान्य हुने खालको हुनुपर्दछ, भाषाका सम्बन्धमा मातृभाषा, राष्ट्रिय भाषा, अन्तर्राष्ट्रिय भाषा गरी तीन तहको भाषाको व्यवस्था गर्ने।
२५८	परिवर्तका लागि श्रमिक संवाद, रत्नचोक पोखरा	निम्न आधारभूत विषयहरू अनिवार्य रूपमा संविधानमा राखिनुपर्छ : राज्यशक्तिको श्रोत जनता भएको र सार्वभौमसत्ता जनतामा रहेको फिटानी माघ व्यवस्था गरिनुपर्छ, जबधिक निर्वाचन प्रणालीले व्यवस्था गरिनुपर्छ, जनप्रतिनिधिबाट शासन संचालन गर्ने व्यवस्था गरिनुपर्छ, वैयक्तिक स्वतन्त्रता र आत्मसम्मानको प्रत्याभूति हुनुपर्छ, स्वतन्त्र एवं सक्षम न्याय प्रणालीको व्यवस्था गरिनुपर्छ, प्रेस स्वतन्त्रताको व्यवस्था हुनुपर्छ, ट्रेड यूनियन अधिकारलाई मौलिक अधिकारमा व्यवस्था गरिनुपर्छ, विभेदकारी श्रमको जवालाद्वर अन्त्य गरी श्रमको मूल्य निर्धारणको व्यवस्था गरिनुपर्छ, राज्यका सम्पूर्ण तहमा श्रमिकसंगको समानुपातिक प्रतिनिधित्वको व्यवस्था गरिनुपर्छ। श्रमिकसंगलाई दिना छिती कृष र कृषि बजारको उचित व्यवस्था संविधानमा गरिनुपर्छ।
२५९	नेपाल मुस्लिम नागरिक समान केन्द्रीय कार्यालय, काठमाडौं	मुस्लिम समुदायको निमित्त जनसंख्याको आधारमा राज्यका हरेक अंगमा समानुपातिक किसिमले आरक्षणको व्यवस्था गरिनुपर्छ, सबैधानिक निकायको रूपमा राष्ट्रिय मुस्लिम आयोग गठन हुनुपर्छ, उद् भाषालाई राष्ट्रिय भाषाको मान्यता प्रदान गर्नुपर्छ, मुस्लिम पर्सनल ल वोर्डको गठन हुनुपर्छ, राष्ट्रिय सहरमा बोर्डको गठन गरिनुपर्छ।
२६०	इलित अधिकारका लागि सामा अभियान, नेपाल (इलित बर्ग उत्थान समन्वय समिति, पाप्ना)	संविधानको प्रस्तावनामा नै जनसंख्याको आधारमा समानुपातिक प्रतिनिधित्व सहितको समावेशीकरण नीति अवलम्बन गरिनुपर्छ, राष्ट्रिय इलित आयोगलाई अधिकार सम्पन्न सबैधानिक आयोग बनाउनुपर्छ, धार्मिक स्वतन्त्रतालाई रक्षा गर्दै कुनै पनि एक धर्मलाई माघ स्वीकार गर्ने वा पक्षमा बकालत गर्ने राजनीतिक दललाई निषेध गरिनुपर्छ, राजनीतिक दलहरूको सबै निकायहरूमा कमिमा २० प्रतिशत इलित समुदायको प्रतिनिधित्व हुने व्यवस्था हुनुपर्छ। राजनीतिक दलहरूले जातीय भेदभाव र छुवाछुतको अन्त्य गर्ने प्रतिवद्धता जनाउनुपर्छ।
२६१	बौद्ध सनातन कर्मकाण्ड महासंघ, काठमाडौं	जातीय आधारमा संघीय राज्यको अवधारणा राखेर ग्रामस्थ क्षेत्रलाई आदिवासीको सूचीबाट हटाउनु नयाँ नेपालको निर्माणमा बाधक हुन सक्छ।
२६२	शखर कुमार राई, चम्पे, भोजपुर	लोकतन्त्र गणतन्त्र संघीय राज्यको महत्त्व सम्बन्धमा सुझाव प्राप्त भएको, यस समितिको क्षेत्रभित्रका विषयमा सुझाव नरहेको।
२६३	गोविन्द रोक, दुवाकोट-२, भक्तपुर	प्राप्त सुझाव यस समितिको कार्यक्षेत्रभित्रका विषयमा नरहेको।
२६४	महेन्द्र मगर, धराहोषखरी-७, खोटाङ	प्राप्त सुझाव यस समितिको कार्यक्षेत्रभित्रका विषयमा नरहेको।
२६५	कृष्णप्रसाद शर्मा, लेखानी सामुदायिक विकास श्रोत केन्द्र, लेखानी जाम्जु	प्राप्त सुझाव यस समितिको कार्यक्षेत्रभित्रका विषयमा नरहेको।
२६६	नयाँ संविधानमा छोटिपन सुझाव समिति, २०६५, नेपाल	सबै धार्मिक समुदायको हक अधिकारको सुनिश्चिततालाई व्यवहारिक रूपमा कार्यान्वयन गराउन राष्ट्रिय धार्मिक आयोग गठनको सबैधानिक व्यवस्था गरिनुपर्छ।
२६७	मानव अधिकार तथा प्रजातान्त्रिक मन्त्र (FOHRID), काठमाडौं	प्राप्त सुझाव यस समितिको कार्यक्षेत्रभित्रका विषयमा नरहेको।

२६८	खगेन्द्रप्रसाद अधिकारी गाउँले, सावकारा-२, तोरीबारी, इलाम (पत्र मार्फत)	प्राप्त सुझाव यस समितिको कार्यक्षेत्रभित्रका विषयमा नरहेको ।
२६९	भरत राई (देगाना प्राप्त नभएको) (पत्र मार्फत)	प्राप्त सुझाव यस समितिको कार्यक्षेत्रभित्रका विषयमा नरहेको ।
२६९ (क)	प्रशासकीय अदालत काठमाडौं	प्रशासकीय अदालतद्वारा २०६५ माग १३ र १४ गते सविधान निर्माण र न्यायिक सुधार विषयक कार्यशाला गोष्ठीको आयोजना गरी गोष्ठीबाट निस्किएका निष्कर्षहरू सम्मिलित प्रतिवेदन प्रशासकीय अदालत बुलेटिनमा प्रकाशित गरी उक्त बुलेटिन समितिलाई उपलब्ध गराइएको । त्यहाँ उल्लिखित सुझावहरू यस समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयमा मात्र सिमित नरही समय सविधानका अन्तरबन्धु र स्वतन्त्र न्यायपालिका तथा विधिको शासन स्थापित गर्ने आवश्यक पक्षहरूमा केन्द्रित रहेका ।
२७०	राष्ट्रिय दलित नेटवर्क नेपाल, दाङ जिल्ला कार्यसमिति	दलितहरूको एजेण्डा सम्बन्धी विषयमा सुझाव प्राप्त ।
२७१	राष्ट्रिय दलित नेटवर्क नेपाल, कैलाली मार्फत जि.प्र.का., कैलाली	दलितहरूको एजेण्डा सम्बन्धी विषयमा ३६ पान सुझाव प्राप्त ।
२७२	राष्ट्रिय दलित नेटवर्क नेपाल, कञ्चनपुर जिल्ला समिति, मार्फत जि.प्र.का., कञ्चनपुर	सविधान निर्माणका क्रममा दलित हक अधिकार सुनिश्चित गर्ने विषयमा सुझाव प्राप्त ।
२७३	हरिप्रसाद आचार्य, तोपराछी-५, भोपा	बेलीबेटी बेचबिखन जस्ता जघन्य अपराधमा मृत्युदण्डसम्मको सजाय हुन सक्ने तथा अन्य अपराधमा हदैसम्मको सजाय हुनेसक्ने गरी व्यवस्था गर्नुका साथै राज्य पुनर्संरचना, नागरिकता, सुकुम्बासी समस्या समाधान आदि सम्बन्धी सुझावहरू प्राप्त ।
२७४	मधेशी दलित विकास महासंघ, नयाँबानेश्वर, काठमाडौं	नयाँ सविधानमा मधेशी दलित समुदायको एजेण्डा सम्बन्धी विषयमा सुझाव प्राप्त ।
२७५	हिमराइटम्, पुल्चोक ललितपुर	नयाँ सविधानमा सम्बोधन हुनुपर्ने बालबालिकाका सवालहरू सम्बन्धी विषयमा सुझाव प्राप्त ।
२७६	हिन्दुराष्ट्र नेपाल, राष्ट्रवाद, कञ्चनपुर महेन्द्रनगर	नयाँ सविधानमा रहने राष्ट्र, राष्ट्रियता, राष्ट्रिय एकता, साबैभौमसत्ता जस्ता विषयमा सुझाव प्राप्त ।
२७७	अखिल नेपाल ट्रेड यूनियन महासंघ (अन्दक), कै.का., काठमाडौं	नयाँ सविधानमा सम्बोधन हुनुपर्ने श्रमिक वर्गको हक अधिकार सुनिश्चित गर्ने सम्बन्धी विषयमा सुझाव प्राप्त ।
२७८	जनकपुर बौद्धिक समाज, जनकपुरधाम	राष्ट्रभाषा सम्बन्धी विषयमा सुझाव प्राप्त ।
२७९	जीवनवहादुर काफ्फे, पद्मकन्या ब.संग., काठमाडौं	महिला हक हितको संरक्षण सम्बन्धमा सुझाव प्राप्त ।
२८०	राष्ट्रिय ब्रम्हण समाज, नेपाल	ब्रम्हण जातिलाई आदिवासीको सूचीमा सुचीकृत गर्ने लगायत उक्त जातिको हक अधिकार संरक्षण तथा जातीय आधारमा नभई वर्गीय आधारमा आरक्षण सम्बन्धी व्यवस्था गर्नुपर्ने विषयमा सुझाव प्राप्त ।
२८१	महिला तथा बालबालिका बेचबिखन विरुद्ध सहकर्मी समूह (एटविन)	मौलिक हक र राज्यको निर्देशक सिद्धान्तमा समेटिनुपर्ने महिला तथा बालबालिकाका हक अधिकार सम्बन्धी विषयमा सुझाव प्राप्त ।
२८२	दलित नागरिक समाज संस्थाहरूको संजाल	नयाँ सविधानमा सुनिश्चित गरिनुपर्ने दलित समुदायको साभो सवालहरू विषयमा सुझाव प्राप्त ।
२८३	नेपाल बार एसोसिएसन, काठमाडौं नेपाल	सविधानसभा, न्याय प्रणाली सम्बन्धी समितिबाट पारित गरिएको प्रारम्भिक मस्यौदा सम्बन्धी प्रतिवेदनप्रति ध्यानाकर्षण सम्बन्धी आपन पत्र ।
२८४	नेपाल राष्ट्रिय यतिरा तथा मुक्त श्रवण महासंघ	यतिराहरूका सवालहरूलाई सविधानमा समावेश गर्ने विशेष पहल गरियोस् भन्ने सम्बन्धमा सुझाव प्राप्त ।

२८५	ॐ अखण्ड सुख केन्द्र, सिद्धार्थनगर, भैरहवा	"हिन्दु धर्मका साथै सबै धर्मको आदर्शतालाई यो संविधानले अनुशरण गरिरहने छु ।" भन्ने वाक्यांशलाई संविधानको प्रस्तावना वा धर्म संस्कृति सम्बन्धी शिर्षकमा उल्लेख गरिनुपर्ने विषयमा सुझाव प्राप्त ।
२८६	तिरहुते धाम्मण सेवा समिति, काठमाडौं	तिरहुते ब्रम्हणहरूको हक अधिकार र आरक्षण लगायतका विषयमा नयाँ संविधानमा व्यवस्था हुनुपर्ने बारेको सुझाव प्राप्त ।
२८७	संयुक्त ब्रिटिस गोर्खा भूतपूर्व सैनिक संघ, नेपाल केन्द्रीय समिति	ब्रिटिस-गोर्खा सैनिकहरूका समस्या र समाधान विषयक अवधारणा पत्र, २०६६ सुझावको रूपमा प्राप्त भएको ।
२८८	हरप्लेस मानव अधिकार संरक्षण तथा कानूनी सेवा केन्द्र	नयाँ संविधानका लागि राप्ती अञ्चलका सीमान्तकृत समुदायका ५० बुदे सवाल घोषणा-पत्र, २०६६ सुझावको रूपमा प्राप्त ।
२८९	बड फाउण्डेसन नेपाल	४०% प्रतिशत भू-भाग वन जंगलको रूपमा संरक्षण गर्ने कुरा ग्यारेण्टी गर्दै समयमै संविधान निर्माण गर्नुपर्ने सम्बन्धी ज्ञापन पत्र सुझावको रूपमा प्राप्त ।
२९०	बातावरण बचाउ आन्दोलन, नेपाल बातावरण पत्रकार समूह, सामुदायिक वन उपभोक्ता महासंघ	राष्ट्रिय बातावरण संरक्षण आयोगको गठनको व्यवस्था हुनुपर्ने तथा ४०% प्रतिशत भू-भाग वन जंगलको रूपमा संरक्षण गर्ने कुरा ग्यारेण्टी नयाँ संविधानले गर्नुपर्ने सम्बन्धी ज्ञापन पत्र सुझावको रूपमा प्राप्त ।
२९१	प्रा.डा. श्रीरामप्रसाद उपाध्याय, त्रि.वि. काँतिपुर	संघीय राज्यभित्र शांतिपूथककीकरण र सन्तुलन विषयक लेख सुझावको रूपमा प्राप्त ।
२९२	मेचे समाज विविधारी आफ्ता (मेचे समाज सुधार समिति), भापा	मेचे जातिको उत्थान तथा संरक्षण सम्बन्धी विषयमा सुझाव प्राप्त ।
२९३	भूकम्प प्रविधि राष्ट्रिय समाज नेपाल	प्राकृतिक प्रकोप तथा विपद् सम्बन्धी प्रस्तावित संवैधानिक प्रावधानका लागि शिक्षित अवधारणा पत्र सुझावको रूपमा प्राप्त ।
२९४	नेपाल चर्लचित्र कलाकार संघ	चर्लचित्र भेकलाई उद्योगको रूपमा मान्यता दिने तथा चर्लचित्रकर्मी र चर्लचित्र उद्योगको विषयलाई नयाँ संविधानले संबोधन गर्नुपर्ने सम्बन्धी सुझाव प्राप्त ।
२९५	आदिवासी/जनजाति बृहत मोर्चा, नेपाल	आदिवासी/जनजातिहरूका साझा मुद्दाहरूलाई नयाँ संविधानमा संबोधन गर्नुपर्ने विषयमा सुझाव प्राप्त ।
२९६	हिन्दु राष्ट्र नेपाल, राष्ट्रवाद, कंचनपुर	राष्ट्रियता, हिन्दु धर्म लगायतका विषयमा सुझाव प्राप्त ।
२९७	विष्णुबहादुर बुद्धापा, चन्दननाथ अफसेट प्रेस, जुम्ला	आगामी बन्ने संविधानका लागि परिवार नियोजन, कर, कला र संस्कृति, राज्य संचालन सम्बन्धी विषयहरूमा सुझाव प्राप्त ।
२९८	मानव अधिकारका लागि जनमञ्च, काठमाडौं	नेपाली आप्रवासी महिला कामदारहरूका सरोकारका सवालमा नयाँ संविधानले सम्बोधन गर्नुपर्ने विषयमा सुझाव प्राप्त ।
२९९	जिल्लाका दलित संघ संगठन, महोत्तरी	आगामी संविधानमा दलित अधिकारको सुनिश्चितताका लागि २५ बुदे दलित समुदायका साझा सवालहरू ज्ञापन पत्रको रूपमा प्राप्त ।
३००	चेलीबेटी क्लब, उदयपुर	"हामी भविष्य लेखौं, अगुवा युवाहरू संविधानसमालाई समुदायमा लिएर जाऔं" कार्यक्रम अन्तरगत उदयपुर युवाहरूबाट संकलित सुझावहरूको प्रतिवेदन सुझाव रूपमा प्राप्त ।
३०१	ए.ने.क.पा. माओवादीका ३१ जना मधेशी सभासदहरू	प्रेस विज्ञप्ती
३०२	न्यायपूर्ण समाजका लागि दलित नागरिक समाज संस्थाहरूको सञ्जाल	नयाँ संविधानद्वारा सम्बोधन गरिनुपर्ने दलित समुदायका सवालहरू सहितको सामुदायिक घोषणापत्रहरूको संगालो पुस्तिका प्राप्त ।
३०३	विदेह फण्डेसन	नेपालको नयाँ संविधानमा मधेशी महिलाको अधिकार र सरोकार सम्बन्धी विषयमा सुझाव प्राप्त ।
३०४	आदिवासी जनजाति बृहत संयुक्त मोर्चा, नेपाल	आदिवासी जनजातिहरूका साझा मुद्दाहरूलाई नयाँ संविधानमा संबोधन गर्नुपर्ने विषयमा सुझाव प्राप्त ।

ख) समितिलाई नागरिक सम्बन्ध समिति मार्फत प्राप्त जनताको राय सुझावको सार संक्षेप :

सुझाव दर्ता नं.	सुझाव दिनेको नाम र माध्यम	सुझावको सक्षिप्त व्यहोरा
१.	नविन्दबिक्रम राई, पाल्नेपानी ७, भोजपुर	दल सम्बन्धी : सरकारी ओहोवामा रहेका भन्दाभार वा अक्षिपारको दुरुपयोग गरी जेल सजायमा परेका व्यक्तिहरु बाहेक प्रत्येक नेपाली नागरिकहरुले राजनैतिक दल वा संघ संस्था खोल्न पाउने गरी संविधानमा व्यवस्था गरिनु आवश्यक छ ।
२.	सुवास बस्नेत, पल्चोक क्याम्पस, ललितपुर	नेपाल बहुभाषी मुलुक भएको हुँदा सबैलाई मान्य हुने भाषा खस नेपाली भाषा उत्तम हुनेछ । विभिन्न जातिहरुले आफ्नो मातृभाषामा पढाई आरम्भ गरेता पनि अंग्रेजी भाषालाई घाह्यता दिनु २१ औं शताब्दीको आवश्यकता हो ।
३.	टीकाराम रेग्मी, नागरिक समाज, दाङ	प्रस्तावना : नेपाल एक अविभाज्य, स्वतन्त्र, साबभौमसत्ता सम्पन्न, बहुजातीय, बहुभाषिक, धर्म निरपेक्ष, बहुसांस्कृतिक मुलुक हो । अब बन्ने राज्य संरचना देशको विविधतापूर्ण बनोट र जनसंख्यालाई आधार बनाएर उक्त विशिष्टतालाई न्यायोचित किसिमले प्रतिबिम्बित हुने समावेशी र समानुपातिक हुनु पर्दछ । नेपालको साबभौमसत्ता र राजकीय सत्ता जनतामा निहित हुने प्रष्ट उल्लेख हुनुपर्छ । बहुदलीय प्रतिस्पर्धा, आधिकार निर्वाचन, विधिको शासन, राज्यका अंगमा अधिकारको पृथकीकरण, आधारभूत मानव अधिकार, राजनीतिक स्वतन्त्रताको ग्यारेण्टी नेपालको लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको मुख्य विशेषता हुनुपर्छ । जनतामा निहित साबभौमसत्ता र राजकीयसत्ताको कवर गर्दै अब बन्ने संविधानमा अपरिवर्तनीय कुरा केही रहने छैन । संविधान संशोधन वा जनमत संग्रह मार्फत संविधान र कानूनका व्यवस्था शान्तिपूर्ण ढंगबाट परिवर्तन गर्न सकिनेछन् । राजनीतिक दल तथा निर्वाचित निकायको सबै ढाँचा र तहमा दलित, जनजाति, मधेशी, आदिवासी, महिला, विपन्न वर्ग र अविर्सेत भौगोलिक क्षेत्रका लागि उनीहरुको सामाजिक बनोट अनुसार पहुँच र प्रतिनिधित्वको सुनिश्चित गर्ने संविधान र कानूनमा समानुपातिक कोटाको बाध्यकारी व्यवस्था हुनुपर्छ । नेपालको शासन प्रणाली सहभागी चरित्रको हुनुपर्छ, निश्चित प्रतिशत भन्दा बढी मत पाउने दलहरुलाई मतको आधार अनुसार सबै तहको सरकारमा सामेल हुन पाउने व्यवस्था हुनुपर्छ ।
४.	उडबप्रसाद काफ्ले, भोजपुर, हाल काठमाडौं	वैयक्तिक स्वतन्त्रता, प्रेस स्वतन्त्रता, बहुदलीय प्रतिस्पर्धामा आधारित शासन प्रणाली, आधिकार निर्वाचन, सबैधानिक सर्वोच्चता, कानूनी शासन जस्ता कुराहरु प्रस्तावनामा समावेश हुनुपर्छ । संकटकालमा छ महिना भन्दा बढी समय राष्ट्रपतिले आफ्नो हातमा अधिकार लिन पाउने व्यवस्था हुनुहुँदैन, सो भन्दा बढी समय संकटकाल लागू गर्नु परे प्रतिनिधि सभाको स्वीकृति लिनुपर्छ ।
५.	सोमबहादुर धिमाल, धिमाल जाति विकास केन्द्र, मोरङ	प्रस्तावना : जनआन्दोलन दोस्रो र सशरीय लोकतन्त्रको समलाई मनन गर्दै हरेक जात, भाषा, क्षेत्र, धर्म तथा सम्दायलाई संविधानमा लेखिनुबाट बन्चित गरिनु हुन्न । सबै सम्दाय, वर्ग, क्षेत्र, भाषाभाषी, धर्मालम्बीहरुको हक, हित, अधिकारहरु लेख्ने कुरामा सम्झौता गरिनु हुन्न ।
६.	गोविन्द बहादुर भण्डारी, वेपाल ८, जुम्ला	अब बन्ने संविधानमा अपरिवर्तनीय कुरा राखिनु हुँदैन । देशमा कुनै पनि राजनैतिक समस्या आएको खण्डमा निर्वाचित प्रतिनिधिका २/३ वा जनमत संग्रहबाट ७०% मत ल्याएको खण्डमा राजनीतिक दलले चाहे अनुसारको राजनीतिक प्रणाली लागू गर्न पाउने सबैधानिक व्यवस्था हुनुपर्छ ।
७.	आद्युष भण्डारी, कुमारीपाटी, ललितपुर	समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका सुझाव नरहेको ।
८.	भिम पोखरेल, चैलाही ५, लमही, दाङ	नयाँ बन्ने संविधानमा एक मधेश एक प्रदेश होइन बरु "सयौं बुगा फूलका हामी एउटै माला नेपाली" भन्ने सकारात्मक विचारको विकास गरी ।
९.	महिला अधिकार मन्त्र, सातदोबाटो, ललितपुर	राजनीतिक दलहरुको स्थानीय देखि केन्द्रीय तहसम्म ५०% महिला सहभागिता गराउने, सहभागिता नगराउनेको दल खारेज गर्ने ।
१०.	सुपेन्द्रराज दुबाडी, हंसपुर ५, गोरखा	भाषी संविधानमा बहुदलीय, संघात्मक, लोकतान्त्रिक, हिन्दु गणतन्त्र स्पष्ट रुपमा लेखियोस् ।
११.	राजकुमार थापा, शितलपाटी ३, सिन्धुली	भाषी संविधानमा भुपडीमा बस्ने जनतालाई राहत पुराने, बिश्वले समेत अनुसरण गर्ने किसिमको बनोस्, भाषाको सम्बन्धमा मातृभाषा धेरै भएको, नेपाली भाषा बहुसंख्यक जनताले बुझ्न सक्ने हुँदा कामकाजको भाषा हुनसक्छ ।
१२.	तारानाथ कडेल, धरमपुर ९, काभ्रे	अब बन्ने संविधान निर्माण सँगै नेपालको सिमाना स्पष्ट होस्, कुनैपनि राष्ट्रको पहिचान भनेकै त्यस राष्ट्रको सीमा हो ।
१३.	प्रेमकुमार पोखरेल, धरमपुर ८, सप्तरी (पत्र मार्फत)	दलित, उत्पीडित, अन्धा, अपांग, असक्त व्यक्तिहरुको लागि कम्तिमा २० वर्ष आरक्षण कायम होस् । जातीय बिभेद, महिला हत्या हिंसा, दाइजो, तिलक, तलाक प्रथा लगायतका कु-संस्कारहरुको अन्त्य हुने व्यवस्था संविधानमा नै गरियोस्, संघीय प्रणाली निर्माण गर्दा निम्न कुराहरुमा ध्यान जाओस्, प्राकृतिक स्रोत साधनको बर्हिर्काई र उपयोग, जातजाति धर्म संस्कृति रीति रिवाज, सामाजिक बनोट र मान्यता, भौगोलिक अवस्था, धार्मिक सहिष्णुता र सामाजिक एकता, अनेकतामा एकता नै नेपाल

		र नेपाली बीचको समता । जिल्ला विभाजन राई २२४ देखि २७४ वटा सम्म निर्माण गर्ने उद्देश्य हुन्छ ।
१४	बद्रीप्रसाद तुंगाना, होक्से ४, काभ्रे	अपराधीलाई मृत्युदण्डको सजाय हुनुपर्ने र पिडित पक्षलाई उचित क्षतिपति दिलाइनुपर्ने । अष्टाचार गरेको ठहरिएमा बिर्साको दोषर जरिवाना गर्नुपर्ने । मानव अधिकारको बिषयव्यापी घोषणाको फलमा गर्ने वा गराउनु पर्ने ।
१५	बहालबाला व्यवसायीहरु	समितिको कार्य क्षेत्र भित्रका सुझाव नरहेको ।
१६	शैलेश कुँवर, गोदावरी ४, ललितपुर (पत्र मार्फत)	संविधानसभाले राखी संविधान निर्माण गरियो, जनताको साथ सधैं रहनेछ ।
१७	बेनामी	गरिबलाई गाँस, खास, कपास तथा वास्तविक मुकुम्बासीलाई जग्गा पाउने किसिमले कानून निर्माण होस् । नारीले पनि पुरुष सरह हक अधिकार पाउने कानून बन्न पर्‍यो ।
१८	लालबहादुर सिंह, चौमाला ३, कैलाली	भाषी संविधान संसदीय शासन प्रणालीमा आधारित होस् ।
१९	धनश्याम अर्याल, रुपाकोट ८, गुल्मी	हालको राष्ट्रिय गानको सट्टामा अर्को राष्ट्रिय गान प्रस्ताव गरेको ।
२०	मगनु माथी मुसहर, डुमरबाना ६, बारा	एक प्रदेश एक प्रदेश हुनु हुँदैन, मुलुकको अखण्डता कायम राख्नु पर्छ । हिन्दु राष्ट्र हुनु पर्दछ ।
२१	बेनामी	प्रस्तावना : नेपाल बहुजाति, बहुभाषिक र अनेकतामा एकता भएको धर्म निरपेक्ष हिमाली राज्य हो भनी घोषणा गर्नुपर्दछ । भाग १ मा : नेपाल सावभौमसत्ता र अखण्डता भएको पूर्ण स्वाधीन राष्ट्र हो भनी घोषणा गर्नुपर्दछ । संविधान संशोधन : प्रस्तावना र संविधानमा रहेको सावभौमसत्तासँग सम्बन्धित कुरा अपरिवर्तनीय हुनुपर्ने । दल सम्बन्धमा : स्वच्छ प्रतिस्पर्धा गर्ने पाउने व्यवस्था उल्लेख हुनुपर्ने । संकटकाल : राष्ट्रिय एकता र अखण्डतामा आघात भएको खण्डमा संसदको २/३ ले पास गरेको खण्डमा राष्ट्र प्रमुखले घोषणा गर्न पाउनु पर्ने ।
२२	हरि डफाल "खोखानी", बिराटनगर ४, पुष्पमार्ग, मोरङ	प्रस्तावना : बीर वीरगनाको बलिदानको सम्झना गर्दै, नेपाललाई शान्ति क्षेत्र कायम गर्दै, समाजवादी अर्थनीति कायम गर्ने उद्देश्य लिदै, आधारभूत आवश्यकताको पूरा गर्ने प्रतिबद्धता सहित मानव अधिकार, स्वतन्त्र समाज, सुचनाको हक, ज्येष्ठ नागरिकको सुरक्षण, भातृत्व भावनात्मक एकता कायम गरी बालिग मताधिकार, संसदीय शासन व्यवस्था, स्वतन्त्र एवं सक्षम न्याय प्रणालीको स्थापना गरी केन्द्रीकृत शासन व्यवस्थालाई विकेन्द्रीकरण गर्ने कुरा उल्लेख हुनुपर्ने । भाग १ : संविधान मूल कानून हुने । राष्ट्रिय भण्डा, गान, भाषा, जनाबर, पक्षी, रंग, फूल, फलको उल्लेख हुनुपर्ने । राष्ट्रिय भण्डा व्याप्ने र जलाउने नपाइने व्यवस्था गर्दै प्रत्येक नेपालीले आ-आफ्नो घरमा राख्न पाउनु पर्ने । दल सम्बन्धी : दलका नेता र आय व्यव पारदर्शी हुनुपर्ने ।
२३	देवब्राम पादब, मधेश मुक्ति पार्टी, धनुषा, जनकपुरधाम	संशोधन : संशोधनका तीन मोडल प्रस्तुत अधिकांश सामान्य व्यवस्थाहरु केन्द्रीय संसदको सामान्य बहुमतबाट, राष्ट्रपतिको निर्वाचन, केन्द्रीय सरकार र प्रान्तीय सरकारको कार्यकारी अधिकार र प्रान्तीय सरकारको प्रतिनिधित्व हुने विषय संसदको जुनसुकै सदनमा २/३ बहुमतबाट पारित हुन सक्ने र त्यस्तो संशोधन आधा भन्दा बढी व्यवस्थापिका सभाबाट पारित भएको हुनुपर्ने । अन्य प्रावधानहरु संसदको प्रत्येक सदनको उपस्थित सदस्यको २/३ बहुमतबाट पारित हुनुपर्ने । यस्तोमा State Legislature को अनुमोदन आवश्यक नपर्ने । संकटकाल : युद्ध, संवैधानिक संघर्ष असफल भएको वा आर्थिक संकटको बेला संकटकाल घोषणा गर्न सकिने ।
२४	बिजु सुबेदी "विजय", भक्तपुर, टौमडी ११ bijusubedi@hotmail.com	बहुदलीय प्रतिस्पर्धात्मक व्यवस्था हुनुपर्ने, दल : लोकतान्त्रिक कार्यप्रणाली भएकोलाई मात्र मान्यता दिने, धर्म निरपेक्ष राष्ट्र, भण्डा : चार कुनै हुनुपर्ने, चन्द्र सूर्य हटाउने चक्र बुद्ध र सगरमाथा राख्ने, राष्ट्रिय पक्षी डाँफे जस्तै जनाबर पत्ती, गैडा वा कस्तुरी कुनै राख्ने, प्रेम स्वतन्त्रता कायम गरियोस्, दललाई चुल्हे व्यवस्था गरियोस्, जसको बढी मत हुन्छ उसैले सरकार चलाउने पाउने गरियोस्, देश युक्तोलाई राजदल बनाउनु पर्ने, राष्ट्रिय गान पनि प्रस्ताव गरेको ।
२५	रामजी अडाली, थानपति ९, गुल्मी	दल : हरेक दलको आ-आफ्नो सिद्धान्त र मूल्य मान्यता भएता पनि राष्ट्र, राष्ट्रियता र राष्ट्र निर्माणका सबलमा आपसी समझदारी कायम हुनुपर्ने, सबै दलको समान सम्मान हुनुपर्ने ।
२६	गणेश विक्रम राई	राजनीतिक दल : संघीय राज्य अखण्ड गणतन्त्र नेपालको विभिन्न राजनीतिक दलहरु वा नयाँ खोलिएका राजनीतिक दलहरु बहुमतको सरकार वा सहमतको सरकार कुनै एक सरकारले राज्यका तीन वटै अंगहरु संचालन गर्ने हुँदा आ-आफ्नो संघीय राज्य, केन्द्रीय राज्य र नेपाली नागरिकको

		हितमा सम्पूर्ण कार्यहरु र सम्पूर्ण विकास निर्माणका कार्यहरु गर्नु पर्ने हुन्छ ।												
२७	अनिरुद्र जोशी, न्वादेउ गा.वि.स.म, बैतडी	देशलाई पूर्ण धर्मनिरपेक्ष बनाइनु पर्ने, भ्रष्टाचार मुक्त समाज निर्माणका लागि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई अधिकार सम्पन्न बनाई स्थानीय स्तर सम्म विस्तार गर्ने, राज्यमा रहेका लोपोन्मुख, अल्पसंख्यक जातीलाई उत्थान गर्ने आवश्यक व्यवस्था गर्ने ।												
२८	बाबादेव डाक्टर	नेपालमा राजा चाहिन्छ, देश टुक्रा भए भावी सन्ततिलाई धराप मात्र हुन्छ ।												
२९	हिन्दु विराज गुरुवाचार्य, कलेज्वर, काठमाण्डौ	संविधान निर्माण प्रक्रियामा प्राप्त सुझावहरूलाई लिपीबद्ध गरी बुद्धिजीवी र सर्वसाधारण समेत राखी अन्तरक्रिया गरिएमा पारदर्शिता र विश्वासनिधता बढ्ने छिने ।												
३०	त्रिलोक सिंह थापा क्षेत्री, बानेश्वर	संविधान निर्माण प्रक्रियामा राजनीतिक दलहरु बीच सहमति कायम गरी अघि बढ्नु आवश्यक छ ।												
३१	नेपाल पत्रकार महासंघ, केन्द्रीय समिति	नयाँ बन्ने संविधानको अपरिवर्तनीय धारामा प्रेस तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता उल्लेख गरिनु पर्छ ।												
३२	मनराज ठाकुर, कुपण्डोल, ललितपुर	<u>प्रस्तावना</u> ऐतिहासिक संविधानसभाको निर्वाचन २०६४/१२/२८ ले देशमा विद्यमान वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय, लैङ्गिक समस्यालाई समाधान गर्ने तथा आत्मनिर्णय सङ्घितको संघीय लोकतान्त्रिक गणतान्त्रिक शासन व्यवस्था, नागरिक स्वतन्त्रता, मौलिक अधिकार, मानव अधिकार, बालिग मताधिकार, आर्थिक निर्वाचन, पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता, स्वतन्त्र न्यायपालिका तथा कानुनी राज्यको अवधारणा लगायत लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यताप्रति पुर्ण प्रतिबद्ध रही, लोकतन्त्र, शान्ति, समृद्धि तथा आर्थिक, सामाजिक, राजनीतिक परिवर्तन तथा देशको सार्वभौमिकता, अखण्डता, स्वतन्त्रता र स्वाभिमानलाई आत्मसात गर्दै राष्ट्रलाई अग्रगमन तथा सार्वभौमसत्ता सम्पन्न नेपाली जनता बनाउन जनादेश दिएकाले नेपाल र नेपाली जनताको हक, हित तथा राज्य सञ्चालनका लागि नीति निघम कानूनको प्रबर्द्धन तथा सम्बर्द्धनको लागि नेपालको संविधान २०६४ जारी गरिने छ । <u>राष्ट्रभाषा</u> नेपालमा बोकिने सबै मातृभाषा क्षेत्रीय भाषा हुनेछ । देवनागरी लिपीमा नेपाली भाषा सरकारी कामकाजको भाषा हुनेछ । स्थानीय निकाय र कार्यालयमा मातृभाषा प्रयोग गर्न सकिनेछ । <u>राष्ट्रलाई चिनाउने सम्बन्धमा</u> <table><tr><td>राष्ट्रिय जनावर</td><td>गाई</td></tr><tr><td>राष्ट्रिय चरा</td><td>डाफे</td></tr><tr><td>राष्ट्रिय फूल</td><td>लाली गुरास</td></tr><tr><td>राष्ट्रिय रंग</td><td>सिम्पिक</td></tr><tr><td>राष्ट्रिय खेल</td><td>कपरी</td></tr><tr><td>राष्ट्रिय वाजा</td><td>पञ्चवाजा हुनेछ</td></tr></table> <u>राजनीतिक दल</u> समान राजनीतिक विचारधारा दर्शन र कार्यक्रममा प्रतिबद्ध व्यक्तिहरुले नेपाल सरकारको कानूनको अधिनमा रही आफ्नो इच्छा अनुसार राजनीतिक दल खोज्न र सञ्चालन गर्न सक्नेछ । मूलकाताई विखण्डन गर्ने वा साम्प्रदायिक एकतामा खलल पर्ने खालको विधान भएको दललाई दर्ता गरिने छैन । दल दर्ता गर्दा कमिन्मा ५,००० मतदाताको समर्थनको हस्ताक्षरयुक्त निवेदन दिनुपर्ने । <u>संकटकालीन अधिकार</u> राष्ट्रपतिबाट व्यवस्थापिका संसदको सहमतिमा संकटकालीन अवस्थाको घोषणा गर्ने वा आदेश जारी गर्न सक्नेछ । वस्ती घोषणा वा आदेश २ महिना सम्म लागु रहनेछ । अवस्था हेरी व्यवस्थापिका संसदको साधारण बहुमतबाट डेढ महिनाको लागि म्याद थप गर्न सकिनेछ । संकटकालीन अवस्थामा मौलिक हक निलम्बन गर्न सकिनेछ । <u>संविधान संशोधन</u> संविधानको कुनै धारालाई संशोधन वा खारेज गर्नु परेमा व्यवस्थापिका संसदको दुई तिहाई सदस्यहरुको बहुमतबाट पारित हुनेछ । <u>वाधा अड्काउ फुकाउने अधिकार</u> संविधानको कार्यान्वयन गर्न कुनै बाधा अड्काउ परेमा त्यस्तो बाधा अड्काउ फुकाउन मन्त्रीपरिषदले आदेश जारी गर्न सक्नेछ । त्यस्तो आदेश व्यवस्थापिका संसदबाट एक महिनाभित्र अनुमोदन गराउनु पर्नेछ ।	राष्ट्रिय जनावर	गाई	राष्ट्रिय चरा	डाफे	राष्ट्रिय फूल	लाली गुरास	राष्ट्रिय रंग	सिम्पिक	राष्ट्रिय खेल	कपरी	राष्ट्रिय वाजा	पञ्चवाजा हुनेछ
राष्ट्रिय जनावर	गाई													
राष्ट्रिय चरा	डाफे													
राष्ट्रिय फूल	लाली गुरास													
राष्ट्रिय रंग	सिम्पिक													
राष्ट्रिय खेल	कपरी													
राष्ट्रिय वाजा	पञ्चवाजा हुनेछ													
३३	रन्जन कार्की, हाल रोल्डेन गेट नयाँ बानेश्वर काठमाण्डौ ।	राजनीतिक सहमति कायम गरी दिगो संविधान बनाउने, जनतालाई सार्वभौम सम्पन्न गराऔं, संविधान निर्माण गर्दा जातीयताको धारेमा बहस नगरी वर्गीय असमानता, आधारभूत आवश्यकताका धारेमा बहस गरौं, व्यक्तिगत स्वतन्त्रता, गुणस्तरीय शिक्षा, स्वास्थ्य रोजगारीको सुनिश्चितता गरौं ।												
३४	नर बहादुर साउद, भिमदल न.पा.२	संविधानमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकार सुनिश्चित गरिनुपर्छ, देश सघीयतामा जोड राष्ट्रिय अखण्डता, सामाजिक सदभाव र मेलमिलाप कायम रहने गरी प्रदेशका												

	कञ्चनपुर	निर्माण गरिनुपर्छ, ज्ञानमार्ग, देशदोही, भण्डारी, धर्मिचारी, अधिकारको दुरुपयोग गर्नेलाई जेलमा पालनपोषण गर्नु भन्दा मृत्युदण्ड दिने काम गर्नु राम्रो होला ।
३४	लेखनाथ न्यौपाने, चिकित्सक भापा	बन्द हडताल गर्ने प्रतिबन्ध लगाउने कानून निर्माण गरी । यसको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि बन्द हडतालको कारण भएको प्रति त्यस्तो बन्द हडताल आयोजकबाट असुल उपर गर्ने कानून बनाओ, गरिब, निम्नस्तर, असाध्य जनतालाई निःशुल्क एवं गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराउन सकियोस्, भण्डारीलाई हदैसम्मको कारवाहीको व्यवस्था गरियोस् ।
३५	Nepal Participator Action Network (NEPAN)	निर्माणघातन सविधानमा निम्न कुरा सुनिश्चित गर्ने पहल गरियोस् बढाबन्धा भएको कारणले कुनै पनि नेपाली जेष्ठ नागरिक अपहेलित तथा उत्पीडित हुनुपर्ने छैन र सम्मानपूर्वक जीवन निर्वाह गर्न पाउने हक हुनेछ, जेष्ठ नागरिकलाई आधारभूत स्वास्थ्य तथा सामाजिक सुरक्षाको हक हुनेछ, अशक्त, असहाय, बेकारिमे, द्वन्द पिडित एवं बिस्थापित जेष्ठ नागरिकको सुनिश्चित जीवन यापनका लागि राज्यबाट विशेष सुविधा पाउने हक हुनेछ, जेष्ठ नागरिक आयोग तुरुन्त गठन गरिनुपर्छ, मानव अधिकार र जेष्ठ नागरिक विषयमा अध्ययन गराई जेष्ठ नागरिकका विशिष्ट अधिकारहरूको संरक्षण गरिनुपर्छ ।
३६	दिपक सुबेदी deepaksubedichintak@yahoo.com	हाम्रो जस्तो अस्वास्थ्यकी तथा राजनीतिकबादी राज्यजाल भएको मुलुकमा यावत राजनीतिक बादीय मान्यता र संस्कारबाट स्पष्ट राज्य व्यवस्थाको दिशा अवलम्बन गर्न निकै गाह्रो छ । साच्चिकै सेवाप्राप्ति, सर्वमान्य, निष्कपट, सर्वकल्याणकारी, शान्ति, महाशान्तिको एउटै उपायको हामी सबैमा खोजी हुनेपर्छ । बैदिक साम्यवादलाई गन्तव्य बनाएर अगाडि बढ्न तथा सोही अनुसार सविधान निर्माणको कार्य हुन अनुरोध गर्दछु ।
३७	जीत बहादुर सिजाली, राजपुर गा.वि.स. डाङ देउचुरी	नेपाललाई गौरव राष्ट्र नामाकरण गर्नुपर्छ । प्रजातन्त्र सत्यको लागि, न्यायको लागि, विकासको लागि, सामाजिक सद्भावको लागि, समावेशीको लागि चाहिएको छ । हामीलाई बेकारको लुटपाटीय प्रजातन्त्र चाहिएको छैन । सकभर एक पार्टी मात्र हुनुपर्छ ।
३८	उमानन्द भिनुबा (नागरिकको आवाज)	भारत पानी खान छोरी लिन दिन स्वतन्त्रता हुनेछ, करकाप र जबरजस्ती गर्ने पाइने छैन । आफू खुशी धर्म गर्न पाइनेछ, कसैले कसैलाई ठूलोसानो जात भनि भन्न पाइने छैन । गाई, डोफो, भद्र लाई राष्ट्रिय जनावर भएकोले काटमार गर्न पाइने छैन ।
४०	विरव हिन्दु महासंघ (पञ्च मार्फत)	धर्म निरपेक्ष शब्द भाषागत रूपले अनुपयुक्त रहेको र विदेशी नककल गरिएको देखिने हुँदा अब बन्ने सविधानमा धर्मभाविरहित धर्म स्वतन्त्र नेपाल राष्ट्र रहनेछ भन्ने उल्लेख हुनुपर्दछ । गाईलाई राष्ट्रिय जनावरको रूपमा संरक्षण गरिनु पर्दछ । अब बन्ने सविधान राष्ट्रको सर्वोच्च हितका लागि उपयुक्त बनेाँस र दिग दिगान्त सम्म अन्तराष्ट्रिय सम्दायलाई समेत नमनाको रूप दिन सकोस् ।
४१	स्वर्गिक मार्ग संघ नेपाल	समाजमा विद्यमान सबै खाले छुवाछुतको अन्त्य गर्ने कानूनी प्रावधान राखियोस् र यो कानून लागू गर्न खास प्याउने सबै किसिमका शास्त्रीय धार्मिक एवम् सांस्कृतिक मान्यताहरूमा सुधार गर्न संवैधानिक पहल होस्, वैधानिक तथा अवैधानिक दृष्य तथा अदृष्य र आर्थिक बाध्यताका कारण हुने मानव बेचबिखनलाई रोक्न कडा संवैधानिक व्यवस्था गरियोस् ।
४२	बली मुहम्मद मोमिन	अब नेपालको नयाँ सविधानका प्रस्तावना धारा उपधारा, अनुसूची, दफा उपदफा, परिच्छेद, संकेत आदिमा शब्द प्रयोग गर्दा शुद्ध नेपाली भाषामा स्पष्ट शैलीमा व्याख्या हुनु एवं सविधानमा सम्बोधन हुनु जरुरी छ । कलमको बल, स्वतन्त्र निर्मक शान्तिको अनुभूतिले सविधानको मस्यौदा गर्नुपर्दछ त्यस मात्रै सविधान आयोगका विद्वानहरूले जनविचारलाई मुक्त रूप दिने, बाह्य शक्तिको सन्तुलन नितान्त जरुरी छ ।
४३	नेपाल शिक्षक सङ्घको छैटौँ राष्ट्रिय महाधिवेशन २०६२ बाट प्रस्तावित केही सुझाव	प्रस्तावना:- सावर्भौम नेपाली जनताको स्वतन्त्रता, स्वाभिमान, सम्मान र मर्यादा प्रति प्रभावकारी र उत्तरदायी राज्यसंयन्त्र निर्माण, आम नेपाली पहिचानहरूको सुरक्षा, सम्मान र अधिकारलाई सुनिश्चित गर्ने राजनीतिक, सामाजिक र आर्थिक व्यवस्थाहरू निर्माण र विकास गर्नु, नेपालको अन्तरिम सविधानको धारा अन्तर्गत गठित सविधान सभाको धारा अनुरूप यो सविधान निर्माण गरी जारी गरिएको छ । सावर्भौमसत्ता नेपालको सावर्भौमसत्ता नेपाली नागरिकमा रहनेछ, नेपाली जनताले सावर्भौमसत्ताको प्रयोग यो सविधान अनुसारको आबधिक चुनाव जनमत संग्रहद्वारा आफैले प्रत्यक्ष रूपमा गर्ने अवस्थामा बाहेक यो सविधान अनुसार निर्बाचित संसद र सरकारले

		न्यायिक सर्वोच्चताको मान्यताको अधिनमा रही राष्ट्रप्रमुख मार्फत गर्नेछन् । <u>जनमत संग्रहको व्यवस्था</u> राज्यको स्वरूप, संरचना सम्बन्धी निर्णय, प्रदेश विभाजन जस्ता सवालमा संसदको दुई तिहाई बहुमतको सिफारिसमा जाबिदारी रूपमा जनमत संग्रह गर्ने व्यवस्था गरिनेछ । संविधान सभाबाट संविधानको मस्यौदा तयार भई राष्ट्रप्रमुखबाट जारी हुनु अघि संविधान अनुमोदनको लागि जनमत संग्रह गरिनेछ । <u>संकटकालको घोषणा</u> मुलुकको सुरक्षामा गम्भीर संकट उत्पन्न भई वा राजनीतिक सामाजिक वा आर्थिक जीवनमा गम्भीर समस्या उत्पन्न भई निर्यामित दैनिक सामाजिक, राजनीतिक, आर्थिक जीवनमा अवरोध तथा संकटको स्थिति उत्पन्न भएमा नेपालको सबै भू-भाग वा कुनै निश्चित भू-भागमा सुरक्षा परिषद समेतको रायको आधारमा नेपाल सरकारको सिफारिसमा राष्ट्रप्रमुखले संकटकाल घोषणा गर्ने छन्, यस्तो संकटकाल एक पटकमा बढीमा छ महिनाको लागि घोषणा गर्न सकिनेछ । छ महिना पछि अर्को पटकको लागि संकटकाल घोषणा गर्नु परेमा संसदको स्वीकृति अनिवार्य हुनेछ, संसदको स्वीकृतिसे लगत्तै तीन पटक भन्दा बढी संकटकाल घोषणा गर्न पाइने छैन ।
४४	विवेक क्षेत्री, संजय कार्की, समीक्षा कार्की, अम्बिका कार्की, कामनपा ३२	संविधानको शीर्षक जनगणतन्त्र नेपाल लेखियोस् ।
४५	पुरुषोत्तम पोखरेल, सितापुर- ८ महोत्तरी	कुनै पनि दलले केन्द्र, क्षेत्र र जिल्ला समितिका सबै सदस्यले आफ्नो हैसियत (सम्पत्ति) अनिवार्य साबंजनिक गर्नुपर्ने र चरित्रलाई स्वच्छ बनाउने, केन्द्रीयस्तरका नेताहरूले पार्टी महाधिवेशन पछि मात्र पार्टी त्याग्न पाउने र अर्को पार्टीमा जान पार्टी खुला राख्ने प्रावधान ल्याउने, कुनै पनि दलका नेताले एक भन्दा बढी पद लिन नपाइने, प्रत्यक्ष वा समानुपातिक तर्फबाट विजयी नेताले वर्षमा कमिमा २ पटक घरदैलो कार्यक्रम गर्ने, दलले राजनीतिक नियुक्ति गर्दा व्यक्तिको योग्यता क्षमता नैतिकता आदिको आधारमा दलको प्रतिष्ठाबाट मात्र गर्ने, दलहरूलाई समावेशी बनाउने ।
४६	कल्याणदेव भट्टराई, स्वतन्त्र नागरिक	देशको सबै राजनीतिक पार्टीहरूले आफ्नो विधानमा सम्बन्धित पार्टीको नेतृत्वको छनौट प्रक्रातान्त्रिक प्रक्र्याबाट छनौट गरिने प्रावधान अनिवार्य राख्नुपर्ने हुनुपर्छ र यसरी विधान अनुसार गरिनुपर्ने आन्तरिक चुनाव तथा अन्य भेला, बैठक निर्धारित समयमा नगरेमा त्यस्तो पार्टीलाई चुनाव आयोगले प्रतिबन्ध लगाउने प्रावधान संविधानमा हुनुपर्दछ, राजनीतिक पार्टीको आ.ब.को अन्तिम सम्म लेखा प्रतिवेदन साबंजनिक गरी आम्दानीका स्रोत र खर्चको फाँटबारी प्रकाशित गर्नु पर्दछ, सम्पूर्ण जिम्मेवारी पद चुनावद्वारा कार्यकर्ताको मत बाट नियुक्ति गर्ने प्रावधान हुनु पर्दछ ।
४७	प्रा डा सुयं प्रसाद सुवेदी	कान्तिपुर पत्रिकामा केहि अगाडि प्रकाशित हुई बटा लेखलाई सुभाबको रुपमा प्रस्तुत गरिएका, शासन प्रणाली र संघीयता निर्माण सम्बन्धमा सुभाब केन्द्रित रहेको ।
४८	भिमबहादुर राई, बेदप्रकाश कायस्थ, निर्मल राजवंशी, मेघराज श्रेष्ठ र शशिधर के.सी	१६ पैजको प्रस्तुत सुभाबमा संविधानका अन्तरवस्तुका बारेमा सिधै उल्लेख नगरी गाँस, बास, कपास, वण्डाहिनाला, विकास निर्माण, रोजगारी सिर्जना तथा राजनीतिक दल र नेताहरूप्रतिको असन्तुष्टि जहेर भएको ।
४९	साप्ताहिक बिमरी	नेपाल बन्द, चक्काजाम, लोडफोड र आगजनी सबै क्षेत्रमा सदाका लागि अन्त्य गर्ने, त्यसको अवज्ञा गर्नेलाई सुरक्षा निकायबाट गोली हान्न सक्ने अधिकार सहितको कानून बनाउने, सबै क्षेत्रलाई आरक्षणमुक्त गर्ने तर केही समयको लागि उपेक्षित क्षेत्र र समुदायलाई प्राथमिकता दिने, दलले सञ्चार, शिक्षा, कानुनी क्षेत्र निजी र सरकारी कर्मचारी आर्थिक क्षेत्र, सामाजिक तथा पेशागत संघसंस्थाका आबद्ध व्यक्तिलाई सदस्यता वितरण गर्न नपाउने, निजामती प्रशासनलाई राजनीतिक हस्तक्षेपमुक्त राख्ने कानून बनाउने, सदस्यको उमेर १८ देखि ६० वर्षसम्म मात्र हुनुपर्ने, सदस्य र दलको आर्थिक स्थिति वर्षेनी साबंजनिक हुनुपर्ने, आम निर्वाचनका उम्मेदवारको उमेर ५५वर्ष भित्र हुनुपर्ने, उम्मेदवारले एउटा क्षेत्रमा मात्र उठ्न पाउने, उम्मेदवारको योग्यता कमिमा पनि स्नातक तह उत्तिर्ण हुनुपर्ने, चन्दा र उपहार लिन नपाउने, सञ्चार क्षेत्रमा लगानी गर्न पाउने तर चौथो अंशको मान्यता नपाउने, दलले मनोनयन र नियुक्ति गर्न नपाउने तर विशेष आमन्त्रण गर्न पाउने ।
५०	धिमाल जाति विकास केन्द्र, केन्द्रिय समिति	प्रस्तावनामा उल्लेख हुनुपर्ने : संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र बहुदलिय प्रतिस्पर्धात्मक,

	उलावारी मोरंग	जनताको सार्वभौमसत्ता सम्पन्न संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपाल, प्रान्त र केन्द्र दुवैको संविधान हुने कुरा प्रस्तावनामा उल्लेख हुनुपर्ने, राष्ट्रको आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक विकास, सार्वभौमिकता, अखण्डता, स्वतन्त्रता र स्वभिमानलाई सम्मान गर्दै राज्यको पुनर्संरचना ऐतिहासिक भोग चलन गरि आएको भूमिको जातीय, आत्मनिर्णय तथा अग्रधिकार संहिताको हुनुपर्ने, धर्म निरपेक्ष हुनुपर्ने, दोस्रो ऐतिहासिक अपूर्व जनआन्दोलनबाट प्राप्त जनअधिकार अनुरूप जननिर्वाचित जनप्रतिनिधि संविधान समायोजनबाट निर्मित भनिनु पर्ने । राजनीतिक दल सम्बन्धी : राष्ट्रिय र राज्य/प्रान्तीय दल दुवैको संवैधानिक व्यवस्था हुनुपर्ने, राष्ट्रिय दलले केन्द्रीयस्तरमा दता हुनुपर्ने र प्रान्तीय दलहरूले प्रान्तीय स्तरमा दता हुनुपर्ने व्यवस्था हुनुपर्ने । संकटकालीन अवस्था : केन्द्रीय सरकार र प्रान्तीय सरकारको सहमतिबाट संकटकाल घोषणा गर्ने । विविध : केन्द्र सरकारले प्रान्तीय सरकारको सिफारिस अनुरूप व्यवस्था गर्ने, संक्रमणकालीन व्यवस्था, केन्द्रीय सरकार र प्रान्तीय सरकारले दलिय र जातीय सहमति अनुसार कार्य संचालन गर्ने । परिभाषा : देशको अखण्डको मान्यता राख्दै भोग चलन गरी आएको भूमिको सिमाइन, नामइन र स्वशासन बारे निर्णय आफै गर्ने पाउने अधिकार आत्मनिर्णयको अधिकार हुनुपर्नेछ, अग्रधिकार : प्रान्त वा जातीय स्वशासित भूमिमा भूमिपुत्र आदिवासीहरूले राजनीतिक सरकारी निकाय आर्थिक, सांस्कृतिक र प्राकृतिक श्रोत साधनमा पहिलो प्राथमिकताका साथ पाउने अधिकार अग्रधिकार हुनु पर्नेछ ।
५१	रेबतीरमण कुँवर, गोदावरी ४ सलितपुर	आम नेपाली जनता नेपाल अधिराज्यका सार्वभौम नागरिक हुन् यी पक्ष अपुरो र परिवर्तित हुने सक्ने । राजनीतिक दल स्पष्ट र पारदर्शित हुन पर्दछ, धनीबाट चन्दा असुल्ने र गरिबलाई पार्टी काममा लताने हुनु हुदैन । राजनीतिक पार्टीमा संगठित या कुपाशील रूपमा आबड्य मानिसहरूको निम्न शैक्षिक योग्यता एस.एल.सी. हुने पर्ने र चल अचल गरि न्युनतम आर्थिक हैसियत १० लाख हुन आवश्यक छ । राजनीतिक पार्टीले आफ्ना कार्यकर्ताको लागि प्रदान गर्ने परिचय पत्रमा निजको शैक्षिक योग्यता र आर्थिक हैसियत प्रष्ट साथ खुलेको हुन पर्नेछ । एउटै दर्शनमा आधारित भई समान आस्था र विश्वासको सिद्धान्तमा स्थापित भएको राजनीतिक पार्टीमा समय सापेक्ष बेमेल उत्पन्न भई फुट्नु पर्ने स्थिति सिर्जना भएमा कमिमा केन्द्रीय कमिटिका सदस्यको ४० प्रतिशत र केन्द्रीय कमिटि भन्दा तलका सबै लेबल र स्तरका कमिटिहरूबाट ४०/४० प्रतिशत सो पार्टीका आबड्य कार्यकर्ताहरूको सक्रमाले फुट्नु पर्ने लिखित कारण जनाई निर्वाचन आयोगमा आवेदन दिनु पर्नेछ । दल दता गरी कमिमा पनि एक लाख ५० हजार मानिसको लिखित आवेदन निर्वाचन आयोगमा प्रस्तुत हुनुपर्नेछ र चालु आर्थिक वर्षको राज्यको कुल बजेटको ०.५० प्रतिशतले हुने रकम एकमुष्ट नेपाल राष्ट्र बैंकमा धरीटी राखि प्रमाण सहित पार्टीको विधान कार्यक्रम विधान अनुरूप सांगठनिक आकार र पदाधिकारीहरू लगायत सबै कार्यकर्ताको नामावली निर्वाचन आयोग समक्ष पेश गरि राजनीतिक पार्टी औचित्य हुने निवेदन पेश गर्नु पर्नेछ । संविधान भित्र रहेर कानूनको पालना गर्नु गराउनु पनि राजनीतिक पार्टीहरूको वायित्व हो ।
५२	मित्र कुन्ज	नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को प्रस्तावनामा संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र (बीपी) संशोधनका प्रावधानहरू) थप गरी नयाँ संघीय संविधानमा राख्ने ।
५३	टेक बहादुर काकी, मुगा -३, धनकुटा	यस समितिको कार्य क्षेत्र भित्रका विषयमा सुझाव नरहेको ।
५४	जिल्ला भोजपुर चम्पे गा.वि.स.को जन समाज मन्डलीहरूको तर्फबाट	समाज मण्डलीको छलफलबाट निश्कर्ष निकाली १२ बुँदाका सुझाव दिइएको, सुझावमा भावी संविधानमा समावेशी सम्बन्धी सवालहरूको सम्बोधन गरिनुपर्ने र विकास निर्माणका विषयहरू संलग्न रहेका तर समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयमा सुझाव नआएको ।
५५	केदार खड्गी, टाकेश्वर १३, काठमाण्डौ	संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयमा सुझाव नरहेको ।
५६	उमानाथ निरौला, लखनपुर-१ कापा	संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयमा सुझाव नरहेको ।
५७	तर्कान्द्रभक्त श्रेष्ठ, बरिष्ठ अधिवक्ता	संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयमा सुझाव नरहेको ।

५८	रामजी जवाली, थानपति गा वि.स गुल्मी	संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयमा सुझाव नरहेको ।
५९	नेपाल जेसिज, पापाचली	सुझावहरू राज्य पुनर्संरचना संग सम्बन्धित रहेको, संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रको सुझाव नरहेको ।
६०	धिरंजीव भरासिनी, एबरेस्ट च्याम्बर अफ कमर्स एण्ड इन्डस्ट्रीज	नयाँ संविधान पूर्ण रूपले प्रजातान्त्रिक गणतन्त्रात्मक तथा संघात्मक हुनु पर्दछ ।
६१	इया प्रसाद धिमिरे, मोतिपुर गा वि.स सचिव कपिलवस्तु	संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयमा सुझाव नरहेको ।
६२	शैलेस थापा, काठमाण्डौ	संविधानका अन्तरबस्तु बाहेक अन्य कुरामा असन्तुष्टि व्यक्त ।
६३	जडान स्वायत्त प्रदेश, केन्द्रीय समिति	अन्य समितिसंग सम्बन्धित मात्र सुझाव रहेको संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयमा सुझाव नरहेको ।
६४	व्याकवाडे मोसाइटी एजुकेशन (बेस) डाड, बाके, बाँदिघा, कैलाली र कञ्चनपुर घोषणापत्र	संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयमा सुझाव नरहेको ।
६५	अधबदेव खनाल, बानेश्वर हाइट	नेता र दलहरू प्रतिको असन्तुष्टि व्यक्त भएको, संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयमा सुझाव नरहेको ।
६६	हरिचन्द्र तिमिल्सेना	संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयमा सुझाव नरहेको ।
६७	कुश बहादुर कार्की, काठमाण्डौ	नेपाल एउटा स्वतन्त्र, अविभाज्य, सार्वभौमसत्ता सम्पन्न संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक धर्म निरपेक्ष राज्य हुनुपर्ने, संविधान संशोधन गर्दा सदस्य संख्याको दुई तिहाई बहुमतबाट राष्ट्रपतिले घोषणा गर्नुपर्ने, एउटा दलबाट निर्वाचित सदस्य सो दल परिवर्तन गरेमा सदस्यता स्वतः खारेज हुनुपर्ने तर ५० प्रतिशत सासदले छुट्टै पार्टी गठन गरी दल छाड्न सक्ने । निर्वाचन प्रयोजनको लागि निर्वाचन आयोगमा दलहरू अनिवार्य रूपमा दर्ता हुनु पर्ने, हरेक दलले पाँच पाँच वर्षमा महाधिवेशन गर्नुपर्ने । केन्द्रीय सरकारको सिफारिसमा राष्ट्रपतिले बाधा अड्काउ फुकाउ गर्नुपर्ने र सो को औचित्य सदनबाट पारित गर्नुपर्ने ।
६८	गुणेश ठाकुर, एम.ए टि.पी.ए	२०४७ सालको संविधान निर्माणका बेला प्रस्तुत गरेको सुझाव संलग्न ।
६९	गंगाप्रसाद दाहाल, इटहरी नगरपालिका, वाड नं. ५	संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयमा सुझाव नरहेको
७०	Kumar Brhma, Young Kummunist (NINETH) Tikapur, Kailali	हिन्दुत्वलाई पनि संविधानमा समावेश गर्नुपर्छ ।
७१	रामकृष्ण बजगाई, वाडवे-४, पैरगाउँ, नुवाकोट	संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयमा सुझाव नरहेको
७२	धनराज गिरी, तोपगाछी-७, भापा	संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयमा सुझाव नरहेको ।
७३	शोनलाल दमाई, नेपाल राष्ट्रिय दलित मुक्ति मोर्चा, जिल्ला समिति, इडेलधुरा	संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयमा सुझाव नरहेको
७४	नेपाल कम्युन समाज, काठमाण्डौ	समाजद्वारा प्रस्तुत नयाँ संविधानको भावी स्वरूप बारे स्थानीयस्तरका सरोकारवालाहरूको धाराणा नामक प्रतिवेदन, २०६१ मा सरोकारवालाहरूसँग गरिएका छलफलका निष्कर्षहरूलाई प्रस्तुत गरिएको जसमा शासकीय स्वरूप, राज्य पुनर्संरचना, न्याय प्रणाली समिति, मौलिक अधिकार समिति, राष्ट्रिय हितको संरक्षण समितिका कार्यक्षेत्र भित्रका विषयमा विस्तृत सुझाव संलग्न रहेको । संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयमा सुझाव नरहेको ।
७५	राष्ट्रिय प्रजातन्त्र पार्टी, धादिङ	संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयमा सुझाव नरहेको ।
७६	हरिहर सोली, व्यास-७, तनहुँ	प्रस्तावना : दल, धर्म, जात, संस्कृति र सम्प्रदायहरूको अस्तित्वलाई स्वीकार्दै समग्र नेपाल र नेपालीको आवश्यकता र एकताको भावना अनुरूप, राजनीतिक, धार्मिक, साम्प्रदायिक, भाषिक सूचना-सञ्चार,

	औद्योगिक लगायत इतिहासका विभिन्न कालखण्डहरूमा सञ्चालित आन्दोलन, विद्रोह र प्रदर्शित भागहरूलाई संबोधन गर्दै राज्यको हित चिन्ताई सम्पूर्ण सहिद, धाइलेयोद्धा र आन्दोलनकारीहरूको मर्म र भावनालाई उच्च सम्मान गर्दै, भौगोलिक, क्षेत्रीय र दुर्गम भू-भागलाई नेपाली भूमि रहेको प्रत्याभूत गराउने गरी संविधानको प्रस्तावनालाई निर्माण गरिनु पर्दछ । <u>संविधान संशोधन प्रक्रिया :</u> आपसमा बाँझिएका अस्पष्ट संविधानका धाराहरूलाई कुनै नागरिक सघ संस्थाले अदालतमा दाखर गरेको रिटका आधारमा अदालतको आदेश बमोजिम संविधान संशोधनको लागि सरकारले ससदमा प्रस्ताव लैजाने । <u>राजनीतिक दल सम्बन्धी :</u> राजनीतिक दलको नाममा भ्रष्ट, अपराधी र राष्ट्रविरोधी तत्वले टाउको उठाउने अवस्थालाई कम गर्ने कुनै पनि पार्टीसँग नाम जोडिएर आएको तत्व व्यक्ति र भानुसंगठनहरूलाई कारवाही नगरेसम्म पार्टीलाई कुनैपनि राजनीतिक क्रियाकलापमा भाग लिन नपाउने गरी प्रतिबन्ध लगाउने व्यवस्था गरिनु पर्दछ, राजनीतिक दल बिचार र प्रतिस्पर्धामा विश्वास गर्ने जुकारु र अग्रगामी मोर्चको हुनुपर्ने, दलको नेता र समग्र दलको आर्थिक कारोबार हरेक वर्षको जन्यमा पारदर्शी रुपमा साबैजनिक गरिनु पर्ने व्यवस्था गर्ने, क्षेत्रीय दलहरूले स्थानीय चुनावमा मात्र भागलिन वा चुनाव लड्न पाउने र राष्ट्रिय दलले मात्र राष्ट्रिय चुनावमा भागलिन पाउने व्यवस्था गर्ने, दलहरूबाट जातीय, लिङ्गीय र साम्प्रदायिक बिभेद गरेको अवस्थामा सम्बन्धित जाति, लिङ्ग र सम्प्रदायले अदालत जान पाउने र दोषी पाइएमा अदालतबाट स्पष्टिकरण माग गर्ने स्पष्टिकरण दिन नआए दलको त्यस निर्णयलाई अमान्य घोषणा गर्ने अदालतले राज्यलाई आदेश दिने व्यवस्था हुनुपर्ने । <u>संस्कृतकालीन अवस्थाको घोषणा :</u> देशमा देशायका बमोजिम अवस्थामा संस्कृतकालीन स्थिति घोषणा गर्ने पाउने व्यवस्था गर्ने : राजनीतिक अस्थिरता, युद्ध, आन्दोलन र विरोधबाट मानवीय संकट आइपरेको बेला, प्राकृतिक प्रकोपको कारण मानवीय संकट आइपरेको बेला, रोगजन्य प्रकोपबाट पूरै देश प्रभावित भएको बेला, उक्त संकटको चरम अवस्थाले मानवीय संकट निम्त्याएको बेला, आर्थिक रुपमा देश टुटि उल्टिएको बेला, विदेशीहरूबाट राज्यमा आक्रमण गर्दा, सीमा अतिक्रमण गर्दा वा अन्य देशको आन्तरिक मामिलामा अनावश्यक दबाव सिर्जना गरेमा, देशमा सबैधानिक संकट आइपरेको बेला । <u>बाधा अड्काउ फुकाउने अधिकार :</u> राष्ट्रपति सरकार प्रमुख रहेमा अदालतबाट बाधा अड्काउ फुकाउने आदेश दिने व्यवस्था हुने, प्रधानमन्त्री प्रमुख रहेमा राष्ट्रपतिबाट बाधा अड्काउ फुकाउने व्यवस्था गर्ने, बाधा अड्काउ फुकाउनेको नाममा देश र जनतालाई नकारात्मक असर पुग्ने निर्णयहरू भएमा निर्णय वा फैसला सुनाउने अधिकारीलाई महाभियोगद्वारा हटाउने व्यवस्था हुनुपर्ने ।
--	--

अनुसूची-४
जनमत संकलनसंग सम्बन्धित दस्तावेजहरू

(क) आम नागरिकबाट सुझाव संकलन गर्ने प्रयोजनको लागि समितिले पारित गरेको प्रश्नावली

भाषी संविधान निर्माणको मिलमिलामा संविधानसभा, **संवैधानिक समिति**को कार्यक्षेत्र भित्रका विषयमा आम नागरिकबाट राय सुझाव प्राप्त गर्नका लागि तयार गरिएको प्रश्नावली :-

नाम :
(गोप्य राख्न चाहिँमा उल्लेख नगरेपनि हुने)

ठेगाना :
(गोप्य राख्न चाहिँमा उल्लेख नगरेपनि हुने)

१. भाषी संविधानको प्रस्तावनामा के कस्ता कुराहरू समावेश गर्नु उपयुक्त देख्नु हुन्छ ?
२. संविधानको प्रस्तावनामा संविधानका आधारभूत मूल्य र मान्यताहरू पनि उल्लेख हुने गरेको सन्दर्भमा आगामी संविधानमा समावेश गर्नुपर्ने त्यस्ता आधारभूत मूल्य र मान्यताहरू के के हुन सक्छन् ?
३. प्रश्न नं २ को सन्दर्भमा तपाईंले किटान गर्नु भएका आधारभूत मूल्य र मान्यताहरू मध्ये भविष्यमा संशोधन गरेर परिवर्तन गर्न सकिने कुनै छुन कि ? ती मूल्य र मान्यतालाई परिवर्तन गर्न सकिने बनाउनु उपयुक्त हुन्छ वा हुदैन ?
४. जनतामा निहित सावैभौमसत्ता र राजकीय शक्तिको प्रयोग कसले, कसरी गर्ने र प्रयोग विधि कस्तो बनाउनु उपयुक्त हुन्छ ?
५. संविधानमा राष्ट्रको परिभाषा गर्नु पर्छ कि पर्दैन ? यदि परिभाषा गर्नुपर्छ भने कसरी परिभाषित गर्नु पर्ला ?
६. नेपाल राज्यको विशेषता के के हुनुपर्छ भन्ने छान्नुहुन्छ ?
७. संविधानमा राष्ट्रिय प्रतिक (फूल, रंग आदि) को रूपमा कुनै कुराहरू उल्लेख गर्नुपर्छ वा पर्दैन ? यदि पर्छ भने के कस्ता कुराहरूलाई राष्ट्रिय प्रतिकको रूपमा समावेश गर्नु पर्ला ?
८. वर्तमान राष्ट्रिय गान र निशाना छाप परिवर्तन गर्नु पर्छ वा पर्दैन ?
९. संविधान संशोधन गर्ने सम्बन्धमा कस्तो व्यवस्था समावेश गर्नु उपयुक्त होला ?
१०. संविधान निर्माण प्रक्रियामा कुनै धारा, उपधारा, खण्डका सम्बन्धमा जनमत संग्रहको अभ्यास अवलम्बन गर्नु उपयुक्त हुन्छ वा हुदैन ? यदि यस्तो अभ्यास अवलम्बन गर्नु उपयुक्त हुन्छ भने कस्ता विषयहरूमा जनमत संग्रह गर्नु पर्ला ?
११. संविधानले अन्य कुनै व्यवस्थालाई संशोधन गर्न नसकिने गरी अपरिवर्तनीय बनाउनु उपयुक्त हुन्छ वा हुदैन ? यदि अपरिवर्तनीय बनाउने हो भने के के कुरा संशोधन हुन नसक्ने अपरिवर्तनीय बनाउनु पर्ला ?
१२. संविधान संशोधनका लागि संघीय विधायिका र संघीय इकाईका विधायिकाहरूको के कस्तो भूमिका रहने व्यवस्था राख्नु उपयुक्त हुन्छ ?
१३. राजनैतिक दल खोल्नका लागि के कस्ता शर्तहरू पुरा गर्नुपर्छ भन्ने व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुन्छ ?
१४. निर्वाचनको लागि राजनैतिक दल दलौ गर्ने र संचालन गर्ने कस्तो विधि र प्रक्रिया राख्नु उपयुक्त होला ?
१५. राजनैतिक दललाई अभिवृद्धि समावेशी चरित्रको बनाउनका लागि कस्तो संवैधानिक व्यवस्था गर्नु पर्ला ?
१६. राजनैतिक दलहरूको आयव्ययको पारदर्शिता र जनताप्रतिको उत्तरदायित्वको सुनिश्चितताका लागि संविधानमा नै कुनै व्यवस्था राख्नु आवश्यक छ वा छैन ?
१७. संविधानमा संकटकालीन अवस्थाको घोषणा गर्ने व्यवस्था राख्नु पर्छ वा पर्दैन ? यदि पर्छ भने त्यस्तो घोषणा गर्ने अधिकार कस्ताई दिने ?
१८. कस्तो कस्तो अवस्थामा संकटकालीन अवस्थाको घोषणा गर्ने व्यवस्था राख्नु उपयुक्त हुन्छ ?
१९. संकटकाल कति अवधिसम्म लगाउन पाउने व्यवस्था गर्नु पर्ला ?
२०. संकटकालीन अवस्थाको घोषणालाई व्यवस्थापिकाबाट अनुमोदन गर्ने व्यवस्था राख्नु पर्छ वा पर्दैन ? यदि राख्नु पर्छ भने कस्तो व्यवस्था राख्नु पर्ला ?
२१. संकटकालीन अवस्थामा पनि बन्दैज लगाउनु नसकिने गरी नागरिकका कुन कुन मौलिक हक सुरक्षित गर्नुपर्ला ?
२२. संविधानमा व्यवस्था गरिएको कुनै निकाय समयमा गठन हुन नसकेको कारण वा संविधानले परिकल्पना नगरेको अवस्था परी संवैधानिक संकटको अवस्थामा बाधा अड्काउ फुकाउने व्यवस्था संविधानमा गर्नु पर्छ कि पर्दैन ?
२३. बाधा अड्काउ फुकाउने अधिकारको प्रयोग कहाँबाट कसरी हुने व्यवस्था गर्नु उपयुक्त होला ?
२४. पुरानो अवस्थाबाट नयाँ संविधान अनुसारको व्यवस्थामा प्रवेश गर्दा संक्रमणकालीन व्यवस्था कस्तो गर्नुपर्ला ?
२५. राष्ट्रको तर्फबाट उपाधि सम्मान र विभूषण दिने अधिकार संघीय सरकारमा मात्र रहनु उपयुक्त होला कि संघीय इकाईलाई पनि दिनु पर्ला ?
२६. भाषी नेपालको संविधानको नाम के राख्नु उपयुक्त देख्नु हुन्छ ?

मिति २०६५/१०/२३ को बैठकबाट पारित ।

(ख) सुभाब संकलन टोलीहरुबाट प्राप्त प्रतिवेदनको सार संक्षेप

टोलीको नाम	सुभाबहरु
टोली नं. १ भापा/इलाम	- संविधानमा सबैको भावना समेट्नु पर्ने, - संविधान निर्माण अघि आन्दोलन होइन सबै नेपाली संविधान निर्माणको प्रक्रियामा जुट्नु पर्ने, - मुलुकलाई अग्रगमनमा लैजान नदिने र बिपोलेहरुलेखि सावधान हुनुपर्ने, - जनमुद्र र जनआन्दोलनका योद्धा र घाइतेहरुलाई संकोधन गर्नु पर्ने, - सहमति जुट्न नसक्ने जटिल विषयहरुको समाधान जनमत संग्रहबाट (सन्धी/सम्झौता/प्राकृतिक श्रोल बाँडफाँड/संघीयता/राज्यको पुनर्संरचना) गर्नुपर्ने, - सबैको अपनत्व हुने संविधान निर्माण हुनु पर्ने, - नयाँ संविधानले राष्ट्रिय भावनाको जागरण गर्ने बालावरण सृजना गर्नु पर्ने, - सहकारी सम्बन्धी राष्ट्रिय नीतिको व्यवस्था हुनु पर्ने, - विज्ञहरु र दक्ष प्राविधिकहरुको सहयोगमा संविधान निर्माण हुनु पर्दछ ।
टोली नं. २ ताप्लेजुङ/पाँचथर	- भाषी संविधानको प्रस्तावनामा बिगतमा भएका सबै आन्दोलनहरुको उल्लेख हुनुपर्ने, - जनतामा निहित सावभौमसत्ता, राजकीयसत्ताको प्रयोग गर्ने पद्धतिमा जानतामा निहित सावभौमसत्ता राजकीयसत्ताको प्रयोग जनताद्वारा छानिएका नेताले इमान्दारीतापूर्वक जनताको सेवा गर्नु पर्ने, - संविधान संशोधनको लागि संघीय तथा प्रान्तीय विधायिकाको दुई तिहाई बहुमत हुनुपर्ने, - संकटकालीन व्यवस्था कायम गर्दा संसदबाट सामान्य बहुमतको आधारमा अनुमोदन गर्नुपर्ने, - भाषी नेपालको संविधानको नाम "संघीय गणतन्त्र नेपालको संविधान" हुनुपर्ने, - बाधा अड्काउ फुकाउने तथा संकटकालीन अधिकार राष्ट्रपतिमा निहित राख्नुपर्ने ।
टोली नं. ३ मोरङ/भोजपुर	लोकतान्त्रिक पद्धति र मान्यतालाई आत्मसात गर्दै राष्ट्रिय एकता र अक्षयतालाई कायम राख्न सक्ने जनहितकारी संविधान बन्नुपर्ने ।
टोली नं. ४ सुनसरी/धनकुटा	- दलले निश्चित प्रतिशत मत न्याएपछि मात्र राष्ट्रिय दलको मान्यता दिनु पर्ने, - राजनीतिमा अवकाशको व्यवस्था हुनुपर्ने, - समाजवाद उन्मुख संविधान बन्नु पर्छ ।
टोली नं. ५ संखुवासभा/तेह्रथुम	संवैधानिक समितिको कार्यशेर्भाभित्रका विषयसँग सम्बन्धित सुभाब संलग्न नरहेको ।
टोली नं. ६ ओखलढुङ्गा	विधिको शासन, सावभौमसत्ता जनतामा निहित, राष्ट्रिय एकता र राष्ट्रिय अखण्डतालाई टिकाई राख्ने लोकतान्त्रिक पद्धति र मान्यतालाई आत्मसात गर्दै जनहितकारी संविधान निर्माण हुनुपर्ने, कानिग मताधिकार, आर्वाधिक निर्वाचन, मानव अधिकार, बहुदलीय प्रतिस्पर्धा, पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता एवं कानुनी राज्यको अवधारणा, स्वतन्त्र न्यायपालिका सहितको प्रतिस्पर्धात्मक बहुदलीय लोकतान्त्रिक पद्धति अपनाउन नयाँ निर्माण हुने संविधानमा यो विषयहरु समेट्नु पर्ने ।
टोली नं. ७ सोलुखुम्बु	- राजनीतिक दल, पारदर्शी र लोकतान्त्रिक हुनुपर्ने, - संविधानका आधारभूत संरचना संविधानको प्रस्तावनामा उल्लेख गर्नुपर्ने ।
टोली नं. ८ सप्तरी/बोटेहा	- प्रस्तावनामा "जनमुद्र, जनआन्दोलन र मधेश आन्दोलनको उपलब्धी " भनेर लेख्नु पर्ने, - संविधानको प्रस्तावना अपरिवर्तनीय हुनु पर्ने, - संविधानका आधारभूत संरचना, साखत तत्वहरु संविधानको प्रस्तावनामा उल्लेख गर्नुपर्ने, - संवहारा वर्गको हितलाई हेरेर संविधान बनाइनु पर्ने, - राष्ट्रिय जनावर गाईको सङ्गा अन्य बन्त्यजन्तु मध्येबाट धोपणा गरिनु पर्ने, - वर्तमान राष्ट्रिय गानको सङ्गा जनआन्दोलन र जनमुद्रको भाव अनुसारको हुनुपर्ने, - वर्तमान निशानाछापमा उल्लेखित संस्कृत शब्दलाई नेपाली भाषामा लेख्नुपर्ने, - सबै धर्महरुलाई राज्यले समान रुपमा व्यवहार गर्नुपर्ने, - राजनीतिक दलहरुको हरेक तहको आर्थिक आय व्ययको लेखापरीक्षण गर्ने संवैधानिक व्यवस्था हुनुपर्ने, - राजनीतिक दल पारदर्शी र लोकतान्त्रिक हुनुपर्ने व्यवस्था संविधानमा नै उल्लेख गर्नु पर्ने ।
टोली नं. ९ सिराहा/उदयपुर	- नेपाली भाषाका अलावा स्थानीय सबैले बुझ्ने भाषालाई पनि सम्बन्धित प्रदेशमा सरकारी कामकाजको भाषाको रुपमा मान्यता दिइनुपर्ने, - संविधान राष्ट्रिय सहमति कायम गरी समयमै निर्माण हुनुपर्ने, - बाधा अड्काउ फुकाउने अधिकारको प्रयोग गर्दा दुरुपयोग नहुने गरी संविधानमा द्रष्ट व्यवस्था गरिनु पर्ने ।
टोली नं. १० बोल्खा/रामेछाप	संवैधानिक समितिको कार्यशेर्भाभित्रका विषयसँग सम्बन्धित सुभाब संलग्न नरहेको ।
टोली नं. ११ धनुषा/महोत्तरी	- नेपाल राष्ट्रको नाम र राष्ट्रिय ऋण्डामा पुनरावलोकन हुनुपर्ने, - राज्य, लोकतान्त्रिक संघीय गणतान्त्रिक हुनु पर्दछ, - राजनैतिक दलको पदहरुमा समानुपातिक प्रतिनिधित्व हुनुपर्दछ, - प्रेस स्वतन्त्रताको प्रत्याभूति संविधानको प्रस्तावनामा नै उल्लेख हुनुपर्ने, - विवादास्पद विषयहरुको छिनोफानो गर्ने जनमत संग्रहको व्यवस्था हुनुपर्ने ।
टोली नं. १२ वारा/पर्सा/रौतहट	- संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र, - सावभौमसत्ता जनतामा निहित हुनुपर्ने, भवमुक्त समाजको स्थापना,

	➤ संकटकालीन अवस्थाको घोषणालाई व्यवस्थापिकाबाट अनुमोदन गर्ने व्यवस्था राख्नुपर्ने, ➤ राजनैतिक दलहरूको आयव्ययको पारदर्शीता र जनताप्रतिको उत्तरदायित्वको सुनिश्चितताका लागि संविधानमा नै व्यवस्था हुनुपर्ने ।
टोली नं. १३ सर्लाही/सिन्धुली	➤ भावी संविधानको प्रस्तावनामा गुणको कदर, शान्ति कायम, पिछडिएको वर्गको समुन्नति हुनुपर्दछ, ➤ नयाँ संविधानमा पाहुनाको स्वागत सन्कार गर्ने, आफ्नो धर्म संस्कृतिमा विश्वास गर्ने, ➤ जनतामा निहित सार्वभौमसत्ता, राजकीयसत्ताको प्रयोग गर्ने पद्धतिमा जनतामा निहित सार्वभौमसत्ता, राजकीयशक्तिको प्रयोग जनताद्वारा छुनिएका नेताले इमान्दारितापूर्वक जनताको सेवा गर्नु पर्दछ, ➤ संविधान संशोधनको लागि संघीय इकाईका विधायिकाहरूमा सामान्य बहुमतबाट हुनुपर्दछ । संघीय विधायिकामा दुई तिहाई बहुमत हुनुपर्दछ, ➤ संकटकालीन अवस्था कायम गरी संसदबाट सामान्य बहुमतको आधारमा अनुमोदन गर्नु पर्दछ, ➤ भावी नेपालको संविधानको नाम "संघीय गणतन्त्र नेपालको संविधान" हुनुपर्ने, ➤ संकटकालीन अवस्थामा पनि वाँचन पाउने, सम्पत्ति राख्न र स्वास्थ्य र शिक्षा सम्बन्धी अधिकारलाई रोक लगाउन नपाउने ।
टोली नं. १४ चितवन/ मकवानपुर	संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्रभित्रका विषयसँग सम्बन्धित मुद्दाबारे संलग्न नरहेको ।
टोली नं. १५ काठमाडौं/ललितपुर	➤ संविधानका धाराहरू एक आपसमा नबान्छियोस । ➤ तर भन्ने प्रतिबन्धात्मक शब्द राखेर जसरी संविधानको व्याख्या गरे पनि हुने गरी संविधान नबनोस । ➤ संविधान संशोधन किन र के का लागि गरिने हो भन्ने विषयमा संविधानमा स्पष्ट व्यवस्था होस । ➤ संविधान स्पष्ट र सीधा भाषामा लेखियोस । जनताले नबुझ्ने भाषामा घुमाउरो किसिमले संविधान नलेखियोस ।
टोली नं. १६ नुवाकोट/रसुवा	➤ १० वर्षे जनयुद्ध, मिरकुशाता बिरोधी पटक पटकका शान्तिपूर्ण आन्दोलन र २०६२/०६३ को जनआन्दोलनको बलिदानलाई प्रस्तावनामा समेटिनु पर्ने ।
टोली नं. १७ सिन्धुपाल्चोक/ काभ्रेपलान्चोक	➤ प्रस्तावनामा नेपाली जनताको साम्यवाद, बिस्तारवाद तथा सामन्तवाद विरुद्धको जनयुद्ध र जनआन्दोलनको उपलब्धी भनेर लेखिनु पर्ने, ➤ संविधानमा राष्ट्रिय स्वतन्त्रता, सार्वभौमिकता, अखण्डता र स्वाधिनताको सम्बन्धमा स्पष्ट उल्लेख गरिनु पर्ने, ➤ संविधान स्पष्ट तथा दोहोरो अर्थ नलाग्ने खालको निर्माण होस, ➤ व्यवहारगत कार्यान्वयन हुने संविधान लेखिनु पर्छ ।
टोली नं. १८ कास्की/स्याङ्जा	➤ समानुपातिक निर्वाचन पद्धति अवलम्बन गर्नु पर्ने प्रावधान राख्ने । ➤ मतदाताको निश्चित प्रतिभात ल्याएका राजनैतिक पार्टीमात्र राष्ट्रिय पार्टी हुन पाउने । ➤ प्रस्तावना छुट्याउनु र भेदभाव रहित समाज राख्ने । ➤ एक धारा अर्को धारासँग बाँकिने र दोहोरो अर्थ लाग्ने गरी मस्यौदा तयार नगर्ने । ➤ मानव अधिकार बहुदलिय प्रतिस्पर्धा, स्वतन्त्र न्यायपालिका, आबधिक निर्वाचन, प्रेश स्वतन्त्रता, मौलिक हक, शक्ति पृथक्करण, शक्ति सन्तुलन र नियन्त्रण, संवैधानिक निकायका काम, कर्तव्य, अधिकार, कार्यपालिक, न्यायपालिका, व्यवस्थापिका अधिकार बाँडफाँड, लोकतान्त्रिक पद्धति, मुख्य मान्यताहरू जस्ता विषय संविधानमा समावेश हुनु पर्ने । ➤ संकटकाल घोषणाको अनुमोदन व्यवस्थापिकाबाट निश्चित समय भित्र गराउनु पर्ने प्रावधान राख्ने । ➤ संविधान संशोधन प्रक्रिया र कार्यविधि सरल बनाउने ।
टोली नं. १९ लम्जुङ/मनाङ	➤ देशमा विद्यमान वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय, नैतिक असमानताहरूलाई समाधान गर्दै लोकतान्त्रिक पद्धति र मान्यतामा आधारित भएर जनपक्षीय संविधान बन्नुपर्ने, ➤ विधिको शासन, लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्था, समावेशी सहभागिता, सीमान्तकृत वर्गको विशेष संरक्षण, राज्यको श्रोत र साधनमा समान पहुँच, मानवअधिकारको प्रत्याभूति राजनैतिक स्वतन्त्रता र व्यक्तिको मर्यादाको सम्मान जस्ता कुराहरू समेटिनु पर्ने ।
टोली नं. २० धरिङ/गोर्खा	<u>प्रस्तावना</u> ➤ राष्ट्रको स्वतन्त्रता, सार्वभौमसत्ता, अखण्डता र राष्ट्रिय एकता अक्षुण्ण राख्न, ➤ नागरिकको जीवन (Life), स्वतन्त्रता (Liberty) र सम्पत्ति (Property) को रक्षा गर्ने, ➤ सामाजिक सद्भाव, सहिष्णुता, सदाचार र नैतिकता अभिवृद्धि गर्ने, ➤ नियन्त्रण तथा सन्तुलनको सिद्धान्तमा आधारित सरकारलाई सफल बनाउन
टोली नं. २१ तनहुँ/नवलपरासी	➤ भावी संविधानको प्रस्तावनामा राख्नुपर्ने विषयहरू • सार्वभौमसत्ता नेपाली जनतामा हुनुपर्ने । • राज्यशक्तिको श्रोत नेपाली जनता हुनुपर्ने । • नेपाल एक संघीय, लोकतान्त्रिक, समावेशी, धर्म निरपेक्ष, र गणतन्त्रात्मक राज्य हुनुपर्ने । • नेपाल हिन्दु राष्ट्र हुनुपर्ने । (केही ठाउँका वस्तो सुझाव प्राप्त) • संविधानको सर्वोच्चता र कानूनको शासन । • बहुदलिय प्रतिस्पर्धात्मक शासन व्यवस्था ।

	- संविधान संशोधन संघीय संसद र संघीय इकाइको व्यवस्थापिका संसदको इकाइको २/३ तिहाई बहुमतले गर्नु पर्ने । - राष्ट्रिय महत्वका मुख्य मुख्य विषयहरूमा संविधान संशोधन गर्दा जतमत संग्रह हुनुपर्ने । - राजकीय सत्ता प्रधानमन्त्री माफत प्रयोग हुनुपर्ने । - नेपाल एक स्वतन्त्र, सावभौम राष्ट्रको रूपमा रहेको कुरा उल्लेख गर्नुपर्ने । - स्वै जातजाति, लिङ्ग, वर्ग, धर्म र क्षेत्रका मानिस समान रहने । - सवैमा सद्भाव र सहिष्णुताको भावना राखेर काम गर्नेपर्ने बहुलवादको मान्यतालाई अंगिकार गर्ने । - जनमुखि, गरिबमुखि र ग्रामिण मुखि संविधान हुनुपर्ने । - संविधान परिवर्तनिय हुनुपर्ने । ➤ राजनैतिक दल सम्बन्धी व्यवस्था - राजनैतिक दलको प्रस्तावनामा संविधान तथा कानुनी शासनको सर्वोच्चता तथा समावेशी लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक र पारदर्शी शासन व्यवस्थाको पूर्ण परिपालना गर्ने कुरा राख्नुपर्ने । - अपराधीलाई राजनीतिक संरक्षण नदिने व्यवस्था गर्नुपर्ने । - पदाधिकारीहरूलाई दुई कार्यकाल भन्दा बढी कार्य गर्न नपाउने व्यवस्था गर्ने । - राजनीति गर्नेको उमेरको हद तोक्ने र योग्यता तोक्ने व्यवस्था गर्ने /नगर्ने । ➤ संकटकाल सम्बन्धी व्यवस्था - कम्तिमा ६ महिना र बढीमा १ वर्षसम्म संकटकाल घोषणा गरी लागु गर्न सकिने व्यवस्था हुनुपर्ने । ➤ संकटकालमा बन्दैज लगाउन नसकिने अधिकारहरू सम्बन्धी व्यवस्था - जीवन सुरक्षाको हक - सुचनाको हक - शिक्षा प्राप्त गर्ने र उपचार गर्ने पाउने हक - सम्पत्ति उपयोगको हक ➤ संकटकालमा बन्दैज लगाउने घोषणा गर्ने अधिकार सम्बन्धी व्यवस्था - केन्द्रीय व्यवस्थापिका संसदको दुईतिहाई बहुमतबाट ➤ भाषी संविधानको नाम - जनताको/संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको संविधान, २०७२
टोली नं. २२ रूपन्देही/ कपिलवस्तु/ अर्घाखाँची	➤ महत्वपूर्ण विषयमा जनमत संग्रहबाट निर्णय गरिनु पर्ने ।
टोली नं. २३ पाप्सा/गुल्मी	➤ राजनीतिक दल पारदर्शी र लोकतान्त्रिक हुनुपर्ने, ➤ संविधानका मूलभूत विशेषता, मूल्य, मान्यताहरू प्रस्तावनामा उल्लेख गर्नुपर्ने ।
टोली नं. २४ बाग्लुङ्ग/पर्वत	➤ राजनीतिक दल पारदर्शी र लोकतान्त्रिक हुनुपर्ने, ➤ संविधानका आधारभूत संरचना साविक तत्वहरू संविधानको प्रस्तावनामा उल्लेख गर्नुपर्ने ।
टोली नं. २५ म्याग्दी/मुस्ताङ	➤ राज्यको सावभौमसत्ता, अखण्डता, राष्ट्रियताप्रति सतत र सुरक्षा प्रदान गर्ने सशक्त सरकार हुनुपर्ने, ➤ अन्तर्राष्ट्रिय सम्भौता पञ्चशीलको सिद्धान्त, संयुक्त राष्ट्रसंघको बडापत्र, सेना तथा मुद्रा केन्द्रीय सरकारको मातहतमा हुनुपर्ने, ➤ गाईलाई राष्ट्रिय जनावर बनाइनु पछि भन्ने मतका साथै केही जनताको बनाउनु नहुने मत समेत पाइयो ।
टोली नं. २६ दाङ/सल्यान	संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्रभित्रका विषयसँग सम्बन्धित मुद्दाब सलग्न नरहेको ।
टोली नं. २७ प्युठान/रोल्पा	➤ राष्ट्रिय एकता र अक्षुण्णतालाई कायम राख्न सक्ने लोकतान्त्रिक पद्धति र मान्यतालाई आत्मसात गर्दै संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक संविधान बन्नुपछि ।
टोली नं. २८ रुकुम/बाजुरकोट	संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्रभित्रका विषयसँग सम्बन्धित मुद्दाब सलग्न नरहेको ।
टोली नं. २९ बर्दिया/सुर्खेत	➤ राष्ट्रिय जनावर हात्ती हुनुपर्ने, ➤ राजनीतिक दलको आय व्ययको लेखापढी छुट्टै निकायबाट हुनु पर्ने, ➤ देशलाई बिखण्डन गर्ने खालको संविधान नबनोस् ।
टोली नं. ३० दैलेख/बाँके	➤ भेदभाव रहित संविधान निर्माण होस् । ➤ सरकार जनतामुखि होस् । ➤ संविधानले अहिले व्याप्त रहेको अशान्तिलाई शान्तिमा रुपान्तरण गरिोस् । ➤ पारिवारिक तथा प्रतिगमनकारी तथा साम्प्रदायिक दल खोल्न प्रतिबन्ध हुनु पर्ने । ➤ देशमा पार्टी गठन गर्दा निश्चित मापदण्ड हुनुपर्ने । ➤ संविधानका शब्दावलीहरू दोहोस अर्थ तनाप्ने गरि स्पष्ट हुने गरि लेखिनु पछि । ➤ नेपाली भाषालाई राष्ट्रभाषा र मातृभाषालाई सम्पर्क भाषाको मान्यता हुनुपर्ने ।
टोली नं. ३१ जुम्ला	संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्रभित्रका विषयसँग सम्बन्धित मुद्दाब सलग्न नरहेको ।
टोली नं. ३२	➤ प्रस्तावनामा निम्न कुराहरू उल्लेख हुनुपर्ने :

कानिफोट	- उत्पीडित जाति, आदिवासी जनजाति, वर्ग, क्षेत्र, लिंग र समुदायका समस्या, सार्वभौमिकता, भौगोलिक अखण्डता, स्थानीय स्वतन्त्रता र राष्ट्रिय एकता अक्षुण्ण राख्ने, - जनसंख्याको आधारमा समानुपातिक सहभागिता अनुरूपको न्यायमूलक समाजको प्रत्याभूति दिने, - सम्पूर्ण नेपाली जनता शान्तिपूर्ण बाँच्न पाउने अधिकारको ग्यारेण्टी गर्नुपर्ने, - नेपाल एक सार्वभौमसत्ता सम्पन्न, स्वतन्त्र र अधिभाष्य धर्म निरपेक्ष संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक राज्य हुनुपर्ने । ➤ प्रस्तावनाको आधारभूत मूल्य मान्यताहरुमा निम्न कुराहरु उल्लेख हुनुपर्ने : - हिमाल, पहाड र तराइका विभिन्न उत्पीडित जाति जनजातिहरुको आत्मनिर्णयको अधिकारको स्वायत्तताको आधारमा राज्यको पुनर्संरचना अनुरूप संधात्मक राज्य प्रणाली अंगीकार गर्दै बहुदलीय लोकतान्त्रिक व्यवस्था, नागरिक अधिकार, मानव अधिकार, बासिग मताधिकार, आर्वाधिक निर्वाचन, प्रेम स्वतन्त्रता, स्वतन्त्र न्यायपालिका तथा कानुनी राज्यको अवधारणा लगायत लोकतान्त्रिक मूल्यमान्यता प्रति पूर्ण प्रतिवद्धता हुनुपर्दछ, - राज्यको सम्पूर्ण शक्तिको श्रोत नेपाली जनता मात्र हुन् । छुवाछुत मुक्त राज्य र जनसंख्याको आधारमा समान सहभागिताको अधिकार ग्यारेण्टी हुनुपर्छ । ➤ जनतामा नीहित सार्वभौमसत्ता र राजकीयशक्तिको प्रयोग सम्बन्धमा : - नेपालको सार्वभौमसत्ता र राजकीयसत्ता नेपाली जनतामा नीहित रहनेछ, जसको प्रयोग नेपाली जनताले नै गर्नेछन्, - उत्पीडित जाति र क्षेत्रको आत्मनिर्णयको अधिकार र स्वायत्त शासनको नीतिका आधारमा राज्यको पुनर्संरचना माफक संधात्मक राज्य प्रणाली अंगीकार गर्ने । जनतामा नीहित सार्वभौमसत्ता र राजकीय शक्तिको प्रयोग जननिर्वाचित संस्था (जस्तै व्यवस्थापिका) को सल्लाह र परामर्श बमोजिम मन्त्रिपरिषदबाट हुनेछ र सो को राष्ट्रपतिबाट स्वीकृति पश्चात लागू गर्न सकिने छ । ➤ राष्ट्रको परिभाषा सम्बन्धमा : - नेपाल सार्वभौमसत्ता र राजकीयसत्ता सम्पन्न बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुधार्मिक, बहुसांस्कृतिक विविधतायुक्त विशेषता रहेको राष्ट्रिय स्वतन्त्रता र अखण्डता, राष्ट्रिय हित र सम्वद्रिप्रति एकताको सूत्रमा आबद्ध सबै नेपाली समग्रमा राष्ट्र हो । ➤ राज्यको विशेषता सम्बन्धमा : - विविधतामा एकता भएको, - धर्मनिरपेक्ष र पूर्ण लोकतान्त्रिक संघीय राज्य । ➤ राष्ट्रिय फूल र चिन्ह सम्बन्धमा : - धेरैले हालकै हुनुपर्ने भनेको, - केहीले शान्तिको प्रतिक नीलो रंगलाई राष्ट्रिय चिन्ह मान्नुपर्ने मत प्रकट भएको । ➤ संविधान संशोधन सम्बन्धमा : - संविधान संशोधन केन्द्रीय (संघीय) व्यवस्थापिकाको सम्पूर्ण सदस्य संख्याको दुई तिहाई बहुमतबाट मात्र हुने तथा प्रस्तावना विपरित संविधान संशोधन नहुने । समयसापेक्ष अनुसार राष्ट्रिय महत्त्वका तथा संघीय व्यवस्थापिकाले निर्णय गर्ने नसकेका जटिल विषयहरुमा संशोधन गर्नु परेमा जनमत संग्रहमा जानुपर्ने । ➤ संकटकाल घोषणा सम्बन्धमा : - संकटकालीन अवस्था घोषणाको अनुमोदन वा स्वीकृति संघीय व्यवस्थापिका वा जनप्रतिनिधिमूलक संस्थाबाट १ वा ३ वा ६ महिनाभित्र गराउनु पर्ने । ➤ नयाँ संविधानको नाम सम्बन्धमा : - गणतन्त्र नेपालको पहिलो जनसंविधान - नेपालको संविधान, २०६३ - नयाँ नेपालको संविधान - नेपालको नयाँ जनसंविधान - जनताको पहिलो संविधान, २०६३
टोली नं. ३३ डोस्या	- सबैभन्दा बढी छिटो छिटो तेरै संविधान बनाइनु पर्ने, - महिलामैत्री संविधान निर्माण गरिनु पर्ने, - कुनै पनि किसिमको दमन, शोषण र उत्पीडितविरुद्ध विद्रोह गर्ने पाउने अधिकारलाई प्रस्तावनामा उल्लेख गर्नु पर्ने, - प्रस्तावनामा सामन्तवाद साम्राज्यवाद विरोधी जनयुद्ध र जनआन्दोलनको उपलब्धी भनेर लेखिनु पर्ने, - नेपाल राष्ट्रको परिभाषामा विभिन्न भाषा, लिंग, धर्म संस्कृति भएका जाति र क्षेत्रको सम्वोधन गर्ने आधार बनेका जातीय क्षेत्रीय स्वायत्तता रहेका प्रदेशहरु समग्रमा नेपाल राष्ट्र हो भन्ने कुरा उल्लेख हुनु पर्ने, - राष्ट्रिय जनावर गाउँ नभई अन्य लोकिय पर्ने आदि ।
टोली नं. ३४ मुगु	- संविधानमा अन्य आयोग जस्तै शिक्षा आयोगको व्यवस्था गरिनु पर्ने । - लोकसेवा आयोग पारदर्शी हुनु पर्ने । - मानव अधिकारको नाउमा विभेद गर्न नहुने । - प्रत्येक जिल्लामा लोक सेवा आयोग स्थापना हुनुपर्ने । - स्थानिय व्यक्तिलाई परिक्षामा प्राथमिकता दिनु पर्ने ।

टोली नं. ३५ हुम्ना	- देशमा पुनः द्वन्द्व हुने अवस्थाको सिर्जना नहुने गरी संविधान निर्माण गरिनुपर्दछ, - नामा/भोट जातीयहरूले आफ्नो संस्कृति अनुसार गाईको मासु खाने हुनाले गाईलाई राष्ट्रिय जनावरका रूपमा सराखियोस भन्ने माग राखेकाले सो सम्बन्धमा संविधानमा उचित व्यवस्था गर्ने आवश्यक देखिन्छ, - हुम्नाका केही उत्तरी क्षेत्रमा पर्ने गा.वि.स. लगायत नेपालको उत्तरी क्षेत्रमा हालसम्म पनि बहुपति प्रथा कायमै रहेको पाइयो त्यसैले यो प्रथाका साथै बहुपत्नी प्रथा समेतलाई संवैधानिक बन्देज लगाउन आवश्यक देखिन्छ ।
टोली नं. ३६ कैलाली/ कञ्चनपुर/ डडेल्धुरा	- भावी नेपालको संविधानको नाम "नेपालको लोकतान्त्रिक संविधान, २०६६" राख्नुपर्ने, - राष्ट्रको तर्फबाट उपाधी, सम्मान र विभूषण सघीय सरकारको सिफारिशमा केन्द्र सरकारले दिनुपर्ने, - भावी नेपालको संविधानमा अधिकतम ६ महिना मात्र संकटकाल घोषणा गर्ने पाउने व्यवस्था हुनुपर्ने, - बाधा अड्काउ फुकाउने अधिकार मन्त्रिपरिषद्को निर्णयमा प्रधानमन्त्रीले सिफारिश गरेपछि राष्ट्रपतिले गर्नुपर्ने, - राजनीतिक दलहरूको आय-व्ययको पारदर्शिता सम्बन्धमा संविधानमा नै स्पष्ट उल्लेख गरिनुपर्ने, - राजनीतिक दल खोल्नलाई कुनै एक निर्वाचनसम्म परीक्षणमा राखी भएको निर्वाचनको जम्मा मतसंख्याको १० प्रतिशत मत ल्याउनेलाई मात्र राजनीतिक दलको रूपमा मान्यता दिनुपर्ने, - राजनीतिक दलहरूले आफ्नो घोषणापत्र एवं सम्पूर्ण समितिहरूमा स्पष्ट रूपले महिला, आदिवासी, अपाङ्ग एवं अरु विभिन्न जातजातिको समानुपातिक प्रतिनिधित्व गराउनुपर्ने ।
टोली नं. ३७	प्रतिवेदन प्राप्त हुन बाँकी
टोली नं. ३८ बोटी/अछाम	विधिको शासन, राष्ट्रिय एकता र अलुङतालाई कायम राख्न सक्ने लोकतान्त्रिक पद्धति र मान्यतालाई आत्मसात गर्दै जनहितकारी संविधान बन्नुपर्ने ।
टोली नं. ३९ वैतडी/बाजुरा	- सन् १९५० देखिका निरास्र तथा सशस्त्र लोकतान्त्रिक आन्दोलन हुँदै सन् १९९६ देखिको जनयुद्ध र माजोवादी र ७ पार्टी बीच १२ बुँदे समझदारीपछि २०६२/६३ को जनआन्दोलनमाफत जनताको लोकतान्त्रिक संघीय गणतन्त्र स्थापना सम्म भएको विषय संविधानको प्रस्तावनामा उल्लेख गरिनु पर्ने, - नेपाल एक स्वतन्त्र, अविभाज्य, सार्वभौम, धर्म निरपेक्ष, छुवाछुतमुक्त समानतामा आधारित समावेशी संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपाल भन्ने कुरा प्रस्तावनामा उल्लेख गरिनु पर्ने, - क्षेत्रीय सन्तुलनको व्यवस्थापन अवधारणामा उल्लेख हुनुपर्ने ।
टोली नं. ४० बाजुरा	संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्रभित्रका विषयसँग सम्बन्धित मुद्दाव सलग नरहेको ।

(ग) प्रश्नावली मार्फत आम नागरिकले दिएको राय सुझावको संक्षेपीकरण

संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्रभित्रका विषयमा ४० वटा सुझाव संकलन टोली मार्फत आम नागरिकबाट प्रश्नावली भरी दिएका सुझावहरूको माननीय सदस्यहरूले अध्ययन गरी तयार गरेको तालिकीकरण फारामको समितिबाट एकीकरण र संश्लेषण गरिएको।

विषयवस्तु	आम नागरिकको सुझाव
प्रस्तावना	१. प्रस्तावनामा समावेश गर्नु पर्ने कुराहरु - ऐतिहासिक पृष्ठभूमि, आधारभूत मूल्य मान्यता, भविष्यका लक्ष्यहरु, राज्य र समाज पुनसंरचनाका अवधारणाहरु, - पति अक्षरा र पति देशान्तरमा रहेको प्राचीन कालदेखि स्वाधीन नेपाल, - जनवादी गणतन्त्रात्मक, बहुभाषिक, बहुजातीय, बहुधार्मिक, बहुदलीय व्यवस्था सहितको नेपाल, २००७ सालदेखि चलिआएको जनआन्दोलन र जनयुद्ध हुँदै १२ वुटै सम्मन्वयकारीको भाषा प्रयोग गर्ने, १९ दिने जनआन्दोलनलाई समेत संस्थागत गर्ने, - शान्ति सुरक्षाको प्रत्याभूति, दिगो शान्ति, न्याय, जनजीविकाको प्रत्याभूति, - नेपाली जनताको जनआन्दोलनबाट प्राप्त जननिर्वाचित संविधानसभाद्वारा तयार गरिएको गणतान्त्रिक नेपालको संविधान, - नेपाली जनताद्वारा जनताकै लागि लेखिएको संविधान, - संवैधानिक सर्वोच्चता, प्रतिस्पर्धात्मक लोकतान्त्रिक बहुदलीय शासन व्यवस्था, नागरिक स्वतन्त्रता, मौलिक अधिकार, कर्तव्य, मानव अधिकार, बालिग भलाधिकार, जाबिदिक निर्वाचन, पूर्ण प्रेम स्वतन्त्रता, स्वतन्त्र न्यायपालिका, कानूनी राज्य, लोकतान्त्रिक मूल्यमान्यता प्रति प्रतिबद्धता, - अष्टाचारमुक्त सुशासनको प्रत्याभूति, राष्ट्रिय अखण्डता, राष्ट्रिय हीन, - जनतामा निहित सावर्भौमसत्ता, महिला अधिकार, बाल अधिकार, धर्म निरपेक्ष, समावेशी, समतामूलक नेपाल, - समाजवादको आधार निर्माण गर्ने, जातिहरुको आत्म निर्णयको अधिकारसहितको स्वशासन, सामन्तवाद र साम्राज्यवादको पूर्ण उन्मूलन, शोषण, हिंसा, पुँजीवादको अन्त्य, - जनताको संघीय लोकतान्त्रिक र जनमुखी गणराज्य, - जनताको जनगणतन्त्र, शहीदको सम्मान, शहीदको भावनाको कदर, - हिंसरहित शान्तिपूर्ण समाज, राष्ट्रिय एकताको जगेना र अधिक समुन्नाति प्राप्त गर्ने, गरीबी उन्मूलन र राजनैतिक स्थिरता, - जनता नै इतिहास निर्माता, - आलंकारिक राष्ट्रपति, कार्यकारिणी अधिकार प्रधानमन्त्रीमा निहित बहुदलीय संसदीय प्रणाली, - संघीय लोकतन्त्रात्मक गणतन्त्र नभनी समाजवादी लोकतन्त्रात्मक गणतन्त्र र सबैजसो वर्गको हित, - जनयुद्ध र जनआन्दोलनका महान शहीदको सम्मान, - नेपालमा अधिक समानता छ, जहाँ जातीय विभेद छैन, - हिमाल, तराई, पहाड एउटै नेपाल हो । हामी सबै नेपाली हो । हाम्रो भाषा नेपाली हो । हामी एक हौ, एक रहन्छौ । दलित, जनजाति, मधेसी, अन्य जाति सबै एक जात हो भन्ने उल्लेख हुनुपर्ने, - साम्राज्यवादी र सामन्तवादी व्यवस्थाबाट मुक्त हुन सबै जातजातीको योगदान रहेको कुरा, - अर्ध औपनिवेशिक र अर्ध सामन्ती व्यवस्थाको अन्त्य, पुँजीवादी गणतन्त्रबाट साम्यवाद, समाजवाद तर्फ उन्मुख, - जातीय, लैंगिक, क्षेत्रीय विभेदको अन्त्य, - महान जनयुद्ध र ऐतिहासिक जनआन्दोलन लगायत नेपाली जनताको बलिदानीपूर्ण सम्पूर्ण संघर्षको मर्ममा रही मुलुकको सावर्भौमिकता, भौगोलिक अखण्डता, स्वाधीनता र स्वतन्त्रतालाई संरक्षण गर्दै राज्यको सम्पूर्ण शक्तिको श्रोत नेपाली जनता भएको मान्यतालाई दृढोत्साह आत्मसात गर्दै विभिन्न जातजातिको आत्मनिर्णयको अधिकार सहितको स्वायत्तता आदि समावेश गरिनु पर्दछ, - सबै वर्ग, क्षेत्र, जाति, लिङ्ग, भाषा, धर्म, संस्कृतिको राजनैतिक, आर्थिक र सांस्कृतिक मुक्तिप्रतिको प्रतिबद्धता उल्लेख गर्नुपर्ने, - राज्यलाई समावेशी समानुपातिक परिवर्तनको तुल्य भनी फिटान गरि समावेशी तथा संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रलाई संस्थागत गर्ने, जनतालाई अधिकार सम्पन्न र सावर्भौम बनाउने कुरा, - सामन्तवाद, साम्राज्यवाद तथा औपनिवेशिक विरुद्ध, स्वतन्त्रता, राष्ट्रिय एकता र अखण्डता कायम राख्ने कुरा, जनता बीचको भातृत्व र एकता, - मौलिक हक, स्वतन्त्र न्याय, लोकतान्त्रिक व्यवस्था, सावर्भौमिकता र स्वायत्तता भन्दा जातीय, भाषिक, धार्मिक, नैतिक संवैधानिक व्यवस्था गर्दै जनताको कानून जनताबाटै अनुमोदित गराउने काम गर्दै कानूनी राज्यका साथमा लोकतान्त्रिक व्यवस्थाको युगमा जनतालाई भयमुक्त वातावरणमा खान स्वतन्त्र भावना व्यक्त गर्दै आफ्नो हक र हितको रक्षा गर्ने लोकतान्त्रिक गणतान्त्रिक व्यवस्था, २४० वर्षे तिरकुश राजतन्त्र विरुद्ध नेपाली जनताले २००७, २०३५, २०४२, २०४६ र २०५२ सालदेखि संचालन गरेको जनयुद्धका क्रममा शहीद भएकाहरूलाई सम्मान गर्दै दोश्रो जन आन्दोलन २०६२/६३ मा सहदत प्राप्त गरेका सहिदहरूको सम्मान गर्दै नेपालको सावर्भौमिकता प्राप्तीलाई स्मरण गर्दै संघीय राज्य प्रणाली स्थापनामा प्रतिबद्धता

	व्यक्त गर्दै यी नयाँ नेपालको संविधान, २०६७ जारी गरेका छौं, १० वर्षे जनयुद्ध, सार्वभौमसत्ता र राजकीय सत्ता नेपाली जनतामा, सात पार्टीको १२ बुँदे समझदारी, ऐतिहासिक आवश्यकतालाई केन्द्रबिन्दुमा राख्ने, - अन्तरिम संविधान ०६३ का सबै विषय समावेश गर्नुपर्ने, - राष्ट्रिय सार्वभौमसत्ता अखण्डता, स्वतन्त्रता, स्वाभिमान र नेपालको एकताको आधार धर्म निरपेक्षता समावेशीलाई, संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रत्मक नेपालको संविधानमा लेख्नुपर्छ, - स्वतन्त्र सार्वभौम सत्ता सम्पन्न राज्यशक्तिको श्रोत हामी सार्वभौम तथा राजकीय सत्ता सम्पन्न नेपाली जनताले जनयुद्ध र जनआन्दोलनबाट प्राप्त उपलब्धीको रक्षा गर्दै सामन्तवादको पूर्ण अन्त गरी संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको घोषणा गरिनु पर्छ, - मानिसले मानिसमाथि गर्ने सबै खाले शोषणको अन्त्य, - आत्मनिर्णयको अधिकार सहितको प्रान्तिय सरकार र सार्वभौम सत्ता राजकीय सत्ता सम्पन्न नेपाली जनता, - प्रत्यक्ष निर्वाचित कार्यकारिणी राष्ट्रपति र संसदबाट निर्वाचित प्रधानमन्त्रीको प्रावधान हुनुपर्छ, - खाद्य संपन्नता, रोजगारी, मालुभाषाको अधिकार, - लिंग, जाती, धर्म र संस्कृतिको आधारमा अविभेद, - पञ्चशीलमा आधारित परराष्ट्र नीति, प्राकृतिक सम्पदाको संरक्षण, - हिन्दु राष्ट्र लेखी धर्म सापेक्ष राष्ट्र लेख्ने, - एकात्मक राज्य प्रणालीको अन्त गर्ने, - भूगोलको आधारमा विभिन्न जातजातीका मौलिक हक अधिकार सुनिश्चित गरिने कुरा प्रस्तावनामा उल्लेख गरिनु पर्छ तर जातीय विखण्डन हुनबाट रोकिनु पर्ने, - जनताको परिवर्तनको चाहनालाई सम्मान, - नेपालको ऐतिहासिक, जातिगत मौलिकता, स्वतन्त्रता, अविभाज्यता, संस्कृति तथा संघीयताको विशेषता भन्किने कुरा प्रस्तावनामा उल्लेख हुनुपर्छ, - प्रस्तावनामा राष्ट्रियता, जनतन्त्र, जनजीविका तथा गणतन्त्रको सुदृढिकरण जस्ता कुरा उल्लेख हुनुपर्ने, - नेपाल हिमाल, पहाड र तराईमा बस्ने जातजातीको फूलबारी हो, अखण्ड राष्ट्र, सगरमाथा र बुद्धको देश भन्ने, - नेपाली जनतालाई सामाजिक तथा आर्थिक न्याय दिने, राज्यको नीति निर्माणमा बिना भेदभाव सबैलाई समान रूपमा हेरिनेछ भन्ने कुरा उल्लेख गर्ने, - प्राकृतिक स्रोत साधनको न्यायोचित वितरण र उपभोग गर्ने समान अवसर प्रदान गर्ने, - राष्ट्रिय सुरक्षा नीति उल्लेख गर्ने, १२ बुँदे सहमतिदेखि पटक पटक भएको राजनीतिक पार्टी तथा विभिन्न जातीय मोर्चा, मधेश आन्दोलन, जनजातीहरुसँग भएको सहमतिको भाव समेत भन्किनु पर्ने, - जनताद्वारा जनताकै लागि निर्मित परिवर्तनशील संविधान, - मधेश आन्दोलन र यसका उपलब्धीहरु, १८औँ सताब्दीको उत्तरार्धदेखि कायम रहदै आएको सामन्तवाद, साम्राज्यवाद तथा उपनिवेशवाद विरुद्धको आन्दोलन, राजतन्त्रको विरुद्ध सन् १९४० आसपास देखि संचालन गर्दै आएको सशस्त्र तथा निस्सस्त्र आन्दोलन मुख्यत १९९२ देखि नैक पा. (माओवादी)को नेतृत्वमा संचालित जनयुद्ध, माओवादी र सात पार्टी बीच १२ बुँदे समझदारीको आडमा अप्रिल २००७ जन आन्दोलन सघपे बलिदान र कान्तिकारीहरुको विशेष गरी जनयुद्धको स्मरण उत्पिडित बर्ग जाती क्षेत्र सिङ्ग र समुदायको समस्याको स्मरण गर्दै संविधान सार्वभौमिकता, अखण्डता, स्वाधीनता, राष्ट्रिय एकता अखण्ड राख्दै नयाँ नेपाल निर्माण गर्ने र त्यसको स्रोत नेपाली जनता हुने कुरा, - संविधानमा वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय, लैङ्गिक यी जाति समस्याहरुलाई राज्यको अग्रगामी तथा पुनसंरचना र प्रतिस्पर्धात्मक बहुदलीय लोकतान्त्रिक सुशासनको व्यवस्था अन्तरगत स्वतन्त्रताको हक, समानताको हक छुवाछुत, जातीय भेदभाव विरुद्धको हक, प्रकाशन, छापाखाना, शिक्षा, रोजगार सम्पत्ति, महिला, अपाङ्ग बहिरा, अन्धा, बालबालिका तथा धर्म सम्बन्धी हक समावेश गर्ने नितान्त आवश्यक देखिन्छ, - भावी संविधानको प्रस्तावनामा प्रत्येक नागरिकलाई आत्मनिर्भर बनाउने नीति, गाँस बास र कपासको व्यवस्था, रोजगारीको सृजना, वैदेशिक रोजगारी रोकी स्वदेशमा नै रोजगारको व्यवस्था, अधिक उम्मेतिको नीति देशको दुरगति गर्नेलाई दण्ड, त्यस्तै बन्द हडताल निषेधित क्षेत्रको घोषणा, स्वदेशी उत्पादनमा वृद्धि सम्बन्धी आदि कुरा स्पष्ट खुल्ने गरी राखिनु पर्दछ । जवाफदेही सरकार भएको, भयमुक्त, सेवामुखी र संरक्षणमुखी मुलुक हुनेछ, - जातीय आधारमा होइन वर्गीय आधारमा लेख्नु पर्छ रगत सबैको रातो हुन्छ, - जातीय मुद्दा उठाएर जानु हुदैन, वर्गीय हिसाबले जानुपर्छ, - महिलालाई व्यवहारिक शिपमूलक तालिम, रोजगारको व्यवस्था, दाइजो प्रथा हटाउनु पर्ने, पैतृक सम्पत्तिको व्यवस्था गरिनु पर्ने, महिला पुरुषले समान कामको समान ज्याला हुनुपर्ने, ४०% हक अधिकार उत्पिडितलाई निश्चित गरिनु पर्ने, हिंसा, बालविवाह, बहुविवाह रोकिनुपर्ने, उच्च शिक्षा स्वास्थ्य निशुल्क र दक्ष जनशक्तिको विकास गरिनु पर्ने, - आदिवासी जनजातीको परिचय खुल्नेगरी प्रस्तावनामा उल्लेख गर्नुपर्छ, - नेपाली जनता देशको मानिक बनेको कुरा घोषणा गर्दछौं, - कान्तिकारी र वैज्ञानिक भूमीसुधार गर्ने कुरा, - वैदेशिक हस्तक्षेप र राज्य विखण्डनवादीको अनावश्यक चलखेलको रोक लगाउने कुरा, - सीमा सुरक्षामा फडा नीति अबलम्बन गर्ने कुरा, - शान्ति सुरक्षामा जोड, विकास निर्माणमा जोड,
--	--

- कार्यकारी अधिकार जननिर्वाचित प्रतिनिधिमा दिनुपर्ने, शोषित, पीडित जनतामा ध्यान केन्द्रित गर्ने,
- देशमा विद्यमान वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय, लैङ्गिक सम्बन्धी स्पष्ट व्यवस्था, शान्ति, आर्थिक, सामाजिक परिवर्तन, अखण्डता, कान्ति र आन्दोलनबाट प्राप्त उपलब्धीको संस्थागत गर्ने,
- भाषिक क्षेत्रयुक्त राष्ट्र, छुवाछुत मुक्त राष्ट्र, वैदेशिक हस्तक्षेप विना संचालन हुने राष्ट्र भनी प्रस्तावनामा लेखिनु पर्छ,
- कर्णालीलाई विशेष अवस्थामा राख्नु पर्ने, कर्णाली राज्य गठन हुने कुरा, एक मधेश एक प्रदेश,
- शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारीको ग्यारेण्टि, उचित कामको उचित ज्याला जस्ता कुरा,
- भौगोलिक आधारमा प्रान्त विभाजन गरिने कुरा,
- किसान, मजदुर, आदिवासी जनजाती मधेशी अपाग, धमिल, महिला, गरीब निमुखा, बालबालिका, पिछडिएको क्षेत्रलाई अगाडि बढाउन राज्यले प्रयत्न गर्नेछ भनेर लेख्ने,
- वर्ग क्षेत्र तथा जातीय उत्पीडितलाई निश्चित अवधिम्म आरक्षण दिनु पर्ने, खुला प्रतिस्पर्धा र दक्षताको मूल्यमाइ सम्मान गर्नु पर्ने,
- मृत्युदण्ड नदिने, सबैलाई समान अवसरको वाइफाई,
- उत्पादनका साधनहरु सामाजिकरण गरिनु पर्छ,
- सार्वभौमसत्ताको पूर्ण रुपमा रक्षा गर्नुपर्ने, कुनैपनि नागरिक भोक, रोग र अशिक्षाबाट पीडित हुने छैनन् भनेर उल्लेख गर्ने,
- बेरोजगार युवाहरुलाई आफ्नै देशमा रोजगारको व्यवस्था धर्म, भाषा, मान्यतालाई जर्गना गर्ने पाउने मौलिक अधिकार राख्नु पर्ने,
- धेरैनु हिसा मुक्त देश हुने भनेर प्रस्तावनामा उल्लेख गर्ने,
- बेरोजगार युवालाई भत्ता, सम्पत्तिको हद प्रस्तावनामा उल्लेख गर्ने,
- सिमान्तकृत, समुदायलाई हरेक क्षेत्रमा आरक्षणको व्यवस्था गर्नुपर्ने कुरा प्रस्तावनामा उल्लेख गर्ने,
- वृद्धभत्ता, शिक्षा प्रणालीको परिवर्तन,
- नेपालको शासकीय व्यवस्था बौद्ध धर्म अनुसार हुनुपर्ने,
- स्वायत्त क्षेत्र अन्तर्गत एक वा एकभन्दा बढी उप-स्वायत्त क्षेत्र वा इलाकाहरु बनाइनु पर्छ,
- स्वायत्त राज्य, जातीय, क्षेत्रीय, आधारमा हुनुपर्छ,
- छुवाछुतलाई अपराधको रुपमा हेरिनु पर्ने,
- प्राचिन र प्राकृतिक श्रोत र साधनको उचित व्यवस्थापन, न्यायोचित वाइफाई,
- संघीय गणतन्त्रमा निशुल्क शिक्षा, स्वास्थ्यको व्यवस्था र रोजगारी प्रदान गर्ने प्रावधान राखिनुपर्ने छ,
- हिमाल, पहाड र तराई मिलाई प्रान्तीय राज्य बनाउनु पर्ने,
- जाति, लिङ्ग, धर्मभन्दा राष्ट्रिय उन्नतिको प्रस्तावना बनाउनु पर्ने,
- विकेन्द्रीकृत स्थानीय सरकार हुनुपर्ने,
- आत्मनिर्णय संहिताको संघीय राज्य प्रणाली हुनुपर्ने, राज्यप्रणाली जनवादी हुई समाजवादतर्फ उन्मुख हुनुपर्ने,
- भौगोलिक आधारमा राज्यको संरचना देश आत्मनिर्भर हुने,
- राष्ट्र निर्माण र नागरिकले दायित्व बोध गर्ने, कर्तव्य प्रति जागरुक बनाउने,

२. प्रस्तावनामा रहनु पर्ने आधारभूत मूल्य र मान्यताहरु

- राज्यको सम्पूर्ण श्रोत नेपाली जनता, जनतामा निहित सार्वभौमसत्ता, राष्ट्रिय एकता, अखण्डता, नागरिक शासन, बहुलवादी खुला समाज, वैज्ञानिक समाजवाद, अन्तर्राष्ट्रियतावाद, प्रतिस्पर्धात्मक लोकतान्त्रिक बहुदलीय शासन व्यवस्था, नागरिक स्वतन्त्रता, समानताको अधिकार, मौलिक अधिकार, मानव अधिकार, बालिग भत्ताधिकार, आर्थिक निर्वाचन, पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता, स्वतन्त्र न्यायपालिका, कानुनी राज्य, लोकतान्त्रिक मूल्यमान्यता प्रति प्रतिबद्धता, गणतान्त्रिक मूल्य, संघीय व्यवस्था,
- कुनैपनि एकतन्त्रीय र हुकुमी शैलीलाई तत्रगान्ने शासकीय पद्धति,
- सम्पूर्ण जातजाति, भाषाभाषी, धर्म संस्कृति प्रति उच्च सम्मानको साथै संविधानद्वारा नै संरक्षण हुनुपर्ने,
- अन्तरिम संविधान २०६३ जस्तै,
- धर्म, भाषा, संस्कृतिको समान अधिकार,
- स्वायत्तता, स्वतन्त्रता, नैसर्गिक अधिकार, धार्मिक, सांस्कृतिक, जातीय मूल्य मान्यता,
- विद्यमान संविधानमा मिलात सरकार, शक्ति पुर्वाधिकार नियन्त्रण र सन्तुलन शक्तिको विभाजन, मौलिक अधिकार तथा कानूनको शासन आगामी संविधानमा समावेश गर्नुपर्ने मूल्य र मान्यता हुन,
- २०४७ को संविधान अनुसार,
- संघीयता, स्वायत्तता, राजनीतिक, आर्थिक र सांस्कृतिक स्वतन्त्रता र समानता, धर्म निरपेक्षता, राष्ट्रिय अखण्डता, स्वतन्त्र राष्ट्रिय पहिचान, सुखी, सम्य र समुन्नत नेपाल आदि आधारभूत मूल्य र मान्यता बन्नु पर्दछ,
- समावेशी, समानुपातिक, समतामूलक र छुवाछुत मुक्त भनी आधारभूत मूल्य र मान्यताको रुपमा उल्लेख गर्ने, द्वैध अर्थात् साम्ने शब्द संविधानमा प्रयोग नगर्ने,
- स्वतन्त्र रुपमा चिन्ने पाउने अधिकार,
- वर्गीय भेदभावको अन्त्य गर्ने, सबैतारा वर्गको शासन,
- बालअधिकार, भ्रष्टाचारी विरुद्ध कानुनी कारवाही,
- जनउत्तरदायी शासन व्यवस्था, सकारात्मक विभेदको नीति, खाद्य सम्प्रभुता, धर्म निरपेक्षता, जातीय भेदभावको अन्त्य,

	• विपन्न, पिछड़ाएका वर्ग, जनजातीको अधिकारको ग्यारेन्टी, • जनताको न्यूनतम बाँच्ने अधिकार र अधिकतम भागवण्ड, ३. अपरिवर्तनीय मूल्य र मान्यताहरु • सबै व्यवस्था परिवर्तन गर्न सकिने हुन पछे । आधारभूत मूल्य र मान्यताहरु परिवर्तन गर्न नहुने, • एकतन्त्रीय हुकुमी शासनमा जानेगरी परिवर्तन गर्न नमिल्ने, अरु मिल्ने, • भविष्यमा पनि संविधानमा परिवर्तन संविधानसभाले मात्र गर्नसक्ने, • आधारभूत मूल्य मान्यता पनि दुइतिहाई बहुमतले परिवर्तन गर्न सकिने, • संविधानलाई जड् र स्थिर होइन, परिवर्तनशील र विकासशील दस्तावेजको रूपमा स्वीकार गरिनु पर्दछ, • संविधान लचिलो हुनु आवश्यक, आवश्यक परे परिवर्तन गर्न सक्नु पर्ने, • जनतामा निहित सार्वभौमसत्ता, राष्ट्रिय एकता, अखण्डता, नागरिक शासन, बहुलवादी खुला समाज, वैज्ञानिक समाजवाद, अन्तर्राष्ट्रियतावाद, प्रतिस्पर्धात्मक लोकतान्त्रिक बहुदलीय शासन व्यवस्था, नागरिक स्वतन्त्रता, समानताको अधिकार, मौलिक अधिकार, मानव अधिकार, कालिग मताधिकार, आबधिक निर्वाचन, पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता, स्वतन्त्र न्यायपालिका, कानूनी राज्य, लोकतान्त्रिक मूल्यमान्यता प्रति प्रतिवद्धता, गणतान्त्रिक मुलुक, संघीय व्यवस्था, विकेन्द्रित प्रणाली, जबाफदेहिता, पारदर्शिता, संघको भुगोल, संघको आर्थिक अवस्था परिवर्तन गर्न नमिल्ने, • संविधान संशोधन गर्नुपरेमा जनमत संग्रह गरेर मात्र गरिनुपर्ने, • संविधानको प्रस्तावना अपरिवर्तनीय हुनुपर्ने, • दुई तिहाई बहुमतको सरकारले संविधान परिवर्तन गर्नसक्ने, • पहिचान गुम्नेगरी फेरबदल गर्नु हुँदैन, • अशक्त, अपाङ्ग, असहायलाई भत्ताको व्यवस्था गरिनेछ भन्ने कुरालाई परिवर्तन गर्न नमिल्ने बनाउने,
पहिलो भाग	४. सार्वभौमसत्ता र राजकीय शक्तिको प्रयोग कसले, कसरी गर्ने र बिधि • जननिर्वाचित व्यवस्थापिकाका दुवै सदनले पारित गरी राष्ट्रपतिद्वारा प्रमाणित गरेर, • जननिर्वाचित सरकारद्वारा सिफारिस गरेपछि राष्ट्रप्रमुखको घोषणाद्वारा, • ठीक वेदिक सर्वोच्च अदालतले छुट्याउने, • राष्ट्रपतिले, जनप्रतिनिधिले, स्थानीय जनताले, • सर्वैधानिक राष्ट्रपति र कार्यकारिणी मन्त्रिपरिषदले गर्ने, यी दुवैलाई सञ्चालन र नियन्त्रण गर्ने व्यवस्थापिका र न्यायपालिकाले, • कार्यकारी प्रधानमन्त्रीले, प्रधानमन्त्रीको नेतृत्वमा गठित मन्त्रिपरिषदले, • जनताको मतबाट निर्वाचित कार्यकारी प्रधानमन्त्रीले, • कार्यकारिणी अधिकार सहितको राष्ट्रपतिले, • आबधिक निर्वाचन माफत जनताले नै गर्ने, जनमत संग्रहबाट, • दलीय सहमती र सरकारको सञ्चालन गर्ने, • वैज्ञानिक जनवादी विधिद्वारा राष्ट्रपतिले, • कालिग मताधिकारको आधारमा जनताले चुनेको राष्ट्रपतिले र प्रतिनिधिसभाले गर्ने, • जनताले, स्थानीय निकायले, बुद्धिजीवीले, • सार्वभौमसत्ता र राजकीय शक्तिको श्रोत जनता हुनाले उगैले, • सार्वभौमसत्ताको प्रयोग संघीय संसदबाट र राजकीयसत्ता राष्ट्रपतिले, • प्रतिनिधिसभाको बहुमतबाट, जनताद्वारा निर्वाचित प्रतिनिधि माफत, • उत्पिडित जाती क्षेत्रहरुको आत्म निर्णयको अधिकार र स्वायत्तता शासनको निर्माताको आधारमा राज्यको पुनसंरचना माफत संघात्मक राज्य प्रणाली अंगिकार गरी उनीहरुले नै, • जनतामा निहित सार्वभौमसत्ता र राजकीय शक्तिको प्रयोग राष्ट्रपतिले गर्ने । प्रयोग विधि देशको समय स्थिति हेरी देशको जिम्मेवारी पूरा गर्ने जनतालाई मान्य हुने कदम चाल्ने । देशमा आवश्यक नीति नियम लागू गर्ने सरसल्लाह गर्ने जनतालाई सर्वोपरी मान्ने, • बहुदलीय प्रतिस्पर्धाको मूल्य मान्यताको आधारमा शान्तिपूर्ण निर्वाचनको विधिद्वारा, • सार्वभौमसत्ता र राजकीय शक्तिको प्रयोग जनताले निर्वाचित प्रतिनिधि माफत गर्ने, • जनताद्वारा चुनिएको शक्तिद्वारा चुनिएको व्यक्तिले जनताको हितका लागि गर्नुपर्दछ, • जनताले चुनेको जनप्रतिनिधिबाट बनेको मन्त्रिमण्डलको सिफारिसमा राष्ट्रप्रमुखले गर्ने र व्यवस्थापिकाबाट अनुमोदन वा जनमत संग्रह, • जननिर्वाचित प्रतिनिधिको संसद, सरकार तथा सर्वैधानिक निकायहरुले बहुप्रचलित र लोकप्रिय शासकिय विधिबाट, • नेपालको राजकीय सत्ता र सार्वभौम सत्ता नेपाली जनतामा निहित हुनुपर्छ, • नेपालले चुनेको प्रतिनिधिले प्रयोग गर्ने गरी जनतामा निहित, • प्रधानमन्त्री र राष्ट्रपतिलाई मिश्रित अधिकार दिनुपर्छ, • संसदीय पद्धति अनुश्रुत मन्त्रीमण्डलले, • अन्तरिम संविधान ०६३ को धारा ४ बमोजिम, • व्यवस्थापिका-संसद माफत प्रधानमन्त्रीले, • संसद माफत कार्यपालिकाले प्रयोग गर्नुपर्ने,

- प्रतिनिधिसभाकासभामुखले, संघसदने,
- शक्ति सन्तुलनका आधारमा (विधायिका, कार्यपालिका र न्यायपालिकाबाट)
- विधायिका, कार्यपालिका र न्यायपालिकाबाट,
- केन्द्रीय र प्रांतीय सरकारबाट,
- केन्द्रीय र प्रांतीय सरकारका विधायिकाबाट,
- केन्द्रीय र प्रांतीय सरकारका विधायिका र सरकारबाट,
- प्रांतीय सरकारको सिफारिसमा केन्द्रीय सरकारबाट कानून बनाएर,
- विधायिकाले बनाएको कानूनका आधारमा सरकारले जनताको हितमा प्रयोग गर्ने, दुरुपयोग हुन नदिन न्यायपालिकाबाट परीक्षण हुने,
- स्थानीयतहका जनताले स्वयं मतदानद्वारा गर्ने,
- भण्डाचार रहित तथा विवेकशील व्यक्तिले,
- सेना, प्रहरी, प्रशासनिक काम जनप्रतिनिधिबाट गर्ने विधि तयार गर्ने र अप्ट जनप्रतिनिधि फिर्ता गराउने व्यवस्था गर्ने,
- वस्तुस्थिति सुझाउदो विधि।

५. राष्ट्रको परिभाषा

- परिभाषा आवश्यक छ / छैन
- राष्ट्रको परिभाषा होइन चिनारी विनुपर्छ,
- अखण्ड देश, सार्वभौम जनता, बहुजातीय, बहुभाषा संस्कृति रहेको,
- हिमाल, पहाड, तराई, मेचीदेखि महाकालीसम्मको अखण्डित भूभाग,
- सार्वभौमसत्तासम्पन्न, स्वतन्त्र, लोकतान्त्रिक, संघीय गणतन्त्रात्मक राष्ट्र,
- स्वतन्त्र, अविभाज्य, जनसार्वभौमसत्तासम्पन्न, धर्मनिरपेक्ष, सगरमाथाको देश,
- सम्पूर्ण अभिव्यक्तिमा बहुलता र बिबिधता हुनु पर्दछ,
- राज्य नै राष्ट्र हो भनी परिभाषित गर्नु पर्ने,
- प्रदेश वा प्रान्तलाई प्रदेश राज्यको अवधारणाबाट परिभाषित गर्नुपर्ने,
- हिन्दुराज्य, अटल, विशाल र उच्च छ भनी परिभाषित गर्ने,
- राष्ट्र एक, संघ, प्रदेश, संस्कृति, जाति, क्षेत्र अनेक भनेर,
- बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुधार्मिक, बहुसांस्कृतिक, विशेषतायुक्त स्वतन्त्र अखण्ड राष्ट्र,
- संघीय जनवादी गणतन्त्रात्मक राष्ट्र,
- भूपरिवेष्टित, शहिद, वीर नेपालीको रगत पसिनाबाट आर्जित राष्ट्र,
- स्वतन्त्र, स्वाभिमानी, अखण्ड र धर्मनिरपेक्ष,
- जनजातीको साझा फूलधारी भनिनु पर्छ,
- सामन्तवाद र साम्रज्यवाद विरोधी राष्ट्र,
- प्रदेश प्रदेश मिलेर बनेको संघीय नेपाल एक राष्ट्र हो,
- राष्ट्रको परिभाषामा देशको रक्षाको लागि आवश्यक परे जनता सचैलाई सेनाको तालिम दिइने छ भनेर लेख्ने,
- राष्ट्रलाई (Nation) राज्यको केन्द्रीय भाव बुझाउने गरी परिभाषा गर्नुपर्छ,
- सबै जात-जाती धर्म वर्ग आदि समेटेर राष्ट्रको परिभाषा गर्ने,
- वर्तमान अन्तरिम संविधानको व्यवस्था नै हुनुपर्ने,
- परिभाषा गर्दा स्थानीय तहदेखि ठूलो वर्गसम्म समेट्नु पर्दछ,
- नेपाल र नेपालीको पहिचान खुल्ने गरी,
- आफ्नै सेना, प्रशासन, अर्थनीति, परराष्ट्र नीति भएको राज्यको रूपमा चिनिनु पर्दछ,
- समाजवाद, साम्यवाद उन्मुख जनगणतन्त्रात्मक राज्य,
- राष्ट्र भनेको सबै जातजाती र समुदायको हो,
- स्वतन्त्र परराष्ट्र नीति भएको,
- राष्ट्रको विषयमा अन्तरिम संविधानको धारा ४ मा परिभाषित भए बमोजिम परिभाषित गर्नु पर्ने,
- वीरहरुको देश भनेर शान्तिको मुलुक भनी राष्ट्रको परिभाषा गर्ने,
- सबै जाति, धर्म, लिङ्गलाई राष्ट्रको परिभाषा गर्नुपर्ने,
- सबै जाती, भाषा, धर्म, संस्कृति, रितिरिवाज, रहन सहन, भेषभुषा र अनेकतामा एकता कायम गर्दै सहिष्णुताका साथ परस्पर आबद्ध जनता नेपाली भूमिको एकाकार स्वरूपनै समग्रमा राष्ट्र हो,
- पुराना संस्कारलाई जोगाएर परिभाषा गर्नुपर्ने,
- राष्ट्र नभनी मुलुक भन्नुपर्ने,
- नेपाल जस्तो अल्पविकसित राष्ट्र भनी राष्ट्रको परिभाषा गरिनु पर्ने।

६. राज्यको विशेषता

- स्वतन्त्र, अविभाज्य, सार्वभौमसत्तासम्पन्न, धर्म निरपेक्ष, समावेशी, संघीय, लोकतान्त्रिक गणतन्त्र,
- धार्मिक, भाषिक, सांस्कृतिक र जातीय सहिष्णुता भएको संघीय गणतन्त्र,

	• प्रमुख प्रतीक, भुवनेोट, जाति, धर्म, भाषा, सांस्कृतिक, ऐतिहासिक पहिचानको विशेषता रहेको, • हिन्दु अधिराज्य, हरियो वन नेपालको धन, धार्मिक स्थल र प्राकृतिक रूपमा धनी, हाम्रो नेपाल राम्रो नेपाल, • असमलसता, भूपरिवेष्टित मुलुक, सहअस्तित्व, विश्वबन्धुत्व, निडर र मेहनती इमान्दार नेपाली जनता, • सगरमाथाको देश, बुद्धको देश, कला संस्कृति र भाषामा धनी देश, हिमाल, पहाड, तराईको बेजोड संगम, जातजाती भाषाभाषीको साझा देश, • हिमाली अधिराज्य गणतन्त्र, जनताको गाथा, नालापानी बुद्धको इतिहासको देश, • छुवाछुत, भेदभाव रहित राज्य, • समाजवाद साम्यवाद उन्मुख जनगणतन्त्रात्मक राज्य, • अधिक समानता भएको वर्गविहीन समाज भएको नेपाल, • राष्ट्रपतीय शासन प्रणाली भएको संघीय जनगणतान्त्रीक राज्य, • राजा नभएको मुलुकमा राज्य राज्य भन्न नहुने, संघीय मुलुक भन्नुपर्ने, • २०४३ को संविधान अनुसार, • असमान भौगोलिक, जातीय, भाषिक, धार्मिक, सांस्कृतिक, आर्थिक विशेषता भएको हिमाली अधिराज्य राज्यको विशेषता हुनुपर्छ, • राष्ट्रको निम्ति लडेका जनताका गाथा/नालापानी बुद्धको इतिहास विशेषताको रूपमा उल्लेख गरिनु पर्दछ, • प्रदेश वा प्रान्तलाई प्रदेश राज्यको अवधारणाबाट परिभाषित गर्नुपर्ने, • अनेकतामा एकता भएको, जलश्रोतको धनी, सगरमाथा र बुद्धको देश, जैविक विविधतायुक्त देश, पर्यटकीय आकर्षणको केन्द्र, • जातीय, धार्मिक र सांस्कृतिक - सहिष्णुता भएको देश, • बहुभाषा, बहुसंस्कृति, बहुजाती र प्राकृतिक सम्पदायुक्त राज्य, • नेपाल एक स्वतन्त्र, अविभाज्य, सावर्भौमसत्ता सम्पन्न, धर्मनिरपेक्ष समावेशी र संघीय लोकतान्त्रिक गणतान्त्रिक राज्य हुनेछ, • प्रदेश भौगोलिक आधारमा विभाजन, समावेशीकरण भेदभाव रहित बन्द हडताल निषेधित देश, • हिन्दु राज्य हुनुपर्छ, • शान्तिपूर्ण राज्य, बीर देशप्रेमीहरुको देश, विविध प्राकृतिक संपदाको राज्य, निस्वार्थी नेपालीको राज्य, जनबुद्ध लडेको देश, • कानून भन्दा माथि कोही पनि नराख्ने देश, आ-आफ्नो भेषभूषा भएको देश, • धर्मनिरपेक्ष, जातीय, भाषिक, भौगोलिक आधारमा विभाजित संघीय नेपाल नै नेपालका विशेषता हुन, • सुन्दर हावापानी, प्रकृतिको धन र निडर व्यक्तिको देश, • विकासमुखी राज्य, रोख्छाँडीको देश, • असमान भौगोलिक, जातीय, भाषिक, धार्मिक सांस्कृतिक विशेषता भएको हिमाली राज्य, • समावेशी संघीय, समाजवादी, आत्मनिर्भर सावर्भौम, समृद्ध, अखण्डता नेपालका विशेषता हुन, • असंलग्न परराष्ट्र नीतिमा आधारित राज्य नेपालको विशेषता, • हिमाल, पहाड, तराई भौगोलिक विविधतामा एकता नेपालको विशेषता, • प्राकृतिक श्रोत, जल सम्पदाको देश, कला, साहित्य, संस्कृतिको मान्यता राख्ने देश, धर्म निरपेक्षतामा आस्था राख्ने, हिन्दु राष्ट्र भने देशका विशेषतामा उल्लेख गर्ने, • राज्यको विशेषता सगरमाथाको देश, गौतम बुद्धको देश, • विश्व शान्तिका प्रतिक गौतम बुद्ध जन्मेको देश, विश्व शान्तिको मुहान तथा धार्मिक सहिष्णुता बोकेको नेपाल राज्य भनी उल्लेख गरिनुपर्ने, • अनेकतामा एकताको मुलुक नेपाल, • जलश्रोतको दोश्रो धनी देश, सगरमाथाको देश, • वर्तमान अन्तरिम संविधानको जस्तै, • भेदभावको अन्त्य भएको देश, • विश्वमा दिगो शान्तिको भावना दिने, • क्रान्तिकारीहरुको देश, • शान्त सम्पन्न र रमाइलो नेपाल हाम्रो विशेषता हो, • सांस्कृतिक र जातीय पहिचानाई मूल विषय बनाएको, • राज्य अन्तर्गत विभिन्न राष्ट्र हुनु पर्ने, • जनगणतन्त्र नेपाल, जनवादी गणतन्त्र नेपाल, • सामन्तवाद र साम्रज्यवाद विरोधि देश, • धर्म निरपेक्षता, लोपोन्मुख संस्कृतिको जगेना, जातजातिबीच बिभेद नभएको, • जलश्रोतको धनी देश, भूपरिवेष्टित राष्ट्र, हरियो वन, नदीनाला, हावापानी, • कृषि प्रधान देश, मन्दिर मन्दिरको देश, नदी नाला, कुण्ड पोखरी जलाशय, प्राकृतिक सम्पदायुक्त देश, • एशियाका दुइ ठूला देश चीन र भारतबिचको १४७५८९ वर्ग कि.मि क्षेत्रफलको देश, • प्रचुरमात्रामा खनिज भएको देश, • सिन्धुवान, खुम्बुवान, तामसालिङ, नेपाल मण्डल, लम्बुवान, मगरात, पृथ्वीञ्चल, पश्चिमाञ्चल, धरुहट, अर्वाधि, भोजपुरी र मैथली मधेश स्वायत्त प्रान्त युक्त देश,
--	--

- भारतको अप्रत्यक्ष औपनिवेशिकताबाट अलगिएको स्वतन्त्र नेपाल राष्ट्र हो भनेर विशेषतामा उल्लेख गर्नु पर्ने,
- सैन्य ज्ञान र तालीम भएको राज्यको विशेषता हुनुपर्ने।

७. राष्ट्रिय प्रतिक बारे

- राष्ट्रिय प्रतिक तोकनु हुदैन/तोकनुपर्दछ,
- प्रतिकहरू ज्ञानी र धर्म विशेषतासँग सम्बन्धित हुनु हुदैन,
- फूल : लाली गुराँस फूल, कमल, लोपोन्मुख फूल, गुलाफ फूल, सयपत्री, मखमली, लालुपाते, चम्पा, रोदा, तुलसी, सेतो चिमाल, सुनगाभा,
- रंग : सिम्रिक, हरियो रंग, रातो रंग, जर्दी, नीलो, सेतो, सफेतरंगी, हिउँ रङ, कलेजी,
- जनावर : गाई, खरायो, चितुवा, चोरी गाई, याक, बाघ, सिंह, कस्तुरी मृग, लोपोन्मुख जनावर, एकसिंगे गैँडा, रातो पाण्डा, डल्फीन, कृष्णसार,
- पक्षी : डाँफे चरा, लोपोन्मुख चरा, हाँचिल चरा, परेवा, मयूर, काङ्ग्रेभ्याकुर, ठूलो धनेस, कोइली, मुनास, रानी चरी,
- अन्य : सगरमाथा हिमाल, लुम्बिनी गौतम बुद्धको जन्मस्थल, पशुपतिनाथ र स्वयम्भु मन्दिर, जनकपुर, सीता, जनक राजा, तराइमा सुनबाली, निहुर र निरञ्जन नेपाली जनताको लागि कुनै संकेत, हलो, हलो जोतेको किसान, हलो जुवा बोकेको किसान, विशुन, खुकुरी, पञ्चैबाजा, डमरु, घण्ट, राष्ट्रिय विभूति, शहीद, चन्द्र सूर्य भण्डा, नदीनाला, भरना, मठ मन्दिर, पाटी पौवा, पौराणिक धार्मिक स्थल, बगी रहेको नदी, नेपालको नक्सा, खेतमा व्यस्त किसान, नेट र मिक्कामा गाइ, देशभक्त शहीदहरू, शिवजी महादेव, भुकटी, अरनिको, मुक्तिनाथ, मनकामना मन्दिर, नारायणहिटी संग्रहालय, हिमालय श्रृंखला, सरस्वतीको मूर्ति, कृषिहरूको चिन्ह अफित स्वस्तिक चिन्ह, गजुर, वरपिपल, कोदाली, खर्पेन, डाकी बोकेकी महिला, डाकर बोकेको भरिया, टैकुवा/तोक्मा, जनजातिको पहिरन, नरसिंह, शालिग्राम, नाग, भरना, गुफा, हाल तरबार, मयूर, घुमाउरो घर, माउरी, ताल तलैया, भादल, कन्चनजङ्घा, माछापुछ्रे हिमाल, किसानको प्रतिक हलो, कोदाली, होतियार - खुकुरी,
- २०४७ को संविधान अनुसार,
- लालिगुराँस, सिम्रिक, निशाना छापमा नदी नाला र ऐतिहासिक स्थल लुम्बिनी राख्ने,
- शान्तिका प्रतिक - गौतम बुद्ध / राष्ट्रियता - सगरमाथा,
- विरुवा - दार, सिस्म, साव, असोक आदि,
- संविधानमा राष्ट्रिय भण्डा - इसिया हथौडा, हिमालमा सगरमाथा हुनुपर्छ भन्ने साङ्ग,
- विवाद नहुने खालका प्रतिकहरू राख्नु पर्ने,
- भाषा - खस, बाजा - पञ्चैबाजा, खेल - कबडी,
- स्पाउ, शिमशिरहरू, ताल तलैयाहरू प्रतिक हुनसक्ने,
- निशानाछाप श्री ५ को दण्ड बाहेक सबै २०४७ कै संविधानका फूल रंग, चरा आदि राख्ने,
- सगरमाथालाई राख्ने प्रतिकमा,
- विभूती - लखन बापा, गंगालाल र देशभरीका शहीदहरू,
- राष्ट्रिय चिन्ह, गान र प्रतिक पुरानै ठीक छन्,
- लोपोन्मुख जनावरहरूलाई राष्ट्रिय प्रतिकको रूपमा उल्लेख गर्नुपर्ने,
- राष्ट्रिय पोशाकमा डाका टोपी प्रतिक हलो जोतेको किसान हुनुपर्छ,
- राष्ट्रिय प्रतिक अशोक स्तम्भ तथा लुम्बिनी,
- राष्ट्रिय निषी रन्जना,
- राष्ट्रिय चिन्ह अरु विशेषता भल्कने विषय वस्तुको आधारमा,
- राष्ट्रिय चिन्ह नदी नाला, हिमाल, गैँडा, हात्ती हुनुपर्छ,
- धर्मसँग सम्बन्ध हुने वस्तुलाई राष्ट्रिय चिन्ह बनाउनु हुदैन,
- लोपो सगरमाथा र लालीगुराँस,
- राष्ट्रिय चिन्हहरू समावेसी हुनुपर्ने छ,
- रामजानकी मन्दिर, सगरमाथा, बराह क्षेत्र, गौतम बुद्ध,
- राष्ट्रिय चिन्ह र गान अहिलेकै ठीक छ,
- सगरमाथा, नदीनाला र गौतम बुद्ध,
- फुटबल : राष्ट्रिय खेल, पोशाक : बख्खु र पांगदेन,
- कबड्डी - राष्ट्रिय खेल, गुन्द्रुक, डिडो - राष्ट्रिय खाना,
- राष्ट्रिय पोशाक धोती र कुता, धोती चोली हुनुपर्ने
- सगरमाथा माथी नेपालको भण्डा फहराएको प्रतिक हुनुपर्ने,
- पर्वतकीय देश नेपाल।

८. राष्ट्रिय गान र निशाना छाप बारे

- राष्ट्रिय गान र निशाना छाप यथावत राख्ने/परिवर्तन गर्ने,
- राष्ट्रिय गान ठीक छ, निशाना छाप बेठीक छ,
- निशाना छाप ठीक छ, गान फेर्नुपर्छ,
- मजदुर, किसान, शिक्षक, विद्यार्थी लगायतलाई समेट्ने,

	• निशाना छाप परिवर्तन गरी नेपाल र नेपालीको भविष्यको प्रगतिको संकेत दिने खालको बनाउने, • हसिया हथौडा निशाना छापमा हुनुपर्छ, • हलो जोतेको किसान टोपी निशाना छापमा राख्ने, • शिरमा ढाका टोपी र कम्मरमा पटुका बाधेको, • हिमाल पहाड तराइ निशाना छापमा राख्ने, • निशाना छापमा नेपालको भूखण्ड समेत हुनुपर्ने, • संघीय, प्रान्तीय, स्थानीय निशाना छाप हुनु पर्ने, • राष्ट्रिय गानमा "दुइबर" भन्ने शब्द अनिवार्य हुनुपर्नेछ, • राष्ट्रियगान ठीक छ, निशाना छाप आवश्यक छैन, • राष्ट्रियगानले सबै देशलाई समेट्नु पर्ने, • सबै भाषामा मेथी महाकाली सम्म, पहेँला अपहेँलाको पनि सरलभाषामा गुन गुनाउन सक्ने राष्ट्रिय गीत हुनुपर्छ, • स्पष्ट निशाना छाप हुनुपर्छ, • निशाना छाप, राष्ट्रिय गान बढ्नु पर्ने, • राष्ट्रिय गानले सबैलाई समेट्न सकेको छैन, • राष्ट्रिय गान र निशाना छाप सुधार गर्नु पर्ने, • देशको पूरै आकारको उल्लेख गर्नुपर्छ, • धानको बाला, गहुँको बाला र हिमाल निशानाछापमा समावेश गर्ने, • सगरमाथाको चुचुरोमा पाँच कुने तारा र सूर्य, निशानाछापमा समावेश गर्ने, • किसान र मजदुरको प्रतिक र देशको नक्सा निशानाछापमा समावेश गर्ने, • सगरमाथाको काखमा बुढोको पूर्ण कदको प्रतिक निशानाछापमा समावेश गर्ने, • राष्ट्रियगान परिवर्तन गर्ने, ३५ खिन्साबाट छुनौट गर्ने, • राष्ट्रिय गान कान्तिकारी भाव समेटेको हुनुपर्छ, • राष्ट्रिय गान लोकगीत हुनुपर्छ, • जब जय गोरख जब जय काली... राष्ट्रिय गान हुनुपर्छ, • निशाना छापमा बुढोको धर्मचक्रलाई मान्यता दिनुपर्ने, • निशाना छापमा नेपालको गुमेको भूभाग सहितको नक्सा अंकित हुनुपर्ने, • नेपाल सरकारले बनाएको नयाँ छाप र राष्ट्रिय गानलाई परिवर्तन नगर्ने, • राष्ट्रिय भूखण्डमा बुढोको चित्र र सगरमाथा अंकित हुनुपर्ने, • हसिया र हथौडा अंकित भूखण्ड राष्ट्रिय भूखण्ड हुनुपर्छ, • राष्ट्रिय गान आवश्यक छैन, निशाना छापमा श्रीपेशको सङ्ग लालीगुराँस हुनुपर्ने, • सर्वहारा र श्रमजीवि जनतालाई राष्ट्रिय गानमा समेटिनु पर्ने, • १० वर्षको जनयुद्ध र १९ दिने आन्दोलनको उद्देश्य गानमा समेटिएको हुनु पर्छ ।
संविधान संशोधन	९. संविधान संशोधनको व्यवस्था • संशोधन नै गर्नु नपर्ने संविधान बनाए राम्रो, • व्यवस्थापिकाको दुई तिहाई मतद्वारा, सामान्य बहुमतद्वारा, अर्सी प्रतिशतको अनुमोदन बाट जनताको प्रत्यक्ष संलग्नतामा, • संविधान संशोधन गर्ने प्रतिनिधिसभाको ३/४ (तीन चौथाइ) ले मात्र गर्ने, • कुनै साधारण बहुमतले, कुनै दुइतिहाइले, • जनमत संकलनबाट, जनमत संग्रहबाट, बाकिने विषयमा जनमत संग्रहबाट, • नेपाली जनताको बहुमतबाट, • कुनै पनि बुँदामा जनमत संग्रह गर्न सकिने, • दुवै सभाको दुई तिहाई बहुमतले, • दुवै सभाको दुई तिहाई बहुमतले र प्रान्तीय सदनको साधारण बहुमतले, • संघीय संसदको कूल संख्याको दुई तिहाई बहुमतले पारित र स्वायत्त राज्य संसदहरु मध्ये बहुमतबाट अनुमोदन हुनु पर्ने, • संघीय संसद र प्रदेश संसदको दुई तिहाई बहुमतले पारित हुनु पर्ने, • हरेक ५,१०,२०,१०० वर्षमा समीक्षा गरेर, • सरकार, नागरिक समाज, मानवअधिकारकर्मी, राजनीतिक दलहरु सबैको व्यापक सार्वजनिक छलफल हुनुपर्छ, • शोषित, उत्पीडित जाति, वर्ग र क्षेत्रका जनतासंग प्रत्यक्ष राय लिएर, • तीन किसिमका व्यवस्थाहरु: १) अपरिवर्तनीय, जसलाई अर्को संविधानसभाले मात्र परिवर्तन गर्न सक्ने, २) सर्वसहमतिसमा परिवर्तनीय गराउनु पर्ने, दुवै सदनबाट सर्वसम्मतिले परिवर्तन गर्न सकिने, ३) दुइतिहाई बाट परिवर्तन गर्न सकिने, • जनमत संग्रहबाट, चुनावी प्रक्रियाबाट मात्र संशोधन गर्न पर्ने, • राष्ट्रिय प्रतिनिधि सभाबाट, • संविधान संशोधन गर्दा तत्काल निकासको विधायिकाहरुको राय सुन्नु आवश्यक हुन्छ, • संविधान संशोधन गर्नु पर्दा जनताको सुझाव संकलन गरी संशोधन समितिको सिफारिसमा हुनु पर्दछ,

- व्यवस्थापिका संसदको दुई तिहाई बहुमतबाट,
- मन्त्रीपरिषद्ले आवश्यकता अनुसार संविधान संशोधन गर्ने पाउनु पर्ने,
- केन्द्रीय व्यवस्थापिका संसदको कम्तीमा २/३ बहुमतबाट र मुख्य बुझामा जनमत संग्रहबाट,
- तल्लो सभाको सिफारिशमा माधिल्लो सभाले निर्णय गर्ने,
- राज्यका प्रतिनिधिहरूको सल्लाह बमोजिम,
- संघीय इकाईको सिफारिशमा केन्द्र सरकारले संशोधन गर्न सक्ने,
- मौलिक हकहरू यथावत राखी ७५% विधायकहरूको समर्थनमा संशोधन गर्न सकिने,
- एउै सभाको दुई तिहाईले,
- नमूना सर्वेक्षण विधिबाट मत संकलन गरी कति धारा, खण्ड, भाग परिवर्तन गर्ने बुझ्न सकिन्छ,
- देशभर सुझाव पेटिका राखी संविधान संशोधन गर्नुपर्ने,
- जनताप्रति उत्तरदायी हुने र सुमधुर सम्बन्ध राख्ने गरी संविधान संशोधन गर्ने,
- संघीय विधायिकाको साधारण बहुमतले पारित जन-प्रतिनिधि सभाद्वारा २/३ बहुमतले पारित हुनुपर्ने,
- जनताबाट बुझि राष्ट्रिय सरकार समक्ष विधायकहरूको रोहबरमा संविधान संशोधन गर्न प्रस्ताव गर्ने,
- केन्द्र, स्थानीय सरकार र प्रान्तीय सरकारको परामर्शमा संविधान संशोधन हुनु पर्छ,
- नेपाली जनताको बहुमतबाट,
- सर्वसम्मतीबाट मात्र,
- प्रस्तावनाको भावनाको प्रतिकूल नहुने गरी संविधानको कुनैपनि धारालाई संशोधन वा खारेज गर्ने विधेयक संसदको कुनै सदनमा प्रस्तुत गर्न सकिने र दुईतिहाई बहुमतबाट पारित भएमा राष्ट्रपतिको स्वीकृतिका लागि पेश गरि १० दिनभित्र निर्णय गर्ने व्यवस्था गरिनुपर्ने,
- सर्वदलीय उच्चस्तरीय आयोग गठन गरी त्यसको सुझावमा गर्ने, जनताको आयोग गठन गरी त्यसको सुझावमा ।

१०. संविधान संशोधनमा जनमत संग्रह गर्नु पर्ने वा नपर्ने/गर्नु परे त्यस्ता विषयहरू

- जनमत संग्रह हुनु हुदैन,
- जनमत संग्रह गर्नु उपयुक्त हुनेछ,
- राष्ट्रिय सरोकारको विषय, उपयुक्त विकास निस्कन नसकी सबैघातक जटिलता आएको विषय,
- राष्ट्रको सीमाना, ठूला सन्धि सम्झौता जस्ता राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय विषयमा जनमत संग्रह गर्ने,
- राष्ट्रिय मुद्दाको सवालमा विवाद भएमा,
- पञ्चशीलवाहेकको विदेश नीति अवलम्बन गर्नु परेमा,
- गम्भीर किसिमका परियोजनाको सन्धि सम्झौतामा, जनश्रोत लगायत प्राकृतिक श्रोत बारे सम्झौता गर्नुपरेमा,
- संवेदनशील विषयमा जनमत संग्रह गर्नु उपयुक्त हुनेछ,
- केही धारा परिवर्तन गर्ने जनमत संग्रहबाट गर्नुपर्छ,
- राज्यको संरचना गर्नु परेमा, सीमाबारे सन्धि सम्झौता गर्दा, संघीयताबाट एकात्मक व्यवस्था कायम गर्नु परेमा,
- जनमत संग्रह महत्त्व हुन्छ त्यसैले विशेषज्ञहरूबाट राय लिनु पर्छ,
- सेना परिचालन, सफ्टवेयर, विदेशीसँग सम्झौता गर्नु पर्दा जनमत संग्रह गर्ने,
- कार्यकारिणी अधिकार सम्पन्न निकायबाट देशमा अवाञ्छनीय खलल पुगेमा, अखण्डतामा जिवि आएमा, घातक सन्धि सम्झौता भएमा,
- जनमत संग्रहको अभ्यास प्रदेश विभाजनमा हुनपर्छ,
- दुईतिहाईमत द्वारा टुट्ने लाग्न नसकेको विषयलाई जनमत संग्रहद्वारा टुट्ने लगाउने,
- राजनीतिक सहमति नभएका राजनीतिक मुद्दामा,
- स्वायत्त प्रदेश दिने नदिने सम्बन्धमा,
- प्रान्तीय वा स्थानीय सीमा निर्धारण बारे,
- प्राकृतिक श्रोत साधनको बाँडफाँड सम्बन्धमा,
- राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय महत्त्वका विषयमा निर्णय लिदा जनमत संग्रह गर्ने,
- संविधान निर्माण प्रक्रियामा कुनै धारा उपधाराहरू वा खण्डको सम्बन्धमा जनमत संग्रहको अभ्यास अवलम्बन गरिनु पर्ने,
- प्रान्तहरू बीच विलय, सम्मिलन हुन चाहेमा जनमत संग्रहबाट,
- जातीय विषयमाथि जनमत संग्रह, प्रतिस्पर्धात्मक लोकतान्त्रिक बहुदलीय शासन व्यवस्था, नागरिक स्वतन्त्रता, मौलिक अधिकार, कर्तव्य, मानव अधिकार, कालिग माताधिकार, आर्वाधिकार निर्वाचन, पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता, स्वतन्त्र न्यायपालिका, कानुनी राज्य, लोकतान्त्रिक मूल्यमान्यता, गणतन्त्रात्मक व्यवस्था सधियता, धर्म निरपेक्षता, परराष्ट्र नीति जस्ता अपरिवर्तनीय मूल्य मान्यताको हकमा जनमत संग्रह हुन पर्छ,
- राजसंस्था बारे, हिन्दु राष्ट्र घोषणा गर्ने/नगर्ने बारे,
- संघीयता र भाषाका विषयमा भएतापारीलाई मृत्युदण्डको सम्बन्धमा,
- शासकीय स्वरूप, प्रान्तीय स्वरूप र सरकार, राष्ट्र प्रमुख कार्यकारी वा आनेकारिक हुने विषय,
- संघीय इकाईका प्रमुखहरूले पनि संविधान संशोधन सम्बन्धी जनमत गराउन माग गर्ने अधिकार दिनुपर्छ र ५० प्रतिशत इकाई राज्यले मात्र अनुमोदन गरेमा जनमत संग्रहमा जानुपर्ने व्यवस्था हुनुपर्छ ।

११. कुनै विषयहरु अपरिवर्तनीय बनाउनु पर्छ वा पर्दैन / पर्छ भने के कस्ता विषयहरु अपरिवर्तनीय हुने

- सबै व्यवस्था परिवर्तनीय बनाउनु नहुने । सबै व्यवस्था परिवर्तनीय बनाउनु पर्ने,
- देश, काल र समय अनुसार हरेक छेउ परिवर्तन हुनु आवश्यक हुन्छ,
- दुनियामा अपरिवर्तनीय भन्ने वस्तु केही छैन, कुनै धारालाई अपरिवर्तनीय मान्नु तानाशाही अधिनायकत्वको लक्षण हो,
- राष्ट्र, राष्ट्रिय अखण्डता, विविधता सहितको स्वायत्तता, सघीयता सहितको अविभाज्य नेपाललाई अपरिवर्तनीय बनाइनु पर्दछ,
- राष्ट्रिय एकता र अखण्डता, राष्ट्रिय हित विपरीत कार्य गर्ने नहुने प्रावधान, जनतामा निहित साबंभौमसत्ता, मानवीय स्वतन्त्रता, नेपाली जनताको सर्वोच्चता, गणतान्त्रिक पद्धति, नेपाल राज्यको विधेयतालाई अपरिवर्तनीय बनाउने,
- बहुलवाद, बहुदलीय प्रतिस्पर्धात्मक लोकतान्त्रिक पद्धति, बासिन्दा मताधिकार, आवाधिकार निर्वाचन, मौलिक मानव अधिकार, जनतामा निहित साबंभौमसत्ता, पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रतालाई अपरिवर्तनीय बनाउने र अन्य कुरा दुई तिहाइले परिवर्तन गर्न मिल्ने,
- अपरिवर्तनीय कुरा: १) राजा चाहिदैन २) ६० वर्ष माथिका लाई कुनै पद नदिने ३) काम अधिकार हनन गर्न नपाइने ४) दाइजो प्रथा हट्ने,
- जनविरोधी जनप्रतिनिधिलाई फिर्ता बोलाउने,
- साबंभौम अधिकारका खोल जनता, मानव अधिकार, प्रेस स्वतन्त्रता बहुलवादी राजनीतिक प्रणाली, धर्म निरपेक्षता, जातीय सदभाव, लैङ्गीक समानता जस्ता विषयहरु संशोधन गर्नु हुन्न,
- जनताको आत्मनिर्णयको अधिकार कटौती नहुने गरी संशोधन गर्ने,
- रोजगार र जमिन जोत्नेको हुनुपर्ने कुरा अपरिवर्तनीय बनाउनु पर्ने,
- संशोधनको द्वारा बाहेक सबै परिवर्तनीय हुनुपर्ने,
- राज्य विखण्डन गर्न नपाउने, एउटै मुद्रा चलाउने, नेपाल अधिराज्यबाट अलग हुने अधिकार नदिने कुरा अपरिवर्तनीय बनाउने,
- मौलिक हक बाहेक अरु अपरिवर्तनीय बनाउनु पर्छ,
- धर्म निरपेक्षता, विदेश नीति सम्बन्धी र मुद्रा सम्बन्धी कुरा,
- केही संवैधानिक निकायलाई अपरिवर्तनीय बनाउनु पर्छ,
- राष्ट्रको हितकर प्राकृतिक सम्पदा जस्तो विषयमा अपरिवर्तनीय गर्ने,
- प्रादेशिक क्षेत्रको सिमांकन र नामाकरण परिवर्तन हुनुहुदैन,
- राष्ट्र खण्डित हुने, प्रान्तले आत्मनिर्णयको स्वतन्त्रता नपाउने जस्ता कुरा अपरिवर्तनीय हुनुपर्ने,
- गाम, बास, कपास, रोजगारी, मजदुर, श्रमिक र किसानका अधिकार, निशुल्क शिक्षा र स्वास्थ्य, शान्तिको अधिकार,
- मताधिकार प्रयोग गर्न पाउने व्यवस्था,
- प्रान्तीय सरकारले आफ्नो प्रान्तहरु अरु मुलुकसँग गाभ्न नपाईने विषय अपरिवर्तनीय हुनुपर्ने,
- सर्वहारा वर्गको शासन व्यवस्था,
- आइ. एल. आ. को द्वारा १९९ को व्यवस्था अपरिवर्तनीय हुनुपर्ने,
- कार्यकारी राष्ट्रपतीय व्यवस्था,
- प्रस्तावनाको भावना र मौलिक हकहरु, अष्टाध्यायीलाई सजाय गर्ने व्यवस्था,
- सामन्तवादी र साम्राज्यवादीहरुले बहुदलीय प्रतिस्पर्धा गर्न नपाउने व्यवस्था ।

१२. संशोधनमा संघीय र इकाईका विधायिकाको भूमिका

- द्वैतहफस विधायिकाको संशोधन टोली बनाउने,
- सहमतीय प्रणालीबाट गर्ने,
- संघीय विधायिकाको दुई तिहाइ बहुमत आवश्यक हुने,
- संघीय इकाईका विधायिकाले प्रस्ताव पारित गरी संघीय विधायिकामा पेश गर्न सक्ने,
- केन्द्र र प्रान्तीय सरकारको दुई तिहाइ बहुमतले,
- गृहपुत्र हुने अवस्थामा संघीय विधायिका र संघीय इकाईका विधायिकाहरुको भूमिकाको व्यवस्था,
- संघीय इकाईका विधायिकाहरुले सुझाव माग दिने,
- तल्लो सदनको बहुमतले पारित गरी माथिल्लो सदनले पारित गर्ने,
- तल्ला निकायका विधायिकाको रायसुझाव लिएर,
- प्रान्तीय अधिकारलाई असर पर्ने विषयमा सबै प्रान्तका विधायिका र केन्द्रीय विधायिकाको सुझावमा संशोधन गर्ने । (अप्रत्यक्ष जनमत संग्रह)
- राष्ट्रिय अखण्डता, साबंभौमसत्ता, विविधता सहितको स्वायत्तता, सघीयता सहितको अविभाज्य नेपाललाई अपरिवर्तनीय बनाइनु पर्दछ र सविधानको उक्त धारा संघीय इकाईका विधायिकाहरुको विशेष मागमा संघीय विधायिकाले संशोधन गर्न पाउने अधिकार राख्नु पर्दछ,
- एकले अर्काको कार्यक्षेत्रलाई हस्तक्षेप नगर्ने खालको विधान हुनु पर्ने,
- संघीय इकाईबाट संशोधनको लागि प्रस्ताव पारित गरेर संघीय विधायिकामा दर्ता गर्न सक्ने,
- राष्ट्रिय मुद्दाहरुमा इकाईका विधायिकाको भूमिका हुनु हुदैन,

	• संघीय इकाईको सवालमा आफ्नो निर्णय आफैले गर्ने पाउनु पर्दछ, • संघको विधायिकाले मात्र संशोधन गर्ने गरी इकाईको पनि भूमिका देखिन आवश्यक छ, • केन्द्रको विधायिकाहरुले मात्र संविधान संशोधन नगरी प्रान्तीय सरकारको पनि त्यसमा भूमिका हुनुपर्ने, • संविधान संशोधन गर्ने व्यक्तिलाई राय सुझावदाताको रूपमा मात्र भूमिका रहने व्यवस्था राख्न उपयुक्त हुन्छ।
राजनीतिक दल	१३. दल खोल्नका लागि पूरा गर्नुपर्ने शर्तहरू • दल खोल्नका लागि शर्त आवश्यक छैन/शर्त आवश्यक छ, • संविधानको प्रस्तावनाको मूल भावना र मर्म प्रतिकूल उद्देश्य राखेर दल खोल्न नपाइने, • राष्ट्रिय अखण्डता र सावर्भौमिकतालाई जोगाउने उद्देश्यले विना शर्त दल खोल्न सक्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ, • राष्ट्र, राष्ट्रियता र सावर्भौमिकतामा अघि नआउने गरी जनभावनाको सम्मान गर्ने आधारमा दल खोल्न पाउने र राष्ट्रिय मान्यता पाउनु कम्तिमा ५% मत केन्द्रिय निर्वाचनमा ल्याउनु पर्ने, • अन्तरिम संविधानको धारा १४२ अनुसारका शर्तहुन पर्ने, • पाँच प्रतिशत मत पाएको हुनुपर्ने, • पार्टी फुटोको खण्डमा संसदको साथै केन्द्रीय समितिको ४०% सदस्य संख्या भएमा नयाँ पार्टी र ६०% भन्दा बढी हुनेले फण्डा विधान र चुनाव चिन्ह पाउने व्यवस्था, • नागरिक समाजलाई असुविधा पुऱ्याएमा प्रतिबन्ध लाग्न सक्ने, • छप्पाचार महाभियोग नलागेकाले मात्र नेतृत्व गर्न पाउने, • राष्ट्रिय हित विपरीत नजाने, समावेशी राष्ट्रिय चरित्र बोकेको, राष्ट्रको साम्प्रदायिक सद्भाव र अखण्डता स्वीकार गर्ने, हिंसात्मक हुन नहुने, • राष्ट्रिय स्तरमा चर्चित राजनेताद्वारा नेतृत्व गरेको, • मौलिक हक भित्रको विषय भएकाले कठिन शर्तहरू राख्न नहुने, • जनताको दृष्टिले विपरीत दल खोल्न नपाउने, • घोषणापत्र एक अर्को दलसँग नबाझिने हुनुपर्ने, • विधान, घोषणापत्र, नियमावली लोकतान्त्रिक गणतान्त्रिक भावना अनुकूल हुनुपर्ने, • दलको नेता पच्चीस वर्ष पुगेको नेपाली नागरिक हुनुपर्ने, • दलको विधान लोकतान्त्रिक र पाँच वर्षमा एक पटक पदाधिकारी निर्वाचन गर्ने व्यवस्था भएको हुनुपर्ने, • सामन्तवाद र साम्राज्यवादका दलाल विखण्डनकारीलाई दल खोल्ने अधिकार नहुने, • आर्वाधिक निर्वाचन हुनुपर्ने र समावेशी हुनुपर्ने, • तानाशाही र वर्थास्थितिकादी सोच भएका दल खोल्न नपाइने, • कारवाहीको क्रममा पार्टीबाट निस्काशन गर्न नपाइने, तीन महिना भन्दा बढी निस्काशन गर्न नपाइने र अदालत जान पाउनु पर्ने, • एक दलबाट अर्को दलमा प्रवेश गर्ने नपाउने व्यवस्था सहितको दल खोल्न पाउने व्यवस्था हुनुपर्ने, • राष्ट्रियतालाई बिसेमा दता रहु हुने,विखण्डनलाई प्रथम दिने खालको,साम्प्रदायिकता बढाउने खालको हुन नहुने , प्रतिगामनकारी सोच विकसित गर्ने खालको हुन नहुने, • सबै प्रतिनिधिसभाका क्षेत्रमा ४० प्रतिशत महिला उम्मेदवारी दिनुपर्ने, • पाँच राजनीतिक दलको मात्र व्यवस्था गर्ने, • चार भन्दा बढी दल खोल्न नपाइने, • दलमा रहने पदाधिकारीको शैक्षिक योग्यता निर्धारण गरिनुपर्ने, • चुनावमा उठ्नेहरू आइ.ए. र बि.ए. पढेको हुनुपर्ने, • पार्टी प्रमुख कम्तिमा एम.ए पास, केन्द्रीय सदस्यहरु कम्तिमा प्रमाणपत्र तह उत्तीर्ण, • सर्वोच्च अदालतले कारण सहित खुलाई दल खोल्ने अनुमति दिनु आवश्यक हुन्छ, • दल सम्बन्धी व्यवस्था संविधानमा उल्लेख गर्न जरुरी छैन, • दल, सामन्तवाद र साम्राज्यवाद विरोधी, देशभक्त र लोकतान्त्रिक हुनुपर्ने प्रावधान अनिवार्य राख्नु पर्दछ, • राजालाई व्युत्ताउने गरी दल खोल्न नपाइने, • जन्मसिद्ध नागरिकले मात्र दल खोल्न पाउने, • दलको वार्षिक कार्ययोजना हुनुपर्छ, • नयाँ दल खोल्न पाँच दलको समर्थन चाहिने, • ५०,००० बढेक नागरिक सदस्य, ५०,००० जनता, ५,००० पार्टी सदस्य, • जातीय र क्षेत्रीय आधारमा दल खोल्न नपाइने, • पहिलो पटक निशाने दता त्यस पछि निर्वाचनमा खसेको मतको ५% / १५% / २५% / २०% नयाँ खारेज गर्ने, • निर्वाचनमा ५% मत दलले पाउनु पर्दछ अन्यथा दता खारेज गरिनु पर्दछ, • जिल्लाहरुमा कम्तिमा १००० सदस्यता, • एक लाख समर्थक हुनुपर्ने र संविधानको मर्म विपरीत जान नपाइने, • जनसंख्याको ४९% जनमत हुनु पर्ने, • बीस प्रतिशत मत ल्याएको दल राष्ट्रिय पार्टी हुने, • दश हजार जनताको हस्ताक्षर भएको, • दल खोल्नका लागि कम्तीमा ५०० जना हुनुपर्ने,

	• दल खोल्न १० लाख जनताको दस्तखत आवश्यक छ, • दल खोल्न २० हजारको आवश्यक पर्ने व्यवस्था गरिनु पर्छ, • पन्ध्र लाखको हस्ताक्षर संकलन गर्नुपर्ने, • पचास हजारको हस्ताक्षर हुनुपर्ने, • अघगामी परिवर्तनलाई आत्मसात गर्ने सघ समस्या एवं राजनैतिक दल खोल्ने स्वतन्त्रता हुन पर्छ, • पार्टीको नाम स्पष्ट हुनुपर्ने, विधान हुनुपर्ने, निश्कलङ्गित र कुनै किसिमको फौजदारी मुद्दा नलागेका प्रतिनिधित्व हुनुपर्ने, पहिलो निर्वाचनमा खसेको मतको २५% मत न्याएको हुनुपर्ने, • राजनीतिक दलको विधान, घोषणापत्र र नियमावली लोकतान्त्रिक हुनुपर्छ, • देशलाई विखण्डन गर्दै नभनेर १० हजार संगठित सदस्यले सहिष्णु गरेको हुनुपर्छ, • देशमा विद्रोह र आन्दोलन भैरहेको बेला थप पार्टी खोल्न नहुने, • संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र प्रति प्रतिबद्ध हुनुपर्ने, • राज्यमा कुनै हिंसात्मक घटना नगरेको हुनु पर्ने, • समान राजनीतिक विचारधारा भएका, पूर्व मैत्री देखि पश्चिम महाकालीसम्मका जनताको हित चिताएको दल, • पहिलो पटक निर्वाचनमा भाग लिदा प्राप्त मतको आधारमा मान्यता दिने, • अराजक, हिंसा, देश विखण्डन गर्ने खाले दललाई अनुमति दिन नहुने, • बाउल्ल जनाको केन्द्रीय समिति र ५% जिल्लामा कमिटी गठन भएको हुनु पर्ने, • निर्वाचन क्षेत्रको ५०% क्षेत्रमा उम्मेद्वारी दिएको, • प्रान्तीय राज्यमा दर्ता गरी खोल्न पाउने र ५०००० हस्ताक्षर भएको, • जातीय, धर्म, भेगलाई लिएर दल खोल्न रोक लगाउनु पर्ने, • केही समयको परीक्षण काल लगाई साना दललाई पनि मान्यता दिने, • दल खोल्न चाहने सदस्यहरूको वौशिक योग्यता, राजनीतिशास्त्रमा स्नातकोत्तर गरेको हुनुपर्ने, • एक लाख, ५ लाख धरौटी राखि बैङ्कमानी गरे जाफत हुने, • दुई सय जनाको नाम भएको विधान हुनुपर्ने, • वर्गीय चरित्र कोकेको दल, देश र जनताको पक्षमा काम गर्ने, राष्ट्रिय हितलाई ध्यानमा राख्ने दल दर्ता गरिनु पर्छ, • जातीय वा विषेश सम्प्रदाय लक्षित दल हुन नहुने, • दुई दलको प्रतिस्पर्धा उत्तम हुन्छ / दुईवटा मात्र दल हुनुपर्ने, • प्रतिकान्तिकारी एवं यथार्थवादी प्रकृतिका दल बाहेक अन्य जनपक्षीय दलमात्र खोल्न पाइने, • देश नटुकिने, बहुसंख्यक वर्गको हित गर्नुपर्ने गर्त, • राष्ट्र र जनताको हितविपरीत पार्टी खोल्न नपाइने, • अन्तरिम संविधानमा भएको व्यवस्था अनुसार हुनुपर्ने, • राष्ट्र विखण्डन गर्ने किसिमका भूमिका निर्वाह गर्ने राजनीतिक दल प्रतिबन्ध हुनुपर्दछ, • एउटा निश्चित आदर्शमा राजनीतिक दल खोल्नुपर्ने, • दलका सदस्यहरू अनुशासित हुनुपर्दछ, • पचास प्रतिशत महिला उम्मेद्वार हुनुपर्ने, • पाँच वर्षको एकपटक पदाधिकारीको निर्वाचन हुनुपर्ने, • दल खोल्ने चाहना भएकाको साथमा १५ प्रतिशत जनसहभागिता हुनुपर्छ, • जातीय, क्षेत्रीय, लिङ्गीय, वर्गीय, क्षेत्रीय उत्पीडित जनतालाई समावेश गर्ने नसक्ने दल वा संगठन लाई संबैधानिक तहबाट अमान्य हुन सक्ने, • लोकतान्त्रिक व्यवस्था र देशको साबंभौमिकतामा प्रतिकूल असर नपर्ने गरी, • जनताको सर्वोच्चता र संघीयता स्वीकार गर्ने दलहरू खोल्न पाउने, • दल खोल्न १० हजार पार्टी सदस्य र १ लाख मतदाता हुनुपर्ने प्रावधान राखिनु पर्छ, • पाँच लाख धरौटी र पार्टीगत चिन्ह तोकिनु पर्छ, • केन्द्रले केन्द्रीय दल खोल्न कम्तीमा तीन दलको सिफारिस र प्रान्तमा क्षेत्रीय दल खोल्न १५ सय जनताको दस्तखत आवश्यक छ, • निर्वाचनमा १० प्रतिशत मत नआए दल खारेज गरिनु पर्छ, • जनतन्त्र र जनजीविकाको ग्यारेन्टी गर्नेलाई माघ दल खोल्न दिनु पर्छ, • दलहरू राष्ट्रिय स्वाधीनता, अखण्डता र देश निर्माणको पक्षमा छैनन् भने खारेजीको व्यवस्था गर्ने, • दलमा प्रजातान्त्रिक परिपाटी देखिनु पर्ने, • पहिलो पटक दल दर्ता गर्ने पाउने, निर्वाचनमा १०% मत नल्याएमा दल खारेज गर्ने, • दलको अल्पकालीन र दीर्घकालीन उद्देश्य स्पष्ट पार्नुपर्ने, • महाधिवेशन भएको, केन्द्रीय तहदेखि स्थानीय तहसम्म कमिटी भएको हुनुपर्ने, • सामन्तवाद, साम्राज्यवाद र बिस्तारवादको विरोध गर्ने कुनै पनि समूहले दल खोल्न पाउने, • सरकारी जागिर खाएका र भ्रष्टाचारको आरोप लागेका व्यक्तिले दल खोल्न नपाउने, • दलसत पूँजीपतिको पक्षपोषक हुन नहुने, • बिश्वव्यापी मान्यता अनुरूपको गर्त पूरा गरी दल खोल्न सकिने, • दल खोल्न यसका नेता स्नातक तह उत्तीर्ण गरेको हुनुपर्ने, • दलीय स्वाधं र कुसीको लागि लड्ने भन्दा देश र जनताको हित गर्नेले दल खोल्ने,
--	---

- पचास प्रतिशत जनताको हस्ताक्षर हुनुपर्ने,
- पाँच देखि बीस जिल्लासम्म जनताधार भएको,
- साम्यवादी शासन र वर्गविहीन राज्य बनाउने गरी दल खोल्न पाइने,
- हतियार भए बिना ह गर्न पाउने ।

१४. निर्वाचनको लागि दल दर्ता गर्ने विधि र प्रक्रिया

- अन्तरिम संविधानको धारा १४५ अनुसार नै हुनुपर्छ,
- हाल अन्तरिम संविधानमा ठीक छ, तर दश हजार हस्ताक्षरको व्यवस्था हटाउनु पर्दछ, हस्ताक्षरको व्यवस्था हुनुहुँदैन,
- राजनीतिक दल दर्ता गराउन कम्तीमा पाँच हजार हस्ताक्षर र ५०% महिलाको सहभागिता हुने पर्दछ,
- संसद सचिवालयमा वा निर्वाचन आयोग वा गृहमन्त्रालयमा दर्ता हुनु पर्ने,
- विभिन्न नागरिकबाट कम्तीमा १०००, १५००, २०००, १००००, २००००, २५०००, ३०००० र १००००० सम्मको हस्ताक्षर हुनुपर्ने सुझाव प्राप्त भएको,
- पहिले नै दर्ता हुनुपर्ने, चुनावको मुखमा दर्ता गरेर मान्यता नपाउने,
- पाँच वर्ष अगाडि नै निर्वाचन आयोगमा दर्ता गरेको हुनुपर्ने,
- दर्ता गर्ने पार्टी नेताको सम्पत्तिको मूल्यांकन, राजनीतिक दलको स्वदेश र विदेशमा रहेको सम्पत्ति खुलाउनुपर्ने,
- दलको सदस्यसंख्या र प्रभाव, त्यसको संगठनात्मक संरचना र उद्देश्य खुलेको हुनुपर्ने र अनुसन्धानबाट माँचो ठहरिनुपर्ने,
- राष्ट्रिय, क्षेत्रीय वा स्थानीय दल भनी वर्गीकरण गर्ने,
- जिल्ला तहमा पनि दर्ता गर्न सकिने,
- तेस्रो प्रतिशत महिला हुनुपर्ने, नेता चरित्रबान हुनुपर्ने,
- लोकतान्त्रिक दलमात्र दर्ता हुन र मान्यता पाउन सक्ने,
- दश लाखको हस्ताक्षर र १० करोड राजस्व दाखिला गर्नुपर्ने,
- प्रति दलले ५० हजार धरौटी फिर्ता नहुने गरी राख्ने,
- कूल मतको १०%, कम्तीमा १/४ क्षेत्रबाट उमेद्वारी दिन सक्ने,
- कूल जनसंख्याको ४०% जनमत भएको दलले मात्र भाग लिन पाउने,
- दलको विधान, घोषणापत्र, नियमावली लोकतान्त्रिक हुनुपर्ने, दलको नाम र प्रधान कार्यालय रहने स्थान, कार्यकारिणी समितिको नाम र पदाधिकारी,
- दल खोलेर १० वर्षसम्म जनता माझ काम गरेका दललाई मात्र निर्वाचनमा भाग लिन दिने,
- सामन्तवाद, साम्राज्यवाद विरोधी रहेको आधारमा मात्र दर्ता गर्ने,
- राजनीतिक दलको विधान घोषणापत्र नियमावलीमा ५ वर्षमा निर्वाचन हुनुपर्ने,
- राष्ट्रलाई केन्द्रमा राख्ने दल हुनुपर्छ १५ हजार मतदाता भएको,
- दश हजार संगठित सदस्य भएको,
- दलको विधान लोकतान्त्रिक हुनुपर्ने, कमिमा पाँच वर्षमा पदाधिकारीको निर्वाचन हुनुपर्ने, जातीय, लैङ्गिक, उपेक्षित, उत्पीडित कार्यकारी समितिका सदस्य रहनुपर्ने,
- निर्वाचन घोषणा पत्रको आधारमा,
- दलको सदस्यता संख्या, यसको संगठनको प्रभाव क्षेत्र, त्यसको संगठनात्मक संरचना, उद्देश्य आदिको अवस्था हेरी दल दर्ता गरिनु पर्छ,
- विगत चुनावमा ५% मत प्राप्त गरेको,
- दल खोल्न, निर्वाचन आयोगले लोकेको मापदण्ड पूरा गर्ने, राष्ट्रहित हो वा व्यक्तिगत स्वार्थ हो मूल्याङ्कन गर्ने, दलको सिमित संख्या तोक्ने,
- राजनीतिक दल खोल्नको लागि दलको विधान घोषणा पत्र र अधिवेशन आयोजक कमिटी सँगै साधारण सदस्यहरुको दस्तखत संकलन गरेको निर्वाचन आयोगमा दर्ताको लागि निवेदन दिनु पर्ने,
- एकपटक दल दर्ता गरे पुग्ने,
- जातीय, क्षेत्रीय, धार्मिक र भाषिक आधारमा दल दर्ता हुनुपर्ने,
- जातीय, लैङ्गिक, भाषिक, धार्मिक र क्षेत्रीयताको आधारमा पार्टी खोल्न नपाइने,
- राजनीतिक दलको आयश्रोत र सो जुटाउने श्रोतको विवरण,
- दलको विधान र कार्यकारिणी सदस्यको बायोडाटा पेश गरिनुपर्ने,
- निर्वाचन आयोगको विधि अनुसार दल दर्ता गर्ने १० प्रतिशत मतदाताको समर्थन हुनुपर्ने,
- राजनीतिक दलको विधानमा पार्टी प्रमुख दुई पटक भन्दा बढी हुन नपाइने,
- भ्रष्टा, चिन्त र नियमावली पेश गरेपछि,
- विधान, घोषणापत्र र नियमावली पेश गर्नु पर्ने,
- पाँच वर्षमा निर्वाचन, १० हजार मतदाताको हस्ताक्षर,
- १५% मत आएको दललाई मात्र मान्यता दिने,
- केन्द्रमा १०,०००, राज्यमा ५००० सदस्य हुने,
- संघीय एकाईमा पार्टीहरु दर्ता गर्ने प्रावधान हुनुपर्ने,

१५. दलहरुलाई समावेशी चरित्रको बनाउनका लागि गर्नु पर्ने व्यवस्था

- सबै तहमा जातीय, लैंगिक, भाषाभाषी, महिला, उत्पीडित, मधेसी, सीमान्तीय, लोपोन्मुख, आर्थिक र आफ्नो पहिचान समेत समावेशन गरी समूहलाई समावेशी प्रकारले प्रतिनिधित्व गराउने,
- गाउँ, नगर, इलाका, जिल्ला, केन्द्र, सबै तहमा न्यूनतम शैक्षिक योग्यता तोकिएको, तर महिला र अन्य वर्गलाई यो लागू नगर्ने । बडाध्यक्ष कक्षा पाँच पास, गाविस अध्यक्ष कक्षा आठ पास, इलाका अध्यक्ष एस्. एल्. सी. पास, जिल्ला तहमा इन्टर पास, केन्द्रीय तहमा डिग्रीमा पास,
- कानूनको परीधिभिन्न, संविधानमै उल्लेख गर्नुपर्ने,
- सम्पूर्ण जातजाति, भाषाभाषी, लिंग आदिलाई समावेश गराउने, समावेशी नभए पार्टी खारेज गर्ने,
- विभिन्न वर्गबाट निश्चित संख्या पुगेको हुनुपर्ने,
- सक्ती बर्षभन्दा बढीको नेता हुन नपाउने,
- राजनीतिक दललाई समानुपातिक आधारमा आर्थिक सहयोग हुनुपर्ने,
- अनुशासन, नैतिकता र मानव अधिकारको सम्मान साथ समावेशी,
- पछाडि परेका वर्ग, जाति, क्षेत्रलाई विशेष अवसरको व्यवस्था गरिएको हुनुपर्ने,
- निश्चित माझमा महिला, दलित, जनजाति, आदिवासी, अपांग, अल्पसंख्यक सबैको समानुपातिक प्रतिनिधित्व हुनुपर्ने,
- हरेक जातिको जातीय आधारमा प्रतिनिधित्व हुनुपर्ने, पचास प्रतिशत महिला हुनुपर्ने,
- तेस्रो प्रतिशत महिलाको सहभागीता हुनुपर्ने,
- पचास प्रतिशत महिला, १५% दलित, ५% मधेसी, १५% जनजाती र १५% अन्य जातिको समावेशी कार्यसमिति भएका हुनु पर्ने,
- घोषणापत्र अनुसार काम नगरे प्रतिबन्ध लगाउने व्यवस्था, हात हातियार बिना प्रचार प्रसार गर्ने पाउने,
- राजनीतिक पार्टीलाई विभिन्न जात, जाति, भाषा, धर्म र लिङ्ग आदि समुदायको प्रतिनिधित्व गर्नु पर्दछ,
- राजनीतिक दल भित्र आरक्षणको व्यवस्था गर्दा अझ बढी समावेशी हुनेछ,
- हत्या, हिंसा र आन्दोलन गर्ने नपाउने - समानुपातिक/विशेष अधिकार प्रयोग,
- जनउत्तरदायी रहेको स्थानीय तहबाट मत सकलन गरेर,
- विभिन्न कार्यकारी समितिमा महिला, दलित, उपेक्षित, उत्पीडित क्षेत्रका सदस्यहरु समावेश गर्ने,
- सबै जाती क्षेत्र भुगोल बर्ग समेटेर त्यही अनुरूपको पारदर्शी स्वच्छ चरित्रको बनाएको,
- हरेक जातिको उम्मेदवार हुनुपर्ने, कम्तीमा एकजना महिला, दलित, जनजाती, पिछडाएका, आदिवासी, बिपन्न र पहुँचमा नपुगेका समुदायलाई अनिवार्य सहभागी गराउनु पर्ने,
- समावेशी नभएको प्रमाणित भएमा छिट्टै दुई वर्ष निर्वाचनमा भागलिन नपाउने व्यवस्था गर्ने,
- गाउँ, टोल, गा.वि.स. जिल्ला सघीय इकाई, सघसम्मका तह र तथ्याबाट समानुपातिक प्रतिनिधित्वको सुनिश्चित गरिनुपर्ने,
- प्रत्येक दलमा महिला, अपांग, दलित, सिमान्तकृत लगायत सबै वर्गको निश्चित प्रतिशतमा प्रतिनिधित्व हुने व्यवस्था गर्ने,
- उत्पीडित जाती, क्षेत्र, वर्ग, लिङ्गको समानुपातिक प्रतिनिधित्व आवश्यक छ,
- दल समावेशी होइन समानुपातिक बनाईनु पर्छ,
- पिछडाएको क्षेत्र, दलित, महिलाहरुको सम्पूर्ण क्षेत्रमा विशेष अधिकार हुनुपर्छ,
- दल समावेशी बनाउन ३३ प्रतिशत महिलाको दलस्थल अनिवार्य गर्ने,

१६. दलको आयव्ययको पारदर्शिता र जनउत्तरदायी बनाउनका लागि गर्नुपर्ने व्यवस्था

- दलको आयव्ययको पारदर्शिता र जनउत्तरदायी बनाउनका लागि गर्नुपर्ने व्यवस्था आवश्यक छ/आवश्यक छैन,
- अन्तरिम संविधानको धारा १४२ को (२)को (ग) अनुसार,
- आम्दानी कक्षाबाट न्याए के गरी न्याए कति छ, कस्तो किसिमको छ आदि कुरा जनतालाई पारदर्शी रुपमा जानकारी हुनुपर्छ, अवैध सम्पत्ति राष्ट्रियकरण हुनुपर्छ,
- महालेखा र जिल्लामा को.से.नि.का.से. हेर्ने,
- हरेक वर्ष आय-व्यय विवरण शीत सहित सार्वजनिक गर्नु पर्छ । जनताले चाहेको खण्डमा जुनसुकै चेलापनि यस्तो विवरण उपलब्ध गराउने व्यवस्था राख्नु पर्छ,
- राजनीतिक दलका कार्यकर्ताको सम्पत्ति निश्चित शायरभन्दा बढी भएमा राज्यले लिने,
- निर्वाचन खर्च, संचालन खर्च आदिको अनिवार्य महालेखा परीक्षकबाट आय व्ययको हिसाब किताब पास गराउनु पर्ने, नगरिएकोलाई निर्वाचनमा भाग लिनेबाट रोक्न लगाउनुको साथै दल खारेजीको व्यवस्था,
- प्रत्येक कार्यकर्तालाई आफ्नो तहको हिसाब पारदर्शी रुपमा राख्न लगाइनु पर्दछ त्यसको लेखा परीक्षणको व्यवस्था गर्नु पर्दछ,
- अनुगमन समितिको गठन र विशेष अवसरबाट छानचिन हुन पर्छ,
- राष्ट्रपतिलाई अधिकार दिने हुनुपर्छ ।
- दलको खर्च राष्ट्रिय कोषबाट व्यहोर्ने र त्यसको सरकारी लेखापरीक्षण हुनुपर्ने
- राजनीतिक दल भन्दा माथी उठेका उद्योगपति, व्यापारी र विशिष्टता प्राप्त राजनीतिक दल प्रमुख, अन्य सम्बंधक शुभचिन्तक प्रति स्वच्छ भएका स्वच्छन्दताका साथ माथि उठ्ने मुलुक र मुलुकको अगाडि आय/व्यय पारदर्शिता

	जनताप्रति उत्तरदायी सुनिश्चितताको लागि संविधानमा स्पष्ट हुनुपर्ने, - निर्वाचन आयोगले खडा गरेको आर्थिक अनुगमन उपसमितिले छानविन गरी निर्वाचन आयोगमा प्रतिवेदन पठाउनुपर्ने, - दलहरूको आय-व्यय विवरण अनिवार्य रूपमा महालेखावाट लेखापरीक्षण गर्ने, - दलले सरकार र जनता माझ आय-व्यय बुझाउनु पर्ने, वार्षिक प्रतिवेदन साबैजनिक गर्ने, - दलले खर्च गर्ने सीमा तोक्ने, अपारदर्शिता दललाई प्रतिबन्ध लगाउने, - आय-व्याय जनप्रतिनिधि सभाबाट अनुमोदन हुनुपर्ने / सरकारलाई बुझाउनुपर्ने, - आम्दानी खर्चको तीन तीन महिनामा, प्रत्येक वर्ष राष्ट्रिय दैनिक प्रशिक्षाबाट प्रकाशित गर्ने, - संविधानमा आधार सहिता उल्लेख गरी त्यसलाई कडा सग लागू गर्नुपर्छ, - राजनीतिक दललाई जनस्तरमा विकासको काममा लगाउने, - राजनीतिक दलको पारदर्शिता र जनउत्तरदायित्व संविधानमा नै गर्ने, - आर्थिक पारदर्शितालाई दलको न्यूनतम योग्यता मानिनु पर्छ, - जनताको हितमा हुने गरी विधानमा किटानी भएको हुनु पर्ने, - दलको आयव्यय संविधानमा किटान गर्ने, पारदर्शी हुनुपर्दछ, - सत्ताधारी दलले कार्यपत्र तथा घोषणापत्र अनुसार कार्य नगरेमा न्यायालय जान पाउने अधिकार राख्नु पर्दछ, - घोषणापत्र अनुसार काम नगर्ने सत्ताधारी पार्टी विरुद्ध न्यायालय जान पाउने अधिकार राख्नु पर्ने, - सरकारमा गएको दल विरुद्ध सर्वोच्च अदालतमा मुद्दा दता गर्ने पाउनु पर्ने, - दलको निश्चित संख्या तोकेर फडा आधार सहिताको व्यवस्था गर्नु पर्ने, - राजनीतिक दलहरू स्वतन्त्र संगठन हुने भएकोले कुनै व्यवस्था राख्नु आवश्यक छैन, - साबैजनिक सुनबाई गर्ने, जनताबाट लेखाजोखा हुने पारदर्शी व्यवस्था हुनुपर्छ । - दलहरूको खर्च, बजेट, चुनाव खर्च लगायतको सम्पूर्ण आय व्याय अनिवार्य बुझाउनु पर्छ, - जति खर्च गरे पनि छुट दिनुपर्ने, - दलको साथै राजनीतिक नियुक्ति भएका व्यक्तिहरूको समेत सम्पति जाँच गर्ने निकाय हुनुपर्ने, - लेखा प्रणालीबाट पनि आयव्ययको पारदर्शिता गर्नुपर्ने, - गुप्तफोन, बाइसिएल, तरुणधललाई बिघटन गर्नुपर्ने, - जनता सहितको आयव्यय समिति गठन गर्ने,
संकटकालीन व्यवस्था	१७. संकटकालीन व्यवस्था राख्नु पर्ने वा नपर्ने / कस्ले घोषणा गर्ने - संकटकालको व्यवस्था राख्न आवश्यक छैन, - संकटकालको व्यवस्था राख्नुपर्दछ, - मन्त्रिपरिषदको सिफारिसमा राष्ट्रपतिले घोषणा गर्ने, - घोषणा गर्ने अधिकार राष्ट्रपतिलाई दिनु पर्दछ, राष्ट्रपति र प्रधानमन्त्रीले, जनताले, संसदको निर्णयलाई राष्ट्रपतिले घोषणा गर्ने, - संकटकालीन अधिकार प्रधानमन्त्रीलाई दिने, - सेना प्रमुख, प्र जि अलाई अधिकार दिने, - राष्ट्रपतिले सल्लाह गरेर, संकटकाल लगाउने, - अवस्था हेरी संकटकाल लगाउने, - संसदको दुईतिहाई मत प्राप्तगरी प्रधानमन्त्रीले संकटकालको घोषणा गर्नसक्ने, - केन्द्री सरकारको सिफारिसमा राष्ट्रपतिले घोषणा गर्ने, - संघीय राज्यका विभिन्न इकाईको सिफारिसमा राष्ट्र प्रमुखले अनुमोदन गरिने व्यवस्था हुनुपर्ने, - राष्ट्रपति र प्रधानमन्त्रीलाई दिने, - संघीय प्रतिनिधिको बहुमतको निर्णयले राष्ट्रपतिले गर्ने, - प्रतिनिधि सभाको दुई तिहाई बहुमतले, - प्रादेशिक सरकारलाई, - प्रान्त / राज्यमा राज्य / प्रान्तीय सरकारको सिफारिसमा केन्द्रीय राष्ट्र प्रमुख बाट, - अवस्था हेरी प्रधानमन्त्री द्वारा लागू गर्ने, - संसदको सिफारिसमा राष्ट्रपतिबाट गर्नुपर्छ, - प्रधानमन्त्रीको सिफारिसमा राष्ट्रपतिले संकटकाल लगाउने, - प्रधानमन्त्री / मन्त्रिपरिषदको सिफारिसमा विधायकले संकटकाल लगाउने, - राष्ट्र संविधान बनेमा संकटकाल घोषणा गर्नुपर्दैन, - राष्ट्र प्रमुखले संसदको अनुमति र बहुमत सदस्यले स्वीकृति दिएमा, - व्यवस्थापिकाबाट मन्त्रीपरिषदमा पेश गर्ने र संकटकालको घोषणा गर्ने, - सम्पूर्ण प्रान्त प्रमुखलाई दिने, - संसदको सिफारिसमा मन्त्रीपरिषदले गर्ने, - स्थानीय तहलाई संकटकाल घोषणा गर्न दिने,

१८. संकटकालीन अवस्था घोषणा गर्नसकिने अवस्थाहरु

- अन्तरिम संविधानको अवस्था अनुसार,
- राष्ट्रिय प्राकृतिक प्रकोप, आर्थिक संकट, सुरक्षामा संकटको अवस्थामा,
- विशेष परिस्थिति सिर्जना भएमा, जातीय दंगा हुँदा, विद्रोह उत्पन्न भएमा,
- प्राकृतिक प्रकोप, राष्ट्रिय अखण्डतामाथि आँच, विदेशी सैनिक हस्तक्षेप,
- भूखमरी, गृह युद्धको समयमा, सीमा अतिक्रमण, दलीय अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा भएमा,
- २०४७ को संविधान अनुसार,
- आपत्ति, महामारी र बाह्य हस्तक्षेपको बेलामा संकटकाल घोषणा गर्ने,
- सीमा अतिक्रमण, दैवी प्रकोप, अन्तर्राष्ट्रिय हस्तक्षेप, राज्य विखण्डित हुँदा संकटकाल लगाउन सकिने,
- सशस्त्र विद्रोह, आर्थिक विशङ्खलताको अवस्थामा तीन महिनासम्म संकटकाल लगाउन सकिने,
- अपराधिक गिरोहले आतंक मच्चाएमा, जनतालाई काम गर्न अप्ठ्यारी परेको अवस्थामा,
- राष्ट्रको सार्वभौमसत्ता र राष्ट्रिय अखण्डतामा आँच आएमा, राष्ट्रिय सुरक्षामा खलत् पुग्न गएमा संकटकाल घोषणा गर्न सकिने ४८ घण्टासम्मका लागि संकटकाल,
- गृहयुद्ध, जातीय दंगा, धार्मिक तथा क्षेत्रीय दंगाको अवस्थामा, राष्ट्र संकटग्रस्त भएको कुनै पनि अवस्थामा,
- देशमा हत्या, हिंसा आतंक मच्चाएमा, प्रजातान्त्रिक व्यवस्थामा आँच आएमा,
- सैनिक हस्तक्षेप, प्रान्तहरु बीच भै-भगडा भएमा,
- देश विरोधी तत्वको चलखेल भएमा,
- आर्थिक संकट, कानूनी व्यवस्था भंग भएको, जातीय सदभाव बिग्रिएको, राष्ट्रमा रक्तपात भएको,
- जनतालाई असुरक्षाको महसुस भएमा र राज्यमा ठूलो संकट आइपरेमा,
- दैवीक प्रकोप तथा महामारी भएमा,
- देशको राष्ट्रियता, अखण्डता, स्वतन्त्रतामा खलत् पुगेमा,
- अराजकता, जातीय र क्षेत्रीय सदभाव खलबलएमा, विषम परिस्थितिमा,
- धर्मयुद्ध, जातीय युद्ध, भाषायुद्ध, सामाजिक सदभावका विरुद्ध साम्प्रदायिक दंगा भएमा,
- राष्ट्रलाई धनजनको अती हुने अवस्थामा,
- जतिबेला शासक निर्दोश हुन्छ त्यसबेला शासकलाई सत्ताबाट भर्ना संकटकाल लगाउनुपर्छ,
- साम्राज्यवादीको दमन हुन थालेमा मात्र संकटकाल लगाउन आवश्यक छ,
- संविधान अनुसार मुलुक चलन नसकेमा,
- आतंकवाद हावी भएर, राष्ट्र असफल भएमा,
- अस्वीर सरकार भएमा, संगठित रुपमा देशद्रोही गर्ने गिरोहको अल्लुको लागि ।

१९. संकटकालको अवधि

- पहिलो तीन महिना, प्रतिनिधिसभाको दुईतिहाइ बहुमतले अनुमोदन गरेमा दोस्रो तीन महिनासम्म,
- आवश्यकता अनुसार, पाँच महिनासम्म, २०-३० दिनसम्म, १२ घण्टा, बढीमा दुई घण्टा, एक महिना बढिमा, तीन महिनासम्म, पाँच महिनासम्म, बढीमा छ महिना, एक वर्षसम्म, दुई वर्षसम्म, छ दिन मात्र,
- पन्ध्र दिनभित्र/ एक महिनाभित्र जनप्रतिनिधिसभाबाट अनुमोदन गराउनुपर्ने,
- बढीमा छ महिनासम्म घोषणा गरिनु पर्नेछ तर व्यवस्थापिकाबाट अनुमोदन गराउनु पर्नेछ,
- पहिले तीन महिना र आवश्यक भए वर्ष गर्न सकिने,
- देशको अवस्था नसुधेसम्म संकटकाल जारी राख्ने,
- संकटकाल पहिला १०, दोस्रो पटक २० दिन, तेस्रो पटक ३० दिन,
- तिन/तिन महिना गरी बढीमा एक वर्ष सम्म,
- बढीमा छ महिनासम्म,
- पन्ध्र दिन देखी एक महिनासम्म लगाउने अवस्था,
- पाँच वर्ष सम्म लगाउनु पर्छ, बढीमा एक वर्षमा, एक देखि सात दिनसम्म, बढीमा दुई/तीन महिना सम्म, दुई महिना सम्म, आवश्यकता अनुसार,
- चिन सिफारिस एक महिना, संकटकाल अवस्था सामान्य नभएसम्म लगाई रहनु पर्छ,
- संकटकाल तीन/तीन महिनाको दरले एक वर्ष सम्म, १२ घण्टासम्म, छ महिनादेखि एक वर्षसम्म, बढीमा छ महिना घटीमा १५ दिन, अवस्था अनुसार जतिसुकै अवधिको लागि संकटकाल लगाउन सकिने, नौ महिनासम्म, बढीमा ७४ घण्टा मात्र ।

२०. संकटकालीन अवस्थाको घोषणाको विधायिकी अनुमोदन सम्बन्धी व्यवस्था

- विधायिकी अनुमोदन आवश्यक पर्छ,
- विधायिकी अनुमोदन आवश्यक पर्दैन,
- अन्तरिम संविधान २०६३ को व्यवस्था ठीक छ,
- साधारण बहुमतका आधारमा, सघीय इकाई प्रमुखको अनुमोदन भए पुग्छ,

	• बुद्धिजीवी, कूटनीतिज्ञ, राजनीतिक दलको सल्लाहमा वा अनुमोदन भएपछि मात्र, • व्यवस्थापिकाबाट अनुमोदन गर्ने व्यवस्था तीन/तीन महिनामा हुनुपर्ने, • संकटकाल लगाएको एक महिना भित्र जनप्रतिनिधि सभामा पेश गरी अनुमोदन गर्नुपर्ने, • व्यवस्थापिका संसदको बहुमतबाट, तीन महिना भित्र दुई तिहाई बहुमतबाट, • स्थानीय निकायलाई दिनुपर्दछ, • संघीय व्यवस्थापिका संसदको दुई तिहाई बहुमतले तीन तीन महिनामा अनुमोदन, • कानूनले व्यवस्था गरे अनुसार, • संसद चलेको बेलामा संसदको स्वीकृति लिई, नचलेको बेलामा पछि अनुमोदन गराउने व्यवस्था मिलाउनु पर्ने, • प्रान्तीय सदनबाट अनुमोदन गर्दै केन्द्रीय सदनले एक महिना मात्र, • आवश्यकता अनुसार अनुमोदन गर्नुपर्छ, • व्यवस्थापिकाको उपस्थित संख्याको दुई तिहाई बहुमतले, • संसदमा पास गरेर घोषणा गर्नुपर्ने, ३/३ महिनामा अनुमोदन गर्नुपर्ने, • प्रतिनिधि सभा बसेको बेला तत्काल अनुमोदन गराउनु पर्ने, • संकटकाल घोषणा भएको डेढ महिनापछि व्यवस्थापिका बैठक बोलाउने । २१. संकटकालमा बन्देज लगाउन नसकिने मौलिक हकहरु • अन्तरिम संविधानकै व्यवस्था अनुसार, • गास, घास, कपास, बाक स्वतन्त्रता आदि अत्यावश्यक कुरा, • शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगार, आधारभूत आवश्यकता, • समस्त मानव अधिकारका पक्षहरु: प्रेम स्वतन्त्रता, विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता, सूचना एवं सञ्चारको हक, स्वास्थ्योपचारको हक आदि, • आवत जावत र पेशामा बन्देज लाग्न नपाइने, • नागरिकलाई कूटपीट गर्न नपाइने, धेरै दिनसम्म घुम्न नपाइने, • मानवअधिकारकमीले रिपोर्ट लिन पाउने, • २०४७ को संविधान अनुसार, • बाक स्वतन्त्रता, छापाखाना, सामाजिक सुरक्षा, व्यक्तिगत सम्पति आदि सुरक्षित गर्नु पर्दछ, • स्वास्थ्य, शिक्षा र सूचनामा बन्देजमुक्त राख्नु पर्दछ, • शिक्षा, स्वास्थ्य, खाद्यान्न, सूचना, पेशा व्यवसायमा नियन्त्रण नगर्ने, • राजनीतिक दल खोल्ने, संघ-संस्था खोल्ने, यातावरण तथा स्वास्थ्य, सबैधानिक उपचारको हक, • खाना खान पाउने, खाद्यान्न जम्मा गर्ने छुट हुनु पर्ने, • उपचारको हक, सूचनाको हक, मानव अधिकारको हक कायम राख्ने, • मानव अधिकार, स्वतन्त्र रूपले हिँड्नुसँग गर्ने पाउने, • खाना, नाना र छायाको हक सुरक्षित राख्ने, • स्वतन्त्रताको हक, बन्दी प्रत्यक्षीकरण, • दैनिक उपभोग्य वस्तु आवाग, बाँच्न पाउने अधिकार, • समानताको हक, संस्कृति तथा शिक्षा सम्बन्धि हक, • धर्म सम्बन्धि हक, देश निकाला विरुद्धको हक, सबैधानिक उपचारको हक, • पत्रकार, स्वास्थ्यकर्मी र घिरामी, • निवारक नजरबन्दको हक, • बाक र लेखन स्वतन्त्रता सम्पत्ति बेचाबिखन, • चाडपर्व मनाउने, किनमेल गर्ने सबैधानिक हक, • न्याय सम्बन्धी हक, यातना विरुद्धको हक, • एम्बुलेस सेवा, पिडाह, पत्रकारिता, ओहोर दोहोर, • बाक स्वतन्त्रता सूचना प्रकाशन, • दैनिक उपभोग्य वस्तु र औषधी किनबेच गर्ने पाउनु पर्छ, • लेख्ने, पढ्ने, गास, बास, कपासमा संकटकाल लागु नहुने, • बाँच्न र सूचना सम्वेशण गर्ने पाउने, • स्वतन्त्रताको हक, शिक्षा सम्बन्धी हक, न्याय पाउने हक, • महिला, बालबालिका, सम्पत्तिको हक, यातना विरुद्धको हक ।
बाधा अड्काउ फुकाउने व्यवस्था	२२. बाधा अड्काउ फुकाउने व्यवस्था राख्नु पर्ने वा नपर्ने • बाधा अड्काउ फुकाउने व्यवस्था राख्नु पर्ने, • बाधा अड्काउ फुकाउने व्यवस्था राख्नु नपर्ने ।

२३. बाधा अड्काउ फुकाउने अधिकारको प्रयोग कस्ले कसरी गर्ने

- मन्त्रिपरिषदले सर्वोच्च अदालतको परामर्श लिएर गरेको निर्णय अनुसार राष्ट्रपतिद्वारा आदेश जारी गर्ने, व्यवस्थापिकाको अनुमोदन गर्ने,
- व्यवस्थापिकाको निर्णय अनुसार मन्त्रिपरिषदको सिफारिसमा राष्ट्रपतिद्वारा बाधा अड्काउ फुकाउने,
- कार्यकारी अधिकार सहितको राष्ट्रपतिद्वारा बाधा अड्काउ फुकाउने,
- मन्त्रिपरिषदको सिफारिसमा राष्ट्रपतिले गर्ने,
- हालको जस्तो ठीक छ,
- कार्यपालिकाको सिफारिसमा व्यवस्थापिकाको,
- सर्वोच्च अदालतको सिफारिसमा राष्ट्रपतिबाट,
- राष्ट्रपतिबाट, जनताबाट, व्यवस्थापिका संसदबाट,
- जनप्रतिनिधिसभाको सिफारिसमा राष्ट्रपतिबाट,
- कार्यपालिकाको सिफारिसमा राष्ट्र प्रमुखबाट,
- साठी प्रतिशतभन्दा बढी प्रतिनिधिसभा सदस्यबाट,
- संवैधानिक समितिबाट, कानूनविद्बाट, न्याय प्रणालीको सर्वोच्च निकायबाट,
- मान्यताप्राप्त दलहरूको ९० प्रतिशतको सहमतिमा प्रधानमन्त्रीले,
- जन अनुमोदित तर सर्वोच्च अंगबाट उपयुक्त हुन्छ,
- जन प्रतिनिधिसभाको सिफारिसमा राष्ट्रपतिबाट बाधा अड्काउ फुकाउने अधिकारको व्यवस्था हुनु पर्दछ,
- जन अदालतको बहुमतबाट बाधा अड्काउ फुकाउन सकिन्छ,
- बाधा अड्काउ फुकाउने व्यवस्था राष्ट्रपतिबाट हुने व्यवस्था गर्ने,
- सम्बन्धित निकायबाट,
- बाधा अड्काउ फुकाउने अधिकार मन्त्रिपरिषदले प्रयोग गर्ने,
- मानव अधिकारवादी संघ-संस्था, नागरिक समाज र न्यायपरिषदसँग परामर्श गरी मन्त्रिपरिषदद्वारा,
- जिल्लाबाट र राष्ट्रपतिबाट,
- बाधा अड्काउ फुकाउन जनमत संग्रहबाट गर्नुपर्छ,
- मौलिक हक र अधिकार हनन नहुने गरी बाधा अड्काउ फुकाउने व्यवस्था हुनु पर्छ,
- सरकारमा बहुमत ल्याउने राजनीतिक दल वा राष्ट्रपतिले बाधा अड्काउ फुकाउने अधिकार प्रयोग गर्ने,
- अदालतबाट बाधा अड्काउ फुकाउने, विधायकको दुई तिहाईबाट,
- संसदको विशेष समिति + मन्त्रिपरिषदले,
- स्थानीयस्तरबाट सरल तरिकाले बाधा अड्काउ फुकाउन पाउने हुनुपर्छ,
- राष्ट्र प्रमुखबाट प्रधानमन्त्रीको सिफारिसमा बाधा अड्काउ फुकाउने,
- स्थानीय निकाय, प्रान्तीय संसद, संघीय संसद, नागरिक समाज मार्फत प्र.म. ले राष्ट्रपतिलाई प्रतिवेदन गरेपछि अवस्था हेरेर बाधा अड्काउ फुकाउने,
- केन्द्रीय सरकारबाट कानूनी परामर्शको आधारमा बाधा अड्काउ फुकाउने,
- मन्त्रिपरिषद् र सुरक्षा परिषद्को संयुक्त सिफारिसमा,
- राष्ट्रिय जनसभा र व्यवस्थापिकाको दुई तिहाईबाट,
- जननिर्वाचित प्रधानमन्त्रीको सिफारिसमा राष्ट्रपतिबाट,
- राजनीति अन्यौल आएमा वा कसैको ज्यान खतरामा परेमा,
- संसदको बहुमतले, न्यायलयबाट, राष्ट्र प्रमुखबाट, प्रधानमन्त्रीको विशेषाधिकारबाट, व्यवस्थापिका संसदबाट, स्थानीय निकायबाट, प्रशासनबाट,
- प्रान्तीय सरकारको सिफारिसमा दुवै सदनबाट पारित गरी राष्ट्रपतिले,
- कार्यकारी प्रमुख वा मन्त्रिपरिषदले संसदको स्वीकृतिमा,
- प्रतिनिधि सभाबाट बाधा अड्काउ फुकाउने कार्य गर्नुपर्छ,
- विशेष संवैधानिक निकायबाट,
- राज्य सभाको सिफारिसमा राष्ट्रपतिबाट,
- प्रान्तीय सरकार प्रमुख र केन्द्रीय सरकारको सहभागितामा,
- सबै दलको सहमतिबाट फुकाउने,
- देशभरिका प्रान्त प्रमुखहरू र केन्द्रीय सरकारको सहमतिमा,
- प्रतिनिधि मूलक संघीय विधायिकाबाट,
- परिस्थिति मुताबिक अगाडि बढ्न बाधा अड्काउ फुकाउने व्यवस्था गरिनुपर्छ,
- राष्ट्रपति र प्रधानमन्त्री दुवैले राष्ट्रलाई संबोधन गरेर,
- राष्ट्रपतिले सर्वोच्च न्यायलय सँग सुझाव लिई बाधा अड्काउ फुकाउ गरिनुपर्दछ,
- तल्ला निकायको अनुमतिमा माधिल्लो निकायले,
- स्थानीय तहबाट,
- मन्त्रिपरिषदले बाधा अड्काउ फुकाउने र एक महिनाभित्र संसदले अनुमोदन गर्नुपर्ने,
- राष्ट्रपतिमा हुनुपर्ने र संसदको दुई तिहाई बहुमतले अनुमोदन गर्नुपर्ने,
- प्रान्तीय एकाइबाट, जनताहरूबाट, सम्बन्धित निकायबाट, सुरक्षा निकायबाट ।

संक्रमण- कालीन व्यवस्था	२४. संक्रमणकालीन व्यवस्था कस्तो हुनु पर्ने • नयाँ सरकार गठन नभएसम्म पुरानै सरकारलाई निरन्तरता दिने, छ महिना देखि एक वर्ष भित्र चुनाव गरी सक्ने, • संक्रमणकालीन कानूनको निर्माण गर्ने, • अहिलेका सभासदलाई व्यवस्थापिकाको सदस्य बनाइ थप दुई वर्ष राख्नुपर्ने, • केही निश्चित समयसम्म पुरानोलाई समेत मान्यता प्रदान गरेर, • जनप्रतिनिधि सभाको निर्वाचन नभएसम्म हाल कायम रहेको संविधान सभाले नै जनप्रतिनिधि सभाको काम गर्ने, • संक्रमणकालीन अवस्थाको जानकारी सिङ्गो देशलाई गराउँदै नयाँ युग, काल, नयाँ विधिको शासन संचालन भएको अवस्था जानकारी गराउँदै राष्ट्रपतिद्वारा नयाँ संविधानको घोषणा गर्ने गराउने, • संक्रमणकालीन व्यवस्थाको आवश्यकता छ तर कसरी गर्ने भन्ने बारे राजनीतिक सहमति हुनु पर्दछ, • नयाँ संविधान जारी हुनासाथ तत्काल कायम भएको व्यवस्थापिका संसद विगठन हुने, • अन्तरिम संविधानको व्यवस्था अनुसार, • भारत र चीनको खुला सीमानामा रोक, • संक्रमणकालीन व्यवस्थाले नयाँ बन्ने संविधानको सामान्य खाका देओस, • कानूनविद्को राय लिने, जनताको मत वा आवाज अनुसार, • नयाँ संविधान अनुसार मन्त्रिपरिषद् गठन नहुन्जेल पुरानो संविधान अनुसार निर्मित मन्त्रिपरिषद् नयाँ संविधान अनुसार गठन भए सरह मान्यता दिने, • सबै दलको सहकार्यको राजनीतिद्वारा व्यवस्थित गर्नुपर्छ, देशलाई अप्ठ्यारो परेको अवस्थामा, • छोटो संक्रमणकालीन व्यवस्था, सरल हुनु पर्छ, • नयाँ संविधान अनुसार नयाँ सरकारले काम नगरेसम्म, • पुरानो अवस्थाबाट नयाँ अवस्थामा जाँदा साना-ठूला दलहरूको बैठक बसी नीति तर्जुमा गर्ने, • जनताको परिमर्क तथा जनतालाई अप्ठ्यारो नपर्ने गरी, • तटस्थ र जनउत्तरदायी, सबै दलको एकता भएर, जनमैण्डेट अनुसार मिलाउने, • छोटो र स्पष्ट, समय अनुसारको, अल्पमै कडाई गर्नुपर्ला, • नयाँ संविधान अनुसारको निर्वाचित राष्ट्रपति, उपराष्ट्रपति, संसद र सरकारलाई निरन्तरता दिनु पर्ने व्यवस्था गर्ने, • नयाँ संविधान अनुसारको संवैधानिक अंग र इकाईको स्थापना नभएसम्म हाल कायम रहेको संवैधानिक अंग र इकाईहरूले नै काम गर्ने गरी व्यवस्था मिलाउने, • नयाँ संविधान लागू हुँदाका बखत कायम रहेका ऐन कानूनहरू कायम रहने व्यवस्था गर्ने, • नयाँ संविधानमा संक्रमणकालको स्पष्ट मिति तोक्नु पर्छ, • दलीय सहमतिको आधारमा संक्रमणकालीन अवस्था लागू गर्नुपर्ला, • यो अवस्था आफैमा संक्रमण भएको हुँदा सहज बनाउनु पर्छ, • संक्रमणकालीन विशेष कानून पारित गरेर, वैधानिक संक्रमणकालीन व्यवस्था गर्ने, • हत्या, हिंसा र आतंक नहुने खालको सन्धिलो हुनुपर्छ, • सरकारमा यसैका दलहरू बीच सहकार्य गरी फर्नेपनि मानवीय क्षति नहुने खालको, • संवैधानिक निकाय र कार्यपालिकालाई पूर्ण जिम्मेवारी सहितको अधिकार दिने, • संक्रमणकाल भरी कडा सुरक्षा व्यवस्था गरिनु पर्छ, • पुरानो सरकारले छ महिनाभित्र चुनाव गराउनु पर्ने, • नयाँ संविधानले काम नगरेसम्म पुरानो संविधानले काम गर्नु पर्ने, • राष्ट्रलाई हित हुने व्यवस्था राख्नु पर्छ, • आज भोलीकै संक्रमणकालीन अवस्था ठीक छ, • विधिको शासनको प्रत्याभूति हुनु पर्छ, संक्रमणकालीन व्यवस्थाको अन्त गरिनु पर्छ, • सामान्य व्यवस्था हुनुपर्छ, • लोकतान्त्रिक ढंगले जनसहभागिताको आधारमा, • सुरक्षित हुनु पाउने अधिकार सहित, • राष्ट्रपतिले घोषणा गरी नयाँ संविधान जारी गर्ने, • राष्ट्रिय सहमति, मेलमिलाप, छलफल, वार्ता र शक्ति विन्दीकरणको सिद्धान्तको आधारमा गर्नु पर्ला ।
उपाधि, सम्मान र विभूषण	२५. उपाधि, सम्मान र विभूषण दिने अधिकार कसलाई हुने • संघीय सरकारलाई, संघीय सरकारलाई माच, संघीय इकाईलाई, आवश्यकता हेरी दुवैलाई, • संघीय सरकारले राष्ट्रिय व्यक्तित्वलाई र इकाईले अन्य व्यक्तित्वलाई, • विशेष सम्मान केन्द्रबाट र अन्य सामान्य सम्मान संघीय इकाईबाट, • संघीय राज्यस्तरको उपाधि, सम्मान र विभूषण संघीय राज्यले र इकाईस्तरको विभूषण आदि प्रान्तीय राज्यले, • संघीय सरकारलाई दिनु पर्छ, • संघीय इकाईको सिफारिशमा केन्द्रीय सरकारले दिनु पर्छ, • राष्ट्रिय उपाधि सम्मान विभूषण केन्द्रले, प्रादेशिक उपाधि र सम्मान प्रदेशले दिने, • केन्द्रीय सरकारको तर्फबाट राष्ट्रपतिद्वारा, • केन्द्रीय, प्रान्तीय र स्थानीय सरकारलाई,

	• केन्द्रीयस्तरको उपाधि राष्ट्रप्रमुखबाट दिनुपर्ने, • प्रान्तीय सरकारलाई दिने व्यवस्था गर्ने, • अन्तर्राष्ट्रियस्तरको सम्मान केन्द्रीय सरकारले तथा राष्ट्रियस्तरको सम्मान प्रान्तीय सरकारले, • देशभरीका प्रान्तीय प्रमुखहरूबाट उपाधि छनोट गरी केन्द्रले ठीक ठहराएमा राष्ट्रपतिबाट दिने व्यवस्था गर्ने, • आवश्यकता अनुसार, • राष्ट्रकोतर्फबाट केन्द्रले र प्रान्तको तर्फबाट प्रान्तले आफै गर्ने, • सम्मानको आधार अधिकतर अनुसार निर्धारण गरिनु पर्छ, • केन्द्रीय र प्रान्तीय स्तरमा छुट्टी कमाएका व्यक्तिकहरूलाई मात्र सम्मान गरिनु पर्छ, • प्रदेशको सिफारिसमा केन्द्रीय सरकारले गर्ने ।
संविधानको नाम	२६. भावी संविधानको नाम नेपालको संविधान, नेपाल राज्यको संविधान, नेपाल राष्ट्रको संविधान, नेपाल राष्ट्रको गणतान्त्रिक संविधान, पहिलो गणतान्त्रिक संविधान, लोकगणतन्त्र नेपालको संविधान, गणतान्त्रिक संविधान, गणतान्त्रिक समावेशी नेपालको संविधान, गणतान्त्रिक नेपाल राज्यको मूल कानून, गणतान्त्रिक नेपालको संविधान, गणतान्त्रिक नेपालको पहिलो संविधान, गणतन्त्र नेपालको संविधान, गणतन्त्र नेपालको पहिलो संविधान नेपाली जनताको गणतान्त्रिक संविधान, नेपालको मौलिक संविधान, लोकतान्त्रिक हिन्दु गणराज्यको राष्ट्रिय संविधान, नयाँ नेपालको संविधान, संघीय समानुपातिक लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको संविधान, संघीय नेपालको लोकतान्त्रिक संविधान, संघीय नयाँ नेपालको संविधान, संघीय जनमुखी संविधान, संघीय जनताको राष्ट्रिय गणतन्त्रको संविधान, संघीय जनगणतन्त्र नेपालको संविधान, संघीय प्रजातान्त्रिक संविधान, संघीय लोकतान्त्रिक, संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको संविधान, संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको सबैभन्दा बगैँचाको संविधान, संघीय गणतन्त्र नेपालको संविधान, संघीय गणतन्त्र नेपालको जनसंविधान, संघीय गणतन्त्र नेपालको जननिर्मित संविधान, संघीय गणतन्त्र नेपालको ऐतिहासिक संविधान, नेपालको संघीय संविधान नयाँ नेपालको संघीय गणतन्त्रात्मक संविधान, संघीय गणतान्त्रिक नेपालको संविधान, जनसंविधान, जनसुधार संविधान, जनआन्दोलन संविधान, जनमुखी संविधान, जनवादी संविधान, जनपक्षीय संविधान, जनप्रिय नेपाली संविधान, जनतान्त्रिक संघीय संविधान, जनताको संघीय लोकतान्त्रिक राष्ट्रिय गणतान्त्रिक संविधान, जनताको आधुनिक संविधान, जनताको पहिलो संविधान, जनताको गणतान्त्रिक नयाँ संविधान, जनताको शासकीय संविधान, जनगणतान्त्रिक संविधान, जनगणतन्त्र नेपालको संविधान, जनप्रिय संविधान, जनकेन्द्रित संविधान, गणतान्त्रिक नेपालको समावेशी जनसंविधान, गणतान्त्रिक नेपालको जनसंविधान, जनताको दस्तावेज, जनगणतन्त्र नेपालको नमूना संविधान, नेपाली जनसंविधान, नेपालको जन संविधान, नेपालको जनराज्यको संविधान, नेपालको जनमुखी गणतन्त्रात्मक संविधान, नेपालको जनवादी संविधान, नेपालको जनगणतान्त्रिक संविधान, गणतन्त्र नेपालको जनसंविधान, राष्ट्रिय जनमुखी संविधान, बहुदलीय लोकतान्त्रिक संविधान, पूर्ण लोकतान्त्रिक संविधान, लोकप्रिय संविधान, लोकतान्त्रिक संघीय नेपालको संविधान, लोकतान्त्रिक संविधान, लोकतान्त्रिक नेपालको संविधान, नेपालको प्रजातान्त्रिक संविधान, नेपालको लोकतान्त्रिक शान्ति संविधान, नेपालको एकीकृत गणराज्य संविधान, नेपालको गणतान्त्रिक संविधान, नेपाल गणराज्यको संविधान, समावेशी संविधान, समावेशी नेपालको संविधान, समुन्नत नेपालको संविधान, सावैभौम संविधान, सावैभौमसत्ता सम्पन्न संविधान, सुनौलो संविधान, सुनौलो नेपालको संविधान, देश परिधानन निवन्धकारी (पुस्तक), देशको मूल कानून, आधुनिक संविधान, नेपाल र नेपालीको संविधान, नेपाल सरकारको वैधानिक कानून, नेपाल देशको जननिर्मित संविधान, नेपाल अधिराज्यको संघीय लोकतान्त्रिक गणतान्त्रिक संविधान, नेपाल अधिराज्यको संविधान, नेपाल अधिराज्यको गणतान्त्रिक संविधान, नेपाल शासन विधान, नेपाली संविधान, नेपाली आफैले लेखेको जनमुखी संविधान, नेपाली जनताको संविधान, नेपाली जनताको सर्वोत्तम स्वतन्त्र संविधान, नेपालको मूल संविधान, नेपालको नयाँ संविधान, नेपालको वैधानिक संविधान, नेपालको बहुप्रातिष्ठित संविधान, नव ऐतिहासिक संविधान, नयाँ संविधान, नयाँ नेपालको संविधान, नयाँ नेपालको नयाँ संविधान, नयाँ गणतान्त्रिक संविधान, नयाँ गणतान्त्रिक नेपालको संविधान, गोर्खालीको संविधान, हाम्रो संविधान हाम्रो संविधान, हाम्रो संविधान, शान्ति संविधान नेपाल, एकात्मक गणतान्त्रिक नेपालको संविधान, हिन्दु राज्य नेपालको संविधान, नेपालको छैटौँ संविधान, लोक कल्याणकारी संविधान, भावी नेपालको संविधान, अजम्बरी संविधान, सर्वदलीय संविधान, नैतिक संविधान, राष्ट्रिय संविधान नेपाल, राष्ट्रिय नेपालीको साझा संविधान, स्वाभिमान नेपालको संविधान, राष्ट्रिय गणतन्त्र नेपालको संविधान, नेपालको राष्ट्रिय संविधान, रातो संविधान, हटाइयो राजा बनाइयो राष्ट्रपति ल्याइयो नयाँ नेपालको नयाँ संविधान, नेपाली जनताको भाग्य र भविष्यको ऐतिहासिक संविधान, अग्रगमनकारी संविधान, परिवर्तनकारी संविधान । मधेश, पहाड, हिमाल नेपालको संविधान, नेपालीको संविधान, लाल संविधान, महान नेपाली जनताको संघर्षको परिणामको संविधान, गरीब इमान्दार कर्मठ नेपाली जनताको विजयको संविधान,
संविधान निर्माणसँग सम्बन्धित अन्य	• कुनैपनि एकतन्त्रीय र हुकुमी शैलीलाई नजगान्ने शासकीय पद्धति, • शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारीको प्रत्याभूति, कृषि मैत्री, बिउ बीजनको व्यवस्था, • कार्यपालिका, व्यवस्थापिका, न्यायपालिकाको सन्तुलन र नियन्त्रण, • दलित भनेर विभेदको गर्नु नपाइने, • महिला विभेदको अन्त्य,

सुझावहरू

- समाजवाद उन्मुख जनताको सघीय लोकतान्त्रिक राष्ट्रिय गणतन्त्रात्मक राज्य,
- लोकतन्त्र विदेशी शब्द भयो, प्रजातन्त्र भन्नुपर्ने,
- नेपालको इतिहासमा निरंकुशताका विरुद्ध राष्ट्रियता, जनतन्त्र र जनजीवीका पक्षमा भए गरेका जनआन्दोलन र जनयुद्धको उल्लेख गर्नु पर्ने,
- राष्ट्रियता - विदेश नीति - सुरक्षाको प्रत्याभूति,
- सामन्तवादको अन्त भएपनि सामन्तवादी अवशेषको पूर्ण रूपमा अन्त्य नभएकोले सो को अन्त्य गरिनु पर्ने भनी उल्लेख गर्ने,
- छप्टाचारमुक्त राज्य हुनु पर्ने, स्वच्छ विभेदरहित सभाजको निर्माण गर्नुपर्ने,
- अखण्ड भौगोलिक गणराज्य, नेपाल र नेपालीको संरक्षण हुनुपर्ने,
- ००७ साल ०४६ साल १० वर्षे युद्ध र १९ दिने जनआन्दोलनलाई सम्मान गर्ने,
- सबै जातजातीको समान अधिकार र छप्टाचारीहरूलाई दण्ड,
- पैतृक सम्पत्तिमा समान अधिकार, इच्छावाङ्गको व्यक्तिलाई दिने पाउने,
- घुस खाने व्यक्तिलाई मृत्युदण्ड दिने र कर्मचारीहरू लोकको समक्षमा भन्दा अगाडी आउनु पर्ने,
- नागरिकतामा तेशो लिङ्ग भन्ने शब्द,
- नेपाली पुरुषसँग विवाह गर्दा महिलाहरूलाई अधिकृत नेपाली नागरिकता प्रदान गर्ने नसकिने,
- टोलीले वितरण गरेको नागरिकता छानबिन गर्ने,
- सभासद प्रत्येक तीन महिनामा जिल्ला जाने,
- धनुषा र महोत्तरीको २/४ वटा गाउँमा मात्र केबट र भण्डल छुनु त्यो समुदायलाई स्मरण गर्नुपर्छ,
- स्थानीय जनताले चाहेको, चलेका चलन चल्तिका मान्यतालाई प्राथमिकता दिने खालको,
- आधारभूत शिक्षा जार्जेनको लागि मातृभाषामा पाठशाला खोल्ने, कक्षा १०+२ सम्म निशुल्क अध्ययन गर्ने पाउनु पर्ने,
- पछाडि परेको क्षेत्रलाई विकसित गराउनु आर्थिक प्याकेज लैजाने, वरीय विभेदको अन्त्य,
- युवाको लागि आर्थिक सर्वाधिकार उल्लेख हुनु पर्ने,
- देशको १०% बजेट स्थानीय निकायलाई दिने, महत्वपूर्ण उत्पादनका साधन राष्ट्रियकरण गर्ने,
- सुलभ यातायात गम, पास, कपासको सरकारले ग्यारेण्टी गर्ने,
- कुटिपूर्ण राज्यको ढाँचाको अन्त्य भएको,
- एक परिवार एक रोजगार, सुरक्षाको ग्यारेण्टी,
- शीप अनुसारको काम, काम अनुसारको ज्याला दिइनेछ भनेर उल्लेख गर्ने,
- समानुपातिक सहभागिता, छप्टाचार नियन्त्रण, सृशायन, दरबार हत्याकाण्डको छानबिन हुनेजुरा प्रस्तावनामा उल्लेख गरिनुपर्छ,
- पुरानो संस्कृतिको जगेना र परिमार्जन गरिनेछ भनेर लेख्ने,
- बन्द, हडताल निषेध गरिनेछ भनेर प्रस्तावनामा उल्लेख गर्ने,
- सरकारी गैर सरकारी सस्था मा महिला, दलित, जनजाती अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई संख्याको आधारमा दरबन्दी,
- विजयभरी एउटै नाण्तीय निर्धारण, समान मूल्य निर्धारण, इन्धन पेट्रोलियम पदार्थको सहज आपूर्ति, भुद्ध खानेपानी, सस्तोमा नियमित विद्युत वितरण, बासमा कर लगाउन नपाईने, खाद्य बस्तुमा कर उठाउन नपाईने,
- जनजाती सुकुम्बासी कमेयारहरूको बारेमा संविधानमा लेखिनुपर्ने,
- कृषकलाई चाहिने भल, बिउ विजन आदि सरकारले निशुल्क प्रदान गरिनुपर्ने,
- प्रदेश क्षेत्र, भूगोल, जाती, धर्म संस्कृति, भाषा लिपिको आधारमा अधिकार प्राप्त गर्ने,
- चेलीबेटी बेचबिखन र बालबालिकाको अपहरण गर्नेलाई मृत्युदण्ड, राष्ट्रघातलाई फासीको सजाय,
- तीन तहका अदालत रहने कुरा,
- राजा रजौटाको नाम स्थापना गर्ने आवश्यक छैन,
- सबै जात जाती, क्षेत्र धर्म बिडको सघीयता आवश्यक छ,
- बाल विवाह, बहुवीवाह भेदभाव, छुबाछुत हटाउनु पर्ने,
- सामाजिक भेदभावलाई अपराध उल्लेख गरिनुपर्छ,
- अन्धविश्वास र गरिबी हटाइ देश विकास गर्नुपर्ने,
- कर्णालीका लागि विशेष कार्यक्रम हुनुपर्ने, कर्णाली अञ्चलका भूमिहीन गरीब किसानलाई विशेष अधिकार दिई बेरोजगारी समस्याको अन्त्य गर्नुपर्ने,
- इच्छा अनुसार काम र काम अनुसार ज्यालाको बन्दोबस्त हुनुपर्ने,
- बाल अधिकार, व्यवहारिक शिक्षा, २० वर्षको उमेरमा रोजगारीको ग्यारेण्टी हुनुपर्ने,
- मातृभाषाबाट आधारभूत शिक्षा प्रदान गर्नुपर्ने,
- १६ वर्षपछि सैनिकमा भर्ति हुन पाउनु पर्ने मानव अधिकार,
- देश सघीयतामा जान नहुने, एक मधेश प्रदेश हुन नहुने,
- धार्मिक रीतिरिवाज, चालचलन र जनसंख्याको आधारमा सघीय संरचना हुनुपर्ने,
- १० वर्षे जनयुद्धका घरपरिवार र बालबच्चाहरूलाई पठनपाठनको व्यवस्था राख्नुबाट गर्नुपर्ने,
- एक मधेश एक प्रदेश हुनुपर्छ, जनसंख्याको आधारमा निर्वाचन क्षेत्र तोकिनुपर्ने,
- बन्द हडताल र जनतालाई दुख दिने कुरामा बन्देज लगाउने,
- मठ मन्दिरमा बस्ती पुजा गर्ने रोक लगाउने,
- उद्योगी व्यवसायीको हक हित संरक्षण, दलालतथा नांकरशाही पुजीको अन्त्य गरी राष्ट्रिय पुजीको विकास,

• नीपोन्मुख जातीको संरक्षण, • सैन्य तालिमको व्यवस्था र प्रविधिक शिक्षा, • नेपाली सेनालाई मधेश सेना बनाउनु पर्ने, • पचास प्रतिशत मधेशी हरेक अङ्गमा हुनु पर्ने, • नागरिकता, भाषा, सुरक्षाको पुनर्संरचना, • मिश्रित निर्वाचन प्रणाली, • नेपालको एकीकरण पश्चात् निरंकुश एकतन्त्रीय शाह, राणा परिवारको हुकुमी शासन तथा प्रजातन्त्र प्राप्त पश्चात् पनि राजाघाट संविधान उपर केला केनामा गरिएका 'ऊ' का विरुद्ध नेपाली जनताको जनआन्दोलन, • भूमि बैक्को स्थापना, सहकारी खेती, • जीवन विमा, • पुराना रीति रिवाज, लोकगीतको संरक्षण, • पचास प्रतिशत महिलाका निम्ति आरक्षण, • सबै जातजातीलाई मूचिकृत गर्ने, • व्यक्तिगत सम्पत्ति राष्ट्रियकरण गर्नुपर्ने • नेपाल कम्युनिष्ट व्यवस्था भएको देश हो, • वण्डहीनताको अन्त्य, बुद्धावस्थाको सुरक्षा, हरेक नागरिकको प्रत्याभूति राज्यले दिनुपर्ने, • चार बर्ष ३६ ज्ञातले आफ्नो धान्कोमा बस्नुपर्ने, गौहत्या गर्नेलाई हत्याको सजाय हुने, • गाउँमा जनसरकार गठन गर्ने कुरा, • प्राचीन वस्तुहरू, मन्दिरहरूको र प्राकृतिक वातावरणको संरक्षण, • शिक्षा, स्वास्थ्य र रोजगार मौलिक हक हुने कुरा, • असमान सन्धि सम्झौता पुनरावलोकन,खारेज भएको कुरा, • कसैले कसैलाई मार्छ भने उसलाई मृत्यु दण्डको व्यवस्था,शोषकहरूलाई कडा काबालि गरिने कुरा । • जात जातीको नाममा राज्यको नाम राख्न नपाइने, • युवा, बाल, बुद्ध, वयस्कको सम्मान ठूलालाई आदर सानालाई माया गर्ने मूल्य मान्यता स्थापना गर्ने समानुपातिक प्रतिनिधित्व, • राज्यको पुनर्संरचना गर्ने कुरा, • महिलालाई पचास प्रतिशत अधिकार,गाँस, बास, कपास, शिक्षा, स्वास्थ्य रोजगारी, • विद्युत महशुस प्रति युनिट रु १ /- हुनुपर्ने, • खानेपानी निशुल्क हुनुपर्ने, इन्धन पेट्रोलियम पदार्थमा सहूलियत,विश्वभरी एउटै नापतील निर्धारण, • पश्चिमी छाडा संस्कृतिलाई निरुत्साहित गर्ने कुरा । • भ्रष्टाचारमुक्त सुशासनको प्रत्याभूति,समानुपातिक समावेशीकरण, • शिक्षा स्वास्थ्यजस्ता आधारभूत आवश्यकता,बाल शोषण गर्न नपाइने, • नेपाली प्रथम राष्ट्रिय भाषा, अंग्रेजी दोस्रो भाषा । अरु भाषालाई पनि राष्ट्रिय भाषाको मान्यता । • पौराणिक संस्कार तोड्न नहुने, • भ्रष्टाचार र डीलासुस्ती निर्मूल पार्ने कुरा, • गाँस, बास, कपासको सरकारले ग्यारेण्टी गर्ने, • भेदभाव मुक्त समाज हुनुपर्ने, • मुलुकको कुनैपनि भाग विभाण्डित हुने अवस्था भए संघीय सरकारले हस्तक्षेप गर्नुपर्ने व्यवस्था गर्ने । • नागरिक समाजको सहयोग लिएर राष्ट्रको परिभाषा गर्नुपर्छ,
--

अनुसूची-५
समिति अन्तर्गत गठन भएका उपसमितिहरू

१. मिति २०६१।१।७ को निर्णयबमोजिम गठित कार्यदल

कार्यक्षेत्र : संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्रको पहिचान, कार्यविवरणको निर्माण, समितिको बैठकको आन्तरिक कार्यविधि, कार्यतालिका निर्माण र समितिलाई आवश्यक विशेषज्ञ सेवाको क्षेत्र पहिचान गरी सुझाव सहितको प्रतिवेदन पेश गर्ने ।

कार्यदलमा रहनु भएका माननीय सदस्यहरू :

१. मा. श्री नीलाम्बर जाचार्य
२. मा. श्री अग्नी प्रसाद खरेल
३. मा. श्री खिमलाल देवकोटा
४. मा. श्री निलम बर्मा
५. मा. श्री रुक्मिणी चौधरी धारु

२. अवधारणापत्र तयारीको सन्दर्भमा मिति २०६१।१०।१४ मा गठित उपसमितिहरू

(क) प्रस्तावना उपसमिति

कार्यक्षेत्र : प्रस्तावना

उपसमितिमा रहनुभएका मा. सदस्यहरू :

- संयोजक मा. श्री खिमलाल देवकोटा
- मा. श्री चन्द्रप्रकाश मैनाली
- मा. श्री प्रकाशचन्द्र लोहनी
- मा. श्री प्रेमबहादुर सिंह
- मा. श्री भीमबहादुर रावल
- मा. श्री रामचन्द्र पौडेल
- मा. श्री रुपा विश्वकर्मा
- मा. श्री वृद्धरत्न मानन्धर
- मा. श्री हुडदेश बिपाठी

(ख) सविधानको नाम उपसमिति

कार्यक्षेत्र : सविधानको पहिलो भागमा रहने विषयवस्तुहरू, संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ ।

उपसमितिमा रहनुभएका मा. सदस्यहरू :

- संयोजक मा. श्री सपना प्रधान मल्ल
- मा. श्री विजयकुमार गच्छदार
- मा. श्री विमलेन्द्र निधि
- मा. श्री सुप्रभा घिमिरे
- मा. श्री छर्मशीला चापागाई
- मा. श्री पद्मबहादुर राई
- मा. श्री गायत्री साह
- मा. श्री पासाङ शेर्पा
- मा. श्री चित्रबहादुर के.सी.

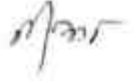
(ग) सविधान संशोधन उपसमिति

कार्यक्षेत्र : सविधान संशोधन प्रक्रिया, संक्रमणकालीन व्यवस्था, परिभाषाको भाग ।

उपसमितिमा रहने मा. सदस्यहरू :

- संयोजक मा. श्री निलम बर्मा
- मा. श्री प्रकाशमान सिंह
- मा. श्री विश्वेन्द्र पासवान
- मा. श्री सूर्यमान ढोङ्गा तामाङ
- मा. श्री सरला रेग्मी
- मा. श्री छविमान विश्वकर्मा
- मा. श्री मानवर्मिष्ठ थापा

मा. श्री केशवप्रसाद मैनाली
मा. श्री शारदा भा
मा. श्री कल्पना राणा

(घ) राजनीतिक दल र विविध उपसमिति

कार्यक्षेत्र : राजनीतिक दल सम्बन्धी संवैधानिक व्यवस्था र विविध भागमा रहने व्यवस्थाहरु ।

उपसमितिमा रहने मा सदस्यहरु :

संयोजक मा. श्री नीलाम्बर आचार्य
मा. श्री खड्गबहादुर बस्न्याल (साकी)
मा. श्री सुनिल प्रजापति
मा. श्री जयपुरी घर्ती
मा. श्री परी बापा
मा. श्री सुरेन्द्र पाण्डे
मा. श्री ज्वालाकुमारी साह
मा. श्री सदरुल मियाँ हक
मा. श्री लक्ष्मीलाल चौधरी

(ङ) संकटकालीन व्यवस्था उपसमिति

कार्यक्षेत्र : संकटकालीन अवस्थाको घोषणा र सविधानमा बाधा अड्काउ र फुकाउने अधिकार सम्बन्धी व्यवस्था ।

उपसमितिमा रहने मा सदस्यहरु :

संयोजक मा. श्री लक्ष्मणलाल कर्ण
मा. श्री रेनु चन्द भट्ट
मा. श्री रत्न शेरचन
मा. श्री महन्थ ठाकुर
मा. श्री जग्गीप्रसाद खरेल
मा. श्री शरत सिंह भण्डारी
मा. श्री शक्तिमणी चौधरी
मा. श्री हरिराज लिम्बू
मा. श्री सौरता गिरी

३. मिति २०६६।१९ गते गठन भएको कार्यदल

कार्यक्षेत्र : माननीय सदस्यहरुबाट प्रश्नावली अध्ययन गरी तालिकीकरण कारागममा निचोड तयार गरी सचिवालयलाई उपलब्ध गराएको सुझावहरुलाई एकिकृत गरी एउटै प्रतिवेदन तयार गर्ने ।

कार्यदलमा रहनु भएका माननीय सदस्यहरु :

मा. श्री नीलाम्बर आचार्य
मा. श्री भीमबहादुर रावल
मा. श्री वर्धमान पुन अजल

४. मिति २०६६।१९ गते गठन भएको मस्यौदा उपसमिति

उपसमितिको कार्यक्षेत्र :

- (१) संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्रभित्रका विषयहरुमा उपसमितिहरुले तयार पारेको अवधारणापत्रलाई समितिमा भएको छलफलका आधारमा परिमार्जन गरी अन्तिम रूप प्रदान गरी समितिमा पेश गर्ने ।
- (२) समितिको कार्यक्षेत्रभित्रका विषयको आधारणापत्र बमोजिम व्याख्यात्मक टिप्पणी सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा तयार गरी समितिमा पेश गर्ने ।

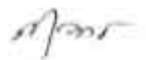
उपसमितिमा रहनुभएका माननीय सदस्यहरु

१। मा. श्री देवप्रसाद गुरुङ	सदस्य	३। मा. श्री जग्गीप्रसाद खरेल	सदस्य
२। मा. श्री वर्धमान पुन मगर	सदस्य	८। मा. श्री सपना प्रधान मल्ल	सदस्य
३। मा. श्री जयपुरी घर्तीमगर	सदस्य	९। मा. श्री नीलम घर्मा	सदस्य
४। मा. श्री खिमलाल देवकोटा	सदस्य	१०। मा. श्री उपेन्द्र यादव	सदस्य
५। मा. श्री विमलेन्द्र निधि	सदस्य	११। मा. श्री हुदयेश विष्टाठी	सदस्य
६। मा. श्री सुप्रभा घिमिरे	सदस्य	१२। मा. श्री लक्ष्मणलाल कर्ण	सदस्य

१३। मा. श्री चन्द्रप्रकाश मैनाली	सदस्य
१४। मा. श्री लोकेन्द्र बहादुर चन्द	सदस्य
१५। मा. श्री कल्पना राणा	सदस्य
१६। मा. श्री विष्णु चन्द पासवान	सदस्य
१७। मा. श्री सवरुल भिषा हक	सदस्य
१८। मा. श्री सुनिल प्रजापति	सदस्य
१९। मा. श्री चिन्मयबहादुर के.सी.	सदस्य

१८	समाजवादी प्र. जनता पार्टी नेपाल,	२०६५/१२/१९	भावी संविधानले आत्मसात गर्नुपर्ने आधारभूत मूल्य, मान्यता र सिद्धान्तहरू, भावी संविधानको समय संरचना र संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयहरूमा समेट्नु पर्ने अवधारणा
१९	चुरे भावर राष्ट्रिय एकता पार्टी	२०६५/१२/१९	भावी संविधानले आत्मसात गर्नुपर्ने आधारभूत मूल्य, मान्यता र सिद्धान्तहरू, भावी संविधानको समय संरचना र संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयहरूमा समेट्नु पर्ने अवधारणा
२०	दलित जनजाती पार्टी	२०६५/१२/१९	भावी संविधानले आत्मसात गर्नुपर्ने आधारभूत मूल्य, मान्यता र सिद्धान्तहरू, भावी संविधानको समय संरचना र संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयहरूमा समेट्नु पर्ने अवधारणा
२१	नेपाल परिवार दल	२०६५/१२/१९	भावी संविधानले आत्मसात गर्नुपर्ने आधारभूत मूल्य, मान्यता र सिद्धान्तहरू, भावी संविधानको समय संरचना र संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयहरूमा समेट्नु पर्ने अवधारणा
२२	नेपा: राष्ट्रिय पार्टी	२०६५/१२/१९	भावी संविधानले आत्मसात गर्नुपर्ने आधारभूत मूल्य, मान्यता र सिद्धान्तहरू, भावी संविधानको समय संरचना र संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयहरूमा समेट्नु पर्ने अवधारणा
२३	नेपाल लोकतान्त्रिक समाजवादी दल	२०६५/१२/१९	भावी संविधानले आत्मसात गर्नुपर्ने आधारभूत मूल्य, मान्यता र सिद्धान्तहरू, भावी संविधानको समय संरचना र संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयहरूमा समेट्नु पर्ने अवधारणा
२४	नेपाल सद्भावना पार्टी (आ.)		

अनुसूची-७
समितिमा आई राय सुभाष प्रदान गर्नुहुने विशेषज्ञहरु र संस्थाहरुको विवरण

क्र.सं.	विशेषज्ञको नाम	प्रस्तुती गरेको मिति	प्रस्तुतीको विषय
१	मा.न्या. श्री अनुपराज शर्मा, सर्वोच्च अदालत ।	२०६१/१०/०३	भावी संविधानका आधारभूत सिद्धान्तहरु र संवैधानिक समितिले अबधारणा पत्र तयार गर्नुपर्ने विषयहरुको अबधारणागत पक्ष
२	मा.न्या. श्री कल्याण श्रेष्ठ, सर्वोच्च अदालत ।	२०६१/१०/०३	भावी संविधानका आधारभूत सिद्धान्तहरु र संवैधानिक समितिले अबधारणा पत्र तयार गर्नुपर्ने विषयहरुको अबधारणागत पक्ष
३	डा.डा. सोकराज बराल,	२०६१/१०/०३	भावी संविधानका आधारभूत सिद्धान्तहरु र संवैधानिक समितिले अबधारणा पत्र तयार गर्नुपर्ने विषयहरुको अबधारणागत पक्ष
४	डा.कृष्ण खनाल, काठमाडौं ।	२०६१/१०/०३	भावी संविधानका आधारभूत सिद्धान्तहरु र संवैधानिक समितिले अबधारणा पत्र तयार गर्नुपर्ने विषयहरुको अबधारणागत पक्ष
५	डा.डा. शान्ता थपलीया, मानभवन, ललितपुर ।	२०६१/१०/१२	भावी संविधानमा नैतिक सवाल सम्बोधन गर्न ध्यान दिनुपर्ने आधारभूत विषयहरु र सो को प्रत्याभूतिको संयन्त्र ।
६	वरिष्ठ अधिवक्ता श्री महादेव पादव, काठमाडौं ।	२०६१/१०/१२	भावी संविधानमा दलित, सीमान्तकृत र अन्यसंख्यकका सवालहरुलाई सम्बोधन गर्न ध्यान दिनुपर्ने आधारभूत विषयहरु र सो को प्रत्याभूतिको संयन्त्र
७	अधिवक्ता श्री टेकराम तामाकार	२०६१/१०/१२	भावी संविधानका आधारभूत सिद्धान्तहरु र संवैधानिक समितिले अबधारणापत्र तयार गर्नु पर्ने विषयहरुको अबधारणा पत्र तयार गर्दा ध्यान दिनु पर्ने कुराहरु
८	श्री लक्ष्मणप्रसाद अर्याल, पूर्व न्यायाधीश, सर्वोच्च अदालत ।	२०६१/१०/१३	नेपालको संवैधानिक इतिहास र संविधान निर्माणमा हाथो अनुभवको परिप्रेक्ष्यमा भावी संविधानका आधारभूत सिद्धान्तहरु र अबधारणागत विषयहरु
९	राजनीतिज्ञ श्री भरतमोहन अधिकारी, ने.क.पा.(एमाले) ।	२०६१/१०/१३	नेपालको संवैधानिक इतिहास र संविधान निर्माणमा हाथो अनुभवको परिप्रेक्ष्यमा भावी संविधानका आधारभूत सिद्धान्तहरु र अबधारणागत विषयहरु
१०	श्री सूर्यनाथ उपाध्याय, पूर्व प्रमुख आयुक्त, अ.दु.अ.आ. ।	२०६१/१०/१३	नेपालको संवैधानिक इतिहास र संविधान निर्माणमा हाथो अनुभवको परिप्रेक्ष्यमा भावी संविधानका आधारभूत सिद्धान्तहरु र अबधारणागत विषयहरु
११	श्री कृष्ण बेलबासे, क्याम्पस प्रमुख, नेपाल ल क्याम्पस ।	२०६१/१०/१३	भावी संविधानले आत्मसात गर्नुपर्ने आधारभूत मूल्य, मान्यता र सिद्धान्तहरु, संघीय स्वरूपको संविधानमा संविधान संशोधन प्रक्रिया, संविधानमा आधारभूत संरचनाको सिद्धान्तको सामंजस्यता र औचित्यता
१२	श्री काशीराज डाहाल, अध्यक्ष, प्रशासकीय अदालत ।	२०६१/१०/१३	भावी संविधानले आत्मसात गर्नुपर्ने आधारभूत मूल्य, मान्यता र सिद्धान्तहरु, संविधानमा रहनुपर्ने राजनीतिक दल सम्बन्धी व्यवस्था, संविधानको विविध भागमा रहने विषयहरु
१३	डा. सूर्यप्रसाद शर्मा डुङ्गेल, संविधानविद् ।	२०६१/१०/१३	भावी संविधानले आत्मसात गर्नुपर्ने आधारभूत मूल्य, मान्यता र सिद्धान्तहरु, संविधानको प्रस्तावना र संविधानको व्याख्याको सन्दर्भमा यसको उपयोगिता, संविधानमा रहनुपर्ने बाधा अड्काउ फुकाउने अधिकार सम्बन्धी व्यवस्था र संकटकालीन अवस्थाको घोषणा सम्बन्धी व्यवस्थाका
१४	मा.न्या. श्री रामकुमार प्रसाद शाह, सर्वोच्च अदालत ।	२०६१/१०/२३	भावी संविधानले आत्मसात गर्नुपर्ने आधारभूत मूल्य, मान्यता र सिद्धान्तहरु, प्रस्तावना र संविधानको व्याख्याको सन्दर्भमा यसको उपयोगिता र संविधान संशोधन सम्बन्धी व्यवस्था
१५	डा. देवेन्द्रराज पाण्डे, नागरिक समाजका अगुवा, काठमाडौं ।	२०६१/१०/२३	भावी संविधानले आत्मसात गर्नुपर्ने आधारभूत मूल्य, मान्यता र सिद्धान्तहरु र राजनीतिक दल सम्बन्धी व्यवस्था
१६	वरिष्ठ अधिवक्ता श्री विश्वकान्त मैनाली, अध्यक्ष, नेपाल बार एसोसिएशन ।	२०६१/१०/२३	भावी संविधानले आत्मसात गर्नुपर्ने आधारभूत मूल्य, मान्यता र सिद्धान्तहरु, संकटकालीन अवस्थाको घोषणा सम्बन्धी व्यवस्था र बाधा अड्काउ फुकाउने अधिकार सम्बन्धी व्यवस्था
१७	नागरिक समाजबाट डा. अर्जुन काफी ।	२०६१/१०/२६	भावी संविधानले आत्मसात गर्नुपर्ने आधारभूत मूल्य, मान्यता र सिद्धान्तहरु र राजनीतिक दल सम्बन्धी व्यवस्था
१८	पूर्व अध्यक्ष, श्री शम्भु थापा, नेपाल बार एसोसिएशन	२०६१/१०/२६	भावी संविधानले आत्मसात गर्नुपर्ने आधारभूत मूल्य, मान्यता र सिद्धान्तहरु, प्रस्तावना र संविधानको व्याख्याको सन्दर्भमा यसको उपयोगिता र संकटकालीन अवस्थाको घोषणा सम्बन्धी व्यवस्था
१९	संविधानविद् श्री लुमा सिंह बिस्वकर्मा	२०६१/१०/२६	भावी संविधानले आत्मसात गर्नुपर्ने आधारभूत मूल्य, मान्यता र

			सिद्धान्तहरू, संविधान संशोधन सम्बन्धी व्यवस्था र बाधा भडकाउ फुकाउने व्यवस्था
२०	मा.न्या.श्री सुशिला कार्की सर्वोच्च अदालत ।	२०६५/१०/२८	भावी संविधानले आत्मसात गर्नुपर्ने आधारभूत मूल्य, मान्यता र सिद्धान्तहरू, प्रस्तावना र संविधानको व्याख्याको सन्दर्भमा यसको उपयोगिता र संविधान संशोधन सम्बन्धी व्यवस्था
२१	मानवअधिकारवादी श्री सुशिल ध्याकुरेल	२०६५/१०/२८	भावी संविधानले आत्मसात गर्नुपर्ने आधारभूत मूल्य, मान्यता र सिद्धान्तहरू, संकटकालीन अवस्थाको घोषणा सम्बन्धी व्यवस्था र राजनैतिक दल सम्बन्धी व्यवस्था
२२	राजनीतिशास्त्री प्रा.मोहम्मद तविधुल्लाह	२०६५/१०/२८	भावी संविधानले आत्मसात गर्नुपर्ने आधारभूत मूल्य, मान्यता र सिद्धान्तहरू, भावी संविधानमा सीमान्तकृत र अल्पसंख्यकका सबानहरूलाई सम्बोधन गर्ने ध्यानदिनु पर्ने आधारभूत विषयहरू र सो को प्रत्याभूतिको संयन्त्र र राजनैतिक दल सम्बन्धी व्यवस्था
२३	नागरिक समाजका डा.मधुराप्रसाद श्रेष्ठ	२०६५/१०/२८	भावी संविधानले आत्मसात गर्नुपर्ने आधारभूत मूल्य, मान्यता र सिद्धान्तहरू, र राजनैतिक दल सम्बन्धी व्यवस्था
२४	नेपाल उद्योग परिषद	२०६५/११/२३	भावी संविधानले आत्मसात गर्नुपर्ने आधारभूत मूल्य, मान्यता र सिद्धान्तहरू, भावी संविधानको समय संरचना र संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयहरूमा समेट्नु पर्ने अवधारणा
२५	घरेलु तथा साना उद्योग महासंघ	२०६५/११/२३	भावी संविधानले आत्मसात गर्नुपर्ने आधारभूत मूल्य, मान्यता र सिद्धान्तहरू, भावी संविधानको समय संरचना र संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयहरूमा समेट्नु पर्ने अवधारणा
२६	नेपाल वार एशोसिएसन	२०६५/११/२३	भावी संविधानले आत्मसात गर्नुपर्ने आधारभूत मूल्य, मान्यता र सिद्धान्तहरू, भावी संविधानको समय संरचना र संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयहरूमा समेट्नु पर्ने अवधारणा
२७	अन्तरपाटी महिला सञ्जाल	२०६५/११/२३	भावी संविधानले आत्मसात गर्नुपर्ने आधारभूत मूल्य, मान्यता र सिद्धान्तहरू, भावी संविधानको समय संरचना र संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयहरूमा समेट्नु पर्ने अवधारणा
२८	नेपाल आदिवासी जनजाती महासंघ	२०६५/११/२३	भावी संविधानले आत्मसात गर्नुपर्ने आधारभूत मूल्य, मान्यता र सिद्धान्तहरू, भावी संविधानको समय संरचना र संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयहरूमा समेट्नु पर्ने अवधारणा
२९	नेपाल प्राध्यापक संघ	२०६५/११/२३	भावी संविधानले आत्मसात गर्नुपर्ने आधारभूत मूल्य, मान्यता र सिद्धान्तहरू, भावी संविधानको समय संरचना र संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयहरूमा समेट्नु पर्ने अवधारणा
३०	नेपाल शिक्षक युनियन	२०६५/११/२३	भावी संविधानले आत्मसात गर्नुपर्ने आधारभूत मूल्य, मान्यता र सिद्धान्तहरू, भावी संविधानको समय संरचना र संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयहरूमा समेट्नु पर्ने अवधारणा
३१	नेपाल पत्रकार महासंघका अध्यक्ष श्री धर्मेश भट्ट	२०६६/१/१८	भावी संविधानले आत्मसात गर्नु पर्ने मूल्य र मान्यता एवं संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयहरूको अवधारणा
३२	श्री नूतन वपनिध्या	२०६६/१/१८	भावी संविधानले आत्मसात गर्नु पर्ने मूल्य र मान्यता एवं संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयहरूको अवधारणा
३३	प्राध्यापक श्री चैतन्य मिश्र	२०६६/१/१८	भावी संविधानले आत्मसात गर्नु पर्ने मूल्य र मान्यता एवं संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयहरूको अवधारणा
३४	संविधानविद् श्री पूर्णमान शाक्य	२०६६/१/१८	भावी संविधानले आत्मसात गर्नु पर्ने मूल्य र मान्यता एवं संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयहरूको अवधारणा
३५	नागरिक समाजका अगुवा श्री कृष्ण पहाडी	२०६६/१/१८	भावी संविधानले आत्मसात गर्नु पर्ने मूल्य र मान्यता एवं संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयहरूको अवधारणा
३६	नागरिक समाजका अगुवा श्री श्याम श्रेष्ठ	२०६६/१/१८	भावी संविधानले आत्मसात गर्नु पर्ने मूल्य र मान्यता एवं संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयहरूको अवधारणा
३७	अधिवक्ता श्री ललित व. वस्नेत	२०६६/१/१८	भावी संविधानले आत्मसात गर्नु पर्ने मूल्य र मान्यता एवं संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयहरूको अवधारणा

अनुसूची-८
संविधानसभा, संवैधानिक समितिको सचिवालयसंग आबद्ध पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरुको विवरण

संविधानसभा

क्र.सं.	नाम वर	पद	कैफियत
१	सम्माननीय श्री सुवासचन्द्र नेम्बाङ	अध्यक्ष	
२	माननीय श्री पूर्णकुमारी सुवेदी	उपाध्यक्ष	

संवैधानिक समिति

क्र.सं.	नाम वर	पद	कैफियत
१	माननीय श्री माधवकुमार नेपाल	सभापति	२०६६/२०१९ सम्म
२	माननीय श्री नीलाम्बर आचार्य	सभापति	२०६६/२०१२ देखि

संविधानसभा सचिवालय

क्र.सं.	नाम वर	पद	कैफियत
१	श्री मनोहरप्रसाद भट्टराई	कार्यवाहक महासचिव	
२	श्री कृष्णप्रसाद पाण्डे	सचिवालय सचिव	

संवैधानिक समितिको सचिवालयमा कार्यरत कर्मचारीहरु

क्र.सं.	नाम वर	दर्जा	कैफियत
१	श्री टेकप्रसाद दुडाना	समिति सचिव (सहसचिव)	
२	श्री बालदेव उप्रेती	उपसचिव (कानून)	
३	श्री कोमलप्रसाद आचार्य	उपसचिव (कानून)	
४	श्री टीकाराम आचार्य	उपसचिव (न्याय)	
५	श्री रमेश मैनाली	उपसचिव (प्रशासन)	
६	श्री जयप्रसाद पौडेल	शाखा अधिकृत (कानून)	
७	श्री डिल्लीराम खम्लागाई	ना.स.	
८	श्री धनशंकर अर्याल	ना.स.	
९	श्री दिपक दाहाल	कम्प्युटर अपरेटर	
१०	श्री विनोद पौडेल	कम्प्युटर अपरेटर	२०६६ पौषदेखि
१०	श्री केशवराज भट्टराई	जो.सी.	
११	श्री मुकुन्दबहादुर खत्री	प्रा.स.	
१२	श्री जीवन निरौला	क.अ.	
१३	श्री रामहरि पोखरेल	ना.टे.स.	
१४	श्री नवराज शर्मा	खरिदार	
१५	श्री केशवबहादुर काजी	ना.सा.स.(माइक)	
१६	श्री लेखनाथ न्यौपाने	प्रा.स.(माइक)	
१७	श्री राजाराम थापा	ह.स.चा.	
१८	श्री श्रीजन खनाल	का.स.(चैठके)	२०६२ चैत्रसम्म
१९	श्री सीता काजी	का.स.	२०६६ भाद्रसम्म
२०	श्री केशव तिमल्सेना	का.स.	२०६६ श्रावणदेखि
२१	श्री विन्दु खत्री	का.स.	२०६६ श्रावणदेखि

मुद्रण शाखाका कर्मचारीहरु :

क्र.सं.	नाम वर	दर्जा	कैफियत
१	श्री पुष्पमणी बजाचार्य	प्र.मु.अ.	
२	श्री जगदिश्वरलाल श्रेष्ठ	मु.अ.	
३	श्री प्रेमलाल तण्डुकार	मु.अ.	
४	श्री सागरकुमार तुलाधर	मु.अ.	
५	श्री दिपकप्रसाद न्यौपाने	सि.प्रे.टे.	
६	श्री रामभीरमान सिंह	सि.प्रे.टे.	
७	श्री राजेन्द्रप्रसाद तामिङ्गने	सि.प्रे.टे.	
८	श्री प्रेमबहादुर चन्द	प्रे.टे.	
९	श्री रमेश बास्कोला	प्रे.टे.	
१०	श्री मदन गिरी	का.स.	

अनुसूची -९ समितिका हालसम्मका बैठक र सो को कार्यसूची

बैठक संख्या	मिति	कार्यसूची
१	२०६५/१/१	सपथ ग्रहण, समितिको कार्यविवरण र कार्यतालिका निर्माण गर्ने विधिकारै छलफल
२	२०६५/१/६	समितिको कार्यक्षेत्रको पहिचान, समितिको कार्यविवरण र कार्यतालिका निर्माण तथा समितिको आन्तरिक कार्यविधि निर्माण बारे छलफल
३	२०६५/१/७	समितिको कार्यक्षेत्र, कार्यविवरण र कार्यतालिका निर्माण गर्ने कार्यदल वा उपसमिति गठनको आवश्यकता बारे छलफल
४	२०६५/१/११	कार्यदलले समितिमा प्रतिवेदन पेश गर्ने र सो उपर छलफल प्रारम्भ हुने
५	२०६५/१/१४	कार्यदलको प्रतिवेदनमाथि छलफल
६	२०६५/१/१६	कार्यदलको प्रतिवेदनमाथि छलफल जारी
७	२०६५/१/१७	समितिको कार्यक्षेत्रको पहिचान, समितिको कार्यविवरण र कार्यतालिका निर्माण तथा समितिको आन्तरिक कार्यविधि लगायतका दस्तावेजहरूलाई अन्तिम रूप प्रदान गर्ने
८	२०६५/१/२०	समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयमा अवधारणागत छलफल प्रारम्भ गर्ने
९	२०६५/१/२२	समितिमा विशेषज्ञ, राजनीतिक दलहरू र सरोकारवालालाई आमन्त्रण गरी राय परामर्श लिने प्रक्रिया बारे छलफल
१०	२०६५/१/२६	सविधान, यसको प्रकृति, सविधानमा अन्तर्निहित हुने सिद्धान्तहरू लगायतका आधारभूत विषयमा मा. श्री नीलाम्बर आचार्य, मा. श्री सपना प्रधान मल्ल मा. श्री खिमलाल ईशकोटा र मा. अस्मी प्रसाद खरेलबाट समितिमा प्रस्तुती
११	२०६५/१/२९ विहान	समितिका सभापतिको निर्वाचन
१२	२०६५/१/२९ विउसो	नव निर्वाचित सभापतिलाई वधाई एवं शुभकामना, समितिको भावी बैठकको मिति र कार्यसूची निर्धारण ।
१३	२०६५/१/०४	उपसमिति गठनको प्रयोजनको लागि समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयहरूको विभाजन
१४	२०६५/१/०७	भावी सविधानका आधारभूत सिद्धान्तहरू र सवैधानिक समितिले अवधारणा पत्र तयार गर्नुपर्ने विषयहरूको सम्बन्धमा विज्ञहरूसंग परामर्श
१५	२०६५/१/०९	भावी सविधानका आधारभूत सिद्धान्तहरू र सवैधानिक समितिले अवधारणा पत्र तयार गर्नुपर्ने विषयहरूको सम्बन्धमा विज्ञहरूसंग परामर्श
१६	२०६५/१/०९	भावी सविधानका आधारभूत सिद्धान्तहरू र सवैधानिक समितिले अवधारणा पत्र तयार गर्नुपर्ने विषयहरूको सम्बन्धमा विज्ञहरूसंग परामर्श
१७	२०६५/१/०९	समितिको कार्यक्षेत्रभित्रका विषयहरूमा अवधारणापत्र तयार गरी समिति समक्ष प्रतिवेदन पेश गर्ने कार्यक्षेत्र र कार्यविधि तोकी उपसमिति गठन
१८	२०६५/१/०९	भावी सविधानका आधारभूत सिद्धान्तहरू र सवैधानिक समितिले अवधारणा पत्र तयार गर्नुपर्ने विषयहरूको सम्बन्धमा विज्ञहरूसंग परामर्श
१९	२०६५/१/०२३	" " र समितिको प्रस्तावनी पारित गर्ने ।
२०	२०६५/१/०२६	भावी सविधानका आधारभूत सिद्धान्तहरू र सवैधानिक समितिले अवधारणा पत्र तयार गर्नुपर्ने विषयहरूको सम्बन्धमा विज्ञहरूसंग परामर्श
२१	२०६५/१/०२८	" "
२२	२०६५/१/१५	भावी सविधानले आत्मसात गर्नुपर्ने आधारभूत मूल्य, मान्यता र सिद्धान्तहरू, भावी सविधानको समग्र संरचना र सवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयहरूमा समेटनु पर्ने अवधारणाको सम्बन्धमा विभिन्न राजनीतिक दलहरूबाट समितिमा आ-आफ्नो दलिय धारणा प्रस्तुत हुने ।
२३	२०६५/१/२१	समितिको कार्यक्रम निर्धारण
२४	२०६५/१/२१	भावी सविधानले आत्मसात गर्नुपर्ने आधारभूत मूल्य, मान्यता र सिद्धान्तहरू, भावी सविधानको समग्र संरचना र सवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयहरूमा समेटनु पर्ने अवधारणाको सम्बन्धमा सम्माननीय प्रधानमन्त्री एवं एकीकृत ने.क.पा. माओवादीका अध्यक्षबाट आफ्नो दलको अवधारणा प्रस्तुत हुने ।
२५	२०६५/१/२१	राष्ट्रिय जनशक्ति पार्टीका अध्यक्ष तथा मधेशी जनअधिकार फोरम नेपालका अध्यक्षबाट भावी सविधानको सम्बन्धमा आफ्नो दलको अवधारणा प्रस्तुत हुने ।
२६	२०६५/१/२१	नेपाली कंग्रेस, ने.क.पा. (माले), राष्ट्रिय प्रजातन्त्र पार्टी र राष्ट्रिय प्रजातन्त्र पार्टी नेपालका अध्यक्षबाट भावी सविधानको सम्बन्धमा आफ्नो दलको अवधारणा प्रस्तुत हुने ।
२७	२०६५/१/२१	नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (एमाले), राष्ट्रिय जनमुक्ति पार्टी, ने.क.पा. एकीकृत, नेपाली जनता दल मध्यायी लोकतान्त्रिक रा.मन्त्रका अध्यक्षबाट भावी सविधानको सम्बन्धमा आफ्नो दलको अवधारणा प्रस्तुत हुने ।

२८	२०६१/१२/२०	मधेश लोकतान्त्रिक पार्टी, सदभावना पार्टी, समाजवादी प्रजातान्त्रिक जनता पार्टी नेपाल, चुरे भावर राष्ट्रिय एकता पार्टी, दलित जनजाती पार्टी, नेपाल परिवार दल, नेपा: राष्ट्रिय पार्टी, नेपाल र लोकतान्त्रिक समाजवादी अध्यक्षबाट भावी संविधानको सम्बन्धमा आफ्नो दलको अवधारणा प्रस्तुत हुने।
२९	२०६१/१२/२३	१। विभिन्न छुट्टा संस्थाहरु नेपाल पत्रकार महासंघ, नेपाल धार एसोसिएसन, नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ, नेपाल उद्योग परिसंघ, चेम्बर अफ कमर्श र धरेलु तथा साना उद्योग महासंघले भावी संविधानले आत्मसात गर्नुपर्ने आधारभूत मूल्य, मान्यता र सिद्धान्तहरु, भावी संविधानको समय संरचना र संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयहरुमा समेटनु पर्ने अवधारणाको सम्बन्धमा समितिमा आ-आफ्नो संस्थागत धारणा प्रस्तुत गर्ने। २। संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयहरुमा अवधारणा पत्र सम्बन्धी प्रारम्भिक मस्यौदा प्रतिवेदन तयार गरी समितिमा पेश गर्ने मिति २०६१/१०/१४ मा गठित विभिन्न पाँचवटा उपसमितिले आ-आफ्नो प्रतिवेदन पेश गर्ने।
३०	२०६१/१२/३०	१। अन्तरपार्टी महिला सञ्जाल, नेपाल आदीवासी जनजाती महासंघ, नेपाल प्राध्यापक संघ र नेपाल शिक्षक युनियनले भावी संविधानले आत्मसात गर्नुपर्ने आधारभूत मूल्य, मान्यता र सिद्धान्तहरु, भावी संविधानको समय संरचना र संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयहरुमा समेटनु पर्ने अवधारणाको सम्बन्धमा समितिमा आ-आफ्नो संस्थागत धारणा प्रस्तुत गर्ने। २। विविध
३१	२०६६/१/३	जनमत संकलनको लागि खटिएका ४० वटा टोलीहरुबाट सम्माननीय अध्यक्ष मार्फत समितिलाई दिएको प्रतिवेदन र प्रस्तावनीहरुको समितिले अध्ययन र विश्लेषण गर्ने प्रक्रियाबारे छलफल जारी।
३२	२०६६/१/४	प्रस्तावनीहरुबाट प्राप्त सभासदहरुको माननीय सदस्यहरुले अध्ययन र विश्लेषण गरी तालिमीकरण गर्ने प्रयोजनको लागि समितिको निर्णयानुसार सचिवालयले पेश गरेको फाराम बारे निर्णय गर्ने।
३३	२०६६/१/९	१. प्रस्तावनीहरु अध्ययन गरी माननीय सदस्यहरुबाट प्राप्त तालिमीकरण फारामको स्थिति र सचिवालयबाट सवै फारामहरु एकिकरण गरी एकिकृत प्रतिवेदन तयार गर्ने कार्यको प्रगति समीक्षा। २. संवैधानिक समितिले आफ्नो कार्यक्षेत्र भित्रका विषयहरुको अवधारणा पत्र सम्बन्धमा संविधानसभामा पेश गरिने प्रतिवेदनको संरचना र त्यसमा समावेश गर्नुपर्ने अन्तरवस्तुहरुको विवरण बारे छलफल
३४	२०६६/१/१६	माननीय सदस्यहरुबाट प्रस्तावनी अध्ययन गरी तालिमीकरण फाराममा निचोड तयार गरी सचिवालयलाई उपलब्ध गराएका आमनागरिकका राय सुझावहरुलाई एकिकरण गरी एउटै प्रतिवेदन तयार गरी समितिमा पेश गर्ने गठित कार्यदलका संयोजक मा.श्री नीलाम्बर आचायले कार्यदलको प्रतिवेदन पेश गर्ने हुने।
३५	२०६६/१/१८	भावी संविधानले आत्मसात गर्नु पर्ने मूल्य र मान्यता एवं संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयहरुको अवधारणागत पक्षमा विभिन्न क्षेत्रका महानुभावहरुसंग परामर्श
३६	२०६६/१/२०	संकटकालिन व्यवस्था उपसमितिले पेश गरेको अवधारणा सम्बन्धी प्रतिवेदनमाथि छलफल हुने
३७	२०६६/१/२१	१. संकटकालिन व्यवस्था उपसमितिले पेश गरेको अवधारणा सम्बन्धी प्रतिवेदनमाथि छलफल हुने। २. संविधान संशोधन उपसमितिले पेश गरेको अवधारणा सम्बन्धी प्रतिवेदनमाथि छलफल हुने
३८	२०६६/१/२२	राजनीतिक दल र विविध उपसमितिले पेश गरेको अवधारणा सम्बन्धी प्रतिवेदनमाथि छलफल हुने
३९	२०६६/२/१	१. राजनीतिक दल उपसमितिले पेश गरेको अवधारणा सम्बन्धी प्रतिवेदनमाथि छलफल हुने। २. पारित भएका अवधारणा पत्रको आधारमा प्रारम्भिक मस्यौदा तयार पार्ने कार्य प्रारम्भ गर्ने मस्यौदा उपसमितिको गठन।
४०	२०६६/२/४	संविधानको नाम उपसमितिले पेश गरेको अवधारणा सम्बन्धी प्रतिवेदनमाथि छलफल हुने।
४१	२०६६/२/५	१. प्रस्तावना उपसमितिले पेश गरेको अवधारणा सम्बन्धी प्रतिवेदनमाथि छलफल हुने। २. पारित भएका अवधारणा पत्रको आधारमा प्रारम्भिक मस्यौदा तयार पार्ने कार्य प्रारम्भ गर्ने मस्यौदा उपसमितिको गठन।
४२	२०६६/२/६	१. प्रस्तावना उपसमितिले पेश गरेको अवधारणा सम्बन्धी प्रतिवेदनमाथिको छलफल जारी रहने। २. अवधारणा पत्रको आधारमा प्रारम्भिक मस्यौदा तयार पारी समितिमा पेश गर्ने मस्यौदा उपसमितिको गठन।
४३	२०६६/२/१३	अवधारणा पत्रको आधारमा प्रारम्भिक मस्यौदा तयार पारी समितिमा पेश गर्ने मस्यौदा उपसमितिको गठन।

मिति २०६६।९।१९ को बैठकमा माननीय सभापतिले मिति २०६६।९।१० मा समितिमा भएको मतदानबाट पारित विषयहरु अवधारणापत्र खण्डमा मिलान भए नभएको सम्बन्धमा रुजु गर्न सकिने भनी माननीय सदस्यहरुको लागि निर्धारण गर्नु भएको समय भित्र प्राप्त भएका दस्तावेजहरु

मधेसी जन अधिकार फोरम, नेपाल Madheshee People's Rights Forum, Nepal

प.सं.- ०९६/६६

व.सं.- ६६

E-mail: mprforum@yahoo.com

तिथि: २०६६-सैफ-१९

श्रीमान् सभापति ज्यू,
संवैधानिक समिति

विषय :- फरक मत पेश गरेको ।

महोदय,

अवधारणा पत्र र प्रारम्भिक मस्यौदा सम्बन्धी प्रतिवेदन २०६६ माथि मेरा देहाय बमोजिमको फरक मत एवं अवधारणा पेश गरेको छु । उक्त अवधारणा एवं फरक मतलाई समेत अवधारणा पत्रका साथ संविधानसभामा पेश हुने व्यवस्था गरी पाऊँ ।

१. प्रस्तावनाको अनुच्छेद ४ मा “केन्द्रित” शब्द भन्दा पछिने र “एकात्मक” शब्द राखि मिलाउने ।
२. (६) राष्ट्रिय झण्डा : (१) राष्ट्रिय झण्डा परिवर्तन गरी नयाँ बनाउने ।
३. (२०) संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ : (१) यो संविधानलाई “संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको संविधान २०६७” भनिने छ भनि राख्ने ।
४. अनुच्छेद (६) मा “आर्थिक समानता र हितको मानव अधिकार” थप गर्ने ।
५. संविधान संशोधन उपधारा (१) संघीयता, प्रादेशीक स्वायत्तता र स्वशासन, लोकतान्त्रिक गणतन्त्र, समानुपातिक समावेशीकरण, गणतन्त्र अपरिवर्तनीय रूपमा राख्ने ।

34/5/6

मा. उपेन्द्र यादव

सदस्य, संवैधानिक समिति

संविधानसभा संवैधानिक समिति अवधारणापत्र र प्रारम्भिक मस्यौदा सम्बन्धि प्रतिवेदन २०६६ को
अवधारणा खण्डमा परिमार्जन गरी समावेश गर्नु पर्ने केही बुदाहरु:

जनयुद्ध जनआन्दोलन र मधेश आन्दोलनबारे

विभिन्न ऐतिहासिक सशस्त्र संघर्ष, शान्तिपूर्ण जनआन्दोलन र मधेश आन्दोलन विगतको सामन्ती र केन्द्रकृत राज्य व्यवस्थाले सिर्जना गरेको विभेद र असमानताहरुका विरुद्धको जनताको विद्रोह थियो। यो विद्रोहले संविधानसभाको निर्वाचन र संघीयताका बारेमा मूल रूप लिने कुराकालागि प्रेरक तत्वको भूमिका निर्वाह गर्यो। विगतका ऐतिहासिक घटनाक्रम दश वर्षे महान जनयुद्ध लगायतका संविधानसभा र संघीयताका आधारहरुलाई स्मरण नगरी नया संविधानले पूर्णता प्राप्त गर्ने सक्दैन।

जनताको त्याग र बलिदानबारे

नेपाली जनताले नेपाली समाजको रुपान्तरणकालागि खेलेको भूमिका मुख्यतः संविधानसभा गणतन्त्र संघीयता सहितको राज्यको अग्रगामी पुनर्संरचना एवं समावेशी समानुपातिक सिद्धान्तको प्रत्याभूतिकालागि जनताले गरेको त्याग र बलिदानलाई विशेष रूपले स्मरण गर्नु पर्छ। उल्लेखित राजनैतिक ऐजेण्डाहरुलाई स्थापित गर्न संचालन गरिएका महान जनयुद्ध जनआन्दोलन र मधेश आन्दोलनको भूमिकालाई स्थापित नगरीकन सो मा गरेको नेपाली जनताको त्याग र बलिदानको स्मरण अपुरो हुन्छ।

पितृसत्तात्मक राज्यबारे

राज्यको अग्रगामी पुनर्संरचना मुलुकको साझा ऐजेण्डा बनेको स्थिति हो। यसकालागि सामन्ती एकात्मक केन्द्रकृत राज्य स्वरूपका साथै पितृसत्तात्मक राज्यको स्वरूप अग्रगामी रुपान्तरणको मुख्य बाधक तत्व हो भन्ने कुरा स्मरण गर्न जरुरी छ।

जनताको प्रतिस्पर्धात्मक प्रणालीबारे

प्रतिस्पर्धात्मक बहुदलीय लोकतान्त्रिक प्रणाली आजको आवश्यकता हो तर त्यो लोकतान्त्रिक प्रणाली जनताको प्रणाली हुन सक्ने कि सक्ने मुख्य प्रश्न उज्जिएको छ। विगतदेखि नै भनिदै आएको र यतिबेलाको पनि लोकतान्त्रिक प्रणाली जनताको ईच्छा आकांक्षाको परिपूर्ति गर्ने र जनताको हित र स्वार्थको रक्षा गर्न जति हुनुपर्ने हो त्यति सफल हुन नसकेको अवस्था हो। तसर्थ अब नया संविधान जनताको लोकतन्त्रको प्रत्यभूति गर्ने खालको हुन जरुरी छ। अर्थात औपचारिक लोकतन्त्र हैन वास्तविक लोकतन्त्र हाम्रो सरोकारको विषय हो। तसर्थ भावी संविधान जनसंविधान हुने कुराको सुनिश्चितता जनताको लोकतन्त्र बन्न सक्ने वा नसक्ने कुरामा निर्भर गर्दछ।

समानुपातिक र समावेशी सिद्धान्तबारे

आजसम्मको राज्य प्रणाली एक भाषा एक जाती एक वर्ग र एक समुदायको मात्रै बाहुल्यता भएका कारणले सिंगो राज्य मेरो भन्ने भावनाको विकास हुनै सकेन । फलस्वरूप नेपाली समाजका समस्याहरु एक पछि अर्को गर्दै भुन भुन जटिल बन्दै गएको अवस्था हो । सो जटिल बन्दै गएको समस्यालाई समाधान गर्ने एकमात्र उपाय भनेको राज्यका हरेक अंग र निकायमा समानुपाति र समावेशी मान्यतालाई सैद्धान्तिक रुपमा मात्रै हैन व्यवहारिक रुपमा पनि स्थापित गर्न जरुरी भएकाले संविधानको प्रस्तावनामा नै यो विषयलाई समावेश गर्नु परेको हो ।

आत्मनिर्णयको अधिकारबारे

राष्ट्रिय अखण्डतालाई अछुण राख्दै जनताको भावनालाई सम्मान गरी जनताको आत्मनिर्णयको अधिकार सहित स्वयत्तता र स्वशासनप्रति प्रतिवद्ध रहनु पर्दछ भन्ने कुरालाई स्वीकार गर्न जरुरी छ । आत्म निर्णयको अधिकार पूर्ण लोकतन्त्रको मान्यतामा आधारित छ भन्ने कुरा स्वीकार गर्नु नै लोकतन्त्र प्रतिको सही नुस्खाई र वास्तविक प्रतिवद्धता पनि हुनेछ ।

वर्ण व्यवस्थाजन्य जातिपाति छुवाछुतबारे

विगतको समाज सामन्ती एकात्मक र केन्द्रित त छुदै थियो त्यसका अलावा वर्ण व्यवस्थाजन्य जाति पात र छुवाछुतमा आधारित पनि थियो । त्यसैकारणले विभेदयुक्त र अवैज्ञानिक समाजका संस्कार तिनै संस्कारबाट निर्देशित राज्यसत्ता हुनुका कारणले त्यसका विरुद्ध जनताले विद्रोह गरेको अवस्था जगजाहेर छ तसर्थ यो तथ्यलाई प्रस्तावनामा आत्मसात गर्न जरुरी भएको हो ।

सामन्तवादका सबै रुपहरुको अन्त गर्ने बारे

सामन्तवाद ^{र वैदेशिक हस्तक्षेपका सबै रुप तथा} अवशेषहरुको अन्त्य गर्दै नेपाली जनताको महान संघर्षबाट प्राप्त उपलब्धीलाई संस्थागत गर्दै जनवाद सामजवाद र साम्यवादमा पुग्ने लक्ष्यप्रति इमान्दार हुदै सामन्तवादको नेतृत्व गर्ने राजतन्त्रको विधिवत अन्त भएको भएतापनि विगतको सामन्तवादको अवशेषहरु ज्यूका त्यू छन् । उनीहरुले मौका पाउनासाथ टाउको उठाउने र नेपाली जनताको त्याग र बलिदानबाट प्राप्त उपलब्धीलाई समेत चुनौति दिनसक्ने अवस्था विद्यमान हुदा सामन्तवादका सबै ^{र वैदेशिक हस्तक्षेप} भूले अवशेषहरुको अन्त नगरीकन संघीय गणतन्त्र संस्थागत पनि हुन सक्दैन र सामन्तवादको सबै रुपहरुको अन्त नगरीकन सो संघीय गणतन्त्र जनताको (आधारभूत वर्ग श्रमिक तथा मजदुर) हितको हुन पनि सक्दैन भन्ने कुरालाई आत्मसात गर्न जरुरी भएको छ ।

बहुराष्ट्रिय राज्यबारे

नेपाल बहु जातीय बहु भाषिक तथा बहु सांस्कृतिक राज्य हो । राष्ट्रियताको अर्थ एक निश्चित र साभ्ता भूभाग भित्र बसोवास गर्ने साभ्ता भाषा साभ्ता संस्कृति साभ्ता मनोविज्ञान र साभ्ता आर्थिक आधार भएका जनताहरुको एकिकृत अभिव्यक्ति । यसको अर्थ निश्चित जाति पात र नश्लको प्रश्न होईन । यो बहुजातीय बहु राष्ट्रिय अभिव्यक्ति र अर्थ दिने जनताको समुह नै राष्ट्रियता हो । नेपाल बहु राष्ट्रहरुको

एकिकृत र संकेन्द्रित स्वरूप हो । तसर्थ यो वास्तविकतालाई आत्मसात गरी नेपाल बहुराष्ट्रिय राज्य हो भन्ने कुरा नयाँ संविधानमा प्रष्टसँग राख्न जरुरी छ ।

जनताको त्याग र बलिदानबारे

यसै गरी नेपाल महान तथा गौरवशाली संघर्ष र बलिदानको जगमा सामन्तवादी राजतन्त्रात्मक र एकात्मक राज्यबाट जनताको गणतन्त्रात्मक र संघीय राज्य हुदै समाजवादमा पुग्ने लक्ष राख्नु भन्ने कुरा विवाद रहित छ । नेपाली कान्तीको यात्राले समाजवाद साम्यवादलाई लक्ष बनाउन जरुरी छ । यस उद्देश्यकालागि यो नयाँ संविधान समाजवादउन्मुख हुन जरुरी छ । समानतामा आधारित काम, माम, आवास, स्वास्थ्य, शिक्षा र रोजगारीको ग्यारेण्टी गर्ने सक्ने व्यवस्था नेपाली जनताको इच्छा मात्रै हैन जनमुक्त जनआन्दोलन र मोक्ष आन्दोलनको चाहना पनि हो ।

~~प्रान्तमा प्रतिक सम्बन्धि व्यवस्था नराख्ने कुरामा समिति एकमत हुन जरुरी छ । विगतको राज्य व्यवस्था सामन्ती एकिकृत र केन्द्रित मात्रै थिएन यो त हिन्दु धर्म व्यवस्थामा आधारित थियो राज्य धर्म निरपेक्ष घोषित भैसक्यो पनि हिन्दु धर्मबाट प्रभावित कतिपय प्रतिक चिन्हहरु विगतदेखि नै प्रचलनमा आएको अवस्था थियो । तसर्थ विगतको यो सामन्ती एकिकृत र हिन्दुधर्माश्रम व्यवस्थामा आधारित नेपाली समाजको रुपान्तरण आजको अपरिहार्य आवश्यकता बनेको छ । तसर्थ नयाँ संविधानमा विगतका हिन्दुधर्मबाट प्रेरित प्रतिक चिन्हहरु नराख्ने गरी व्यवस्था गर्न आवश्यक भएको छ ।~~

राष्ट्रिय स्वाधिनता

स्वाधिन मुलुकको सर्वाधिक महत्वको विषय हो । वैदेशिक हस्तक्षेपबाट अक्रान्त मुलुकले एकात्मक राजतन्त्रको अन्त गरी संघीयता र गणतन्त्र स्थापना गर्ने सक्षम नेपाली नागरिकहरु राष्ट्रिय स्वाधिनताकालागि फेरि लड्नु पर्ने अवस्थाको पुष्टि वैदेशिक हस्तक्षेपको चरम र नागो स्वरूपले गरेको अवस्था छ ।

आर्थिक समानता सहितको मानवअधिकार

मानवअधिकार भन्नासाथ राजनैतिक र नागरिक अधिकार मात्रै बुझ्ने र आर्थिक सामाजिक सांस्कृतिक अधिकारलाई वेक्नुभन्नु पर्ने पुतिवादी मान्यता समाजमा व्याप्त छ तसर्थ मानवअधिकार भन्नासाथ पुतिवादी अधिकार मात्र बुझ्ने स्थिति भएका कारणले आर्थिक समानतासहितको मानवअधिकार आजको आवश्यकता हो भन्ने कुरा बोध गर्न जरुरी छ ।

जनउत्तरदायी न्यायप्रणालीबारे

स्वतन्त्र न्यायपालिका २०औँ शताब्दीको उपज हो यसको प्रयोगले न्यायपालिका जनताप्रति उत्तरदायी हुनेभन्दा जनताबाट कट्टै जाने जनताप्रति उत्तरदायी हैन शासकहरुप्रति मात्र उत्तरदायी हुने जनताको तिरौ र फरबाट सुविधा भोग गर्ने जनताप्रति उत्तरदायी हुन नपर्ने अवस्थाले लोकतान्त्रिक मुल्य मान्यताकै उपहास हुने अवस्था सिर्जना भएको छ । राज्यका सबै निकायहरु जनताप्रति उत्तरदायी हुनु

पने मान्यता स्थापित हुन जरुरी छ । यसो हुन सकेन भने जनउत्तरदायीको सट्टा पुरानै सामन्ती र एकात्मक व्यवस्थाको निरन्तरता हुने खतरा हुनेछ । तसर्थ अबको समयमा जनउत्तरदायी राज्यका निकायहरू स्थापना गर्नु जरुरी छ । पुराना राज्यका संरचना जनउत्तरदायी बन्ने र अघगामी पुनरसंरचनाकासाथै जनउत्तरदायी बनाउन जरुरी छ ।

असंशोधनीय प्राधान्यबारे

नेपाली जनता सावर्भौमसत्तासम्पन्न हुन भन्ने मान्यता लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यतालाई स्वीकार गरिसकेपछि जनता नै शक्तिको स्रोत हुन भन्ने कुरालाई मान्ने पने हुन्छ । जनताको परिवर्तनको चाहनालाई रोक्ने निषेध गर्ने वा प्रतिबन्ध लगाउने कुनै पनि व्यवस्था लोकतान्त्रिक हुनै सक्दैन । ठीक यसै गरी संविधानमा असंशोधनीय प्राधान्य राख्ने कुराले यी सबै मान्यताको एकमुठ खण्डन गर्दछ । तसर्थ संविधानमा कुनै पनि प्राधान्य असंशोधनीय राख्न हुदैन । राख्ने पने हो भने जनतामा निहित सावर्भौमसत्ता र राष्ट्रिय स्वाधिनता बाहेक अरु विषय असंशोधनीय बनाउन हुदैन ।

त्यसमा पनि बहुलवादजस्तो दार्शनिक अव्यावली संविधानमा राख्ने र परिवर्तन गर्ने नपाईने व्यवस्थाले लोकतन्त्रको पूरै मान्यताको खण्डन गर्दछ । बहुलवादको बकालत गर्ने कुरा दार्शनिक हिसाबले पनि राजनैतिक हिसावले पनि भेल खादैन । जनताको ईच्छा र आकांक्षा जेसुकै भए पनि बहुलवाद राखिराख्ने पने मान्यता कुनै तर्कले पनि पुष्टि गर्न सक्दैन । अझ बहुलवादलाई संविधानवादको आधारस्तम्भ मान्ने कुराले विषयवस्तुप्रतिको अज्ञानतालाई माथै प्रकट गर्दछ । तसर्थ संविधानमा असंशोधनीय प्राधान्यका बारेमा यथां गरी कमसेकम लोकतान्त्रिक मूल्यमान्यता, जनताको सावर्भौमसत्ता र जनता नै शक्तिको स्रोत हुन भन्ने कुरासंग नवाभिकने गरी माथै व्यवस्था गर्नु पर्दछ ।

संकमणकालिन व्यवस्था बारे

संकमणकालिन व्यवस्थामा नया संविधानको भाव अभिव्यक्त हुन जरुरी छ । संकमणकाल भएका कारणले नया संविधानमा संकमणकालिन कार्यकारी, व्यवस्थापिका र न्यायपालिका एवं संवैधानिक पदाधिकारीहरूको व्यवस्था गर्नु जरुरी छ ।

उपराष्ट्रपति र मन्त्रीपरिषदको निकायन अन्तरिम संविधानको आधारमा भएको हो । पुरानो संविधान अन्तरगतका निकाय र पदाधिकारीहरूको निरन्तरता कायम हुन सक्दैन ।

संविधानको प्राधान्यमा परिवर्तन आएमा परिवर्तन भएकै आधारमा संविधानसंग बाभिएका पद, प्राधान्य र पदाधिकारीहरू स्वतः खारेज हुने छन् ।

परिवर्तित संविधानले पुरानो संविधानका पद, प्राधान्यहरू र पदाधिकारीहरूलाई परिवर्तित प्राधान्यसंगै परिमार्जन गरे पछिमाथै निरन्तरता प्राप्त हुनेछ ।

नेपाल संघीय गणतन्त्रात्मक राज्य हुनेछ भन्ने कुरा संविधानको पहिलो संशोधनले स्पष्ट पारिसकेपछि पनि मुलुक एकात्मक नै बैरहने अवस्था संविधानसंग भेल खादैन त्यसका अलावा नया संविधान जारी

भैसकेपछि पनि संघीय इकाइ वा प्रदेशहरूको वारेमा संक्रमणकालिन व्यवस्था गर्न नसक्नु फेरि संविधानको मर्म र भावना विपरित हुने अवस्था छ । कमसेकम संक्रमणकालमा पनि स्वायत्त प्रदेशहरूको व्यवस्था कसरी गर्ने भन्ने वारेमा संक्रमणकालिन व्यवस्था गर्न आवश्यक भएको हो । संक्रमणकालिन व्यवस्थाले संघीयताको भाव दिन सक्नु पछि नया संविधानको मर्म पकडन सक्नु पछि । यसकालागि संक्रमणकालिन नया व्यवस्था गर्नु जरुरी छ ।

१. मा. डा. बाबुराम भट्टराई

२. मा. नारायणकाजी श्रेष्ठ

३. मा. देवप्रसाद गुरुङ

४. मा. वर्षमान पुन

५. मा. बड्क बहादुर वि.क.

६. मा. जयपुरी धर्ती

७. मा. राम चरण चौधरी

८. मा. सरला रेग्मी

९. मा. पदम राई

१०. मा. महेन्द्र पासवान

११. मा. खिमलाल देवकोटा

१२. मा. हरिराज लिम्बू

१३. मा. सूर्यमान दोह

१४. मा. धर्मशिला चापागाई

१५. मा. रुपा वि.क.

१६. मा. रेणु चन्द

१७. मा. ज्वालाकुमारी साहा

मिति २० ८६ जेठ १९ गते

